55265

55265

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
FILIALA CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

XII

1969

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

55265

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
FILIALA CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

XII

1969

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. C. DAICOVICIU, redactor responsabil;

Acad. D. PRODAN, Prof. ȘT. PASCU, m. coresp. al Academiei Republicii Socialiste România,
Prof. V. CHERESTEȘIU, Prof. MIHAIL DAN,
Conf. I. KOVÁCS.
Secretar de redacție: Conf. B. SURDU

Redacția și administrația:

Academia Republicii Socialiste România — Filiala Cluj
Cluj, str. Republicii nr. 9.

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
FILIALA CLUJ

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ

TOMUL XII 1969

SUMAR

Pag.

FR. PALL, Românii din părțile sătmărene (ținutul Medieș) în lumina unor documente din 1377 7
A. BUNEA, Steagul poporului român din Transilvania în revoluția din anii 1848—1849 37
S. RETEGAN, Pregătirea dietei de la Sibiu din 1863—1864 53
G. NEAMȚU, Activitatea parlamentară a lui Alexandru Roman, 1866—1887 83
H. MUREȘAN, Date noi în legătură cu războiul vamal dintre România și Austro-Ungaria (1886—1891) 113
A. EGYED, Mișcări și frămîntări țărănești în Transilvania în anii 1900—1902 145
T. HĂGAN, Mișcările muncitorești și țărănești maramureșene în anii primului război mondial 163
M. ȘTIRBAN, Aspecte din situația social-economică și lupta pentru pămînt a țăranilor din județele Alba și Hunedoara între anii 1919—1922 175
L. BATHORY, Evoluția economică a principalelor societăți carbonifere din România între anii 1919—1929 193
I. CICALĂ, Aportul maselor populare din Orșova și împrejurimi la lupta antifascistă din România (1940—1944) 207

MISCELLANEA

TH. TRÂPCEA, Un bănățean, cancelar ardelean, în luptă cu Habsburgii, pentru autonomia Transilvaniei 223
V. LASCU, Documente inedite privitoare la situația țărilor române la sfîrșitul secolului XVII 231
B. SURDU, Granița turco-austriacă din Banat în secolul al XVIII-lea 267
AL. NEAMȚU, Exploatarea minieră de la Căpușul Mic în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea 277
D. PRODAN, Reglementarea urbarială din Banat de la 1780 . . . 295
GH. DUMITRAȘCU, Mihail Kogălniceanu și doi români din Transilvania, voluntari în armata Principatelor Unite în vara anului 1860 323
GH. IANCU, Despre formarea și componența Consiliului Dirigent . . 329

RECENZII 337

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE
FILIALE DE CLUJ

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE DE CLUJ

TOME XII 1969

SOMMAIRE

Page

FR. PALL, Les Roumains de la région de Medieș (comitat de Sătmar) à la lumière des documents de 1377 7
A. BUNEA, Le drapeau du peuple roumain de Transylvanie pendant la révolution des années 1848—1849 37
S. RETEGAN, La préparation de la diète de Sibiu de 1863—1864 . . 53
G. NEAMȚU, L'activité parlementaire de Alexandru Roman, 1866—1887 83
H. MUREȘAN, Données nouvelles concernant la guerre douanière entre la Roumanie et l'Autriche—Hongrie (1886—1891) 113
A. EGYED, Agitations et mouvements paysans en Transylvanie entre les années 1900—1902 145
T. HAGAN, Les mouvements ouvriers et paysans du Maramureș pendant la première guerre mondiale 163
M. ȘTIRBAN, Aspects de la situation sociale-économique et de la lutte pour la terre des paysans des départements d'Alba et de Hunedoara entre 1919 et 1922 175
L. BATHORY, L'évolution économique des principales sociétés charbonnières de Roumanie entre les années 1919—1929 193
I. CICALĂ, L'apport des masses populaires de Orșova et de ses environs à la lutte antifasciste de Roumanie (1940—1944) 207

MISCELLANEA

TH. TRÂPCEA, Un habitant du Banat, chancelier de Transylvanie en lutte contre les Habsbourg, pour l'autonomie de la Transylvanie 223
V. LASCU, Documents inédits concernant la situation des Pays Roumains à la fin du XVII-e siècle 231
B. SURDU, La frontière turque-autrichienne du Banat au XVIII-e siècle 267
AL. NEAMȚU, L'exploitation minière de Căpușul Mic dans la deuxième moitié du XVIII-e siècle 277
D. PRODAN, La réglementation urbariale du Banat à l'an 1780 . . 295
GH. DUMITRAȘCU, Mihail Kogălniceanu et deux Roumains de Transylvanie volontaires dans l'armée des Principautés Unies à l'été 1860 323
GH. IANCU, À propos de la formation et de la composition du Conseil Dirigeant 329
COMPTES RENDUS 337

ÉDITIONS DE L'ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE

ROMÂNII DIN PĂRȚILE SĂTMĂRENE (ȚINUTUL MEDIEȘ) ÎN LUMINA UNOR DOCUMENTE DIN 1377

DE

FRANCISC PALL

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea papalitatea a desfășurat o intensă propagandă printre români. Prin încercările de convertire a „schismaticilor" la catolicism, biserica apuseană și monarhiile feudale ungară și polonă urmăreau atragerea țărilor române — ca și a altor țări din Europa sud-estică — în orbita dominației lor, căutînd să le impună supremația lor religioasă, respectiv politică. În același timp prozelitismul catolic era și un mijloc de feudalizare, căci unirea cu biserica romană însemna, prin introducerea zeciuielii (dijmei) ecleziastice, creșterea exploatării care se exercita asupra noilor credincioși și sporirea veniturilor acestei biserici, care constituia o pavăză ideologică a orînduirii feudale. E adevărat că în principiu toți catolicii, fără deosebire de stare socială (deci și nobilimea, ba chiar regele) erau supuși la dijma bisericească. Dar de fapt ea apăsa pe spinarea maselor muncitoare nu numai pentru că din truda acestora își realiza clasa stăpînitoare averile supuse dijmuirii, ci și în urma împrejurării că bunăoară în regatul Ungariei amintita clasă și anume mai întîi marea nobilime, apoi și nobilimea de rînd știa să se sustragă de la plata zeciuielii și să obțină în cele din urmă, după înăbușirea răscoalei de la Bobîlna, în 1438, scutirea ei legală de zisa obligație[1]. De altfel, prin cazurile numeroase de luare în arendă sau pur și simplu prin uzurparea dijmelor bisericești feudalii, pe lîngă celelalte forme de stoarcere a maselor producătoare, participau și în mod direct la beneficiile care rezultau din atare venituri ecleziastice.

Caracterul împovărător al zeciuielii a contribuit, precum arată mărturiile contemporane — din sec. XIV —, la frînarea răspîndirii catolicis-

[1] Mályusz Elemér, *Az egyházi tizedkizsákmányolás.* (In: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században, sub redacția lui Székely György, Budapesta, 1953, p. 332—333); Székely Gy., *Az erdélyi románok feudalizálódása.* (Ibid., p. 246—247); David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. I, București, 1967, p. 26 și urm.

mului printre „schismatici", adică ortodocşi (români, ruteni, sîrbi, bulgari) şi printre „necredincioşi" (cumani, tătari etc.), care trăiau înăuntrul sau în vecinătatea hotarelor Ungariei[2]. Indatorirea de a da dijma bisericească a dus, desigur, adeseori chiar la lichidarea rezultatelor parţiale atinse de acţiunea de convertire, ce se desfăşura cu sprijinul puterii centrale. Aceasta din urmă recurgea uneori la măsuri de prigoană, cum au făcut regii Ludovic I şi Sigismund de Luxemburg în Banat, în 1366 şi 1428[3]. Totuşi, o parte din românii transilvăneni, fie şi ortodocşi, a ajuns, în secolul XV, tot mai mult sub sarcina dijmei ecleziastice, care i s-a impus ori sub motivul cheltuielilor pricinuite de războaiele de apărare faţă de turci, ori sub motivul că unii s-au stabilit pe pămînturi deţinute mai înainte de catolici şi supuse astfel şi în continuare zeciuielii[4].

I. PREZENTAREA GENERALĂ A SCRISORILOR PAPALE DIN 1377 DESPRE MEDIEŞ

La unul din sus-zisele rezultate parţiale ale propagandei catolice printre românii din Transilvania (în accepţiunea largă a cuvîntului, înglobînd şi regiunile apusene şi nordice din afara Transilvaniei voievodale,

[2] Izvoare din 1328 (*Documente privind istoria României, C. Transilvania* [mai jos: *DIR, Trans.*], *veacul XIV*, vol. II, [Buc.], 1953, p. 257; din 1351 (Eudoxiu de Hurmuzaki-Nicolae Densuşianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, I/2, Buc., 1890, p. 16); din 1354 (Augustinus Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, II, Roma, 1862, p. 7, nr. 13); din 1364 (*ibid.*, p. 59—60).

[3] Hurmuzaki-Densuşianu, *o. c.*, I/2, p. 132, nr. 90; Eusebius Fermendžiu, *Acta Bosnae*, Zagreb, 1892, p. 127—130.

[4] Joseph Kemény, *Bruchstück aus der Geschichte der vaterländischen geistlichen Zehnten mit besonderer Bezugnahme auf unsere Walachen*, în *Magazin für Geschichte ... Siebenbürgens*, publ. de Anton Kurz, II/4, Braşov, 1847, p. 385—392. Dar documentul din 1425 (citat la p. 345), în realitate e din 1 iulie 1426 (Mályusz E., *Zsigmondkori oklevéltár*, Bpesta, I, 1951, observaţia după nr. 5386. Acelaşi act poartă data greşită de 1398 la Hurmuzaki-Densuşianu, *o. c.*, I/2, p. 400 (repetat ca regest la data eronată 1425, *ibid.*, p. 533, nr. 443). Vezi şi D. Prodan, *o. c.*, p. 54. Pentru obligaţia evreilor şi a „necredincioşilor" (între aceştia din urmă erau cuprinşi adesea şi „schismaticii") de a plăti bisericii catolice zeciuiala, atunci cînd posedau pămînturi supuse acesteia, vezi Lucius Ferraris, *Prompta bibliotheca*, ed. J.-P. Migne, III, Paris, 1861, p. 42. Există însă mărturii care arată că biserica catolică pretindea uneori dijma ecleziastică de la „schismaticii" din teritoriile stăpînite de catolici, chiar şi fără a putea invoca motivele că ei (schismaticii) ar poseda asemenea pămînturi. (De exemplu: scrisoarea papii Inocenţiu III către patriarhul (latin) al Constantinopolului, 23 noiembrie 1209, în *Acta Inocentii papae III*, ed. P. Theodosius T. Haluščynskyj, [Roma], 1954, p. 372 (în colecţia *Fontes*, series III, vol. II, publ. de „Pontificia Commissio ad redigendum codicem iuris canonici orientalis"); Honoriu III către principele Achaiei, 4 septembrie 1223, în *Acta Honorii III et Gregorii IX*, ed. Aloysius L. Tăutu, în aceeaşi col., vol. III, 1950, p. 156 (cf. şi un alt caz, *ibid.*, p. 186, nr. 140, anul 1225); Grigore XI către priorul conventului cavalerilor ioaniţi din Rodos, 16 februarie 1376, în *Acta Gregorii papae XI*, ed. Tăutu, în aceeaşi col., vol. XII, 1966, p. 382).

deci și părțile sătmărene) se referă mai multe scrisori din 1377 ale papii Grigore XI. E vorba de cinci acte emise în legătură cu „românii schismatici" din cetatea Medieș (corespunzînd azi comunei Medieșul Aurit, în județul Satu Mare) și din satele dimprejurul ei, convertiți la religia catolică. Reamintim în treacăt că de numele aceluiași papă se leagă încă trei documente, din anii 1373—1374, privind propaganda catolică printre românii din regiunile mărginașe ale Ungariei sau din vecinătatea acesteia; de asemenea un document din 1377, din aceeași dată (6 august) cu o parte din grupul celor cinci acte menționate, în care e vorba de convertirea în ultimii douăzeci de ani dintre „schismatici" a unui număr cam de cincizeci de mii de bărbați, fără a socoti femeile și copiii, în cuprinsul Ungariei[5].

Trei din grupul amintit de cinci scrisori papale erau demult cunoscute. Le înfățișăm aici foarte succint:

a) 1377 iulie 25, Anagni. Grigore XI poruncește „ministrului" provincial din Ungaria al călugărilor minoriți (franciscani)[6] să delege doi dintre acești călugări pentru a asculta (o singură dată) spovedaniile locuitorilor schismatici ai cetății Meggyesalja (adică „sub" Medieș) și ai satelor aparținătoare convertiți la catolicism, despre care nu se știe de care episcopie țin[7].

b) Aceiași dată. Același poruncește arhiepiscopului de Calocea să cerceteze de care din episcopiile următoare: de Agria, a Transilvaniei (adică de Alba Iulia) sau de Oradea ține cetatea Meggyesalja și satele aparținătoare, ai căror locuitori, „valahii schismatici", s-au convertit la catolicism; îi cere să decidă în această problemă, supunîndu-le însă provizoriu, înainte de hotărîrea definitivă, episcopiei de Oradea[8].

c) 1377 august 6, Anagni. Același poruncește sus-menționatului „ministru" — vezi pct. *a*) — să delege doi dintre aceiași călugări pentru a asculta (timp de cinci ani) spovedaniile locuitorilor schismatici ai cetății Meggyesalja și ai satelor aparținătoare convertiți la catolicism, despre care încă nu se știe de care episcopie țin[9].

Dispozițiile cuprinse în aceste trei acte au fost urmări ale unor cereri adresate curiei pontificale de Caterina, o nobilă, văduva lui Simion, stăpînul cetății, precum și de parohii și de locuitorii din partea locului. Căci se arată în aceleași scrisori că „... această cetate cu anumite sate aparținătoare ei a fost dobîndită demult <=odinioară> din mîinile valahilor schismatici de regele de atunci al Ungariei și de strămoșii acestei Cate-

[5] Pentru ultima ediție a acestor documente vezi *ibid.*, p. 154—157, 223—225, 454—456.

[6] De fapt, funcția aceasta era în acea vreme vacantă (pînă la 1378), fiind suplinită de un vicar, cu numele Martin, al ministrului general al ordinului (Karácsonyi János, *Szent-Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, I, Bpesta, 1923, p. 44—45).

[7] A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium*, I, Roma, 1863, p. 327—328; Hurmuzaki-Densușianu, *o. c.*, I/2, p. 238—239 (după Theiner).

[8] A. Theiner, *o. c.*, p. 328—329; Hurmuzaki-Densușianu, *o. c.*, I/2 p. 239—241 (după Theiner).

[9] *Bullarium Franciscanum*, VI, ed. C. Eubel, Roma, 1902, p. 589.

rina, iar < după aceea > locuitorii şi băştinaşii[10] acestei cetăţi şi acestor sate, care erau atunci pătaţi de întinare schismatică, fiind reîntorşi de la rătăcirile lor . . .", s-au convertit la religia catolică[11].

Cînd a avut loc această acţiune de „dobîndire" a cetăţii Medieş „din mîinile valahilor schismatici" de un rege al Ungariei care stăpînea demult şi de strămoşii Caterinei? Unii cercetători o atribuiau regelui Ludovic I (1342—82)[12], interpretare evident greşită a pasajului reprodus mai sus, în care acţiunea respectivă e arătată ca întîmplată în timpul unui rege care domnea mai demult sau odinioară şi al strămoşilor Caterinei. Un alt autor socotea un lucru probabil că românii „au pus stăpînire" pe cetate spre sfîrşitul domniei lui Ladislau IV Cumanul (1272—90), pentru ca ea să fie „reluată" de Andrei III (1290—1301), pe la începutul domniei acestuia[13]. Dar, după cum reiese din cercetări mai noi, nici această interpretare nu poate fi reţinută ca valabilă.

În adevăr, la cele trei documente amintite s-au adăugat încă două, rămase pînă de curînd inedite. Acestea au fost publicate, iar celelalte trei republicate, în 1966, apoi traduse şi comentate într-un studiu amănunţit

---

[10] A se vedea mai la vale.

[11] „. . . quod cum dudum <=olim> castrum ipsum cum certis villis eidem castro adiacentibus per regem Ungarie qui tunc erat et ipsius Catherine progenitores fuerit de manibus Vallacorum (et) scismaticorum acquisitum ac <postmodum> ipsorum castri et villarum habitatores et incole, qui tunc erant scismatica labe respersi, a suis erroribus revocati, viam veritatis agnoscentes et huiusmodi infidelitatis errore redierint ad veram fidem catholicam . . ." (Am reprodus pasajul după pct. *b*), pe baza facsimilului fotocopiat din studiul canonicului Dr. Aloisiu L. Tăutu, *Vechimea românilor din Ţara Oaşului. Cinci documente papale*, extras din revista *Bună Vestire*, Roma, 1966—67, p. 36; *et* dintre *Vallacorum* şi *scismaticorum* a fost expunctat în cancelaria papală ca fiind de prisos, cf. *ibid.*, p. 32). Cuvintele dintre parantezele unghiulare le-am intercalat din pasajul aproape identic ce se găseşte în documentele regestate de noi sub pct. *a*) şi *c*). În traducere n-am mai redat şi pe *quod cum* de la începutul pasajului, aceste conjuncţii fiind cerute de construcţia sintactică latină.

[12] Ştefan Lupşa (*Catolicismul şi românii din Ardeal şi Ungaria pînă la anul 1556*, 1929, p. 70) vorbea de „cucerirea" acestei cetăţi de Ludovic I chiar în 1377; Juhász István (*A középkori nyugati misszió és a románság*, în *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve, 1942*, Cluj, 1943, p. 183) atribuia aceluiaşi rege, precum rezultă din context, „luarea" cetăţii; tot aşa Zenovie Pîclişanu (*Vechile districte româneşti de peste munţi*, în *Revista istorică română*, 1943, 13, p. 27).

[13] Alexandru Doboşi, *Contribuţii privitoare la vechimea românilor sătmăreni*, extr. din *An. Inst. de Istorie Naţională din Cluj, 1945*, 11, 1947, p. 11—14. Autorul vorbea eronat de o acţiune de „reluare", sub influenţa rezumatului tendenţios al documentelor regestate de noi sub pct. *a*) şi *b*), rezumat care figurează în publicaţia lui Emeric Lukinich, Ladislaus Gáldi, Antonius Fekete Nagy, Ladislaus Makkai, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* [mai jos: *Doc. Val.*], Bpesta, 1941, p. 273—274 (după cum atrage atenţia canon. A. Tăutu, *Vechimea românilor . . .*, p. 3—4, arătînd că *acquisitum* nu poate fi corect redat, în franţuzeşte, prin „repris", aşa cum s-a procedat în acea publicaţie). Doboşi a atins problema Medieşului din 1377 şi într-un studiu anterior: *Scurtă privire istorică asupra românilor din Sătmar şi Sălaj*, în *Lucrările Institutului de geografie al Universităţii din Cluj (Timişoara)*, vol. VII (1942), p. 139 (cu oarecare deosebiri faţă de cercetarea sa sus-menţionată, deosebiri care nu cuprind însă elemente importante).

de canonicul Tăutu în 1966—67. Le regestăm și pe acestea două pe scurt, dîndu-le o numerotație în continuarea celorlalte trei:

d) 1377 iulie 25, Anagni. Grigore XI aprobă sus-zisei Caterina ca ea să poată dona bisericilor parohiale din aceeași cetate și din satele aparținătoare, biserici reconstruite sau construite de ea sau pe care le va mai construi, trei părți din zeciuielile acestei cetăți și acestor sate, pe care le ține în feud, prin strămoșii ei, din partea bisericii, dinainte de „conciliul general"[14].

e) 1377 august 6, Anagni. Același aprobă, pe timp de cinci ani, Caterinei și parohilor din aceeași cetate și din satele aparținătoare ca aceștia din urmă să nu fie obligați a participa personal la sinoadele diecezane ce le convocau episcopii de Agria, al Transilvaniei și de Oradea, ci să fie reprezentați la ele de doi preoți pe care îi vor delega[15].

Și în aceste două acte regăsim pasajul care l-am reprodus mai sus despre „dobîndirea" cetății „din mîinile schismaticilor".

Întreg grupul de cinci scrisori papale a fost publicat pe baza transcrierii originalelor — înainte de expedierea sau înmînarea acestora către destinatari — în registrele cancelariei pontificale. De altfel, cele trei documente cunoscute mai demult din același grup au văzut lumina tiparului, prin grija lui Theiner, respectiv Eubel, tot după aceste registre.

Trebuie să observăm însă că unele — de asemenea trei la număr — din acest grup de cinci documente s-au păstrat și în originalele lor. Au fost în treacăt semnalate în 1953 de prof. Székely György pe baza indicației prof. Mályusz Elemér, fără a se releva însă știrile noi pe care le cuprinde unul din ele, al cărui text pe atunci era încă inedit[16]. E vorba de semnalarea bulelor originale aflătoare în Arhiva Statului din Budapesta și anume a documentelor regestate de noi mai sus, sub pct. *a*), *c*) și *d*)[17]. Fotocopii de detaliu a două din aceste bule — de sub pct. *a*) *și d*) — au fost publicate de noi, în 1956, ca *specimina* diplomatice[18].

---

[14] *Acta Gregorii pp. XI*, p. 435—437.

[15] *Ibid.*, p. 439—441. Can. Tăutu a publicat textul latin al grupului de cinci acte și în extras: *Litterae Gregorii papae XI in causa Valachorum de Megesalla (Mediș in Transilvania septemtrionali) destinatae*, Roma, 1966. Ele au fost traduse și studiate de d-sa în lucrarea menționată mai sus (n. 11).

[16] *Tanulmányok*, cit. mai sus, p. 246 n. 54.

[17] *Magyar Országos Levéltár, diplomatikai osztály*=M.O.L.D., nr-ele 6453, 6454, 6452. Ele se află în fotocopie la Institutul de istorie și arheologie al Fil. Acad. Cluj.

[18] Francisc Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI—XV)*. (In: *DIR, Introducere*, vol. II, [Buc.], 1956, pl. IV—V de la sfîrșitul studiului). Rectificăm însă afirmația noastră din legenda pl. IV, după care doc. nr. 6452 ar fi fost publicat de Theiner, iar după el de Hurmuzaki - Densușianu. În realitate, acest document, la data apariției studiului, era încă inedit. Documentul menționat, adresat de papa Caterinei (nr. 6452) e întocmit sub formă de *littere cum filo serico*, în timp ce celelalte două (nr-ele 6453 și 6454) sînt *littere cum filo canapis* (asupra distincției dintre scrisorile papale denumite în acest fel: *o. c.*, p. 263—264). S-au păstrat și bulele de plumb (sînt cele obișnuite ale papei Grigore XI). Textul originalelor în chestiune prezintă, în general, doar deosebiri gramaticale neînsemnate față de forma publicată după registre. Notăm totuși că în nr. 6452 se află: „Magessalla" (la ambele mențiuni ale toponimului, în loc de „Megessalla" din celelalte două originale). „Symonis domini castri de Magessalla" (particula *de* omisă în forma publi-

Primul din cele două acte pînă de curînd inedite şi anume scrisoarea papală adresată Caterinei — pct. *d*) —, vorbind despre „zeciuielile înfeudate", din cetatea Medieş şi satele dimprejur, face, printre informaţiile sale ce par, la drept vorbind, destul de confuze, o interesantă aluzie la epoca „dobîndirii" acestor localităţi de regii Ungariei, din care rezultă şi mai evident că această acţiune n-a putut să se întîmple nici sub domnia lui Ludovic I şi nici chiar sub aceea a lui Ladislau Cumanul sau a lui Andrei III. Repetînd aproape textual datele — cunoscute mai înainte în istoriografie — referitoare la „dobîndirea" localităţilor pomenite şi la convertirea la catolicism a locuitorilor „schismatici", apoi la reclădirea bisericii parohiale cu hramul Sf. Emeric din cetate, biserică ce fusese distrusă de tot[19], precum şi la ctitorirea altor biserici din acea cetate şi acele sate prin grija şi cheltuiala Caterinei, papa, răspunzînd la cererile ei, îi

---

cată a acestui document de can. Tăutu). În acelaşi original se citeşte: „desideres et *proponas*", în loc de: „des. et praepares" (din ed. A. Tăutu, p. 436, r. 23, textul latin). În nr. 6453 se află „quare", în loc de: „quocirca" (din ed. Tăutu, p. 434, r. 18, textul latin). În orig. nr. 6452 figurează în locul obişnuit (pe recto în colţul stîng inferior) indicaţia taxării actului: numărul roman X repetat de două ori în sens vertical (=30 de groşi), cu numele computatorului (taxatorului): G. Guidonis. Pe verso de o altă mînă contemporană, rezumat al actului, de trei rînduri şi aproape jumătate, foarte slab vizibil. Din primul rînd al rezumatului nu se mai poate descifra nimic, nici cu ajutorul razelor ultraviolete; se poate bănui cel mult cuvîntul „decimarum". Rîndul 2: „Sancti Emerici de Meghes eciam aliis ecclesiis ad ipsam pertinentibus, quod dictam tertiam partem decimalem (!) libere percipiant". Se observă şi semnul stilizat obişnuit de înregistrare: „R". Pe verso se află şi însemnarea tîrzie (de pe la sfîrşitul sec. XVIII, din timpul trecerii arhivelor unor instituţii bisericeşti secularizate în Arhiva Camerei Aulice Ungare): „Ecclesiatic. Miscellaneorum Fasc. 58. No. 23". De o altă mînă, tot tîrzie: „Fasc. 14. No. 89" (şters); de asemenea figurează cifra: „40". Însemnare modernă de arhivă: „1377 jul. 25". — Pe plicatura originalului nr. 6453, indicaţie de o altă mînă contemporană (decît cea a rezumatului de pe documentul precedent): „Commissio facta ministro ordinis Minorum in Ungaria". Pe verso semnul menţionat: „R". Tot pe verso se desluşeşte o parte a textului de pe recto-ul pergamentului (în poziţia inversă a cuvintelor). Însemnare tîrzie: „Miscellaneorum Fasc. 58. No. 24" (de aceeaşi mînă ca şi însemnarea similară de pe doc. prec.). Mai figurează: „67". — Pe plicatura orig. nr. 6454, indicaţie de aceeaşi mînă ca cea a însemnării asemănătoare de pe doc. nr. 6453: „Commissio pontificia ministro ordinis Fratrum Minorum in Ungaria". Pe verso semnul menţionat: R". Tot pe verso: „Re<gestra>ta, G.B. Calveti". Însemnare tîrzie: „Miscellaneorum Fasc. 58, No. 24". Însemnare modernă de arhivă: „1377 aug. 8" (!). Cele trei originale au ajuns în Arhiva Statului Ungar, unde ele sînt păstrate azi, din Arhiva Camerei Aulice Ungare (*Magyar Udvari Kamara Levéltára*). Mulţumim d-lui Dr. Komjáthy Miklós, şeful secţiei I a menţionatei Arhive a Statului Ungar, pentru lămuririle pe care a binevoit să ni le comunice în legătură cu aceste originale, mai ales cu însemnările de mai sus de pe verso-ul lor.

[19] Se precizează aici — ca şi în documentul regestat sub pct. *e*) — că reclădirea acestei biserici de către Caterina a avut loc „dudum" (demult), ceea ce e în oarecare contradicţie cu indicaţia din doc. regestat sub pct. *b*), unde se spune că ea a pus să se reconstruiască această biserică după moartea soţului ei, care, după cum ştim din altă parte, a avut loc în jurul anului 1371 (vezi mai jos). În acelaşi doc. regestat sub pct. *b*) se mai arată că biserica fusese „deserta" (părăsită, pustie).

scrie, printre altele, cele ce urmează. Dăm o traducere literală, cît mai apropiată posibil de topica textului original, omițînd totuși unele expresii pe care nu le considerăm esențiale pentru problema ce o tratăm, ca să prescurtăm în oarecare măsură acest lung pasaj:

„Iar întrucît, pentru ca aceste biserici, clădite astfel de tine și cele pe care ai de gînd să le < mai > clădești, să poată fi mai bine și mai cuviincios înzestrate . . . , tu dorești și îți propui să dăruiești și de asemenea să atribui aceloraşi biserici . . . trei părți din zeciuielile cetății și satelor sus-zise, pe care < zeciuieli >[20] le ții în feud de la biserică și pe care le-au ținut înfeudate de la aceeași biserică Bela de luminoasă amintire și cîțiva alți regi ai Ungariei, < precum > și alți înaintași de-ai tăi în cetatea și satele sus-zise, chiar < vreme de > șaizeci de ani și mai mult, de atîta timp încît nu există amintire că ar fi fost dimpotrivă, ba unii dintre ei < regi, respectiv înaintași, le-au ținut înfeudate de la aceeași biserică > înainte de conciliul general; < drept aceea > am fost rugați cu smerenie din partea ta ca — deoarece nu se știe cărei dieceze aparțin cetatea și satele sus-zise, căci între venerabilii frați ai noștri, episcopii . . de Agria, . . al Transilvaniei, . . și de Oradea[21] există un litigiu în această privință, fiecare pretinzînd că cetatea, satele și bisericile sus-zise fac parte din dieceza sa, din care pricină tu nu poți obține consimțămîntul < episcopului > diecezan cu privire la cele de mai sus — să binevoim a-ți acorda din bunătate apostolică îngăduința să dăruiești și de asemenea să atribui aceloraşi biserici trei părți din atare zeciuieli, fără a fi piedică faptul că nu poți face dovada actului scris al acestei înfeudări“[22].

Ca urmare, papa aprobă cererea arătată a Caterinei de a dona cele trei părți din pomenitele dijme, acestea urmînd a fi strînse și folosite cu drept perpetuu de parohii bisericilor respective, neținîndu-se seama (se repetă) de faptul că nu se poate face proba actului scris de înfeudare a sus-ziselor dijme.

---

[20] Cuvintele dintre parantezele unghiulare sînt completări de sens ale traducerii.

[21] Potrivit unui obicei curent în actele bisericești, mai ales în cele papale, numele proprii ale demnitarilor ecleziastici se înlocuiesc cu două puncte juxtapuse.

[22] „. . . et ut ecclesie ipse sic per te constructe et etiam construende melius et decentius dotari valeant . . ., tu tres partes decimarum castri et villarum predictorum, quas ab Ecclesia tenes in feudum, ac clare memorie Bela et nonnulli alii reges Ungarie ac alii antecessores tui in castro et villis predictis etiam per sexaginta annos et ultra a tanto tempore cuius contrarii memoria non existit et etiam ipsorum aliqui ante Generale Concilium tenuerunt ab eadem Ecclesia infeudatas, eisdem ecclesiis . . . donare et etiam assignare desideres et proponas, pro parte tua nobis fuit humiliter supplicatum, ut cum ignoretur in cuius diocesi castrum et ville predicte consistant, cum inter venerabiles fratres nostros . . Agriensem, . . Transilvanum et . . Waradiensem episcopos, quorum quilibet pretendit castrum et villas ac ecclesias predictas de sua diocesi existere, super hoc disceptetur et propterea consensus Diocesani per te super premissis haberi non possit, non obstante quod de instrumento infeudationis huiusmodi per te fides fieri non valeat, tibi donandi et etiam assignandi eisdem ecclesiis tres partes decimarum huiusmodi licentiam concedere tibi de beniquitate apostolica dignaremur“ (transcriere după original; ed. A. Tăutu, *Acta Gregorii pp. XI*, p. 436, cu ortografia clasică).

II. ANALIZA UNEI PĂRȚI DIN INFORMAȚIILE CUPRINSE ÎN ACESTE SCRISORI

(dijmele înfeudate, problema „conciliului general", a „regelui Bela", a sensului „dobîndirii" cetății Medieș de la români etc.)

Să analizăm deocamdată o parte din datele de mai sus.

Ce erau *dijmele înfeudate?*

„Decime infeudate" (sau „d. laicales") se numeau dijmele bisericești ținute în feud de nobilii laici, uneori și de monarh, din partea bisericii — mai ales a episcopiilor și mănăstirilor — pe baza unui titlu de drept (privilegiu sau învoială). Se mai numeau în felul acesta și dijmele care, după ce au fost uzurpate de membri ai nobilimii feudale, au rămas, prin toleranța bisericii, în posesiunea lor, fiind socotite pînă la urmă tot ca bunuri sau titluri înfeudate. Episcopii și abații puteau să-și asigure sau să răsplătească și în forma aceasta (pe lîngă danii din averile funciare bisericești) serviciile militare ale nobililor, de care aveau nevoie spre a apăra domeniile ecleziastice de atacurile sau impietările altor nobili ori spre a-și satisface îndatoririle lor proprii de oaste față de statul feudal în războaiele purtate de acesta[23]. Seniorii laici, îndeosebi atunci cînd ridicau cu cheltuială proprie biserici pe domeniile lor — cînd aveau deci drept de patronat asupra lor — le considerau ca simple dependențe domeniale, dispunînd după plac de dijmele bisericești, fără a cere consimțămîntul episcopului diecezei, în ciuda canoanelor. De obicei, din asemenea venituri se lăsa numai o cotă redusă parohului bisericii respective, restul fiind însușit de episcop sau de senior. De multe ori acesta din urmă transmitea cu de la sine putere dijmele înfeudate moștenitorilor săi, le împărțea, le vindea sau le subînfeuda vasalilor săi.

Alteori dijmele ecleziastice erau date în arendă de fețele bisericești[24]. Astfel de arendări se cunosc și în Ungaria de la începutul sec. XIV, pentru a deveni tot mai frecvente în veacul următor și a se generaliza în sec. XVI[25]. De altfel, arendarea zeciuielilor prezintă asemănări cu aceea a moșiilor bisericești, care, mai ales în Ungaria, se chema și ea, printre altele, înfeudare, iar bunul deținut în acest mod purta de regulă numele de feud. Tot așa se mai chemau concesiile în emfiteuză, adică deținerea

---

[23] Ludovicus Thomassinus, *Vetus et nova ecclesiae disciplina circa beneficia et beneficiarios*, ed. Veneția, III, 1773, p. 24—30.

[24] Henri Sée, *Les classes rurales et le régime domanial en Françe au Moyen Âge*, Paris, 1901, p. 115, 464—465, 469.

[25] Ila Bálint, *A dézsma adminisztrációja*, în *Levéltári Közlemények*, 1940/41, Bpesta, p. 233 și n. 29a; Mályusz E., *Az egyházi tizedkizsákmányolás*, p. 235—236.

în folosință a unui fond, în cazul nostru: bisericesc, în schimbul unei părți din produse[26].

Răspîndirea practicii de înfeudare a zeciuielii însemna înstrăinarea unei părți considerabile din veniturile bisericii pe seama nobilimii și uneori a monarhiei. De aceea, conducerea bisericii, neliniștită de proporțiile tot mai mari ale acestei practici, a căutat din sec. XI să i se opună. O serie de concilii și papi — în special Grigore VII — au interzis înfeudarea, respectiv deținerea de zeciuieli de către laici și reclamau restituirea lor. Dar cele mai importante dintre aceste măsuri au fost luate de conciliul general de la Lateran convocat de Alexandru III în 1179. Canonul al 14-lea al acelui sinod decretează, între altele: „Oprim pe laicii, care cu primejduirea sufletelor lor dețin zeciuieli, de a le putea transfera în vreun chip altor laici. Iar dacă cineva le-ar primi și nu le-ar preda (adică: restitui) bisericii, să fie lipsit de înmormîntare creștinească"[27]. Alexandru III arată și într-o scrisoare a sa, tot de pe la 1179, că laicii nu pot deține zeciuieli[28]. Canonul al 9-lea al aceluiași conciliu general de la Lateran din 1179 — întărit apoi și de canonul al 61-lea al conciliului general, tot de la Lateran, ținut de Inocențiu III în 1215 — oprește ordinele militar-religioase (cum erau Templierii, Ioaniții) și în general ordinele călugărești să primească biserici și zeciuieli . . . „din mîna laicilor", fără aprobarea episcopului diecezan[29]. Căci prin abuz se recurgea uneori de laici și de călugări la această formulă spre a știrbi autoritatea episcopală și a-i sustrage anumite venituri. Cu toate acestea biserica nu era în stare să recupereze dijmele pe care laicii adesea le posedau de veacuri. De aceea, în jurisprudența ecleziastică s-a impus tot mai mult uzanța de a tolera dijmele cedate laicilor cu titlu perpetuu în feud „ante Lateranense Concilium", prin care canoniștii înțelegeau, în acest caz, pe cel din 1179[30]. Spre a putea percepe asemenea dijme (anterioare deci acestui conciliu) se cerea, în principiu, fie producerea unui act de înfeudare dinainte de anul 1179, act dovedind conferirea lor în feud din partea bisericii, fie, în cazul cînd nu putea fi înfățișat atare act, invocarea posedării imemoriale, din care rezulta prezumția (adică recunoașterea pînă la proba contrară) că titlul de drept nu era posterior acestei date. În conse-

---

[26] *DIR, Trans., veacul XIV*, vol. IV, Buc., 1955, p. 480 (anul 1349); Bónis György, *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, cu rezumat francez, Cluj, [1947], p. 315—316.

[27] Ioannes Dominicus Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, t. XXII (1166—1225), Veneția, 1728 (reproducere facsimilată, Paris — Leipzig, 1903), coloana 226, cap. 14.

[28] Decretalele lui Grigore IX (1227—41), cartea II, titlul 26, cap. 7, în *Corpus iuris canonici*, ed. Aemilius Friedberg, II, Leipzig, 1881, col. 384.

[29] I. D. Mansi, *o. c.*, t. XXII, col. 222—224; 1047—1048.

[30] Decretalele *(Liber sextus)* lui Bonifaciu VIII (1294—1303), cartea III, tit. 13, cap. 2 (act al lui Alexandru IV, 23 martie 1256, în *Corpus iuris can.*, ed. Ae. Friedberg, II, col. 1048—1050. (cf. *Decretalium domini Bonifacii papae VIII*, în *Corpus iuris can.*, ed. Colonia, 1631, p. 111; nota ed.: Hoc est Concil. Later. sub Alex. III. c. 9"; la fel în ed. Coloniae Munatianae [= Basel], 1717, t. II, col. 111). Vezi și Johann Friedrich Schulte, *Das katholische Kirchenrecht*, II, Giesen, 1856, p. 515—516.

cinţă, se considerau (bunăoară în Franţa) anterioare conciliului din 1179 toate zeciuielile stăpînite în feud despre care nu se putea dovedi că ar avea origine mai nouă[31].

În pasajul citat se arată că dijmele cetăţii Medieş şi ale satelor aparţinătoare au fost înfeudate de biserică unui rege al Ungariei şi strămoşilor Caterinei. Nu se spune însă dacă regii Ungariei ar fi cedat ulterior — cu sau fără consimţămîntul bisericii, înainte sau după „conciliul general" — strămoşilor Caterinei dreptul obţinut de ei în acest fel asupra unei părţi din dijme. Trebuie să adăugăm că aceşti regi, în calitate de patroni supremi ai tuturor bisericilor regatului, exercitau drepturi foarte largi asupra tuturor beneficiilor bisericeşti, inclusiv dijmele. Papa nu era totdeauna de acord cu regele Ungariei asupra sferei dreptului regal de intervenţie în treburile bisericeşti. Bunăoară Inocenţiu III într-o sentinţă fără dată (atribuită de unii autori anului 1215, cînd s-a ţinut cel de-al patrulea conciliu general de la Lateran, la care se face în ea aluzie), adusă în procesul purtat de episcopul de Veszprém contra cavalerilor ioaniţi pentru stăpînirea unor zeciuieli, contesta laicilor, inclusiv regilor, dreptul de a le dona pe acestea[32]. Totuşi regii Ungariei înţelegeau de cele mai multe ori să dispună după cum socoteau de cuviinţă de dijmele ecleziastice, acordînd clerului — prin privilegii sau decrete generale — dreptul de a le strînge, de a le folosi, de a le arenda[33].

După cele spuse, despre care *conciliu general* ar putea fi vorba în pasajul citat mai sus?

Este adevărat că „conciliul general", fără altă precizare „este termenul oficial în toată corespondenţa medievală, mai ales papală, pentru conciliul < de la > Lateran al IV-lea, care s-a ţinut la 1215"[34]. Totuşi, referitor la problema regimului dijmelor înfeudate distincţia între titlurile de drept pentru posedarea lor de către laici se făcea, precum am arătat, în raport cu precedentul „conciliu general", al III-lea de la Lateran, din 1179. În legătură cu acest din urmă conciliu se putea invoca şi de Caterina sau probabil de franciscanii din preajma ei, care au întocmit „suplica" (petiţia) sa adresată papei în 1377, argumentul tipic al posedării imemoriale a dijmelor înfeudate „înainte de conciliul general", întrucît nici ea nu era în măsură să facă proba actului scris de înfeudare. (Acest act s-ar fi putut pierde şi distruge în cursul vremurilor, poate cu ocazia marii năvăliri tătăreşti din 1241[35], care a devastat în lung şi în lat Tran-

[31] Charles du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, ed. G.A.L. Henschel, II, Paris, 1842, p. 758—759, la cuvîntul *decimae militares* (= eaedem videntur quae infeudatae, vulgo dismies infeodées). Cf. şi L. Ferraris, *o. c.*, III, col. 60.

[32] Sentinţă cuprinsă în Decretalele lui Grigore IX, cartea III, tit. 30, cap. 31, în *Corpus iuris can.*, ed. Ae. Friedberg, II, col. 567—568.

[33] Georg Teutsch, *Das Zehntrecht der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*, Sighişoara, 1858, p. 4—5, 12, 21, 29, 38, 42; D. Prodan, *o. c.*, p. 26 şi urm.

[34] A. Tăutu, *Vechimea* ..., p. 9.

[35] *Ibid.*, p. 12.

silvania și Ungaria). Trebuie să presupunem deci un lucru care, la drept vorbind, ni se pare surprinzător dacă ne gîndim la temeinica organizare a cancelariei pontificale și la nivelul înalt de pregătire a personalului ei: posibilitatea unei scăpări, raportarea termenului de „conciliu general" nu la sinodul din 1179, cum ar fi fost just, ci la cel din 1215, mai ales că în ambele cazuri e vorba de concilii generale și ținute unul după altul în același loc. Această presupusă scăpare sau confuzie figura probabil chiar în versiunea inițială a suplicii Caterinei, redactată desigur de franciscani, și a trecut, pe baza ei, în forma reglementară a suplicii, iar de aici în bula pontificală[36]. De altminteri, aceasta n-ar fi singura neclaritate strecurată în motivarea cererilor înfățișate la curia papală în problema ce ne preocupă, după cum vom vedea.

Care *rege Bela* poate fi cel menționat în pasajul discutat?

S-a afirmat că e Bela IV (1235—70, din 1230 coregent al tatălui său Andrei II); aluzia din bula papală destinată Caterinei s-ar referi, pe baza suplicii sale, la acest rege al Ungariei, deosebindu-l de regele care „dobîndise" mai înainte cetatea Medieș și satele ce-i aparțineau „din mîinile schismaticilor"; pe acest din urmă suveran nu l-ar fi putut numi, căci „evenimentul s-a întîmplat așa demult, că în memoria generației Caterinei nu se mai amintea numele lui"[37]. E posibil. Dar tot atît de posibil — dacă nu chiar mai mult — ni se pare ca aluzia să-l vizeze pe Bela III (1172—96), deci pe un contemporan al conciliului general din 1179. În acest caz, înfeudarea dijmelor de la Medieș ar fi anterioară acestui an și cu atît mai vîrtos ar fi anterior evenimentul „dobîndirii", care în chip firesc a precedat înfeudarea. De altfel, în același pasaj se spune că dijmele au fost ținute în feud de unii regi ai Ungariei și de unii înaintași ai Caterinei, se pare anteriori lui Bela, „înainte de conciliul general", care ar putea să fie, potrivit presupunerii noastre de mai sus, cel din 1179.

În același pasaj se face și o altă aluzie, de asemenea nu tocmai clară, la răstimpul de „șaizeci de ani și mai mult, de atîta timp încît nu există amintire că ar fi fost dimpotrivă", de cînd regii Ungariei și înaintașii Caterinei dețineau aceste dijme înfeudate, unii — precum s-a arătat — chiar dinainte de „conciliul general". E vorba aici, fără îndoială, de un *termen de prescripție*. Ne-am aștepta însă la invocarea nu a unui termen de „șaizeci de ani și mai mult", ci de cel puțin o sută de ani, căci acesta era termenul de prescripție valabil ce se putea invoca în cazul posedării neîntrerupte și necontestate a unui drept sau privilegiu obținut din partea „bisericii", cum e cazul nostru, adică din partea conducerii supreme a bisericii catolice, a papalității, spre a nu i se putea retrage beneficiarului acel drept sau privilegiu. Numai față de instituțiile bisericești infe-

[36] Asupra suplicilor: Fr. Pall, *o. c.*, p. 265—266. Din păcate registrele de suplici din timpul lui Grigore XI nu s-au păstrat (Paul Kehr, *Bemerkungen zu den Supplikenregistern des 14. Jahrhunderts*, în *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung*, 1887, 8, p. 88).

[37] A. Tăutu, *Vechimea...*, p. 8.

rioare: episcopie, parohie, mănăstire etc. ajungea invocarea unui termen mai restrîns şi anume patruzeci de ani[38].

Tot în scrisoarea papală către Caterina, precum şi în alte două din grupul celor cinci documente din 1377 referitoare la Medieş se aminteşte, după cum am spus, de *recläidirea bisericii parohiale Sf. Emeric* aflătoare în cetate. Cînd a fost dedicat acest lăcaş pomenitului sfînt? „După dreptul canonic (catolic) o biserică nu poate fi închinată unui sfînt decît după canonizarea lui". Emeric, fiul regelui Ştefan I, a fost canonizat împreună cu tatăl său de ierarhia catolică din Ungaria în 1083, iar sărbătorile lor figurau printre cele impuse ca obligatorii în acest regat de sinodul de la Szabolcs din 1092. Ambele aceste date sînt din timpul domniei lui Ladislau cel Sfînt (1077—95). S-a tras de aici concluzia că „dobîndirea" (desigur prin cucerire, precum vom vedea) a Medieşului „din mîinile valahilor schismatici" de regii Ungariei nu putea să fi avut loc decît după 1083, deoarece numai sub stăpînirea catolică maghiară era posibilă închinarea unei biserici în onoarea unui sfînt catolic la Medieş, „căci valahilor schismatici nu le-ar fi venit în minte să închine o biserică a lor, ortodoxă, unui sfînt catolic"[39]. Totuşi, s-a mai remarcat că „cucerirea, firește, premerge dedicării"[40]. În realitate, din punct de vedere logic, „dobîndirea" (cucerirea) putea fi anterioară nu numai dedicării, ci şi canonizării, deci şi anului 1083, încît, după părerea noastră, acest an nu e de considerat ca termenul cel mai îndepărtat al ajungerii Medieşului sub dominaţia ungară.

Ce putea să însemne *„dobîndirea"* cetăţii Medieş împreună cu satele aparţinătoare „din mîinile schismaticilor" sau „valahilor schismatici" de un rege al Ungariei şi de „strămoşii" sau „înaintaşii" castelanei Caterina, „dobîndire" menţionată în toate cele cinci documentele? Desigur „acquisitum" („castrum ... extitit ... acquisitum") în acest caz trebuie să se refere la o dobîndire teritorială prin cucerire, căci cuvîntul în latina clasică şi în cea medievală are şi acest înţeles[41], mai ales în contextul dat.

[38] Decretalele lui Grigore IX, cartea II, titlul 26, cap. 6, 8, 13 şi 14; cartea V, titlul 33, cap. 15, în *Corpus iuris can.*, ed. Ae. Friedberg, II, col. 383—384, 386—387, 861. Cf. şi A. Tăutu, *ibid.*, p. 11, 14.

[39] Dar se cunoaşte şi un astfel de caz, în Maramureşul apropiat, e adevărat de mai tîrziu, după cucerirea maghiară, din I-a jumătate a sec. XIV: biserica ortodoxă cu hramul sf. rege Ştefan din Cuhea, ctitorie a voievodului Bogdan (Radu Popa, *Biserica de piatră din Cuhea şi unele probleme privind istoria Maramureşului în sec. XIV*, în *Studii şi cercetări de istorie veche*, 1966, 17, p. 521—522). De asemenea, acest rege ca şi fiul său Emeric şi regele Ladislau (canonizat şi el) figurează în pictura unor biserici ortodoxe din Transilvania, în sec. XIV—XV *(ibid.)*.

[40] A. Tăutu, *ibid.*, p. 8—9. Pentru data canonizării vezi şi Erdélyi László, în *Emlékkönyv I. Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, I, Bpesta, 1938, p. 560—562.

[41] Aegidius Forcellini, *Totius latinitatis lexicon*, ed. Vincentius de Vit, I, Prato, 1858—60, la cuvîntul *acquiro* = armis subjugare, în italiană conquistare; Ch. Du Cange, *o. c.*, I, Paris, 1840, la cuv. *acquistum* „Anno Christi 1228, Placentini acquisiverunt Godanum; pro quo acquisto discordiam habuerunt cum Parmensibus" („acquistum" aici e italienism, în loc de „acquisitum"); *Mittellateinisches Wörterbuch bis zum ausgehenden 13. Jahrh.* I, Berlin, 1959, I B: „expugnatio.

„De dobîndirea, achiziționarea lui < a castrului, adică a cetății > pe altă cale (schimb sau cumpărare) nu poate fi vorba"[42]. Deși această interpretare e prea categoric formulată, o găsim însă în fond plauzibilă, îndeosebi dacă ținem seama că pătrunderea dominației maghiare în părțile sătmărene și în Transilvania, după cum bine se știe, potrivit mărturiei izvoarelor, s-a făcut prin cucerire. Cu alte cuvinte e vorba probabil de o „luare din mîinile românilor", prin cucerire, a stăpînirii asupra cetății Medieș și a satelor care depindeau de ea.

O altă problemă de terminologie pusă de aceste documente e aceea a expresiei „habitatores et incole castri et villarum predictorum", cu referire la românii schismatici. Oare se poate da traducerea *„moșneni* (proprietari) și *muncitori* (agricoli)" și presupune că e vorba aici de denumirea a „două categorii sociale existente în regiuni ortodoxe căzute sub stăpînire catolică"[43]? Ne întrebăm dacă această tălmăcire a binomului „habitatores et incole" e nimerită. Sensul său curent se redă, precum se știe, prin „locuitori", cei doi termeni fiind de obicei considerați sinonimi. E adevărat că marile dicționare înregistrează și o serie de înțelesuri mai nuanțate, mai speciale, care uneori variază după autori, cîteodată fiind contradictorii de la un autor la altul. Astfel „incola" are, printre altele, cînd sensul de locuitor băștinaș, opus „oaspelui", veneticului sau străinului (hospes, advena, peregrinus), cînd e sinonim cu unul dintre aceștia[44]. Dar atît în cazul lui „habitator" cît și al lui „incola", forme substantivale, nu pot să intereze în primul rînd trimiterile etimologice la forme verbale, pentru a reține numai sensurile oferite de acestea din urmă[45].

În documentele analizate nu întîlnim termenul de „iobagio", care e specific Ungariei din această vreme la adresa țăranilor aflători în dependență feudală, termen neutilizat în cancelaria pontificală. E de presupus că într-o asemenea dependență se găseau cel puțin o parte din locuitorii români ai cetății Medieș și ai satelor aparținătoare, în 1377, cînd Caterina, stăpîna feudală a acestui domeniu, înaintează cereri la curia pontificală în numele ei și al lor. Căci în actele latino-ungare ale epocii sînt menționate

subiectio". Cf. și așa-zisa „diplomă a Ioaniților" emanată de la Bela IV, 2 iunie 1247: „de acquisitionibus tam mobilium quam immobilium portionem recipiet <domus Hospitalis> (în sens de dobîndiri de război, în expediții militare), *DIR, Trans., veacul XI, XII, XIII*, vol. I, Buc., 1951, p. 424.

[42] A. Tăutu, *Vechimea...*, p. 4.

[43] *Ibid.*, p. 30—31. Se citează dintr-o scrisoare tot a lui Grigore XI, emisă aproape la aceeași dată cu actele sale de care ne ocupăm, la 4 august 1377, către episcopul de Trebinje din apropierea coastei dalmatice (lîngă Raguza) o expresie asemănătoare „cives, habitatores et incole" cu referire la locuitorii orașului Stagno (Ston) și ai diecezei sale, situată chiar pe țărmul Dalmației (la nord-vest de Raguza), foști „schismatici" și ei, convertiți la catolicism. În acest trinom cel puțin sensul lui „cives" apare clar: locuitori ai unei „civitas", cum era Stagno, oraș reședință episcopală (A. Tăutu, *Acta Gregorii pp. XI*, p. 453—454; idem, *Vechimea...*, p. 31).

[44] Ae. Forcellini, *o. c.*, III, 1865, la cuvintele *habitator* și *incola* (p. 255, 438); *Thesaurus linguae latinae*, VI, Leipzig, 1925—34, col. 2470—71 (*habitator*); VII, 1943, col. 972—75 *(incola)*.

[45] A. Tăutu, *Acta Gregorii pp. XI*, p. 447 n. 6; idem, *Vechimea...*, *l.c.*

nați „iobagiones olachales", deși pe alte posesiuni (nu pe domeniul Medieș) ale Caterinei, respectiv ale lui Ioan și Ștefan, fiii banului Simion și ai Caterinei. Uneori în aceleași și în alte acte emise în Ungaria se amintesc „iobagiones et olahi", dar se pare că e vorba, măcar în aceste cazuri, de o variantă stilistică, sinonimă cu „iobagiones olahi" din aceleași documente. De altfel, în aceste cazuri (dar și în altele) întîlnim și „populi" ca sinonim cu „iobagiones" („populi seu iobagiones")[46].

Ca să revenim la „habitatores", traducerea prin „moșneni" e necorespunzătoare și pentru faptul că s-ar crea astfel un echivoc, acest termen fiind consacrat în istoriografie pentru denumirea binecunoscutei pături țărănești libere din Țara Românească. De altminteri, nici redarea termenului de „incole" prin „muncitori", fie și agricoli, nu poate fi reținută din motivele lexicale arătate mai sus. S-ar putea să fie valabil și în cazul nostru sensul curent, pleonastic, al expresiei în discuție, așa cum am spus, deci „habitatores et incole" să fie tradus simplu cu „locuitori"[47]. Dacă totuși e vorba să redăm amîndoi termenii, e posibilă și traducerea prin „locuitori și băștinași", cum am procedat într-unul din pasajele reproduse mai înainte. Ne mai întrebăm, în sfîrșit, dacă nu cumva, în cazul nostru, „habitatores" se referă la locuitorii cetății, iar „incole" la locuitorii satului Medieș și ai celorlalte sate ale domeniului aparținător.

III. MEDIEȘUL PE BAZA DOCUMENTELOR INTERNE ÎN SECOLELE XIII—XIV

Așadar, potrivit datelor analizate ale actului papal adresat Caterinei în 1377, cetatea Medieș a fost „dobîndită" „din mîinile românilor" de unul dintre regii Ungariei și de „strămoșii" sau „înaintașii" ei „înainte de conciliul general" (fie din 1179, fie din 1215) și încă din acea epocă neprecizată mai de aproape deținea, unii și alții, dijmele înfeudate ce le reveneau după acea cetate și satele aparținătoare.

Cele dintîi știri ale documentelor interne ungare cunoscute asupra Medieșului datează abia din a doua jumătate a sec. XIII. Și anume, prima informație documentară e reprezentată de actul acordat de regele Ștefan V, fiul și urmașul lui Bela IV (după ce fusese asociatul său de la 1257), cu data probabilă de 1 februarie 1271 (sau 1272) „oaspeților săi din satul *(villa)* Megyes", act despre care s-a păstrat numai un rezumat tîrziu între documentele înfățișate în 1407 de Ioan, fiul banului Simion

[46] *Doc. Val.*, p. 284 (a. 1379), 289 (a. 1381), 298—299 (a. 1382), 449, 452—454 (a. 1393). Un „iobagio Dobramer" al lui Ștefan de pe posesiunea sa Borhida (Valea Vinului), la sud-est de Medieș, posesiune aparținînd acestui domeniu (*ibid.*, p. 519, a. 1399) era, fără îndoială, tot român.

[47] Exemplu ce ni se pare similar: „plebani et rectores" (A. Tăutu, *Acta Gregorii pp. XI*, p. 154—155, a. 1373 = parohi; cf. pentru „rectores" = titulari de parohii, și p. 187).

și al Caterinei, într-una din fazele îndelungatului proces purtat de această familie, a Mauriților, cu Bathoreștii, rudele lor, pentru împărțirea posesiunilor Medieș, Șimleu (în Sălaj) și altora[48]. Din cuprinsul rezumatului amintit reiese însă că așezarea, pe atunci sau mai înainte, precum se vede, posesiune regală, era anterioară datei menționate, deoarece regele restituie prin actul respectiv „oaspeților" adică coloniștilor între semnele de hotar „vechi și de mai înainte" un pământ (numit Magasmarth, satul Potău de azi) care fusese cotropit de „arcași", deci de slujitori de-ai săi[49]. De altminteri, se știe că pe locul Medieșului sau lîngă acesta existase o așezare străveche considerată, potrivit ceramicii descoperite, ca fiind dacică, o așezare a dacilor liberi, necuprinși în provincia romană[50]. Între actele înfățișate de sus-zisul Ioan în pomenitul proces figurau mai multe piese din epoca lui Ladislau Cumanul, fiul și urmașul lui Ștefan V. Astfel într-un document al lui Ladislau, din 12 ianuarie 1273, se află o mențiune despre Medieș. Despre un altul din aceste piese, cu data 23 februarie 1278, în care e vorba de cetatea Jakóvára de lîngă Medieș, care ar fi fost confiscată de Ladislau de la Andrei, fiul lui Jakó din neamul *(de genere)* Kaplony, și donată de el voievodului Transilvaniei Nicolae, fiul lui Maurițiu din neamul Pok, bunicul dinspre tată al soțului Caterinei, critica istorică a demonstrat că e un act falsificat, cu ajutorul unui document oarecare din 1274. Unul dintre istoricii care au atras atenția asupra contradicțiilor din acest act crede că e vorba de o plăsmuire ticluită „cu cel puțin o sută de ani mai tîrziu, prin amalgamarea unor reminiscențe confuze, neclare"[51]. Deci falsul ar data, observăm noi, de pe la începutul pomenitului proces inițiat în 1378, fiind destinat cu siguranță să contribuie la susținerea cauzei familiei Mauriților, încuscrită cu familia sus-zisului Andrei, fiul lui Jakó de Nagymihály (din comitatul Zemplén, în Slovacia), — voievodul Nicolae, fiind căsătorit a doua oară cu o fiică a lui Andrei, numită și ea Caterina. Dar numai autori care socoteau acest document autentic identificau Jakóvára cu cetatea Medieș[52].

---

[48] Georgius Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae*, X/4, Buda, 1841, p. 858. E ciudat că, după mărturia rezumatului, această „scrisoare deschisă" a fost „sine anno confecta", purtînd numai data: „in vigilia Purificationis beate Marie". E probabil că documentul provine din perioada cînd Ștefan domnea singur (mai 1270 — august 1272), mai ales că din această perioadă (1271) se cunosc și acte similare date de el altor „oaspeți" din apropiere: celor din Sătmar *(villa Zathmar)* și celor de la Craia (Királyháza sau Felszász în comitatul Ugocea, în valea Tisei superioare) (*DIR, Trans., veacul XIII*, vol. II, Buc., 1952, p. 138—140, 145, nr. 145).

[49] Szentpétery Imre, Borsa Iván, *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, II/2—3, Bpesta, 1961, nr. 2846.

[50] S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacică de la Medieșul Aurit*, în *Acta Musei Napocensis*, 1967, 4, p. 122, 125.

[51] Pauler Gyula, *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*, ed. a II-a, II, Bpesta, 1899, p. 598.

[52] Arată Maksai Ferenc, *A középkori Szatmár megye*, Bpesta, 1940, p. 176. Deci nu se poate vorbi în chip sigur de „disgrația lui Jakó" și de o legătură certă între ea și donarea „domeniului Medieșului" voievodului Nicolae, cum face mai nou și Pavel Binder, *Contribuții la studiul dezvoltării feudalismului în Maramureș și în nordul Transilvaniei* în *Studii și articole de istorie*, 1967, 10, p. 43.

Ceea ce însă e mai important aflăm din testamentul lui Moys, vistiernicul reginei, fost palatin în timpul lui Ştefan V, din 26 septembrie 1280[53], confirmat de Ladislau la 2 ianuarie 1281[54], la cererea văduvei lui Moys, şi anume că acest dregător a donat, prin testamentul pomenit, satele sau posesiunile *(possessiones)* Medieş şi Şimleu fiicei sale Elisabeta, soţia în prima căsătorie a sus-amintitului Nicolae, voievod al Transilvaniei şi comite de Solnoc. De aici rezultă că familia Mauriţienilor (Moróc, Móric, de Mórichida) — originară din comitatul Győr, în Ungaria apuseană, care apare în lumina documentelor în timpul lui Andrei II (1205—35), iar în părţile sătmărene în 1270, cînd, la 17 noiembrie, Ştefan V îi dăruieşte pomenitului Nicolae, viitorului voievod mai multe posesiuni din regiunea Oaş şi din Cîmpia Someşului deci în apropierea Medieşului, foste ale lui Benedict zis Ur[55] — a intrat în stăpînirea Medieşului în 1281, obţinîndu-l, prin legături de căsătorie, de la Moys. Acesta l-a stăpînit aşadar mai înainte, fără să ştim de la ce dată, probabil însă de puţină vreme, ţinînd seama că în 1271 (sau 1272) satul Medieş figurează, precum am văzut, ca aşezare a unor colonişti regali. De acum, din 1281 începînd şi pînă la sfîrşitul sec. XV, cetatea Medieş împreună cu domeniul său feudal, cuprinzînd şi cetatea Seini (Szinyér, Szinyérvár-alja), precum şi un mare număr de sate[56], va fi în stăpînirea familiei Mauriţienilor, numiţi în consecinţă adesea „de Megyes (Meggyes)" sau „de Megyesalja (Meggyesalja)". Acest din urmă nume, însemnînd „sub Megygyes" sau la „poalele Meggyes-ului", se referă probabil la poziţia cetăţii, la împrejurarea că ea se va fi aflat „sub", lîngă sau în apropierea satului (apoi de la începutul sec. XV: *oppidum*, tîrg, orăşel) Medieş. S-ar putea ca acest toponim de Meggyesalja să aibă acelaşi sens cu „domeniul Medieş", după cum „Erdőalja" era numele domeniului cetăţii Ardud, din vecinătate, posesiune a lui Balc, Drag şi Ioan, descendenţii lui Dragoş vodă[57]. Notăm că Mauriţienii, mari feudali şi înalţi dregători ai Ungariei,

[53] *Hazai okmánytár (Codex diplomaticus patrius)*. VI, Bpesta, 1876, p. 260.

[54] G. Fejér, *o. c.*, X/4, p. 858 (rezumat într-un act de sentinţă din 13 martie 1409 al palatinului Nicolae II de Gara).

[55] G. Fejér, *ibid.*, p. 864—865; trad. rom. *DIR, Trans., veacul XIII*, vol. II, p. 132 (rezumat în acelaşi act de sentinţă).

[56] Lista lor, pe bază de date de la sfîrşitul sec. XV, la Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I, Bpesta, 1890, p. 467.

[57] Într-un act inedit, dat „in Megyes", 6 februarie 1449, emis de „Demetrius provisor curie magnifici Mauricii de Meggyes" şi de alţii, figurează: „universi inhabitatores ubivis tam in Meggyes quam in tenutia (! = tenuta) Meggyesalya habiti et existentes" (Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., arh. Muz. Secuiesc, fotocopie în col. Barabás). „Castellum in facie oppidi Meggyes" (inedit din 1484, Csánki D., *o. c.*, I, p. 466) înseamnă, potrivit latinei din Ungaria medievală: „castelul (cetăţuia) din tîrgul Medieş" (nu în faţa tîrgului M.), dar nu ştim dacă acest castel, amintit spre sfîrşitul sec. XV, se afla chiar pe locul cetăţii vechi, ca o aşezare care continua pe aceasta. „Meggyes şi Meggyesalja" (inedit din 1490, *ibid.*, p. 469). Deci Meggyes şi Meggyesalja nu se identificau ca aşezări! Credem că e prea departe a bănui aşezarea cetăţii Medieş, pe dealurile Seinului" (A. Tăutu, *Vechimea...*, p. 29, 40 n. 11), la peste 10 km sud-est de actuala comună Medieşul Aurit. Forma: *Aranyosmeggyes* (Medieşul Aurit) datează numai din sec. XVI, apărînd documentar prima oară în 1588 (Szirmay Antal, *Szathmár vármegye*, II, Buda, 1810, p. 131). — Pentru Erdődalja cf. *Doc. Val.*, p. 473 şi n. 2 (la doc. nr. 416, a. 1394).

aveau de mai înainte domenii întinse atît în comitatul Győr, cît și în sud-vestul regatului, iar mai tîrziu, în cursul sec. XIV, ei vor dobîndi în persoana lui Mauriţiu (III) și a lui Simion, fiul respectiv nepotul lui Nicolae, prin danii regale sau vor achiziţiona pe alte căi o serie de alte posesiuni și privilegii, astfel și în Transilvania voievodală. Încă de la începutul sec. XIV, Nicolae e menţionat ca comite de Ugocea și de Maramureș. Aceste dregătorii, ca și cele de Crasna și de Sătmar, vor fi purtate în timpul regilor angevini și de Simion amintit cu începere din 1339, cunoscut și în calitate de comite de Pojon și de Győr, spre a-și termina cariera și viaţa ca ban al Croaţiei și Dalmaţiei în jurul anului 1371[58].

IV. IPOTEZE: TRADIŢIA DESPRE DOBÎNDIREA (CUCERIREA) MEDIEȘULUI DE LA ROMÂNI ȘI EPOCA ACESTEI „DOBÎNDIRI". DISTRICTUL MEDIEȘ

Prin urmare, Mauriţienii nu stăpîneau Medieșul înainte de 1281. De fapt, în scrisorile papale din 1377 se vorbește despre strămoșii Caterinei (nu ai soţului ei) în ceea ce privește „dobîndirea", alături de un rege al Ungariei, „din mîinile românilor", a Medieșului și despre înfeudarea dijmelor pe seama acelor strămoși, alături tot de regele Ungariei, înainte de „conciliul general".

Dar în documentele interne, cunoscute pînă acum — și e improbabil să se mai fi păstrat în această privinţă material inedit — nu se amintește nimic despre o stăpînire a strămoșilor Caterinei asupra cetăţii Medieș și a ţinutului înconjurător. „Ceea ce pare de neînţeles, căci cu greu se poate presupune ca strămoșii Caterinei să fi obţinut dreptul la acele decime (zeciuieli) fără să fi fost și feudatarii averii atîrnătoare de castru"[59], mai ales că — adăugăm noi — ei, potrivit scrisorilor papale, au participat la „dobîndirea" (cucerirea) lui. Nu numai din vremurile dinainte de „conciliul general", pentru care de altfel Caterina însăși invocă argumentul posedării imemoriale și a lipsei de dovezi scrise, ci nici din epoca de

[58] G. Fejér, *o. c.*, IX/4, Buda, 1834, p. 563 (în lista demnitarilor unui document emis de Ludovic I, 5 ianuarie 1370, iar nu 1374, cum se află greșit în această ediţie). La 4 decembrie 1375, Ioan și Ștefan, fiii „bone memorie" Simion, „condam banus maritimus", încheie un nou contract de arendă cu abaţia din Bakonybél (Nagy Imre, *Sopron vármegye története: oklevéltár*, I, Sopron, 1889 p. 416—417). Asupra genealogiei Mauriţienilor: Wertner Mór, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, I, Timișoara, 1892, p. 270—281 (Pok); idem, în *Turul*, 1901, 19, p. 63; idem, în *Történelmi Tár*, 1906, p. 593 (ultimul document cu data transmisă corect, în care figurează Simion, e din 16 septembrie 1371); Karácsonyi I., *A magyar nemzetségek a XIV. sz. közepéig*, II, Bpesta, 1901, p. 436—440 (Pok). Vestitul Nicolae Toldi, celebrat mai tîrziu de vechea literatură maghiară pentru legendarul său eroism, făcea parte dintre oamenii lui Simion, fiind vicecomitele său de Pojon (Pór Antal, *A magyar nemzet története*, III, Bpesta, 1895, p. 261).

[59] A. Tăutu, *Vechimea...*, p. 16.

după conciliu (indiferent că ar fi vorba de cel din 1179 sau de cel din 1215) nu s-au transmis mărturii în sus-zisele documente despre o atare stăpînire. De altminteri, aceste documente sînt mute şi cu privire la strămoşii Caterinei. Numele ei însuşi se cunoaşte doar din scrisorile papale de care ne ocupăm, căci în cele trei menţiuni ale documentelor latino-ungare — şi anume, două regale: din 24 august 1372[60] şi din 24 aprilie 1378[61], precum şi în unul palatinal, din 9 ianuarie 1379[62] — ea e pomenită fără nume, ca „nobila doamnă văduva banului Simion" împreună cu fiii ei „magiştrii" Ioan şi Ştefan, născuţi, după cum se precizează într-unul din aceste documente, din căsătoria sa cu acelaşi Simion. Nu ştim nimic nici măcar despre părinţii ei[63]. Caterina trebuia să fi murit curînd după ultima menţiune, poate chiar în 1379, fiindcă, spre deosebire de anii anteriori, despre această văduvă nu se mai aminteşte ca fiind în viaţă în documentele ulterioare, de pildă cu ocazia litigiilor de moştenire sau de vecinătate, pe care le vor mai avea Ioan şi Ştefan fie cu descendenţii mătuşei lor, Ana, sora lui Simion şi soţia lui Ladislau Báthori, fie cu Balc şi Drag, nepoţii lui Dragoş vodă, stăpîni şi aceştia din urmă de mari domenii, mărginaşe cu domeniul Medieşului. „Nu e exclusă, însă, nici o înrudire oarecare a familiei Caterinei cu familia soţului ei, a Mauriţienilor"[64].

Deşi informaţiile cuprinse în actele papale din 1377 despre luarea cetăţii Medieş din mîinile românilor de un rege al Ungariei şi de strămoşii Caterinei nu sînt confirmate de izvoarele interne cunoscute pînă acum, totuşi considerăm că un fapt poate fi dedus cu multă verosimilitate din aceste acte. Şi anume înregistrarea unei *tradiţii despre vechimea românilor din această regiune;* se credea chiar în cercurile feudale ungare, din care făcea parte şi Caterina şi, desigur cu atît mai mult în mijlocul populaţiei româneşti locale, că românii fuseseră odinioară stăpîni ai cetăţii Medieş şi ai ţinutului înconjurător, înainte de luarea acestora în stăpînire de regii Ungariei.

Prin urmare, românii nu puteau să fi pătruns în aceste părţi abia pe la mijlocul sau chiar în ultimul sfert al sec. XIV, cum s-a afirmat de unii autori[65]. Căci dacă lucrurile ar fi stat aşa cum susţin aceştia, Caterina

---

[60] Horváth Mihály, în *Magyar Történelmi Tár*, 1861, 9, p. 122—123, nr. 62.
[61] G. Fejér, *o. c.*, p. 851—854 (rezumat în actul de sentinţă amintit mai sus, n. 54).
[62] *Doc. Val.*, p. 284 (act al palatinului Nicolae I de Gara).
[63] A. Tăutu, (*ibid.*, p. 20) se întreabă dacă această „conspiraţie a tăcerii", cum o numeşte, în jurul originii Caterinei, nu s-ar explica printr-o eventuală apartenenţă a familiei din care provenea ea micii nobilimi, spre deosebire de soţul care făcea parte dintre magnaţi, sau dacă ea n-a fost chiar de obîrşie românească.
[64] *Ibid.*, p. 17.
[65] Szabó István, *Ugocsa megye*, Bpesta, 1937, p. 119, 121; Maksai F., *o. c.*, p. 87; Makkai L., *Erdély és népei a középkorban.* (În: *Magyarok és románok*, sub redacţia lui Deér József şi Gáldi László, I, Bpesta, 1943, p. 378 n. 3, p. 397). În aceste lucrări nu se ţine seama (nici nu sînt amintite) de scrisorile papale de care ne ocupăm. În *Doc. Val.* (p. 273 n. 3), în legătură cu cuprinsul uneia din scrisori — cea adresată arhiepiscopului de Calocea — se spune de autorii publicaţiei, printre

și sfătuitorii ei (fără îndoială, franciscanii) s-ar fi văzut nevoiți să respecte, în suplica ce se găsea, ca de obicei, la baza informațiilor de natură locală din actele papale eliberate în consecință, o realitate atît de recentă pe care n-ar fi putut s-o ascundă, chiar dacă ar fi vrut, nici curiei pontificale[66]. Aceasta, e adevărat, putea mai greu să știe sau să-și amintească de cele întîmplate în părțile sătmărene cu secole în urmă, dar avea posibilitatea să cunoască sau eventual să verifice mai ușor cele petrecute de curînd, dacă ar fi fost vorba de o recentă imigrație și așezare.

Credem că considerentul de mai sus în legătură cu o foarte probabilă tradiție (cu anumite impreciziuni și chiar confuzii inerente în general tradiției) n-ar fi infirmat de obiecția ce s-ar putea invoca aparent împotriva lui: interesul Caterinei de a atribui vechimea drepturilor sale asupra dijmelor bisericești unor vremuri imemoriale, „înainte de conciliul general", pentru care era dispensată să producă dovezi scrise. Căci, ne întrebăm, de ce ar fi trebuit castelana Medieșului sau sfătuitorii ei să pună aceste vremuri imemoriale în legătură tocmai cu persistența românilor în regiunea respectivă *(cui prodest?)*, dacă nu s-ar fi consemnat astfel un fapt transmis prin tradiție.

Am arătat mai sus că plăzmuirea unui act regal cu data 1278 privitor la Jakóvára, pe care unii autori au identificat-o, în temeiul acestei plăzmuiri cu cetatea Medieș, s-ar plasa, pe baza unor reminiscențe confuze (după cum crede Pauler, fără a aduce însă vreun argument), cu aproximativ un veac mai tîrziu, deci în jurul anului 1378. Dar nu găsim nici un raport cauzal sau de conținut, decît doar o eventuală coincidență în timp, între această plăzmuire — în care de altminteri nu e vorba nici de dijme, nici de români — și scrisorile papale datînd din 1377.

Luarea cetății Medieș de la români plasată de una din aceleași scrisori în chip vag în vremuri imemoriale, înainte de „conciliul general", ar fi putut avea loc — în temeiul tradiției locale pe care o reflectă probabil corespondența pontificală din 1377 și după cele spuse mai sus în legătură cu biserica sf. Emeric din această cetate — chiar în sec. XI, în timpul domniei regelui Gheza I (1074—77) sau aceleia a lui Ladislau cel Sfînt (1077—95). În această epocă expansiunea maghiară spre răsărit, spre Transilvania voievodală, după cum se știe[67], a fost reluată, iar valea Someșului era una din căile de pătrundere a cuceririi spre această țară. Pe lîngă atare ipoteză, mai precis a luării cetății Medieș în vremea lui

---

care Makkai, redactorul acestei părți, doar atît: „Etant donné que nous n'avons pas d'autre renseignement sur ces événements, il est impossible de les commenter d'une façon détaillée". În realitate, ei nu comentează de loc aceste evenimente!

[66] Cf. în parte și A. Tăutu, *Vechimea* ..., p. 7—8.

[67] *Istoria României*, II, Buc., [1962], p. 71—73; *Brève histoire de la Transylvanie*, sub red. lui Constantin Daicoviciu și Miron Constantinescu, Buc., 1965, p. 86. Vezi și Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, Buc., 1958, p. 116.

Ladislau[68], pentru care am opta şi noi[69], s-a mai emis, fără să se renunţe definitiv la această ipoteză, şi aceea că evenimentul s-ar fi întîmplat cu un veac mai tîrziu, în vremea regelui Emeric (1196 — septembrie 1204). El ar fi ocupat ca represalii cetatea şi satele aparţinătoare de la românii „schismatici" în cursul conflictului său cu ţarul româno-bulgar Ioniţă, care cuprinsese unele regiuni sudice ale regatului Ungariei. Pe de altă parte, luarea Medieşului de regele Emeric şi de strămoşii Caterinei s-ar încadra în „valul general antischismatic" din ţările catolice în urma cuceririi Constantinopolului ortodox de cruciada a patra (în aprilie 1204). „Pentru maghiarizarea şi catolicizarea regiunei < Medieş >, biserica principală a castrului, probabil la ordinul lui Emeric însuşi, fu dedicată sfîntului cu acelaşi nume . . ."[70] În sprijinul acestei presupuneri se mai aduce indicaţia din sus-zisa bulă, după care acţiunea de „dobîndire" s-a petrecut înainte de „conciliul general", identificat de autorul ipotezei, fără şovăire, cu cel din 1215. Nouă însă nu ni se par plauzibile represalii faţă de Ioniţă, căutarea unei „compensaţii" teritoriale în părţile sătmărene, îndepărtate (asupra cărora el n-avea veleităţi), iar sub „conciliul general", precum am arătat, s-ar putea înţelege şi cel din 1179. Nici nu cunoaştem alte acţiuni de expansiune spre Transilvania în timpul lui Emeric (decît doar apariţia în documente, în 1199, a Maramureşului, în care zisul rege a întreprins o vînătoare, fără ca această regiune să fi fost încă efectiv stăpînită de organele statului maghiar)[71].

Potrivit documentelor papale din 1377, cetatea Medieş şi satele care-i aparţineau erau locuite de români schismatici în timpul „dobîndirii" (cuceririi) lor. Despre români „locuind în districtul Medieş" („in districtu Megyes commorantes") amintesc peste cîţiva ani, cu începere din 1385, şi actele interne[72], în timp ce menţiunile documentare, tot interne, despre români în regiunile înconjurătoare: în alte părţi ale comitatului Sătmar, în comitatul Solnoc, în Maramureş, în Ugocea etc., sînt, precum se ştie, cu decenii mai vechi[73]. De aceea, „districtus Megyes" s-ar încadra prin-

[68] A. Tăutu, *Acta Gregorii pp. XI*, p. 449 n. 27.

[69] Totuşi nu e exclus ca expansiunea maghiară să fi cuprins ţinutul Medieş (situat în cîmpie) încă din sec. X, o dată sau curînd după cucerirea Sătmarului. Tot cam în această epocă (sec. IX—X) se pare că exista deja (după părerea colectivului mai jos amintit) cetatea româno-slavă Dăbîca, de asemenea în apropierea rîului Someş, poate ca centru al unei stăpîniri locale (reşedinţă a lui Gelu?), în calea penetraţiei maghiare în nordul Transilvaniei. Dar rezultatele săpăturilor întreprinse pe ruinele acestei cetăţi sînt încă provizorii, săpăturile fiind în curs (Ştefan Pascu, Mircea Rusu, Petru Jambor etc., *Cetatea Dăbîca*, în *Acta Musei Napocensis*, 1968, 5, p. 153—202).

[70] A. Tăutu, *Vechimea . . .*, p. 13.

[71] *DIR, Trans., veacul XIII*, vol. I, p. 16, nr. 29. Cf. P. Binder, *o. c.*, p. 42; Radu Popa, *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Buc., 1968, cap. IV, paragr. 2—3 (teză de doctorat, care ne-a fost accesibilă deocamdată numai în rezumatul ei litografiat).

[72] *Doc. Val.*, p. 320; cf. şi p. 448—455 (a. 1393).

[73] *Doc. Val.*, p. 88, 99 şi urm., 120 şi urm., 132 şi urm., 176, 208, 215.

tre numeroasele districte românești din Transilvania voievodală și din părțile mărginașe de nord și de vest[74]. Erau vechile organizații teritoriale românești, care se bucurau de oarecare autonomie internă, variabilă după regiuni, și în timpul stăpînirii maghiare. Din scrisorile papale de care ne ocupăm rezultă că începuturile *districtului Medieș* (ținînd seama că cetatea și satele aparținătoare despre care vorbesc aceste scrisori corespund, fără îndoială, noțiunii de district) s-ar adînci în negura vremurilor, cînd românii acestui district — cnezi sau voievozi — aveau în stăpînirea lor și cetatea Medieș. Ar putea fi vorba în ceea ce privește atare începuturi, de una din străvechile organizații prestatale, cnezate și voievodate locale, ca cele din Maramureș, Sălaj, Ardud etc., peste care s-a suprapus apoi, prin cucerire, feudalismul maghiar.

Cucerirea maghiară a dus și în părțile Medieșului coloniști (unguri, germani)[75]. O parte a populației românești din această zonă de contact a Cîmpiei Someșului cu Munții Oașului se va fi retras temporar — ca și în alte regiuni — din fața cuceritorilor și coloniștilor, înzestrați cu privilegii, în locurile mai ferite, păduroase, de la deal sau din munți, pentru a reveni apoi treptat în șes, după liniștirea vremurilor. De altminteri, acest proces era încurajat tot mai mult și de stăpînii feudali, pentru a atrage noi brațe de muncă pe moșiile lor. Cuceritorii și coloniștii vor fi schimbat și aici toponimia sau poate numai au tradus, așa cum au procedat bunăoară în Maramureș, vechile toponimice românești ori slavo-române[76], numele de localități — astfel însuși toponimul Medieș e unguresc, derivînd din Meggyes[77] — și chiar denumirile de hotar[78].

---

[74] Z. Pîclișanu, *Vechile districte românești de peste munți*, în *Revista ist. română*, 1943, 13, fasc. 3, p. 27 („deși lipsesc date mai precise, totuși nu ni se pare riscant a înșira și *districtus Meges* între districtele românești...").

[75] Makkai L., *o. c.*, p. 106, 175—176.

[76] Pentru această problemă complexă vezi în general: Emil Petrovici, *Toponimia ungurească în Transilvania medievală*, în *Transilvania*, Sibiu, 1943, 74, nr. 2, mai ales p. 129; Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Buc., 1963, p. 3. Cf. *Istoria României*, I, Buc., 1960, p. 786.

[77] Kniezsa István, *Keletmagyarország helynevei*, în *Magyarok és románok*, I, p. 278, nr. 32: din ung. *meggy* = vișină. Așadar *Meggyes* = Vișiniș. Toponimele *Meggyes, Medgyes, Medgyesfalva* erau cunoscute și în alte părți ale Transilvaniei și Crișanei (Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, [Buc., 1967], p. 388), ca să nu ne mai referim și la Ungaria. Derivarea toponimului *Medieș* din latinescul Medius [Mons], cum presupune can. A. Tăutu (*Vechimea...*, p. 29—30, 40, n. 11), nu poate fi reținută. La ea, de altfel, nu s-a gîndit nici unul dintre lingviștii (N. Drăganu, E. Petrovici, I. Iordan) care s-au ocupat de probleme de toponimie românească. De altminteri, *Medius Mons* e, după cum se știe, numele latinizat în evul mediu al orașului Baia Sprie (Felsőbánya, Mittelberg). Cf. *Doc. Val.*, p. 152 n. 4.

[78] Unele menționate prima oară în actul lui Ștefan V din 1271 (sau 1272); pentru acest document vezi mai sus, n. 48.

V. ANALIZA ALTOR INFORMAŢII ALE SCRISORILOR PAPALE

(convertirea românilor din districtul Medieş; problema jurisdicţiei diecezane şi misionarismul franciscan)

Cînd a avut loc convertirea la *catolicism* a românilor „schismatici" din cetatea Medieş şi din satele dependente, convertire despre care vorbesc cele cinci scrisori papale din 1377, pe baza relatării cuprinse în petiţia Caterinei? Această acţiune locală de catolicizare, pe care nu o cunoaştem din alte izvoare, e arătată tot vag în două din scrisori — în cele adresate „ministrului" provincial franciscan — ca întîmplată după *(postmodum)* „dobîndirea" sus-ziselor localităţi. Cînd anume, nu se precizează, dar din toate cele cinci documentele rezultă indirect că trecerea în număr mai mare la catolicism în acest ţinut trebuia să se fi întîmplat numai „după moartea... lui Simion" (deci aproximativ după 1371)[79], cînd Caterina — aşa cum se arată în actul adresat de papa arhiepiscopului de Calocea — „întru sporirea cultului divin şi spre mîntuirea sufletului ei, al lui Simion şi al strămoşilor, cît şi al locuitorilor şi băştinaşilor sus-zişi" a săvîrşit o serie de acţiuni cucernice. Şi anume, precum se spune şi în alte scrisori, din cele de care ne ocupăm, a pus să se reclădească biserica Sf. Emeric din cetate[80] şi să se construiască şi alte biserici în acea cetate şi în satele din jur; a luat măsuri pentru înzestrarea materială a acestor lăcaşuri şi îngrijirea duhovnicească a acestor credincioşi, a căror situaţie nici nu era încă reglementată în ceea ce priveşte apartenenţa lor diecezană. Toate aceste lucruri, despre care vorbesc scrisorile pontificale, în temeiul informaţiilor furnizate de pomenita suplică, sînt indicii pentru o recentă trecere în număr considerabil la religia catolică. Ceea ce nu exclude firesc convertiri mai vechi, poate chiar din vremea imediat următoare „dobîndirii", dar în număr mai mic.

Ţinutul Medieşului făcea parte, împreună cu alte părţi sătmărene şi mai ales cu Maramureşul, dintre acele regiuni în care *jurisdicţia episcopală* nu era lămurită nici la această dată (1377). Se ştie că episcopii de Alba Iulia (sau al Transilvaniei, cum se spunea de obicei pe atunci) şi de Agria îşi disputau jurisdicţia bisericească asupra acestor teritorii şi veniturile reprezentate de partea revendicată de autoritatea episcopală din dijmele de aici, încă de la sfîrşitul sec. XIII. Deşi regele Andrei III a dat pînă la urmă cîştig de cauză episcopului de Alba Iulia, pe motivul că

[79] Cf. şi A. Tăutu, *Acta Gregorii pp. XI*, p. 450 n. 32. Convertirea în masă nu putea să fi avut loc înainte de conciliul din 1215 (cum s-ar crede dintr-o afirmaţie făcută în treacăt de autor în nota introductivă la extrasul *Litterae...*).

[80] „E o enigmă, între ce fel de împrejurări a putut fi distrusă şi abandonată biserica principală a castrului dedicată sfîntului naţional maghiar Emeric, căci doar predecesorii soţului Caterinei... au fost catolici... Ar fi de mirat ca biserica sf. Emeric, distrusă fiind eventual cu ocazia invaziei tătarilor din 1241, să nu fi fost reclădită de protectorii ei catolici din familia Mauriţiilor, pînă în zilele Caterinei..." (A. Tăutu, *Vechimea...*, p. 13).

Maramureșul „este și a fost între hotarele și marginile diecezei Transilvaniei"[81], episcopul de Agria, care ridica pretenții nu numai asupra Maramureșului, ci și a comitatelor Sáros, Bereg, Ugocea, Sătmar, nu s-a supus sentinței regale și episcopul Transilvaniei a făcut apel în 1300 la papa[82]. Nu cunoaștem felul cum a decurs în continuare litigiul. Dar el trebuia să se fi decis, într-una din etapele lui ulterioare, în favoarea Agriei, căci în documentele emanate de la capitlul ei în 1331—32[83], ca și în registrul dijmelor papale impuse asupra clerului de conciliul general de la Vienne din 1311, sub anii 1334—35, arhidiaconatul (protopopiatul) Maramureșului — dintre parohiile căruia făceau pe atunci parte și cele de Medieș, Livada (Sárköz), Seini, Baia Mare —, figurează ca aparținînd acestei episcopii[84]. În 1346 episcopul de Alba Iulia a încercat din nou, dar fără succes, să recîștige acest arhidiaconat[85]. Din scrisorile pe care le discutăm se vede că în competiția episcopală pentru districtul Medieș a intervenit, alături de celelalte două, și episcopia de Oradea, acest oraș fiind de altfel cel mai apropiat de Medieș dintre respectivele reședințe episcopești, la numai două zile de drum, spre deosebire de Agria, care se găsește la șase, sau de Alba Iulia, la opt zile, după cum se arată în aceleași scrisori[86]. Din pricina litigiului dintre cei trei episcopi, neștiind căruia dintre ei să se adreseze în chestiuni de jurisdicție diecezană, Caterina se îndreaptă direct către papa, spun scrisorile. Ca urmare, Grigore XI ordonă arhiepiscopului de Calocea să ancheteze și să decidă acest litigiu, iar dacă ar constata că cetatea și satele nu aparțin de fapt nici unei dieceze, să le atribuie celei de Oradea. Papa dispune, de altfel, ca arhiepiscopul, chiar și pînă la hotărîrea pe care urma s-o aducă în acest litigiu, să supună localitățile în discuție tot episcopului de Oradea, deci unuia dintre litiganți.

În scrisorile discutate se vorbește și de parohii *(rectores)* bisericilor ctitorite de Caterina. Papa aprobă cererea ei ca aceștia să perceapă și să-și rețină trei părți din dijmele donate de ea lăcașurilor respective. De asemenea, la intervenția ei, îi scutește de participarea personală, după cum am menționat mai sus, la sinoadele diecezane, la care ar fi greu să ia parte din cauza distanțelor prea mari de străbătut „prin locuri pustii și nelocuite", a cheltuielilor și oboselilor la care s-ar expune, a prejudiciilor ce ar rezulta prin absența lor pentru grija duhovnicească a parohiilor în fruntea cărora se aflau. De aceea vor putea fi reprezentați la pomenitele sinoade numai de doi preoți delegați de ei, așa cum cereau, urmînd

---

[81] *DIR, Trans., veacul XIII*, vol. II, p. 467.

[82] *Ibid.*, p. 476—478.

[83] Tivadar Ortvay, *Geographia ecclesiastica Hungariae in saec. XIV*, I, Bpesta, 1891, p. 148.

[84] *DIR, Trans., veacul XIV*, vol. III. Buc., 1954, p. 251—252; cf. și p. 250 n. 22. Vezi și T. Ortvay, *o. c.*, p. 202.

[85] T. Ortvay, *o. c.*, p. 148.

[86] „... aievea Medieșul sătmărean nu e mai departe nici cu trăsura decît 2 zile de la Orade", remarca Ioan Boroș, *Unirea românilor din părțile sătmărene în veacul al 14-lea și Mănăstirea S. Michail din Maramureș*, în *Unirea*, Blaj, 1898, 8, nr. 7, p. 49.

însă a achita, cum de altfel se și angajau, obligațiile cuvenite și a îndeplini și celelalte îndatoriri ale lor față de episcopul diecezan[87].

Se mai pune întrebarea în legătură cu problema convertirii: de la cine ar fi putut strînge strămoșii Caterinei dijmele înfeudate în urma luării cetății Medieș și a satelor înconjurătoare din mîinile românilor „schismatici"? Se știe că ortodocșii nu datorau zeciuială preoților și în general ierarhiei lor bisericești proprii. Biserica catolică — după un principiu de la care uneori, în anumite epoci și țări, se abătea — pretindea această dare numai de la credincioșii ei. În sec. XIII—XIV unii papi în corespondența lor cu Orientul latin nu făceau însă deosebire între catolici și ortodocși (de sub dominația catolică) în ceea ce privește dijma eclezias-tică[88]. Totuși în regatul Ungariei distincția se păstra, cel puțin în sec. XIV, precum rezultă din corespondența regilor angevini cu papalitatea, „schismaticii", înainte de convertirea lor la religia catolică, nefiind de obicei supuși zeciuielii[89]. Astfel stînd lucrurile, dijmele înfeudate din ținutul de care ne ocupăm erau strînse, pînă în vremea de cînd datează scrisorile discutate, desigur de la elementele catolice ale populației, în primul rînd de la coloniști, în al doilea rînd de la români, dar probabil mai mult după și pe măsura convertirii lor la catolicism. Trei părți din aceste dijme destinate de Caterina, începînd de la 1377, pentru întreținerea bisericilor ctitorite de ea, de care urmau să dispună parohii lor, însemnau aparent o dotație deosebit de generoasă (dacă numărul credincioșilor nu era prea redus). Căci de obicei, în regatul Ungariei, episcopul lua cele trei părți din dijme, parohului nelăsîndu-i-se decît o pătrime sau o cotă variabilă, din pătrime, întrucît adesea cea mai mare parte din aceasta revenea arhidiaconului[90]. O dotație generoasă ca cea amintită a preoților locali se întîlnește la parohiile catolice nou înființate din regiunile ortodoxe, cum erau nu numai cele din districtul Medieș, ci cu două decenii mai înainte, în 1358, și cîteva alte parohii de credință catolică, ce au luat naștere „in medio Olachorum" în deosebite părți ale Transilvaniei sau în regiunile mărginașe apusene, de asemenea din inițiativa unor stăpîni feudali. E vorba de parohii cu o apartenență diecezană încă neprecizată nici în acest caz și pentru care se intervine, la fel, de către stăpînul feudal la curia papală[91].

---

[87] În documentul regestat de noi sub pct. *e*) este vorba formal de episcopii diecezani (la plural), căci se arată că asupra parohiilor ținutului respectiv aveau pretenții cei trei episcopi pe care i-am amintit. Logic însă nu poate fi vorba decît de îndeplinirea obligațiilor față de unul din aceștia, deocamdată față de cel de Oradea, pînă la hotărîrea ce trebuia adusă de arhiepiscopul de Calocea în privința jurisdicției diecezane definitive.

[88] Vezi mai sus, n. 4. Cf. A. Tăutu, *Vechimea...*, p. 10. (dar zeciuiala n-a fost făcută obligatorie pentru „greci" de însuși conciliul general din 1215). Începînd din timpul lui Inocențiu III se amintesc, în sec. XIII, de mai multe ori pretenții similare și față de schismaticii din regatul Ungariei. Cf. Székely György, în *Magyarország története*, I, Bpesta, 1961, p. 169.

[89] Vezi mai sus, n. 2. Cf. în parte și A. Tăutu, *ibid.*

[90] A. Tăutu, *ibid.* Vezi și D. Prodan, *o. c.*, p. 30.

[91] Ultima ediție a documentației: A. Tăutu, *Acta Inocentii pp. VI*, în *Fontes*, series III, vol. X, 1961, p. 206—210.

Acțiunile Caterinei, despre care vorbesc cele cinci scrisori pontificale din 1377, sînt strîns legate de *misionarismul franciscan*. Acestuia i se datorează probabil în primul rînd convertirea în număr mai mare a românilor din districtul Medieș, după cum se poate deduce — pe lîngă activitatea desfășurată de ordinul minorit în mijlocul populației românești ortodoxe și din alte părți ale Transilvaniei și în general în regatul Ungariei din acea epocă, pentru a nu mai vorbi și despre Moldova[92] — din rolul pe care același ordin trebuia să-l joace (alături de parohi) în îngrijirea duhovnicească a românilor convertiți din cetate și satele aparținătoare. Am văzut că, la cererea Caterinei, papa a dat dispoziții franciscanilor în atare sens: ca ei să poată asculta spovedaniile „schismaticilor" convertiți. În acest scop, se înțelege, trebuiau delegați călugări care să cunoască limba noilor credincioși. Desigur însăși suplica, cuprinzînd și celelalte cereri ale Caterinei, a fost întocmită în forma ei inițială și prezentată la curia pontificală de franciscani[93]. În organizarea acestui ordin călugăresc întemeiat în sec. XIII (după conciliul general din 1215), apărut în Ungaria în jurul anilor 1230, părțile sătmărene depindeau, în epoca ce ne interesează, de „custodia" din Oradea. Franciscanii au fost sprijiniți încă de socrul Caterinei, Maurițiu (III), căci se cunoaște despre el că a suportat cheltuielile capitlului provinciei lor ungare, care a avut loc în 1349 la Satu Mare[94].

La o dată identică cu cea de-a doua scrisoare papală către provincia ungară relativă la cetatea Medieș și satele dependente (6 august 1377), aceeași provincie a obținut de la Grigore XI actul în care se amintesc și alte succese de convertire ale propagandei franciscane, printre „schismatici" „în unele părți ale Ungariei", în ultimele două decenii, după cum am menționat mai sus. Dar „se vede clar din acest document că el nu se referă la credincioșii de pe domeniul Caterinei", pentru care s-au luat măsuri prin alte două scrisori în ceea ce privește pe franciscani. Această din urmă bulă privește deci pe românii din alte regiuni: fie pe cei de pe foarte întinsele domenii ale lui Balc și Drag din vecinătatea Medieșului, care domenii își aveau centrele principale la (Ardud), Beltiug, Chioar, fie pe „cei din Banat și părțile Hațegului"[95].

Izvoarele nu relatează nimic despre soarta ulterioară a românilor convertiți din districtul Medieș. Ei s-au reîntors desigur, deși în împrejurări necunoscute, la străvechea lor credință, fiind reabsorbiți treptat

---

[92] Gheorghe Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, Buc., 1942, p. 85—95; Ștefan Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Sibiu, 1944, p. 40—46.

[93] Cf. și A. Tăutu, *Vechimea...*, p. 5—7.

[94] Karácsonyi I., *Szt. Ferencz...*, I, p. 33, 40, 46, 265.

[95] A. Tăutu, *Vechimea...*, p. 6.

de marea masă ortodoxă de același neam în mijlocul căreia se aflau și de care erau legați prin origine, limbă, simțăminte și comunitate de destin[96].

*

După cum s-a putut vedea, documentele din 1377, supuse analizei, ridică o serie de chestiuni de mare interes cu privire la istoria românilor din părțile sătmărene și în general din nordul Transilvaniei. Îndeosebi unul din aceste documente, al cărui text inedit a devenit recent accesibil (datorită canonicului A. Tăutu) a îngăduit reexaminarea critică a problemei de față, abordată cu totul nesatisfăcător în cercetările mai vechi. În prezentul studiu au fost reținute unele din constatările făcute sau din ideile formulate de curînd (tot de A. Tăutu), iar altele au putut fi mai nuanțate sau chiar dezvoltate. S-a încercat să li se adauge și observații noi (de exemplu despre originalele unora din aceste documente, despre dijmele înfeudate și raportul lor cu hotărîrile conciliare, despre anumite chestiuni de terminologie etc.).

Precum s-a căutat să se arate mai sus, aceste documente privitoare la cetatea Medieș și la satele ce-i aparțineau, cuprind și impreciziuni, neclarități. Fără a nesocoti nebulozitatea unora din informațiile pe care

---

[96] Se știe că prin actul obținut de Balc și Drag de la patriarhia din Constantinopol la 13 august 1391 pentru mănăstirea ortodoxă Sf. Mihail din Peri în Maramureș, acesta urma să exercite sub patronatul lor o jurisdicție cvasi episcopală nu numai asupra ortodocșilor din Maramureș, ci și asupra celorlalte regiuni, învecinate, printre care însă „Megyesalya" și alte două localități (Berzawa și Almazig) figurează doar în traducerea latină interpolată datînd cu peste un veac mai tîrziu (publ după textul ei orig. de Zenovie Pîclișanu, *Diploma din 14 mai 1494 a regelui ungar Vladislau II*, în *Revista ist. română*, 1943, 13, fasc. 1, p. 104—105). Cu titlu informativ adăugăm că, după părerea can. Tăutu (exprimată în studiul său puțin accesibil și cunoscut la noi), primele traduceri de cărți religioase în românește „trebuesc puse în legătură cu activitatea misionară a franciscanilor printre românii din nordul și nord-estul Transilvaniei, activitate despre care avem dovezi istorice precise în două epistole ale papei Grigorie al XI-lea din 13 oct. 1374" (*Vechimea...*, p. 27), în care se vorbește despre convertirea valahilor din părțile granițelor Ungariei „spre tătari". Pentru acești români, care nu erau mulțumiți cu serviciile preoților unguri, papa intenționa să numească episcop pe Anton de Spalato, care le vorbea limba, căci luase parte la convertirea lor (ultima ediție a acestor documente la A. Tăutu, *Acta Gregorii pp. XI*, p. 223—224). „Iar în cazul românilor din Țara Oașului avem dovadă sigură în epistolele aceluiași papă cășunate de intervenția Caterinei, prin care papa a autorizat pe franciscanii Provinciei Ungaria să se ocupe în mod special de ei..." (*Vechimea...*, *ibid.*). Autorul nu împărtășește teoria lui P. P. Panaitescu, „care atribuie bisericii românilor din Maramureș, calificînd-o cnezială și nu episcopală, o autonomie exagerată, pe care nu o avea din punct de vedere bisericesc canonic... Arhiepiscopul Transilvaniei" (despre care e vorba în diploma menționată a lui Vladislav), „după cum au arătat și alți cercetători cu simț ecleziastico-canonic (n. 61: de ex. Dr. Alexandru Czipple, *Documente privitoare la episcopia din Maramureș*, în *An. Ac. Rom.*, Mem. Secț. ist., II, 1914, 38, p. 35—39), nu putea fi episcopul catolic al Transilvaniei, care niciodată n-a avut titlul de arhiepiscop, ci e arhiepiscopul ortodox al Ungrovlahiei, care e singurul arhiepiscop canonic legitim al românilor din Transilvania" (A. Tăutu, *Vechimea...*, p. 26—27).

le furnizează, am vrea să subliniem din nou că importanța lor, după părerea noastră, constă mai ales în aceea că foarte probabil înregistrează o *tradiție locală despre vechimea poporului român din aceste părți*, că înseși cercurile feudale ungare credeau că românii au stăpînit odinioară, în timpuri imemoriale, atît cetatea cît și ținutul sau districtul înconjurător, înainte de „dobîndirea" lor de regii Ungariei.

Dacă despre asemenea lucruri se scrie în cancelaria papală în 1377, pe baza unor date provenite din partea locului, aceasta, evident, înseamnă că, în ciuda unor autori moderni, elementul românesc nu putea să fi pătruns și apărut în regiunea respectivă doar în a doua jumătate a sec. XIV, deci cam în vremea de cînd datează scrisorile pe care le-am discutat în cercetarea de față. Așadar documentele din 1377, supuse unei amănunțite analize critice, aduc și ele o contribuție, prețioasă, în sprijinul tezei despre prioritatea și persistența poporului românesc pe meleagurile țării sale.

LES ROUMAINS DE LA RÉGION DE MEDIEȘ (COMITAT DE SĂTMAR) À LA LUMIÈRE DES DOCUMENTS DE 1377

RÉSUMÉ

Il existe un groupe de cinq lettres du pape Grégoire XI, datant de 1377 (les unes du 25 juillet, d'autres du 6 août), concernant la conversion des Roumains „schismatiques" du „castrum de Megessalla" (Meggyesalja, Medieș, aujourd'hui Medieșul Aurit, en hongrois Aranyosmeggyes, dans le comitat de Sătmar) et des villages appartenant à ce château fort à la religion catholique. Dans ces documents, dont trois ont déjà été publiés, il est montré que le château fort et les villages respectifs ont été „acquis" „de manibus Scismaticorum" ou „Vallacorum scismaticorum" par un roi de Hongrie (sans précision de son nom) et par „progenitores" ou „antecessores" de Catherine, veuve de Simon, seigneur du château fort. (Il s'agit d'un grand féodal, connu aussi des documents latino-hongrois: Simon de Meggyes ou Meggyesalja, qui, après avoir été le titulaire de plusieurs comitats, a achevé sa carrière et vie comme „ban" de Croatie et de Dalmatie.)

Sur la base des trois lettres éditées antérieurement, du groupe des cinq documents papaux, certains chercheurs attribuaient „l'acquisition" du château fort et des villages mentionnés au roi Louis I-er d'Anjou (1343—82), et un autre croyait même qu'ils avaient été occupés par les Roumains sous le règne de Ladislas IV le Coman (1272—90), pour être repris par Andreas III (1290—1301). Le caractère erroné de ces interprétations a été mis en évidence récemment, quand, aux trois lettres, sont venues s'ajouter deux autres. Celles-ci ont été publiées et les trois autres republiées, en 1966, d'après les registres de la chancellerie pontificale, puis traduites en roumain et commentées dans une étude spéciale par le chanoine Aloy-

sius L. Tăutu, en 1966—67. D'ailleurs, trois du groupe des cinq documents se sont conservés aussi en original, ayant été signalés en passant par le professeur Székely György, en 1953, sur la base de l'indication du professeur Mályusz Elemér, sans que soient relevées cependant les données nouvelles que comprend l'un d'entre eux. Des photocopies de détail de deux de ces originaux ont été publiées par nous, en 1956, comme *specimina* à une étude de diplomatique.

Dans une des deux dernières lettres, celle notamment adressée par le pape à Catherine, le 25 juillet 1377, qui s'est conservée aussi sous la forme de la bulle originale, parmi d'autres informations — qui semblent assez confuses — une allusion intéressante est faite à l'époque de „l'acquisition" des localités. En parlant des dîmes inféodées par les rois de Hongrie (dont Béla, sans qu'il soit dit duquel il s'agit parmi les roi du même nom) et par les ancêtres de Catherine de la part de l'église, il ressort que „l'acquisition" (sans doute par la conquête) du château fort et des villages mentionnés, ainsi que l'inféodation des dîmes ont eu lieu „ante Generale Concilium". On sait que sous ce terme, sans autre précision, on entendait dans la correspondance ecclésiastique de l'époque le IV-e concile général de Lateran, de 1215. Cependant, ainsi que nous avons essayé de souligner, en ce qui concerne le régime des dîmes inféodées, la distinction entre les titres du droit pour leur possession par des laïques se faisait en rapport avec le „concile général" précédent, le III-e concile de Lateran, de 1179. Relativement à ce dernier concile, Catherine ou, probablement, les franciscains de son entourage qui rédigèrent la supplique adressée au pape, pouvaient invoquer l'argument typique de la possession immémoriale des dîmes inféodées „avant le concile général". Aussi supposons-nous la possibilité d'une confusion à cet égard, à savoir que le terme de „concile général" se rapporterait ici au concile de 1179, comme de juste, et non pas à celui de 1215, vu que, dans les deux cas, il s'agit de conciles généraux qui se tinrent successivement au même endroit.

Dans la présente étude nous avons retenu quelques-unes des constatations faites ou des idées formulées récemment (par le chanoine A. Tăutu), tandis que d'autres ont été nuancées, voire même développées. Il est hors de doute que ces documents contiennent et des imprécisions et des assertions vagues. Sans ignorer la nébulosité de certaines informations qu'ils fournissent, nous désirerions souligner qu'à notre avis leur importance consiste surtout en ce que, très probablement, ils enregistrent une tradition locale quant à l'ancienneté du peuple roumain de la région de Medieş, que les cercles féodaux hongrois mêmes, dont Catherine, croyaient que les Roumains avaient possédé jadis, en des temps immémoriaux, aussi bien le château fort que la région environnante, avant leur „acquisition" par le rois de Hongrie.

Parmi les hypothèses relatives à l'époque à laquelle le château fort de Medieş fut pris aux Roumains — en vertu de la tradition locale que reflète assurément la correspondance pontificale de 1377 — la plus probable nous semble celle selon laquelle cet événement aurait eu

lieu vers la fin du XI-e siècle. Il pourrait s'agir notamment du règne du roi Géza I-er (1074—77) ou de celui de St. — Ladislas (1077—95), soit d'une époque à laquelle l'expansion hongroise vers l'Est, vers la Transylvanie voïvodale, avait recommencé, la vallée du Someș, où se trouve Medieș, étant une des voies d'accès de la conquête vers ce pays.

Si l'existence d'une possession roumaine dans des temps immémoriaux à Medieș et dans la région environnante est mentionnée dans la chancellerie papale en 1377, en vertu de données provenant de l'endroit même, il s'ensuit qu'en dépit des affirmations faites par certains auteurs modernes, l'élément roumain n'a pas pu pénétrer ni apparaître dans la région concernée dans la seconde moitié du XIV-e siècle à peine, c'est-à-dire à l'époque environ de laquelle datent les lettres discutées. Par conséquent, les documents de 1377, que nous avons essayé de reexaminer sous un angle critique (en y étudiant aussi d'autres questions d'un certain intérêt qu'ils soulèvent: celle de l'époque à laquelle ces Roumains ont été convertis au catholicisme, du litige pour la juridiction épiscopale, du missionarisme franciscain au sein de ces Roumains, etc.) apportent eux aussi une contribution précieuse à l'appui de la thèse de la priorité et de la persistance du peuple roumain sur le territoire de son pays.

STEAGUL POPORULUI ROMÂN DIN TRANSILVANIA ÎN REVOLUȚIA DIN ANII 1848—1849

DE

AURELIA BUNEA

Steagul a fost întotdeauna un simbol: purtat în fruntea unei coloane sau așezat pe bastionul unei cetăți, el concentra sub faldurile sale pe membrii unei comunități animați de aceleași interese sau năzuind spre aceleași idealuri; în război, el indica direcția de înaintare sau semnala punctul unde ciocnirea era mai aprigă, pierderea steagului propriu sau cucerirea celui purtat de adversar însemnînd, în general, un rezultat final, de înfrîngere sau de victorie.

O dată cu dezvoltarea națiunii capitaliste însoțită de constituirea statelor naționale, steagul primește o semnificație nouă, culorile sale — aceleași pentru toți ce vorbesc aceeași limbă, locuiesc pe același teritoriu și sînt legați prin comunitatea vieții spirituale și economice — devenind un simbol al unității și al suveranității statului asupra teritoriului național. Astfel, revoluția burgheză adoptă în Franța, în anul 1792, culorile: roșu, alb, albastru, care sînt purtate în continuare pînă azi, doar cu o întrerupere în timpul restaurației familiei de Bourbon, cînd steagul e de mătase albă, cu un crin la mijloc.

În Moldova, din anul 1834 pînă în anul 1859, culorile steagului au fost albastru și roșu iar în Țara Românească roșu, galben, albastru, dispuse orizontal[1]. Se arborează însă, cu ocazia unor acțiuni comune ale românilor din Țara Românească și din Moldova, steagul național cu culorile albastru, auriu și roșu, ca semn al unirii moldovenilor cu muntenii[2]. În timpul revoluției din 1848, în Țara Românească se menține tricolorul, steaguri se distribuie într-un cadru solemn gărzii ostășești[3]. Culorile steagului sînt așezate acum vertical, cu albastrul lîngă hampă, cu galbenul

[1] Petre Vasiliu-Năsturel, *Steagul, stema română, insemnele domnești, trofee*, București, 1903, p. 51—66.

[2] *Gazeta de Transilvania*, a. XI, nr. 34 din 26 aprilie 1848, p. 140.

[3] *Pruncul Român*, a. I, nr. 2 din 17 iunie 1848, p. 16.

la mijloc, și cu roșul la margine, flotînd[4], așa cum aveau să fie stabilite pentru întreaga Românie, prin constituția din anul 1866 și prin legea din 1867, care precizează ordinea și modul așezării culorilor[5].

Și în Ungaria, dieta întrunită la Pojon (Bratislava), orientîndu-se pe linia revendicărilor burghezo-democratice înscrise la 15 martie în programul revoluționar, la Pesta, hotărăște repunerea culorilor naționale și a stemei țării în vechile drepturi[6]. În locul steagului bicolor galben-negru al Imperiului habsburgic, se introduce astfel steagul roșu-alb-verde. Acesta e arborat pe clădiri, uneori chiar din inițiativa reprezentanților imperiali, pentru a estompa semnificația de independență față de Austria a acțiunii[7].

Legiuirile din martie și aprilie ale dietei Ungariei au adus și importante hotărîri referitoare la teritoriul statului, a cărui lărgire se preconiza prin înglobarea unor provincii ce avuseseră pînă atunci o oarecare autonomie și depindeau de Austria, și anume: Partium-ul sau „Părțile", a cărui alipire la Ungaria fusese hotărîtă încă în anul 1836, dar nu fusese executată, și Transilvania istorică[8], uniunea acesteia urmînd să devină definitivă numai după votul aprobativ al dietei Transilvaniei[9]. În ce privește steagurile și insemnele, se recunoaște „Părților-anexate" dreptul ca, pe lîngă culorile și stema Ungariei, să arboreze culorile și stemele proprii[10], pentru Transilvania specificîndu-se acceptarea și susținerea acelor legiuiri și libertăți „care nu împiedică uniunea completă și sînt favorabile libertății naționale și egalității de drepturi"[11]. Transilvania avea deci recunoscută libertatea de a-și spune cuvîntul și de a hotărî.

Nobilimea liberală maghiară din Partium și din Transilvania, burghezia maghiară și intelectualitatea sa, optînd pentru uniunea cu Ungaria, arborează insemnele tricolore adoptate la Pojon (Bratislava). Mai complex se pune problema pentru sași. Cu toții mențin culorile proprii, roșu și albastru, dar cei ce voiau să păstreze autonomia și privilegiile de care se bucuraseră pînă atunci în cadrul Universității săsești, arborează alături culorile imperiale. La Brașov însă, Magistratul acceptă, cu condiția asigurării drepturilor naționale pentru populația germană, uniunea Transilvaniei cu Ungaria și ține să exprime public hotărîrea luată, arborînd la balconul primăriei steagul roșu-albastru al Universității săsești transilvane, însoțit de o bandă cu culorile maghiare: roșu, alb, verde[12].

[4] P. V. Năsturel, *o.c.*, p. 57.

[5] Anton Velcu, *Steagurile României.* (In: Enciclopedia României, I, p. 81).

[6] *Corpus Iuris Hungarici (1836—1868)*, public. de Csiki Kálmán ș.a., Budapesta, 1896, p. 22 (În continuare: *C.I.H.*).

[7] Andics Erzsébet, *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben*, II, Budapesta, 1952, p. 17.

[8] *C.I.H.*, p. 230—232.

[9] „Partium"-ul cuprindea: Cetatea de Piatră sau districtul Chioarului, Solnocul de mijloc cu orașul Zalău, Bihorul și Zarandul. Prin „Transilvania istorică" se înțelege teritoriul dintre Carpații Apuseni, Răsăriteni și Sudici.

[10] *C.I.H.*, p. 244.

[11] *Ibid.*, p. 232.

[12] *Siebenbürger Wochenblatt*, nr. 32 din 20 aprilie 1848, p. 185; nr. 33 din 24 aprilie 1848, p. 189.

Trei cancelişti români[13], tot la Braşov, rîvnind funcţii în conducerea oraşului, au adoptat acelaşi punct de vedere şi se pregăteau chiar să arboreze, în ziua de 14 aprilie, la Casina română şi grecească[14], un steag al uniunii, dar au renunţat, fiind preveniţi „de oameni mai bine intenţionaţi — arată un izvor contemporan — să n-o facă"[15].

În funcţie de convingerile pentru care luptă şi de interesele pe care le apără, indivizi izolaţi sau grupuri sociale îşi exprimă astfel punctul de vedere pe o cale „ce vorbeşte mult mai mult decît un articol plicticos de ziar", cum apreciază o gazetă a vremii[16], exteriorizîndu-l prin arborarea unor culori alese deliberat. Poporul român, ce reprezenta în Transilvania marea majoritate a populaţiei, dar care era socotit prin prevederile legii de bază a ţării doar ca „tolerat"[17], îşi va afirma şi el prezenţa în acelaşi mod.

*

Conştiinţa despre comunitatea originii, a limbii, a teritoriului, a vieţii spirituale şi economice a poporului român, ce se consolidase treptat de-a lungul veacurilor, cunoaşte o dezvoltare deosebită în atmosfera de libertate adusă de primăvara anului 1848; lupta se duce pentru sfărîmarea cătuşelor vechi feudale şi pentru dezvoltarea relaţiilor noi de producţie capitaliste, pentru recunoaşterea unor libertăţi şi egalităţi burghezo-democratice, pentru constituirea statului naţional unitar şi independent. Ridicată pe o treaptă superioară o dată cu dezvoltarea relaţiilor de producţie capitaliste, conştiinţa naţională mobilizează astfel poporul român din Transilvania, nu numai pentru înlăturarea legiuirii nedrepte ce îl califica drept „tolerat" şi pentru asigurarea participării la viaţa economică şi social-politică a ţării în proporţia îndreptăţită de numărul său, ci şi pentru realizarea năzuinţei sale de unire cu românii din celelalte două ţări surori, cu cei din Moldova şi din Ţara Românească.

În avîntul general de afirmare naţională, românii din Transilvania trebuiau să-şi semnaleze şi ei existenţa şi să se afirme ca unitate distinctă. Se generalizează astfel în rîndurile poporului român, în lunile martie şi aprilie ale anului 1848, practica purtării unor insigne, cocarde, banderole sau eşarfe, culorile alese de preferinţă fiind roşu, alb, albastru, combinate în aşa mod încît să sublinieze că aparţin celei de a patra „naţiuni" existentă în Transilvania. În scrisoarea pe care o trimite din Zlatna la Deva, la 10 aprilie 1848, Petru Dobra, viitor prefect al poporului în revoluţie,

---

[13] Constantin Secăreanu, O. I. Ioan şi Vasile Lacea.

[14] În anul 1835 fusese întemeiată la Braşov, de către negustorii români şi greci de acolo, „Casina", instituţie care va servi ca loc de adunare şi consfătuire a burgheziei române şi a intelectualităţii burgheze române braşovene, cf. Ion Colan, *Casina română 1835—1935*, Braşov, 1936, p. 4—14.

[15] Arhivele Statului Sibiu, fond. Arhiva *Comitialia*, nr. 635/1848, în fototeca Institut. de istorie şi arheologie al Fil. Acad. Cluj, foto 5784—5786.

[16] *Siebenbürger Wochenblatt*, nr. 33 din 20 aprilie 1848, p. 185.

[17] Simion Bărnuţ, *Românii şi ungurii, discurs rostit în catedrala Blajului, 2 (14) Maiu 1848*. Cu introducere şi comentar de G. Bogdan-Duică. Cluj, 1924, p. 14—15.

arată că la Zlatna tinerii români poartă cocarde românești și, pentru a înlătura orice echivoc, el precizează în continuare: „culorile verde, alb, roșu sînt cele maghiare, albastru și alb ale națiunii române“[18]. Cunoscînd că peste două zile se va ține la Deva o adunare populară, el trimite acolo un manifest conținînd revendicările burghezo-democratice acceptate în adunările din Zlatna, pentru a culege semnături de adeziune și de la cei din Deva și împrejurimi. Animat de dorința ca purtarea acelorași insemne externe să se generalizeze în rîndurile națiunii române, el promite că va expedia la Deva și cîteva cocarde, exprimînd totodată nădejdea că acestea „vor fi acceptate și acolo“. Ponderat însă și dorind să evite orice înfruntare prematură, el sfătuiește cu înțelepciune: „în caz că se vor ivi opoziții, ar fi de preferat să nu purtăm nici un fel de cocarde, care sînt și așa simple semne exterioare“[19].

Preocuparea pentru insemne naționale proprii se manifestă și în alte părți ale Transilvaniei. Pregătind pe românii de pe Mureș și de pe Cîmpie pentru adunarea din 15 mai de la Blaj, Vasile Moldovan, tînăr student la școlile din Blaj, se înțelege cu ceilalți tovarăși ai săi să conducă poporul la adunare cu flamură. Neavînd nici o informație despre adoptarea unor culori socotite naționale, ale românilor, ei plănuiesc un steag alb pe care urma să fie scris cu albastru deviza: „Pace! Libertate!“. În „Memoriile“ sale, publicate mai tîrziu, viitorul prefect al Legiunii a III-a române vorbește în mod amănunțit despre confecționarea steagului, care era gata la 12 mai: „Am mers cam cu sfială la Tîrgul Mureșului — spune el — am cumpărat materialul trebuincios, i-am croit forma și cosîndu-se pe el deviza indicată mai sus ne vedeam isprăviți în privința aceasta... pe cîmp alb era scris cu litere vinete: „Mai 1848. Pace! Libertate!“[20].

Reprezentanții aparatului de stat trimit în acest timp ample și urgente note informative organelor superioare. Încă la 7 aprilie, Francisc Fuzi, funcționar al domeniului fiscal din Zlatna, raporta directorului regesc al tezaurariatului Transilvaniei, Mikó Imre, despre situația din Abrud și împrejurimi, despre mișcările sociale și naționale de acolo: „... toți membrii națiunii române, de orice vîrstă și condiție — arată el — poartă ca semn distinctiv cocarde naționale române de culoare albastră și albă în locul tricolorului național maghiar, țin aproape în fiecare zi, cu asistența emisarilor din Zarand și de pe Criș, cînd într-un loc cînd într-altul, adunări de popor cu participanți numeroși și în fiecare seară cîntă în fața bisericilor și a troițelor, cîntece naționale românești cu conținut revoluționar, în locul cîntărilor religioase obișnuite“[21]. Mikó Imre reține informația și, cînd la 10 aprilie scrie din Sibiu soției sale la Cluj, el relatează despre adunările pe care le țin românii pe domeniul fiscal al Zlatnei „unde și pînă acum — face el precizarea — s-au aflat cei mai îndărătnici și mai

[18] Biblioteca Academiei R. S. România, *Ms. rom.*, nr. 1061, fila 226; vezi și Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania din anii 1848—49*, II, Sibiu, 1944, p. 5.

[19] *Ibid.*

[20] Vasilie Moldovan, *Memorii din 1848—49*, Brașov, 1895, p. 33—53.

[21] Arhiv. Stat. Cluj, fond. *Zlatna*, nr. 568/1848.

neliniștiți oameni". Socotește important să releve revendicările pe care le formulează poporul român, de asemenea și faptul că ei „poartă cocarde alb-albastre", pe care Mikó Imre le determină, pe deplin conștient de semnificația lor națională, ca fiind „culori valahe"[22].

Tendințe similare de afirmare și de delimitare națională se manifestă și în alte părți. De la Brașov, judele primar al orașului informează la 13 aprilie pe guvernatorul Transilvaniei că mai mulți români au fost văzuți pe stradă cu panglici albe și roșii la butoniere[23]. În alt colț de țară, în districtul Chioarului sau al cetății de Piatră, cum îl numește George Bariț, la Satu-Lung, nobilul feudal maghiar Teleki Imre este alarmat de agitația „reformatorilor" români. La 31 martie el scrie guvernatorului Transilvaniei despre adunările zilnice pe care le ține poporul, despre vizitele ce le primesc locuitorii, despre manifestațiile „cu purtări de steaguri"[24].

Guvernatorul Transilvaniei primește în aceste zile numeroase informații similare și din alte părți ale țării. La 9 aprilie îi raportează judele prim al comitatului Alba de Jos despre mișcările românilor din Abrud și împrejurimi, semnalînd și el tendința de afirmare națională a poporului român. „Românii din Abrud și Corna — scrie el — uniți cu cei din Criș, izolîndu-se de maghiari, țin în fiecare zi adunări, și, în loc de cocărzi naționale (maghiare, n. ns.), poartă cocărzi de culoare albastru-alb"[25]. Comitele suprem al comitatului Turda, la 18 aprilie, înaintează de asemenea guvernatorului un raport, la care anexează o scrisoare datată 17 aprilie, pe care i-o trimisese din Aiud fratele său mai mare. Acesta vorbește alarmat despre țăranii din Trascău, care au arborat steaguri și împreună cu cei din comuna învecinată au umblat noaptea pe străzi cu flamuri și muzică; a doua zi au ținut adunare în biserică, hotărînd să nu mai facă robote, să desființeze beneficiile feudale, intenționînd ca prin emisari trimiși în satele de munte să le răscoale și pe acestea[26].

Comandantul armatei imperiale din Transilvania cu sediul la Sibiu, generalul baron Puchner, judecă situația de la înălțimea funcției sale, în interesul Curții din Viena — pe care-l socotește lezat prin aceste manifestări de independență națională. Îi scrie și el, la 30 martie 1848, guvernatorului, despre simbolul insemnelor noi adoptate atît de unguri cît și de români: „... cocărzilor de uniune purtate de nobilimea din țară, — arată el — încolonării românilor sub steagul național li s-a dat o semni-

[22] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., fond. *Mikó* și *Rhédey*. Copie după original, în colecția Rajachevich-Mikó Endre.

[23] Arhiv. Stat. Budapesta, fond. *Gubernium Transylvanicum: Praesidialia* (în continuare: *G. Pr.*), nr. 850/1848, fototeca Inst. de istorie și arheologie al Fil. Acad. Cluj, foto 166—169.

[24] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arh. istor., fond *Teleki László de Sic.*

[25] Arhiv. Stat. Budapesta, fond. *G. Pr.*, nr. 785/1848, în fototeca Instit. de istorie și arheologie al Fil. Acad. Cluj, foto 115—114.

[26] Ibid., nr. 885/1848, foto 195, Scrisoarea din 17 aprilie 1848, publicată de Deák Imre, *1848. A szabadságharc levelekben, ahogyan a kortársak látták*, Budapesta, 1942, p. 67.

ficaţie şi ţintă deosebită, şi anume o socotesc ca semnul opoziţiei faţă de împăratul atît de binevoitor, astfel că pînă la urmă ele vestesc revolta deschisă a românilor"[27].

Izolate în spaţiu, dar concomitente în timp, apar deci pe întreg cuprinsul Transilvaniei, în primăvara anului 1848, manifestările de afirmare a naţiunii române, alături de naţionalităţile conlocuitoare, iniţiatorii lor fiind recrutaţi din rîndurile intelectualităţii ce va rămîne şi în continuare în fruntea revoluţiei burghezo-democratice. Culori deosebite de ale celorlalte naţionalităţi trebuiau să arate că în Transilvania exista o naţiune ce forma majoritatea populaţiei şi-şi cerea drepturile justificate nu numai de vechimea sa, ci şi de proporţia pe care o avea în cadrul locuitorilor Transilvaniei. Pentru a-şi asigura victoria în această luptă, burghezia română în ascensiune trebuia să concentreze pe o platformă largă de revendicări social-economice şi cultural-politice masa mare a poporului român. Cu acest ideal porneşte la acţiune.

*

De la sfîrşitul lunii martie pînă la sfîrşitul lunii mai, scrisori, manifeste, proclamaţii, articole de presă, ţes fir de legătură între românii transilvăneni, tineretul şcolar român din Sibiu, Braşov, Cluj, Tîrgu Mureş, dar mai ales din Blaj — dat fiind numărul mare al şcolarilor ce frecventau aici — avînd un rol deosebit de important în răspîndirea aceleiaşi chemări adresate poporului român. Plecarea tuturor acasă, în vacanţa de primăvară, a facilitat nespus de mult acţiunea[28]. În adunarea naţională convocată pentru 15 mai 1848, la Blaj, poporul român trebuia să-şi fixeze obiectivele de luptă şi să militeze pentru îndeplinirea lor. Activitatea de pregătire este febrilă. La 8 mai se întrunesc, pentru a fixa programul şi amănuntele desfăşurării adunării, membrii consistoriului din Sibiu şi ai capitlului din Blaj, împreună cu Simion Bărnuţ, Ioan Buteanu, August Treboniu Laurian de curînd întors din Ţara Românească, Alexandru Papiu-Ilarian şi alţii. În aceste zile de început al lunii mai este confecţionat şi steagul ce avea să filfîie la adunare ca „flamura cea mare tricoloră a naţiunii române", cum o prezintă Papiu-Ilarian[29].

Steagul, relevat de numeroşi contemporani, era tricolor, iar culorile: roşu, alb, albastru erau aşezate — se pare, după o menţiune a lui G. Bariţ — vertical[30], deci paralel cu hampa. Ioan Puşcariu, tînăr student la Universitatea săsească de drept din Sibiu, apropiat lui Simion Bărnuţ şi lui Nifon Bălăşescu — viitori membri ai Comitetului naţional ales la

[27] Deák I., *o. c.*, p. 58.

[28] Victor Cheresteşiu, Pompiliu Teodor, *Date noi cu privire la frămîntările tineretului intelectual în preajma adunării din 30 aprilie 1848. Proclamaţia lui Aron Pumnu.* (În: Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi cu prilejul împlinirii a 70 de ani, Bucureşti, 1965, p. 455—460).

[29] Alexandru Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară.* II, Viena, 1852, p. 221.

[30] George Bariţ, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe ultimii două sute de ani,* II, Sibiu, 1890, p. 139.

Blaj, — deci în măsură să cunoască lucrurile la obîrșia lor, ne informează că steagul a fost pregătit la Sibiu, unde într-o conferință s-au stabilit în prealabil și culorile sale. Hotărîrea pentru culorile albastru, alb și roșu a fost luată cu argumentul că acestea predomină în portul românesc[31]; aceeași explicație o dau și alți contemporani: Alexandru Papiu-Ilarian[32] și Gheorghe Sion[33]. Există însă și interpretarea originală, dată de „un român ardelean" într-o corespondență trimisă ziarului „Ellenör" (Controlorul) din Cluj, după care alături de culorile vechi ale Transilvaniei, albastru și roșu, românii au adoptat o a treia culoare, albul, „ca simbol al păcii"[34]. Propunerea făcută de Pușcariu ca steagul să cuprindă culorile vechi ale Principatului Transilvaniei: albastru, galben, roșu a fost respinsă, cu motivarea că steagul fiind tivit cu franjuri aurii, culoarea galbenă este suficient reprezentată[35]. Țelul ce se urmărea prin arborarea unui steag propriu era de afirmare și de delimitare națională; adoptarea culorilor vechi ale Transilvaniei ar fi însemnat o abatere de la acest țel, prin posibilitățile de interpretare echivocă pe care le-ar fi deschis, într-un moment cînd privirile trebuiau îndreptate spre viitor, nu spre reînvierea unor forme din trecut. În cumpăna hotărîrii de a refuza propunerea lui Pușcariu se poate să fi avut un rol important și împrejurarea că, aceleași culori: roșu, galben, albastru fiind și ale Țării Românești, se încerca evitarea unor noi pretexte pentru acuzația de „dacoromanism", pe care clasele dominante ale „națiunilor" privilegiate o proferau frecvent, calificînd lupta românilor pentru drepturi naționale ca acțiune subversivă.

Steagul național era completat cu o inscripție aurie: „Virtutea romană reînviată" aceeași, arată Papiu-Ilarian, ce se afla pe flamura regimentelor de graniță române din Transilvania: „Virtus Romana Rediviva" și ale cărei inițiale figurau la început și pe sigiliile regimentului din Năsăud: V.R.R.[36].

Suma necesară procurării materialului și confecționării steagului s-a realizat prin colectă. La Brașov și la Sibiu se aflau în acest timp, exilați sau refugiați, numeroși moldoveni urmăriți de arnăuții lui Mihail Sturdza, pentru participarea la mișcarea revoluționară din martie 1848. Prin prietenii sau prin cunoștințele mai vechi ce le aveau între românii din Transilvania, ei sînt cuprinși și aici în mișcarea înnoitoare, pe care o surprind desfășurîndu-se cu însuflețire pretutindeni. Contribuie — deși ei înșiși cu mijloace materiale restrînse — la fondul pentru confecționarea în

[31] Ioan Cavaler de Pușcariu, *Notițe despre întîmplările contemporane*, Sibiu 1913, p. 19.

[32] Al. Papiu-Ilarian, *o. c.*, p. 29.

[33] Gheorghe Sion, *Suvenire contimpurane*, București, 1888, p. 316; Gheorghe Sion săvîrșește însă o inconsecvență, afirmînd, atunci cînd vorbește de steagul confecționat la Sibiu, că el ar fi avut culorile albastru, galben, roșu, iar cîteva pagini mai tîrziu, descriind același steag văzut la Blaj, arată că era albastru, alb, roșu. *Ibid.*, p. 296, 315.

[34] *Ellenör*, nr. 17 din 2 iunie 1848, p. 68.

[35] I. Pușcariu, *o. c.*,, p. 19.

[36] Al. Papiu-Ilarian, *o. c.*, p. 222.

Transilvania[37] a celui dintîi „steag național românesc" cum îl va numi George Barițiu[38] și participă la adunările și manifestările poporului român ce au loc la Brașov, la Sibiu sau în împrejurimi[39].

Deoarece în aceste zile se întorcea de la Carlovițiu Andrei Șaguna, hirotonisit acolo episcop, se organizează primirea lui sărbătorească[40], nu fără scopul, nemărturisit de altfel, de a-l atrage în mișcarea generală pentru drepturi sociale și naționale a poporului român. Stindardul național fiind terminat, episcopul Șaguna este solicitat să-l binecuvînteze[41]. În ziua de 11 mai are loc la Sibiu o mare manifestație în fața reședinței episcopiei, participînd cu torțe și cu muzică „tinerimea română aflătoare pe la institutele scolastice din Sibiu și alți mai mulți bărbați români de toată starea și vîrsta", cum ne informează „Gazeta Transilvaniei". Simion Bărnuț rostește o cuvîntare „plină de foc și de spirit, fără a atinge pe vreuna din națiile acestei patrii", iar Andrei Șaguna răspunde, mulțumind[42]. Se poate ca sfințirea steagului să se fi făcut cu prilejul acestei solemnități. În așteptarea plecării la Blaj pentru Marea Adunare, unde steagul trebuia desfășurat, el a fost depus spre păstrare la parohul Nicolae Man din localitate[43].

La adunarea națională a românilor din 15—17 mai steagul va apare ca simbol al unității și independenței naționale a poporului român. Deoarece hotărîrea unanim acceptată fusese aceea de a desfășura adunarea sub semnul legalității, la hampa stindardului a fost prinsă și o eșarfă jumătate galbenă, jumătate neagră — „culorile împărătești", cum precizează Papiu-Ilarian[44] — prin care se demonstra recunoașterea autorității Casei de Habsburg.

În momentul cînd uniunea Transilvaniei cu Ungaria, hotărîtă la Pojon, aștepta confirmarea ei de către dieta nobiliară din Cluj, steagul trebuia să exprime și hotărîrea de împotrivire la uniune. În descrierea pe care o face adunării de la Blaj, la care a participat el însuși, învățatul profesor sas Stephan Ludwig Roth subliniază această semnificație: „Steagul din mijloc — arată el — avea culorile roșu, albastru și alb, deci nu culorile ungare, care sînt roșu, verde și alb"[45]. Adunat la Blaj, poporul român va veghea în mod deosebit ca împotrivirea sa la uniunea Tran-

---

[37] Gh. Sion, *o. c.*, p. 296.
[38] G. Bariț, *o. c.*, p. 139.
[39] Gh. Sion, *o. c.*, p. 296.
[40] *Gazeta de Transilvania*, nr. 35 din 29 aprilie 1848, p. 147; cf. Nicolae Popea, *Memorialul Arhiepiscopului și Mitropolitului Andrei baron de Șaguna sau luptele naționale politice ale românilor, 1846—1873*, I, Sibiu, 1889, p. 67—69.
[41] Gh. Sion, *o. c.*, p. 230.
[42] *Gazeta de Transilvania*, a. XI, nr. 37 din 6 mai 1848, p. 154.
[43] G. Bariț, *o. c.*, p. 139.
[44] Al. Papiu-Ilarian, *o. c.*, p. 223.
[45] Stephan Ludwig Roth, *Gesammelte-Schriften und Briefe*, publ. de Otto Folberth, V., Sibiu, 1937, p. 305—306. Articolul semnat „Pestalozzi" a fost publicat în periodicul *Transilvania*, Bleiblatt zum „Siebenbürger Boten", Sibiu, nr. 48 din 16 iunie 1848, cu titlul: „Die Volksversammlung der Romanen in Blasendorf am 15/3 mai 1848", cf. *o. c.*, p. 301; vezi și V. Cheresteșiu, *Adunarea națională de la Blaj 3—5 (15—17) mai 1848*, București, Ed. polit., 1966, p. 431.

silvaniei cu Ungaria să apară limpede, fără posibilități de îndoială. Răspîndindu-se vestea că vreo 40 de tineri maghiari vor să vină la 15 mai la Blaj cu tricolorul ungar, spre a face agitație pentru uniune, se instituie pază și chiar Vasile Moldovan, sosind cu oamenii săi din regiunea Mureșului și a Cîmpiei cu steagul propriu, alb cu inscripție albastră, — cum s-a menționat mai sus — este oprit la intrarea în Blaj de un grup, între care 5—6 moți de pe la Cîmpeni, fiind lăsat să treacă numai după ce își justifică în mod mulțumitor prezența și scopurile pe care le urmărește[46].

Blajul este îmbrăcat în acest timp sărbătorește; încă în ziua de 13 mai participanții ce sosesc din cele mai îndepărtate colțuri ale Transilvaniei sînt întîmpinați de mulțimea flamurelor naționale ce fîlfîie pe clădirile principale[47]. Cînd, în dimineața zilei de 15 mai, se hotărăște ca adunarea să nu se țină în piața catedralei, devenită neîncăpătoare, ci în afara orașului, în fruntea coloanei ce se îndreaptă în ordine spre cîmpia denumită de atunci a Libertății era purtat Steagul național[48], însumînd astfel misiunea de îndreptar și călăuză. În timpul lucrărilor adunării acesta a fost ținut pe tribuna principală[49], iar pe întreg întinsul cîmpiei se aflau ridicate nenumărate alte steaguri, de dimensiuni mai mici, dar purtînd aceleași culori[50]. Ele aveau diferite inscripții, care atestă atît obiectivele înaintate ale luptei, cît și limitele sale: „Libertate și independență națională", „Nici o uniune cu țara ungurească", dar și „Credință neînfrînată către națiune și tron"[51].

Flamurile naționale au fluturat, însoțind uralele entuziaste ale poporului, la citirea programului cuprinzînd proclamarea drepturilor sociale și naționale ale poporului român[52], iar jurămîntul prin care fiecare participant se lega în mod solemn: „ca român voi susținea totdeauna Națiunea noastră română pe calea dreaptă și legiuită și o voi apăra cu toate puterile în contra oricărui atac și asupriri"[53], s-a depus sub stindardul național[54]. Faptul avînd o semnificație și importanță deosebită, a fost întărit prin consemnarea sa în „Protocolul adunării generale", unde se scrie: „Acest jurămînt l-a depus întreaga adunare generală a românilor cu toată solemnitatea, sub stindardul împărătesc negru și galben, și cel român național albastru, roșu și alb"[55].

Mesajul de unire pe care steagul național îl trimitea din Transilvania țărilor române de peste munți a fost înțeles și subliniat de contemporani. Din Aiud, Szász Károly, învățat profesor la Liceul reformat de acolo și

---

[46] V. Moldovan, *Memorii*..., p. 56.
[47] *Ibid.*, p. 57.
[48] Al. Papiu-Ilarian, *o. c.*, p. 221.
[49] I. Pușcariu, *o. c.*, p. 19.
[50] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., fond. *Mikó Imre*. Scrisoare din 18 mai 1848.
[51] Al. Papiu-Ilarian, *Istoria Românilor*..., II, p. 224.
[52] *Ibid.*, p. 232.
[53] G. Barițiu, *Părți alese*..., II, p. 110.
[54] Al. Papiu-Ilarian, *o. c.*, p. 234.
[55] *Ibid.*, p. 293.

care fusese numit subsecretar la Ministerul Învățămîntului și Cultelor în guvernul Ungariei, raportează la 18 mai primului ministru asupra adunării de la Blaj, semnalînd aspirațiile poporului român, convergente nu spre uniunea cu Ungaria, ci dimpotrivă, cu țările române de peste Carpați[56]. Într-o formulare limpede, expusă public în presă, profesorul sas Stephan Ludwig Roth subliniază de asemenea simbolul de unire pe care-l exprimă steagul înălțat la Blaj. „Deși drapelul național n-a fost ridicat atît de sus ca să fie văzut de la Dunăre — scria el la 16 iunie — totuși, cred, recunoscînd comunitatea reciprocă spirituală, că fluturarea acestor culori aici, în acest loc, trebuie să fi produs bătăi de inimă la București și la Iași"[57].

Poporul român din Transilvania arborează deci, în anul revoluționar 1848, un steag național propriu, simbol al năzuințelor sale progresiste sociale și naționale. Acest steag, înălțat pe Cîmpia Libertății de la Blaj în 15—17 mai 1848, cu ocazia Marii Adunări Naționale a poporului român, va apare ca expresia hotărîrii de independență și unire a națiunii române.

*

Grija pe care au purtat-o conducătorii poporului român din Transilvania spre a nu justifica nici un pretext din partea reprezentanților puterii de stat în legătură cu ordinea și legalitatea desfășurării adunării, nu i-a absolvit totuși de acuze care, amplificate de răuvoitori, au stîrnit agitație, cu ecou în dieta de la Cluj și chiar la Curtea imperială din Viena.

Întrucît adunarea de la Blaj înscria revendicări cu caracter burghezo-democratic similar cu cele cuprinse în programul revoluției din Ungaria și refuza din acest program doar un singur punct: uniunea Transilvaniei cu Ungaria, acțiunile de denigrare a adunării pornesc chiar de la protagoniștii uniunii, care nădăjduiesc că, prin înglobarea Transilvaniei în statul ungar, vor realiza forța capabilă să frîneze mișcările țărănești, la care participau iobagi români și unguri deopotrivă, și să înăbușe lupta burgheziei române ce se afirma pe plan social-economic și cultural-politic în numele poporului de la care își colecta energia.

Rapoarte alarmante pleacă spre Pesta chiar în zilele adunării de la Blaj. Profesorul Szász Károly din Aiud care, — s-a arătat mai sus —, primise funcții în guvernul Ungariei, deși uniunea nu fusese încă definitivată prin votul dietei din Cluj, revine în luna mai în Transilvania, pentru a fi prezent la desfășurarea celor două momente atît de importante pentru istoria Transilvaniei: adunarea de la Blaj și dieta de la Cluj. În amplul raport adresat la 18 mai primului ministru al Ungariei Batthyány Lajos, consemnînd realitatea că românii cu ocazia adunării de la Blaj: „... au improvizat și un steag național albastru închis, roșu și alb,

---

[56] Deák Imre, *1848. A szabadságharc levelekben*,... p. 89.

[57] St. L. Roth, *o.c.*, p. 306; vezi și Carol Göllner, *Stephan Ludwig Roth. Viața și opera*, București, 1966, p. 57.

arborînd lîngă el și steagul austriac negru-galben", propune grăbirea convocării dietei pentru definitivarea uniunii[58].

Semnificația adunării de la Blaj și sensul celor mai mici acțiuni întreprinse acolo pe linia afirmării naționale sînt sesizate și de alți protagoniști ai uniunii Transilvaniei cu Ungaria. Patru din cei mai reprezentativi adepți ai ideii de uniune: Bethlen János senior, Bethlen János junior, Jósika Miklós și Zeyk József alcătuiesc și ei la 18 mai, la Cluj, un raport către Consiliul de Miniștri al Ungariei, semnalînd manifestările ce demonstrau hotărîrea poporului român de a respinge uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Ei arată că în formula jurămîntului împăratul a fost numit, în pofida stăruințelor depuse de membrii guvernului Transilvaniei, Ferdinand I și nu Ferdinand al V-lea, ceea ce sublinia că i se recunoaște autoritatea de împărat al Austriei și i se refuză recunoașterea celei de rege al Ungariei. Semnatarii înțeleg și năzuința de afirmare și de unire pe care o exprimă mulțimea steagurilor românești ridicate de poporul adunat la Blaj: „Cea mai limpede tendință de despărțire — scriu ei în continuare — nu numai de patrie [de Ungaria, n. ns.], ci și de imperiu [de Austria, n. ns.], este mărturisită prin aceea că la adunare nu au existat steaguri naționale maghiare, în schimb, alături de un singur steag austriac, au fost nenumărate steagurile moldo-valahilor de sub protecția Rusiei"[59]. Insinuarea tendențioasă urmărea să convingă guvernul din Pesta despre necesitatea unor acțiuni urgente pentru ca uniunea Transilvaniei cu Ungaria să poată fi cît mai curînd declarată fapt împlinit. Pe conceptul raportului s-a făcut, cu ocazia unei corecturi, o modificare, prin care se denaturează și mai mult adevărul și anume, au fost tăiate cuvintele „moldo-valahilor de sub protecția" și astfel ultima propoziție se citește: „. . . alături de un singur steag austriac, au fost nenumărate steagurile Rusiei"[60].

O adevărată campanie de discreditare a adunării naționale de la Blaj a fost ridicată pe acest eșafodaj șubred, pe afirmația că stegurile de la Blaj ar fi fost steaguri rusești. Încercarea de a stigmatiza ca acțiune subversivă lupta pentru apărarea limbii române, pentru independența bisericii române din Transilvania, pentru afirmarea ca națiune a poporului român de aici nu era nouă și o folosiseră reprezentanți ai nobilimii ungare sau ai Curții imperiale din Viena, deopotrivă. În anul 1841, George Barit combătuse prin articolul „Românii și panslavismul" acuzația unor publiciști maghiari, după care românii ar fi adepții unei mari împărății slave[61]. O polemică purtase în anul 1842 și Ion Maiorescu, răspunzînd prin intermediul „Foii pentru minte"[62] profesorului sas Stephan Ludwig

[58] Deák I., *o.c.*, p. 91.

[59] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., fond. *Mikó Imre.*

[60] *Ibid.*

[61] G. Bariț, *Scrieri social-politice. Studiu și antologie*, de Victor Cheresteșiu, Camil Mureșan, George M. Marica, București, Ed. polit., 1962, p. 61—63. Articolul a fost publicat în *Foaie pentru minte* . . ., a. IV, 1841, nr. 45, p. 353—358, cf. *o. c.*, p. 63.

[62] *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 36 din 7 septembrie 1842; nr. 37 din 14 septembrie 1842; nr. 38 din 21 septembrie 1842; nr. 39 din 28 septembrie 1842.

Roth, care în lucrarea: „Lupta pentru întîietate a limbii de stat în Transilvania", scrisă în limba germană şi tipărită în acelaşi an la Braşov, afirmase că, într-o conjunctură favorabilă, românii transilvăneni s-ar putea orienta către Rusia pentru realizarea aspiraţiilor lor naţionale[63].

În anul 1848 protagoniştii uniunii Transilvaniei cu Ungaria acuză poporul român de tendinţe centrifugale, de disoluţie, cu arme din acelaşi arsenal, între acestea cu afirmaţia că steagurile arborate la Blaj ar fi fost ruseşti, afirmaţie pe care o răspîndesc ziarele „Ellenör" (Controlorul)[64] şi „Erdélyi Híradó" (Informaţia Transilvaniei)[65].

Insinuărilor de această natură li s-a dat curs liber în continuare; cînd în ziua de 29 mai George Bariţ, solicitat de delegaţii români ce se aflau la Cluj să predea dietei memoriul formulat la Blaj, face împreună cu Paul Dunca cîteva vizite la oamenii politici cunoscuţi ca avînd idei liberale, pentru o ultimă încercare de a-i abate de la intransigenţa periculoasă pentru pacea Transilvaniei pe care o adoptaseră, baronul Wesselényi — unul dintre cei în cauză — îi apostrofează înainte ca cei doi să fi ajuns să expună scopul vizitei lor; românilor le impută: „Lipsa totală de patriotism", socotind ca lipsă de patriotism opoziţia la uniunea Transilvaniei cu Ungaria, iar pe episcopul Andrei Şaguna îl acuză de „trădare şi rebeliune"[66], justificîndu-şi ieşirea prin afirmaţia că: „Şaguna a cutezat să aducă un steag muscălesc de la mitropolitul din Carloviţ, sub care românii au jurat la Blaj"[67]. George Bariţ, care făcuse nu de mult în foile sale un aspru rechizitor tendinţelor expansioniste ale ţarismului şi politicii sale de amestec în treburile interne ale altor ţări, în primul rînd în cele ale Moldovei şi ale Ţării Româneşti[68], respinge cu hotărîre acuzaţia, declarînd netemeinicia ei[69]. Nu o va trece însă uşor cu vederea şi în raportul pe care-l va face la începutul lunii iunie către Comitetul naţional din Sibiu, în legătură cu lucrările delegaţiei române la Cluj, va menţiona această nouă imputare nejustificată ce se face românilor transilvăneni[70].

Cîteva zile mai tîrziu redacţia ziarului „Ellenör" primeşte o corespondenţă semnată de „un român ardelean", în care autorul demonstrează caracterul diversionist al afirmaţiei că steagul ridicat la Blaj ar fi fost rusesc, invocînd trei argumente: în primul rînd el pune problema cum de nu au ripostat, văzînd steagul străin, fie cei doi comisari ai guvernului Transilvaniei ce erau prezenţi, fie cei 740 de soldaţi sau însuşi generalul reprezentant al trupelor imperiale; în al doilea rînd, referindu-se la năzuinţele de unire cu românii de peste munţi, el arată că, dacă românii

[63] St. L. Roth, *Gesammelte Schriften...*, IV, p. 75—159. Articolul: Der Sprachkampf in Siebenbürgen, Braşov, 1842.

[64] *Ellenör*, nr. 12 din 25 mai 1848, p. 47.

[65] *Erdélyi Hiradó*, nr. 370 din 23 mai 1848, p. 326—327.

[66] G. Bariţ, *Părţi alese...*, II, p. 138.

[67] *Ibid.*

[68] *Gazeta de Transilvania*, nr. 32 din 19 aprilie 1848, p. 134; nr. 33 din 22 aprilie 1848, p. 137—138; nr. 35 din 29 aprilie 1848, p. 143—147.

[69] G. Bariţ, *o. c.*, p. 139.

[70] *Din corespondenţa lui Gh. Bariţ. Scrisori de la Al. Papiu-Ilarian*, publ. de N. Bănescu, în *Neamul românesc literar*, II, nr. 10 din 7 martie 1910, p. 156

transilvăneni ar fi vrut să arboreze cu orice preț un steag străin, s-ar pune întrebarea de ce nu au ales steagul albastru-galben al Țării Românești sau albastru-roșu al Moldovei[71]; în sfîrșit el arată că arborarea steagurilor rusești nu ar avea nici o justificare în aceste momente, cînd țarismul își demonstrează atitudinea reacționară, exilînd pe luptătorii democrați sau cerînd interzicerea presei progresiste, între altele a foilor românești din Brașov și Blaj[72]. Prigonirea ziarelor românești transilvănene de guvernele lui George Bibescu și Mihail Sturdza fusese semnalată mai înainte[73], iar în Țara Românească Heliade Rădulescu protestase în contra suprimării unor jurnale, între ele și a „Gazetei Transilvaniei"[74].

Agitația în legătură cu steagurile străine arborate la Blaj, pornită cu un scop tendențios, nu a încetat în fața argumentelor logice și afirmația că românii au ridicat „flamuri muscălești" a fost repetată, deși, așa cum precizează Papiu-Ilarian, se știa că nu corespunde adevărului[75].

Va formula acuze chiar și vicarul român Papfalvi, ajuns în dieta de la Cluj ca reprezentant al nobilimii din Hunedoara. El arată că la Blaj i s-a spus că „flamurile... sînt de culoare națională românească". Socotește — privind fără discernămînt declarația că steagurile ar fi fost rusești —, că a fost indus în eroare[76], și propune să se pornească cercetare spre a descoperi cine a fost autorul acestei flamure și ca „necredincios infidel, să fie tras la răspundere"[77]. Întrebați de guvernatorul Transilvaniei dacă voiesc să se dea curs propunerii, deputații dietei socotesc acțiunea ca neoportună și exclamă: „să o lăsăm într-atîta"[78].

În acest timp curieri speciali duseseră și la Cancelaria Transilvaniei de la Viena rapoartele guvernului Transilvaniei asupra adunării de la Blaj, prima relatare datînd din 19 mai, a doua, mai aspră, din 21 mai, ambele subliniind caracterul nelegal al adunării[79]. La 23 mai trimite și guvernatorul Transilvaniei, Teleky József, o scrisoare prezidială în care, după mai multe obiecții împotriva convocării adunării de la Blaj și a hotărîrilor luate acolo, amintește ca circumstanță agravantă arborarea, alături de steagul împărătesc, a steagurilor străine „ale Principatului Valachiei", fapt din care guvernatorul face cap de acuză nu numai de „daco-romanism", ci și de „rusism"[80]. Cancelaria socotește întemeiate obiecțiile și înaintează împăratului, la 2 iunie, rapoartele primite însoțite

[71] Prin Regulamentul Organic se prevedeau, pentru cavalerie, culorile albastru-galben în Țara Românească și albastru-roșu în Moldova, cf. P. V. Năsturel, *Steagul, stema română...*, p. 47.

[72] *Ellenör*, nr. 17 din 2 iunie 1848, p. 68.

[73] *Gazeta de Transilvania*, nr. 35 din 29 aprilie 1848, p. 143.

[74] *Anul 1848 în Principatele Române*, I, București, 1902, p. 405.

[75] Al. Papiu-Ilarian, *Istoria Românilor...*, p. 222.

[76] *Kolozsvári Hiradó*, nr. 9, 1848, p. 34, cf. Al. Papiu-Ilarian, *o. c.*, p. 222. Autorul reproduce textul după ziarul clujean și apoi îl traduce în limba română.

[77] *Ellenőr*, nr. 22 din 11 iunie 1848, p. 86.

[78] Al. Papiu-Ilarian, *o. c.*, p. 222.

[79] Idem, *Istoria românilor din Dacia Superioară. Schița tomului III*, publ. de Stefan Pascu, Sibiu, 1943, p. 7—9.

[80] *Ibid.*, p. 10.

de concluziile proprii, în care declară vinovați pe comisarii guberniali care nu au confiscat imediat steagurile străine[81].

O atitudine similară de condamnare a comisarilor guverniali prezenți la Blaj adoptă și reprezentantul nobilimii liberale transilvănene, baronul Jósika Miklós. Expediind lui Kemény Zsigmond, redactorul ziarului „Pesti Hiradó" un șir de corespondențe sub formă de scrisori deschise, el califică ca slăbiciune comportarea celor doi emisari ai guvernului Transilvaniei la adunarea de la Blaj, care au permis și chiar au salutat cu salve de tun adunarea, în loc s-o declare ilegală[82].

Campania răuvoitoare în legătură cu steagul arborat de poporul român la adunarea națională de la Blaj a dus la ascuțirea asperităților sociale și naționale în Transilvania. Aflîndu-se la Cluj, ca deputat al moșierilor din Hațeg, Alexandru Bohățel primește la 5 iunie o scrisoare de la un cunoscut din Sibiu, în care semnatarul — arătînd îngrijorat starea de încordare și agitație ce domnește în oraș, determinate de hotărîrea uniunii luată la Cluj, de „răceala cu care au primit memoriul românilor" — amintește că pentru români se adaugă o pricină de nemulțumire și prin jignirea ce li se aduce: „că la Blaj nu s-au purtat omenește", că au jurat sub steag străin „și altele de acestea"[83]. Chiar mai tîrziu, în anul 1852, pe cînd pregătea la Viena materialul pentru volumul al III-lea al „Istoriei românilor", Papiu-Ilarian, preocupat de aceeași problemă a steagului național, va cere lui George Barițiu amănunte în legătură cu discuția purtată în 1848 cu baronul Wesselényi, rugîndu-l să-i trimită informații complimentare[84].

Acuzația despre steagurile care la Blaj ar fi fost străine cădea cu atît mai greu, cu cît era un adevăr general recunoscut că, oricare ar fi fost atunci steagul Imperiului țarist, chiar dacă din întîmplare culorile lui ar fi fost identice cu cele adoptate de românii transilvăneni, steagul purtat la Blaj a fost ridicat ca steag al națiunii române din Transilvania.

Și, în timp ce unii acuzau, ceilalți respingeau atacurile răuvoitoare. Nimeni însă nu a ripostat cu argumentul ce ar fi fost zdrobitor, că steagul Rusiei nu avea culorile arborate la Blaj. Nu a fost utilizat acest argument doarece, așa cum va arăta George Barițiu mai tîrziu, nu se cunoștea de către cei interesați care erau culorile steagului Rusiei țariste. „Nimănui nu i-a trecut prin cap în aceste zile amețite — va scrie el — să caute în heraldica țărilor, ori în „Almanahul de Gotha", unde se află descrise armele (insignia și drapelul) tuturor staturilor"[85]. S-ar fi văzut atunci că steagul Rusiei era galben și purta un vultur cu două capete, al armatei sale era alb cu două diagonale albastre, al negustorilor era roșu, alb, albastru, cu culorile așezate orizontal, la fel cu al Serbiei, dar culorile urmîndu-se în altă ordine[86].

[81] *Ibid.*, p. 12.
[82] *Pesti Hiradó*, nr. 84 din 17 iunie 1848, p. 558.
[83] Deák I., *o. c.*, p. 122. Corespondența este semnată cu inițiala „N".
[84] *Din corespondența lui Gh. Barițiu* ..., în *Neamul românesc literar*, II, nr. 10 din 7 martie 1910, p. 122.
[85] G. Barițiu, *Părți alese* ..., II, p. 139.
[86] *Ibid.*

Învinuirea despre arborarea unor steaguri străine la adunarea națională a românilor ținută la Blaj arăta limitele de clasă ale inițiatorilor ei. Aceștia, urmărind să-și salveze pe orice cale pozițiile dominante social-economice și politice, amenințate de ridicarea revoluționară a maselor populare, încearcă să-și justifice acțiunile antidemocratice, calificînd lupta pentru drepturi sociale și naționale a românilor transilvăneni ca acțiune subversivă, sub egida unei puteri străine.

*

Anul revoluționar 1848 aduce o dezvoltare deosebită a conștiinței naționale a poporului român. În Transilvania, unde legiuirile feudale consfințeau nu numai asuprirea socială ci și pe cea națională, declarînd pe românii de aici ca tolerați, se duce lupta de afirmare a națiunii române, promotor fiind burghezia română în ascensiune și intelectualitatea burgheză, care mobilizează întreg poporul român prin programul de revendicări burghezo-democratice, a cărui înfăptuire o preconizează. Pentru exteriorizarea acestei aspirații se adoptă anumite insemne externe, cu culori proprii alese în mod deliberat; la 15 mai, cînd se ține adunarea națională a tuturor românilor transilvăneni, lărgită prin participarea a numeroși români din Moldova și din Țara Românească, năzuințele de unire și de independență națională își găsesc un mod unitar de exprimare prin ridicarea stindardului recunoscut de participanți ca steag al națiunii române. El va flutura, purtînd acest mesaj, în tot timpul adunării de pe Cîmpia Libertății, iar jurămîntul prin care cei 40.000 de trimiși ai poporului român se legau să lupte pentru apărarea și aplicarea programului social și național adoptat fiind depus sub faldurile sale, caracterul solemn al legămîntului va apare și mai pronunțat.

Lupta pentru libertate națională, pentru independență și pentru unirea Transilvaniei cu România se va duce în continuare, pornind de la culmea înaltă pe care a fost ridicată de masele populare în timpul revoluției din anul 1848—1849.

LE DRAPEAU DU PEUPLE ROUMAIN DE TRANSYLVANIE PENDANT LA RÉVOLUTION DES ANNÉES 1848—1849

RÉSUMÉ

La lutte pour la réalisation de l'unité statale, par l'incorporation de toute la nation entre les mêmes frontières politiques, manifestée au cours des révolutions bourgeoises et bourgeoises-démocratiques, a été accompagnée de l'adoption d'insignes extérieurs à symbole national. Cette aspiration se manifeste aussi en Transylvanie pendant la révolution bourgeoise-démocratique des années 1848—1849. La nation roumaine, con-

sciente de ses droits, lutte pour sortir de sa situation de nation „tolérée", inscrite dans la constitution du pays, et pour participer à la vie politique en rapport avec le nombre qu'elle détient ici sur le total des habitants. Des drapeaux, des insignes, des cocardes et des écharfes, portant des couleurs différentes de celles des nationalités cohabitantes, de préférence le blanc-rouge ou le blanc-bleu, sont adoptées dans les Monts Apuseni et dans la région des Tîrnave, dans la région de Braşov et, dans le nord, dans le district du Chioar.

Un drapeau unique portant les couleurs rouge, blanc, bleu sera levé à l'occasion de l'Assemblée Nationale des 15—17 mai, à Blaj. Les couleurs impériales, sur une écharfe mise à la hampe, constituaient un signe de la légalité sous laquelle l'Assemblée devait se dérouler.

Les contemporains, aussi bien ceux appartenant aux révolutionnaires roumains qu'aux nationalités cohabitantes, ont compris et souligné le message du „grand étendard" arboré sur la Plaine de la Liberté, qui exprimait non seulement la résolution de lutter contre l'oppression nationale mais aussi la tendance à l'union de la Transylvanie avec les deux autres pays roumains. Certaines accusations venant de la part de quelques malveillants comme quoi les drapeaux auraient été ceux de l'empire tzariste, ayant pour but de discréditer la grandeur de la manifestation, ont été repoussées résolument par les chefs des révolutionnaires roumains comme non fondées. La lutte pour l'union et contre l'oppression sera poursuivie à partir des hautes idées de la révolution.

PREGĂTIREA DIETEI DE LA SIBIU DIN 1863—1864

DE

S. RETEGAN

Dieta din 1863/4, așa numita dietă românească, a însemnat momentul finalizării luptei de mai bine de un secol pentru recunoașterea legislativă a națiunii române, a limbii și a confesiunilor sale. În 1863 dieta Transilvaniei, întrunită la Sibiu, votează legea despre egala îndreptățire a națiunii române și legea despre oficialitatea limbii române. Se răspundea așa unor aspirații născute odată cu națiunea română însăși, crescute odată cu ea. Le dăduse glas — primul — Inocentie Micu în memoriile sale, constituie apoi revendicarea de căpetenie a Supplexului, punctul esențial al programului revoluției din 1848 și imediat înaintea dietei ideea centrală a conferințelor românești din ianuarie 1861 și aprilie 1863. Acest răspuns, refuzat atîta timp de dietele Transilvaniei feudale dar refuzat la fel și de către cea din 1848, conferă dietei de la Sibiu caracterul celei mai democratice diete din întreaga istorie a Transilvaniei. Legislația sa, cele două legi în primul rînd, este urmarea structurii sale esențial deosebite de a tuturor celor dinaintea sa. A fost prima dietă transilvană în care națiunea română e reprezentată, dacă nu întru totul pe măsura numărului și importanței sale, într-un mod mai corespunzător acestora: deține majoritatea relativă.

Aceasta este importanța dietei din punct de vedere național românesc. A avut însă și o importanță general transilvană și, deloc neglijabilă, una care depășea granițele Marelui Principat. Prima este de natură social-economică. În afara legilor amintite, la Sibiu s-a hotărît sau discutat și în probleme ca: organizarea modernă a administrației, reorganizarea justiției, revizuirea patentei urbariale din 1854, construirea de căi ferate, înființarea unui tribunal suprem, a unei bănci etc. A doua se referă la relațiile Transilvaniei cu imperiul întreg și la principiul fundamental al organizării acestuia. Întemeiată pe autonomia Transilvaniei, pe care s-a străduit să o extindă și consolideze — românii cel puțin —, dieta s-a postat astfel de partea federalismului. Unul din primele sale acte a fost

tocmai adoptarea diplomei din 20 octombrie și a patentei din 26 februarie între legile Transilvaniei.

Dar viața legislației de la Sibiu a fost scurtă. Orientarea Vienei spre o înțelegere cu maghiarii, încheierea ei, pactul dualist, au făcut precară iar apoi imposibilă existența legilor din 1863/64. Sînt desființate în 20 iunie 1867, la cîteva zile după încoronarea lui Francisc Iosif. Pentru români ele rămîn de acum și pînă spre sfîrșitul secolului un îndemn și în același timp o țintă.

În cele ce urmează ne propunem să tratăm pregătirea dietei. Este aspectul cel mai puțin cunoscut din istoria sa. Lucrările speciale consacrate adunării legislative de la Sibiu — două — ale lui Valeriu Moldovan și Mester Miklós neglijează pe nedrept, cu desăvîrșire prima și numai cu foarte puține excepții cealaltă, acest capitol plin de semnificații[1]. Cu atît mai mult lucrările generale, atît vechi cît și noi.

Folosim în primul rînd materialul documentar aflător în arhiva dietei de la Sibiu, de la Arhivele Statului din Budapesta, în cadrul căreia un fond întreg cuprinde numai liste, protocoale de scrutin și procese verbale ale comitetelor și comisiilor electorale[2]. Au fost incluse aici actele referitoare la pregătirea și desfășurarea alegerilor de deputați în circumscripțiile electorale din comitate — mai puțin Hunedoara, Dobîca și Solnocul — districte, scaunele secuiești, scaunele săsești, districtele săsești, scaunele filiale Sălište și Tălmaci, orașele libere regești, orașele libere nobiliare și în sfîrșit localitățile privilegiate. Un foarte interesant material — plîngeri, arătări, proteste, mai cu seamă ale unor alegători români către guberniu sau și către dietă împotriva unor nedreptăți, abuzuri, excese — se găsește în fondul prezidențial al aceleiași arhive și în fondul general al arhivei guberniale[3]. Datele — atîtea cîte sînt — în ziarele vremii, românești și mai puțin maghiare, nu fac decît să întregească materialul arhivistic.

În pregătirea dietei sibiene esențiale au fost următoarele momente: lupta românilor în primii ani ai regimului liberal pentru convocarea dietei, rescriptul din 21 aprilie 1863, activitatea guberniului pentru pregătirea dietei, campania electorală, alegerile.

*

Publicarea diplomei din 20 octombrie a pus în centrul vieții politice a Transilvaniei problema convocării dietei. Autonomia Marelui Principat, recunoscută iarăși, o presupunea ca prima sa condiție, cu deosebire acum, cînd ea trebuia reformată radical după principiile noi liberale. O presupunea apoi participarea Transilvaniei la senatul imperial, ai cărui membri

[1] Valeriu Moldovan, *Dieta Ardealului din 1863—1864*, Cluj, 1932, 108 p.; Meșter, Milós, *Az autonom Erdély 1860—1863*, Budapesta, 1937, 265 p.

[2] Országos Levéltár, F. 135, *Diaetalia, 1863—64 országgyülés. Választási jegyzökönyvek és lajstromok.* (În continuare: F. 135 Választás...)

[3] O.L., F. 135, *Diaetalia, 1863—64 országgyülés. Elnöki iratok* și *F. 266, Általános iratok.*

trebuiau aleşi în cadrul dietelor provinciale. Chestiunea era însă pe cît de urgentă pe atît de controversată. Ea angaja interesele fundamentale ale tuturor claselor şi naţiunilor transilvănene şi în egală măsură pe acele ale Vienei. Punctele de vedere în consecinţă sînt nu numai diferite, dar şi opuse. Curtea, românii şi saşii se pronunţă într-un fel sau altul pentru dietă. Poziţia lor diferă însă în ceea ce priveşte sfera şi mai ales componenţa sa. Cercurile vieneze şi saşii, dacă sub imperativul necesităţii acceptau dieta, o doreau în schimb cît mai puţin revoluţionară în hotărîri şi structură. Saşii pentru a nu pierde nimic din vechile privilegii, pe care sperau să le reprimească aici, Curtea din dorinţa de a nu da nici unora prea mult pentru a nu pierde totul. Românii, dimpotrivă, o vedeau revoluţionară, mai revoluţionară în orice caz decît toate de pînă atunci. Să fie preocupată înainte de toate de marile lor cauze şi mai ales să fie astfel alcătuită, încît să aibă cuvînt hotărîtor. Dacă nu majoritatea absolută la care-i îndreptăţea masa, atunci cel puţin o majoritate relativă. La rîndul lor, nici saşii nu aveau o atitudine pe deplin identică cu aceea a Curţii şi nici ei între ei. Nici a românilor nu este de la început hotărîtă şi unitară ci numai treptat se încheagă şi unifică.

Dar controversa nu este numai asupra sferei şi alcătuirii viitorului for legislativ, ci în primul rînd asupra existenţei sale. Aici opiniile sînt de-a dreptul opuse. Reprezentanţii naţiunii maghiare, punîndu-se pe poziţia valabilităţii uniunii cu Ungaria din 1848, se declară împotriva existenţei unei diete a Transilvaniei, în orice fel ar fi convocată ea.

Între aceste curente, reprezentînd deopotrivă clase şi naţiuni, are loc în toamna anului 1860 şi în tot decursul anului 1861 o permanentă înfruntare pentru a se impune.

Prima care ia atitudine este Curtea, cea care dispunea de iniţiativa convocării. Punctul său de vedere, exprimat într-unul din rescriptele către ministrul preşedinte Rechberg în 20 octombrie, este ambiguu. Pentru a stabili principiile de organizare a dietei, avînd în vedere schimbările survenite după 1848: desfiinţarea iobăgiei şi decretarea egalităţii în faţa legii, cancelarul Transilvaniei va convoca o conferinţă premergătoare din reprezentanţi ai tuturor confesiunilor, naţiunilor şi claselor. Aceste principii să corespundă însă tuturor intereselor: atît celor ale confesiunilor, naţiunilor şi claselor înainte de 1848 privilegiate, cît şi ale celor neprivilegiate[4]. Urma să fie dar o dietă pe placul foştilor nobili, dar şi a foştilor iobagi, a celor trei naţiuni politice, dar şi a naţiunii române, a celor patru confesiuni recepte, dar şi a celor două româneşti, tolerate. Sau, cu alte cuvinte, nici pe de-a-ntregul cea veche, nici cu totul una nouă, nici prea conservatoare, nici prea radicală, în ultimă instanţă nici feudală dar nici burgheză. Ambiguitatea de principiu este prelungită prin una de aplicare. Cel chemat să aplice porunca — cancelarul aulic transilvan, — este Kemény Ferencz, adept al uniunii cu Ungaria şi ca atare potrivnic autonomiei şi, implicit, şi dietei. Fusese numit cancelar, cu titlul provizoriu este

[4] Teodor V. Păcăţian, *Cartea de aur sau luptele politice naţionale ale românilor de sub coroana ungară*, ed. a 2-a, II, Sibiu, 1904, p. 114.

adevărat, în 21 octombrie. Nehotărîrea de principiu a Vienei, evitarea de a se declara hotărît şi fără rezerve de partea uneia din cele două tabere naţionale în luptă, unionistă şi autonomistă, şi la fel obstrucţia cancelarului Kemény — susţinută permanent în Transilvania de preşedintele guberniului însuşi, contele Mikó, partizan şi el al uniunii —, a făcut ca dieta să nici nu poată fi întrunită decît după doi ani şi jumătate, în iulie 1863. Între timp avusese loc însă demiterea lui Kemény şi demisia lui Mikó, iar habsburgii adoptaseră, deşi şi acum mai mult constrînşi decît convinşi, o atitudine mai hotărîtă de partea românilor.

Punctul de vedere săsesc în privinţa dietei este apropiat de cel al Curţii. Sînt, cu excepţia unei minorităţi din Braşov, pentru dietă — nu recunosc uniunea din 1848 — dar pentru o dietă moderată. Desigur, în 1861 aceasta nu mai putea fi decît reprezentativă. Dar majoritatea conducătorilor saşi, dacă acceptă principiul reprezentativ — se aud şi voci care pledează pentru vechile status et ordines — îl acceptă numai sub forma sa cea mai conservatoare, mai puţin ameninţătoare, a reprezentării intereselor de clasă: marea proprietate, comerţ, industrie, mica proprietate ţărănească, şi nu sub forma sa modernă şi democratică, cea numerică. După acest sistem în toată Transilvania românii s-ar fi ales aproximativ cu abia 28 de mandate. Cît priveşte fondul, saşii se arată iarăşi preocupaţi în primul rînd de recîştigarea integrală a drepturilor din trecut. Acestea toate, începînd cu teritoriul naţional şi terminînd cu autonomia comunală, contraveneau însă egalităţii naţionale, revendicată de români, care constituiau şi pe Pămîntul crăiesc majoritatea populaţiei.

Poziţia conducătorilor maghiari faţă de dietă este de la început de negare şi obstrucţie. În virtutea uniunii, decretate în 1848 la Cluj, — argumentează ei — nu mai poate fi vorba despre o dietă separată transilvană. Singurul for legislativ legal îl recunosc numai în Parlamentul din Pesta. În această privinţă nu există acum nici măcar deosebirile de vederi care se făcuseră simţite în 1848. Chiar Kemény şi Mikó acceptă, în 1860, să stea în fruntea Transilvaniei autonome, tocmai pentru a putea acţiona, la Viena primul, la Cluj al doilea, pentru uniune. În noile condiţii istorice aceasta era singura posibilitate a nobilimii maghiare de a-şi perpetua supremaţia. Într-o Transilvanie autonomă şi parlamentară, fie şi numai în sensul limitat austriac, precumpănirea mare a poporului român, fără îndoială, ar fi trecut-o repede pe planul al doilea. Dimpotrivă, în cadrele largi ale Ungariei, românii ar fi fost cei aflaţi în minoritate. Legalitatea uniunii este astfel proclamată sus şi tare. Se trece însă sub tăcere că în 1848 a fost hotărîtă fără participarea, mai mult, împotriva voinţei naţiunii majoritare. Prea puţină importanţă are şi faptul că în 1860—61 aceeaşi naţiune se pronunţă cu fiecare prilej în contra ei.

Cît priveşte pe români, ei erau fără rezerve pentru convocarea grabnică a dietei, firească a unei diete democratice. Erau hotărîţi să decidă în forul suprem ei înşişi asupra soartei lor. O cer într-un glas din toate părţile îndată după 20 octombrie. Programele naţionale care se întocmesc acum la Sibiu, Braşov, Orăştie, Abrud o aşează pe primul loc. Punctele de plecare nu sînt însă nici aici identice. Ceea ce le uneşte este dorinţa

recunoașterii legislative a națiunii. Se deosebesc după modalitățile pe care le indică pentru realizarea ei: printr-o dietă cu participare românească, sau printr-una cu caracter românesc.

Primul — cel din Sibiu — formulat de Șaguna sau nemijlocit sub influența sa în consfătuirile politice prilejuite de întrunirea sinodului ortodox din Sibiu, în octombrie 1860, este puternic influențat de tradiție. Organizarea Transilvaniei ar urma să se facă ca în trecut, pe baza a trei națiuni politice și a trei teritorii naționale, cu deosebirea că una dintre acestea ar fi de acum națiunea română. Dieta s-ar constitui apoi din reprezentanții celor trei națiuni, — dar iarăși același tradiționalism —, în număr egal, indiferent de numerozitatea lor. Alegerea deputaților s-ar face pe fiecare națiune în parte, a celor români pe baza unui cens de 5 florini[5].

Programul brașovenilor concepe dieta mai modern și mai îndrăzneț. Aceasta ar trebui să fie nu numai generală, din reprezentanți ai românilor, ungurilor și sașilor, dar și constituantă. Alcătuirea ei să se facă pe temeiul unei legi electorale unice și democratice. Ar fi alegători toți care posedă o bucată de pămînt, cel puțin 4 jugăre sau altă avere în valoare de peste 200 de florini. Dacă se va institui principiul censitar, censul să nu fie mai mare decît 5 florini. Intelectualii sînt alegători din oficiu[6]. E de la sine înțeles că pe o asemenea bază dieta ar fi avut o majoritate românească.

Programul din Orăștie adoptă soluția lansată de Curte, a conferinței pregătitoare de dietă, însă într-o formă radicală. Membrii conferinței să fie nu numiți de sus, ci aleși de jos și aleși pe o bază mulțumitoare pentru români: pămînt începînd de la 4 jugăre sau altă proprietate în valoare de minimum 200 florini[7]. Dar forul democratic astfel constituit s-ar fi pronunțat — e iarăși de la sine înțeles — pentru o dietă democratică.

Dintre programele românești cel mai radical e cel lansat din Abrud. Fiecărei națiuni declară I. Hodoș, autorul său, îi este înnăscut dreptul unității, libertății și independenței. Conform lui românii din Imperiul austriac trebuie să se constituie într-un corp național prin unirea tuturor teritoriilor pe care le locuiesc. Au și cerut-o odată, în 1849. Îi justifică proporția numerică, — a treia din imperiu — și principiul pronunțat chiar de împăratul, al egalității tuturor națiunilor. E just ca și românii, asemenea altor națiuni, unele chiar mai mici, să-și aibă teritoriul, guberniul și dieta lor. Dieta Transilvaniei, pămîntul strămoșesc al românilor, trebuie să fie ca atare o dietă românească. Alegerea ei se va face prin vot universal. Limba legilor va fi cea română, așa după cum limba germană e limba oficială în provinciile germane, limba maghiară limba dietei din Pesta, limba croată în Croația[8].

Adoptarea unei poziții unitare românești în problema dietei o prilejuiește conferința națională din Sibiu din ianuarie 1861. Nu peste mult urma să se deschidă conferința pregătitoare prevăzută de împărat, în care

---

[5] *Gazeta Transilvaniei*, a. XXIII, nr. 51 din 12. XI. 1860, p. 210.
[6] *Ibid.*, nr. 50 din 8. XI. 1860, p. 206—207.
[7] *Ibid.*, nr. 51 din 12. XI. 1860, p. 210.
[8] *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 1 și 2 din 4 și din 11. I. 1861.

și românii urmau să primească cuvîntul. Fusese convocată de cancelarul Kemény, pentru data de 11 februarie, la Alba Iulia. Conferinței sibiene îi revine astfel și îndatorirea de a pune de acord opiniile încă diferențiate ale conducătorilor români într-o chestiune atît de importantă ca organizarea proximei diete, de a elabora un proiect de lege electorală unanim acceptat. Proiectul întocmit de o comisie, prezidată de Bariţiu, este adoptat în ședința din 3 ianuarie.

Ca punct de plecare se ia programul din Brașov. Al lui Șaguna prea limitat — unii îl numesc guvernamental — e nepopular de la început. Al lui Hodoș era foarte popular — unirea românilor din imperiu ar fi putut favoriza sau și grăbi unirea tuturor românilor — dar în schimb era greu, în condițiile de atunci chiar imposibil de realizat. Se emisese deja, în 27 decembrie 1860, decretul despre încorporarea Banatului la Ungaria, căruia îi urmează la scurt timp cel privitor la Partium. Rămînea soluția de mijloc a brașovenilor, care părea să aibă cele mai multe șanse. Conținutul ei democratic este însă adîncit în sensul extinderii bazei electorale.

Dreptul de vot se cere acum pentru categorii care acoperă aproape în întregime populația țării: toți care posedă pămînt sau casă — de orice valoare — care practică meserii sau fac comerț, toți care au pe an venit de cel puțin 50 florini. Intelectualii sînt declarați alegători fără cens. În rîndul lor se includ însă și preoții, notarii, învățătorii, cîntăreții bisericești, care, după cum se știe formau grosul păturii culte românești[9]. Acesta e proiectul electoral pe care românii îl înfățișează la Alba Iulia. Maghiarii îi opun legea electorală votată la Cluj în 1848, iar sașii un proiect de reprezentare a intereselor. Toate trei sînt înaintate, alături de propunerile privitoare la dietă, împăratului.

Decizia Curții asupra propunerilor care i s-au făcut la Alba Iulia întîrzie mult. Abia în 19 septembrie 1861, după ce între timp fusese convocată și revocată dieta din Pesta, habsburgii se arată din nou dispuși să persevereze în direcția autonomiei Marelui Principat: e convocată dieta pe 4 noiembrie a aceluiași an la Alba Iulia. Urmau să se discute patru obiecte: inarticularea națiunii române, desemnarea funcționarilor publici, alegerea celor 26 reprezentanți ai Transilvaniei în senatul imperial și modificarea Codului civil și penal. De dreptul alegerii beneficiază toți cetățenii — nobili sau nenobili — care plătesc un impozit direct de 8 florini pe an.

Rescriptul din 19 septembrie — semnificativ, în aceeași zi Kemény își prezintă demisia — este primit cu însufleţire de români. Se părea că lucrurile pornesc spre binele lor. În sfîrșit este chemată dieta, iar chestiunea românească e așezată pe primul loc. E drept că cererea lor pentru un cens mic nu a fost socotită. Censul de 8 florini era mare, mult mai mare decît în alte provincii. Îl acceptă totuși, întrucît se aplica și nobililor, investiți pînă atunci cu dreptul de vot universal. Dar dieta nu se va întruni în 1861 și nici în anul următor. Rescriptul este boicotat de chiar

[9] V. T. Păcățian, *o. c.*, II, p. 204.

cel chemat să-l traducă în viaţă, de guberniu, în care majoritatea o deţin funcţionarii maghiari.

În 3 octombrie 1861 acesta cere suspendarea oricăror pregătiri pentru dietă. În primul rînd împăratul nu poate guverna Transilvania decît conform legilor sale. Convocarea unei diete contravine însă legii din 1848. Din capul locului acesta ar fi deci — declară guberniul — nelegală, iar hotărîrile ei nevalide. De altfel, nici nu ar putea avea decît cele mai stricăcioase urmări. Iar apoi censul de 8 florini este mult prea mic dacă se socoteşte şi darea capului. S-ar ajunge acolo că gloata cea mare de popor, încă insuficient cultivată, ar cîştiga o poziţie precumpănitoare în viaţa politică, ceea ce n-ar putea fi decît împotriva proprietăţii, inteligenţei, industriei, meseriei, comerţului. Mai mult, s-ar periclita chiar pacea ţării, ştiut fiind cît de uşor putea fi amăgită masa cea brută. Că românii doresc înarticularea? Aceasta n-ar fi decît o compromitere a problemei naţionalităţilor. Ar fi şi inutilă, după ce situaţia lor a fost rezolvată atît de generos la Cluj în 1848, prin decretarea egalităţii în faţa legilor. Toate arată — conchide actul gubernial — că dieta, chiar lăsînd la o parte incompatibilitatea ei cu legalitatea, este nedorită şi neoportună[10].

Cum era de aşteptat opoziţia guberniului iscă proteste. Protestează mai întîi românii, cei mai grav atinşi. Comitetul naţional din Sibiu ordonă în 17 octombrie delegaţiei româneşti, aflată de mai înainte la Viena, să dea dovadă de cea mai mare energie. Alte două memorii vin să se adaoge celor aşternute împăratului în decembrie 1860 şi în ianuarie 1861. Unul este al delegaţiei, înaintat în 31 octombrie, celălalt vine din partea comitetului districtual Năsăud, înaintat în 13 noiembrie[11]. Acţiunea guberniului, declară delegaţia, este o sfidare la adresa împăratului, o sfidare azvîrlită majorităţii locuitorilor Principatului, în numele cărora i s-a fost încredinţat puterea, o greşeală vrednică de pedeapsă. Căci nu convocarea, ci lipsa dietei stîrneşte întărîtarea. Măcar că cei puşi în capul trebilor ţării sînt împotrivă, românii ar şti şi ar putea să-i asigure succesul. Împăratul să dispună deci aplicarea neştirbită a rescriptului din 19 septembrie, în toate ale sale.

Din alte motive decît românii, saşii acţionează în aceeaşi direcţie, prin delegaţia permanentă pe care o întreţin la Viena, şi, mai tîrziu, prin hotărîrea Universităţii[12].

Oricît de prompte şi insistente, strădaniile româneşti şi săseşti nu mai pot contracara efectul actului gubernial. Curtea se dă de data aceasta bătută, renunţînd la termenul fixat. Într-adevăr timpul era şi scurt pentru toate preparativele unei diete. Mult prea scurt cu un guvern nesupus. Trage în schimb învăţămintele eşecului său: în 24 noiembrie Mikó este înlocuit de la preşedinţia guberniului cu Folliot de Crenneville. Totodată sînt promovaţi mai mulţi români în posturi foarte înalte: dintr-odată un

[10] Sándor József, *Okmánytár Erdély legujabb jogtörténelméhez, 1848—1865*, Cluj, 1965, p. 165—180.

[11] V. T. Păcăţian, *o. c.*, II, p. 668—675.

[12] *Foaie pentru minte* ..., nr. 4 şi 5 din 27. I şi 3. II. 1862.

vicepreşedinte al guberniului, mai mulţi consilieri guberniali, doi comiţi supremi. Schimbarea e continuată şi mai jos, la nivelul unităţilor administrative: se instituie, pe principii mai drepte, noi comitete reprezentative, se aleg noi funcţionari. În decembrie este emis decretul despre folosirea limbii române în afacerile publice[13]. Se netezea astfel drumul dietei. Delegaţia condusă de Şuluţiu este împăcată cu aceea că ea se va întruni în timpul cel mai scurt. În acest sens Şuluţiu şi Raţiu chiar cereau la 15 noiembrie ca din cei 120 regalişti, cît se credea că vor fi denumiţi, români să fie 72, maghiari 36, iar saşi 12[14]. Totuşi împăratul nu se grăbeşte să redeschidă chestiunea nici după schimbările făcute. Curtea nu era întru totul sigură de succesul întreprinderii. Trebuiau mai întîi verificaţi românii, la al căror sprijin este acum avizată. Aceasta e substratul aprobării celei de a doua conferinţe naţionale din aprilie 1863. Survine astfel o nouă împotmolire de aproape doi ani.

Reactualizarea dietei începe să se facă de la sfîrşitul anului 1862 din partea românilor iarăşi. Iniţiativa e a nou înfiinţatului district Năsăud. Aproape de 1 milion şi jumătate de români — declară în 25 septembrie 1862 comitetul districtual — aşteaptă ziua mare cînd naţiunea lor va fi numărată între naţiunile regnicolare. Şi nu numai ei, ci fiecare adevărat patriot. Spre a se ajunge o dată la dorita linişte, pace, fericire şi prosperitate, împăratul să se îndure a convoca cît mai curînd dieta[15]. După exemplul Năsăudului este revendicată şi din alte părţi. În martie următor o cer membrii români ai comitetelor comitatense Alba de Jos şi Hunedoara[16]. Şi tot acum din nou Năsăudul[17].

De data aceasta solicitările româneşti găsesc o atmosferă favorabilă, sînt ascultate, li se răspunde, sînt apreciate, doarece Curtea însăşi se îndreaptă spre aceeaşi ţintă. Într-adevăr dă tot mai multe semne prin care îşi arată intenţia de a trece iar la acţiune. În decembrie 1862 începe conscrierea sistematică a celor cu un impozit de 8 florini[18], în 17 februarie anul următor aprobă convocarea unei noi conferinţe naţionale româneşti[19], în martie sînt convocate adunările comitatense, scăunale şi districtuale, în 21 aprilie apare al doilea rescript de dietă[20].

Dieta este convocată pentru 1 iulie la Sibiu. I se înaintează, după vechiul uz, „propoziţii" ale împăratului, acum în număr de 11. Sînt următoarele: inarticularea naţiunii române şi a confesiunilor ei, reglementarea folosirii limbilor patriei in afacerile publice, întocmirea unei noi legi electorale, stabilirea modalităţii alegerii reprezentanţilor Transilvaniei în Senatul imperial, reîmpărţirea politică a ţării, reglementarea administra-

[13] Sándor J., *o. c.*, p. 219—222.
[14] T. V. Păcăţian, *o. c.*, II, p. 675—685.
[15] *Foaie pentru minte*..., nr. 41 din 7. XI. 1862, p. 317—318.
[16] *Telegraful Român*, a. XI, nr. din 24 martie 1863, p. 95.
[17] T. V. Păcăţian, *o. c.*, II, p. 725—728.
[18] O. L., F. 263, *Visszaállított erdélyi fökormányszék, Elnöki iratok*, 1862, nr. 6556. (În continuare: O.L., F. 263, *Elnöki iratok*).
[19] O. L., F. 266, *Visszaállitott erdélyi fökormányszék, Általános iratok*, 1863, nr. 6680. (În continuare: O. L., F. 266, *Általános iratok*).
[20] *Telegraful Român*, a. XI, nr. 37 din 5. V. 1863, p. 144.

ţiei, reglementarea justiţiei, înfiinţarea unui tribunal suprem, modificarea patentei imperiale din 1854, introducerea cărţilor funduare, înfiinţarea unei bănci ipotecare.

Soarta rescriptului din 21 aprilie depindea direct de legea electorală prin care urma să se aplice. Ce lege ar fi putut sta la baza noii diete? Fie cea din 1791, cea de drept, fie cea din 1848. Dar nici una, nici cealaltă nu erau convenabile în acest moment Curţii. Se ştia bine că s-ar solda cu crearea unei majorităţi ostile vederilor ei. Erau apoi cu desăvîrşire inacceptabile pentru români. Cea din 1791 îi ignora cu totul, cea din 1848, a dietei din Cluj, îi ignora în marea lor majoritate. Nu le vreau în ruptul capului, nu prididesc să declare cu toate prilejurile. Mai ales pe cea din 1848 o acuză necontenit, ca făcută fără ei şi împotriva lor. Censul ei este uriaş, cel mai mare din Europa, după cum declară mai tîrziu comitetul districtual Năsăud. Mînaţi de propriile interese, dar şi presaţi de către români, habsburgii sfîrşesc prin a recurge la ceea ce se numea atunci „octroy": emit ei înşişi, tot în 21 aprilie, o lege electorală. I se dă însă caracter provizoriu, urmînd ca la Sibiu să fie elaborată, conform propoziţiunii a treia, cea definitivă.

Iată prevederile ei esenţiale.

— Dieta se va compune din 125 deputaţi aleşi şi din pînă la 40 de persoane numite de către împărat, ca regalişti.

— Preşedintele şi vicepreşedinţii sînt numiţi de împărat, dintre cîte 6 persoane alese de dietă.

— Deputaţii propriu-zişi, cei 125, sînt aleşi de către localităţile urbane, înzestrate cu dreptul de a-şi alege deputat propriu şi de către cercurile electorale rurale, arondate în funcţie de numărul locuitorilor comitatelor, districtelor şi scaunelor. Dreptul de a avea deputat propriu — unul sau doi — îl au localităţile: Cluj, Tîrgu Mureş, Alba Iulia, Gherla, Dumbrăveni, Sibiu, Braşov, Sighişoara, Mediaş, Bistriţa, Sebeş, Orăştie, Reghin, cîte doi şi: Abrud, Ocna Sibiu, Hunedoara, Tîrgul Secuiesc, Haţeg, Sfîntu Gheorghe, Odorhei, Ilieni, Miercurea Ciuc, Breţcu, Vlahiţa, Sic, Cojocna, Aiud, Turda, Dej, Făgăraş, Gheorgheni, Roşia, Răşinari, Mociu, Deva şi Huedin cîte un deputat. Cercurile electorale rurale se repartizează astfel: comitatele, în funcţie de populaţia lor, au între două şi şase cercuri (şase au comitatele Alba de Jos şi Hunedoara), scaunele secuieşti două sau trei, scaunele săseşti toate cîte două, districtele săseşti Bistriţa şi Braşov, primul două, al doilea trei, districtul Năsăudului două, al Făgăraşului trei, scaunele filiale ale Săliştei şi Tălmaciului cîte unul fiecare.

— Dreptul de vot îl au toţi locuitorii majori şi autonomi care au plătit în anul 1861 un impozit direct de cel puţin 8 florini. Preoţii, doctorii, avocaţii, inginerii, artiştii, farmaciştii, notarii şi învăţătorii comunali sînt alegători din oficiu.

— Organizarea şi conducerea alegerilor se încredinţează în comitate, scaune şi districte unui comitet central, iar în localităţile privilegiate unei comisii, alese, primul de către comitetul permanent al unităţii respective,

iar a doua de către magistratele în cauză. Comitetele centrale aleg pentru fiecare cerc cîte o comisie centrală[21].

La fel ca în 1861, chemarea organului legiuitor stîrneşte entuziasmul taberei naţionale române. Toţi din toate părţile îşi arată bucuria. Aceasta e cu atît mai mare, cu cît acum se arată sigură. Ziarele româneşti, tustrele cele politice, izbucnesc într-un glas: în sfîrşit, după o întrerupere de 15 ani, dieta este iarăşi convocată. De la anii 1791 şi 1848, scrie *Telegraful* din Sibiu, nu a fost în viaţa Principatului un eveniment mai momentos. De două ori, în 1791 şi 1848 românii au asaltat fără rezultat fortăreaţa constituţiei transilvane. Speră că a treia oară, acum în 1863, vor reuşi[22]. Ţării, dieta are să-i rînduiască pacea, liniştea, siguranţa, ordinea, bunăstarea materială şi toate bunurile de care-i lipsită mai mult decît oricare provincie austriacă. Este, într-un cuvînt, remediul universal pentru toate boalele vechi şi noi ale acestui corp bolnav care era Transilvania[23].

Conducătorii români se declară satisfăcuţi de cele 11 propuneri împărăteşti. Nu că acestea ar fi fost tot ceea ce doresc — o lege municipală ar fi mai mult decît necesară, opina Bariţiu tocmai în aceste zile — dar e important că s-a pornit şi că s-a pornit aşa. Iar dieta are dreptul iniţiativei, membrii ei vor putea completa ei înşişi programul administrativ venit de sus. Sînt iarăşi mulţumiţi că primele propoziţii sînt cele pe care le-au cerut atît. Sînt ascultate, cum o dovedeşte rescriptul, dacă nu toate, cel puţin unele din gravaminele conferinţei a doua din Sibiu.

În ce priveşte legea electorală, opinia publică românească este mult mai rezervată, la început chiar critică. Căci motivele de a fi mulţumită le află dublate de aproape tot atîtea motive contrare. Bine că românilor li se deschide uşa dietei, dar să aibă posibilitatea să ocupe acolo locul care li se cuvine. Altele ar trebui să fie punctele de mînecare ale legii electorale — declară *Telegraful*. O lege electorală dreaptă nu se va putea elabora cu ignorarea cererilor româneşti. Făcînd un calcul preliminar, *Gazeta* socoate şi ea că românii, dacă se vor lupta din răsputeri, cu greu mare abia vor putea scoate ca la 40 de deputaţi. Chiar lăsînd la o parte censul, mult mai mare decît l-au cerut neîncetat militanţii români, mai mare chiar decît în Ungaria, legea mai avea şi alte scăderi. De exemplu repartizarea cercurilor electorale aşa zise urbane. De vreme ce localităţi ca: Vlahiţa, Ocna-Sibiu, Sic, Breţcu şi-au păstrat privilegiul medieval de a-şi alege deputaţi proprii, iar altele ca: Moci, Roşia, Gheorgheni îl primesc acum, de ce nu sînt tot aşa preţuite şi localităţi mult mai importante ca Blaj, Năsăud, Cîmpeni, Dobra, Sălişte, Săcele? Nici în ceea ce priveşte arondarea cercurilor rurale nu se aplică consecvent principiul numeric. Proporţional scaunele secuieşti şi săseşti sînt mult mai bine reprezentate decît comitatele locuite masiv de români. Scaunul Arieş de exemplu, cu 18.570 de locuitori, alege 2 deputaţi, asemenea comitatului Alba de Sus cu 57.003 lo-

[21] *Ibid.*
[22] *Ibid.*, nr. 40 din 16. V. 1863, p. 163.
[23] *Gazeta Transilvaniei*, a. XXVI, nr. 57 din 10. VII. 1863, p. 228.

cuitori, iar Scaunul Odorhei cu 79.662 locuitori, 3, la fel ca și comitatul Dobîca cu 93.706 locuitori[24].

Și într-adevăr, legea în întregime este un compromis între trecut și prezent, între nou și vechi, între privilegiu și egal. Nici lupul flămînd, nici oaia cu doi miei, remarcă Axente Sever. Ceea ce stipulează în favoarea românilor este implicit în detrimentul privilegiilor națiunilor recepte. Dar nici acestea nu trebuiau îndepărtate, ci dimpotrivă apropiate, aliate eventual scopurilor Curții. În pofida principiului enunțat, al legalității între națiuni, li se lasă o bună parte din vechile privilegii. Firește, în detrimentul națiunii române. Astfel maghiarii cu o populație de 568.172 locuitori vor alege 44 deputați, ceea ce înseamnă un deputat la 12.913 locuitori. Sașii sînt și mai cîștigați, nu pierd nimic din ceea ce au avut, iar pe deasupra li se creează avantaje noi. La o populație de 204.031 locuitori aleg 33 de deputați, deci tot la 6370 de locuitori un deputat. Din partea lor românii, 1.300.913 suflete, aleg 48 de deputați, adică un deputat la 28.280 suflete. Ceea ce înseamnă de două ori mai puțin decît maghiarii și de aproape cinci ori mai puțin decît sașii[25].

Cu toate acestea regulamentul electoral provizoriu înseamnă și un avans făcut românilor. Le dă posibilitatea să-și formeze cel puțin o majoritate relativă, aceea pe care o vor avea la Sibiu. Căci oricît de limitată, legea era mult mai echitabilă față de vechile sisteme electorale transilvănene și, cum observă Barițiu, de-a dreptul liberală în comparație cu legea electorală „prea ticăloasă" impusă Principatelor Române de către marile puteri în 1858[26]. Simpla comparare cu sistemul electoral elaborat de către dieta din 1848 este edificatoare[27].

Mai întîi censul. În aparență este egal. Ambele legi îl stabilesc la 8 florini. În realitate însă diferă cu mult, cel stabilit în 1848 este mult mai mare, iar cel cerut în 1863 este mult mai mic. Diferența provine din excluderea din cens — în 1848 — a capitației (darea capului) și includerea ei în 1863. Ori, în Transilvania capitația era foarte mare. Globalul ei nu numai că echivala, dar și întrecea cvantumul celorlalte dări directe. În 1860, de pildă, impozitul pe cap se ridică în Transilvania la suma de 1.680.000 florini, în timp ce darea după pămînt era de 1.401.866 florini[28]. Așa se explică izbucnirea pătimașă a guberniului din 3 octombrie 1861 împotriva censului de 8 florini socotit cu capitația. Fiindcă astfel numărul alegătorilor creștea enorm. După textul acestui act, în primul caz ar fi cam 15.000 de alegători, pe cînd, socotindu-se în cens și capitația, s-ar

[24] O .L., D. 228, *Endélyi királyi udvari kancellária, Elnöki iratok*, 1863, nr. 62. (În continuare: O. L., D. 228, *Elnöki iratok*).

[25] Datele privind numărul populației pe națiuni sînt luate după recensămîntul din 1855, la care s-a adăugat un spor de 6%, publicat în: *Kolozsvári Közlöny* din 4 .III. 1862. Datele comunicate în *Gazeta Transilvaniei* în 27. I. 1862, pe baza conscrierii din 1857, sînt mai mici: 1.060.319 români, 457.650 maghiari și 246.297 sași.

[26] *Gazeta Transilvaniei*, a. XXVI, nr. 37 din 15. V. 1863, p. 145.

[27] Márkus Dezső, *A hatályos magyar törvények gyüjteménye*, Bpesta, 1912, p. 280—281.

[28] *Gazeta Transilvaniei*, a. XXVIII, nr. 74 din 30. II. 1865, p. 295.

ridica la peste 160.000[29]. Cifrele sînt categoric denaturate, micşorate într-o parte şi umflate în cealaltă, dar diferenţa rămîne oricum foarte mare. Şi încă două constatări importante în legătură cu censul. Dacă legea din 1848 impune censul numai nenobililor, nobilii fiind alegători în virtutea nobilităţii, cea din 1863 îl impune tuturor nobililor ca şi nenobililor. În afară de aceasta, şi tot spre deosebire de 1863, liber profesioniştii, învăţătorii, preoţii, notarii, grosul intelectualităţii româneşti deci sînt excluşi în 1848 de la dreptul alegerii, dacă nu satisfac censul prevăzut, sau nu sînt nobili.

Continuînd comparaţia în alte compartimente ale ordinei de alegere, constatările continuă şi ele să rămînă aceleaşi. Astfel, de pildă, arondarea cercurilor electorale. Conform legii din 1848, oraşele libere regeşti aleg cîte 2 deputaţi, la fel ca cele mai mari comitate, deşi diferenţa de populaţie este uriaşă. Aşa comitatul Alba de Jos, cu o populaţie, în 1863, de 185.561 de locuitori, este pus pe acelaşi plan cu Dumbrăveniul, Gherla, Alba Iulia[30]. Se punea apoi semnul egalităţii între comitate şi scaune, între care diferenţele de populaţie erau iarăşi extrem de mari. Regulamentul electoral din 1863, chiar dacă respectă şi el unele prerogative feudale, este mai drept şi în această privinţă. Întîi că reprezintă mai echitabil comitatele care înglobau grosul românilor, cu cîte pînă la 6 deputaţi, iar al doilea că ridică la rangul de localităţi privilegiate şi centre ca: Răşinari, Roşia, Moci etc. În ceea ce priveşte limba dezbaterilor comparaţia este iarăşi în favoarea sa. În 1863, pentru întîia dată, limba română este drecretată limbă parlamentară.

Iată pentru ce românii s-au împăcat repede cu regulamentul electoral, în ciuda censului mare şi al celorlalte neajunsuri ale sale. Nu era categoric o justă respectare a drepturilor lor, dar reprezenta totuşi un teren de pe care erau în stare să-şi apere interesele şi să-şi pregătească un viitor mai bun. Se avîntă animaţi de mari speranţe în campania electorală

*

Preparativele propriu-zise pentru dietă au fost lungi şi complicate. Încep în decembrie 1862 şi continuă pînă la deschidere. Este angrenată întreaga administraţie politică a ţării, cea centrală: cancelaria aulică şi guberniul şi cea locală: organele comitatelor, districtelor, scaunelor, magistratele. Conducerea o are guberniul din Cluj, sub controlul cancelariei de curte. În seama sa cădeau: alcătuirea listelor electorale, întocmirea a 11 proiecte de lege, corespunzătoare celor 11 propoziţii, spre a fi aşternute dietei la Sibiu, înaintarea propunerilor sale pentru denumirea celor 40 de regalişti, iniţierea pregătirilor în comitate, scaune, oraşe, supravegherea şi coordonarea lor. Un adevărat flux de ordine, dispoziţii, circulare, porneşte din cancelariile guberniale pentru a străbate întreaga Transilvanie. Este urmat de refluxul rapoartelor, situaţiilor, propunerilor organelor locale. Sintetizate, acestea sînt înaintate la Viena, de unde noi ordine sosesc. Obiectivul central al tuturor este pregătirea dietei.

[29] Sándor J., *o. c.*, p. 165—180.
[30] O. L., D. 228, *Elnöki iratok*, 1863, nr. 162.

Începutul se face cu conscrierea celor al căror impozit direct era de 8 florini sau mai mult. Încă în 1862, în mai multe rînduri, guberniul trimite cancelariei date despre numărul lor. Prima situaţie o trimite Crenneville lui Nádasdy în 31 mai[31]. Cu 8 florini erau — după datele furnizate de Direcţia financiară din Sibiu — 70.563 de persoane. Nu sînt însă incluse aici comitatele Alba de Sus şi Hunedoara şi de asemenea scaunele Ciuc şi Treiscaune. O altă situaţie, de data aceasta exhaustivă, se expediază în 10 septembrie. În toată Transilvania plătesc 8 florini impozit direct, după datele aceluiaşi oficiu, 82.693 de persoane[32]. Din aceştia erau: în cele 8 comitate — 45.378, în districtele Făgăraş şi Năsăud — 3366, în cele 5 scaune săcuieşti — 8341, în oraşele, scaunele şi districtele săseşti — 21.950, iar în oraşele şi locurile privilegiate din restul Transilvaniei, în toate 18 la un loc — 3658[33].

Dar cancelaria avea nevoie de date mai amănunţite. Erau importante nu atît cifrele finale, cît anumite proporţii în cadrul lor, nu atît mărimea corpului electoral, cît repartizarea sa, jocul său sub diverse aspecte şi în diverse locuri. O interesa raportul dintre nobili şi nenobili, între nobilii care plătesc 8 florini şi ceilalţi, între diferite categorii de alegători nenobili. Şi mai cu seamă o interesează raportul exact între alegătorii celor trei naţiuni: cîţi şi unde din prezumptivii alegători sînt români, cîţi şi unde maghiari, cîţi şi unde saşi. În funcţie de aceste relaţii urma să fie combinată legea electorală. Se emit guberniului instrucţiuni în acest sens.

La porunca cancelariei guberniul ordonă, la 12 decembrie 1862, tuturor şefilor unităţilor administrative, să expedieze pînă la sfîrşitul lunii, după formulare speciale, date noi[34]. Acum se cere, pe lîngă totalul alegătorilor, repartizarea lor pe naţiuni, numărul persoanelor nobile, numărul nobililor impozaţi cu cel puţin 8 florini, numărul populaţiei, al localităţilor. Totodată li se pune în vedere să facă propuneri despre arondarea cercurilor electorale, astfel ca fiecare să cuprindă în jur de 30.000 de suflete.

Listele sosesc la Cluj una după alta, din decembrie pînă în martie următor. În 14 martie 1863 sînt expediate cancelariei, în ale cărei arhive se păstrează într-un dosar separat[35]. Sînt întocmite de către juzii cercuali la faţa locului. Faţă de cele furnizate anul trecut de Direcţia financiară, sînt în general mai mici. Iată cîteva din datele pe care le cuprind. Comitatul Alba de Jos, cel mai mare comitat, cel al cărui marcal dădea tonul în Transilvania înainte de 1848 are, după statistica întocmită de Pogány

[31] *Ibid.*, 1862, nr. 206.
[32] *Ibid.*, nr. 114.
[33] Pînă în 1848 existau următoarele categorii de localităţi urbane: 11 oraşe libere regeşti: Cluj, Alba Iulia, Tîrgu Mureş, Gherla, Dumbrăveni, Sibiu, Braşov, Sighişoara, Mediaş, Bistriţa şi Orăştie; 3 oraşe nobiliare: Turda, Aiud, Dej; 10 opide privilegiate: Abrud, Ocna Sibiu, Hunedoara, Tîrgu Secuiesc, Haţeg, Sfîntu Gheorghe, Odorhei, Ilieni, Miercurea Ciuc şi Breţcu; 3 locuri taxale propriu-zise: Zalău, Sic, Cojocna şi două localităţi cu privilegii aparte: Vlahiţa şi Reghin. Prin decretul imperial din 15 ianuarie 1863 Reghinul este ridicat în rîndul oraşelor libere. Cf. Söllner, Z., *Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Sibiu, 1856, p. 392.
[34] O. L., F. 263, *Elnöki iratok*, 1862, nr. 6360.
[35] O. L., D. 228, *Elnöki iratok*, 1863, nr. 162.

György, comitele suprem, în 13 martie 1863, 13 cercuri, 193 comune şi o populaţie de 185.561 de locuitori. Impozit direct de cel puţin 8 florini plătesc 6631 persoane, din care 5502 români, 624 maghiari, 467 saşi şi 38 alţii. Nobili sînt 1921, din care 784 satisfac, iar 1137 nu satisfac condiţia de cens[36]. Ca mărime vine Hunedoara cu 160225 de locuitori, din care impozaţi cu minimul cerut sînt 5296 de persoane — 4731 români şi 565 maghiari. Nobili are 3029, din care abia 565 satisfac censul[37]. Pe locul trei vine Clujul, urmat apoi de Turda, Solnoc, Dobîca, Tîrnava şi Alba de Sus. În toate opt se consemnează 42.048 alegători, între care o impozantă majoritate românească: 28.946 români, faţă de 9.613 maghiari şi 3501 saşi. Nobili sînt 13.035, din care însă abia 3567 îndeplinesc condiţia de cens[38].

O situaţie pe toată ţara acum nu se face. În 23 iunie 1863, în toiul campaniei electorale, Crenneville expediază Cancelariei o situaţie, dar numai pentru comitate, scaunele secuieşti şi districtele Năsăud şi Făgăraş, lăsînd afară Pămîntul crăiesc[39]. Înlocuind însă cifrele lipsă cu cele din 10 septembrie 1862, rezultă pe toată Transilvania puţin peste 78 de mii alegători. Aceştia sînt conscrişi apoi la guberniu în listele electorale.

Concomitent se fac celelalte preparative. În 11 mai guberniul, printr-o circulară, aduce la cunoştinţa organelor locale rescriptul de dietă şi ordonă să se convoace în cel mai scurt timp comitetele jurisdicţionale permanente pentru alegerea comitetelor şi comisiilor electorale. Dacă acestea s-ar opune, să fie numite de către şeful unităţii. Să raporteze imediat guberniul despre constituirea lor[40].

Propunerile pentru denumirea regaliştilor le înaintează guberniul în 28 mai. Înşiruie 120 de nume: 26 de români, 62 de maghiari şi 32 de saşi[41]. Din aceştia împăratul desemnează în două rînduri 39 persoane — cîte 13 pentru fiecare naţiune — în 12 iunie 23, iar în 7 iulie, 16[42]. Între români sînt: mitropolitul Şuluţiu, episcopii Şaguna, Alexi şi Dobra, Bariţiu, senatorul braşovean Ioan Constantin, baronul Zenobie Pop, directorul Băncii Naţionale austriece. Toţi regaliştii sînt înştiinţaţi prin litteras regales în cele trei limbi.

Tot la sfîrşitul lunii mai guberniul începe pregătirea proiectelor de lege. Guvernatorul Crenneville numeşte din cei 16 consilieri guberniali comisii speciale pentru primele propoziţii. Pentru unele se face apel la specialiştii Asociaţiei economice transilvane, ai Camerei de comerţ şi industrie din Cluj, ai Direcţiei financiare. În 26 ale lunii Nádasdy ordonă la Cluj că această operaţie să fie considerată foarte urgentă, să facă ce vor şti ca pentru propoziţiile 1, 2 şi 4 proiectele de lege să fie înaintate cel mai tîrziu în 8 zile de la primirea ordinului[43]. Pînă la 1 iulie toate 11 sînt înaintate Vienei, unele şi publicate în ziarele transilvănene.

[36] *Ibid.*
[37] *Ibid.*
[38] *Ibid.*
[39] *Ibid.*, nr. 62.
[40] O. L., F. 263, *Elnöki iratok*, 1863, nr. 655.
[41] O. L., F. 266, *Általános iratok*, 1863, nr. 16.069.
[42] O. L., F. 135, *Iratok és rescriptumok*, pachet 145, f. 69—72.
[43] O. L., F. 266, *Általános iratok*, 1863, nr. 19.093.

Evenimentul care a preocupat cu deosebire spiritele în ajunul alegerilor a fost sesiunea comitetelor jurisdicționale — congregațiunile, adunările marcale, scaunale, districtuale, cum se numeau înainte de 1848. Convocate de guberniu pe ultimele zile ale lunii mai, ele au menirea de a alege comitetele electorale. Sînt prologul dietei. Pretutindeni prilejuiesc încordate dispute, puternice înfruntări, lupte. În primul rînd de principiu, dar și cu țeluri imediate. În comitate se află față în față conducerea românească și nobilimea maghiară. Pe planul principiilor se multiplică acum, la nivelul comitatelor, înfruntarea din conferința de la Alba Iulia, din 1861, la nivelul statelor majore. Ca și atunci, se ia poziție pentru sau împotriva unei legi electorale liberale, pentru sau împotriva dietei transilvane, pentru sau împotriva autonomiei Marelui Principat. Aceleași sînt și argumentele: dreptul „istoric" și „legalitatea" din 1848 de o parte, dreptul celor mulți de a hotărî înșiși asupră-le, ilegalitatea din 1848 de cealaltă. Peste tot militanții români apără cu glas tare dieta. Se disting Axente Sever în Alba de Jos, Ilie Vlasa în Turda, Gavril Man în Solnoc. Dar ciocnirile de principii cad repede pe planul al doilea. Fiindcă, deși din capul locului declară dieta nelegală, conducătorii taberei naționale maghiare hotărăsc participarea la alegeri. Își desemnează candidați în aproape toate cercurile, cu excepția Pămîntului crăiesc. Se pornește astfel lupta pentru cîștigarea majorității în comitetele electorale.

Pe aceasta românii o pierd. În 6 din 8 comitate se constituie comitete electorale cu majoritate maghiară. Căci chiar dacă în toate comitatele românii sînt în zdrobitoare precumpănire, sînt cu o singură excepție zdrobitor precumpăniți în comitetele lor permanente. Iar majoritățile maghiare ale acestora decid, firește, în favoarea lor la alegerea comitetelor electorale. În Alba inferioară din 24 de membri al comitetului electoral români sînt abia 8, în Cluj 5 din 15, în Solnoc 8 din 18 ș.a.m.d. Excepție face comitatul Tîrnava.

În Dobîca lucrurile iau o întorsătură neașteptată. Membrii români, și aici mai puțini, părăsesc în două rînduri sala de ședințe, pentru a face imposibilă luarea unei hotărîri. Comitetul electoral e denumit ex oficio de locțiitorul comitelui suprem Ladislau Buteanu. În ziua următoare, 27 membri maghiari scriu guberniului. Se ordonă ca în 6 zile să fie readunat comitetul comitatens și să se aleagă alt comitet electoral. Dar în 17 iunie, cînd acesta se reîntrunește, românii — prin noi denumiri sînt acum în majoritate. Primesc de bun comitetul electoral denumit de Buteanu și protestează împotriva încălcării autonomiei comitatense[44] de către guberniu.

Situația nu este mai bună nici pe Pămîntul crăiesc. Dimpotrivă. Aici abia au loc în comitetele de alegeri cîte unul sau doi români, în unele scaune nici unul. Este adevărat, în majoritatea scaunelor alegătorii sași predomină cu mai mult sau mai puțin pe cei români deși — fapt semnificativ — privind în general numărul românilor peste tot întrece pe cel al sașilor. Numai în scaunele Orăștie, Sebeș și Mercurea românii preponderează

[44] *Ibid.*, nr. 20.160.

și în corpul electoral. Și, evident, în cele filiale curat românești, ale Săliștei și Tălmaciului.

În orașe și opide situația pentru români e de asemenea dezastruoasă. Întîi că aici sînt prea slab reprezentați — abia de acum încep să li se deschidă mai larg porțile orașelor. Dar și acolo unde se ridică la un număr mai impozant, sînt injust reprezentați în magistrate. În Brașov, de pildă, se ridică cu puțin sub jumătatea populației, în schimb în magistrat abia dacă sînt reprezentați. Dintre orașele și opidele cu drept de deputat propriu cu majoritate românească sînt: Abrudul, Hunedoara, Sebeșul, Ocna Sibiu, Hațeg, Rășinari, Moci și Roșia[45]. În Sebeș și Ocna Sibiu nu au și majoritatea electorală. Mulți alegători români, mai la paritate cu ceilalți, sînt apoi în Alba Iulia, Deva și Făgăraș. În celelalte locuri magistratele, asemeni comitatelor, îi omit aproape cu totul la constituirea comisiilor electorale.

*

Mai și iunie sînt lunile campaniei electorale. Pe acest teren românii își desfășoară steagul acum pentru prima oară. Se înfățișează dar lipsiți de tradițiile vieții constituționale ale vechilor națiuni politice. Acestea tustrele străbat un drum de mult bătut. Națiune politică românii devin abia acum. Mai grav e că chiar clasa lor conducătoare, burghezia în formare, este inferioară numeric și mai cu seamă ca potențial economic nobilimii și burgheziei maghiare — adversarul său principal. Pe pămîntul crăiesc este inferioară burgheziei săsești. Ea este mai mult o burghezie intelectuală — cu precădere rurală — și mai puțin o burghezie prin excelență, interesată în industrie, comerț, agricultură. Este astfel lipsită de rădăcinile menite să-i hrănească elanul de afirmare, iar aceasta o dată cîștigată, să i-o garanteze. Izvorul puterii sale e masa țărănimii române, din care se trage și pe care — singură — o reprezintă politic. Și în 1863 grosul corpului electoral românesc se recrutează din sate, în timp ce grosul celui maghiar și săsesc provine de la orașe. Nu are încă nici o organizare politică a sa, organ reprezentativ propriu ca sașii: universitatea, sau un organism politic constituit și verificat ca maghiarii. Exista Comitetul național ales în 1861, dar și acesta alcătuit cum era, ființa mai mult cu numele decît în faptă. Ceea ce mai înrăutățește situația: este înfrîntă la constituirea comitetelor electorale.

Dar cauza română nu era o cauză pierdută! În partea cea mai mare a țării, în lungul și în latul comitatelor, alegătorii români sînt în imensă majoritate. Că sînt majorizați mai în tot comitatul în comitetele electorale nu are totuși o importanță decisivă. Îi va prejudicia mult, dar în ultimă instanță cei care decid soarta alegerilor sînt oricum alegătorii. „Pămîntul nobililor" devine în 1863 ceea ce a fost și era de fapt: „Pămînt românesc". Din cei 38 de deputați ai comitatelor — „Pămîntul nobililor" dinainte de

[45] Fényes Elek, *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint*, Pesta, 1867, p. 19.

1848 — 35 vor fi români[46]. Poporul însuşi compensează astfel slăbiciunea organică a păturii sale conducătoare. Iar aceasta, depăşindu-şi limitele subiective, se ridică întru totul la înălţimea momentului. Golul organizării politice îl acoperă prin organizarea bisericească şi coînţelegere, iar lipsa experienţei prin entuziasm şi totală dăruire de sine.

Ceea ce era de făcut era desemnarea candidaţilor, înscrierea tuturor alegătorilor români pe listele electorale şi aducerea lor în număr cît mai mare în faţa comitetelor de alegeri. Mai întîi însă se impunea pregătirea inteligenţei ca, la rîndu-i, să ştie învăţa poporul.

Intervine energic presa românească. La 1 mai apare în *Gazeta Transilvaniei* prima chemare la ordine. Dieta e la uşă! Cu toţii la vot! Acum mai mult ca oricînd altă dată, românii să fie uniţi! „Inteligenţa" este răspunzătoare viitorului şi posterităţii naţiunii! Să-şi ţină de obiect al conştiinţei a învăţa pe popor cum să-şi folosească dreptul său pentru binele neamului! Să-i explice apoi cum stă lumea şi cine ce lucrează pentru el şi pentru patrie![47] Apelurile se succed apoi număr de număr. Se înserează chiar rubrici speciale: „Să luăm aminte", „Totul pentru dietă", „Să ne disciplinăm".

Iau cuvîntul fruntaşi politici cunoscuţi, George Bariţiu de mai multe ori, în două rînduri Axente Sever. Stăruie amîndoi asupra rolului mare al „inteligenţei", de sufletul căreia leagă reuşita.

Ce ar avea românii de făcut? — întreabă Axente. Înainte de toate să se disciplineze. Să înveţe cu toţii poporul cît de important e dreptul alegerii, să-l îndemne să şi-l reclame dacă pe nedrept îi este denegat, să-l instruiască să meargă la locul alegerii întocmai cum merge la biserică în ziua de Paşti, căci aceasta este o sărbătoare mai mare decît oricare alta. Paşte au serbat destule şi n-au ajuns nimic. Să cerce cel puţin o dată ce vor folosi cu ziua alegerilor. Apoi: unii cu alţii să se îmbrăţişeze şi să-şi dea votul la cîte un singur bărbat, pe care-l socotesc că va fi cu bine naţiunii. Să se ferească ca de foc de a-şi dezbina voturile între 2—3 candidaţi, pentru că atunci alţii, deşi mai puţini, vor învinge cu al lor. Aşadar, inteligenţii să nu se îmbulzească asupra candidaturilor, ci nejuriştii să cedeze locul juriştilor, cei tineri celor mai bătrîni, preoţii laicilor, proprietarii învăţaţilor. Pe de o parte pentru a ieşi cu cît mai mulţi deputaţi, pe de alta pentru că aceştia să se poată măsura în dietă cu aleşii celorlalte naţiuni. În sfîrşit, românii să-şi tragă seama că oricît de mare e majoritatea lor în cele mai multe locuri, există totuşi teama că vor fi călcaţi de minoritate, întocmai cum calcă o trupă mică bine disciplinată pe una mare fără ştiinţă, disciplină şi cap cum se cade[48]. „Să spunem bravului nostru popor, scrie în altă parte *Gazeta*, că orice amăgire o va simţi cu amărăciunea aceea, de care ca să scape şi-a vărsat odată sîngele"[49].

---

[46] În această categorie erau înglobate şi teritoriile districtelor Făgăraş şi Năsăud.

[47] *Gazeta Transilvaniei*, a. XXVI, nr. 33 din 1 mai 1863, p. 129.

[48] *Ibid.*, nr. 42 din 1. VI. 1863, p. 167.

[49] *Ibid.*, nr. 36 din 11. V. 1863, p. 143.

Asupra acelorași probleme insită și Bariţiu. Încă-i de părere că se cere cea mai mare activitate. Împotriva majorităţilor românești vor acţiona: influenţa autorităţilor locale, neromâne în cea mai mare parte, propaganda de toate felurile, corupţia. Încheie: „Momentul e critic și cauza e sacră. Tot românul carele e român, la flamura sa! Să fie în bine și în rău un suflet și o inimă! Acum se tratează de soarta și venitorul românului transilvan și amar de acel om care e proditoriu cauzei și onoarei naţionale. Care să nu fie!"[50]

Dar imediat intră în scenă și capii bisericești: mitropolitul Șuluţiu, episcopul Șaguna, episcopul Gherlei, al Caransebeșului. Intervenţia lor e de mare importanţă, căci mobilizează contigentul cel mai influent și poate și cel mai numeros al inteligenţei — preoţimea. Și pot veni cu ordine. Poruncesc preoţilor, prin circulare speciale, să stea cu trup și suflet pentru cauza naţiunii. Cel dintîi, în tradiţia Blajului, pășește Șuluţiu. O face la îndemnul lui Vasilie Pop, vicepreședintele român al guberniului, care-i scrie în 5 mai în acest sens[51]. Circularul său e din 11 mai[52]. Izbînda naţiunii în dietă depinde de rezultatul alegerilor. Drept aceea, să se nevoiască toţi din toate puterile ca:

1. În tot comitatul, districtul sau scaunul alegătorii români, fără deschilinire de confesiune, să alerge cu toţii pe ziua și la locul alegerilor spre a-și vota deputaţii.

2. Alegătorii români să păzească în toate una și aceeași bună înţelegere, ferindu-se de a-și împărţi voturile.

3. Inteligenţa — clerică și seculară — să fie cu deosebită luare aminte ca poporul să nu se lase amăgit de străini cu promisiuni sau daruri; în tot locul și cu tot prilejul să-l conducă și sfătuiască.

4. Românii — inteligenţi și popor — să păzească faţă de celelalte naţionalităţi după firea și felul lor, tonul și tactul cel omenos, pașnic și frăţesc.

Circularul lui Șaguna este aproape identic[53]. Faţă de cele poruncite din Blaj, mai adaugă îndemnul de-a se alege pretutindeni români dovediţi ca credincioși naţiunii. Subliniază necesitatea înţelegerilor prealabile asupra candidaţilor.

Acţiunea românească se înfiripă încet, dar devine dintr-o dată hotărîtă și viguroasă. Îmboldită de presă, începe să se miște inteligenţa. Se desemnează candidaţii de deputaţi. Cei mai mulţi sînt indicaţi în ultimele zile din mai. Prilejul îl oferă sesiunea comitetelor jurisdicţionale, care adună la un loc pe toţi cei cu glas în viaţa politică locală. Români, maghiari, sași, ţin, după încheirea sesiunilor, consfătuiri politice proprii, pentru a-și face cunoscuţi candidaţii. Este fără îndoială că lista generală a celor români — foarte posibil și celelalte — a fost stabilită mai dinainte, iar consfătuirile locale în cea mai mare parte și-au însușit o alegere deja

[50] *Ibid.*, nr. 46 din 13. VI. 1863, p. 182.
[51] Biblioteca Fil. Cluj Acad., Arhiva istor., fond. *Blaj*, mapa nr. 11, fila 12107.
[52] V. T. Păcăţian, *o. c.*, III, p. 37—41.
[53] *Ibid.*, p. 41—43.

făcută. O face, se pare, Comitetul național sau nucleul său sibian. Dacă excludem conferința națională din aprilie, căreia contemporanii îi reproșează tocmai faptul că s-a împrăștiat fără să fi făcut o operație atît de necesară, acesta rămîne în orice caz singurul for de la care putea veni[54]. Spre această concluzie conduc și desele incriminări făcute alegătorilor români de către unele ziare maghiare, cum că nu votează din convingere, că candidații le-ar fi fost impuși, că nu-i cunosc decît după nume etc. În tot cazul la 1 iunie *Gazeta* publică lista candidaților români din comitate[55].

Un fapt semnificativ se petrece pe Cîmpie. În 27 mai fruntașii români de aici oferă candidatura lui Alex. Papiu-Ilarian. Le răspunde emoționant din București, la 1 iunie. Ca cetățean al României nu poate primi propunerea de a-i reprezenta în adunarea țării, dar să știe că, oriunde s-ar afla pe pămîntul românesc, nu-și va uita niciodată obligațiile către patria nașterii sale. Să-și unească voturile asupra altui român demn de ei, căci Cîmpia mai mult poate decît alte părți ale românimii[56].

O dată pornită, acțiunea inteligenței se amplifică. Ea se îndreaptă, după adoptarea sau desemnarea candidaților, asupra masei alegătorilor. Se lovește acum de inerția masei electorale țărănești, exclusă atîta timp din viața politică, dar mai ales de ostilitatea organelor locale de stat și de propaganda celorlalte două tabere aflate în luptă.

Întîi de toate la publicarea listelor electorale se descoperă o mulțime de falsuri. Dintr-ai românilor lipsesc foarte mulți din cei îndreptățiți. În comitatul Hunedoara chiar comune întregi, în celelalte frecvent alegătorii cu cens intelectual: preoții și învățătorii, dar de tot mulți și dintre țărani. Apar în schimb nenumărate persoane neîndreptățite, nobili de o sesie sau alții. În cercurile electorale Peștiș și Totești din Hunedoara comunele maghiare și germane sînt înscrise de-a-ntregul. La fel nobilii, indiferent de cens, ca după legea din 1848[57].

Propaganda adversă se face și ea repede simțită. E primejdioasă, căci pornește cel mai adesea din partea unor dregători de stat ori a foștilor domni de pămînt, față de care poporul a fost din totdeauna temător. Împărțind pe sate listele electorale, mulți juzi cercuali maghiari — în loc de a da sfat poporului unde, cînd, la cine să reclame dacă are nemulțumiri — zic și învață pe oameni că la alegeri nu e de lipsă să meargă toți, ci numai judele cu 2—3 jurați, iar ceilalți pot trimite în scris pe cine vreau de deputat. Așa se întîmplă în Alba de Jos, Hunedoara și în alte părți. Și alți dregători sînt auziți îndemnînd pe alegătorii români să nu-și irosească timpul cel scump de lucru, umblînd pustii cîte două-trei zile pe la alegeri, căci tot atîta-i dacă din fiecare sat merg cîte 2—3. În Alba de Jos umbla zvonul că unii proprietari ar fi tocmit contracte cu din cei îndreptățiți, pentru zile de lucru, cu gînd de a-i chema tocmai în zilele alegerilor. Se sesizează chiar Cancelaria aulică. În 9 iunie aceasta ordonă lui

[54] Cf. scrisoarea lui I. Maiorescu către G. Barițiu, din 31 mai 1863, la Bibl. Acad., Buc., *Ms. rom.*, 997, f. 377—382.

[55] *Gazeta Transilvaniei*, a. XXI, nr. 42 din 1. VI. 1963, p. 166.

[56] T. V. Păcățian, *o. c.*, III, p. 45.

[57] *Telegraful Român*, a. XI, nr. 46 din 6 VI. 1863, p. 187.

Crenneville să ia măsuri. Cîteva zile mai tîrziu guvernatorul emite tuturor autorităţilor o circulară în această direcţie[58]. A fost încunoştinţat că din mai multe părţi se încearcă influenţarea alegerilor prin acreditarea votării, prin trimişii comunei. Să fie deobşte cunoscut că aceasta contravine legii. Drept aceea, toţi cei îndreptăţiţi să se silească a compărea în persoană la actul de alegere.

Nu sînt deloc puţine apoi tentativele de corupţie. Ziarele româneşti probează mai multe cazuri de preoţi sau şi simpli ţărani, îmbiaţi cu locuri de cositură, păşune, arătură în schimbul influenţei sau voturilor lor. Ba unora li se promit chiar sume de bani. Se vorbeşte că, în Solnoc, proprietarii maghiari ar fi deschis o colectă în acest scop.

Campania electorală românească din 1863 a fost o totală angajare a puterilor spirituale ale naţiunii. Asistăm în iunie la o deslănţuire puternică, ca atunci cînd o forţă a fost multă vreme împiedicată să se manifeste. Inteligenţa e pătrunsă de o fervoare atotcuprinzătoare. Pretutindeni se ţin consfătuiri politice, adunări, întruniri cu alegătorii. Lozinca generală este succesul la alegeri: nici un îndreptăţit român să nu rămînă în afara listelor electorale, nici un alegător român să nu lipsească de la vot, nici un român să nu-şi dea votul decît deputatului român! Cauza naţiunii este cauza fiecăruia! Cei mai activi sînt preoţii şi învăţătorii. Ei sînt aceia care fac legătura între conducerea mişcării şi masa sa, tălmăcesc poporului înţelesul dreptului său, îi stau în frunte cu vorba şi cu fapta. Aşa vor şi porni spre locul alegerilor: fiecare sat în frunte cu preotul şi învăţătorul său.

Dar avîntul inteligenţei îşi face drum în jos, cuprinde toată lumea satelor româneşti. Niciciînd după 1848 ţărănimea nu este mai activă ca acuma. Mişcarea tinde însă aici să treacă de pe făgaşul politic pe cel social. În cît îi priveşte, ţăranii înţelegeau chemarea noii diete, nu numai în dezlegarea trebilor politice ale naţiunii, ci şi în curmarea tuturor nedreptăţilor pe care le-au suferit ori le sufereau încă din partea foştilor nobili, a fiscului, a altora. Prefacerea politică care începea o iau ca o încurajare la acţiuni cu caracter social. Anii 1863/64 sînt caracterizaţi tocmai prin mulţimea mişcărilor ţărăneşti. Dar şi pe plan politic atitudinea pe care o ia ţărănimea cu prilejul alegerilor din 1863 este impresionantă prin energia, maturitatea, demnitatea sa.

Listele electorale stîrnesc în cele mai multe locuri, din partea alegătorilor români, proteste aprinse. În unele comitate numărul celor care-şi reclamă dreptul de vot este foarte mare. Cei mai mulţi, conform legii, se înfăţişează înaintea comisiilor de rectificare, alţii însă se plîng direct comitetelor centrale sau chiar guberniului.

Comitetul central al Albei Inferioare examinează mai multe zile la rînd 50 de asemenea plîngeri[59]. La casa comitatului din Aiud în aceste zile este adunat un mare număr de români. Cu două zile înainte de începerea alegerilor o mulţime din cei frustraţi — printre care şi 14 alegători

[58] O. L., F. 266, *Általános iratok*, 1863, nr. 21.314.
[59] O. L., F. 135, *Választás...*, pachet 130.

din Ocnișoara — își mai caută dreptul în fața acestui for[60]. Majoritatea cererilor sînt respinse sub pretextul depășirii termenului legal prevăzut. Membrii români ai comitetului apelează la guberniu. În 30 iunie ei cer acestuia să caseze tot ce se făcuse pînă atunci în Alba de Jos, iar pregătirile electorale să fie luate de la început sub supravegherea unui comisar guberniał[61]. Comuna Farău se adresează mitropolitului Șuluțiu, „ca la capul națiunii române", să intervină la rîndu-i, la guberniu, pentru a lua pe românii din cercul întîi al acestui comitat în părinteasca sa purtare de grijă[62]. Căci autoritățile maghiare, de cînd știu că vor să aleagă de deputat pe Axente, mișcă toată piatra într-acolo ca românii să ajungă în minoritate. Notarii, într-o mînă cu solgăbirăii, șterg din liste foarte mulți români care plătesc 8 florini. Înălțatul guberniu să se îndure a ordona comitelui suprem Pogány ca în comisia rectificatoare a cercului să fie și români, căci altminteri ei sînt pierduți pentru totdeauna.

Multe nemulțumiri sînt iarăși în comitatul Hunedoara. În cercul Peștișului listele electorale sînt un adevărat scandal. Românii protestează energic înaintea comisiei de rectificare. Din cei 1071 alegători înscriși inițial sînt înlăturați aproape 300[63].

La fel de fermă este atitudinea românilor și în comitatul Turda. Un corespondent al *Telegrafului Român* relatează: „Cete de cete se prezentau din locuri depărtate înaintea comisiilor de rectificare[64]. În cele patru cercuri ale comitatului se fac în total 280 noi înscrieri[65].

În alte părți românii, trecînd peste capul autorităților locale, apelează la Cluj, la guberniu. Din mulțimea arătărilor și plîngerilor făcute acestuia spicuim cîteva pentru exemplificare. Alegătorii români din Săcele descoperă guberniului în 18 iunie ilegalitățile comise de comitetul electoral al districtului Brașov și cer — pentru cercul Săcelelor — amînarea alegerilor pe 20 iulie, deoarece foarte mulți români tocmai în această vreme sînt plecați la turme, parte în România, parte în Turcia[66]. Mai mulți alegători din Roșia, printre care Simion Balint, cer guberniului în 20 iunie să ordone anularea tuturor pregătirilor electorale făcute de magistrat ca ilegale și cu totul păgubitoare pentru români[67]. La Gherla, în urma protestului românesc, pregătirile electorale sînt reluate sub conducerea unui comisar gubernial.

Sub aceste auspicii încep alegerile. Românii le așteaptă plini de speranțe dar și de neliniște. Cîți dintre alegătorii români vor veni la vot? Cu cine vor vota?

*

[60] *Ibid.*
[61] *Ibid.*
[62] *Ibid.*
[63] *Telegraful Român*, a. XI, nr. 48 din 13. VI. 1863, p. 194.
[64] *Ibid.*, nr. 49 din 16. VI. 1863, p. 197.
[65] O. L., F. 135, *Választás* . . . , pachet 131.
[66] O. L., F. 266, *Általános iratok*, 1863, nr. 22.357.
[67] *Ibid.*, 1862, nr. 22.665.

Potrivit ordinului gubernial din 15 iunie alegerile încep, cu cîteva excepţii, în 25 ale acestei luni[68]. Le urmărim mai întîi în comitate, unde ciocnirea politică s-a manifestat cel mai violent.

Comitatul Turda. Comitetul central electoral, ales în 28 mai, este format din 15 membri maghiari şi 5 români. În 19 iunie el alege cele patru comisii electorale, corespunzătoare celor patru cercuri electorale ale comitatului: al Lupşei, Cîmpiei, Gurghiului şi Reghinului. Ca peste tot unde comitetele centrale au majoritate maghiară, comisiile cercuale — cele chemate să conducă direct alegerile — vor avea majorităţi similare. În toate patru sînt aleşi preşedinţi maghiari, iar între membri abia 1—2 români.

În cercul Lupşei alegerile se desfăşoară la Iara într-un mod cu totul paşnic. Românii se prezintă la vot în număr foarte mare şi în cea mai bună rînduială. „Fiecare a votisat cu fruntea senină; se părea că se vede că poporul cuprinde mărimea, seriozitatea şi ponderozitatea votizării", se relatează a doua zi din Turda *Gazetei Transilvaniei*. După aceeaşi relatare, cea mai mare parte a ţăranilor maghiari votează la un loc cu românii[69]. Candidatul român, avocatul din Abrud, Matei Nicola, întruneşte 889 de voturi din cele 1149 exprimate[70].

La fel se desfăşoară alegerile şi în cercul Cîmpiei. Survin însă incidente la efectuarea scrutinului. Candidatul român al cercului este canonicul din Blaj Ilie Vlasa. În decursul votării comisia electorală înregistrează numele său aşa cum îl pronunţă alegătorii: Ilie Vlasa sau Ilie Vlasa canonicul. Spre marea surpriză a românilor, la scrutin cele două variante ale numelui sînt socotite de către aceeaşi comisie — cu premeditare evident — ca reprezentînd persoane diferite. Voturile compacte ale românilor sînt astfel dintr-o dată împărţite în două. Întrucît în nici una din variante Vlasa nu întruneşte majoritatea absolută prescrisă de lege, comisia declară alegerile nule şi hotărăşte noi alegeri pentru a doua zi. Pe bună dreptate locţiitorul de comite suprem Züllich Şt. se opune. Cazul ajunge în faţa comitetului central. Majoritatea acestuia decide — în ciuda protestului lui I. Raţiu şi a altor români, care cer ca alegerile să fie considerate valabile — alegeri noi. Noile alegeri au loc la Agîrbiciu în 8 şi 9 iulie. Românii se prezintă în număr şi mai mare. Din 1203 voturi exprimate candidatul lor — acelaşi — obţine 1183[71].

Cercul Gurghiului este îndoielnic pentru români. O dată fiindcă partea lui din Cîmpie era foarte departe de locul alegerii — se credea că mulţi vor absenta — iar apoi, caz aproape unic, se prezintă cu doi candidaţi: dr. I. Raţiu şi protopopul Reghinului M. Crisianu. Alegerile au loc în 26 şi 27 iunie la Gurghiu. Cu toate că comisia, la fel ca pe Cîmpie,

[68] *Ibid.*, 1863, nr. 21.393.
[69] *Gazeta Transilvaniei*, a. XXVI, nr. 47 din 19. VI. 1863, p. 186.
[70] O. L., F. 135, *Választás* . . . , pachet 131.
[71] *Ibid.*

împarte voturile lui Raţiu la atîtea persoane sub cîte forme apare numele său, „Ioan Raţiu din Turda" obţine 594 de voturi — majoritatea absolută[72].

Alegerile din cercul Reghin se ţin la Voievodeni. Iată cum le descrie un martor ocular: „... bate ora opt şi încă nu vin oamenii; cînd îngrijirea noastră ajunse culmea, iată îndată auzim cîntare şi zgomot. Întorcîndu-ne, auzim Deşteaptă-te Române şi vedem un nour de pulbere ridicîndu-se şi după el o masă de oameni ... în ordinea cea mai bună, ca un regiment de ostaşi, cuprinzînd toată strada pe unde veneau. Protopopii cu preoţii şi docenţii în frunte păşeau în două şiruri şi intonau imnul naţional cu aşa zel şi foc încît mi se părea că sînt transportat în alte regiuni şi mă atrase cu putere magică a intra în şirul lor ..."[73]. Alegerea se încheie cu victoria candidatului român Dionisie Şuluţiu, care obţine 745 voturi, faţă de cele 606 ale baronului Bánffy János[74].

Comitatul Cluj. Comitetul central electoral, ales în 27 mai, are majoritate maghiară. De asemenea cele 5 comisii electorale cercuale. Cercurile electorale sînt: Feiurdeni—Baciu, Almaşul Mare, Gilău, Moci şi Teaca.

Alegerile cercului Feiurdeni—Baciu se desfăşoară în Cluj. Candidatul român este aici canonicul Ioan Negruţiu (Fekete), fostul pînă nu de mult protopop unit al locului. Bilanţul primei zile a votării îi este nefavorabil. În ziua a doua însă spuza de romînime ce se revarsă spre casa comitatului apasă greu balanţa în partea sa. Din 1221 de voturi obţine 758, faţă de 448 ale candidatului maghiar[75]. Şi aici alegătorii români sînt la locul lor. La îndemnul unor funcţionari să meargă la lucrul cîmpului, căci în zadar reazămă zidurile cetăţii, cei mai bătrîni răspund că nu vor pleca pînă nu vor vedea lucrul isprăvit, iar de ar fi ca alegerile să dureze o săptămînă, vor trimite acasă după merinde. Corespondenţii ziarelor româneşti remarcă unanim perfecta înţelegere dintre inteligenţă şi popor, brava purtare a acestuia.

În cercul Almaşului victoria candidatului român e sigură. Comisia electorală, preşedinte Keresztes Sándor, întrerupe însă alegerile, sub pretextul „agitaţiei" făcute de preotul unit din Almaşul Mare, Vasile Poruţiu. Potrivit raportul solgăbirăului de aici, în mai multe comune acesta ar fi arătat poporului o scrisoare a mitropolitului, pe care a explicat-o ca şi cum prin aceea s-ar fi poruncit ca românii să nu voteze decît român, pentru că altcum se va reintroduce iobăgia. Tot atît de arbitrar, comitetul central hotărăşte să se organizeze noi alegeri în 8 iulie. Cum dinainte se ştia, candidatul român Leontin Pop, asesor la tribunalul comitatens Cluj, obţine majoritatea de voturi.

În cercul Gilăului comisia electorală de asemenea hotărăşte repetarea alegerilor. La primele, candidaţii român şi maghiar: Ladislau Vaida şi Eszterházi Kálmán recoltaseră acelaşi număr de voturi. Preotul român din Floreşti şi cel din Mănăştur protestează în scris. Nu sînt de lipsă

[72] *Ibid.*
[73] *Telegraful Român*, a. XI, nr. 51 din 23. VI. 1863, p. 205.
[74] O. L., F. 135, *Választás* ..., pachet 131.
[75] *Ibid.*, pachet 132.

alegeri noi, ci să se continue cele începute, lăsîndu-se să voteze alegătorii români — pe care-i înșiră — cărora comisia, sub un pretext sau altul, le-a tăgăduit dreptul de vot. Să se considere valabile voturile românilor care, uitînd numele candidatului lor, au declarat că votează „cu ceilalți români și cu țara"[76]. Al doilea rînd de alegeri se ține în 6 iulie, de data aceasta sub președinția consilierului gubernial Dimitrie Moga. Este ales Ladislau Vaida.

Alegerile cercului Moci la fel se încheie cu victoria candidatului român. Grofu1 Béldi Ferenc și baronul Kemény protestează împreună cu alți 16 alegători. Alegerea s-ar fi petrecut împotriva legii, deoarece preoții români au influențat poporul neștiutor în toate chipurile. Asupra lui s-au făcut presiuni chiar și din partea unor persoane din afara comitatului, clerici din Blaj și alții. S-ar fi proferat reîntoarcerea robotelor, dacă nu va fi ales un român. Cer reînnoirea alegerilor. Mai imparțială, comisia electorală se opune. Se știa doar bine că și preoții celorlalte confesiuni au influențat asupra alegătorilor lor. Iar dacă cei români nu au făcut mai puțin decît ceilalți, mai mult cu siguranță nu au făcut.

Foarte impresionantă este comportarea alegătorilor români din cercul Teaca. *Gazeta Transilvaniei* relatează că poporul, „ca la 2000", se înfățișează la locul alegerii, urmîndu-și inteligenții, în rîndul cel mai bun, sub steagul național și cîntînd Deșteaptă-te Române. Încercările unor nemeși și notari comunali de a-i dezbina, impunînd un al doilea candidat român, eșuează. Votarea se încheie cu alegerea consilierului gubernial Paul Dunca cu 1312 voturi, față de cele 654 ale candidatului sas Transchenfels Eugen[77].

Comitatul Alba de Jos. Sînt alegerile cele mai agitate din Transilvania. Faptul se datorește încercării autorităților locale, încurajate și acoperite de comitele suprem Pogány, de a impune cu orice preț deputați maghiari. În toate cele 6 cercuri electorale ale comitatului: Bichiș, Blaj, Teiuș, Cîmpeni, Ighiu și Vințul de Jos alegătorii români formează însă majorități zdrobitoare. Iar mișcarea națională în Alba de Jos este foarte viguroasă și bine organizată. Aici este Blajul, aici sînt Munții Apuseni.

Alegerile încep în 7 iulie. Atît în comitetul central, cît și în comisiile cercuale, membrii maghiari sînt în majoritate[78].

Candidatul român al cercului întîi este tribunul de la 1848 Axente Sever. Înainte de începerea alegerii Axente se adresează poporului: va lucra în dietă pentru emanciparea jelerilor de către stat, trecerea regaliilor în proprietatea comunelor, reducerea impozitelor. Cu toate că comisia electorală îi împarte voturile în șapte părți, după cum bine sau rău îi declară numele alegătorii (Axente Sever, Arsintea, Axenta, Domnul de la Belgrad, Arszenta Fehérvári, Iuon Fehérvári), „Axente din Belgrad" obține 674 voturi, față de 564 ale baronului Kemény István. Între cei care i-au dat votul, după cum dovedesc listele de votare, s-au numărat foarte

[76] *Ibid.*
[77] *Ibid.*
[78] Toate actele privitoare la Alba de Jos se găsesc în pachetul 131 din fondul F. 135, *Választás*...

mulţi maghiari, comune întregi chiar. 45 de alegători maghiari din Osd, mînaţi la vot de jandarmi şi ameninţaţi de preoţi că nu vor fi spovediţi, împărtăşiţi, botezaţi etc., persistă în hotărîrea de a-l alege pe Axente. Nu puţini votează pentru „Axente şi împăratul" sau pentru „Axente comisarul împăratului". Comisia electorală — preşedinte Barcsai Albert — este încunoştinţată că împotriva lui Axente a fost depusă la magistratul din Alba Iulia o acuză pentru „tulburarea cultului religios"[79]. Interpretînd în mod formal regulamentul electoral, care excludea într-adevăr de la drepturile politice persoanele aflate sub cercetare judiciară, comisia declară ales pe baronul Kemény. Iosif Domşa protestează: pe Axente din Belgrad nu-l ştie nici încurcat, nici dovedit cu vreo crimă, ci om de omenie şi „cavaler al împăratului". Iar voturile româneşti le ştie cu „cunoştinţe bune" a fi grăite toate pentru una şi aceeaşi persoană. Comitetul central întăreşte hotărîrea. Întrucît Kemény refuză să participe la lucrările dietei, în 14—15 august au loc noile alegeri. Preşedintele comisiei, de data aceasta chiar Pogány, avertizează pe alegători că voturile ce se vor da lui Axente sînt dinainte nule. Mai mulţi din rîndul poporului răspund că „întotdeauna numai pe Axente îl vor alege". Obţine într-adevăr şi acum majoritatea de voturi (763 din 1012). Mandatul de ales i se emite însă abia după mai bine de un an şi numai datorită insistenţelor repetate ale guberniului, presat şi acesta de interpelările deputaţilor români şi de cererile mai multor comune ale cercului. Va intra astfel în dietă în septembrie 1864, cu o lună înainte de închiderea ei definitivă.

Cercul Blajului aduce noi incidente. Este ales Iosif Şuluţiu, judecător prim în Tîrnava. Comitetul central ridică îndoieli către guberniu asupra valabilităţii alegerilor, întrucît, după cum a fost înştiinţat, înainte de începerea votării canonicul Negruţiu a ţinut cuvîntări poporului. Guberniul le declară valabile. Dar comitetul, pe motiv că nu plăteşte impozitul cerut, refuză totuşi să elibereze lui Şuluţiu mandatul de ales. I se acordă numai la o nouă intervenţie a lui Crenneville, după ce alesul probase diploma de inginer.

Alegerile cercului Teiuş sînt iarăşi furtunoase. Îndată după începerea lor preotul din Teiuş, Iacob Lugojanu, cere, împreună cu alţii, preşedintelui Sárpataki János alegerea unei comisii de vot în care poporul să aibă încredere, redactarea procesului verbal şi în limba română, votarea să se facă în prezenţa unui ales al preoţimii. Nu numai că cererile sînt respinse, dar la scrutin comisia aplică aceeaşi manevră a împărţirii voturilor, cunoscută din alte părţi. Voturile candidatului român, aici consilierul şcolar Ion Maior — în număr de 867 — sînt împărţite în nu mai puţin decît 46 categorii, ca reprezentînd tot atîtea persoane. Cei mai mulţi alegători îl declară într-adevăr Maior sau Maier, dar cu toţii îl desemnează, fără putinţă de îndoială, ca consiliar de şcoale, sau mai mare peste şcoale.

[79] În calitate de administrator al bisericii unite din Alba Iulia, Axente a făcut, în martie 1862, inventarul acesteia împotriva voinţei preotului Augustin Pop, cu care avea divergenţe de natură politică. La rîndul lui acesta pune pe patru dintre enoriaşi să-l pîrască guberniului, care ordonă într-adevăr magistratului din Alba Iulia să cerceteze cazul.

Este declarat astfel ales Árkosi Lajos cu 181 de voturi. Firește, românii protestează. În 9 iulie 14 alegători declară în scris cum că românii numai și numai singur pe consilierul școlar I. Maior l-au ales și nu pe altul și nici că vor alege pe altul ori de cîte ori s-ar înnoi alegerea. Două zile la rînd alegătorii români refuză să părăsească Teiușul, așteptînd hotărîrea comitetului central. În 11 iulie, la porunca lui Pogány, li se anunță alegerea lui Maior.

Alesul cercului Cîmpeni este Iosif Hodoș, fost avocat în Abrud, din 1861 vicecomite al comitatului Zărand, bine cunoscut muntenilor pentru zelul cu care-i apărase ani de-a rîndul în procesele cu fiscul. Deoarece conform atestatului oficiului financiar din Abrud plătește o dare de numai 4 florini, comitetul central nu-l recunoaște ca ales. Guberniul, căruia i se anunță cazul, ordonă noi alegeri. La cel de al doilea rînd de alegeri Hodoș obține din nou majoritatea voturilor. Din același motiv mandatul îi este pentru a doua oară refuzat. Realmente Hodoș îndeplinea totuși condiția de cens. El poseda în Roșia 6 rînduri de case și mai multe pămînturi, primite de la socrul său Simion Balint, pentru care plătise în 1861 un impozit de 11 florini. E la fel de adevărat însă că aceste averi nu fuseseră înscrise pe numele său. La închiderea sesiunii dietale din 1864 cazul său nu era încă clarificat, cu toate că oficialitățile competente purtaseră o lungă corespondență în acest scop.

Alegerile din cercurile Ighiu și Vințul de Jos se soldează la fel cu izbînda candidaților români. În primul este ales directorul gimnazial din Brașov, Gavril Munteanu — după demisia acestuia consilierul aulic Dimitrie Moldovan, iar în al doilea Nicolae Găetan, asesor la Tabla regească din Tîrgu Mureș.

Și în Alba de Sus alegătorii români formau majoritatea (994 români, 468 maghiari, 422 sași). Potrivit propunerii din 9 ianuarie 1863 a comitelui suprem Augustin Laday[80], cercurile electorale sînt însă în așa fel arondate, încît într-unul să precumpănească alegătorii maghiari. În urma alegerilor sînt declarați aleși în cercul I groful Bethlen Gábor, iar în cercul al II-lea A. Laday. În cel dintîi cerc alegătorii români, deși dinainte știau că sînt înfrînți, își dau aproape cu toții votul candidatului lor, G. Roman[81].

Comitatul Tîrnava este împărțit în trei cercuri electorale: Jidvei, Gănești și Nadeșul Săsesc. Alesul cercului I este Timotei Cipariu, cu 1550 de voturi din cele 2273 exprimate (Malmer M. 470, Szilágyi L. 223, 30 nule)[82].

În cercul Gănești alegerile suscită controverse aprinse. Candidatul român e Ion Rus alias Oros, asesor la tribunalul comitatens. În mod arbitrar comisia cercuală hotărăște că voturile: Ioan Rus sînt pentru o persoană, cele care apar sub formă Ioan Oros pentru altă persoană și în sfîrșit voturile: Oros Ion alias Rus pentru o a treia persoană. Pe locul întîi trece astfel groful Bethlen Farkas cu voturi mult mai puține. Românii

[80] O. L., D. 228, *Elnöki iratok*, 1863, nr. 162.
[81] O. L., F. 135, *Választás* ..., pachet 130.
[82] *Ibid.*

protestează. Comisia s-a putut convinge, ba s-a și convins, cum că numele enumerate nu sînt trei sau cinci persoane, precum fără temei se afirmă, ci una și aceeași bine cunoscută întregului popor din comitat și foarte bine chiar membrilor ei. Iar dacă, cum se prefac, nu l-au cunoscut mai înainte, l-au putut cunoaște în decursul votării la care a fost de față. Fac răspunzătoare comisia pentru toate spesele ce s-ar isca guvernului și poporului printr-o nouă alegere[83]. În 11 iulie, după ce actele fuseseră trimise guberniului, comitetul central declară ales pe Ioan Rus.

În cercul al III-lea majoritatea corpului electoral fiind săsească, este ales Bedeus Iosef.

Pentru comitatele Hunedoara, Solnoc și Dobîca în arhiva dietei nu s-au păstrat, din păcate, actele alegerilor. Datele păstrate în paginile ziarelor sînt și ele destul de sărăcăcioase.

În Hunedoara, al doilea comitat al Transilvaniei, alegerile încep la 1 iulie. În toate cele șase cercuri: Pui, Toteşti, Peştiș, Geoagiu, Ilia și Leșnic ținuta alegătorilor este pe măsura gravității împrejurărilor. La fel a „celeilalte mulțimi de popor". E de remarcat și aici deplina înțelegere dintre fruntași și alegători, tactul și solidaritatea celor dintîi, conștiința națională înaltă a celor din urmă. Eșuează încercările unor funcționari comitatensi de a provoca neînțelegeri confesionale între uniți și neuniți. Candidații români obțin în toate cercurile majoritatea de voturi. Din Hunedoara vor intra în dietă: asesorul Ioan Balașiu, vicarul Hațegului Petru Pop, protopopul I. Rațiu, judele Petru Damian, procurorul R. Orbonaș și protostinghelul N. Popeea. „Darea-r atotputernicul scrie din Hunedoara cineva, ca alegii noștri cînd se vor înturna din dietă în mijlocul nostru, isprăvile aceleia să ni le poată anunța cu acea mulțumită și îndestulime cu care acum în speranță se duc trimiși din mijlocul nostru"[84].

Comitatul Solnoc are patru cercuri electorale: Olpret, Lăpuș, Beclean și Reteag. După relatarea *Gazetei*, românii se îndreaptă spre locurile de votare, sub drapele naționale, doi cîte doi, fiecare sat în frunte cu preotul și învățătorul său. În tot locul în zilele votării — în toate patru cercurile comisiile electorale au majorități maghiare — poporul se poartă ca în biserici, cu liniște, gravitate, trezie, în ciuda buților cu vin, a meselor lungi și late pe care le întind unii dintre aristocrați[85]. Sînt aleși vicepreședintele gubernial Vasilie Pop (Olpret), judele prim Gavril Man (Lăpuș), canonicul Ștefan Bilțiu (Beclean) și căpitanul suprem al districtului Năsăud Alex. Bohățel (Reteag).

Ultimele alegeri au loc la 14 iulie în comitatul Dobîca. Ca deputați sînt aleși Ladislau Buteanu, locțiitorul de comite suprem, judele prim comitatens Mihail Bohățel și asesorul I. Șipotariu.

În districtele românești Năsăud și Făgăraș alegerile au decurs „în cel mai bun ordin". La Năsăud sînt aleși: Ioachim Mureșan, asesor judecătoresc, în cercul Sîngeorz și Alexandru Bohățel în cercul Năsăud. În acest

[83] *Ibid.*
[84] *Concordia*, a. III, nr. 53 din 3/15. VII. 1863, p. 212.
[85] *Gazeta Transilvaniei*, a. XXVI, nr. 50 din 29. VI. 1863, p. 199.

din urmă cerc, după renunţarea lui Bohăţel, deputat şi în Solnoc, este ales avocatul comitatens Ioan Florian. Mandatarii districtului Făgăraş sînt: căpitanul suprem I. Bran de Lemeni, Ion Alduleanu şi Ioan Puşcariu[86].

Pe Pămîntul crăiesc peste tot alegerile sînt liniştite. Aici însă, cu puţine excepţii, corpul electoral este în majoritate săsesc. Deputaţi români se aleg în scaunul Orăştie: consilierul aulic G. Anghel şi senatorul Ioan Balomiri; în scaunul Mercurea: judele regesc Ilie Măcelariu şi protopopul Ioan Hanea; în scaunul Sebeş: senatorul Simion Balomiri iar în scaunul Nochrich, consilierul gubernial Iacob Bologa. Scaunele filiale româneşti Sălişte şi Tălmaci aleg, primul pe Andrei Şaguna, al doilea, întîi pe consilierul Paul Dunca, iar la noile alegeri — Dunca candidase şi în comitatul Cluj — pe consilierul gubernial Alex. Lazăr[87].

În categoria deputaţilor din oraşe şi opide românii sînt slab reprezentaţi. Cu asemenea mandat intră în dietă doar 5 deputaţi români: I. Codru Drăguşanu (Haţeg), administratorul montanistic I. Sămceleanu (Hunedoara), secretarul gubernial Servian Popovici (Răşinari), funcţionarul financiar Ioan Tulbaşiu (Orăştie), şi protopopul S. Moldovan (Moci)[88]. În celelalte oraşe candidaţii români, acolo unde au fost desemnaţi, rămîn în minoritate. Cele mai multe voturi le întrunesc pe Pămîntul crăiesc la: Braşov, Sibiu, Sebeş. La Abrud şi Roşia, deşi alegătorii români precumpănesc, comisiile electorale manevrează în aşa fel, încît candidaţii lor rămîn în minoritate.

În cercurile electorale ale Secuimii sînt aleşi — fără nici o excepţie — deputaţi maghiari. Românii desemnează candidaţi proprii numai în scaunele Arieş şi Mureş, unde controlează o bună parte a corpului electoral.

Bilanţul general al alegerilor este următorul: 48 deputaţi români (30 în comitate, 8 în scaune, 5 în districte şi 5 în oraşe), 44 deputaţi maghiari (18 în opide, 13 în secuime, 10 în oraşele libere, 2 în comitate şi 1 în districtul Braşov) şi 33 deputaţi saşi (16 în oraşele libere, 16 în scaune şi 1 în comitate).

Naţiunea română obţine, aşadar, majoritatea relativă. Premisele reuşitei sale — căci, după chiar aprecierea contemporanilor, în împrejurările de atunci aceasta a fost o reuşită — sînt cuprinse în regulamentul electoral. Succesul însă şi-l datorează întreg sie înşişi. Fără energia desfăşurată înainte şi în timpul alegerilor, foarte uşor ar fi putut fi frustrată nu numai de majoritatea absolută la care ar fi avut dreptul în virtutea masei sale, dar şi de cea relativă pe care i-o făcuse posibilă Viena. Candidaţii adverşi fuseseră doar desemnaţi în cercuri aproape exclusiv române. Chiar şi aşa arbitrariul comisiilor electorale o scurtase de cîţiva deputaţi.

[86] O. L., F. 135, *Választás...*, pachet 136.

[87] În urma alegerilor din 14. VIII, mandatul cercului al III-lea al districtului Braşov (Săcele) revine lui C-ţin Panţu, asesor la judecătoria din Făgăraş, care obţine 328 de voturi din cele 625 exprimate. Cf. *Akten und Verhandlungen des siebenbürgischen 1863/64 Landtages*, 1864, p. 77.

[88] Întrucît alesul opidului Moci, Simion Pop Moldovan, renunţă la mandat, în urma alegerilor din 14 august mandatul este atribuit lui Gheorghe Roman, asesor la Tabla din Tîrgu Mureş, care obţine 40 de voturi din 69 existente.

Meritul este deopotrivă al alegătorilor şi al inteligenţei. Cei dintîi se prezintă la locurile de alegere, care adesea se aflau la o mare depărtare, în număr neaşteptat de mare, într-o vreme cînd muncile agricole erau în toi. În unele cercuri dintre români abia lipsesc doi-trei. Mulţimi de o mie — două de oameni „păşesc la alegeri ca la biserică", se perindă în faţa comisiilor electorale ca în faţa unor divane de judecată, votează, în ciuda tuturor ameninţărilor, presiunilor, uneltirilor, pentru candidaţii proprii, aşteaptă zile de-a rîndul în cea mai mare linişte rezultatele scrutinelor. Puţin importă, desigur, variaţia cu care sînt pronunţate şi apoi înregistrate, numele deputaţilor români. Ceea ce este important este consecvenţa acestei variaţii. Nici nu s-ar fi produs poate, dacă comisiile ar fi manifestat faţă de alegătorii români aceeaşi îngăduinţă şi solicitudine pe care au arătat-o celorlalţi.

La rîndul ei intelectualitatea este pretutindeni foarte activă. Ziarele din Cluj acuză permanent preoţimea românească de a fi condus, în ornate, poporul la alegeri, de a-l fi ţinut sub ascultare, de a-l fi „doctrinat". Dar nu numai ea, ci toţi acei ce se adresează poporului sînt înfieraţi necontenit cu titlul atît de îndrăgit înainte de 1848 de tulburători (bujtogatók). Pe seama lui Axente pun intenţii „comuniste".

Românii nu neagă că inteligenţa lor „a doctrinat". E spre lauda ei. Regulamentul de alegeri nu interzicea propaganda electorală. Celelalte două tabere naţionale o dezvoltă de asemenea în tot chipul. Dar o dezvoltă nu atît faţă de alegătorii proprii, cît mai cu seamă faţă de cei români. Îi adaugă chiar armele mai puţin constituţionale, dar pe care le socotesc mai eficace, ale ameninţării şi promisiunii. Campania românească, din contra, se îndreaptă exclusiv înspre masa proprie şi nu depăşeşte marginile legalităţii.

Pe frontul naţional românesc momentul pregătirii dietei din 1863, pe lîngă rezultatele practice pe care le-a adus, constituie un pas mare înainte, un reviriment, o victorie morală. Au fost antrenate pentru întîia oară într-o acţiune constituţională de mare anvergură burghezia în formare, în întregul ei şi, într-o măsură mai largă, masa sa de sprijin. Succesul întăreşte în inima poporului conştiinţa dreptului de a hotărî singur asupra sa, iar în mintea conducătorilor conştiinţa importanţei acelora pe care-i reprezintă. Acest început este astfel un puternic stimulent pentru ceea ce se va face la Sibiu.

LA PRÉPARATION DE LA DIÈTE DE SIBIU DE 1863—1864

RÉSUMÉ

Le diplôme du 20 octobre 1860 a placé au centre de la vie publique de Transylvanie le problème de la convocation de la diète. La modalité de sa convocation est discutée dans la conférence régnicolaire d'Alba Iulia, à laquelle participent aussi les représentants des Roumains. Tandis

que les Roumains et les Saxons se prononcent pour la convocation de la diète, les représentants des Hongrois (défendant le principe de la valabilité des lois de 1848) se déclarent contre. Ce qui caractérise la position défendue par les dirigeants roumains à Alba Iulia, ainsi que les divers programmes roumains de l'époque, c'est le démocratisme large et conséquent. Le droit au vote est exigé pour tous les citoyens, quel que soit le cens. La décision de Vienne sur les propositions venues de Transylvanie fut communiquée par le rescrit du 19 septembre 1861, par lequel la diète était convoquée pour le 4 novembre à Alba Iulia. Elle ne se réunira d'ailleurs pas, pas plus que l'année suivante, en raison de l'opposition du gouvernement. La question de la diète est remise en discussion au début de l'année 1863. Sous la pression des demandes de plus en plus insistantes des Roumains, et surtout de ses propres intérêts, la Cour émet le 21 avril 1863 le deuxième rescrit de diète. Celle-ci est convoquée pour le 1-er juillet à Sibiu, ayant à discuter 11 projets de loi. En même temps est émise aussi une loi électorale, qui octroie le droit de vote à tous ceux qui remplissent un cens de 8 fl. Les préparatifs longs et compliqués commencent par la conscription de ceux dont l'impôt direct était de 8 fl. ou davantage; ils se poursuivent par la préparation des projets de loi, la proposition des royalistes, la convocation des comités juridictionnels permanents, pour s'achever par les élections. Pendant tout ce temps, les trois camps nationaux poursuivent une intense campagne électorale. La campagne électorale roumaine a représenté un engagement total des intellectuels. Partout ont lieu des réunions politiques, des assemblées, des séances avec les électeurs. Les élections pour la diète commencent le 26 juin 1863. Les électeurs roumains se présentent en nombre très grand et, malgré toutes les menaces, les pressions et les menées, votent leurs propres candidats. Sont élus 48 députés roumains, 44 députés hongrois et 33 députés saxons. Dans l'histoire de la lutte nationale des Roumains de Transylvanie, le moment de la préparation de la diète de Sibiu constitue, par ses résultats pratiques et moraux, un grand pas en avant et un puissant stimulant pour ce qui allait se réaliser pendant les deux sessions de la diète de 1863—1864.

ACTIVITATEA PARLAMENTARĂ A LUI ALEXANDRU ROMAN 1866—1887

DE

GELU NEAMȚU

Îmbinînd o distinsă carieră universitară și un titlu academic, cu o vie și susținută activitate politică și publicistică, Alexandru Roman, întrupînd spiritul intelectualului militant, a răspuns pe deplin misiunii deosebite de mobilizator al celor mai largi pături sociale în opera de renaștere națională, declanșată de revoluția din 1848.

În calitatea sa de deputat ales în cercul electoral Ceica din Bihor, va folosi tribuna parlamentului din Budapesta mai bine de două decenii, pentru a afirma drepturile cele mai sfinte ale poporului, pentru a susține ideile cele mai progresiste ale vremii.

Al. Roman a condus din 1868 pînă în 1876 jurnalul „Federațiunea", ca un înverșunat inamic al dualismului austro-ungar, atacînd neobosit hibridul sistem politic bicefal.

Asupra formației și concepțiilor sale anul 1848 și-a lăsat amprenta sa puternică. Astfel, el este primul profesor din Beiuș care, sub influența spiritului revoluționar, și-a ținut cursurile în limba română.

Intrarea pe arena luptelor politice și-a făcut-o într-un moment cînd imperiul austriac, după mai bine de un deceniu de absolutism, devenit odios popoarelor încătușate, trecea printr-o profundă criză și căuta să se salveze de la destrămare, născocind o nouă formulă a sistemului de guvernare în locul celei vechi, perimate. Diploma din 20 octombrie 1860 și patenta din februarie 1861 au inaugurat regimul așa numit *„liberal"*.

Cercurile politice românești din Transilvania și-au pus mari speranțe în noua formulă, iar pentru bănățeni și ungureni s-a ivit posibilitatea de a intra în dieta maghiară. Prezența acestora în dieta pestană avea o importanță deosebită, deoarece faptul se producea după o lungă perioadă de „moarte" politică a națiunilor din imperiu, supuse unui persistent și aspru regim de germanizare.

Sfîrșitul revoluției maghiare și înțelegerea survenită în ultimul ceas al ei cu revoluția românească din Transilvania, prin acel „projet de paci-

fication" din 14 iulie 1849, precum și suferințele comune ale maghiarilor și românilor în epoca absolutismului îndreptățeau speranțele într-o înțelegere reciprocă firească, derivată din însăși învățămintele revoluției.

*

Informațiile cu privire la candidatura lui Al. Roman în alegerile de deputați de la 1861 au un caracter contradictoriu[1].

Ceica era un cerc electoral românesc, unde candida și Ioan Gozman, care a reprezentat cercul în dieta de la 1848. Alegerile au început la 14 martie 1861. I. Gozman, văzîndu-se izolat, renunță în favoarea lui Al. Roman, pe atunci translator în Pesta. Deși fusese profesor la Beiuș, totuși nu era atît de cunoscut încît să poată atrage voturile ce se disputau între el și I. Vertan, fost domn de pămînt, care este ales cu 350 de voturi[2].

Iosif Roman afirmă după alegeri, în calitate de corespondent al „Telegrafului român", că Alexandru (fratele său) n-a avut cunoștință de candidatura sa[3]. Indiferent dacă lupta electorală în jurul numelui său s-a dat cu știința și încuviințarea sa ori nu, rămîne stabilit că anul 1861 îi aduce consacrarea politică prin angajarea sa în calitate de colaborator principal la ziarul „Concordia" din Budapesta.

Rolul lui Al. Roman în conducerea ziarului „Concordia" reiese clar dintr-o scrisoare a studentului Ioan Maniu către unchiul său Simion Bărnuțiu. „Concordia" — spune acesta — apără interesele noastre, ea nu este în opoziție cu „Gazeta Transilvaniei" sau cu alte ziare românești. Nu este redactată de S. Pop, ci de Al. Roman și P. Cosma. S. Pop umblă prin Arad, Chioar, Viena, iar cei doi scriu ce le place[4]. În cursul anului 1861 Al. Roman, susținînd lupta justă a deputaților români, în paginile „Concordiei" critică aspru pe cei ce abdică de la cauza națională. Astfel, activitatea în coloanele presei anticipa activitatea lui parlamentară, dovedind de pe acum, la vîrsta de 34—35 ani, un dîrz caracter, ce-l va face curînd un element foarte incomod atît ca ziarist cît și ca parlamentar.

În tot cursul sesiunii parlamentare din 1861 el urmărește declarațiile deputaților, ironizîndu-le cînd sînt răuvoitoare[5] sau exprimîndu-și amărăciunea cînd prin acestea deputații se dovedesc neînțelegători față de aspirațiile românilor, așa cum face în „Cauza limbii"[6]: „mare durere trebuie să pătrundă inima fiește cărui român cînd vede că chiar și guvernul țării tot pe acel teren al negațiunii stă față cu noi, ... precum stetese dieta însăși" — ceea ce însemna cu alte cuvinte că importante forțe poli-

[1] *Telegraful român*, nr. 12 din 23 martie 1861, p. 47 și nr. 16 din 20 aprilie 1861, p. 64.
[2] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 29 din 8 aprilie 1861, p. 122.
[3] *Telegraful român*, nr. 20 din 18 mai 1861, p. 78—80.
[4] Coriolan Suciu, *Corespondența Ioan Maniu — Simeon Bărnuțiu, 1851—1864*, Blaj, 1929, p. 144—146.
[5] *Concordia*, I, nr. 3 din 10/22 august 1861, p. 11—12.
[6] *Ibid.*, I, nr. 18 din 1/13 octombrie 1861, p. 70.

tice le stăteau împotrivă românilor. Acestea îl făceau de pe acum pe Al. Roman să intuiască ce greutăţi şi piedici vor sta în calea activităţii sale politice. Numai că el nu era omul care să se descurajeze ci, stabilindu-şi idealul şi optînd pentru lupta politică, va rămîne toată viaţa fidel intereselor poporului slujindu-l cu devotament.

De la bun început Al. Roman stăruie, cheamă şi cere ca fruntaşii români, în dietă sau în afara ei, să fie uniţi în primul rînd sub un „stindard comun" şi în al doilea rînd să asculte voinţa poporului, „mintea universală a naţiunii"[7]. Fervent susţinător al unităţii de vedere şi de poziţie a românilor din monarhia austriacă, el nu se limitează la activitatea din colonia românilor de la Pesta şi la activitatea din Bihor, ci întreţine relaţii strînse şi cu fruntaşi ardeleni de talia lui G. Bariţiu, T. Cipariu, I. Micu Moldovan, ş.a., colaborînd în acelaşi timp la „Gazeta Transilvaniei"[8], la jurnalul „Bucovina"[9] şi la „Naţionalul" din Bucureşti[10].

Depăşind programul enunţat de S. Pop, în calitate de prim colaborator, Al. Roman îşi impune în coloanele „Concordiei" tot mai mult propriul său program. Pentru a nu lăsa să se înţeleagă — aşa cum doreau unele organe de presă guvernamentale — că titlul „Concordia" ar însemna înţelegerea între naţiunile oprimate şi guvern, Al. Roman precizează că programul ziarului este să apere toate drepturile ce „compeţesc poporului român într-un stat constituţional", iar numele său înseamnă *„frăţietate între toţi românii"* şi *„frăţietate între popoarele colocuitoare"*[11].

În 1863 Al. Roman devine în mod deschis redactor cu depline răspunderi al „Concordiei". Întărind linia politică pe care evolua ziarul, declară la preluarea redacţiei că: „Neci frica, neci interese materiale nu mă vor abate de la calea apucată în apărarea cauzei naţionale faţă cu ori şi cine, fiind rezolut a porta Redacţiunea numai pînă cînd o voi putea purta ca român"[12]. El se va ocupa şi pe mai departe de situaţia din România mai mult decît de situaţia din ori care altă ţară, „ţinînd pururea publicul nostru în cursul lucrurilor de acolo"[13]. Nu peste mult el face şi promisiunea că va denunţa abuzurile şi va supune criticii chiar faptele unor „dregători înalţi"[14], ceea ce pentru acea vreme însemna realmente mult.

Poziţia sa intransigentă în ceea ce-şi propusese, manifestată în publicistică, îl va face cunoscut în cercurile politice din Ungaria, Banat şi Transilvania, determinînd creşterea popularităţii sale în ţinutul de baştină Bihor şi ca urmare alegerea sa în unanimitate ca deputat la 1865.

---

[7] *Ibid.*, II, nr. 1 din 7/19 ianuarie 1862, p. 1.

[8] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., fond. *I. Micu Moldovan*, dos. „C", nr. 2513.

[9] B.A.R., *Arh. Al. Roman*, I, ms. 42.

[10] *Din istoria Transilvaniei*, Bucureşti, 1961, II, p. 176.

[11] *Concordia*, I, nr. 25 din 26 octombrie/7 noiembrie 1861, p. 99. Pseudonimul sub care Al. Roman scrie articolele politice în „Concordia" şi apoi în „Federaţiunea" este *„Catone Censoriul"*.

[12] *Ibid.*, III, nr. 2 din 6/18 ianuarie 1863, p. 5.

[13] *Ibid.*, III, nr. 15 din 21 februarie/5 martie 1863, p. 57.

[14] *Ibid.*, III, nr. 20 din 10/22 martie, p. 79—80.

Încă în cursul anului 1864 Al. Roman pregătește terenul pentru luptele electorale. În coloanele ziarului său, insistă asupra situației românilor din Banat și părțile ungurene, arătînd că în privința națională sînt „cei mai nedreptățiți dintre toți românii din monarhia Austriei"[15], căci aceștia nu pot spune „voește și vei fi", căzînd mereu sub deciziile unei majorități absolute. Recomandă românilor din aceste părți lupta cu energie sporită pentru a convinge pe toți de puterea lor de viață. Mergînd pe linia revoluționarilor ardeleni de la 1848, continuă să demonstreze că un individ nu poate fi liber atîta timp cît națiunea lui rămîne sclavă, ori și acum, starea națională a românilor din acest perimetru geografic este nemulțumitoare și complicată. Deci în viitor — arată el — trebuie continuate eforturile politice depuse de deputații români în 1861. Dezbătînd în mai multe articole sarcinile politice ce vor reveni viitorilor deputați ai românilor din Ungaria, Al. Roman subliniază necesitatea depășirii succeselor de pînă atunci prin covîrșitoare „dovezi de naționalitate"[16], căci numai înscriind cu hotărîre „naționalitate" pe stindarde vor afla mîntuire[17].

Cercurile politice românești din Ungaria, avînd deja experiența luptelor electorale de la 1848 și 1861, nu vor fi mai prejos nici în campania electorală pentru dieta convocată pe 10 decembrie 1865. Se va tipări și difuza broșura „Învățătură scurtă cum are poporul a se folosi de cel mai frumos drept al său cetățenesc". Condițiile care stabilesc dreptul la vot sînt popularizate și de „Concordia"[18], care lansează apeluri pentru alegerea celor mai vrednici candidați. Întocmai ca la 1848 și la 1861, metodele și mijloacele pe care le folosesc oficialitățile urmăresc același scop și anume: reducerea numărului de deputați români în dietă la minimum posibil[19].

În adunări particulare cu ocazia unor consultări mai largi sau mai restrînse, la care luau parte reprezentanți ai tuturor păturilor sociale, dar mai ales intelectuali, se fixează o listă provizorie de candidatură. Astfel, cu aproximativ două luni înaintea alegerilor, erau cunoscute numele candidaților români. Pentru Bihor figurau pe listă: Ioan Gozman, Petru Pavel, Alexandru Roman, vicecomitele Iosif Roman (fratele lui Al. Roman), Toma Costin, Ioan Vasiu, adv. Partenie Cosma și Ioan Făgie[20].

Către sfîrșitul lunii octombrie a anului 1865 intrigile care urmăreau eliminarea lui Al. Roman din competiția electorală au devenit de-a dreptul primejdioase pentru poziția sa, ceea ce-l determină să dea o „Dechiarațiune" în contra acțiunilor ce ar ținti la dezbinare, protestînd energic în numele cauzei naționale „care numai prin frățietate, strînsă solidaritate și moralitate se poate înainta"[21].

---

[15] *Ibid.*, IV, nr. 30 din 12/24 aprilie 1864, p. 118.
[16] *Ibid.*, V, nr. 46 din 10/22 iunie 1865, p. 183.
[17] *Ibid.*, V, nr. 49 din 20 iunie/2 iulie 1865, p. 194.
[18] *Ibid.*, V, nr. 86 din 28 octombrie/9 noiembrie 1865, p. 350—351.
[19] Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur*, Sibiu, 1906, IV, p. 3.
[20] *Concordia*, V, nr. 76 din 23 septembrie/5 octombrie 1865, p. 311.
[21] *Ibid.*, V, nr. 84 din 21 octombrie/2 noiembrie 1865, p. 343.

Bihorul cu 450.000 locuitori avea dreptul la 12 deputaţi[22]. Conscrierile alegătorilor începeau în 4 noiembrie şi se terminau în 18 ale aceleiaşi luni în tot cuprinsul comitatului. Alegerile urmau să se desfăşoare în 27 noiembrie 1865[23].

Partida adversă cea mai puternică pe care Al. Roman trebuia să o înfrunte era aceea a fostului domn de pămînt I. Vertan, vechiul său rival de la 1861.

Al. Roman s-a bucurat în timpul alegerilor de sprijinul şi adeziunea întregii populaţii. Sînt elocvente în acest sens cuvintele celor doi alegători maghiari din Uilac, rostite în faţa lui Al. Roman şi a alegătorilor români, că deşi au primit poruncă să ţină cu Vertan, ei *„în numele celorlalţi ţărani maghiari“* declară *„că vor ţinea cu fraţii români, cu cari au trăit şi vor să trăiască în pace şi bunăînţelegere“* (s. ns.)[24].

Autorităţile, văzînd situaţia, declară alegerea suspendată. A doua alegere fixată pentru 26 ianuarie 1866 cunoaşte o şi mai mare animaţie decît cu două luni în urmă, alegătorii fiind trup şi suflet pentru Al. Roman. Preşedintele comisiei de votare primise însă dispoziţii să amîne din nou alegerile, ceea ce a şi făcut cu tot valul de nemulţumiri.

Sfidînd toate normele constituţionale, acesta declară că „de şase ori de va fi alegere la Ceica, de şase ori se va împiedeca“, pentru că oficialităţile nu vor îngădui ca redactorul „Concordiei“ să fie ales ca deputat. „Oricine păşească la Ceica, numai Al. Roman nu“[25]. Replica celor 1.400 de alegători purtaţi de două ori fără rost pe drumuri era că ei vor veni de o sută de ori şi tot de atîtea ori nu se vor lăsa, pînă cînd Roman nu va fi ales.

La 24 martie 1866 alegătorii sînt convocaţi a treia oară pentru a-şi spune cuvîntul. Alexandru Roman a fost ales în sfîrşit, prin aclamaţii unanime. Evenimentul s-a sărbătorit prin mari întruniri populare la Beiuş şi la Oradea. Peste tot se cînta „Hora de alegere“ a lui Al. Roman, omagiu anonim al ţăranilor bihoreni, care l-au ales. Versurile autorului popular sînt grăitoare:

„El cunoaşte-a noastră stare
Multa lipsă şi-apăsare;
Ne pricepe, ne cunoaşte,
Că e din locurile noastre“[26].

A fost o luptă grea, dar în fine cîştigată. Din cele de mai sus se desprinde că alegerea lui Al. Roman ca deputat este un rezultat al recunoaşterii intensei sale activităţi politice şi publicistice în slujba maselor oprimate, al experienţei din 1861, dar mai ales un rod al creşterii maturităţii politice a alegătorilor cercului Ceica din Bihor. Această „creştere

[22] *Ibid.*, nota 20.
[23] *Ibid.*, V, nr. 81 din 10/22 octombrie 1865, p. 330—331.
[24] *Ibid.*, VI, nr. 2 din 18/6 ianuarie 1866, p. 6.
[25] *Ibid.*, VI, nr. 6 din 20 ianuarie/1 februarie 1866, p. 21—22.
[26] B.A.R., *Arh. Al. Roman*, I, ms. 63.

politică" — cum o numea Al. Roman —, el o va impulsiona în toate ocaziile, ajungînd ca pînă la sfîrșitul activității sale parlamentare să fie susținut de o masă conștientă și entuziastă, însuflețită de un puternic spirit de sacrificiu.

*

În ședința dietei din 30 martie/11 aprilie 1866[27], alegerea lui Alexandru Roman este validată și el se alătură celorlalți deputați români, care se organizaseră deja într-un club politic, hotărînd să meargă pe linia „anteluptătorilor" de la 1861.

Prima și cea mai însemnată problemă pentru deputații români era aceea a elaborării unei legi naționale echitabile. Posibilitățile de rezolvare se găseau în mîna Comisiei ce urma să se alcătuiască în acest scop. Un grup de deputați români, printre care și Al. Roman, prezentă la 21 aprilie 1866 un amendament care prevedea asigurarea în comisie a reprezentării proporționale a tuturor națiunilor din țară.

Esența democratică a amendamentului este susținută cu căldură de Vincențiu Babeș, Andrei Medan, Florian Varga, Aloisiu Vlad, ș.a. Amendamentul pus la vot este respins de Cameră[28]. Această atitudine refractară a unor deputați maghiari este criticată de Al. Roman într-un editorial al „Concordiei"[29]. Cei care au votat împotriva amendamentului — arată el —, ar trebui să părăsească tendințele de suprematizare și să respecte principiile egalității, frățietății și umanității. Tot atunci el avertizează că, cu cît lupta se va încinge, cu atît opoziția deputaților români față de cercurile retrograde va deveni mai înverșunată.

Impresionat de fermitatea grupului parlamentarilor români, Al. Papiu Ilarian trimite de la București o scrisoare pe adresa lui Al. Roman, în care îi felicită și îi încurajează, atestînd astfel interesul cu care era urmărită lupta politică a acestora în „Țară". El le spunea: „Cu astă ocaziune, bravo deputați români! Numai înainte cu curaj și cauza voastră va ajunge la cunoștința Europei și atunci ați cîștigat"[30].

Presa de nuanță extremistă șovină în frunte cu „Pesti Hírnök" ia la fel atitudine față de deputații români, cuvîntările și amendamentele lor, acuzîndu-i de „daco-românism"[31].

Pe neașteptate, în 26 iunie 1866, din cauza izbucnirii războiului cu Prusia, se citește rescriptul de prorogare a dietei, dar deputații români, care de mult se străduiau să închege un front unit de luptă al națiunilor oprimate din Imperiul habsburgic, în loc să se împrăștie, țin a doua zi o ședință împreună cu deputații sîrbi și ruteni, adoptînd cu unanimitate principiul solidarității naționale[32].

---

[27] *Concordia*, VI, nr. 26 din 31 martie/12 aprilie 1866, p. 115.
[28] T. V. Păcățian, *o. c.*, IV, p. 85—95.
[29] *Concordia*, VI, nr. 30 din 14/26 aprilie 1866, p. 133.
[30] Ilie Dinurseni, *Alexandru Roman, Material pentru biografia și activitatea lui*, Sibiu, 1897, p. 10—11.
[31] *Concordia*, VI, nr. 34 din 10 mai/28 aprilie 1866, p. 153—154.
[32] *Ibid.*, VI, nr. 48 din 16/28 cireșar 1866, p. 211.

Revendicările concrete în problema națională trebuiau să fie cele din 1861, dezvoltate bineînțeles, după cum susținuse Al. Roman în ședința a XII-a a clubului deputaților români, din 31 mai 1866[33]. Proiectul modificat și dezvoltat a fost aprobat în ședința a XIV-a din 7 iunie a clubului, ședință în care Al. Roman refuză să mai primească și să mai folosească termenul de *naționalitate*, ci numai cel de *națiune*, care singur reprezintă realitatea pentru românii din imperiul austriac. El mai insistă în cadrul „clubului" și în coloanele „Concordiei", și pentru convocarea unui *congres național*[34].

Dieta se redeschide la 19 noiembrie 1866, dar monarhia era serios zdruncinată în urma războiului dezastruos pentru ea.

La 8 decembrie 1866 Al. Roman se retrage definitiv din funcția de redactor al „Concordiei". Renunțarea la acest instrument prețios de luptă politică era în interesul cauzei, deoarece proprietarul ziarului, Sigismund Pop, se abătuse de la aceasta, înțelegîndu-se, în spatele redactorului, cu anumite forțe retrograde[35].

În anul 1867, an de restructurări politice în monarhie, Al. Roman, numit membru al „Societății literare române", viitoarea Academie, participă la festivitățile de la București, unde ia contact direct cu personalități marcante ale vieții culturale și politice de dincolo de Carpați.

Este interesant și semnificativ de reținut că alegătorii săi din Ceica, la întoarcerea sa de la București, îl întrebau, cînd va veni craiul românilor, susținînd că o vorbă veche din bătrîni, spune că „se va ivi un crăișor de la răsărit și va bate pe împăratul cel mare [Francisc Iosif, n. ns.] și-a celuia vom fi noi!"[36].

De remarcat că Al. Roman, departe de a se limita la un regionalism îngust, apăra în dietă nu numai interesele românilor din Banat, Maramureș, Crișana, ci și pe cele ale românilor din Transilvania. Un moment de mare tensiune în dietă a produs interpelarea sa din 25 iunie 1867 cu privire la intenția guvernului de a suprima mitropolia românească păstorită de Al. Sterca Șuluțiu[37]. Acesta fusese denunțat de comisarul regesc al Transilvaniei, Péchy, că este singurul care se împotrivește uniunii[38]. Opunîndu-se destituirii lui Șuluțiu, precum și impunerii unui „coadjutor" sub pretextul bătrîneții, Al. Roman apără autonomia Transilvaniei, susținînd că „uniunea încă nu e fapt împlinit"[39]. Oricum, era un mare act de curaj să combați uniunea tocmai în anul nașterii „dualismului" și chiar în sînul celui mai înalt for legislativ al țării. Mai mult, Al. Roman și-a dat seama de inevitabilitatea prăbușirii Imperiului habsburgic, în ciuda

---

[33] *Ibid.*, VI, nr. 52 din 30 iunie/12 iulie 1866, p. 231.
[34] *Ibid.*, VI, nr. 54 din 7/19 iulie 1866, p. 238—240.
[35] B.A.R., Ms. rom. nr. 1001, fila 32, Al. Roman către G. Barițiu, Pesta, 31 decembrie 1867.
[36] Ibid., fila 79—80. Pesta, 28 noiembrie 1881 st. n.
[37] Axentie Banciu, *Din corespondența lui Alexandru Roman*, în *Țara Bîrsei*, X, nr. 4—6 din iulie-decembrie 1938, p. 409.
[38] *Ibid.*, p. 410; vezi și T. V. Păcățian, *o. c.*, IV, p. 187.
[39] T. V. Păcățian, *o. c.*, IV, p. 188.

inventării oricăror formule de guvernare. În spiritul unei asemenea convingeri îi scrie el lui Șuluțiu: „Eu nu am frică pentru viitorul națiunii noastre, Austria e pe calea disoluțiunii și arendașii ei..., numai pînă atunci ne vor stoarce, apoi ne vom trage socoteala"[40]. El nu va întîrzia să rostească convingerile sale, în sensul mai sus arătat, și de pe băncile parlamentului. Așa, în ședința din 13 decembrie 1867, cu ocazia discutării împărțirii datoriilor de stat între Austria și Ungaria, arătînd că nu-și va da niciodată votul asupra vreunei legi emanate din principiul dualismului, Al. Roman dezvăluie că, deși au trecut doi ani de activitate a dietei, totuși poporul care cu „crunta sa sudoare" susține statul „nu vede pînă acum nici o ușurare", iar în problema națională nu s-a făcut nimic. În Austria — spune el mai departe — continuă să se practice *„politica forței și violenței"*, iar „învoiala" făcută, este în detrimentul popoarelor[41]. În Transilvania, — spune Al. Roman în continuarea ideii — această „Irlandă nefericită a Austriei pe care politica vieneză a demoralizat-o și a nefericit-o", abuzul înflorește și teroarea domnește nestînjenită; agitația stîrnită acolo față de numita politică trebuie să dea de gîndit.

Al. Roman a fost unul dintre primii bărbați politici români care a sesizat pericolul dualismului pentru națiunile „imperiului peticit" și împreună cu Iosif Hodoș, Vincențiu Babeș, Alexandru Mocioni va combate statornic acest sistem, ori de cîte ori i se va ivi ocazia. Pentru cercurile retrograde Roman devine mai periculos decît ceilalți deputați români, deoarece din ianuarie 1868 el dispunea de unul dintre cele mai combative jurnale din monarhie, „Federațiunea"[42].

Dacă pînă la această dată Al. Roman milita pentru satisfacerea revendicărilor naționale în forma de la 1848 și 1861 (cu recunoașterea autonomiei Transilvaniei — deși reprezenta o circumscripție din Bihor), de aici înainte programul său se lărgește și se amplifică, urmărind anihilarea *dualismului,* cel mai grav pericol pentru națiunile din monarhie, prin opunerea altei formule, aceea a *federalismului.*

Fără îndoială că ideologia federalistă rămîne serios ancorată în utopie[43], trebuie însă avut în vedere că aici este vorba de un alt conținut al formulei „federalism". La Al. Roman are sensul de *posibilitate legală de a se opune „dualismului"*, constituia așadar o „etichetă"; subliniem acest fapt, deoarece el nu a fost scos în evidență pînă acum.

Este concludentă, în acest sens mărturia lui Al. Roman, considerat promotor al acestei ideologii: „Ce-mi pasă dacă monarhia austriacă este împărțită în două grupe de staturi, ca și acum, sau în trei ori mai multe

---

[40] Ax. Banciu, *o. c.*, p. 411.

[41] T. V. Păcățian, *o. c.*, IV, p. 195—200.

[42] Importanța deosebită a ziarului „Federațiunea", care depășea în virulență poziția anti-dualistă a ziarelor ardelene, este remarcată de prof. Péter Sugar, în *The Reaction of the Croats, Romanians and Slovaks to the Ausgleich, 1867—1875,* p. 42 (în ms.).

[43] Acest lucru se subliniază în cele cinci referate care s-au ocupat cu proiectele de federalizare a monarhiei, prezentate la *Congresul internațional de istorie din Bratislava* din 28 august — 1 septembrie 1967. Cf. Iosif Kovács, *Cronică,* în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai,* Series Historia, fasc. 1, 1968, p. 140.

precum pretind federaliștii...", el una dorește: ca națiunea sa să fie *„factor cu drepturi egale"* și *„să se bucure de libertate autonomă* (s. ns.), să nu fie ciungărită, absorbită cu încetul"[44].

Și mai edificator este faptul că în același articol în care-și clarifica poziția față de „federalism", ca fiind baza legală de pe care putea milita pentru *„autonomie"*, relevă și tendința românilor „la unitatea națională, la independența națională", spunînd: „Dar oare această unitate depinde de decrete? cari nu o pot da nici lua, sau strica. Ea viețuiește în inimile și în solidaritatea sentimentelor noastre"[45]. Este limpede că, afirmînd existența structurală a ideii de unitate și legitimitatea acestei tendințe, chiar în cadrul aceluiași articol, risipește orice îndoială asupra scopurilor sale politice și a *rostului* pe care l-ar avea „autonomia" preconizată de el.

Adevăratele intenții ale lui Al. Roman erau așadar ca, sub paravanul federalismului, să obțină autonomia „României de dincoace de Carpați", — cum numea adesea Transilvania, Banatul, Maramureșul, Crișana, ca prim pas spre desăvîrșirea unității întregului popor prin unirea cu România.

Concepția federalizării are la Al. Roman și un alt aspect, tot atît de puțin scos în evidență de istoriografia noastră, și anume acela al luptei *confederate* a popoarelor asuprite din monarhie împotriva dușmanului comun. Faptul nu numai că se apropie, ci se și identifică cu concepția lui Nicolae Bălcescu.

În această ordine de idei, considerăm că nu este deloc întîmplător că tocmai în articolul *„Poporul român în federațiune"* se prezintă cititorilor concepția lui N. Bălcescu, care numește pe români și maghiari „națiuni generoase", cărora „atîtea interese le impun datorința de a trăi frățește împreună"[46].

De altfel, chiar în programul „Federațiunii", Al. Roman înscrie, ca pe o coordonată politică majoră, datoria de a milita fără preget pentru *„a predica frățietatea între români și maghiari, precum între toate popoarele* (s. ns.)"[47].

Viziunea sa asupra unității de luptă a popoarelor din monarhia habsburgică reiese cu evidență deplină și din telegrama pe care o trimite din închisoare lui I. Brătianu. Este semnată de Al. Roman, sîrbul Svetozar Miletiči, soțiile lor și de I. Poruțiu. Aceasta are valoare de simbol: „Te salutăm, — se spune în telegramă — dorind ca sub flamura libertății naționale să ajungem sărbătoarea *Învierii popoarelor orientului* (s. ns.)"[48].

Al. Roman se ridică de asemenea în modul cel mai hotărît împotriva șovinismului. Așa, cu ocazia procesului său de presă arată că atîtarea „unui popor asupra altuia nu provine de la oamenii și fiii poporului, *ci de la locuri mai înalte"* (s. ns.)[49], indicînd astfel clasele asupritoare și pe

---

[44] *Federațiunea*, II, nr. 14 din 31 ianuarie/21 februarie 1869, p. 55.
[45] *Ibid.*
[46] *Ibid.*, I, nr. 114 din 13/1 august 1868, p. 449—450.
[47] *Ibid.*, II, nr. 146 din 9 ianuarie 1870/27 decembrie 1869, p. 591.
[48] B.A.R., *Arh. Al. Roman*, IV, Varia 1. Copie făcută de Al. Roman în 11 martie 1884, după conceptul original de la 1870.
[49] *Federațiunea*, I, nr. 180 din 13/25 decembrie 1868, p. 712.

habsburgi, care continuau să folosească învrăjbirea popoarelor pentru a le putea domina.

În concluzie, federalismul preconizat de Al. Roman are două aspecte: pe de o parte acceptă formal doctrina de circulație mai întinsă, dar o folosește ca paravan pentru a se putea opune legal „dualismului", urmărind să realizeze pe această cale *autonomia* românilor din Imperiul habsburgic, ca prim pas spre desăvîrșirea unității de stat a României, iar pe de altă parte el dă acesteia și înțelesul de confederare a popoarelor din monarhie, în lupta lor împotriva oprimării naționale. Această interpretare pe care i-o imprimă Al. Roman federalismului nu are în ultimă analiză nimic comun cu ideea utopică a federalizării Imperiului habsburgic.

Pentru a se realiza însă scopurile politice mai sus amintite, trebuia înainte de toate să fie lovit cu putere și doborît „dualismul".

Să ne oprim însă succint și asupra poziției lui Al. Roman față de dualism.

În general, este cunoscută formularea sa lapidară asupra esenței dualismului: *„unio duarum nationum contra plures"*[50], doctrină a hegemoniei naționale. Pentru a avea o imagine veridică nealterată a bogăției de idei și fapte a lui Al. Roman, se impune să arătăm că el n-a făcut niciodată abstracție de *caracterul de clasă* al dualismului austro-ungar. Această poziție și-a exprimat-o deschis în termeni foarte clari: „precum am zis-o de nenumărate ori, — întărește Al. Roman — *dualismul* însuși este federalism, dar foarte restrîns, pentru că *nu s-a încheiat nici măcar între două elemente, ci numai între corifeii acelor elemente și în folosul aristocrației care-l știe exploata în favoarea sa* (s. ns.)"[51]. Acest discernămînt sporește incontestabil valoarea luptei sale naționale și sociale.

Cu ocazia primului proces de presă imputîndu-i-se și faptul că a atacat dualismul, el răspunde că nu numai românii nu așteaptă nimic de la dualism, dar că o asemenea părere despre dualism o are și națiunea maghiară[52]. Al. Roman a pus paginile „Federațiunii" la dispoziția oamenilor politici maghiari care criticau ca și el guvernarea dualistă. Un exemplu grăitor de colaborare pe arena luptei comune împotriva dualismului îl constituie articolele lui Domokos Sándor, în care dualismul este numit „fătul lui *Beust-Deák-Andrássy*" și care „n-a putut fi primit cu plăcere nici de un maghiar bine simțitor; căci el nu este alt ce, decît *conjurațiunea duor elemente contra celorlalte națiuni*". Arătînd că „absolutismul austro-maghiar" nu poate fi mai bun decît absolutismul austriac, Domokos Sándor îi indică rezultatul: „Bietele națiuni, cari de abia mai pot plăti, cu sudoarea lor de toate zilele, dările cumplite ce li se impun pre toate zilele, văd scriindu-li-se de către guvernul feudal, chiar cu sîngele lor propriu, soartea ce le așteaptă: *moartea națională*, — *deznaționalizarea*"[53]

---

[50] Ștefan Pascu, *Ideea, tendințele și lupta pentru unitate a poporului român.* (In: *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Ed. Acad. R. S. România, București, 1968, p. 46).

[51] *Federațiunea*, II, nr. 146 din 9 ianuarie 1870/28 decembrie 1869, p. 591.

[52] *Ibid.*, I, nr. 179 din 11/23 decembrie 1868, p. 707.

[53] *Ibid.*, II, nr. 116 din 22/10 octombrie 1869, p. 461.

— pe care Al. Roman și mulți alți fruntași politici români, maghiari și de alte naționalități au sesizat-o în atîtea rînduri. Pentru un alt articol asemănător[54] procurorul de stat cere extrădarea lui Al. Roman, însă comisia de imunitate stabilește că autorul nu este Al. Roman, ci același Domokos Sándor[55].

Dar nu numai dualismul constituia un pericol pentru români și maghiari[56], ci și amenințarea unor puteri externe imperialiste, ceea ce reclama strîngerea legăturilor de colaborare între români și maghiari în această parte a Europei. Al. Roman a fost unul din acei clarvăzători care, ca și Bălcescu, va milita pentru înțelegerea nemijlocită dintre cele două popoare, înscriind acest punct chiar în prospectul „Federațiuni": „Maghiarii și românii învecinați sunt nevoiți a pune umăr la umăr pentru a pune stavilă încercărilor de extindere cuceritoare a duor elemente gigantice. Aceste două națiuni numai prin libertate, prin cruțare și ajutor împrumutat vor putea delătura" pericolul extern[57].

Ideile sale progresiste i-au adus însă nenumărate neplăceri în activitatea parlamentară.

Astfel, în ședința camerei deputaților din 7 mai 1868, i se citește actul de acuzare pentru o seamă de articole din „Federațiunea", cerîndu-se dietei să-i ridice imunitatea de deputat, pentru a-l putea condamna. Deputații români îi sar în ajutor, încercînd ca prin logica discursurilor lor să-l salveze de la închisoarea care i se pregătea. În ședința din 27 iulie 1868 l-au apărat Iosif Hodoș, Andrei Medan, Sigismund Borlea, Ilie Măcelariu, Aloisiu Vlad, Vincențiu Babeș, și Avram Tincu, punîndu-se ei înșiși sub acuzația de „agitatori"[58]. Articolele incriminate se ridicau împotriva anexării forțate a Transilvaniei și împotriva dualismului. Deși solidaritatea cu Al. Roman a fost impresionantă, supusă la vot, extrădarea sa era asigurată de mașina de vot a majorității guvernamentale.

Pînă la proces el va mai avea ocazia să ia cuvîntul la ședința din 3 august 1868, cînd pe ordinea de zi se afla legea privitoare la armată. Acesta a constituit un nou prilej de afirmare a ideilor sale avansate. A crea o armată uriașă, spune Al. Roman, este poftă de putere, imperialism. Acest imperialism este îndreptat spre „subjugarea naționalităților". Înarmarea se face și pentru că față de România politica tradițională a Austriei era dușmănoasă. El nu vede în „armatele cele mari asigurarea statelor în contra atacurilor interne și externe, ci mai mult în mulțumirea popoarelor"[59], și la fel ca ceilalți deputați români, declară că nu va lua în discuție proiectul atîta timp cît problema națională nu este rezolvată.

---

[54] *Ibid.*, II, nr. 68 din 30/18 iunie 1869, p. 271.

[55] *Ibid.*, II, nr. 141 din 22/10 decembrie 1869, p. 573.

[56] Cu privire la poziția maghiarilor față de dualism sînt interesante concluziile lui Péter Hanák, *Hungary in the Austro-Hungarian Monarchy: Preponderancy or Dependency?* în *Austrian History Yearbook*, vol. III, partea I-a, 1967.

[57] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., fond. *Blaj*, dos. *„Diverse"*, mapa „Culturale", fără nr.

[58] T. V. Păcățian, *o. c.*, IV, p. 364—379.

[59] *Ibid.*, p. 382—397.

Departe de a se lăsa intimidat de procesul care îl aștepta și de ostilitatea majorității parlamentare, Al. Roman va continua să publice în „Federațiunea" articole care dezvoltă principiile enunțate în cuvîntările parlamentare.

În acel an el a luat parte și la adunarea generală a Societății Academice, împreună cu G. Barițiu, I. Hodoș, Vincențiu Babeș, ș.a. Presa guvernamentală, „Wanderer" și „Pesti Napló", publică alarmante rapoarte ale unor corespondenți asupra mișcărilor acestora la București, informînd că: „mai mulți membri ai parlamentului Ungariei și redactori români de dincoace de Carpați se adună în locuința d-lui C. A. Rosetti și se consultă despre modalitatea unei acțiuni comune"[60] contra Austriei, și că în aceleași conferințe se elaborează și articolele ce apăreau în „Românul", pentru apărarea intereselor românilor ardeleni, bănățeni etc.

Întors din România, întărit în convingerea că singura cale pentru români este lupta de eliberare națională și desăvîrșirea unității statale, Al. Roman își reia activitatea parlamentară cu și mai mult elan. În ședința din 27 noiembrie se lansează într-o analiză mai adîncă a dualismului, demascîndu-l ca o *„dublă centralizare"* care poartă în sine „sîmburele descompunerii finale". Cuvîntul său inspirat dovedește forță profetică atunci cînd conchide că dualismul va fi ultimul pas care va duce la prăbușirea imperiului. Al. Roman face apoi o analiză minuțioasă a proiectelor de lege (unul al comisiei și celălalt al lui Deák Ferencz) referitoare la problema națională, arătînd că, în timp ce titlul vorbește despre egala îndreptățire națională, paragrafele vin să stabilească domnia nelimitată a limbii de stat. Ba mai mult, se decretează introducerea ei și în afacerile bisericești. În fond, cele „două proiecte de lege șterg naționalitățile existente în țară". Chiar în cazul cînd unul dintre cele două proiecte ar fi aprobat, „naționalitățile țării vor răspunde la această sentință de moarte", — „Aici suntem! Trăim!". Ideea secolului este libertatea și unitatea națională, deci în lumina acesteia trebuie rezolvată problema, căci altfel, încheie Al. Roman, s-ar putea ca rezolvarea să o facă alții „ca Alexandru cel Mare"[61].

A fost unul din cele mai îndrăznețe discursuri ale sale.

O atenție specială trebuie să acordăm atitudinii lui Al. Roman și a unor deputați români din Banat și părțile ungurene care nu își dădeau adeziunea la participarea celor cîțiva ardeleni la lucrările parlamentului din Budapesta. Acest grup condus de Bohățel și Pușcariu era ocolit și criticat, deoarece se părea că a acceptat anexarea Transilvaniei, considerînd-o inevitabilă[62]. „Federațiunea" lui Al. Roman dezaproba violent pe acei deputați, așa încît pentru ei ziarul era „dracul cel negru de care nici somnul lor nu e cu odihnă . . ."[63]. Dar nu numai pe aceștia îi neliniștea „Federațiunea", ci și cercurile retrograde, în ochii cărora gazeta ajunsese

[60] *Federațiunea*, I, nr. 123 din 22 august/3 septembrie 1868, p. 485.
[61] T. V. Păcățian, *o. c.*, IV, p. 648—657.
[62] Keith Hitchins, *Românii din Transilvania și compromisul dualist (1865—1869)*, în *Studii*, 1968, 21, nr. 2, p. 299.
[63] B.A.R., Ms. rom. nr. 1001, fil. 38—43. Pesta, 9 iulie 1868.

un adevărat spin, motiv pentru care au poreclit-o „Fene de csunya!"[64] [Afurisit de urîtă!].

Timp de patru luni s-au făcut încercări de a-i atrage pe Hodoș, Roman și Dobransky (cei mai radicali deputați). Lui Al. Roman i s-a oferit o „subvențiune grasă", numai să „tacă în chestiunea Ardealului". La refuzul hotărît al acestuia s-a renunțat la procedeul atragerii și s-a încercat intimidarea. Roman îi mărturisește lui Barițiu, că nu-i pasă chiar dacă îl vor condamna[65], oricum I. Andrássy și cei care îl persecută au „gînduri rele" cu el. Aloisiu Vlad îi comunică de altfel, în calitate de intermediar, că dacă va promite „să se astîmpere, guvernul va suspenda procesul"[66].

Primul proces de presă al lui Al. Roman s-a dezbătut la curtea juraților din Pesta în 7 decembrie 1868. De pe banca acuzaților Al. Roman, ca orice bărbat politic curajos, devine el însuși acuzator. A fost acuzat că a agitat la „răsturnarea legii de uniune", atitudine care „conduce la *faptă*, la *violență*, la *revoluțiune*, căci la acest scop nu tinde pe cale „legislativă, ci *afară de aceasta*"", prin *„puterea brută a poporului iritat"*. Din tot discursul său de „apărare", care prin excelență este un discurs politic, reiese justețea cauzei pentru care lupta și nedreapta sa tragere în judecată. A continuat să susțină și aici, ca și în parlament, că dualismul este o dublă centralizare care amenință libertățile cetățenești, dar mai ales periclitează dezvoltarea și existența națională a românilor și a celorlalte națiuni oprimate[67]. Tot acum își afirmă și spiritul republican, arătînd că persecuțiile pentru opiniile politice se fac numai în statele monarhice, „unde libertatea n-a ajuns la atîta dezvoltare ca în staturile republicane"[68].

Discursul său a impresionat. Dîndu-i informații asupra procesului, Al. Roman îi scrie lui I. Micu Moldovan: „le-am spus multe de cari s-au mirat și ei, mărturisind că am vorbit bărbățește"[69]. Rezultatul a fost achitarea sa.

La 30 decembrie 1868, trei săptămîni după încheierea sesiunii parlamentare, primul ministru Iuliu Andrássy l-a chemat pe Al. Roman să-l felicite pentru terminarea procesului și achitarea sa, dar și pentru a-i pune în vedere că guvernul are posibilitatea să-l tragă de atîtea ori în proces, încît pînă la urmă tot va fi condamnat. Al. Roman îi răspunde cu francheța care-l caracteriza: „Știu că puterea merge înaintea dreptului și că aveți și puterea și mijloacele d-a mă persecuta pînă a fi condamnat, dar eu nu pot decît a combate politica actuală a guvernului, pînă cînd se va schimba față cu noi rom[ânii]"[70]. Discuția între cei doi bărbați

[64] *Ibid.*
[65] *Ibid.*
[66] *Ibid.*
[67] *Federațiunea*, I, nr. 179 din 11/23 decembrie 1868, p. 707.
[68] *Ibid.*, I, nr. 180 din 13/25 decembrie 1868, p. 712.
[69] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., fond. *I. M. Moldovan*, dos. „R", Pesta, 17 decembrie 1868.
[70] *Federațiunea*, V, nr. 37 din 14/2 aprilie 1872, p. 145—146.

politici a fost lungă, Roman îi face o serie de propuneri privind autonomia Transilvaniei, numirea unor personalități române în posturi înalte etc., ceea ce ar duce la crearea unui climat de înțelegere. Mai mult, face chiar recomandarea: „Încheiați alianță cu România". La sfîrșitul întrevederii I. Andrássy l-a rugat pe Al. Roman, ca atunci cînd va primi vreo încunoștințare despre felurite abuzuri, să nu alarmeze publicul prin jurnale, ci să-l avizeze, și el va lua măsuri. Replica a fost că ar trebui să alerge în fiecare zi la reședința primului ministru.

Așa cum prevăzuse Al. Roman, i s-a intentat un nou proces de presă. De data aceasta pentru o suită de articole în care a publicat pronunciamentul de la Blaj, precum și adeziunile față de el[71]. Din această cauză, tribunalul îi asimilează poziția de susținător, cu aceea a pronunciamentiștilor.

De altfel, Al. Roman era considerat *principalul „agitator"* cu privire la pronunciament, din cauza interesului viu pe care l-a manifestat „Federațiunea" pentru acest act.

Timp de două zile judele îl supune unui interogatoriu amănunțit. Al. Roman relatează discuția într-o scrisoare către I. M. Moldovan: „M-a întrebat de recunoaștem uniunea? i-am zis ba și iară ba, și că nici un pui de român nu o va recunoaște, ne vom supune silei, dar vom întrebuința toate mijloacele pentru schimbarea acelor legi etc."[72].

Intervine personal în favoarea semnatarilor pronunciamentului printr-o scrisoare adresată lui I. Andrássy, în care îi cere să sisteze procesul împotriva lor, pentru a nu spori resentimentele în Transilvania. Îl sfătuiește însă să nu facă acest lucru prin amnistie, deoarece autorii pronunciamentului nu-și vor recunoaște vreo vină[73].

Conștient de valoarea politică a procesului, le cere pronuciamentiștilor un plus de demnitate: „Vă rog să vă apărați bărbătește; nici unul să nu se umilească!" În cazul unei condamnări, aceasta va fi în folosul *cauzei*, căci Europa va vedea tirania în toată goliciunea ei[74]. În această problemă Al. Roman se plasează exact pe poziția lui I. Rațiu, care dorea și el ca procesul „să-l ducă pînă la porțile pușcăriei"[75].

Procesul pronunciamentului se va încheia totuși printr-o amnistie, în timp ce cursul propriului proces va fi altul decît cel pe care-l întrezărea el, sfîrșindu-se cu condamnarea sa, în ciuda faptului că același delict fusese amnistiat de împărat.

Strădaniile lui Al. Roman alături de a celorlalți deputați români și ai altor naționalități asuprite, precum și a unor deputați maghiari cu

---

[71] Simion Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj (1868)*, în *Anuarul Instit. istorie Cluj*, 1966, 9, p. 127—142.

[72] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., fond. *I. M. Moldovan*, dos. „R", Al. Roman către I. M. Moldovan, 17 decembrie 1868, Pesta.

[73] *Ibid.*

[74] *Ibid.*

[75] K. Hitchins, *o. c.*, p. 307.

vederi înaintate, de a împiedica legalizarea dualismului între 1867—1868[76], ca și atitudinea sa în primul proces de presă și în cazul pronunciamentului, nu au fost trecute cu vederea de cei ce serveau aceeași cauză. Lupta sa a fost elogios apreciată și dincolo de Carpați. Astfel, V. Alexandru Urechia îi scrie în acest sens: „De vom avea mulți ca d-ta, va fi bine de români"[77].

*

În pragul noului an, 1869, Al. Roman făcînd o trecere în revistă, o evaluare a situației politice a românilor din monarhie, constată cu multă amărăciune că cu toate luptele constituționale ale deputaților români, „nu vedem nici un rezultat îmbucurător, din contră, ne întristează", deoarece se vede un regres, iar legea naționalităților nu face altceva decît să garanteze „prerogativele stăpînilor"[78]. Nemulțumirile cresc din cauza uniunii forțate a Transilvaniei cu Ungaria și culminează cu tristul efect al pactului dualist, pact care „are și alte urmări asemenea grele și triste nu numai pentru noi, ci și pentru însăși națiunea maghiară". Dările sînt imense — arată el — iar un milion de neproductivi, birocrați de tot soiul, consumă „tot ce produc cele 30 de milioane de lucrători, condamnați a asuda numai ca să îndoape stomacul cel nesățios al Molohului". Legile privitoare la egalitatea confesiunilor și instrucția poporului „miroasă a evul mediu; papistașii rămîn dominanți"[79]. Deznaționalizarea progresează. Acesta e un bilanț descurajator. Al. Roman păstrează însă speranța în „forțele proprii" ale poporului și în „spiritul timpului". La acestea adaugă libertatea presei și dreptul de reprezentare al poporului, chiar cu limitele existente. „Amîndouă aceste drepturi se pot forfeca, îngusta, — susține Al. Roman — dar a se zugruma cu totul astăzi, în secolul în care trăim, este peste puterile chiar și a celui mai rafinat despotism". La posibilitățile de eliberare națională, în afară de cele expuse, mai lasă să se înțeleagă și ajutorul pe care-l vor primi de dincolo de Carpați: „Apoi cît pentru noi românii în parte, atunci cînd reînvie, întinerește jumătatea națiunii noastre, este oare cu putință a priva cealaltă jumătate de aer și de lumină? Nu!"[80].

Cu acest crez politic Al. Roman pășește din nou în lupta electorală. Recunoștința și atașamentul ceicanilor este fără margini pentru „tribunul" care a luptat cu suflet de „Catone" pentru *plebei*, în contra patricienilor îngîmfați[81]. Poporul din cercul alegător Ceica îl vrea din nou reprezentant al său. Partizanii lui Al. Roman desfășoară o vie activitate,

---

[76] Ștefan Pascu, Carol Göllner, *Lutte des roumains de la Monarchie des Habsbourg contre le Dualisme*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, 1968, 7, nr. 1, p. 40—41.

[77] I. Dinurseni, *o. c.*, p. 1 (scrisoarea din 26 decembrie 1868).

[78] *Federațiunea*, II, nr. 2 din 3/15 ianuarie 1869, p. 7.

[79] *Ibid.*

[80] *Ibid.*, II, nr. 15 din 2/14 februarie 1869, p. 59.

[81] *Ibid.*, II. nr. 23 din 21 faur/5 martie 1869, p. 91—92.

pregătesc 2000 de cocarde cu crenguțe de brad sau cu frunză de iederă, ca semn distinctiv, și steaguri naționale. În vizita sa din februarie Roman își reînnoiește legămîntul față de alegătorii săi, față de cauza lor: „fie-mi martor cerul și codrii aceștia adînci, cum că sufletul meu fie cît de reci vînturile cîmpiei... va bate în etern pentru binele poporului român"[82]. Ziarul său arăta că partida națională, dorește mai vîrtos ca oricare alta a rezolva radical și definitiv „chestiunea urbarială pentru ușurarea poporului"[83].

Popularitatea lui Al. Roman întrecea orice așteptare; din numeroase sate curgeau pîlcuri de oameni „ca să-l vază pe acel bărbat care s-a născut în mijlocul lor, care preabine-i cunoaște starea dezolată și care pentru popor și-a expus chiar și subzistența, înfruntînd nedreptatea!"[84].

Alegerea sa, fixată pe 18 martie 1869, s-a transformat în zi de triumf pentru bihoreni. Telegrama care anunță victoria este publicată exact în același număr al „Federațiunii" în care este anunțată sentința celui de al doilea proces de presă al ziarului, desfășurat în lipsa redactorului. Nu era pentru nimeni un secret că fixarea termenului de judecată pe 18 martie, ziua de alegeri în cercul Ceica, fusese fixată de autorități anume cu scopul de a se înlătura posibilitatea alegerii de deputat a lui Al. Roman. Faptul că aceasta era o mașinațiune, este atestat de însăși Al. Roman: „procesul s-au pornit din consiliu ministerial"[85] — spune el.

Procesul său era de fapt procesul pronunciamentului.

Sînt incriminate mai multe numere de ziar din 1868, în care se publicase pronunciamentul, declarații colective de adeziune, precum și un articol de Al. Roman[86]. Era un lucru destul de neobișnuit ca un redactor să fie făcut răspunzător pentru un atît de mare număr de articole, ceea ce însemna că Al. Roman nu va mai scăpa necondamnat. Procurorul Carol Ráth a fost deosebit de sever. Rechizitoriul atacă însăși principiile conținute în pronunciament, afirmînd că nemulțumirea domnește numai la autorii acestuia, și la *„cîțiva fantaști cari visează una Daco-România mare"* (s. ns.)[87], între care se numără bineînțeles și Al. Roman. Asupra sa se arunca întreaga răspundere a „tot ce a apărut în coloanele „Federațiunii" și care n-a fost după gustul domnilor de la putere..."[88]. Pe banca juraților se aflau 12 persoane, printre care și baronul Eötvös și contele Al. Károlyi. Deși Al. Roman lipsea, aflîndu-se la Ceica pentru alegeri, a fost totuși condamnat, cu majoritate de 11 voturi, la un an de închisoare, amendă de 500 fl. v.a. și suportarea cheltuielilor de judecată, 3 fl. 4 cr. v.a. În zadar au fost depozițiile lui Augustin Horșia și

[82] *Ibid.*, II, nr. 36 din 7 aprilie/26 martie 1869, p. 143—144.
[83] *Ibid.*, II, nr. 37 din 9 aprilie/28 martie 1869, p. 147—148.
[84] *Ibid.*, II, nr. 32 din 26/16 martie 1869, p. 127—128.
[85] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., fond. *I. M. Moldovan*, dos. „R", Pesta, 11 aprilie 1869.
[86] *Federațiunea*, II, nr. 25 din 28 faur/10 martie 1869, p. 100. Este vorba de numerele: 79, 102, 103, 107, 109, 110, 111, 113, 114, 116, 121, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 139 și 143.
[87] *Ibid.*, II, nr. 30 din 21/11 martie 1869, p. 120.
[88] *Ibid.*

Ioan Poruțiu în favoarea lui Al. Roman; în zadar au fost articolele din „Federațiunea" care demonstrau că nu acest ziar a „agitat", nu el a „aruncat între mase ideile, ci din contră, el numai a urmărit ideile și manifestațiunile ce se dezvoltau în sînul poporului, raportînd despre ele". Pronunciamentul de la Blaj a fost o astfel de manifestație, „făcută din partea maselor, care s-a lățit ca un foc electric în toată țara". „Federațiunea" o oglindit doar această agitație[89]. S-a făcut și un recurs în casație, către tabla septemviralã, dar a fost respins. Condamnarea nu mai putea fi atacată. Pentru executarea sentinței de închisoare trebuia însă și de data aceasta ridicată imunitatea parlamentară, deoarece, după cum am văzut, chiar în aceeași zi în care s-a dat sentința, Al. Roman a fost ales iarași deputat. Mai spera într-o grațiere venită din partea împăratului; însă chiar dacă aceasta s-ar fi întîmplat, era conștient că pînă la urmă tot va fi condamnat. Îi mărturisește această convingere prietenului său I. Micu Moldovan: „Vom lupta cît vom putea, dacă mă vor judeca odată, atunci știu că nu voi mai scăpa . . .". Totuși, el este gata să sufere căci: „numai așa vom putea izbuti la ceva, dacă vom lupta pînă în fine"[90].

Discutarea extrădării deputatului Al. Roman a fost din nou un prilej de luptă pentru deputații naționali, dar și de strînsă colaborare cu elementele progresiste maghiare. În ședința din 4 decembrie comisia de imunitate propune extrădarea deputatului Al. Roman. Simonyi Ernö prestigios deputat de stînga, a vorbit în contra extrădării. În același sens au mai vorbit: Iosif Hodoș, Sigismund Borlea, Vincențiu Babeș. Al. Roman mai este susținut de Emeric Henszlmann și Svetozar Miletiči; 40 de deputați maghiari de stînga propun vot nominal pentru a intimida majoritatea guvernamentală. Alexandru Mocioni adresează o interpelare ministrului de justiție.

Ministrul Horváth Boldizsár răspunde interpelării că nu pentru pronunciament a fost judecat (afirmația venea în contradicție cu evidențele), ci pentru articole de gazetă. Grațierea acordată de împărat nu se putea extinde asupra sa, deoarece nu făcea parte dintre cei adunați la Blaj. Ședința din 6 decembrie votează extrădarea deputatului Al. Roman cu 188 de voturi pentru și 124 contra[91].

Împotriva condamnării și extrădării I. Poruțiu a scris un patetic articol protestatar[92]. Dar nu numai el își exprimă adeziunea față de Al. Roman, ci se dezvoltă o adevărată mișcare, un puternic curent de opinie în favoarea fruntașului politic român.

Între actele lui Al. Roman se păstrează o lungă adresă, adevărată piesă de antologie, cu 708 semnături ale țăranilor și intelectualilor din cercul său de alegere, Ceica. Dragostea poporului pentru Al. Roman exultă din fiecare pagină, din fiecare rînd. Adresa de adeziune subliniază tocmai apartenența lui Al. Roman la năzuințele poporului: „ați luptat

[89] *Ibid.*, II, nr. 32 din 26/16 martie 1869, p. 127.

[90] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., fond. *I. M. Moldovan*, dos. „R", Pesta, 11 aprilie 1869.

[91] T. V. Păcățian, *o. c.*, V, p. 255—262.

[92] *Federațiunea*, II, nr. 137 din 12 decembrie/20 noiembrie 1869, p. 555—556.

aprig, *ați luptat pentru popor,* împotriva feudalismului ruginit, care planează și pînă astăzi în țiera noastră nefericită"[93]. Pe lîngă această dovadă de atașament, sînt numeroasele „Plenipotențe", venite din întreaga Transilvanie și din părțile ungurene, în care se cere deputaților Ilie Măcelariu, Ion Rațiu și altora, ca pe lîngă apărarea intereselor naționale ale românilor din Transilvania, ale tofălenilor deposedați de pămînturile lor, să lupte și pentru a exopera agrațierea lui Alexandru Roman redactorul Federațiunei"[94]. O emoționantă scrisoare de încurajare primește Al. Roman și de la șase români aflători la Torino (Italia), în frunte cu I. C. Drăgescu[95].

Situația lui Al. Roman a fost luată în discuție și de întrunirea confidențială a fruntașilor ardeleni, de la Turda, din 24 ianuarie 1870, condusă de Ilie Măcelariu. Între hotărîrile luate de participanții la întrunire, la punctul 5 se afla și următoarea: Deputațiunea va așterne petițiuni de grație în cazul lui Alexandru Roman, redactorul ziarului „Federațiunea"[96].

Pînă la urmă toate aceste presiuni ale cercurilor politice din Transilvania au rămas fără urmări, iar condamnatul politic, Al. Roman, își va executa pedeapsa de la 18 ianuarie 1870, pînă la 18 ianuarie 1871.

Poporul îl privea ca pe un martir al luptei sale. O doină închinată lui circula în Transilvania, Banat și părțile ungurene. Și conținutul ei atesta identificarea lui Al. Roman cu interesele și aspirațiile poporului al cărui reprezentant era:

„Stăpînii s-au mîniat
Că Roman a cuvîntat,
Și-n dietă și-n tipar
A spus chinul nost amar"[97].

Pentru a înțelege și mai bine de ce Al. Roman a fost atît de aspru condamnat și de ce țăranii în „Plenipotențele" lor legau problema grațierii lui Al. Roman de cea a tofălenilor, este necesar să știm în ce raport a stat el față de acest eveniment, care a zguduit conștiințele vremii, ajungînd și în paginile presei europene.

„Federațiunea" numărul 112 din 1869 publică telegrama trimisă de I. Rațiu la 10 octombrie de la Tîrgu Mureș care anunță că 300 de persoane, țăranii din Tofăleu, de 8 zile sînt scoși în mijlocul drumului de către baronul Apor Károly.

Al. Roman, care surprinde aspectele de clasă ale situației, demască opresiunea baronului Apor, subliniind că nu numai față de țăranii români s-a manifestat ca un zbir, ci și față de secui, pe care era să-i «ducă la totala perițiune... prin doctrina lui despre „siculica haereditas"». „Nici-

[93] B.A.R., *Arh. Al. Roman,* IV, Acte, nr. 55. Dat în Valea Holodului și între codrii ceicani în 27 decembrie 1869.

[94] Ibid., IV, Acte, nr. 57, Silvași, în 24 ianuarie 1870. Vezi și nr. 58, 59, 63, 64, 68 etc.

[95] Ibid., IV, Acte, nr. 54, Torino, 23 decembrie 1869. Vezi anexa.

[96] T. V. Păcățian, *o. c.,* V, p. 266.

[97] Ioan Lupaș, *Începuturile și epocele istorice ale ziaristicei românești-transilvane,* în *Studii istorice,* vol. V, Sibiu—Cluj, 1945—1946, p. 320.

odată şi nici o fiinţă omenească — spune în continuare Al. Roman — n-a făcut mai mult rău neamului său decît acest monstru de om".

După ce justifică dreptul la revoluţie al poporului ce nu mai poate „suporta jugul, preferînd a muri pe roată sau pe tron de foc ca *Horia* şi *Doja* numai ca să-şi poată răzbuna măcar un moment pentru suferinţele seculare", Al. Roman face un apel la toţi deputaţii: *„unguri, români, fără osebire de naţionalitate,* să faceţi a răsuna voacea voastră dimpreună cu a noastră, pînă la asurzirea guvernului, — făceţi-vă luntre şi punte, mişcaţi cerul şi pămîntul, — ca să scăpăm omenirea de acel tiran!"[98].

Silnicia baronului Apor care stătea în fruntea justiţiei din Transilvania are un ecou puternic în primul rînd în toate părţile locuite de români, de unde încep să vină ajutoarele solicitate de „Federaţiunea", „Gazeta Transilvaniei" etc. Un grup de români şi italieni din Torino trimit şi ei un ajutor în bani tofălenilor[99]. Ziarul „L'Unita Politica" din acelaşi oraş explica opiniei publice italiene, în legătură cu evenimentele din Tofăleu, dar şi cu suferinţele românilor de dincoace de Carpaţi, că din punct de vedere militar: „vecinul stat român nu are destulă forţă numerică ca să poată alerga la strigătul de durere al românilor din Transilvania, Banat" şi părţile ungurene[100].

Ziarul maghiar „Hon" prin condeiul redactorului său a calificat jurămîntul baronului Apor, cu ajutorul căruia a cîştigat procesul împotriva tofălenilor, drept *„iezuitic"*, motiv pentru care Al. Roman şi-a exprimat stima şi iubirea faţă de îndrăzneţul redactor maghiar care a sărit în ajutorul ţăranilor români nedreptăţiţi"[101].

În parlament Al. Roman este primul care ia apărarea ţăranilor din Tofăleu, adresînd guvernului şi o interpelare în această chestiune. Cuvîntarea sa magistrală care însoţea interpelarea, în şedinţa din 22 noiembrie 1869, critică întregul sistem de organizare administrativă şi legislativă, care permite asemenea situaţii ca cea a tofălenilor. La 30 noiembrie 1869 este oprit să mai comenteze situaţia tofălenilor şi tot ce mai poate face pentru ei este să prezinte o petiţie a acestora de a fi casată sentinţa forului al treilea, la care alătură şi actele procesului, invitîndu-i pe deputaţi să le studieze[102].

Tendinţele de unire a forţelor progresiste din parlament se vor face simţite tocmai în această perioadă. Al. Roman a fost omul politic care, datorită simpatiilor şi prestigiului ce-l avea în cercurile maghiare de extremă stîngă, a realizat contactul politic dintre Irányi Daniel, şeful stîngii extreme a partidului democrat, cu clubul deputaţilor naţionali români şi sîrbi, sprijinind tratativele celor două părţi[103].

*

[98] *Federaţiunea*, II, nr. 113 din 15/3 octombrie 1869, p. 450.
[99] *Ibid.*, II, nr. 117 din 24/12 octombrie 1869, p. 465.
[100] *Ibid.*, II, nr. 120 din 31/19 octombrie 1869, p. 177—178.
[101] T. V. Păcăţian, *o. c.*, V, p. 238.
[102] *Ibid.*, p. 248—250.
[103] *Ibid.*, p. 267.

Figură politică remarcabilă, Al. Roman nu este însă un izolat, căruia i-ar reveni neapărat toate meritele. Prezentînd în acest material doar în linii mari activitatea sa parlamentară, s-ar putea înclina spre această concluzie, de aceea ținem să reamintim că ideile sale progresiste au găsit în grupul deputaților bănățeni și ungureni, ca și în cercurile politice ale vremii, un mediu favorabil. În acele cercuri ideile respective circulau intens, mare parte din ele avîndu-și izvorul în revoluția democratică de la 1848. Al. Roman se încadrează astfel în rîndul celor mai radicali deputați români, alături de: Iosif Hodoș, Vincențiu Babeș și Alexandru Mocioni. Au fost însă momente cînd poziția sa a fost depășită de unul sau altul dintre cei amintiți. De asemenea, atît ca om politic, cît și ca om de cultură Al. Roman n-a fost nici el scutit de îndoieli, de ezitări, ba și de unele greșeli. Dar în pofida acestora, drumul său n-a pierdut nici cînd firul roșu, direcția principală a istoriei, servind cu abnegație și dîrzenie lupta de eliberare națională și socială, înțelegerea dintre popoare și cultura românească aflată în plin avînt.

Experiența parlamentară acumulată de Al. Roman i-a risipit speranțele în căile luptei legale. Parlamentul nu putea arăta altceva decît semne ale fanfaronadei și ignoranței, inerție și trîndăvie, spirit aristocratic și feudal. „Vechile instituții feudale există și astăzi spre detrimentul prosperității publice... feudalismul cel mai barbar însoțit cu absolutismul cel mai rigid înapoiază orice mișcămînt liberal“ — opina luptătorul Al. Roman. Toate acestea, încheie el, „ne prezintă cel mai trist spectacol pentru o viață constituțională“[104]. În ultimă analiză constituționalismul în Austro-Ungaria nu este altceva decît o „vorbă goală“[105].

În ședința din 22 noiembrie 1869, Al. Roman își afirmă aceleași convingeri și de la tribuna parlamentului, nu numai în coloanele „Federațiunii“. „Studiez activitatea din două sesiuni parlamentare a onoratei case — spune Al. Roman — și am făcut constatarea că edificiul nostru constituțional pe dinafară e mînjit de-a grosul cu spoială și la grajdul lui Augias dinlăuntru nu ne gîndim ca să-l curățăm cu energie de cuprinsul infect, ci credem că dacă propagăm cu glas tare principii mari, ca: libertate, egalitate cetățenească, libertate religioasă și altele de acestea, dacă strigăm tare și prin aceasta aruncăm praf în ochii Europei am făcut destul și nu ne mai gîndim că realitatea ne face de minciună la tot pasul și fără nici o cruțare“[106].

Adevăratul democratism nu putea fi însă în substanța unui parlament burghez, chiar dacă Al. Roman l-a presupus sau l-a dorit. Realitatea îl determină să critice nimicitor tarele acelui parlament. Anii următori, continuînd să dețină mandatul de deputat, sentimentul zădărniciei și inutilității acestui fel de luptă îl va face să înțeleagă și-l va convinge că eliberarea națională și socială nu-și vor găsi realizarea decît prin mobiliza-

[104] *Federațiunea*, II, nr. 127 din 19/7 noiembrie 1869, p. 505—506.
[105] *Ibid.*, II, nr. 104 din 24/12 septembrie 1869, p. 413.
[106] T. V. Păcățian, *o. c.*, V, p. 235.

rea la luptă a întregului popor şi prin exercitarea dreptului inalienabil al acestuia de a se opune cu forţa, forţei.

Aceste convingeri l-au adus de fapt în faţa justiţiei. Din cauza lor era privit ca unul dintre cei mai incomozi deputaţi. Condamnarea ca „redactor" şi nu ca „deputat" s-a produs nu fiindcă în această din urmă calitate ar fi fost mai „temperat" în criticile sale la adresa oligarhiei guvernamentale burghezo-moşiereşti, — o dovedesc cu prisosinţă cuvîntările sale, — ci fiindcă presa avea o cenzură vigilentă şi exista o lege a presei în paragrafele căreia putea fi încadrat destul de uşor, asigurîndu-se astfel o faţadă legală, constituţională, acţiunii de a-l reduce la tăcere.

Cu o zi înainte de a înfrunta închisoarea de la Vaţ, Al. Roman i-a înfăţişat fruntaşului George Pop de Băseşti ceea ce îl susţine în lupta sa: „Sprijinul meu au fost şi este conştiinţa că cea mai mare şi mai bună parte a inteligenţei române consimte cu mine şi aprobă principiile pentru cari lupt eu în organul meu şi ca deputat în Cameră"[107].

Înainte de a intra în închisoare şi după aceea, primeşte scrisori de încurajare de la particulari şi de la o serie de asociaţii. L-a impresionat în mod deosebit diploma de onoare a „Societăţii de lectură din Buteni", societate alcătuită din români, maghiari şi germani[108].

Pe baza unui certificat medical, în septembrie 1870 a primit o scurtă permisie din închisoare, timp în care a luat parte la sfinţirea unui clopot pe care îl dăruise mai demult bisericii ortodoxe din Ceica. Întîlnirea cu alegătorii săi a prilejuit multă emoţie de o parte şi de alta[109].

Reintrînd în monotonia detenţiunii, Al. Roman îşi păstrează nealterată forţa combativă, scriind lungi răvaşe politice, pentru că simţea nevoia imperioasă de „a conversa din depărtare cu acei puţini la număr, dar tari la inimă", cum erau I. Micu Moldovan, G. Bariţiu, Ioachim Mureşan etc. Se declară un înflăcărat adept al pasivismului ardelenilor, căci puterea inerţiei conţinută în pasivism „este cel mai bun mijloc, afară de revoluţiune" — de a „împedeca roata mecanismului care ne apasă şi tinde a ne turti". De la 1867 încoace, spune Al. Roman, *acum* este cea mai bună ocazie de „a ne putea apropia de realizarea aspiraţiunilor noastre", pentru aceasta însă trebuie antrenate la luptă mase tot mai largi ca astfel „cei de la putere încă să o vadă, să o cunoască şi să se convingă că noi nu renunţăm nici la drepturi, nici la lupta pentru ele, — că nu obosim; din contră, că sîntem rezoluţi pînă la extremitate întru încercări şi sforţări spre a lupta, şi în lupta cea mare a persevera". Al. Roman încheie, făcînd apel la I. M. Moldovan şi la ceilalţi fruntaşi ardeleni: „Scrieţi, lucraţi, adunaţi-vă, consultaţi-vă, puneţi toate în mişcare. — Vă vor închide? asta să o cercaţi toţi fruntaşii, din temniţă va răsări libertatea noastră, care trebuie scump plătită"[110].

---

[107] Bibl. Centr. Univ. Cluj, Donaţiunea Hossu—Longin, *Coresp. Gh. Pop de Băseşti*, Ms. 4055, doc. nr. 39.

[108] B.A.R., *Arh. Al. Roman*, IV, Varia 2.

[109] Ibid., I, Ms. 53. Ceica, 30 sept. 1870.

[110] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., fond. *I. M. Moldovan*, dos. „R", Vaţ, 22 noiembrie 1870.

Al. Roman trimite și scrisori „deschise" „Federațiunii", chemînd la unitate: „Armonia și pacea între români — scrie el — să ne fie tuturor sfîntă, atît în politică cît și în biserică"[111].

Ieșirea din închisoare, la 18/6 ianuarie 1871, a fost o adevărată sărbătoare. În gara Pesta se aflau o mulțime de români în frunte cu Iosif Hodoș, precum și o delegație de țărani din Ceica, veniți să-și întîmpine deputatul[112]. Pe lîngă manifestația făcută la gară, primește numeroase scrisori și telegrame de felicitare din: București, Maramureș, Oradea, Lugoj, Lipova etc.[113]. Al. Roman, omul activ, dinamic și dinamizator, consideră anul petrecut la Vaț, „un an pierdut din viață"[114], motiv pentru care s-a avîntat în luptă cu și mai multă energie.

*

Al. Roman organizează în ianuarie—februarie 1871 colecte pentru răniții francezi[115], manifestă o vie simpatie pentru Comuna din Paris[116], condamnă tirania monarhului căzut, condamnă papalitatea și războiul. Pe linia acestor idei, ziarul său va publica în 1872 un articol intitulat „Internaționala", care se încheie astfel: „Marx, fondatorul Internaționalei, e mort, instituțiunea lui însă pare a fi menită să țină lumînarea la moartea relelor din societatea de față"[117]. Faptul ne îndreptățește să afirmăm că simpatiza și cunoștea ideile și mișcarea socialistă. A primit și el scrisoarea din 20 septembrie 1871, de la comitetul ad-hoc din Sibiu, pentru a-și da părerea în problemele urgente naționale și în special asupra oportunității unei adunări naționale[118]. Deși ieșise din închisoare în iarna lui 1871, în toamna aceluiași an declară că în cazul în care o apropiere de guvern sau regim ar folosi, el „va sprijini acea apropiere", deoarece „va fi întotdeauna acolo unde vor fi interesele națiunii", declarație consemnată în scrisoarea protopopului Ion Mețianu către Visarion Roman[119].

Cu ocazia discutării legii electorale Al. Roman a combătut „argumentele" împotriva votului universal, arătînd că de fapt acestea nu sînt argumente, ci *„pretexte"*, deoarece: „eu țin că poporul totdeauna este matur pentru libertate. Guvernele absolutistice, reacționare și tot felul de tirani n-au ținut niciodată poporul a fi matur pentru libertate și cu dibăcie au stăruit prin mijloace artificiale ca poporul nicicînd să nu devină matur pentru libertate, numai ca astfel pe popor, ca nematur, să-l poată

[111] *Federațiunea*, IV, nr. 1 din 13/1 ianuarie 1871, p. 1—2.
[112] *Ibid.*, IV, nr. 3 din 20/8 ianuarie 1871, p. 12.
[113] *Ibid.*, IV, nr. 5 din 25/13 ianuarie 1871, p. 20.
[114] I. Dinurseni, *o. c.*, p. 13.
[115] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., fond. *I. M. Moldovan*, dos. P_1. Petru Pop către I. M. Moldovan, Hațeg, 2 februarie 1871.
[116] *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, București, 1964, p. 245.
[117] *Federațiunea*, V, nr. 39 din 19/7 apr. 1872, p. 154—155.
[118] B.A.R., *Arh. Al. Roman*, IV, Acte, nr. 94.
[119] Bujor Surdu, *Conferința națională de la Mercurea (1869)*, în *Anuarul Inst. istorie Cluj*, 1965, 8, p. 208.

exploata mai lesne și mai bine, pînă ce apoi în fine, popoarele ne mai avînd drepturi, s-au văzut silite a recurge la unicul drept ce le mai rămăsese, la forță, răzbunînd adese într-o oră suferințele seculare. Istoria mărturisește că revoluțiunile cele crunte s-au născut pururea din lipsa ori restrîngerea libertății"[120].

Al. Roman și Al. Mocioni, care la fel a vorbit în favoarea votului universal, sînt viu susținuți de stînga opoziției maghiare: Ign. Helfy, Ed. Kállay, Al. Almássy și mai ales L. Mocsári. Față de acești deputați maghiari de stînga, „Federațiunea" își exprimă deosebita apreciere, numindu-i „adevărați amici ai libertății și capete în adevăr luminate", care „în chestiunea sufragiului universal, dar mai ales în chestiunea de naționalități, steteră la înălțimea misiunii lor"[121]. Dintre cei enumerați, L. Mocsári este figura cea mai proeminentă și Al. Roman îl numește „vechi amic al naționalităților".

În 1873 Al. Roman ia parte mai rar la lucrările parlamentului, fiind bolnav cea mai mare parte a anului. Intervențiile sale, puține la număr în acest an, se mențin pe vechea linie politică. Din acest timp merită amintit cuvîntul său din 6 decembrie 1873, prin care sprijină pe cetățenii germani din Sighișoara care cer modificarea articolului de lege 44 de la 1868, vătămător pentru drepturile lor[122].

Cu ocazia dezbaterii extrădării deputatului V. Babeș, din 26 ianuarie 1874, pentru a fi condamnat într-un proces de presă, Al. Roman se ridică în apărarea acestuia, condamnînd în general procesele de presă, ca fiind ceea ce „erau în evul mediu procesele intentate vrăjitoarelor, cari deci își greșesc scopul"[123].

Îndelungata și constanta sa luptă pentru apărarea intereselor Transilvaniei și-o manifestă și cu ocazia discutării paragrafului 5 din legea electorală, paragraf referitor la cenzul transilvănenilor. Discuția se desfășoară la ședința din 20 iulie 1874 și intervenția sa este îndreptată împotriva amendamentului baronului Kemény Gábor, care prevedea restrîngerea dreptului de vot[124].

După noua lege electorală, mult înăsprită pentru popoarele nemaghiare, precum și datorită „metodelor" de alegere folosite de guvernul Tisza Kálmán, care urmărea nimicirea opoziției maghiare și a deputaților celorlalte naționalități, rîndurile acestora din urmă s-au rărit serios, iar pentru cei rămași au început „zile grele".

Acesta este ciclul parlamentar (1875—1878), în care se pune sub semnul întrebării și compatibilitatea de deputat a lui Al. Roman (deoarece ocupa un post de profesor universitar)[125].

Tăcerea și inactivitatea din această perioadă Al. Roman și-o explică într-una din scrisorile sale către I. Micu Moldovan: „Situațiunea în care

[120] *Federațiunea*, V, nr. 34 din 26 martie/7 aprilie 1872, p. 133—134.
[121] *Ibid.*, V, nr. 33 din 24 martie/5 aprilie 1872, p. 129.
[122] T. V. Păcățian, *o. c.*, VI, p. 244.
[123] *Ibid.*, p. 269—270.
[124] *Ibid.*, p. 398—410.
[125] *Ibid.*, VII, p. 624.

mă aflu mai ales de 2 ani încoace au influențat greu și asupra activității mele peste tot, dar anume asupra celei politice, pentru că lăsînd la oparte grijile și frămîntările perpetue, am fost silit să mă retrag cu totul de la ori ce acțiune în Cameră, căci altminterea nu numai mandatul de deputat, ci și profesura depindea de la bun placul guvernului mai ales sub guvernarea cea violentă a lui Tisza"[126].

Luptîndu-se cu mari greutăți financiare, Al. Roman este nevoit să încheie brusc existența „Federațiunii" la începutul anului 1876. Dar pînă în ultimul moment al existenței ziarului, Al. Roman a combătut în coloanele acestuia dualismul și șovinismul. În acești ani grei pentru mișcarea națională Al. Roman își ridică și mai mult glasul împotriva învrăjbirii dintre popoare, susținînd că: „Misiunea diplomaților, politicienilor, publiciștilor și *mai ales a literaților* de ambele părți [maghiară și română, n. ns.], este de-a mijloci o apropiere"[127].

Critica dualismului făcută de Al. Roman și apelurile sale la lupta comună a popoarelor român și maghiar, a tuturor popoarelor din monarhie, au depășit epoca sa, așa cum a făcut-o și critica koșutistă a dualismului[128], ambele atitudini influențînd pozitiv gîndirea politică progresistă românească și respectiv maghiară, cu evidente înterpătrunderi și afinități.

*

Menținîndu-și mandatul de deputat și în ciclul parlamentar 1878—1881, Al. Roman aduce acum un aport însemnat la apărarea limbilor naționalităților oprimate din monarhie, ca limbi de predare în școlile poporale elementare. La cuvîntul în ședința din 1 mai 1879 și arată că proiectul de scoatere a acelor limbi din școlile elementare de un an de zile provoacă agitație în sînul naționalităților nemaghiare din țară. Presa guvernamentală a evitat să publice acele articole și păreri, apărute în străinătate și în ziarele naționalităților, care dezaprobau proiectul, ceea ce s-a făcut — spune Al. Roman —, cu „intenționea ca poporul maghiar să nu audă cuvîntul adevărului, nici dreptele reclamațiuni ale celor insultați". Această procedură o vede în aceea că cei ce dirijează presa șovină „se tem de mintea cea sănătoasă a poporului maghiar"[129]. În continuare, arată că tendințele guvernului de a deznaționaliza pe români, sîrbi etc. prin asemenea legi sînt opuse ideilor vremii. Acum domnește „Ideia naționalității", vrînd să spună „a unității", deoarece aceasta „a creat Italia unită și puternica Germanie. Ideea națională a dărîmat înaintea ochilor noștri un imperiu și în epoca aceasta venim noi înaintea Casei cu proiecte ce conțin asemene inspira-

[126] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., fond. *I. M. Moldovan*, dos. „R", Budapesta, 12 martie 1877.

[127] *Federațiunea*, VII, nr. 44—45 din 22 iunie/4 iulie 1875, p. 139.

[128] Galántai József, *Az 1867-es kiegyezés*, Budapesta, 1967, p. 154.

[129] T. V. Păcățian, *o. c.*, VII, p. 758. Vezi și B.A.R., *Arh. Al. Roman*, I, ms. 27.

ţiuni bolnave?"[130]. Asupra problemelor ridicate de acest proiect de lege Al. Roman întreţine un strîns contact cu G. Bariţiu, pe care îl asigură că „Deputaţii români vor lupta pentru înlăturarea proiectului"[131].

Legăturile cu fruntaşii ardeleni şi prestigiul său politic îi aduc onoarea de a fi ales în comisia celor 30 de membri împuterniciţi cu compunerea şi prezentarea „proiectului de concluze" a adunării de la Sibiu din 12—14 mai 1881, cu ocazia întemeierii Partidului Naţional Român, moment de mare însemnătate în istoria românilor de dincoace de Carpaţi[132].

În sesiunea parlamentară 1881—1884, deşi ales pe baza programului guvernamental, atitudinea sa în problema naţională nu se schimbă. Nesocotind poziţia sa de „guvernamental", continuă să-şi ridice glasul în favoarea naţiunilor oprimate. La 9 februarie 1882 a prezentat în faţa parlamentului petiţia de respingere a proiectului de lege referitor la introducerea limbii maghiare în gimnazii şi şcolile reale, petiţie înaintată de dr. Ioan Vancea arhiepiscop şi mitropolit al Blajului. Împotriva acestui proiect de lege se declanşează mari adunări populare la Sibiu, Braşov, Deva, Blaj, în cadrul cărora se protestează energic[133]. La 5 martie 1883, cînd A. Trefort, ministrul învăţămîntului, cere votarea legii, Al. Roman răspunde printr-un rechizitoriu la adresa politicii de deznaţionalizare şi a doctrinelor „cari nu se sfiesc a nega românilor nu numai dreptul de naţionalitate, ci chiar şi al existenţei"[134]. Tot acum el apără şi interesele ţăranilor, criticînd legile agrare care au dus poporul „la sapă de lemn", lovind mai ales în locuitorii de la munte, al căror drept de a folosi pădurile şi păşunile a fost şters, lucru atît de dăunător economiei animaliere[135].

Acesta a fost şi ultimul său mare discurs în parlament. Ofensiva burghezo-moşierimii maghiare asupra drepturilor naţionale, ofensivă în care se încadrau şi legile şcolare ale lui Trefort, îl determină pe Al. Roman să-i scrie lui I. Micu Moldovan că „Numai un resbel mare ne va scăpa"[136].

Memorialul lui G. Bariţiu din 1882 îi stîrneşte entuziasmul[137] (el ceruse un Memorandum încă din 1870 pe cînd se afla în închisoare) şi îşi asumă răspunderea de a-l împărţi deputaţilor, miniştrilor şi personalităţilor mai de vază din Budapesta. Al. Roman a fost acela care a lămurit principiile acestui act de rezonanţă europeană deputaţilor maghiari, recomandîndu-le să mediteze serios şi fără prejudecăţi asupra lui[138]. La fel îi informează asupra conţinutului memoriului şi pe deputaţii sîrbi. Îi comunică apoi lui G. Bariţiu că „Presa sîrbească şi croată au vorbit cu

---

[130] T. V. Păcăţian, *o. c.*, VII, p. 772—773.
[131] B.A.R., Ms. rom. nr. 1001, fila 66, Budapesta, 22 aprilie 1879, st. n.
[132] T. V. Păcăţian, *o. c.*, VII, p. 15.
[133] Şt. Pascu, *Mişcarea memorandistă şi lupta pentru unitatea de stat (1881—1905)*. (In: *Desăvîrşirea unificării statului naţional român* ..., p. 50).
[134] T. V. Păcăţian, *o. c.*, VII, p. 99—115.
[135] *Ibid.*, p. 108.
[136] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., fond. *I. M. Moldovan*, dos. „R", Pesta, 1 februarie 1884 st n.
[137] B.A.R., Ms. rom. nr. 1001, fila 86, Pesta, 18 noiembrie 1882.
[138] Ibid., file. 83—84, 15 noiembrie 1882, st. n.

multă căldură despre memorand și declară că românii au toate simpatiile și tot sprijinul lor"[139]. Pînă la urmă reușește să împartă 345 de exemplare ale memoriului, dintre care 200 deputaților, 100 membrilor camerei magnaților, 25 miniștrilor, arhiducelui Rudolf și altor personalități[140].

Perioada 1884—1887 este ultima din prezența sa în viața parlamentară. Ales tot ca deputat guvernamental (membru al partidului liberal), fără a face parte însă din „clubul" partidului, el rămîne în afara luptelor politice, cu amintirea celor „două stelișoare" deasupra activității parlamentare din anii precedenți, discursurile din 1879 și 1883[141].

Ajuns la vîrsta de 60 de ani, într-un articol din „Tribuna", cu aer de testament politic, Al. Roman arată cu multă modestie că a luptat pentru cauză cît a putut și cum a putut. După o activitate de 35 de ani pe tărîm social-politic, Al. Roman conchide că: „Este o lege a naturii ca bătrînilor să urmeze tinerii, cu care îmi iubesc națiunea, nu am în această privință decît o singură dorință: ca generațiunea sucrescinte să ne întreacă în știință, bărbăție și laboare! Noi cești bătrîni, știind că „longus post nos ordo, idem petentium decus" și mai ales că următorii noștri sunt mai harnici, ne vom duce mulțumiți și fericiți!"[142].

La alegerile din vara anului 1887, lui Al. Roman i se curmă posibilitatea de a-și mai păstra mandatul. Armata și jandarmeria au oprit majoritatea alegătorilor să-și spună cuvîntul. Pretorii și notarii cutreierau comunele, împărțind bani și spunînd oamenilor că „pe Roman nici împăratul nu-l mai vrea". Ordinul dat de főispán către solgăbirăi și notari a fost de a nu admite cu nici un preț alegerea lui Al. Roman. Cu toate acestea el obține o majoritate de cel puțin 300 de voturi, însă oficialitățile de partea cărora se afla puterea nu i-au acordat mandatul. În legătură cu aceasta îi scrie lui Vincențiu Babeș: „Eu eram sătul de deputăție, dar cauza s-a pierdut în cercul meu și aceasta mă doare..."[143]. Cu toate nedreptățile, spune Al. Roman, luîndu-l de martor pe V. Babeș, „Noi rămînem tot cum am fost, cu convicțiunile noastre, oameni de pp-iu [principiu, n. ns.], cari nu urîm națiunea ungurească, ci combatem pe conducătorii ei, „cari lucră chiar în contra intereselor" acesteia[144].

Sinceritatea spuselor sale nu poate fi pusă la îndoială, ba mai mult, este valabilă pentru toți deputații români din parlamentul budapestan, așa cum reiese și din platforma lor de luptă, sintetizată de Al. Roman încă din 1869: „Deputații naționali luptă pentru libertate în toate direcțiunile, pentru lărgirea bazei democratice a libertăților cuprinse în legile de la 1848, pentru încetarea castelor atît sociale cît și naționale (ne pricepeți),

---

[139] Ibid., fila 94, Pesta, 24 noiembrie 1882, st. n.
[140] Ibid., *Arhiva Al. Roman*, IV, Varia 1.
[141] Ibid.
[142] *Tribuna*, III, nr. 8 din 11/23 ianuarie 1886.
[143] Arh. Vincențiu Babeș, dos. „*Diverse*", Al. Roman către Vinc. Babeș, S. Sebiș, 21 iunie 1887, în posesia prof. dr. doc. MIHAIL DAN, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție acest material.
[144] Ibid.

ei luptă în contra privilegiului şi [a] oamenilor privilegiilor“ ... apoi împotriva clericalilor „adecă clerul înalt, ruginit“ şi a fraţilor lor „ultraconservatorii cari ca stînca apasă tendinţele cele de reformă ale partitei de care s-au legat“, şi în fine, împotriva castei „soldăţeşti“. „Aceste trei sau mai bine patru clase de oameni sunt duşmanii cei neîmpăcaţi ai libertăţii, prin urmare de combătut cu toată puterea condeiului şi a cuvîntului, pînă cînd vor sucomba, căci numai pe ruinele lor va ţine triumful său libertatea cea adevărată“[145].

Spre apusul vieţii sale Al. Roman încearcă o satisfacţie politică majoră, prin aceea că cercurile politice din România au ajuns să înţeleagă situaţia românilor subjugaţi şi „că ei fără de noi nu au viitor[146]. El însuşi rămîne unul dintre oamenii politici şi de cultură care continuă să sudeze legăturile dintre Tarnsilvania şi România mai ales în calitatea sa de membru al Academiei.

*

Prin activitatea sa parlamentară de peste două decenii Al. Roman a servit pe deplin interesele naţionale şi sociale ale poporului român. Ceea ce a dat tărie şi sens luptei sale a fost speranţa într-o societate a adevărului şi dreptăţii, pe care atît de des o afirma. Cea mai frumoasă exprimare a speranţei sale rămîne poate aceea formulată la 1873, în următorii termeni: „Sublimele idei de libertate, egalitate, frăţietate, sunt batjocorite. Va veni însă timpul cînd domnia lor va străluci în toată splendoarea sa. Dreptatea şi adevărul pot fi călcate, dar ele în veci nu pier“[147].

În fine, lupta sa pentru apărarea intereselor ţărănimii, pentru votul universal, pentru adevărata democraţie, ca şi eforturile sale pentru încheierea unei înţelegeri româno-maghiare, şi a tuturor naţiunilor oprimate din Imperiul habsburgic împotriva claselor retrograde, simpatia sa pentru ideile socialiste, sentimentele sale republicane şi idealul unirii Transilvaniei cu România, susţinut cu aprindere, ni-l înfăţişează pe Al. Roman ca fiind unul din oamenii politici cu cele mai înaintate vederi ale vremii sale.

---

[145] *Federaţiunea*, II, nr. 38 din 11 aprilie/30 martie 1869, p. 151.

[146] Gelu Neamţu, *Mihail Kogălniceanu şi Transilvania*, în *Studii*, 1967, 20, nr. 5, p. 925.

[147] *Federaţiunea*, VI, nr. 18 din 16/4 martie 1873, p. 69.

ANEXĂ*

Cetățene!

Persecuțiunile ce le suferiți din partea guvernului..., actul injust al Camerei... care acordă estrădațiunea voastră sunt de natură d-a revolta inima fie cărui om bine simțitor.

Care fu crima voastră? Aceea d-a fi protestat în contra unor legi nedemne de secolul în care trăim.

Guvernul... nu a condamnat în *Voi* pe un simplu individ, ci *drepturile unei națiuni;* nu încarcerează pe un singur *Roman,* ci libertatea unui popor. Inimicii Românilor voiră să vă degradeze, dar v-au înălțat, țintiră a vă umili, dar v-au ilustrat, încingînd în jurul frunții voastre coroana martiriului, acea sacră coroană care e simbolul triumfului celui ce o poartă.

Numele vostru, atunci cînd vom avea o *adevărată* libertate, o adevărată *virtute* și *conștiință,* va fi o pagină istorică a națiunei.

Surîdeți în suferințele voastre: martiriul vostru va ajuta triumful sântei cause ce susținurăți cu atîta curaj și devotament.

Națiunea aratînd cu mîna arestul vostru va zice celor ce vă persecută: „Acolo zace unul din cei mai devotați fii ai mei, un apostol al dreptului și datoriei: — dați-mi cont de suferințele lui..."

De pe clasicul pămînt al Mamei-patriei noi vă trimitem o salutare frățească și vă strîngem mîna cu iubire.

Turin 23 decembrie 1869.

I. C. Drăgescu
Catullescu
D. Joannescu
Luchi
Malcoci
Theodorescu

L'ACTIVITÉ PARLEMENTAIRE DE ALEXANDRU ROMAN, 1866—1887

RÉSUMÉ

L'activité de député de Alexandru Roman est ample et représente une contribution de valeur apportée au mouvement de libération nationale et sociale des Roumains de l'Empire des Habsbourg.

* B.A.R., *Arh. Al. Roman,* IV, Acte, nr. 54.

Homme doué d'une vaste culture et d'une opiniâtreté politique exceptionnelle, il devient un des députés les plus redoutables de l'opposition, représentant des intérêts nationaux roumains dans le parlement de Budapest.

Alexandru Roman, durant sa longue présence dans le parlement (1866—1887) a défendu les idées les plus avancées de son temps. Il a lutté pour le vote universel, pour les intérêts de la paysannerie, pour la reconnaissance des droits nationaux des Roumains et des autres nations opprimées d'Autriche-Hongrie, contre l'union forcée de la Transylvanie avec la Hongrie. Il a manifesté une vive sympathie pour les idées républicaines et socialistes.

Combattant pour la fédéralisation de l'Autriche, il avait en vue la réalisation de l'union des Roumains de l'Empire, comme un premier pas vers l'union avec la Roumanie, l'idée de la fédéralisation constituant en même temps un support légal d'où il pouvait s'attaquer au dualisme. Alexandru Roman condamne violemment l'odieux système politique dualiste, en tant qu'un régime d'oppression nationale et sociale. Il a fait des efforts considérables pour une entente entre Roumains et Hongrois, ainsi qu'entre toutes les nations opprimées de l'Empire, contre l'ennemi commun.

En sa qualité de membre fondateur de l'Académie Roumaine, il a fait de nombreux voyages à Bucarest, où il rencontrait des personnalités culturelles et politiques de l'Etat roumain, avec lesquelles il s'entretenait à propos de l'attitude que devaient adopter les députés roumains dans leur lutte pour des droits nationaux.

Comme rédacteur du journal „Federațiunea", il a pu soutenir dans les colonnes de celui-ci les idées pour lesquelles il luttait dans le parlement. Les cercles officiels réactionnaires lui monteront des procès de presse et réussiront à le faire condamner à un an de prison, ce qui engendrera de grands mécontentements parmi les Roumains de Hongrie et de Transylvanie.

Son radicalisme politique l'a amené à dénoncer le parlement bourgeois comme inefficace et la lutte parlementaire comme vaine, reconnaissant aux peuples le droit à la révolution. Alexandru Roman a été en même temps un de ceux qui a combattu résolument le chauvinisme et qui s'est opposé avec véhémence aux mesures de dénationalisation prises par les gouvernants.

Dans son essence, toute son activité politique et culturelle est dominée par le désir ardent de l'unité politique du peuple roumain, unité qu'il considérait comme naturelle et inévitable.

DATE NOI ÎN LEGĂTURĂ CU RĂZBOIUL VAMAL DINTRE ROMÂNIA ŞI AUSTRO-UNGARIA (1886—1891)

DE

HILDE MUREŞAN

Ultimele decenii ale secolului al XIX-lea se caracterizează, în viaţa economică mondială, prin accentuarea concurenţei comerciale între toate statele, începînd cu cele mai dezvoltate. Fenomenul se datorează dezvoltării inegale şi în salturi a capitalismului, concretizate în apariţia considerabilului potenţial industrial al unor ţări ca S.U.A. şi Germania, care ajung din urmă şi chiar depăşesc ţări ca Anglia sau Franţa, aflate pînă în preajma anului 1870 — îndeosebi Anglia — într-un sensibil avans faţă de restul lumii.

Dar nu numai pe plan industrial se observă această înăsprire a concurenţei, ci şi pe tărîm agrar. Beneficiind şi de perfecţionarea mijloacelor de comunicaţie — căi ferate, vase cu aburi, unele începînd a fi dotate cu instalaţii frigorifice — ţări ca S.U.A. şi Rusia, urmate de Argentina, Australia, Canada, invadează piaţa europeană cu produsele agriculturii lor şi ale creşterii animalelor: cereale, carne, lactate, lînă.

Agricultura din ţările Europei centrale şi vestice intră din acest motiv într-o perioadă de criză, prelungită pînă către sfîrşitul secolului.

Drept urmare a împrejurărilor menţionate, în politica majorităţii statelor se observă, după 1870, tendinţa de a renunţa la liber-schimbism şi a reveni la protecţionismul vamal. Cazurile, împreună cu consecinţele lor, sînt numeroase — tarife germane contra grînelor ruseşti, războiul vamal franco-italian etc. Printre acestea se înscrie şi războiul vamal dintre România şi Austro-Ungaria, desfăşurat între anii 1886—1891. El a stînjenit destul de serios, vreme de mai mulţi ani, relaţiile comerciale dintre România şi Transilvania. A fost studiat în mai multe rînduri şi este, în linii generale, bine cunoscut, deşi totalitatea documentelor în legătură cu consecinţele sale pe teritoriul Transilvaniei n-a fost pusă încă la contribuţie.

În cele ce urmează, vom încerca să aducem mai multe date noi, bazîndu-ne în mare parte pe acte şi rapoarte din arhiva fostului Minister

al agriculturii, industriei și comerțului din Ungaria, precum și pe alte fonduri păstrate la Arhivele de Stat din Budapesta.

E cunoscut faptul că războiul vamal a avut drept motive principale intenția guvernului austro-ungar de a prelungi, în condiții pe cît posibil mai avantajoase, termenii convenției comerciale încheiate cu România în 1875. Or, această convenție era în detrimentul net al dezvoltării industriei românești, pe care guvernele din România înțelegeau să o protejeze. Sub anumite aspecte, ea era incompatibilă cu noua situație de drept a României, care-și dobîndise independența în 1877, la doi ani după încheierea convenției amintite. Guvernele României au urmărit așadar și ele o revizuire a convenției, dar într-un sens potrivnic celui dorit de Austro-Ungaria, adică limitînd, prin tarife mai rezonabile, concurența produselor manufacturate din Austro-Ungaria pentru industria românească.

După ce, așa cum am arătat într-un studiu anterior*, Austro-Ungaria a fost aceea care a încercat, nu numai odată, să ocolească prevederile convenției, făcînd greutăți importului de produse agricole și în special de vite și carne din România, la apropierea termenului de expirare a convenției anumite măsuri ale guvernului român au alarmat autoritățile de resort austro-maghiare, creînd un oarecare climat de tensiune între cele două țări.

În luna mai 1884, în România s-a adoptat o lege cu privire la reglementarea comerțului cu amănuntul, limitînd considerabil posibilitatea practicării acestui comerț de către persoane care nu erau cetățeni români.

Asupra consecințelor pe care le-a avut aplicarea legii în sud-estul Transilvaniei, ne informează un raport al Camerei de comerț din Brașov, adresat Ministerului agriculturii, industriei și comerțului din Budapesta, cu data de 30 octombrie 1884[1].

Raportul constată dificultățile pe care le provoacă legea românească din mai 1884 micilor meseriași din zona Brașov — Bran — Sf. Gheorghe — Tg. Secuiesc și alte localități. Numeroși meseriași din această regiune confecționau tot soiul de mărfuri de mărunțiș, destinate exportului în România. Aceste mărfuri ajungeau în România direct, prin frecventarea de către micii meseriași din jurul Brașovului a iarmaroacelor de peste Carpați. Pe de altă parte și unele firme comerciale mari, de exemplu Stănescu, achiziționau „en gros" astfel de produse și le exportau la filialele lor din Ploiești, București, Craiova și alte localități din România. Asemenea comercianți existau și la Sibiu și la Făgăraș.

Dificultățile micilor meseriași, semanalate de raportul amintit, se datorau și faptului că unii din ei erau exploatați de marii comercianți. Anume: în cele două-trei luni premergătoare recoltei, țăranii nu prea aveau nici bani, nici timp pentru a merge la tîrguri, așa că afacerile mi-

---

* *Date cu privire la restricțiile comerciale față de România, impuse de guvernul austro-ungar în anii 1878—1879*, în *Anuarul Inst. istorie Cluj*, 1968, 11, p. 291—305.

[1] Arh. Földmivelés, Ipar- és Kereskedelmi Miniszterium (în continuare F.I.K.M.), nr. 540/9.

cilor meseriaşi şi ale comercianţilor detailişti rurali cunoaşteau un interval de stagnare. De acest interval profitau marii comercianţi, oferind micilor meseriaşi strîmtoraţi preţuri foarte scăzute pentru produsele lor. Meseriaşii preferau să depună la casele de amanet mărfurile pe care le produceau în răstimpul de vară; de aici, ei le răscumpărau toamna, cînd iarmaroacele se reînsufleţeau şi preţurile începeau să crească. Pînă la data raportului, casele de amanet şi păstrare din Braşov erau supraîncărcate cu asemenea mărfuri (în special cizme şi pielărie) destinate României, dar pe care producătorii nu se prezentaseră să le ridice, pentru motivul că ei nu mai puteau merge în România. Raportul din Braşov consideră legea românească pentru reglementarea comerţului cu amănuntul drept o încălcare a spiritului convenţiei comerciale din 1875, deşi recunoaşte că în textul ei nu era cuprinsă nici o specificare cu privire la acest fel de comerţ. Raportul prevede că va fi foarte greu să fie convinsă România să renunţe la această lege sau s-o modifice, deoarece ea răspunde necesităţilor sale de a-şi dezvolta industria şi meşteşugurile proprii. Iar pe de altă parte, neavînd comercianţi cu amănuntul care să vină în Transilvania, aşa cum cei de pe lîngă Braşov treceau Carpaţii, România nu are să se teamă de contramăsuri din partea autorităţilor monarhiei.

În situaţia dată — semnalează raportul — mulţi meseriaşi au făcut cunoscută intenţia lor de a se strămuta în România. Raportul cere ministerului să intervină pentru a determina guvernul român să renunţe la legea amintită. Pe de altă parte însă, sceptic în privinţa şanselor de reuşită ale unui atare demers, consideră că redresarea categoriilor de meseriaşi lovite prin măsura guvernului român va putea surveni numai printr-o reorganizare a producţiei atelierelor lor, confecţionînd articole mai fine, care să se poată plasa pe piaţa oraşelor, iar nu a satelor.

Pe de altă parte, şi în România opinia publică era din ce în ce mai nemulţumită de convenţia vamală cu Austro-Ungaria, pe măsură ce se apropia termenul de expirare a acesteia. Trimisul austro-ungar la Bucureşti, Mayr, înaintează la 24 decembrie 1884 un raport pe această temă către Ministerul de externe din Viena. La rîndul său, acesta din urmă, la 30 decembrie 1884, trimite în copie raportul respectiv Ministerului agriculturii, industriei şi comerţului din Budapesta. Raportul semnalează agitaţia crescîndă din parlamentul român împotriva convenţiei comerciale. Camera deputaţilor a constituit o comisie de 15 membri, spre a examina dezavantajele pe care le prezintă convenţia pentru comerţul român. Un deputat, Skileru, pregăteşte o interpelare în legătură cu exportul de vite. În senat, raportul semnalează drept inspirator al opoziţiei pe prinţul Grigore Sturdza, care a cerut guvernului să facă cunoscute condiţiile în care convenţia poate fi denunţată. Raportul încheie cu observaţia că aceşti doi exponenţi ai campaniei amintite sînt în acelaşi timp pentru o apropiere politică de Rusia, ceea ce, tot după părerea raportului, indică posibilitatea de a fi „inspiraţi din afară"[2].

[2] Ibid., nr. 7976/a şi b.

Perspectivele tot mai reduse de a se putea ajunge la o reînnoire a convenţiei în condiţiile de pînă atunci au determinat Ministerul de agricultură, comerţ şi industrie din Budapesta să întreprindă o anchetă, în prima jumătate a anului 1885, în regiunile de sud ale Transilvaniei. Probabil ministerul voia să-şi dea seama de consecinţele pe care le-ar putea avea o eventuală perturbare a raporturilor comerciale cu România.

Am identificat un răspuns la chestionarul trimis de ministerul menţionat în diverse localităţi. El este semnat de Ioan Puşcariu, primarul comunei Branul inferior, poartă data de 10 iunie 1885 şi e scris în limba română[3].

Răspunsurile primarului la diferitele întrebări din chestionar arată că locuitorii din Bran şi împrejurimi au numeroase legături şi interese în România, cu deosebire în localităţile Rucăr, Cîmpulung, Tîrgovişte, Ploieşti, Pietroşiţa, Dragoslavele, precum şi pe toată cîmpia Bărăganului şi în Dobrogea. Ei participă în aceste localităţi la tîrguri de săptămînă, unde duc scînduri, cai şi ţesături de casă. Aduc în schimb porumb, peşte, lînă, piei de vite, icre şi măsline.

În fiecare iarnă, regiunea din jurul Branului trimitea în cîmpia Dunării şi Dobrogea, la iernat, cam 5—6000 de oi şi 1—2000 de vaci. De asemenea, în timpul verii, turmele brănenilor păşunează pe versantul de sud al munţilor. În scopul de mai sus, adică pentru păşunatul de vară şi iernatul turmelor, locuitorii din Bran luaseră în arendă 6 munţi în Bucegi şi Piatra Craiului şi 5—6 moşii la Dunăre şi în Dobrogea.

În continuare se semnalează că peste trei sferturi din locuitorii acelor comune merg la lucru în România: la muncile cîmpului (sapă şi cosit), la pădure, ca păstori de vite şi argaţi. Din România nu vin oameni la lucru în Bran şi împrejurimi. În încheiere, primarul se plînge, în numele locuitorilor, de faptul că, pe cîtă vreme înainte nu se plătea nici o taxă pentru o călătorie în România pe durată mai mică de 5 zile, în ultimul timp se percep taxe de timbru pe paşaport pînă la un florin, iar paşapoartele se eliberează cu întîrzieri de cîte 3—4 luni. Din aceste motive locuitorii pleacă adesea în România fără paşaport, ceea ce le atrage la întoarcere pedepse aspre.

Deşi se referă numai la o zonă foarte restrînsă, datele cuprinse în acest chestionar aduc un argument în plus pentru viabilitatea şi importanţa legăturilor economice dintre cele două versante ale Carpaţilor.

Încă din anii precedenţi, cu ocazia unor crize trecătoare în aplicarea convenţiei comerciale cu România, guvernului din Budapesta îi parveniseră numeroase rapoarte care demonstrau clar ce grave consecinţe ar fi avut, în special pentru Transilvania de est şi sud, întreruperea legăturilor comerciale cu România. Totuşi, guvernul maghiar s-a arătat foarte intransigent. Lui, şi îndeosebi presiunilor moşierimii, s-a datorat eşecul tratativelor desfăşurate mai întîi la Viena, apoi la Bucureşti. Acest eşec a făcut imposibilă prelungirea convenţiei. În consecinţă, în iunie 1886 România a aplicat noile sale tarife vamale protecţioniste, iar Austro-

[3] Ibid., nr. 970/885/48—162.

Ungaria a majorat cu 30% taxele asupra tuturor mărfurilor importate din România, interzicînd în acelaşi timp tranzitul vitelor româneşti pe teritoriul ei[4].

În prealabil, guvernul austro-ungar, prevăzînd consecinţele nefaste ale acestui act, a convocat la Ministerul de agricultură, industrie şi comerţ din Budapesta, pe data de 22 mai 1886, o conferinţă a delegaţilor camerelor de comerţ interesate, invitînd în special pe reprezentanţii camerei de comerţ din Braşov. Circulara ministerială prin care se convoca această conferinţă spune printre altele: „Tratativele pentru reînnoirea convenţiei comerciale cu România neducînd la rezultatul dorit de noi şi cu data de 31 crt. încetînd relaţiile existente cu această ţară, trebuie să întrebuinţăm toate mijloacele ce ne stau la dispoziţie, pentru ca, pe de o parte să evităm cît mai mult posibil pierderea care, în urma noilor împrejurări, ameninţă comerţul ţării cu România, iar pe de altă parte să asigurăm, pe cît posibil, şi în viitor, interesele vitale ale industriei din ţinuturile de frontieră"[5].

Aceeaşi idee revine într-o altă adresă trimisă Camerei din Braşov de către acelaşi minister, la data de 7 iunie 1886[6].

În urma conferinţei menţionate şi a altor dispoziţii ministeriale, s-a constituit o comisie de cercetare a situaţiei create în raza Camerei de comerţ din Braşov, după începerea războiului vamal. Ea şi-a desfăşurat activitatea timp de mai multe luni, depunînd la sfîrşit un amplu raport final, cu data de 15 decembrie 1886.

În acest interval sînt numeroase rapoartele preliminare, adresate fie Camerei, fie direct ministerului, de către însăşi conducerea Camerei, sau de către diverse organe din raza competinţei sale.

Aşa, de pildă, la 1 iunie 1886, Uniunea comercianţilor şi industriaşilor din Braşov, într-un lung memoriu tipărit, adresat Ministerului agriculturii, industriei şi comerţului, se ocupă de consecinţele imediate ale întreruperii relaţiilor comerciale normale cu România. Memoriul subliniază caracterul tradiţional al legăturilor Braşovului cu România şi dă a înţelege că, în absenţa acestora, situaţia meşteşugarilor şi comercianţilor din Transilvania sud-estică va fi extrem de grea. Pentru ca pierderea debuşeului reprezentat pentru aceştia de România să poată fi compensată şi ei să se poată acomoda unui nou sens al circuitului comercial, îndreptat spre Ungaria şi Austria, va fi nevoie, sugerează raportul, de acordarea unor masive credite cu dobînzi scăzute (cele curente, mergînd pînă la 8—9%, fiind inacceptabile) şi de o substanţială reducere a tarifelor de transport pe căile ferate. Acestea, la nivelul din acel moment, făceau imposibilă orice concurenţă a produselor braşovene în vestul monarhiei, dat fiind caracterul de mică producţie manuală al acestei zone, aflată din

[4] N. G. V. Gologan, *Cercetări privitoare la trecutul comerţului românesc din Braşov*, Bucureşti, 1928, p. 90—91.
[5] Ibid., p. 91.
[6] Ibid., p. 92.

capul locului în inferioritate în raport cu producția de fabrică din părțile apusene[7].

O nouă sesizare, de astă dată a Camerei din Brașov, către același ministeriu, arată, la 8 iunie 1886, că în localitate și împrejurimi, numeroși meseriași au rămas fără lucru. În special printre postăvari, cizmari, tîmplari e în curs un veritabil exod spre România. În zilele precedente, vreo 40 au solicitat pașaport. Camera cere o intervenție a ministerului, pentru a împiedica această tendință masivă de strămutare[8].

Și din zona înconjurătoare se trimit, în aceeași perioadă, rapoarte cu conținut asemănător.

Uniunea meseriașilor din Tîrgu-Secuiesc arată ministerului, la 15 iunie 1886, că localnicii se ocupă aproape exclusiv cu meseriile și cu comerțul, deoarece orășelul, cu cei 5200 de locuitori ai săi, nu posedă decît 945 de iugăre pămînt productiv. Pentru acești locuitori România a reprezentat întotdeauna o piață sigură. Relațiile comerciale peste Carpați le-au asigurat „timpuri de aur", pe cîtă vreme închiderea graniței se dovedește „catastrofală", întrucît industria locală nu poate supraviețui, fără vînzare în România. Și la Tîrgu Secuiesc se observă, în consecință, tendința de strămutare a meseriașilor dincolo de Carpați. Ca remedii, raportul sugerează investiții de capital și credite ieftine, precum și comenzi susținute din partea statului. Sînt relevate de asemenea dificultățile de transport, ele nepermițînd celor 12 distilerii de spirt din localitate să-și desfacă produsele în Transilvania și cu atît mai puțin mai departe, în Ungaria[9].

Din Făgăraș, la 23 iunie 1886, prefectul înaintează Ministerului de agricultură, industrie și comerț un raport, semnalînd grava lovitură primită de industria locală de pălării, pielărie, sticlă, frînghii, în urma declanșării războiului vamal. Și aici meseriașii, dacă nu se vor lua măsuri de a fi ajutați, vor emigra. Prefectul susține cererea comercianților și meseriașilor brașoveni de a înființa la Brașov un emporiu comercial, un birou în comision, înlesnind producătorilor și comercianților din toată regiunea să se asocieze și să-și desfacă produsele printr-o asemenea organizare centrală, micșorînd cheltuielile de transport și regie[10].

Prefectul anexează în copie procesul verbal al ședinței delegaților industriașilor din Făgăraș, ținută la 7 iunie sub președinția sa, în cadrul căreia, studiindu-se consecințele războiului vamal pe plan local, s-a hotărît înaintarea unui memoriu către ministeriu și susținerea cererilor Uniunii meseriașilor și comercianților din Brașov[11].

---

[7] Arh. F.I.K.M., nr. 35969/1886.
[8] Ibid.
[9] Ibid., 35589/1886.
[10] La stăruința Camerei din Brașov, acest birou s-a înființat la 1 august 1886, primind o subvenție inițială de stat de 8.000 de florini și funcționînd pînă în 1890. Pînă la 15 martie 1889 s-au încheiat prin el tranzacții în valoare de 116.775 florini. Cf. N. Gologan, *o. c.*, p. 111.
[11] Arh. F.I.K.M., nr. 35669/1886.

Raportul general al Camerei de comerţ din Braşov, înaintat la sfîrşitul anului 1886, cuprinde cele mai importante date şi aprecieri, din partea cercurilor direct interesate ale industriaşilor şi comercianţilor din Transilvania, cu privire la perspectivele situaţiei create în 1886 în raporturile comerciale cu România.

El începe prin constatarea că în timpul convenţiei comerciale, deci între 1876—1886, comerţul braşovean şi cel prin vama Predeal a înregistrat cel mai ridicat nivel[12]. Curînd după data expirării convenţiei însă (1 iunie 1886), importul din România a scăzut brusc, astfel el n-a reprezentat, în 1886, decît 1/7 faţă de importul din 1885 (0,5 milioane florini faţă de 3,5 milioane), iar exportul a scăzut la 1/5 în comparaţie cu anul precedent (0,7 mil. florini, faţă de 3,5 mil.).

În continuare, raportul critică argumentele adversarilor convenţiei comerciale cu România, demonstrînd netemeinicia afirmaţiilor că scăderea preţului cerealelor în Transilvania s-ar fi datorat importului de grîne din România. Astfel, la Braşov, la sfîrşitul anului 1886, preţul hectolitrului de grîu era cu 15% mai redus decît în aceeaşi perioadă din anul precedent, deşi în 1886 s-au importat din România numai 63.196 măji metrice de grîu, pe cînd în 1885 se importaseră 455.632 măji metrice.

La fel s-a întîmplat şi cu preţul vitelor, care a continuat să scadă, dovedind de asemenea că nu în tarife vamale ridicate rezidă secretul prosperităţii agriculturii din Transilvania, ci în promovarea unei industrii puternice, care să aibă nevoie permanentă de produse agrare, ca materii prime.

În privinţa porumbului, se observă într-adevăr o creştere a preţului, cu circa 30%, în a doua jumătate a anului 1886. Cum însă regiunea Braşovului este avizată în mod absolut la importul de porumb din România, atît pentru hrana populaţiei cît şi pentru fabricile de spirt, rezultatul a fost că între 1. VI. — 1. XI. 1886 importul a continuat, chiar dacă mai redus. Prin Predeal s-au importat 263 de vagoane, iar prin vămile dinspre Moldova 3585 măji metrice (faţă de 7300 în anul anterior). În consecinţă, efectul creşterii preţului porumbului, în loc să fi stimulat agricultura locală, se răsfrînge negativ asupra populaţiei şi asupra fabricanţilor de spirt.

Raportul enumeră localităţile şi zonele care au avut mai mult de suferit pe urma războiului vamal, în primele luni după începerea acestuia, precum şi branşele mai greu atinse. Din comitatul Braşov sînt citate toate branşele meşteşugăreşti, întreaga industrie avizată la materii prime din România, precum şi comerţul, în special cel cu amănuntul. În cele şapte sate din jurul Braşovului suferă oieritul, ţesătoria de lînă şi rotarii.

[12] Într-un memoriu anterior, din perioada 2 aprilie 1885 — 1 iunie 1886, Camera arată că volumul mărfurilor exportate prin punctele vamale din raza ei a crescut de la 46 — 50.000 măji metrice în perioada 1872—1879, la 235.738,5 măji metrice în 1881. Extrem de mult a crescut exportul mărfurilor figurînd în categoria „minerale": de la mai puţin de 1000 de măji anual între 1872—1875, la 124.000 de măji, în 1881. Arh. F.I.K.M., nr. 47.206.

La Cristian fabrica de spirt locală și fabrica de ceramică. La Codlea fabrica de mobilă.

În Comitatul Trei-Scaune, sînt amintiți în acest context cizmarii, tăbăcarii, tîmplarii și pălărierii din Tîrgu Secuiesc; croitorii și rotarii din Sf. Gheorghe; crescătorii de oi și lemnarii din Bretcu; fabrica de sticlă din Bicsad; butnarii din Păpăut și Covasna.

În comitatul Ciuc, au de asemenea de suferit lemnarii și plutașii, apoi pielarii din Frumoasa și comunele care exportă ape minerale, îndeosebi Borsec.

Din lunga enumerare a raportului, reținem în continuare numai elementele deosebite de cele citate pînă acum, sau pe cele mai importante. Astfel se consideră că, în ansamblu, comitatul Sibiu suferă ceva mai puțin decît Brașovul. Sînt atinse următoarele branșe: perierii, lăcuitorii, căldărarii, curelarii, pantofarii, funarii, tîmplarii, postăvarii, cizmarii, țesătorii și fabricanții de salam. Mai sînt menționați țesătorii din Cisnădie, rotarii din Rășinari, fabricanții de hîrtie din Petrești și cei de sticlă din Avrig.

La fel, în comitatul Făgăraș, fabrica de sticlă de la Porumbacu, cea de hîrtie din Zărnești, și felurite meșteșuguri, inclusiv cele casnice, din Făgăraș și Bran.

Morăritul, în general, a primit — spune raportul — o lovitură mortală, iar dacă situația va continua, el va fi ruinat.

În prelucrarea lemnului, practicată mai ales în Carpații orientali, de unde lemnul se exporta în România, a survenit brusc o scădere catastrofală a prețurilor, din lipsă de debușee. Metrul cub de lemn de brad a scăzut de la 13—14 florini la 7—8 florini pe piața Brașovului, iar cel de stejar de la 28 la 16 florini. Pădurile fiind proprietatea comunelor, locuitorii suferă direct de pe urma acestei conjuncturi defavorabile.

Atît pentru morărit, cît și pentru prelucrarea lemnului, remediile momentane ar fi: obținerea unor condiții de tranzit favorabile prin România și reducerea substanțială a tarifelor interne pe căile ferate.

În legătură cu industria obiectelor confecționate din lemn, se arată că meșterii din Rășinari și Sălișteː care fabricau trăsuri, exportau anual în România cam 2000 de bucăți. Meșterii — lăcuitori primeau cam 6 florini pentru vopsirea unei trăsuri, ceea ce revine la o pagubă de 12000 florini anual, numai pentru această ultimă branșă, în urma sistării exportului.

Fără perspective a rămas exportul de furnir și parchet din Brașov, confecționarea lăzilor din același oraș și cea de mobilă din lemn împletit, de la fabrica „Frații Hornung“ din Codlea. Fabrica menționată are intenția să se strămute în România, unde a și achiziționat un teren de construcție.

La Tîrgu Secuiesc, după încetarea războiului vamal, au rămas fără lucru 34 de meșteri tîmplari, cu 56 de calfe și 58 de ucenici.

În mod deosebit suferă fabricanții de perii: prin suspendarea importului de porci din România, nu mai dispun de materie primă (părul de porc), iar produsele nu și le pot exporta.

În industria pielăriei criza s-a extins adînc, pînă la nivelul meşteşugurilor săteşti. Singuri cizmarii din Braşov rezistă deocamdată, întrucît au primit o comandă de oarecare importanţă din partea armatei.

Ţesătoriile de lînă din Braşov şi-au redus producţia la 1/4 din nivelul anterior războiului vamal. Mulţi ţesători vor să plece peste munţi, la Azuga, ducînd cu ei şi calfele. Unele din acestea din urmă căutau angajament tocmai la Varna, în Bulgaria, unde se înfiinţase cu puţin timp înainte o fabrică de postavuri de Braşov.

Şi în industria lînii se resimte lipsa importului de lînă ţigaie din România şi Basarabia. Ceva mai puţin atinşi sînt ţesătorii de postavuri fine.

Raportul apreciază drept sumbre perspectivele acestei meserii, întrucît, profitînd de războiul vamal, produsele germane au început a se infiltra în România. O dată ce ele se vor implanta solid în importul României, postăvarilor braşoveni le va fi extrem de greu să mai cîştige vreodată această piaţă.

Printre meşterii funari — continuă raportul — se înregistrează aceeaşi tendinţă de a pleca în România, atraşi de înfiinţarea acolo a unor fabrici de funii, la Brăila şi Bucureşti. Raportul propune interdicţia exportului de cînepă în România, pentru a face greutăţi dezvoltării acestei industrii peste Carpaţi şi a reduce astfel perspectivele emigrării meşteşugarilor respectivi în acele părţi.

Pentru industria metalurgică, reprezentată în sudul Transilvaniei prin mari ateliere meşteşugăreşti, folosind unele maşini, dar neputîndu-se numi veritabile fabrici, situaţia e mai diferenţiată. De pildă, constată raportul, cei care fabricau cazane de aramă pentru distilarea alcoolului nu le mai pot exporta deloc, din pricina vămii prohibitive, de 80 franci la 100 kg greutate.

Exportul de pompe de petrol, tulumbe de incendiu şi diverse utilaje pentru distileriile de spirt şi pentru mori s-a redus, fără a se sista însă; iar în cazul unor comenzi pentru utilaje complete, ale unor fabrici în construcţie în România, se obţin licenţe de export, cu scutire de vamă. Articolele de fier şi fontă au fost supuse unui spor de vamă destul de rezonabil, numai cu 2 franci la 100 kg, aşa încît întreprinderile respective n-au suferit, deocamdată, de pe urma războiului vamal, cît de pe urma înfiinţării unor întreprinderi concurente în România.

Pesimiste sînt şi constatările asupra olăritului şi a industriei materialelor de construcţie (cărămizi, ţigle etc.). Produsele lor se stochează din lipsă de debuşeuri. Cărămidarii, ţiglarii, zidarii, rezistă numai fiindcă întîmplător sînt în curs, la Braşov, anumite lucrări de construcţie.

Industria hîrtiei suferă mai cu seamă din cauza înfiinţării unor fabrici în România şi a concurenţei germane. Cea a sticlei e ameninţată cu ruina totală. Fabricile de sticlă din raza Camerei de comerţ Braşov dădeau o producţie anuală în valoare de 150—160.000 florini, care în foarte mare parte se exporta în România. Încercarea de a plasa aceste cantităţi pe piaţa Ungariei s-a dovedit infructuoasă, deoarece necesităţile acelor regiuni sînt acoperite de resursele lor locale. Fabrica de la Tomeşti, din

Banat, aflîndu-se în aceeași situație cu întreprinderile din sudul Transilvaniei, face eforturi de a-și vinde produsele pe piața Ungariei de sud.

Raportul Camerei de comerț Brașov încheie cu o trecere în revistă a remediilor ce s-au produs de către autorități ori s-au lansat prin presă. El se arată sceptic asupra posibilităților de compensare a pierderilor printr-un consum intern sporit; de asemenea și în privința eficienței împrumuturilor de stat și a creării unei reprezentanțe comerciale unitare pentru toată industria din raza Camerei.

Concluzia sa este că singura soluție radicală ar fi încheierea unei noi convenții comerciale și vamale cu România. În raport cu situația creată după 1 iunie 1886, ar fi preferabilă chiar reînnoirea fostei convenții, cea din 1875, fără nici o modificare.

Tabelele foarte detaliate anexate raportului, privind exportul Camerei de comerț Brașov pe diferite feluri de produse, comparativ în anii 1885 și 1886, relevă de asemenea cîteva elemente interesante, confirmînd constatările raportului.

Un prim tabel cuprinde cantitățile de mărfuri exportate în luna mai 1885 și în aceeași lună din 1886, adică în ajunul expirării convenției comerciale cu România.

Ce se constată? O creștere masivă, la unele articole am putea spune anormală, a exportului în luna mai 1886. De ce? Răspunsul e simplu. Amenințarea declanșării războiului vamal i-a făcut pe industriașii și comercianții din Transilvania de sud și răsărit să accelereze cu disperare exportul spre România, prevăzînd dezastrul apropiat.

Cîteva exemple despre cantitățile exportate în mai 1886, față de luna mai 1885: Făina și cerealele se exportă în cantitate de 60 de ori mai mare. Cherestea de 2,5 ori mai multă. Țesături de lînă, inclusiv îmbrăcăminte, de 5,3 ori mai multe. Pielăria și încălțămintea cresc de aproape 4 ori. Articolele confecționate din lemn, inclusiv mobila, cresc de aproximativ 5 ori, iar sticlăria de peste 3 ori.

Dacă examinăm acum cifrele dintr-un al doilea tabel, cuprinzînd cantitățile exportate și importate în intervalul iunie—octombrie 1886, față de intervalul corespunzător din anul 1885, constatăm, la aceleași mărfuri, scăderi sensibile. Astfel, la principalele cereale, diminuarea globală a importului este de 8 ori. La exportul de cherestea scăderea este de aproape 6 ori. La țesături de lînă de aproape 3 ori, la pielărie și încălțăminte de 6 ori. La articolele confecționate din lemn (mobilă etc.), de 2,7 ori, iar la sticlărie de 2,4 ori.

Excepție de la această catastrofală scădere fac, la export, numai două articole: pietrele de moară și mașinile agricole, care încă mai cresc în cantitate, iar la import uleiurile minerale înregistrează o scădere de circa 17%.

În afară de mărfurile menționate mai sus, constituind articolele cele mai bogat reprezentate în comerțul Camerei din Brașov cu România, mai putem include, la export, apele minerale (circa 417.000 kg în luna mai 1885 și aproape 985.000 kg în mai 1886), frînghiile (43.000 și 144.000 kg în lunile respective), cărbunii de piatră și lignitul (22.000 și aproape

10.000 de tone); la import oile şi caprele (12.175 bucăţi în iunie — octombrie 1885), uleiurile minerale (circa 4200 de tone în acelaşi interval), lînă brută (17.251 de măji).

În faţa situaţiei de mai sus, s-a căutat febril aplicarea unor remedii, atît din partea statului, cît şi a unor asociaţii şi întreprinderi private, acestea din urmă stimulate fie de anumite interese, fie de apelurile şi încurajările din partea guvernului.

De exemplu la 1 iulie 1886, „Prima fabrică maghiară de ţesături", societate anonimă cu sediul la Budapesta, trimite secretarului Ministerului agriculturii, industriei şi comerţului o adresă prin care, luînd act de dificultăţile ţesătoriilor din Braşov, în urma izbucnirii războiului vamal cu România, se declară dispusă a prelua, pentru comercializare, produsele braşovene, promiţînd că va încerca să le creeze debuşeuri în Ungaria, Stiria, Carintia, Carniolia, Tirol şi, eventual, în Serbia.

Întreprinderea cere totodată ministerului o listă a firmelor din Transilvania care produc ţesături de lînă, informaţii despre mijloacele cele mai economice pentru procurarea produselor lor şi despre măsura în care guvernul e dispus să sprijinească iniţiativa luată de întreprindere[13]. La 23 iulie 1886, ministerul pregăteşte o înştiinţare către prefectura din Braşov, despre iniţiativa de mai sus, în care declară vag că o va sprijini, „după posibilităţi"[14].

Alte propuneri, de diferite expediente, asaltează ministerul fie din partea Braşovului, fie din a altor regiuni din Transilvania. La 22 iulie 1886, un memoriu al „Asociaţiei economice transilvănene" (Erdélyi Gazdasági Egylet), din Cluj, rezumă concluziile la care s-a ajuns în şedinţele sale din 29 iunie şi 22 iulie, cu privire la remedierea dificultăţilor provocate de războiul vamal.

Memoriul solicită ministerului obţinerea de reduceri tarifare pentru importul de materii prime necesare din Rusia, Bulgaria şi Serbia, efectuate pe Dunăre prin Orşova şi Baziaş. Cere de asemenea reducere la acelaşi gen de transporturi, pe căile ferate care, prin Timişoara, Arad, fac legătura între porturile dunărene şi oraşele Sibiu, Braşov şi Bistriţa.

În privinţa exportului, memoriul solicită acordarea unor subvenţii de stat, pentru înfiinţarea de antrepozite de mărfuri destinate exportului, la Tîrgu Secuiesc, Braşov, Sibiu şi Bistriţa.

Propune de asemenea să se iniţieze, de către firmele şi asociaţiile interesate, expoziţii şi depozite de mostre în Bulgaria şi Serbia, de pildă în oraşele Belgrad, Vidin, Semendria, Şiştov, Rusciuc, Niş, Sofia, Lompalanka, Pirot ş.a. în scopul de a populariza mărfurile ardelene şi a obţine posibilităţi de plasament.

În fine — cerere care revine şi în alte numeroase acte ale vremii — insistă ca statul şi armata să sprijinească industria din Transilvania prin comenzi substanţiale[15].

---

[13] Arh. F.I.K.M., nr. 34.255 — 44.441/1886.
[14] Ibid., nr. 32.255 — 44.877/1886.
[15] Ibid., nr. 34.255 — 44.441/1886.

În ordinea unora din ideile dezvoltate în memoriul de mai sus, Camera de comerț și industrie din Cluj comunică Ministerului agriculturii, industriei și comerțului, la 8 august, că în urma închiderii, practic, a frontierei cu România și în interesul lărgirii pieței interne pentru industria din Transilvania, a luat inițiativa organizării la Cluj, în luna august, a unei expoziții. În acest scop, ea cere Ministerului scutirea de tarife de transport pentru toate exponatele ce se vor trimite la Cluj, atît la dus, cît și la întors. La 11 august 1886, Ministerul agriculturii, industriei și comerțului recomandă călduros Ministerului comunicațiilor aprobarea de urgență a acestei cereri[16].

La Ministerul agriculturii, industriei și comerțului sosesc și alte cereri, din contextul cărora rezultă, indirect, necesitatea altor expediente la care guvernul se va vedea obligat, treptat, să recurgă, pentru a face față situației. De pildă: la 29 iulie 1886, fabrica de saci de hîrtie „Spieler și Weiss" (probabil din Rîșnov) solicită ca, pînă la schimbarea circumstanțelor create prin războiul vamal, să i se acorde fie o scutire de plata sporului de taxe vamale, fie o scutire de impozite[17].

Ecoul unor asemenea cereri îl regăsim în circulara ministrului de finanțe Szapári, din 21 ianuarie 1887, adresată județelor Tîrnava Mare, Odorhei, Ciuc, Brașov, Făgăraș, Sibiu și Trei Scaune, prin care acordă tuturor industriașilor și comercianților păgubiți în urma războiului vamal o amînare de plată a restanțelor de impozit pe 1886, pînă la 15 august 1887. În acest scop, dispune constituirea unor comisii, pe fiecare județ, cu însărcinarea ca, pe răspunderea organelor administrative și fiscale locale, să constate care firme au suferit pagube din motivul arătat, fiind astfel îndreptățite la păsuirea acordată[18].

În categoria remediilor, sau mai degrabă a încercărilor de a le găsi cumva, intră și anumite represalii împotriva intereselor economice ale României. Măsuri de acest gen sînt cerute chiar de anumite organe locale, trădînd pierderea calmului, sub impresia prăbușirii afacerilor. La 15 august 1886, Uniunea comercianților și industriașilor din Brașov atrage atenția Ministerului agriculturii, industriei și comerțului că în ciuda războiului vamal, România continuă să importe de la Brașov scînduri, grinzi, vopsele și alte articole de care are nevoie pentru industria ei de cherestea, de frînghii și textile. În consecință, asociația amintită cere ministerului să interzică acest export, sau să-i creeze dificultăți prin taxe vamale cît mai mari, pentru a opri sau stînjeni dezvoltarea industrială a României. Uniunea recunoaște că arma „este cu două tăișuri", dar își exprimă totuși convingerea că „trebuie să primeze loviturile date României"[19].

Deruta cercurilor locale de industriași și comercianți apare evidentă din preconizarea unor asemenea măsuri, sub imboldul unei vădite stări de surexcitare. Aceleași cercuri atrăseseră înainte atenția ministerului că

[16] Ibid., nr. 32.255 — 33.977/1886.
[17] Ibid., nr. 42.737/1886.
[18] Ibid., nr. 70.596/1886.
[19] Ibid., nr. 47.128/1886.

sudul Transilvaniei e mult mai avizat la relaţiile comerciale cu România decît invers, că România şi-a creat posibilităţi de a-şi acoperi necesităţile de mărfuri şi din alte surse şi, în consecinţă, singura politică posibilă şi rezonabilă constă în menajarea bunelor raporturi comerciale cu România, în interesul absolut al Transilvaniei, respective al industriaşilor, comercianţilor şi chiar al păturilor sociale consumatoare şi lucrătoare.

Constatarea pe care o putem face, din cercetarea datelor privind evoluţia raporturilor comerciale cu România în anii următori, este că aceste expediente n-au dat decît foarte slabe rezultate. Dacă în timpul războiului vamal schimburile cu România, deşi sensibil scăzute, s-au menţinut totuşi la oarecare nivel, faptul nu s-a datorat măsurilor guvernamentale, ci însuşi caracterului de necesitate reciprocă al schimburilor dintre Transilvania şi România, atestînd tradiţia şi caracterul lor organic, în ciuda vicisitudinilor artificiale, create prin ridicarea exagerată a tarifelor vamale.

Dacă luăm, de pildă, valoarea globală a comerţului Ungariei cu România între 1882—1888, înregistrăm următoarea evoluţie valorică a acestuia[20]:

Anul	Export spre România	Import din România
1882	6 570 586 fl.	17 496 301 fl.
1883	12 013 227 „	32 207 135 „
1884	9 355 910 „	20 081 005 „
1885	8 415 393 „	22 401 512 „
1886	7 938 657 „	8 454 343 „
1887	4 328 931 „	4 254 575 „
1888	5 779 868 „	2 838 502 „

Din tabelul de mai sus rezultă că, faţă de media anilor 1882—1885, exportul scade pînă la un minimum de 45% din această valoare medie, în anul 1887. Iar importul, în 1888, scade pînă la 15% din valoarea medie a anilor dinaintea războiului vamal. Făcînd aceeaşi comparaţie în valori medii, rezultă că exportul a scăzut în 1886—1888 la 67,7% din valoarea celor patru ani precedenţi, iar importul la 28,1%. Raportul dintre import şi export s-a modificat. Dacă între 1882—1885 el era de 1 : 2, între 1886—1888 ajunge la aproximativ 1 : 0,83.

Constatarea Camerei de comerţ din Braşov este că după 1887, chiar în cadrul războiului vamal, relaţiile cu România au început a se redresa.

După datele oficiale româneşti, prin vămile corespunzătoare Camerei de comerţ Braşov s-a desfăşurat, între 1882—1887, următorul trafic de mărfuri, exprimat în mii de lei[21].

[20] Datele sînt luate din *A brassai kereskedelmi és iparkamara jelentése az 1890-ik évben*, Braşov, 1891, p. 14 şi urm. Toate datele de asemenea natură, fie ale Oficiului central de statistică, fie ale Camerelor de comerţ, trebuie admise cu rezerve. Ele prezintă frecvente neconcordanţe cu alte surse, interne sau româneşti.

[21] *Bericht der Handels- und Gewerbe Kammer in Kronstadt, 1889.*

Anul	Export	Import
1882	18 028	13.910
1883	20 028	15 862
1884	20 074	18 862
1885	20 184	18 962
1886	18 692	7 925
1887	11 560	8 896

Ținînd seama de faptul că, pe baza conținutului de aur la cursul de atunci[22], raportul dintre florin și leu era de: 1 florin = 2,10 lei, rezultă deosebiri flagrante între acest tabel și cel precedent. Ele pot proveni fie din cauza consemnării în statistica oficială maghiară a *întregului* comerț al Ungariei cu România, deci nu numai a aceluia desfășurat prin vămile Camerei de comerț din Brașov, fie din includerea în statistica românească iarăși a *întregului* export și import prin vămile respective, fără a ține seamă dacă valorile date semnifică mărfuri de origine din Ungaria, sau destinate Ungariei și Transilvaniei, sau ele cuprind și mărfurile în tranzit.

Din acest al doilea tabel s-ar deduce o scădere a exportului cam la 75% din media anilor 1882—1885, iar a importului numai cam la 50%. Raportul dintre export și import apare aci ca fiind 1 : 0,8, între 1882—1885 și 1 : 0,5 în 1886—1887.

Ceea ce putem consemna în mod sigur este tendința netă de scădere a schimburilor, dar și menținerea lor, la un nivel oarecare, iar nu întreruperea completă, care s-a relevat imposibilă.

Am menționat mai sus speranța comercianților din Transilvania de a găsi debușeuri în Bulgaria și Serbia, care să compenseze pierderile pe piața românească. Rezultatul acestor demersuri, luate în considerare de guvern la timpul lor, a fost că în 1890 Camera de comerț Brașov consideră ca „foarte redus" exportul spre Serbia, iar în Bulgaria mărfurile zise „de Brașov" reprezintă, în 1886—1887, o valoare insignifiantă (sub 1%) față de aceea a exportului în România. Putem conclude, așadar, că această încercare de a pătrunde pe piețele din Balcani n-a înregistrat nici un succes, cel puțin din punctul de vedere al intereselor economice ale sud-estului Transilvaniei.

În legătură cu acest comerț spre Bulgaria, raportul Camerei de comerț Brașov pe anul 1890 menționează unele avantaje, dobîndite în urma semnării unui aranjament vamal, în noiembrie 1889, urmat de o convenție comercială în 1890, prin care s-au fixat tarifele vamale de intrare a mărfurilor în Bulgaria la 8½% „ad valorem", socotită însă în raport de fluctuațiile continue ale prețurilor, iar nu luînd ca bază un preț stabilit.

Se exprimă de asemenea speranța în tratativele comerciale inițiate în decembrie 1890 cu Germania, precum și în circumstanța că în anul 1891 vor expira convențiile comerciale românești cu Germania, Anglia și Ru-

[22] 0,610 mg aur fin pentru 1 florin, 0,322 mg aur 900/1000 pentru 1 leu.

sia, ceea ce va prilejui, poate, o reluare a relaţiilor normale şi între Austro-Ungaria şi România, dînd posibilitate economiei Transilvaniei să scape de urmările războiului vamal care, după expresia raportului, „se resimt încă foarte mult“[23].

În anii 1888—1890, ani în care se consideră că relaţiile cu România au început a-şi reveni întrucîtva, după şocul din 1886—1887, exportul şi importul Camerei de comerţ Braşov se prezenta astfel, valoric[24]:

Anul	Export	Import
1888	2 644 143 fl.	1 443 501 fl.
1889	2 704 482 „	1 349 155 „
1890	2 429 573 „	1 237 437 „

Am citat acest tabel, pe de o parte pentru a arăta că, în ciuda aprecierilor uşor optimiste de mai sus, nivelul schimburilor cu România, efectuate de regiunea Camerei de comerţ Braşov, continuă a se menţine la un nivel scăzut. Pe de altă parte, o comparaţie cu tabelul citat anterior[25], cuprinzînd datele respective pe întreaga Ungarie, ne permite următoarea deducţie: în anul 1888, restul Transilvaniei, împreună cu Ungaria[26], însă fără zona Camerei de comerţ Braşov, a exportat spre România mărfuri în valoare de 3.135.726 florini şi a importat în valoare de 1.395.001 florini. Ponderea Camerei de comerţ Braşov în acest comerţ rezultă astfel a fi, în anul 1888, de aproximativ 45% la export şi 50% la import. Proporţii pe care nu avem motive să nu le considerăm relativ constante, pentru anii războiului vamal.

Această ultimă constatare ne duce la examinarea efectelor războiului vamal şi în zone ale Transilvaniei, despre care dispunem de date, ca de pildă acelea care ţineau de Camerele de comerţ din Cluj şi Arad, adică aproximativ zona de nord de la Mureş şi cea din sud-vestul Transilvaniei, inclusiv Banatul. Din păcate, statisticile publicate de aceste două camere diferă mult, prin criterii şi unităţi de măsură cantitative sau valorice, de acelea publicate de Camera din Braşov. Nu avem, aşadar, suficiente elemente pentru a putea face o comparaţie riguros exactă a cifrelor de comerţ privind diferitele regiuni ale Transilvaniei.

Spre exemplu: Camera Cluj, numai prin vama Predeal, a avut cu România următoarele schimburi, în cantităţi globale de mărfuri, exprimate în chintale[27]:

---

[23] *A brassai kereskedelmi és iparkamara jelentése az 1890-ik évben*, p. 5—8.
[24] *Ibid.*, p. 5.
[25] Vezi p. 125 a lucrării de faţă.
[26] Aceasta din urmă avem motive să o socotim ca participînd în proporţie redusă la comerţul cu România.
[27] *A kolozsvári kereskedelmi és iparkamara jelentése. 1886—1889*, p. 120.

Anul	Export	Import
1884	429 000	607 800
1885	448 000	428 000
1886	424 500	221 300
1887	301 800	226 100
1888	314 500	154 000
1889	393 200	208 800

Se observă de aci, în primul rînd că pentru zona de la nord de Mureș scăderea pricinuită de războiul vamal este mai puțin însemnată, la export, decît aceea verificată în sud-estul Transilvaniei. În schimb la import scăderea este considerabilă în cursul anului 1888. Mai putem nota revirimentul marcat de anul 1889, în cursul căruia, la export, se înregistrează un nivel apropiat de al anilor anteriori războiului vamal. La import însă, creșterea, deși vizibilă, rămîne mult sub nivelul anilor 1884—1885.

Pe categorii de produse, exportul Camerei Cluj în România era reprezentat mai bine de cărbuni, cherestea și articole confecționate din lemn, care dădeau împreună, în anul 1886, circa 90% din total.

Ambele articole, dar în special cheresteaua, suferă scăderi însemnate, după cum rezultă din următorul tabel (valori în chintale):

Anul	Cărbuni	Cherestea și art. de lemn
1886	268 300	110 533
1887	125 917	61 075
1888	116 200	40 044
1889	123 500	32 543

Se observă că importurile de petrol au crescut în anii războiului vamal, pe cînd cele de porumb au scăzut apreciabil, tot din 1889 înregistrîndu-se un început de redresare. Evident, în acest ultim caz — al porumbului — fluctuația comercială poate fi și în legătură cu situația anuală a recoltei.

Pentru sud-vestul Transilvaniei, deci pentru zona Camerei de comerț Arad, situația creată prin războiul vamal e și mai greu de definit prin date statistice sigure, care să permită comparații și stabilirea exactă a unui sens evolutiv.

Ceea ce se poate afirma este faptul că pentru această regiune comerțul cu România reprezenta, în anii războiului vamal, ca și în general, o proporție mai redusă față de comerțul exterior total, atît în comparație cu zona Camerei Brașov, cît și cu aceea a Camerei Cluj. Vama prin care se făcea mai ales comerțul cu România era aceea de la pasul Vulcan, fiindcă pe la Orșova sau Baziaș intrau, de pe Dunăre, mărfuri de proveniențe așa de variate, din sud-estul Europei și chiar de mai departe,

încît mărfurile româneşti sînt imposibil de identificat sistematic, în cadrul traficului prin aceste puncte de frontieră.

Ca impresie de ansamblu, sud-vestul Transilvaniei apare ca avînd legături largi cu piaţa externă. Cantităţile de mărfuri pe care această zonă le exportă sau le importă sînt superioare celor din alte regiuni ale Transilvaniei.

Exportul, de pildă, este de ordinul aproximativ a 1,5 milioane chintale, în 1888—1890. Mărfurile exportate sînt variate şi, cantitativ, diversele lor categorii sînt reprezentate ceva mai echilibrat, demonstrînd caracterul mai complex al economiei acestei regiuni. Bine înţeles, predomină cerealele (6—800.000 de chintale anual, adică în jur de 50%) şi are o pondere însemnată lemnul (150.000 chintale, deci 10%).

Importul este inferior exportului (550.000—810.000 chintale), predominînd cărbunii de pămînt (136.000—237.000 chintale), lemnul de construcţie (106.000—130.000 chintale) şi materialele de construcţie în general[28].

În România se exportă, dar în cantităţi mici, făină, vinuri, brînză, lînă şi articole de lemn. Importul din România, redus şi el, dar considerabil superior exportului, constă în proporţie covîrşitoare din porumb[29].

Exportul urmează, între 1888—1890, o curbă descendentă, iar în 1890 se înregistrează chiar faptul că nu s-a exportat nimic în România.

Importul e mai capricios. Scade pînă la 1889, iar în 1890 creşte brusc, de trei ori peste nivelul anului 1887. Faptul e legat, probabil, de o recoltă deficitară de porumb, căci creşterea se înregistrează aproape numai la acest produs[30].

*

În partea a doua a lucrării de faţă vom încerca o sinteză a datelor importante — unele din ele inedite — privind situaţia comerţului şi industriei Transilvaniei, pe principalele ramuri de producţie în anii războiului vamal.

Vom începe cu cea mai însemnată ramură, din unele puncte de vedere, cu *industria alimentară*, care se leagă cel mai direct de producţia agricolă şi de circulaţia mărfurilor agricole, prilejuindu-ne astfel un prim punct, mai cuprinzător, de cercetare a problemei.

Una din cerealele de bază care se importa din România în sud-estul Transilvaniei era porumbul, servind ca hrană populaţiei — îndeosebi celei sărace —, pentru îngrăşarea animalelor şi ca materie primă pentru fabricarea spirtului.

Noua taxă vamală de import, intrată în vigoare la denunţarea convenţiei comerciale, era de 1 fl aur la 100 de kg. Ea a avut drept consecinţă

[28] *Az aradi kereskedelmi és iparkamara jelentése, 1888*, p. 236—240; *ibid., 1889*, p. 152—154; *ibid., 1890*, p. 195—197.

[29] *Ibid., 1888*, p. 191—194.

[30] *Ibid., 1890*, p. 153.

scăderea importului, scumpirea traiului pentru populaţia săracă şi stagnarea producţiei distileriilor de spirt.

Prin vămile aparţinătoare Camerei Braşov s-au importat următoarele cantităţi de porumb între anii 1884—1891 (în chintale):

1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891
292 949	603 408	145 060	137 890	42 162	75 875	98 149	40 608

După cum se vede, cantitatea de porumb importată din România a scăzut, în anii de minim trafic, 1888 şi 1891, la proporţia de aproximativ 7% faţă de valorile maxime din anul 1885 şi cam la 14% faţă de anul 1884[31].

Dar înainte de a continua cercetarea asupra comerţului de cereale şi a industriei alimentare, trebuie să fixăm şi cadrul general al conjuncturii de pe piaţa mondială a cerealelor şi a poziţiei agriculturii fostei monarhii austro-ungare în cadrul acestei conjuncturi. Plecînd de la un punct de vedere mai larg, datele statistice privind schimburile comerciale cu România vor putea fi mai bine interpretate.

După cîţiva ani de recolte bune, dintre care cea a anului 1882 a fost excepţională, compensînd şi recolta mijlocie a anului următor, în 1884 recolta a fost slabă. Atît de slabă, încît cu greu s-a putut face faţă consumului intern şi pentru întîia dată s-a ivit primejdia pătrunderii grînelor americane în Ungaria. Drept urmare, istoricii economişti apreciază că, începînd cu anul 1885, Ungaria n-a mai fost capabilă să influenţeze, cu producţia sa de grîne, preţurile de pe piaţa mondială, ci a trebuit, în continuare, să-şi adapteze preţurile proprii la cele dictate de marile ţări exportatoare.

Faptul, ca şi anul în care el se observă pentru întîia dată, are, credem, importanţa sa pentru explicarea atitudinii cercurilor agrariene din fosta monarhie, faţă de problema reînoirii convenţiei comerciale cu România.

Pe cîtă vreme pentru România era la ordinea zilei, în acel timp, protecţionismul industrial, în Austro-Ungaria conjunctura pieţei cerealiere obliga pentru moment a se trage semnalul de alarmă în sectorul agricol, balanţa politicii comerciale externe fiind înclinată către un protecţionism agrar.

Evident, această împrejurare nu reprezintă singurul element explicativ al războiului vamal cu România. Ei i se adaugă o sumă de alte

[31] *Bericht der Handels- und Gewerbe Kammer in Kronstadt, 1889*, p. 11; *ibid., 1890*, p. 21; *A brassai kereskedelmi és iparkamara jelentése, 1892*, p. 16. În 1891, totalizînd porumbul descărcat prin diferite vămi şi staţii de cale ferată din cuprinsul Camerei, ajungem la cifra de 94.040 chintale, dar fără a avea siguranţa că această cantitate provine în întregime din România. S-ar putea doar presupune acest lucru, făcînd comparaţia cu cifra sigură de import din anul precedent.

considerente, printre care cele politice — dorinţa Vienei şi Budapestei de a-şi asigura influenţa asupra României, uzînd de presiuni economice — nu sînt de neglijat.

Revenind la problema conjuncturii şi legînd-o direct de datele statistice citate mai sus, cu privire la evoluţia importului de porumb din România, mai constatăm că, ocazional, Austro-Ungaria a beneficiat de scurte intervale favorabile exportului de cereale, fără ca acestea să poată modifica, în ansamblu, scăderea iremediabilă a ponderei agriculturii monarhiei pe piaţa mondială, fenomen care se încadrează în criza de ansamblu a agriculturii vest şi centro-europene, între 1873—1895.

Asemenea momente de excepţie au survenit în anul 1888 şi din nou în 1891. În acest din urmă an, exportul de cereale al Austro-Ungariei a fost înlesnit de recolta deficitară din Rusia[32]. În consecinţă, cifrele minime înregistrate în aceşti ani la importul de porumb din România se datorează, cu siguranţă, şi împrejurării menţionate.

Despre comerţul cu alte cereale, — grîu, orz, secară — se poate constata că războiul vamal a afectat şi mai adînc schimburile cu România, decît a fost cazul pentru porumb. Datele pe care le-am putut identifica arată un import insignifiant de grîu românesc, în sud-estul Transilvaniei. În schimb, se importă destul de mult mei (7—10.000 chintale, în 1889—1890, 6400 chintale în 1891)[33].

Cu toate greutăţile, produsele cerealiere din sud-estul Transilvaniei reuşesc să se plaseze, în anii de recolte bune, cum a fost 1888, pe piaţa externă. Creşte treptat exportul de grîu spre Balcani, în tranzit prin România, şi cel de orz şi orzoaică, spre Europa occidentală (Olanda, Anglia, — circa 7—800 vagoane în 1888 şi 450 de vagoane în 1889) şi de asemenea spre Europa de sud-est, prin România[34]. La fel şi cerealele din apusul şi sud-vestul Transilvaniei se exportă, îndeosebi în Elveţia şi Germania de sud[35].

Una din bogăţiile acestei regiuni, vinurile, nu făceau decît obiectul unui export neînsemnat, cel puţin între anii 1885—1889[36].

Taxele de import şi export impuse după expirarea convenţiei comerciale au dat o grea lovitură morăritului din sud-estul Transilvaniei[37]. Morile s-au văzut reduse la cerealele locale, ceea ce nu era suficient, capacitatea lor de producţie fiind superioară recoltelor medii din această regiune. Preluarea de către ele, pentru măcinat, a cerealelor din restul Transilvaniei, era imposibilă, atît din cauza tarifelor de transport, cît şi a concurenţei morilor mai mari şi mai perfecţionate din zona Oradea — Arad — Timişoara.

---

[32] Roland Kühne, *Die Geschichte des ungarischen Getreidehandels und die Getreidepreisbildung in Oesterreich-Ungarn*, Magyaróvár, 1910, p. 10—15.

[33] *A brassai kereskedelmi ..., 1891*, p. 19—20; *ibid., 1892*, p. 16; în acelaşi an, 1891, se importă abia 88 chintale grîu.

[34] *Bericht der Handels ..., 1889*, p. 24—25.

[35] *Az aradi kereskedelmi ..., 1890*, p. 33.

[36] *Bericht der Handels ..., 1889*, p. 16 şi 35.

[37] Taxa de export a făinei în România era de 12 franci la 100 de kg.

În consecință, industria morăritului a trebuit să asiste la scăderea catastrofală a exporturilor sale de făină în România, de la aproape 15.000 de chintale în 1886, la 49 de chintale în tot anul 1888. Și în anii următori, făina exportată în România se menține în jurul unor cifre derizorii. În noiembrie 1887, proprietarii de mori cu aburi și mori sistematice din Brașov s-au organizat într-un consorțiu, sperînd să facă astfel față situației lor dificile[38].

Plîngerile proprietarilor de mori se regăsesc pe întreaga zonă din Transilvania, apropiată de frontiera cu România.

Îndată după izbucnirea războiului vamal, mai mulți proprietari de mori din Orșova se adresează cu un memoriu Ministerului agriculturii, comerțului și industriei din Budapesta, declarînd că noua politică vamală și majorarea vămii la grînele românești îi amenință cu ruina totală.

Ei motivează afirmația, arătînd că morile lor lucrează exclusiv pentru exportul de făină în România și Bulgaria, țări în care, în 1884, au exportat 24.000 de măji metrice. De fapt, au reexpediat făina, măcinată din grînele importate. În comparație cu această posibilitate, avută pînă atunci, aprovizionarea lor cu cereale la Timișoara și reexpedierea făinii tot acolo le-ar crea greutăți insurmontabile, din pricina cheltuielilor de transport pe calea ferată, mult mai mari decît cele de pe Dunăre.

În concluzie, proprietarii respectivi cer ministerului să le aprobe importul anual, liber de vamă, al unei cantități de cereale din România, și reexportarea, de asemenea liberă de vamă, a cantității corespunzătoare de făină[39].

Am aflat și cîteva din plîngerile adresate aceluiași minister de către frații Schmidt, mari comercianți de cereale, legați prin interese de morile din Topleț.

De pildă, la 7 martie 1887, aceștia protestează împotriva unei decizii a căilor ferate de stat, prin care se suprimau reducerile de transport pentru făina produsă de morile din Topleț și Orșova. Protestul lor se întemeiază pe cantitatea mare de făină, — 85 vagoane în 1885 și 80 de vagoane în 1886, pînă la 31 mai —, pe care au transportat-o pe calea ferată spre România, via Orșova, și care le dădea dreptul, conform regulamentelor anterioare, la reducerea de tarif solicitată[40].

Se poate deduce că, provizoriu, la intervenția ministerului, reducerea cerută le-a fost acordată, întrucît la 3 iunie 1888 frații Schmidt revin cu un memoriu, adresat personal lui Alexander von Matlekovits, secretar al Ministerului de agricultură, industrie și comerț.

În cuprinsul acestuia, plîngîndu-se și de dificultățile pe care le întîmpină în general, arată că la sfîrșitul anului 1887 societatea căilor ferate de stat le-a suprimat din nou reducerile de transport, ceea ce, dată fiind distanța pînă la granița românească, îi pune în situația de a nu putea rezista concurenței.

---

[38] *Bericht der Handels...*, *1887*, p. 52.
[39] Arh. F.I.K.M., nr. 36.169/1885.
[40] Ibid., ..., nr. 12.639/1887.

În consecinţă, ei cer ministerului să acorde morilor din Topleţ o licenţă de import pentru 50.000 de măji metrice de grîu românesc, cu o vamă redusă la numai 50 de creiţari pentru 100 kg şi cu dreptul de restituire a taxei vamale, la reexportarea făinii.

Cer de asemenea şi aprobarea, în continuare, a reducerilor de transport pe căile ferate, referindu-se la o declaraţie ministerială în parlament, în sensul că industriaşii păgubiţi din cauza întreruperii relaţiilor comerciale normale cu România vor fi ajutaţi prin diferite favoruri şi reduceri de tarife. Adaugă amănuntul că unor industriaşi din Transilvania li s-au şi acordat asemenea avantaje, de pildă la importul de petrol brut şi hrişcă.

Un alt amănunt pe care-l reţinem este afirmaţia autorilor memoriului că pînă la războiul vamal comercianţii de grîne din Banat preferau, pentru exportul în occident, de pildă. în Elveţia, ruta fluvială Orşova—Brăila, iar de acolo pe mare, pînă la Genova, deoarece transportul revenea mai ieftin, chiar cu acest mare ocol, decît pe ruta în amonte, Orşova—Passau[41].

Ei vor să demonstreze cu aceasta ministerului că transportul pe calea ferată e mult mai scump şi că distanţa ceva mai mare, pe uscat, între Passau şi Elveţia faţă de aceea dintre Genova şi Elveţia trage mai greu în cumpănă, la cheltuieli, decît un ocol de mii de kilometri, efectuat însă pe căile de transport fluviale şi maritime.

În concluzie la cele cîteva date de mai sus, industria morăritului, în urma războiului vamal, a suferit în sud-estul Transilvaniei, precum şi în întreaga zonă limitrofă cu România. Mai puţin însă în nord şi în zona agricolă din vest, unde morile îşi acopereau necesităţile din producţia cerealieră locală şi aveau posibilităţi de plasament[42]. Acestea din urmă le-au fost chiar înlesnite întrucîtva pe piaţa Transilvaniei, prin carenţa industriei morăritului în zonele menţionate, afectate de războiul vamal.

Industria spirtului, o altă ramură relativ bine dezvoltată a industriei alimentare, a fost atinsă de războiul vamal pe o arie mai largă decît morăritul. Ea depindea în mai mare măsură de importul de porumb din România, întrucît în Transilvania, pînă în ultimul deceniu al secolului trecut, porumbul era însămînţat pe o suprafaţă mai mică decît grîul şi abia în timpul şi după perioada de care ne ocupăm el ajunge să ocupe primul loc între plantele de cultură, cantităţile produse sporind cu circa 80%, faţă de cele realizate în jurul anului 1870[43].

După 1886, exportul spirtului în România a încetat aproape complet. Întrucît, paralel cu aceasta se întîmpină şi dificultăţi la exportul contractat pentru Spania, via Triest, se ajunge în zona Camerei Braşov la o scădere cu 28% a producţiei şi de aproape 4 ori a exportului, în decurs

[41] Ibid., ..., nr. 29.629/1888.

[42] Există însă informaţii că şi în Banat, unele mori, care se bazau pe importul de cereale româneşti au dat faliment. Nu e însă uşor de stabilit dacă aceste falimente nu s-au datorat şi unor împrejurări legate de conjunctura generală.

[43] *Din istoria Transilvaniei*, ed. a 2-a, II, Bucureşti, 1963, p. 223 n. 3 şi p. 224, n. 1.

de 3—4 ani[44]. În 1887—1888, din cele 52 de distilerii existente în sud-estul Transilvaniei, 6 şi-au încetat complet activitatea, iar restul lucrau cu capacitate redusă.

E de observat că în zona amintită se aflau şi numeroase mici distilerii ţărăneşti, care dădeau, de pildă în 1884, 2400 hl spirt. Asupra producţiei acestora nu avem date periodice atît de frecvente şi precise; putem presupune că ele n-au suferit fluctuaţiile marilor distilerii, întrucît utilizau mai mult porumbul produs pe loc, în gospodăria ţărănească.

În Banat, situaţia industriei spirtului nu se deosebea prea mult de aceea din sudul Transilvaniei. Şi aci se importa în mod obişnuit porumb din România. De aceea, încă din 1886, foarte curînd după declanşarea războiului vamal, două fabrici de spirt au dat faliment, urmate în 1888 de alte două.

Plîngerile fabricanţilor de spirt şi cererile lor sînt cam aceleaşi: acordarea unor prime de export, reduceri de tarife pe căile ferate, atît la transportul spirtului cît şi al porumbului, cu 30—50%, în funcţie de distanţa mai mică sau mai mare de 200 de km, de la care se efectua transportul.

După cum am prezentat industria morăritului în legătură cu comerţul de cereale, tot astfel socotim logic şi necesar să precedăm expunerea situaţiei industriei de prelucrare a cărnii — o altă ramură dezvoltată în sudul Transilvaniei, în special fabricarea salamurilor — de aceea a comerţului cu animale şi carne.

Cu observaţia iniţială că în cifrele privind circulaţia animalelor peste graniţă, în ambele sensuri, nu se cuprind numai animalele importate sau exportate pentru nevoile industriei cărnii. De pildă, un foarte mare număr de oi şi chiar vite cornute, înregistrate anual la punctele vamale, treceau, de fapt, frontiera pentru a fi duse la păşunat, fie pe versanţii sudici ai Carpaţilor, fie, în cazul oilor, mai departe, pînă în lunca Dunării şi în Dobrogea.

De aceea, datele pe care le vom furniza, singurele identificabile cu certitudine în izvoare, au o valoare relativă, de orientare. Chiar incluzînd într-însele şi cifrele privind tranzitul de animale în vederea păşunatului sezonier, aceste date rămîn însă simptomatice şi fluctuaţiile lor permit a se trage concluzii asupra consecinţelor războiului vamal, dată fiind însemnătatea pe care creşterea animalelor şi păşunatul lor în Carpaţi şi pe şesurile din vechea Românie au avut-o în viaţa economică a sudului Transilvaniei.

Să examinăm acum datele privind importul şi exportul Camerei Braşov, din şi în România, la principalele categorii de animale.

---

[44] Iată cifrele: în 1884/1885 s-au produs 75.490 hl spirt, iar în 1887/88 numai 54.612. Exportul a evoluat astfel (în hl):

1885	*1886*	*1887*	*1888*	*1889*
23.290	13.140	13.720	6.570	6.180

Sînt cifre valabile numai pentru gara şi vama Braşov. În total Camera exporta 3/5 din cantitatea produsă. Cf. N. Gologan, *o. c.*, p. 96 nota 1 şi p. 99—100.

Din acestea rezultă că războiul vamal a provocat o scădere la valori neînsemnate, de ordinul cîtorva sute de bucăţi anual, a importului de oi, capre, porci şi cai. Rămîne la oarecare nivel (între 5—6000 de bucăţi) importul de cornute mari. Cum însă cam aceeaşi cifră se întîlneşte şi la export, e de presupus că o bună parte din aceste vite treceau frontiera, în ambele sensuri, la păşunat.

Şi la export, cifrele sînt în general mici, cu excepţia oilor, unde zecile de mii de bucăţi înregistrate se datorează cu siguranţă aceluiaşi fenomen[45].

Despre importul de carne avem date care arată că el a scăzut de la 10.125 chintale în 1885, la zero în anii 1887—1888[46].

Din această cauză a avut de suferit importanta industrie de salamuri şi mezelărie din Sibiu şi Braşov. Exportul produselor sale n-a suferit însă prea mult, în orice caz nu pe măsura lamentărilor fabricanţilor respectivi.

Dacă e adevărat că, de la 363 chintale de salam, exportate în 1885, se ajunge la numai 190 de chintale în 1887, nu e mai puţin adevărat că în anii următori exportul reîncepe să crească, ajungînd în 1889 la 260 de chintale, deci nu mult sub nivelul perioadei anterioare războiului vamal[47].

Întreprinderile producătoare de salam au rezistat relativ bine crizei, datorită unor posibilităţi de aprovizionare din alte părţi ale fostei monarhii. Un raport din Sibiu cu privire la situaţia fabricilor locale de salam, adresat Ministerului de agricultură, industrie şi comerţ din Budapesta, pretinde că aceste întreprinderi suferă mari pagube din pricina războiului vamal, deoarece înainte ele se aprovizionau cu carne de porc aproape exclusiv din România. Raportul e datat din 7 noiembrie 1886. El continuă cu cererile obişnuite: ca ministerul să intervină pentru o reducere a tarifelor de transport pe calea ferată, la carnea de porc adusă la Sibiu de la Košice şi Debreţin. De asemenea, se solicită reduceri la transportul pe căile ferate al produselor fabricilor din Sibiu, în vederea desfacerii lor în diferite părţi ale monarhiei[48].

În răspunsul său, din 12 noiembrie, ministerul cere să i se precizeze în ce cantitate şi pe ce rută intenţionează să aducă fabricile de salam sibiene carne de porc de la Košice şi Debreţin, atrăgîndu-le în acelaşi timp atenţia că la transportul porcilor vii nu sînt admise reduceri pe căile ferate.

Se deduce de aci că era totuşi în curs de rezolvare, într-un fel sau altul, o modalitate de aprovizionare a întreprinderilor din Sibiu cu carne provenită din răsăritul Ungariei şi din Slovacia.

Ministerul accentuează în continuare că războiul vamal n-a putut schimba prea mult situaţia fabricilor de salam din Sibiu, deoarece şi înainte, cînd importul de animale din România a fost suspendat „din cauza epizotiilor", aceste întreprinderi şi-au continuat activitatea şi au găsit posibilităţi de aprovizionare de pe piaţa internă.

---

[45] Cf. *Bericht der Handels- und Gewerbe Kammer in Kronstadt, 1889*, p. 40, 50; *ibid., 1890*, p. 34.

[46] *Ibid., 1889*, p. 50.

[47] *Ibid., 1889*, p. 50.

[48] Arh. F.I.K.M., alt. y. 8 — 59.411.

Le comunică, în încheiere, că nu le poate obține reduceri la transportul produselor lor pe calea ferată, în afara acelora destinate exportului spre Serbia, Bosnia și Bulgaria. Pentru comerțul intern, asemenea reduceri nu se acordă[49].

Nu pe baza celor afirmate de minister, care avea interes să mai calmeze alarma cercurilor de afaceri, ci în temeiul datelor statistice, cu privire la circulația mărfurilor, putem considera, în concluzie, că în vreme ce comerțul cu animale a înregistrat un regres, industria prelucrătoare a cărnii din regiunea de sud a Transilvaniei a trecut prin anii războiului vamal cu pierderi mai puțin însemnate decît ale altor ramuri de producție.

În zona Camerei de comerț Brașov, în special în partea ei dinspre Carpații răsăriteni, se practica intens *industria lemnului*, avînd, ca și alte ramuri, același debușeu important în piața românească.

De aceea, și din partea acestei branșe se ridică plîngeri repetate, imediat după izbucnirea războiului vamal. La 6 septembrie 1886, Camera din Brașov raportează ministerului de resort despre situația comerțului cu lemne în bazinul Gurghiului, dînd cifre care arată că în iunie 1886 exportul de cherestea a fost de zece ori mai redus decît în aceeași lună din anul precedent, iar în iulie 1886 el a scăzut la zero. Tulgheșul, important punct de ieșire a lemnelor din țară, este paralizat. Singurul mijloc de transport al comercianților de acolo era plutăritul pe Bistrița și Siret. Dat fiind că vama românească de intrare s-a ridicat brusc la 54% „ad valorem", plutăritul a devenit imposibil, ca nerentabil. Bazinul Gurghiului nu poate fi salvat decît printr-un aranjament cu România, asigurînd lemnului condiții de tranzit convenabile. Altfel, dezastrul nu poate fi evitat, cu atît mai mult cu cît ținutul e strict avizat și la importul de cereale din România, al căror preț, în urma războiului vamal, va crește, în același timp în care industria lemnului se va opri din lipsă de debușeu[50].

Peste două săptămîni, la 20 septembrie, ministerul cere Camerei să precizeze de ce natură sînt dificultățile în calea tranzitului lemnelor prin România, de la Tulgheș spre Galați, pentru a studia problema[51].

Cum a studiat-o ministerul, cum nu, fapt este că exportul de cherestea în România a scăzut cam la jumătate, atingînd cel mai redus nivel în 1887 și începînd a se redresa treptat, în anii următori, dar fără a se mai apropia de valorile atinse în 1885.

Iată tabelul corespunzător[52]:

Anii	1885	1886	1887	1888	1889	1890
Export în chintale	710 688	431 487	284 003	315 507	382 634	401 514

[49] Ibid., nr. 62.350/1886.
[50] Ibid., nr. 50.673/1886 și 2393/1886.
[51] Ibid., nr. 50673/1886.
[52] *Bericht der Handels...*, *1889*, p. 40; *ibid.*, *1890*, p. 31—33. E vorba de lemnul de brad, covîrșitor ca proporție

Preţul articolelor de cherestea a scăzut în această perioadă pe piaţa internă a Transilvaniei, în proporţie echivalentă cu scăderea exportului, adică aproximativ cu 50%[53].

În afară de produsele de cherestea, au avut de suferit şi produsele industriei casnice a lemnului şi cele de tîmplărie. Dintre acestea din urmă, mai greu s-a resimţit branşa confecţionării de lăzi, foarte dezvoltată în sudul Transilvaniei. Lăzile zise „de Braşov" se exportau în România în cantităţi mari, de unde o parte ajungeau pînă în Bulgaria. Exportul lor a scăzut de la 2370 chintale în 1885, la 461 chintale în 1888[54]. Chiar mai înainte ca stagnarea afacerilor să se traducă în cifre, la numai cîteva săptămîni după începerea războiului vamal, la Braşov se înregistrează concedieri de calfe şi ateliere rămase fără lucru.

Mai mici au fost pierderile în industria de mobilă. La Sibiu, de pildă, întreprinderile locale semnalau pagube de 3—4000 florini anual, ceea ce nu era prea mult, raportat la cifra lor de afaceri.

Industria textilă, înfloritoare şi ea în toată regiunea din jurul Braşovului pînă în jurul Sibiului, dublată de o activă industrie casnică, a fost atinsă din cauza scăderii importului de lînă din România, deci a lipsei de materie primă. Dacă în 1885 se importaseră 18.276 chintale, în anul următor nu se mai importă decît 1.818 chintale, în 1888 numai 126, iar în 1890 numai 61 de chintale[55]. Era vorba mai ales de lînă ţigaie.

Calfe şi meşteri pleacă în România, la Azuga, sau în Bulgaria, la Varna, angajîndu-se în nişte noi înfiinţate postăvării. Cea de la Azuga era chiar opera a doi postăvari braşoveni, Peter Schaaser şi Wilhelm Rhein. Împotriva acestora, Uniunea comercianţilor şi industriaşilor din Braşov se plînge Ministerului agriculturii, industriei şi comerţului din Budapesta, arătînd, la 5 ianuarie 1887, că iniţitiva lor ar putea atrage emigrarea multor lucrători şi rămînerea întreprinderilor braşovene fără forţă de muncă. În consecinţă, uniunea cere să se interzică plecarea calfelor de postăvari în România, sau măcar să li se refuze eliberarea adeverinţelor de trecere a frontierei pe timp limitat de cîte 5—15 zile[56].

Rapoartele din Braşov consemnează şi faptul că negustorii din Moldova, care înainte achiziţionau cantităţi însemnate de postav braşovean, nu mai vin acum decît în număr restrîns, deoarece se aprovizionează de la Azuga sau „Neamţu" (Buhuşi).

Dificultăţile de aprovizionare şi desfacere, întreg climatul de criză în care se zbătea industria transilvăneană, favorizează o tendinţă de centralizare a capitalului industrial, pe plan local. Aşa, de pildă, în 1890, cinci mici fabricanţi din Sighişoara s-au asociat, punînd bazele unei fabrici moderne de postav — Adleff, Zimmermann & Co.

---

[53] N. Gologan, *o. c.*, p. 101.

[54] *Bericht der Handels..., 1889*, p. 77.

[55] *Ibid.*, p. 44. În 1878 se importaseră aproape 47.000 chintale, cf. *Archiv des Vereins*, vol. 39, caiet I, p. 144.

[56] Erau calfe care locuiau în Braşov, dar lucrau la Azuga, solicitînd mereu asemenea adeverinţe de trecere temporară a frontierei. Cf. Arh. F.I.K.M., nr. 1124/1887.

Se înregistrează, tot la Sighișoara, și semne de concentrare a capitalului, manifestîndu-se prin mărirea capacității de producție a unor întreprinderi textile, ca aceea a fraților Zimmermann[57].

Tot în ideea luării de contramăsuri și a exercitării de presiuni asupra României, s-au preconizat taxe vamale cît mai mari la importul produselor de postav românesc și prohibirea exportului de cînepă în România, unde fabricile de frînghii, nou înființate, aveau nevoie de această materie primă.

Exportul de frînghii din Transilvania în România a scăzut, cantitativ, de aproape trei ori, în perioada 1885—1889[58].

În localitățile din sud-estul Transilvaniei — Rupea, Făgăraș — precum și în cadrul industriei casnice din fostele județe Odorhei și Ciuc se producea pînză de saci și, în general, pînză de calitate inferioară, care, de asemenea, nu se mai poate exporta în România, din cauza tarifelor vamale excesive.

Se pare că dintre toate ramurile meșteșugărești din Transilvania cel mai mult a suferit pe urma războiului vamal *pielăria*. Ea se baza, în toată regiunea, din Secuime pînă la Sebeș, pe importul de piei crude din România, mai ieftine decît cele din Transilvania. Din aceste piei se confecționau îndeosebi opinci, care se vindeau pe plan local. Greutățile importului s-au încercat a se acoperi prin autorizarea importului de piei din Rusia, dar traseul lung pe care-l parcurgea marfa făcea ca taxele de transport să fie mult mai mari decît în cazul importului din România. De aceea, constatăm că în 1891, de pildă, importul de piei din Rusia nu atinge decît 10 chintale, față de 866 chintale care continuau să se aducă din România, în ciuda situației date[59].

Exportul de articole de pielărie în România, care în 1884—1885 era de circa 1500—1800 chintale anual, scade la 220 de chintale în 1887 și chiar la 167 de chintale în 1891, revenind la cifra mai acceptabilă, deși încă tot redusă, de 632 chintale în 1892, după încetarea războiului vamal[60].

Aceeași curbă catastrofală o urmează și articolele de pantofărie și cizmărie: de la 1715 chintale exportate în România în 1885, se ajunge la abia 18 chintale în 1889[61].

Concurența Germaniei, dat fiind că această țară întreținea raporturi comerciale normale cu România, agrava situația exporturilor din Transilvania, mai ales la articolele de pielărie fină, din care se exportă în 1889 numai 5 chintale, față de 384 chintale în anul 1884.

În sfîrșit, trebuie să ținem seama și de dezvoltarea acestei ramuri de producție în România. O dovadă indirectă despre aceasta este creșterea

---

[57] *Bericht der Handels .... 1890*, p. 53 și urm.
[58] *Ibid., 1889*, p. 100.
[59] *A brassai kereskedelmi ..., 1892*, p. 40.
[60] *Bericht der Handels ..., 1889*, p. 83; *A brassai kereskedelmi ..., 1892*, p. 63.
[61] *Bericht der Handels ..., 1889*, p. 105.

de peste trei ori, în plin război vamal, a exportului de tananţi naturali din Transilvania în România[62].

Cu privire la *industria hîrtiei* e mai greu să se pronunţe o caracterizare unitară a efectelor pe care ea le suferă în condiţiile războiului vamal. S-ar putea spune că aceste efecte au fost oarecum inegale şi discontinui, în sensul că anumite întreprinderi care făceau comerţ cu România au fost lovite, iar altele nu. Aceasta probabil şi în funcţie de situaţia particulară a afacerilor în care declanşarea războiului vamal a surprins o întreprindere sau alta. În ansamblu însă, exporturile de hîrtie în România nu scad, faţă de 1885, decît cu maximum 33%. Exporturile de hîrtie în România sînt primele care încep să crească brusc din primul an al normalizării relaţiilor comerciale (1891), depăşind aproape imediat valorile şi cantităţile din perioada anterioară războiului vamal. Deci avem de-a face cu una din puţinele ramuri industriale din Transilvania, ale cărei legături cu piaţa românească rămîn puternice şi continuă să se dezvolte la sfîrşitul sec. al XIX-lea[63].

În cîteva cuvinte şi cifre vom caracteriza şi situaţia creată *industriei de sticlărie şi ceramică*. În 1886, în zona Camerei Braşov erau în activitate trei fabrici de sticlărie, toate larg interesate în plasarea produselor lor pe piaţa românească. În consecinţă, toate sînt atinse de războiul vamal. La 25 noiembrie 1886, proprietarul fabricii „Freck" din Sibiu solicită ministerului un împrumut de 30.000 de florini cu dobîndă redusă, pentru a putea face faţă situaţiei şi a evita concedierea celor 150 de angajaţi. În cazul că nu i se va acorda creditul cerut, prevede încetarea completă a producţiei în cel mai scurt timp, deoarece fabrica lucrează deja de cîteva săptămîni cu capacitate redusă. Vînzările pe piaţa internă sînt afectate de o concurenţă aşa de puternică, încît fabrica e nevoită să vîndă sub preţul de cost[64].

Cererii, înaintate cu aviz favorabil din partea prefectului de Sibiu, i s-a răspuns la 1 decembrie din partea ministerului că acesta nu se poate pronunţa asupra creditului solicitat, întrucît problema nu depinde de el.

Facem însă şi aci observaţia că, la fel ca şi în industria hîrtiei, anumite plîngeri par exagerate. Unii proprietari speculează dificultăţile generale, pentru a încerca să şi le rezolve pe cele personale, prezentîndu-le ca fiind consecinţa exclusivă a războiului vamal, ceea ce nu în toate cazurile era adevărat.

Cifrele de export de sticlă nu trădează o scădere prea gravă. Exceptînd anul 1890, cînd scăderea este cam de 24% faţă de anul 1885, în rest cantităţile de export nu diferă mult de cele anterioare războiului vamal[65].

---

[62] Iată cifrele (în chintale):

1885	*1886*	*1887*	*1888*	*1889*
2466	4134	5397	7779	7611

[63] În 1891 se exportă 9062 chintale, iar în 1892 se ajunge la 13.264 chintale, faţă de 7767 chintale în 1885. Cf. *A brassai kereskedelmi ..., 1892*, p. 79.

[64] Arh. F.I.K.M., Ad. 66.138/1886.

[65] *Bericht der Handels ..., 1889*, p. 73; *ibid., 1890*, p. 47.

Ceramica în schimb, reprezentată prin articole de olărie simplă și incluzînd aci, în mod cam arbitrar, și toate produsele de lut, deci și anumite materiale de construcție, ca țiglă, cărămidă, e lovită cu taxe prohibitive, sporite de 9—10 ori față de cele anterioare. Într-adevăr exportul acestor articole scade brusc, la numai 10% din cantitatea vîndută în România înainte de 1886[66].

Și aceste pierderi se răsfrîng în adîncime, în mediul rural, datorită ponderei pe care industria casnică o avea în confecționarea produselor de olărie simplă.

În ce privește *metalurgia*, situația acestei ramuri trebuie de asemenea privită diferențiat. Exportul de mașini pentru utilaj industrial n-a fost afectat esențial, deoarece România acorda licențe de import, cu derogare de la suprataxele vamale, întrucît avea nevoie de asemenea produse în scopul dezvoltării industriei proprii. Suferă însă micile ateliere, lucrînd cu cel mult 10—12 calfe, care produceau de pildă cazane de fiert țuică, utilaj mărunt pentru mori ș.a. Ele, nebeneficiind de nici o excepție, pierd posibilitatea de plasare a mărfurilor în România.

În fine, *importul de uleiuri minerale* nu înregistrează decît o scădere de scurtă durată, cca 20%, în anii 1886—1887. Din 1889, cantitățile importate în Transilvania se fixează din nou în jurul cifrei de 9600 de tone anual.

*

Examinînd retrospectiv datele pe care ne-am bazat în studiul de față, precum și evoluția ulterioară a raporturilor comerciale dintre Austro-Ungaria și România, putem desprinde cîteva concluzii asupra semnificației și rolului pe care războiul vamal l-a avut în economia Transilvaniei.

În primul rînd ar fi potrivit să căutăm a răspunde la întrebarea: de ce a izbucnit războiul vamal?

Cauzele ne par a fi, în ordinea importanței lor, următoarele:

a) interesele protecționiste ale cercurilor agrare din Ungaria — adică ale moșierilor, marilor arendași și comercianți exportatori de produse agricole — îndreptate împotriva afluxului de produse ieftine românești, în conjunctura defavorabilă a pieței cerealelor, creată în cele două decenii de după 1873 de concurența americană și rusească;

b) protecționismul industrial al burgheziei române, afirmîndu-se în mod inevitabil, în special după cucerirea independenței;

c) concurența industriei germane și anglo-franceze, prima avînd interes să se substituie cu mărfurile ei, pe piața românească, produselor austro-ungare, în vreme ce Anglia și Franța încurajau România în emanci-

[66] *Ibid., 1889*, p. 70. Bine înțeles, nu confundăm industria unor materiale de construcție cu ceramica. Dar în unele statistici contemporane produsele lor sînt însumate nediferențiat.

parea ei economică faţă de Austro-Ungaria, atît prin împrumuturi şi investiţii de capital, cît şi prin achiziţii de produse agricole;

d) nu o cauză, dar o circumstanţă care a lăsat conflictul vamal să se prelungească a putut să fie indiferenţa cercurilor legate de marea industrie din monarhie faţă de soarta micului meseriaş şi a industriei mici şi mijlocii în general; şi poate nu numai indiferenţa, ci chiar un interes abil ascuns de a profita de războiul vamal, care lovea mai ales în aceste categorii ale industriei, pentru a greva asupra lor povara concurenţei şi a le elimina din sfera producţiei.

Care au fost urmările războiului vamal? El a însemnat, în Transilvania, o lovitură apreciabilă dată micii producţii de la oraşe, cît şi industriei casnice ţărăneşti. Efectele sale negative s-au răsfrînt, dar cu forţă descrescîndă, şi spre întreprinderile mai mari. Tot în aceeaşi ordine descrescătoare se resimt efectele războiului vamal şi din punct de vedere geografic: mai puternice în sud-estul Transilvaniei, foarte sensibile şi în restul zonei de frontieră, de la Orşova pînă pe la Tulgheş, apoi tot mai atenuate, pe măsură ce ne îndepărtăm, înspre centrele exportatoare de cereale din Cîmpia Crişanei. Nici de la extremitatea nordică — Maramureş, regiunea industrială a Băii Mari — n-am reuşit pînă acum să identificăm efecte care să merite a fi relevate.

Am putea spune că războiul vamal a contribuit la accentuarea caracterului capitalist şi la promovarea producţiei de mărfuri dezvoltate, cu mijloace mai mari, în sud-estul Transilvaniei.

În fond, el a avut şi un oarecare rol pozitiv: a dat o lovitură tradiţiilor rigide ale atelierelor manuale, care menţineau producţia la o scară redusă şi greoi adaptabilă la fluctuaţiile pieţii. Mai mult: fie că ar fi izbucnit, fie că nu ar fi izbucnit războiul vamal, într-un timp scurt tot ar fi trebuit să se producă, în sud-estul Transilvaniei, acea zdruncinare a sistemului de mică producţie, pe care el n-a făcut decît s-o grăbească.

În această perimare, de fapt, a capacităţii micii producţii de a se adapta cerinţelor exportului pe pieţe din ce în ce mai dezvoltate, mai pretenţioase, mai solicitate de concurenţă, trebuie să vedem în primul rînd şi cauza faptului că nici după războiul vamal producţia de mărfuri din sud-estul Transilvaniei nu şi-a mai putut recîştiga acele posibilităţi de desfacere pe piaţa românească, pe care le avusese înainte de 1886.

Meseriile au fost deci marile sacrificate ale conjuncturii dintre 1886—1891; dar nu numai ale ei, ci ale noilor condiţii ale pieţii şi ale producţiei: ale desăvîrşirii, lente dar inevitabile, a procesului revoluţiei industriale din Transilvania.

Pentru România, războiul vamal a avut consecinţe negative cu deosebire în sectorul creşterii animalelor. În schimb, el a constituit un mediu favorabil pentru progresele industriei.

În lumina constatărilor de mai sus, ar fi mai corect să considerăm războiul vamal ca un efect al dezvoltării economice, al unor procese economice care atinseseră un anumit grad de maturitate, atît în Transilvania, cît şi în România, decît o cauză a acestora.

Mai adăugăm că, în ce privește considerentele politice care au stat sau au putut sta la baza declanșării războiului vamal — slăbirea legăturilor tradiționale ale Transilvaniei cu România și integrarea ei mai strînsă în economia monarhiei — acestea n-au dat rezultate. Dimpotrivă, fără să vrem a stabili o relație cauzală directă, constatăm că lupta politică pentru eliberare și unitate națională dusă de burghezia română de pe ambele versante ale Carpaților se întărește chiar în perioada războiului vamal și în anii care au urmat.

DONNÉES NOUVELLES CONCERNANT LA GUERRE DOUANIÈRE ENTRE LA ROUMANIE ET L'AUTRICHE-HONGRIE (1886—1891)

RÉSUMÉ

L'étude repose sur les matériaux statistiques publiés par les anciennes Chambres de Commerce et d'Industrie de Transylvanie, complétés par de nombreux documents inédits, appartenant aux archives du Ministère de l'Agriculture, de l'Industrie et du Commerce de Budapest. On examine brièvement les conditions générales et les antécédents immédiats de la guerre douanière et l'on montre quelles furent les premières réactions enregistrées en Transylvanie après son déclenchement. Ce furent des réactions négatives, exprimant l'empirement immédiat de la situation des couches inférieures des artisans et des commerçants, en particuliers dans les régions du sud et de l'est de la Transylvanie. Leurs plaintes sont étudiées en détail, par catégories.

Une autre partie de l'étude s'occupe des mesures que les autorités locales ou centrales prirent pour surmonter les difficultés survenues dans la sphère de ces branches d'activité.

On analyse ensuite la dynamique générale de l'exportation et de l'importation de la Transylvanie et de la Roumanie, pendant la période 1886—1891. La même analyse est répétée pour les principales branches industrielles et pour les articles d'exportation et d'importation. Cette partie est la plus étendue de l'étude.

En conclusion, l'auteur essaye d'établir les causes qui provoquèrent la guerre douanière ainsi que les suites de celle-ci pour l'économie de la Transylvanie. Les principales causes sont les suivantes: les intérêts protectionnistes des cercles agraires de Hongrie et des cercles industriels de Roumanie, les débuts de la concurrence allemande et anglo-française sur le marché roumain et l'indifférence des cercles industriels d'Autriche envers le sort de la petite production.

Pour ce qui est des conséquences de la guerre douanière, l'auteur signale le coup qu'elle porta aux artisans de villes et à l'industrie ménagère paysanne. Les effets négatifs de la guerre douanière étaient ressentis de moins en moins à mesure de l'éloignement de la zone de frontière avec la Roumanie, laquelle fut la plus gravement atteinte. Cette guerre affecta aussi en moindre mesure les entreprises à capital plus grand, contribuant ainsi au processus de développement de la grande industrie en Transylvanie.

MIŞCĂRI ŞI FRĂMÎNTĂRI ŢĂRĂNEŞTI ÎN TRANSILVANIA ÎN ANII 1900—1902*

DE

A. EGYED

Din punct de vedere al luptei de clasă a ţărănimii din Transilvania, anii 1848 şi 1918 au constituit momente de vîrf, cărora istoriografia noastră le-a acordat, în mod firesc, o atenţie deosebită. În epoca marcată de aceşti ani s-au desfăşurat aproape neîntrerupt, avînd însă o intensitate mai redusă, mişcări şi frămîntări ale ţărănimii, care au atras atenţia societăţii asupra aspectelor celor mai grave ale problemei agrare, de multe ori prin mari jertfe omeneşti. Studierea documentelor perioadei relevă caracterul ciclic al mişcărilor ţărăneşti: atît în cuprinsul perioadelor mai mari, cît şi în cadrul unor etape de mai scurtă durată, anii de mare intensitate a mişcărilor alternau cu ani de reflux. În general amploarea mişcării ţărăneşti era mai mare în anii în care anumiţi factori cauzau schimbări mai accelerate în relaţiile agrare, atingînd într-o măsură simţitoare situaţia unui mare număr de ţărani.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, datorită împrejurărilor schimbate în care ele aveau să se desfăşoare şi urmare deosebirilor existente între diferitele părţi ale Transilvaniei în ceea ce priveşte caracterul contradicţiilor sociale, s-au conturat două categorii mai importante de mişcări: pe de o parte mişcările spontane ale ţărănimii, care se deosebeau prea puţin prin caracterul şi forma lor de mişcările ţărăneşti anterioare, iar pe de altă parte acele forme de luptă ale ţărănimii care erau legate într-o măsură însemnată de progresele pe care le înregistra mişcarea socialistă şi muncitorească. Principala deosebire dintre cele două tipuri de mişcări se manifesta în faptul că în miş-

* Lucrarea de faţă face parte dintr-o monografie mai amplă în curs de pregătire cu titlul: *Problema agrară şi mişcarea ţărănească din Transilvania la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX.* Menţionăm faptul că istoriografia noastră nu a abordat încă problema mişcărilor ţărăneşti din Transilvania în anii 1900—1902, ceea ce face necesar ca în unele cazuri să intrăm în detalii.

cările țărănești care conțineau noi trăsături, elementul de organizare și de conștiință a început să joace un rol deosebit de important.

În schimb, mișcările țărănești purtînd trăsături caracteristice vechi, tradiționale, nu erau precedate de o muncă de organizare, nici chiar pe plan local; ele izbucneau și se desfășurau spontan. Aceasta nu înseamnă, firește, că din rîndurile țărănimii nu s-ar fi ridicat elemente mai înaintate cu aptitudinea de a influența atitudinea și acțiunile țărănimii. În unele cazuri se puneau în fruntea revoltelor locale chiar elemente din rîndurile intelectualității sătești. O altă trăsătură caracteristică a mișcării țărănești spontane era aceea că frămîntările și agitațiile locale începeau de obicei cu mult înainte de izbucnirea deschisă a nemulțumirilor. Chiar dacă aceste frămîntări s-au transformat doar în puține cazuri în revolte și răzvrătiri, totuși ele constituie elemente ale mișcării propriu-zise. Este vorba cu alte cuvinte despre diferitele faze de dezvoltare pe care le îmbrăca deseori mișcarea țărănească. De aici se desprinde concluzia că revoltele și răzvrătirile țărănești trebuiesc studiate într-un cadru mai larg, cu antecedentele și, în măsura posibilităților, cu urmările lor sociale și politice. Astfel istoricul mișcării țărănești nu va mai consta doar dintr-o înșirare mai sumară sau mai detaliată a unor revolte izolate, ci va apare ca acțiunea unei forțe sociale puternice îndreptată împotriva rămășițelor feudale și care a contribuit astfel la zdruncinarea regimului burghezo-moșieresc.

O asemenea metodă de tratare este îngreunată însă foarte mult de faptul că sursele semnalează, în majoritatea cazurilor, doar aspectele mai mult sau mai puțin violente ale mișcărilor, lăsînd în umbră fazele de început, cînd nemulțumirea și agitațiile abia începeau să prindă contur. Din acest motiv, în lucrarea de față ne propunem să facem în această direcție doar un început modest.

În ceea ce privește caracteristica generală a anilor 1900—1902, se evidențiază faptul că, față de puternicul avînt din anii 1897—1899, în mișcarea „agrar-socialistă" s-a înregistrat un reflux brusc. Fenomenul era legat de teroarea îndreptată împotriva acestei mișcări și îndeosebi de noile condiții din perioada crizei de supraproducție din anii 1900—1903 cînd, cu excepția anului 1903, întreaga mișcare socialistă s-a aflat în reflux. În schimb, în primii ani ai secolului al XX-lea a avut loc o oarecare creștere a luptei spontane a țărănimii.

Grosul luptelor țărănești din acești ani s-a desfășurat în comitatele muntoase: Caraș-Severin, Hunedoara, Mureș-Turda, Ciuc și Trei-Scaune, unde *lucrările de comasare și segregare erau în toi, ducînd la schimbări brusce în raporturile agrare de la țară prin accelerarea procesului de pauperizare a țărănimii.* În aceste comitate mișcările țărănești prezentau multe trăsături comune, dintre care cea mai însemnată o constituia faptul că ele *aveau ca obiect problema pămîntului: cauza majoră a mișcărilor a fost în cele mai multe cazuri apărarea proprietății țărănești de ciuntire și degradare. Antagonismul dintre clasa moșierească, pe de o parte, și țărănime, pe de altă parte, s-a ascuțit extrem de mult.* Baza economică a acestui antagonism, legat și de reglementările de proprietate,

a fost caracterizat — în mod just — în felul următor de economistul „Gazetei Transilvaniei": „Comasarea în ochii lui (a ţăranului, n.ns.) nu era de a-i înlesni şi face mai ieftină cultura şi folosinţa pămîntului, ci de a pune în imposibilitatea de a mai ţine vitele afară la cîmp; în ochii privilegiaţilor de odinioară şi marilor proprietari, a forţa şi impune comasarea pămînturilor de cultură era egal cu a-şi aronda şi ameliora proprietatea particulară în muncă şi spese proprii prin luarea pămînturilor celor mai bune de la săteni, în schimbul celor de o clasă şi calitate mai inferioară, şi a mări şi rotunji prin pămînturile ce i se cuvine lui din păşunea şi pădurea comunală. Comasarea deci era şi în ochii unora şi altora: spargerea şi desmembrarea păşunei şi pădurei comunale"[1].

Folosirea izlazurilor şi pădurilor, care a constituit obiectul unei alte serii de frămîntări şi mişcări, se încadrează şi ea în problema generală a pămîntului. Cercetînd documentele, reiese că un însemnat număr de mişcări şi frămîntări aveau la bază creşterea diferitelor sarcini faţă de stat, biserică şi bănci sau erau provocate de abuzurile administraţiei. În sfîrşit, s-au semnalat şi anumite frămîntări îndreptate împotriva colonizărilor.

Participarea ţărănimii la aceste mişcări prezintă diferenţe aproape de la caz la caz, determinate de condiţiile locale care acţionau însă pe un fond social-economic asemănător. În majoritatea cazurilor motorul mişcărilor îl formau păturile inferioare ale ţărănimii, totuşi, de multe ori, ţărănimea a păşit unitar în luptă, atît împotriva încercărilor moşierimii sau ale reprezentanţilor capitalului bancar sau industrial de a răpi noi pămînturi ţărăneşti, cît şi împotriva unor măsuri oficiale ale guvernului care lezau interesele ţărănimii în general. Cazurile cînd era antrenat în mişcare „satul întreg" nu au fost rare în perioada cercetată, ceea ce confirmă şi pe planul luptei de clasă faptul că contradicţia de bază în agricultură rămînea, în continuare, cea dintre marea proprietate moşierească şi ţărănime, luată în întregime. Au fost însă şi mişcări în care lupta o duceau păturile sărăcite ale ţărănimii pe de o parte şi cele înstărite (care în multe cazuri se asociau cu moşierii sau reprezentanţii capitalului bancar sau industrial), pe de altă parte; asemenea situaţii s-au ivit mai ales în cazul frămîntărilor şi tulburărilor generate de destrămarea diferitelor comunităţi de avere.

Ca şi în perioada premergătoare, revolta locală constituia o formă de manifestare frecventă a mişcării ţărăneşti. Potrivit datelor, în anii 1900—1902 au avut loc cel puţin 30[2] de revolte, în majoritate soldate cu ciocniri între ţărani şi forţele represive. Mai numeroase au fost însă frămîntările şi agitaţiile în cazul cărora nu s-a ajuns decît la conflicte între forţele aflate în luptă, ele îmbrăcînd, în multe cazuri, forma unei mişcări petiţionare.

[1] *Gazeta Transilvaniei* din 2/15 mai 1903.
[2] Identificat pe baza documentelor folosite şi indicate mai jos.

Din punct de vedere cronologic prima revoltă țărănească din anul 1900 s-a desfășurat la Sîntimbru (în Ciuc), în ziua de 15 ianuarie[3]. De fapt revolta a fost precedată de agitații și frămîntări cauzate de lucrările de segregare din localitate, care au fost efectuate în așa fel încît — după cum s-a clarificat la procesul organizat după revoltă — urmașii foștilor urbariali au fost „excluși de la folosirea pădurilor și izlazurilor comune", pe cînd moșierilor urma să li se atribuie — în afara drepturilor lor — mari întinderi din aceste pămînturi[4]. În localitatea Sîntimbru a fost prevăzută pentru ziua de 15 ianuarie adunarea obștei, la care procurorul urma să expună rezultatele lucrărilor de segregare. Țărănimea, care număra „mai multe sute de oameni" recrutați din toate păturile țărănești, fiind între ei chiar și conducătorii aleși ai satului, cerea cu insistență încetarea oricărei acțiuni în legătură cu segregarea[5], somînd în același timp pe unul dintre moșieri să renunțe la pretenția sa în ceea ce privește scoaterea din comun a pășunii și pădurii moșierești[6]. Văzînd atitudinea dîrză a țărănimii, oficialitățile au încheiat grabnic adunarea, fără să fi luat vreo hotărîre[7].

În comună agitațiile au continuat și în ziua următoare, fapt care l-a determinat pe vicecomitele din Ciuc să ceară trei companii de soldați „străini"[8] în vederea restabilirii ordinii. În prezența unităților militare aduse din Sibiu s-a definitivat segregarea, trecîndu-se apoi la pedepsirea acelora care au jucat un rol în mișcarea țărănească din localitate: au fost date în judecată 26 de persoane[9], pentru delicte comise împotriva forurilor oficiale. Reprimarea grabnică a mișcării din Sîntimbru, prin mobilizarea imediată a unei forțe represive relativ mari, denotă că starea de spirit a țărănimii din comitat era agitată. „Întrebuințarea imediată a forțelor represive necesare" — sublinia vicecomitele într-un raport al său, avea menirea să statuieze un exemplu în fața țărănimii din comitat, care era în fierbere[10]. Într-adevăr, în anul 1900 s-a recurs la forța jandarmerească în 7 localități[11], pentru a preveni izbucnirea unor revolte cu ocazia lucrărilor de segregare. În același an au fost semnalate din mai multe localități frămîntări țărănești cauzate de dările prea mari[12], care în comunele Armășeni, Bancu și Sîngeorgiu-Ciuc au ajuns în pragul revoltei[13]. În marea comună Ghimeș-Făget comportarea notarului i-a împins pe țăranii români și ceangăi[14] la frămîntări care urmăreau îndepărtarea

[3] Arhiva Cons. Pop. Jud. M. Ciuc, fond. *Prefectura*, I. doc. nr. 768—1918/1900.
[4] Ibid.
[5] *Brassói Lapok* din 25 ianuarie 1900.
[6] Ibid.
[7] Arhiv. Cons. Pop. Jud. M. Ciuc, fond. *Prefect.*, I, doc. nr. 768—1918/1900.
[8] Ibid., Registrul vicecomitelui.
[9] Ibid., fond. *Prefect.*, I, doc. nr. 768—1918/1900.
[10] Raportul vicecomitelui comitatului Ciuc, în *Csiki Lapok* din 30 mai 1900
[11] Arhiv., Cons. Pop. Jud. M. Ciuc, fond. *Prefect.*, I, doc. nr. 768—1918/1900; ibid., Registrul vicecomitelui.
[12] Ibid.
[13] Ibid.
[14] Ibid.

din funcție a acestuia[15], iar în Ditrău acapararea pămînturilor de către cămătari a constituit obiectul unei mișcări țărănești[16].

Țărănimea din Maramureș era lipsită de pămînt roditor într-o măsură și mai mare decît cea din Ciuc. Aici principala îndeletnicire a populației fiind creșterea vitelor și exploatarea forestieră, problema izlazurilor și a pădurilor a căpătat o importanță excepțională. În primii ani ai secolului al XX-lea, din cauza crizei de supraproducție, exploatările forestiere se sistau sau se reduceau, fapt care a cauzat lipsa de lucru îndeosebi în Valea Vișeului, cu o populație deasă[17]. Pe de altă parte, țărănimea maramureșeană, datorită felului în care s-a făcut segregarea și comasarea, a pierdut treptat în favoarea moșierilor, a societăților capitaliste forestiere și a statului, zeci de mii de iugăre de pășuni și păduri, și s-a pauperizat[18]. Ca urmare, poporul „... într-o măsură mai mare sau mai mică a avut de-a face în permanență cu foametea"[19]. Deși documentele nu semnalează din Maramureș revolte țărănești de proporții mari, ele vorbesc cu temei despre nemulțumirea și agitația crescîndă din rîndurile țărănimii, precum și despre înrăutățirea generală a relațiilor dintre marii proprietari și țărănime[20].

În a doua parte a anului 1900, precum și în anii următori, în comitatul Caraș-Severin frămîntările și mișcările țărănești au cuprins în primul rînd fostul teritoriu grăniceresc. Ele au fost generate de relațiile agrare specifice statornicite aici în urma desființării regimentului grăniceresc și a pătrunderii relațiilor de producție capitaliste în agricultura din aceste părți. Din această cauză este necesară o scurtă incursiune în specificul situației de aici.

Printr-o lege din 1850[21], izlazurile aflate în folosința locuitorilor din localitățile de pe teritoriul pămîntului grăniceresc au fost date cu drept de folosință în proprietatea familiilor grănicerilor sau a descendenților lor. Prin acest act (care s-a referit și la păduri), pămîntul grăniceresc și-a schimbat caracterul său juridic: înainte el avea un caracter feudal, întrucît familiile titulare nu au avut decît dreptul de folosință, iar grănicerii erau obligați să presteze în schimb sarcinile cunoscute[22]. Aceste pămînturi au constituit baza creșterii vitelor — aproape unicul izvor de trai al populației agrare de aici. Este de menționat faptul că aici familiile foștilor grăniceri rămînînd neîmproprietărite (legea din 1850 prevedea folosirea comună a proprietății care a intrat în posesia grănicerilor),

---

[15] Ibid., fond. *Vicecomitelui*, I. dos. nr. 1920—3416, 1900, file 1839—1845.
[16] *Csiki Lapok* din 21 martie 1900.
[17] Arhiv. Stat. Sighet, fond. *Prefect.*, doc. nr. 727/1900.
[18] Ibid.
[19] Ibid.
[20] Ibid. doc. nr. 569/1900; 657/1900.
[21] *Raportul vicecomitelui comitatului Caraș-Severin despre starea administrației comitatense*, Lugoj, 1903, p. 32.
[22] Antoniu Marchescu, *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere* (Contribuțiuni istorice și iuridice), Caransebeș, 1941, p. 265—266.

acestea n-aveau deloc sau aveau foarte puţin pămînt în proprietate privată. Ziarul „Drapelul" din Lugoj scria următoarele despre situaţia de aici: „In fosta graniţă militară a fost totdeauna lipsa de pămînt... Acum însă, după desfiinţarea comuniunilor, e lipsă nu de 2 ori ci de 20 de ori mai mare ca pînă acum, căci dintr-o familie s-au format 3, 4 şi cinci familii"[23]. La cele sesizate de „Drapelul" trebuie să mai adăugăm şi faptul că, în urma dezvoltării relaţiilor capitaliste, nevoile familiilor creşteau mereu, ceea ce reclama extinderea gospodăriei. Aceasta era posibil însă doar prin achiziţionare de pămînt cultivabil. Mînaţi de nevoi, ţăranii din peste 40 de localităţi (numai în comitatul Caraş-Severin[24]) au trecut la ocuparea treptată a unor izlazuri aflate în folosinţă comună sau, în cîteva cazuri, în proprietate moşierească. Întinderea teritoriilor ocupate echivala cu aproape 1/3 din teritoriul iniţial al izlazurilor comunale[25].

Prin restrîngerea izlazurilor comunale a fost atacată însă baza materială a creşterii vitelor, fapt care a avut consecinţe sociale importante. În vederea reglementării situaţiei, conducerea comitatului a hotărît încă în 1893 măsurarea pămînturilor ocupate, urmînd ca acestea să fie răscumpărate de la comune (în privinţa caracterului pămîntului exista un conflict între autorităţi şi proprietari, primii susţinînd caracterul comunal al proprietăţii, iar comunităţile de avere respingînd această poziţie) de către ţărani, care intrau astfel în proprietatea lor[26]. În caz contrar, pămînturile ocupate urmau să reintre în proprietatea comunelor. Începînd cu această dată s-a dus o luptă permanentă între ţărănime şi comitat, întrucît ţăranii nu dispuneau de banii necesari răscumpărării şi nu erau dispuşi nici să abandoneze pămîntul[27]. În ultima instanţă cauza majoră a mişcării ţărăneşti din acest comitat a constituit-o lipsa de pămînt. În multe localităţi ţărănimea n-a fost de acord să răscumpere pămîntul, pe care îl considera al ei.

Ţărănimea intenţiona pe de o parte să-şi menţină pămînturile ocupate, iar pe de altă parte dorea să i se asigure dreptul de folosinţă asupra izlazurilor şi pădurilor statului, ale societăţilor capitaliste şi ale moşierilor. Pentru realizarea acestor deziderate depunea o dîrză rezistenţă faţă de încercările comitatului de a rezolva problema în sensul hotărîrii de mai sus, respingînd categoric şi amestecul comitatului în administraţia acestor pămînturi şi folosind fel şi fel de metode de luptă; lupta şi pentru obţinerea unor păşuni şi păduri moşiereşti sau de stat. În majoritatea cazurilor frămîntările şi agitaţiile ţărăneşti nu s-au transformat în revolte sau răscoale, dar într-un număr considerabil de localităţi lupta ţărănimii a îmbrăcat forme violente.

În anul 1900 au avut loc trei revolte ţărăneşti de proporţii mai mari pe teritoriul menţionat. În comuna Poeni, în ziua de 30 mai ţărănimea a pus pe fugă pe reprezentanţii moşierilor Leopoldina van den Asten, care

[23] *Drapelul* din 28 aprilie 1900.
[24] Arhiv. Stat. Lugoj, fond. *Procesele verbale ale comit.*, 1902, nr. CXXIV.
[25] Ibid.
[26] Ibid., 1904, poz. 1526 şi 19925.
[27] *Arbeiter Zeitung*, Viena, din 10 iulie 1896.

a vrut să măsoare întinderea de pămînt ocupată de către țărani. După unele surse suprafața acesteia însuma 1300 de iugăre[28]. Țăranii înarmați cu coase[29] strigau lozinci antimoșierești și se arătau gata să apere pămîntul în cauză. Numai a doua zi, concentrîndu-se forțe jandarmerești, autoritățile au reușit să aducă țărănimea la supunere[30]. În procesul organizat după înăbușirea revoltei au fost acuzați 20 de țărani, dintre care cîțiva au fost condamnați la închisoare[31].

La Cornereva revolta precedată de mari frămîntări a luat o amploare mai mare. Aici comisia oficială sosită pentru efectuarea măsurătorilor cu privire la ocupările de pămînturi din proprietatea comunei a fost întîmpinată de rezistența populației. „Peste 4000 de țărani sînt în picioare, gata să-și apere avutul și cu prețul vieții" — constata ziarul „Tribuna poporului[32]. Țăranii au împrăștiat comisia[33], confiscînd și nimicind hărțile și documentele aduse[34]. În ziua următoare a sosit însă din nou comisia, ea fiind însoțită de 30 de jandarmi și de un batalion de soldați[35]. Pretorul plășii a încercat să aresteze pe conducătorii mișcării, printre care se afla și preotul comunei, fapt care „... a agitat pe țărani și mai mult"[36]. Revolta deschisă a izbucnit atunci cînd comisia a vrut să reînceapă măsurătorile. Jandarmii au întrebuințat imediat armele, omorînd patru țărani, fapt care a determinat țărănimea să se împrăștie. Cu forța armată a fost reprimată și revolta de la Teregova[37].

Ecoul evenimentelor din Caraș-Severin a fost mare. Presa i-a acordat un spațiu însemnat. Anumite ziare au dat însă o interpretare falsă acestor evenimente, care au fost combătute în cadrul unei adunări a comitatului Caraș-Severin de către deputații comitatenși români[38].

Țărănimea din Caraș-Severin a continuat lupta și în anul 1901. Printre numeroasele mișcări din acest an se evidențiază, prin amploarea lor, cele din comunele Cornereva și Valea Mare, dar nu au fost lipsite de importanță nici frămîntările din alte părți, ca cele din Văliug și Răchită. Revolta țărănească din Cornereva a constituit continuarea celei din anul precedent. Ea a izbucnit în luna februarie cu ocazia alegerii primarului[39]. Întrucît vechiul primar s-a făcut complice al autorităților comitatense, cu prilejul revoltei din 1900, țărănimea a împiedicat realegerea acestuia, cu toate că pretorul a făcut tot posibilul pentru ca s-o obțină[40].

---

[28] *Kis Ujság* din 13 noiembrie 1900.
[29] Arhiv. Stat. Lugoj, fond. *Procesele verbale ale comit.*, 1902, nr. C. XXII/2, p. 12—13.
[30] Ibid.
[31] *Kis Ujság* din 13 noiembrie 1900.
[32] *Tribuna poporului* din 17/30 octombrie 1900.
[33] Arhiv. Stat. Lugoj, fond. *Prefect.*, doc. nr. 36767/1900.
[34] Ibid.
[35] *Tribuna poporului* din 17/30 octombrie 1900.
[36] *Kis Ujság* din 10 octombrie 1900.
[37] Arhiv. Stat. Lugoj, *Indicatorul vicecomitelui pentru anul 1900.*
[38] Ibid., *Procesele verbale ale comit.*, poz. 722/1900.
[39] Ibid., *Actele vicecomitelui*, doc. nr. 6423/1900.
[40] Ibid.

În comunele Rușii-Munți și Ilieș (în Mureș-Turda) țăranii se agitau că nu au putut obține izlazurile aflate în posesia statului. În comuna Rușii țăranii revendicau încetarea acțiunii de împădurire, iar la Ilieș cereau reducerea prețului arenzii[41].

În anii 1901 și 1902 lucrările de reglementare erau în toi în comitatele Trei-Scaune, Odorhei și Ciuc, iar nemulțumirea țărănimii era generală, transformîndu-se în cîteva localități în revolte deschise. Astfel în comuna Ghelința (Trei-Scaune), în ianuarie 1901, țărănimea s-a revoltat împotriva comisiei sosite din partea tribunalului pentru a pune în aplicare segregarea, împiedicînd „printr-o atitudine amenințătoare" comunicarea sentinței[42]. Mișcarea din Zăbala urmărea, în schimb, anularea hotărîrii în legătură cu segregarea care favoriza moșierii și elementele speculante[43]. În marea comună Covasna (Trei-Scaune) moșierii au pretins scoaterea a peste 10.000 de iugăre de pădure și pășune din proprietatea comună pentru folosință exclusivă; pretenția era nedreptățită, întrucît acestora li s-a acordat partea cuvenită cu decenii înainte, dar persoanele oficiale au dat cîștig de cauză moșierilor, fapt care a cauzat mari frămîntări în rîndurile țărănimii[44]. „Nu ne rămîne altceva — reproducea un ziar vorbele țăranilor — decît să ne aruncăm în fața baionetelor și gloanțelor jandarmilor și militarilor care vor veni"[45].

În comunele Frumoasa și Delnița (în Ciuc) segregarea și comasarea a fost zădărnicită de atitudinea potrivnică a țărănimii[46], iar în Bancu „... țăranii au făcut tot posibilul pentru a împiedica comasarea"[47].

Un caz tipic pentru felul în care segregarea a contribuit la pauperizarea maselor și consecințele acesteia asupra stării de spirit a țăranilor ne furnizează comunele Dănești, Cîrța, Ineu și Mădăraș[48] din comitatul Ciuc. Aici „Societatea forestieră din Transilvania", aflată în posesia familiei Groedel, prin coruperea unor persoane a acaparat, la un preț derizoriu, 5300 iugăre de păduri de brazi[49]. Numai la Dănești Societatea a acaparat de la 300[50] de țărani peste 2/3 din partea lor din pădurea comună[51], pornind apoi, prin intermediul persoanelor induse în eroare[52], procesul pentru segregare. La Dănești, faptul a produs o reac-

[41] Arhiv. Cons. Pop. Jud. Tg. Mureș, fond. *Prefect.*, doc. nr. 1060/1902.
[42] *Brassói Lapok* din 31 ianuarie 1901.
[43] Era vorba de 5000 de iugăre de păduri și izlazuri (*Székelyföld*, din 3 aprilie 1901).
[44] *Székelyföld* din 25 iulie 1901; Arhiv. Stat. Sfîntu-Gheorghe, fond. *Prefect.*, IVII/8, doc. nr. 780/1902.
[45] Ibid.
[46] *Csiki Lapok* din 6 februarie 1901; *Székelység* din 3 aprilie 1901.
[47] *Csiki Lapok* din 17 iulie 1901.
[48] Arhiv. Cons. Pop. Jud. M. Ciuc, fond. *Prefect.*, II, 1902, poz. 400—6348, fila 13023.
[49] *Csiki Lapok* din 22 mai 1901 și 7 august 1901.
[50] Arhiv. Cons. Pop. Jud. M. Ciuc, fond. *Prefect.*, II, 1902, poz. 400—6348, fila 13023.
[51] Ibid.
[52] Agenții Societății forestiere promiteau că după exploatarea materialului lemnos suprafața de pădure va fi redată țăranilor.

ţie neobişnuită din partea ţăranilor; ţăranii au refuzat, în pofida somaţiei vicecomitelui, să aleagă conducerea comunităţii de avere, fără de care nu se putea efectua, practic, segregarea[53]. Conform raportului vicecomitelui „ordinea legală s-a destrămat"[54]. În alte trei comune lupta s-a dat cu alte metode: comunităţile de avere au respins categoric orice încercare a Societăţii de a începe segregarea[55]. Dar, pădurile acaparate au rămas în proprietatea societăţii forestiere, care mai tîrziu a găsit modalitatea de a le separa de pădurile comune.

În anul 1902, lupta ţărănimii a avut, în fond, aceleaşi caracteristici ca şi în anii 1900 şi 1901: precumpăneau mişcările şi frămîntările legate de felul reglementării proprietăţii. A crescut însă mult numărul revoltelor şi în special numărul revoltelor în cadrul cărora ţărănimea s-a ciocnit cu forţele represive ale puterii locale de stat. Lupta ţărănimii creştea şi în lărgime: au fost înregistrate mişcări şi frămîntări ţărăneşti în numeroase localităţi aflate pe teritoriul a 10 comitate transilvănene.

Seria revoltelor sîngeroase din anul 1902 a fost deschisă de cea din Idiciu de Jos din comitatul Mureş-Turda, unde întreaga ţărănime a opus o rezistenţă dîrză încă în anul precedent faţă de comasarea proiectată. Populaţia din localitate era compusă în majoritate din ţărani săraci, care dispuneau de cîte 3—5 iugăre de pămînt[56]. Pămîntul propriu nefiind suficient, ţăranii lucrau şi proprietatea de 170 de iugăre a fabricantului Schwarz Mendel din Reghin în sistemul muncii în dijmă[57]. Acest pămînt a ajuns însă, prin cumpărare, în proprietatea moşierului Klosz, care „... văzînd că pămîntul este în cea mai mare parte nefertil, a cerut comasarea cu scopul de a-şi schimba proprietatea de 170 de iugăre de proastă calitate cu pămînt de calitatea I-a"[58].

Aflînd intenţia moşierului, ţăranii s-au agitat luni de zile: la început ţineau întruniri clandestine, iar apoi au protestat deschis împotriva comasării[59]. Totuşi, la cererea moşierului s-a fixat, pentru 18 ianuarie 1902, data începerii lucrărilor la faţa locului. Comisia sosită din Reghin a fost întîmpinată de vreo 300 de persoane, dintre care unii proveneau din comuna învecinată, Idiciu de Sus[60]. În faţa procurorului şi pretorului ţăranii strigau: „Nu ne trebuie comasare!"[61]. După oficiosul comitatului, toţi locuitorii „aproape fără excepţie" erau împotriva comasării[62]. Moşierul şi avocatul său au fost atacaţi de ţărani[63], iar jandarmii au tras

[53] Arhiv. Cons. Pop. Jud. M. Ciuc, fond. *Prefect.*, II, 1902, poz. 400—6348, fila 13023.
[54] Ibid.
[55] *Csiki Lapok* din 7 august 1901.
[56] *Népszava* din 30 ianuarie 1902
[57] *Ibid.*
[58] *Székelység* din 21 ianuarie 1902.
[59] *Ibid.*
[60] *Maros—Torda* din 22 ianuarie 1902. Supliment.
[61] *Székelység* din 21 ianuarie 1902.
[62] *Maros—Torda* din 22 ianuarie 1902. Supliment.
[63] *Ibid.*

în mulțime omorînd sau rănind 10 țărani[64] (numărul morților s-a cifrat la 3) [65]. Satul a fost ocupat de armată și s-a organizat un mare proces, numărul acuzaților ridicîndu-se la 93, dintre care 44 au fost condamnați la închisoare pe termene variind între o lună și un an și jumătate[66].

Revolta țărănească din Idiciul de Jos a avut un larg răsunet în opinia publică. Ziarele au comentat-o amplu, ea formînd și obiectul unei interpelări în parlament[67]. Ziarele condamnau nu numai procedura jandarmilor, dar și întreaga politică a comasărilor și segregărilor[68]. „Gazeta Transilvaniei" și „Kronstädter Zeitung" au sesizat însă și un alt fenomen, anume că „... atît notarul Sas Béla, cît și judecătorul de tribunal, Horváth Miklós, sînt cu desăvîrșire lipsiți de cunoașterea limbii poporului" și astfel n-au putut nici măcar încerca să lămurească mulțimea[69].

Mișcarea țărănimii române din marea localitate Topliță (în Mureș-Turda) a urmărit să împiedice aplicarea sentinței cu privire la segregare[70]. Reglementarea proprietății, pusă la cale de marii proprietari, dura aici de 35 de ani[71], fapt care a dus la o sărăcire generală a țărănimii[72]. Cînd, în martie 1902, s-a pronunțat sentința, „... cei nemulțumiți cereau gălăgios păstrarea vechilor stări de lucruri... și, susținînd nedreptățirea flagrantă a unora, protestau împotriva punerii în aplicare a sentinței"[73]. Din cauza rezistenței dîrze a țăranilor, nici în anii următori nu s-a putut aplica hotărîrea tribunalului.

Sursele semnalează revolte locale în comitatul Mureș-Turda și în Miercurea-Nirajului și în Drăgușeni, ultima fiind îndreptată împotriva a doi arendași din rîndurile burgheziei sătești[74]. Revolta țăranilor din august, din comunele Ghiurghiu și Rușii-Munți, a fost cauzată de executarea forțată a unor țărani[75]. În localitatea Rușii peste 300 de țărani înarmați cu coase și sape au încercat să împiedice executarea, atacîndu-i pe executori. Jandarmii sosiți la fața locului i-au împrăștiat însă pe țărani[76].

Mișcările și frămîntările țărănești continuau și în comitatele Ciuc, Trei-Scaune și Odorhei. Mișcarea a cuprins un mare număr de localități, îmbrăcînd forme variate. Avînd cunoștință despre nenumăratele nedreptăți comise prin reglementarea proprietății, țăranii erau convinși că prin comasări și segregări „... bogatul acaparează totul, iar de la omul

---

[64] Arhiv. Cons. Pop. Jud. Tg. Mureș, fond. *Prefect.*, A. L., 1902, doc. nr. 984—73.
[65] *Maros—Torda* din 22 ianuarie 1902.
[66] *Brassói Lapok* din 10 iunie 1902.
[67] *Gazeta Transilvaniei* din 12/25 ianuarie 1902.
[68] *Ibid.; Népszava* din 21 ianuarie 1902; *Székelység* din 21 ianuarie 1902.
[69] *Gazeta Transilvaniei* din 10/23 ianuarie 1902.
[70] *Alispáni jelentés Maros-Torda vármegye 1902 évi közállapotairól*, Tg. Mureș, 1903, p. 73.
[71] *Ibid.*
[72] Arhiv. Cons. Pop. Jud. Tg. Mureș, fond. *Prefect.*, doc. nr. 480/1906.
[73] *Csiki Lapok* din 12 martie 1902. Supliment.
[74] *Székelység* din 7 martie 1902.
[75] *Marosvölgy*, Reghin, din 7 septembrie 1902.
[76] Arhiv. Cons. Pop. Jud. Tg. Mureș, Indicator, 1902, I, 1661

sărac vor lua totul"[77]. În rîndurile țărănimii din comitatul Ciuc s-a înrădăcinat credința că „clasa săracă" va fi privată de dreptul de a folosi pădurile[78] și din această cauză țăranii treceau la atac împotriva tuturor pădurilor[79].

Amploarea mișcării petiționare o dovedește faptul că în cele trei comitate amintite, în anul 1902 au fost înaintate contestații și cereri dintr-un număr de 150 de localități[80]. La baza acestei mișcări petiționare se afla însă o stare de spirit puțin pașnică. Starea sufletească a țărănimii era agitată și masele de țărani, prin mii de adunări, protestau vehement împotriva felului în care se făcea comasarea și segregarea. Un economist contemporan, bun cunoscător al situației, referindu-se la această mișcare, scria: „Societatea satului se împarte în două. De o parte se află cîțiva indivizi mai curajoși, isteți care iau parte alături de masa de țărani la adunările protestatare, semnează și petiția, dar mai tîrziu cer de la forurile oficiale, fără știrea țăranilor, reglementarea proprietății cu scopul de a putea scoate din comun pămîntul acaparat de ei... De partea cealaltă stă comunitatea de avere, majoritatea societății de la țară, masa de țărani cu avere puțină. Împărțirea averii comune îi lezează în primul rînd pe ei"[81]. Trebuie precizat faptul că între cei „cîțiva indivizi" se numărau de obicei moșierii, cîrciumarii și cămătarii satului care, folosindu-se de anumite situații critice, acaparau de la țărani „dreptul de folosință asupra pădurilor și izlazurilor comune". Puterea de stat se situa de obicei de partea celor care cereau reglementarea.

Într-un număr însemnat de localități țăranii au folosit mijloace violente de luptă împotriva reglementării.

Astfel, în comuna Bretcu (Trei-Scaune), în ziua de 31 martie a izbucnit o revoltă deschisă a țărănimii, îndreptată împotriva acelora care au cerut pornirea procesului de reglementare. Mulțimea a atacat casele persoanelor care au inițiat comasarea, spărgîndu-le ușile și ferestele. Umblînd din casă în casă, au constrîns pe cei care au cerut comasarea să iscălească o declarație prin care revocă cererea înaintată[82]. Numai forța jandarmerească și militară a putut readuce țăranii la supunere[83]. Astfel, în ziua de 19 aprilie, în prezența a două companii de soldați sosiți din Brașov, s-a efectuat totuși segregarea[84]. Peste o lună, în mai, în comuna Lemnia, la știrea că moșierul ceruse reglementarea proprietății, 200—300 de țărani s-au revoltat[85]. Ieșind pe străzi înarmați cu coase și cu furci, evocînd pilda celor din Bretcu, țăranii au asaltat casele acelora care au

[77] *Csiki Lapok* din 26 noiembrie 1902.
[78] *A'ispáni jelentés...* în *Csiki Lapok* din 23 octombrie 1901.
[79] *Ibid.*
[80] Sebess Dénes, *Magyar agrárevoluciók*, Budapesta, [f.a.], p. 87; Ziarul *Csiki Lapok* menționează un număr de 140 de localități (26 noiembrie 1902).
[81] Sebess, D., *o. c.*, p. 88.
[82] Arhiv. Stat. Sf. Gheorghe, fond. *Prefect.*, XIV/115, doc. nr. 7980/1902.
[83] Ibid.
[84] *Székelyföld* din 30 aprilie 1902.
[85] *Ibid.*, din 4 mai 1902.

cerut segregarea[86]. În orașul Sfîntu-Gheorghe, în luna mai, țăranii care se adunaseră pentru a protesta împotriva comasării au fost împrăștiați de jandarmi[87]. Sursele arată existența unor frămîntări și în comunele Almaș, Volal, Cernatul de Sus și Poian[88], izbucnit din cauza segregărilor.

În comitatul Ciuc, dintre mișcările care au luat amploare menționăm pe cele din Delnița și Joseni. În Delnița a avut loc o revoltă din cauza segregării și în anul precedent. Atunci s-a amînat punerea în aplicare a sentinței tribunalului. La sfîrșitul lunii martie 1902 însă, la insistența moșierului, autoritățile au încercat să delimiteze, la fața locului, noile hotare ale proprietarilor[89]. Țăranii înarmați cu furci, topoare și bîte opuneau rezistență. „Oamenii înfuriați l-au atacat pe inginer și voiau să-l omoare pe proprietar"[90]. Trăgînd în mase, jandarmii au rănit șapte bărbați și două femei; patru dintre cei răniți au murit[91]. Satul a fost ocupat apoi de unitățile militare[92]. În marea comună Joseni (în Ciuc) și „în satele din împrejurimi" s-a ivit, de asemenea, o nemulțumire generală[93]. Ea se datora acțiunii de segregare care priva o mare parte a țărănimii de dreptul de a folosi pădurea și pășunea comună, întrucît ea făcea ca acest drept să depindă de mărimea pămîntului arabil. Ori, numărul acelora care și-au pierdut pămîntul, mai ales în favoarea cîrciumarilor și a cămătarilor, era foarte mare. Era deci firesc ca furia țărănimii să se îndrepte împotriva acestor elemente și a altor consăteni care erau în favoarea reglementărilor. În aprilie țăranii au declarat că „... nu vor accepta ajutoare umilitoare și că vor omorî pe domnii cari i-au dus la sapă de lemn"[94]. Comerciantul a fugit în cursul nopții din comună; capelanul care a acaparat mari întinderi de pămînt pentru biserică a fost amenințat cu moartea[95].

Pentru a readuce la supunere pe țăranii revoltați, pe lîngă cei 12 jandarmi din comună, la cererea notarului, la 25 aprilie, a fost trimisă la fața locului și o companie de soldați[96]. Cu toate acestea revolta îndreptată „împotriva elementelor îmburghezite" a izbucnit. Au fost atacate prăvăliile, dîndu-se foc unei case care a provocat apoi un incendiu îngrozitor[97]. Potrivit relatărilor, incendiul a fost provocat de către cei înșelați cu ocazia reglementării proprietății[98]. Actele oficiale vorbesc — pe drept cuvînt — despre o „revoltă populară" din Joseni[99]. Forțele de ordine

[86] *Tribuna poporului* din 7/20 mai 1902.
[87] *Népszava* din 15 mai 1902.
[88] *Székelyföld* din 2 noiembrie 1902; Arhiv. Stat. Sf. Gheorghe, fond. *Prefect.*, XIV/269, 1902, doc. nr. 23156.
[89] *Gazeta Transilvaniei* din 22 martie 1902.
[90] *Ibid.*
[91] *Ibid.*; *Székelység* din 3 aprilie 1902.
[92] Arhiv. Cons. Pop. Jud. M. Ciuc, *Indexul vicecomitelui.*
[93] *Székely Nemzet* din 28 aprilie 1902.
[94] *Ibid.*
[95] *Ibid.*
[96] Arhiv. Cons. Pop. Jud. M. Ciuc, *Indexul vicecomitelui.*
[97] *Székely Nemzet* din 28 aprilie 1902.
[98] *Ibid.* din 27 aprilie 1902.
[99] Arhiv. Cons. Pop. Jud. M. Ciuc, *Indexul vicecomitelui.*

au trecut la represalii, arestînd conducătorii locali ai mişcării[100], dar abia în ziua de 6 mai s-a putut raporta despre potolirea răscoalei[101]. Spiritele au rămas însă şi în continuare agitate, fapt care a sugerat unui ziar constatarea că „... cei care au acaparat drepturile de pădurit şi păşunat ale ţăranilor nu se simt în mare siguranţă" nici după potolirea răscoalei[102].

În comitatele Hunedoara, Cluj şi Arad, la baza mişcărilor ţărăneşti a stat în mare măsură lipsa păşunilor şi pădurilor. În localităţile Panc şi Lunca (în Hunedoara), Răchitele şi Albac (în Cluj), Săcătura (în Turda-Arieş), problema păşunilor şi a dărilor mari[103], iar în multe localităţi din jurul Hălmagiului şi a Rodnei (în Arad)[104] problema pădăritului au constituit obiectul unor mişcări şi frămîntări ale ţăranilor.

Revolta din Panc a izbucnit în ziua de 17 iulie, atunci cînd autorităţile au vrut să obţină de la ţăranii din localitate pămînturile date prin proces comunităţii de avere din Roşcani[105]. Locuitorii din Panc i-au primit cu pietre pe procurorul din Deva şi pe cei 25 de jandarmi care îl însoţeau[106]. Lupta în care s-au angajat ţăranii a durat un timp destul de îndelungat, înregistrîndu-se răniţi din ambele părţi[107]. Pînă la urmă jandarmii au fost nevoiţi să se retragă, locul lor fiind ocupat peste puţin timp de două companii de soldaţi din Orăştie, care au arestat 25 de ţărani[108]. La proces 34 de persoane au fost acuzate de revoltă împotriva autorităţilor[109]. În satul Lunca (în Hunedoara), unde populaţia trăia exclusiv din creşterea vitelor, această îndeletnicire era îngreunată de lipsa de păşuni, mai ales după ce a fost interzisă scoaterea vitelor la păşunat în păduri, ceea ce a cauzat sărăcirea locuitorilor, care astfel nu puteau achita nici măcar dările către stat. Ca urmare, direcţiunea financiară din Deva a hotărît, în octombrie 1902, începerea executărilor forţate prin confiscarea vitelor. Ţăranii însă au adunat toate vitele în două rîpe mari din pădure, stînd de veghe lîngă ele[110]. Cei doi executori sosiţi la faţa locului au fost omoriţi. Dar jandarmii veniţi în sprijinul executorilor au tras în ţărani, rănind grav multe persoane[111].

În Călineşti (în Sătmar) o revoltă ţărănească izbucnită în decembrie 1902 a fost îndreptată împotriva muncilor publice forţate pe care ţăranii le-au considerat drept „robotă"[112].

---

[100] Ibid.
[101] Ibid.
[102] *Gyergyó* din 4 mai 1902.
[103] Biblioteca Fil. Acad. Cluj, Arhiva istor., fond. *Bánffy*, mat. modern, neinv.; *Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt* din 8 octombrie 1902.
[104] *Tribuna poporului* din 19 octombrie/1 noiembrie 1902.
[105] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Prefect.*, Registru de intrare şi ieşire, 1902. *Kis Ujság* din 19 iulie 1902.
[106] *Poporul* nr. 31 din 1902.
[107] *Nagyváradi Napló* din 20 iulie 1902.
[108] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Prefect.*, Registru de intrare şi ieşire, 1902.
[109] *Hunyadvármegye* din 26 februarie 1903.
[110] *Ujság* din 31 octombrie 1902.
[111] *Ibid.*
[112] *Népszava* din 2 decembrie 1902.

Cele mai mari revolte din anul 1902 au avut loc în comitatul Caraş-Severin, unde vechiul conflict dintre comitat şi ţărănime care se desfăşura în jurul reglementării proprietăţii comunale a rămas în centrul mişcărilor ţărăneşti. Asemenea mişcări au avut loc — deşi într-o măsură mai mică — şi în comitatele Timiş şi Torontal, pe teritoriile care aparţinuseră fostului regiment grăniceresc[113]. În Caraş-Severin s-a ajuns la revoltă în şase comune.

La Pervova revolta a izbucnit în octombrie 1902, cînd inginerii trimişi din partea comitatului au ajuns la faţa locului pentru a face măsurătorile ordonate. Poporul însă a împiedicat această acţiune[114]. Iată cum descrie mişcarea ţărănească din Pervova ziarul arădan „Tribuna poporului": „Poporul pervovan azi s-a răsculat în prostia lor că li se ia izlazul, nu mai au încredere în lege, în stăpînire şi în conducătorii comunei: ei s-au răsculat în modul cel mai suprem care îi va ruina cu totul, că nu voiesc a da lucrători după ingineri, nu voiesc a arăta ocupaţiunea ca inginerii să poată face schiţa de plan pentru transcrierea în cartea funduală, nu dau locuinţă, nici pe plată inginerilor, precum nici de ale mîncării, dacă conducătorii comunei le vorbesc ceva în cauză pentru binele lor, îi bate noaptea cu pietri, le sparge ferestrele, le arde fînele, îi ameninţă cu moartea"[115]. Descrierea de mai sus este confirmată şi de raportul vicecomitelui din Caraş-Severin, însă acesta precizează că lucrurile s-au întîmplat la fel şi în alte 5—6 comune din comitat[116]. Pînă la urmă, la Pervova lucrările au fost executate totuşi în prezenţa a 20 de jandarmi şi cu ajutorul muncitorilor aduşi din alte părţi.

La Verendin, hotărîrea comitatului a menţinut o stare de frămîntare în rîndul locuitorilor satului timp de ani de zile. Aici însă — spre deosebire de situaţia din Pervova — conducătorii comunei au fost cei care, sprijinindu-se pe ţărănime, au condus mişcarea[117]. În rest însă mişcarea a avut o desfăşurare aproape identică cu cea din Pervova. Lucrările inginereşti au fost executate şi aici cu sprijinul forţelor represive şi cu muncitori străini[118]. Dar ţăranii — şi conducătorii satului n-au recunoscut valabilitatea acestor lucrări, respingînd totodată orice pretenţie de acoperire a cheltuielilor legate de reglementarea proprietăţii[119]. La procesul intentat împotriva comunei s-a hotărît vinderea izlazurilor „care constituiau baza unicului izvor de cîştig pentru locuitori"[120]. Deşi rapoartele autorităţilor nu semnalează ciocniri violente între ţărani şi forţele repre-

[113] Arhiv. Stat. Timişoara, fond. *Prefect.*, pachet pe anii 1904—1922, p. 18.
[114] Arhiv. Stat. Lugoj, fond. *Procesele verbale ale comit.*, 1904, nr. C. XXIV/15, poz. 1491.
[115] *Tribuna poporului* din 12/25 octombrie 1902.
[116] Arhiv. Stat. Lugoj, fond. *Procesele verbale ale comit.*, 1904, nr. C. XXVII poz. 1526.
[117] Ibid.
[118] Ibid.
[119] Ibid.
[120] Ibid., nr. C. XXVII/5, poz. 19923.

sive, din alte surse[121] reiese că ciocnirile au cauzat și victime omenești[122]. La Bogoltin țărănimea, în perfectă înțelegere cu conducerea comunei, a încercat să împiedice muncile de reglementare, iar apoi, după executarea forțată a acestora, n-a recunoscut valabilitatea lor[123]. Pînă la urmă chiar și antistia comunei a fost dizolvată de către conducerea comitatului atît la Verendin, cît și la Bogoltin și Globucraiova[124], unde lucrurile s-au petrecut la fel ca și în celelalate comune.

Din cauza unor mișcări și frămîntări țărănești s-au trimis forțe militare și în alte două comune, anume la Crașova și Vermeș[125]. La Veleaden, tot în Caraș-Severin a avut loc chiar o ciocnire soldată cu trei morți[126]. În sfîrșit, amintim frămîntările din comuna Bătești (Caraș-Severin) ocazionate de proiectele de colonizare ale statului, care ar fi atras după sine reluarea unor pămînturi ale statului, lucrate în arendă de către țăranii din localitate[127].

*

S-a amintit mai sus că reglementarea folosinței pămîntului, delimitarea, comasarea și segregarea erau necesare, ele constituind condiții de bază ale progresului în agricultură. În prezentul articol au fost semnalate mișcări și frămîntări țărănești îndreptate împotriva acestor lucrări. În mod firesc se naște întrebarea: ce caracter au avut aceste mișcări? Literatura contemporană apropiată de cercurile moșierești le caracteriza drept reacționare, îndreptate împotriva progresului. În realitate, inițial, țărănimea voia doar să împiedice nedreptățile comise cu ocazia comasărilor și segregărilor și numai după ce s-a convins de urmările extrem de grave ale acestor lucrări a opus o rezistență față de „orice fel" de reglementări. Aceste reglementări erau efectuate în așa fel încît, după cum constată un contemporan, ele provocau schimbări care trebuiau să genereze două clase în lumea satelor: „... una bogată și una cerșetoare, întrucît țărănimea cu pămînt puțin era pe cale de dispariție"[128].

Mișcările descrise mai sus, duse în apărarea pămîntului țărănesc, erau îndreptate împotriva metodelor de exploatare și oprimare practicate de marea moșierime, precum și împotriva elementelor care, în dauna intereselor majorității, trăgeau mari foloase personale din lucrările de reglementare. În alte cazuri consecințele nefavorabile ale segregărilor și comasărilor, cum a fost lipsa de pășuni și păduri, au generat mișcările țărănești. Problema se complică însă prin faptul că, în aparență, majori-

[121] *Tribuna poporului* din 12/25 octombrie 1902.
[122] Arhiv. Stat. Lugoj, fond. C. XXVII/5, poz. 1523, 26529.
[123] Ibid. *Indexul vicecomitelui din 1902;* vezi și *Raportul vicecomitelui comitatului Caraș-Severin despre starea administrației comitatense*, Lugoj, 1902, p. 23—33.
[124] Arhiv. Stat. Lugoj, *Indexul vicecomitelui*, II/1902, poz. 2872—73.
[125] Ibid.
[126] *Drapelul* din 14/27 septembrie 1902.
[127] Arhiv. Stat. Lugoj, fond. *Prefect.* Indicatorul comitelui din 1902.
[128] *Székelység* din 1 ianuarie 1902.

tatea luptelor erau susținute pentru ocrotirea pămînturilor obștești, deși obștea se afla într-un proces de descompunere progresivă, în raport cu accelerarea diferențierii țărănimii. În realitate, prin comasări și segregări, care au contribuit fără îndoială la extinderea și consolidarea relațiilor agrare capitaliste și în acele părți unde din anumite motive persistau mai puternic resturi ale vechilor moduri de producție, politica agrară oficială urmărea să consolideze în primul rînd marea proprietate moșierească, care reprezenta cea mai gravă rămășiță feudală. Lupta împotriva acestei politici agrare era o luptă necesară, progresistă. Pe fostul pămînt grăniceresc din Banat mișcarea țărănească a fost mai complexă, dar necesitatea ei obiectivă nu poate fi pusă la îndoială, cu atît mai mult cu cît a servit interesele întregii țărănimi. Din studierea luptei de clasă a țărănimii din Transilvania în primii ani ai secolului al XX-lea se evidențiază și faptul că marile deosebiri existente în ceea ce privește relațiile agrare din diferitele ei regiuni generau deosebiri adecvate în însăși mișcarea țărănească.

Totodată aceste mișcări scot în evidență învățăminte politice importante: ele demonstrează energia revoluționară acumulată în sînul întregii țărănimi; fiind spontane și fărîmițate, nelegate de lupta proletariatului industrial, puteau fi reprimate relativ ușor de organele represive. Întreaga desfășurare a mișcării țărănești din perioada capitalistă demonstrează necesitatea alianței dintre clasa muncitoare și țărănime în vederea eliberării țărănimii de sub dominația de clasă a burgheziei și moșierimii.

AGITATIONS ET MOUVEMENTS PAYSANS EN TRANSYLVANIE ENTRE LES ANNÉES 1900—1902

RÉSUMÉ

Durant les premières années du XX-e siècle, la lutte spontanée de la paysannerie transylvaine, en particulier de celle des comtés de montagne (Caraș-Severin, Hunedoara, Maramureș, Mureș-Turda, Ciuc, Trei-Scaune) se signala par une récrudescence. Elle avait pour objet le problème de la terre. La cause majeure des agitations et des mouvements paysans fut, dans la plupart des cas, la défense de la propriété paysanne contre les amputations et dégradations, pratiques auxquelles recoururent les grands propriétaires terriens lors de la réglementation de la propriété exploitée auparavant en commun. Au cours des années 1900—1902 eurent lieu au moins vingt révoltes locales, qui se soldèrent presques toutes par des conflits armés entre les paysans et le forces répressives. Plus nombreuses furent les agitations qui prirent la forme d'un mouvement pétitionnaire. Généralement, la force motrice des mouvements était représentée par les couches pauvres de la paysannerie, mais plus d'une fois toute la paysannerie se trouva unie dans ses formes de lutte, ce qui con-

firme aussi sur le plan de la lutte de classe le fait que la contradiction fondamentale dans les relations agraires (du moins dans les régions sous-développées du point de vue capitaliste) demeurait celle entre les grands propriétaires fonciers et la paysannerie entière. Pour ce qui est du caractère de ces mouvements spontanés, il faut préciser qu'initialement la paysannerie voulait empêcher que fussent commises des injustices économiques lors des concentrations et des ségrégations et ce n'est que lorsqu'elle se fut persuadé des suites extrêmement graves de ces travaux qu'elle opposa une résistance opiniâtre à „toute sorte" de réglementations. Il s'ensuit que la lutte de la paysannerie contre la manière anti-paysanne de résoudre le problème des pâturages, des forêts et des concentrations a été une lutte juste, nécessaire, d'autodéfense. L'étude de la lutte de classe de la paysannerie de Transylvanie pendant les premières années du XX-e siècle met aussi en évidence le fait que les grandes différences existant au sein des relations agraires de ses diverses régions engendraient des différences adéquates dans le mouvement paysan même.

MIȘCĂRILE MUNCITOREȘTI ȘI ȚĂRĂNEȘTI MARAMUREȘENE ÎN ANII PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

DE

TROFIN HĂGAN

Mișcările muncitorești și țărănești din regiunea Baia Mare, din părțile Sighetului de pe cursurile de apă ale Vișeului și Izei, din Țara Chioarului și Țara Oașului, în perioada primului război mondial, marchează o etapă nouă în lupta maselor populare de aci pentru emanciparea socială, pentru eliberarea lor națională.

Orașul Baia Mare cu împrejurimile sale a constituit și constituie un important centru minier, cunoscut cu multe secole în urmă prin bogăția metalelor prețioase ce se găseau în Munții Gutinului și ai Oașului. În preajma primului război mondial Baia Mare concentra un număr relativ mare de muncitori, care în majoritatea lor lucrau în minele de aur de aci. Numai la mina Dealul Crucii lucrau în medie, în deceniul al doilea din secolul nostru, între 800—1.000 de muncitori, realizînd anual o producție maximă de circa 10.000 tone minereu, din care rezulta o extracție de 500—600 kg aur și aproape 1.000 kg argint. Minele de la Băița, Cicîrlău, Ilba, Cavnic, Baia Sprie, Valea Roșie etc., deși în majoritatea lor erau în mîini particulare, stăpînite de conți, baroni, capitaliști, lucrau din plin pentru a smulge pămîntului aurul și argintul, concentrîndu-se și aci peste 1.000 de muncitori mineri[1].

Sistemul de exploatare a zăcămîntului era extrem de rudimentar. Muncitorii găureau stîncile de subteran cu cuiul de fier și ciocanul, iar strîngerea minereului se făcea de obicei cu lopata. În schimb, transportul minereului din mine constituia poate operația cea mai grea, deoarece muncitorii trebuiau să-l scoată la lumina zilei de regulă cu sacul în spinare. Destul de tîrziu au fost introduse la unele mine — Dealul Crucii și Valea Roșie — perforatoarele mecanice. Nici procesul de prelucrare a minereului scos la suprafață n-a constituit o treabă ușoară. Muncitorii mineri sfărîmau cu barosul și ciocanul, din zori și pînă seara tîrziu, roca

[1] *Baia Mare* — schiță monografică, Baia Mare, 1965, p. 33.

înţepenită, scoasă din adîncurile pămîntului, pînă la dimensiunile unui bob de porumb. De aici minereul sfărîmat era transportat la Firiza. Topitoriile de la Firiza reprezentau cea mai importantă instalaţie industrială auriferă din Imperiul austro-ungar. În aceste instalaţii, destul de moderne pentru vremea respectivă, se prelucra întreaga cantitate de minereu extrasă atît din minele statului, cît şi din cele particulare. Topitoarele de la Firiza realizau în ajunul primului război mondial o producţie anuală de 3.400 kg argint, aproape 1.000 kg aur, 600 tone plumb şi circa 30 tone cupru negru[2].

Un alt sector important care concentra un număr însemnat de muncitori îl constituia industria forestieră. Bogăţia pădurilor de fag, carpen, stejar şi brad din judeţul Maramureş a atras atenţia capitaliştilor din imperiu, trecînd la exploatarea lor fără milă. Apele Vişeului şi Izei au purtat fără încetare lemnul de construcţie din munţii falnici ai Maramureşului.

O ramură economică destul de dezvoltată o reprezenta pomicultura. Valorificarea fructelor în stare proaspătă sau uscată, precum şi a castanelor comestibile de către diferiţi comercianţi făcea ca acestea să ajungă pe pieţele din Budapesta, Viena, Praga şi chiar în Berlin.

Industria morăritului, cîteva fabrici de spirt (Baia Mare, Sighet, Mireşul Mare etc.), precum şi creşterea vitelor şi a oilor completa activitatea populaţiei de aci, în general slab diversificată şi dezvoltată sub raport economic.

Anii primului război mondial creează noi greutăţi şi suferinţe muncitorilor şi ţărănimii maramureşene. Mobilizarea generală a ridicat sub arme, numai din oraşul Baia Mare, peste 800 de rezervişti, în majoritatea lor muncitori mineri. Grijile, bolile şi necazurile, potenţate în anii războiului, pierderile suferite de familiile celor căzuţi, nenumăratele impozite şi taxe percepute de la populaţie creează o situaţie de criză tot mai accentuată, de revoltă împotriva orînduirii sociale şi politice în rîndurile maselor populare.

Peste toate acestea, în ziua de 10 decembrie 1915 se abate asupra oraşului Baia Mare o adevărată catastrofă, fără precedent în istoria acestui oraş. Topirea rapidă a zăpezii abundente în urma unor ploi călduţe face ca cea mai mare parte a oraşului să fie inundată. Multe case sînt distruse, puhoaiele iau cu ele podul mare de peste Săsar, calea ferată e distrusă pe o largă porţiune, la fel şi apaductul oraşului.

În anii războiului s-au desfăşurat în bazinul minier Baia Mare puternice greve şi demonstraţii muncitoreşti, care îmbinau revendicările economice — cum au fost mărirea salariului, a raţiilor alimentare — cu cele politice; lupta pentru pace, recunoaşterea organizaţiilor muncitoreşti etc. Demonstraţiile şi grevele — date fiind condiţiile războiului imperialist purtat de Austro-Ungaria, cînd astfel de acţiuni erau interzise de lege — se transformau în mod inevitabil în ciocniri deschise cu aparatul de stat.

[2] *Ibid.*, p. 33.

Principalele întreprinderi miniere de la Dealul Crucii, Baia Sprie în anii războiului au fost militarizate. Cu toate acestea muncitorii mineri au organizat puternice greve, care au pus în mare încurcătură autoritățile locale din Baia Mare. Astfel, în luna noiembrie 1915, minerii din Valea Roșie, împreună cu cei din Dealul Crucii, au intrat în grevă, cerînd mărirea salariilor și satisfacerea tuturor ajutoarelor de iarnă prevăzute în contract. Nesatisfacerea revendicărilor de către conducerea întreprinderilor a avut drept rezultat dezlănțuirea unei greve generale de 10 zile în întregul bazin minier Baia Mare. Ca un prim rezultat, muncitorii au primit o parte din ajutoarele de iarnă, îmbrăcăminte, lemne de foc și aprovizionarea cu alimente[3].

Un obiectiv de seamă în lupta minerilor l-a constituit înființarea sindicatelor, lărgirea bazei lor de masă. Organizarea sindicatelor era precedată de obicei de întruniri ilegale, secrete, căci legile în vigoare interziceau dreptul de organizare a muncitorilor. Militanții sindicali care luptau pentru lărgirea bazei organizatorice a sindicatelor erau adeseori arestați și trimiși pe front, unde mulți din ei și-au găsit moartea. În iulie 1917 se înființează sindicatul minerilor din Baia Mare, care reușește să cuprindă pe majoritatea muncitorilor mineri de la toate întreprinderile de acest fel din bazinul respectiv. Tot în această perioadă se creează sindicatul muncitorilor din Ocna Șugatag. Organizațiile sindicale s-au dovedit a fi un puternic front de luptă pentru apărarea intereselor muncitorilor, un mijloc eficace de educare a muncitorilor în spirit revoluționar. Prin intermediul sindicatelor, muncitorii mineri organizează o amplă manifestație pe străzile din Baia Mare cu ocazia zilei de 1 Mai 1917, protestînd împotriva războiului, cerînd încheierea păcii și drepturi democratice[4].

În anii avîntului revoluționar iau ființă și aci, la Baia Mare, organizații ale Partidului Social-Democrat. Sub conducerea organizațiilor de partid și sindicale, zeci și sute de mineri, care înainte nu luaseră parte la viața politică, încep să participe în anii 1917—1918 la greve și demonstrații de stradă, încep să se ridice la o luptă revoluționară. Semnificativă este în acest sens demonstrația din 14 august 1918 din Baia Mare a muncitorilor mineri, la care s-au alăturat și alte categorii de muncitori și mici meseriași, cerînd cu hotărîre încheierea păcii, libertăți democratice, demilitarizarea minelor și a întreprinderilor[5].

Aceste mișcări sînt cu atît mai importante, cu cît ele se desfășurau în condițiile unor represiuni și legi care interziceau cu desăvîrșire orice acțiuni și demonstrații ale muncitorilor. Ministrul de Interne al Ungariei nu contenea să dea îndrumări amănunțite prefecților și autorităților polițienești referitor la procedeul de aplicat contra mișcărilor greviste. „Autoritățile polițienești — se arată în ordinul ministrului nr. 700/1918 — sînt obligate să-mi dea rapoarte despre toate formele de mișcări . . . , dacă

[3] Arhivele Statului Baia Mare, fond. *Primăria orașului Baia Mare*, Acte prezidențiale, nr. 23/1915.
[4] Ibid., nr. 34/1917.
[5] Ibid., nr. 41/1918.

în viitor am să constat cea mai mică indolenţă sau neglijenţă, am să trag la răspundere pe şeful autorităţilor poliţieneşti, personal, cu cea mai mare severitate"[6]. În ordin se arată că în ultima vreme au existat „mişcări şi răzvrătiri" în Baia Mare, Sighetul Marmaţiei şi în alte localităţi, despre care autorităţile n-au informat la timp ministerul. Acelaşi document menţionează că o serie de prizonieri militari întorşi acasă de pe frontul rusesc, „au intrat în formaţiuni închise şi înarmaţi au recurs la represiuni, iar pentru nimicirea acestora a trebuit să utilizăm însemnate forţe militare"[7].

Autorităţile de stat austro-ungare depuneau mari eforturi pentru contracararea acţiunilor revoluţionare ale prizonierilor reîntorşi de pe front, care activau în mişcarea muncitorească. „Aceşti foşti prizonieri caută să facă strînsă legătură cu ostaşii găsiţi în concediu, cu muncitorii de unde provin şi cu toţi dezertorii, pentru a pune la cale greve şi atentate împotriva securităţii statului"[8]. Guvernul căuta să ascundă şi să treacă sub tăcere atrocităţile şi măsurile brutale luate împotriva mişcării muncitoreşti, a greviştilor, a conducătorilor organizaţiilor sindicale. În conformitate cu ordinele existente, se arată într-o circulară a Ministerului de Interne că este „strict oprită comunicarea în ziare a mişcărilor muncitoreşti, a măsurilor luate, precum şi a ştirilor referitoare la procedurile de judecată"[9].

O dată cu primăvara anului 1918, cînd încep să se reîntoarcă prizonierii de pe front, ideile revoluţionare şi socialiste îşi fac tot mai mult loc în rîndurile minerilor băimăreni. Circula şi la Baia Mare, în limba română şi maghiară, pe foi volante, conţinutul manifestului din 1917, care glăsuia că „Pacea, dorinţa tuturor popoarelor, nu este adusă nici de Papa de la Roma, nici de împăraţi şi regi, nici de boieri şi fabricanţi; pacea a fost cucerită pe baricadele oraşelor Rusiei, cu sîngele revoluţionarilor, muncitorilor şi ţăranilor, călăuziţi de lumina socialismului..."[10]. Astfel se explică faptul că Ministerul Apărării, pentru a împiedica răspîndirea manifestelor „bolşevice" şi a mişcărilor antistatale care se petrec mai ales „în centrele cu populaţie muncitorească", a înfiinţat în 1918, „serviciul de apărare şi informaţii". Acest serviciu avea sarcina de a interveni cu forţa armată, pe care se sprijinea, pentru a înăbuşi mişcările muncitoreşti şi ţărăneşti din Imperiul austro-ungar.

Cu toate măsurile de teroare pe care le-a dezlănţuit mai ales în anii războiului, măsuri ce cădeau ca o grindină asupra maselor populare, n-a putut salva Imperiul austro-ungar de la pieire. Noi şi noi categorii de muncitori se organizează în sindicate, cerînd cu hotărîre, prin demon-

---

[6] Arhiv. Stat. Fil. Sighet, fond. *Comitatul Maramureş*, Actele prezidenţiale ale subprefectului, nr. 104/1918.

[7] Ibid.

[8] Ibid.

[9] Arhiv. Stat. Baia Mare, fond. *Primăria oraşului Baia Mare*, Acte prezidenţiale, nr. 28/1917.

[10] *Documente din istoria P.C.R. 1917—1944*, vol. I, Bucureşti, E.S.P.L.P., 1953, p. 4.

straţii şi greve, mărirea salariilor, îmbunătăţirea condiţiilor de muncă, libertatea întrunirilor, încheierea grabnică a păcii.

În primăvara anului 1918, cînd lipsa de alimente a luat forme din cele mai acute, situaţia muncitorilor forestieri din văile Vişeului şi Izei a devenit extrem de grea. Pentru o zi de muncă de 12—14 ore, lucrînd sub ameninţarea baionetelor, muncitorul forestier primea 1 kg de făină de porumb adeseori mucegăită. Situaţia materială extrem de grea, ura fără margini împotriva autorităţilor imperiale, rănile războiului au făcut să izbucnească o grevă de mari proporţii în luna aprilie 1918 în rîndurile muncitorilor forestieri maramureşeni[11]. Din crestele munţilor au coborît muncitorii forestieri aparţinînd satelor Borşa, Moisei, Dragomireşti, Botiz şi din alte localităţi, îndreptîndu-se spre Vişeul de Sus. Cei peste 2.000 de muncitori forestieri au pus stăpînire pe oraş, au alungat autorităţile de stat şi cu de la sine putere au trecut la împărţirea alimentelor, a îmbrăcămintei şi a încălţămintei, care se mai găsea în depozitele capitaliştilor de aci. Un caz similar are loc, tot în perioada respectivă, în Şomcuta Mare[12]. Muncitorii forestieri din satele Curtuiuşul Mare, Stejere, Buteasa, Valea-Chioarului, Văleni şi din alte sate din împrejurimi, aflîndu-se la Şomcuta Mare într-o zi de tîrg în luna aprilie 1918, au intrat în magazinele proprietarilor şi exploatatorilor de păduri, împărţind oamenilor muncii întreaga cantitate de produse. Încercarea autorităţilor de stat de a împiedica împărţirea produselor de către muncitori s-a dovedit a fi zadarnică şi periculoasă. Primarul, pretorul şi cîţiva jandarmi au scăpat cu viaţă de furia poporului, numai fugind spre Satu Lung pe Someş şi de aci spre Seini.

În perioada anilor de război organizaţiile social-democrate şi sindicatele au acţionat cu multă hotărîre şi fermitate pentru cucerirea de revendicări economice şi drepturi democratice ale oamenilor muncii. Sub raport organizatoric, în primăvara anului 1918 diferitele organizaţii social-democrate din oraşul Baia Mare se unesc, alegîndu-şi o conducere centralizată.

Existenţa unei conduceri unice a P.S.D. pe raza oraşului Baia Mare a făcut să crească capacitatea de luptă a muncitorilor, precum şi posibilitatea coordonării diferitelor acţiuni ale oamenilor muncii în lupta lor împotriva autorităţilor austro-ungare.

Mişcările ţărăneşti din judeţul Maramureş în anii războiului, luptele oamenilor muncii de la sate pentru pămînt, dezrobire naţională şi socială, au luat forme din cele mai variate şi ascuţite pe întreg cuprinsul comitatului. Răscoalele ţărăneşti s-au manifestat cu mai multă intensitate şi profunzime, începînd cu toamna anului 1917 şi pe tot parcursul anului 1918. Clasele dominante în această perioadă n-au mai putut stăvili sau

[11] Arhiv. Stat. Fil. Sighet, fond. *Comitatul Maramureş*, Acte prezidenţiale, nr. 28/1918.

[12] Arhiv. Stat. Baia Mare, fond. *Primăria oraşului Baia Mare*, Acte prezidenţiale, nr. 16/1918.

opri valul mişcărilor ţărăneşti, datorită destrămării armatei şi faptului că răscoalele se desfăşurau în lanţ, prezente fiind concomitent pe întreg cuprinsul Imperiului austro-ungar. Ţăranii alungau pe conducătorii autorităţilor locale, dezarmau jandarmii şi, ajutaţi de soldaţii veniţi de pe front, îşi descărcau ura seculară asupra funcţionarilor necinstiţi, primari, notari, asupra grofilor şi boierilor, indiferent de naţionalitate. La Lăpuşul Românesc ţăranii din satele Groşi, Rogoz, Dumbrava intră pe pămîntul boieresc, îşi împart cerealele şi vitele şi în acelaşi timp ocupă domeniul forestier. În regiunea Solnoc-Dăbîca ţăranii alungă pichetele de jandarmi şi autorităţile locale. Tot în primăvara anului 1918 ţăranii din satele Finteuşul Mare, Borzeşti, Mogoşeşti, Mireşul Mare, Văleni, Iadăra au pus stăpînire pe o parte din pămînturile grofului Teleky de la Satu Lung. Acţiunile ţăranilor au fost însoţite de confiscarea vitelor, a cerealelor, a nutreţului şi a altor bunuri existente pe domeniile grofilor. Din telegrama postului de jandarmi Borşa către Ministerul de Război din Budapesta nr. 1050 din 8 mai 1918, putem desprinde că în comuna Borşa, în zilele de 4 şi 5 mai 1918, militari înarmaţi lăsaţi la vatră, împreună cu populaţia, au jefuit moşia baronului Bánffy Ferencz, locuinţa şi biroul notarului cercual, caseria comunală, precum şi trei prăvălii mai mari din comună. Telegrama menţionează în continuare că jaful s-a extins şi în comunele vecine[13].

Notarul din Băiţa, în telegrama sa către subprefectul comitatului Maramureş, din septembrie 1918, relatează că întreaga cantitate de cereale rechiziţionată a fost răpită de către ţărani. Bande jefuitoare înarmate — se arată în telegramă — perchiziţionează şi-şi însuşesc bunurile oamenilor (citeşte boierilor). A fost devastat depozitul de îmbrăcăminte şi alimente aparţinînd domeniului forestier. Notarul menţionează că nu poate organiza nici o apărare împotriva „bandelor răsculate", iar turmele de oi şi cirezile de vite sînt acuma în mîinile ţăranilor[14].

Procesul de dezagregare a armatei austro-ungare s-a adîncit tot mai mult în cursul anilor 1917 şi 1918. Însăşi Ministerul Forţelor Armate Imperiale, printr-un ordin confidenţial, nr. 18/1917, înaintat tuturor organelor de stat, arată că „în ultimul timp numeroşi soldaţi, reîntorcîndu-se în părţile dincoace de front, unde mulţi au reuşit să rămînă fără ca să fie descoperiţi, atentează împotriva statului, pun la cale răscoale şi răspîndesc manifeste dubioase"[15]. Ordinul era însoţit de copia unui manifest cu conţinut socialist, care avea circulaţie printre soldaţii întorşi de pe front şi de care se „folosesc" pentru a „răzvrăti satele". Dăm mai jos o parte din conţinutul textului manifestului care a avut o largă circulaţie în părţile Maramureşului:

„Cu ocazia anului nou s-au gîndit la voi cu cadouri acei cari stau în castele bine încălzite şi sînt dispuşi ca să jertfească pentru ţară ultima

[13] *Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.* 1957, nr. 5, p. 156.

[14] *Ibid.*

[15] Arhiv. Stat. Fil. Sighet, fond. *Comitatul Maramureş*, Acte prezidenţiale ale subprefectului, nr. 18/1917.

picătură de sînge a altor oameni. Nu vor ca să vă redea familiilor voastre, nu vor ca să vă atribuie pacea generală și trainică... Fraților deșteptați-vă! Pămîntul care trebuie ocupat este în țara noastră, dușmanul contra căruia în caz de nevoie ne vom opune și cu arme — sînt moșierii, grofii, baronii industriași cu hoardele lor parazite... la luptă țărani pentru pace, pămînt și libertate..."[16].

Ministerul Agriculturii, prin telegrama nr. 40127/1918, făcea cunoscut tuturor prefecților că prizonierii care în majoritatea lor sînt țăranii „s-au înțeles între ei că dacă vor fi angajați la seceriș pe moșiile grofilor sau ale statului vor aprinde recolta, căci numai așa se poate termina războiul"[17]. Cu toate măsurile luate pentru a preîntîmpina aceste acțiuni de sabotaj ale țărănimii, autoritățile de stat n-au putut îndepărta unele incendii la ariile de treierat de pe moșiile grofilor din Maramureș: Bornemisza, Teleky, Bánffy etc.

Trăsătura caracteristică a mișcărilor țărănești din această etapă este împletirea tot mai organică a luptelor pentru revendicări economice cu mișcarea largă a maselor populare din Imperiul austro-ungar pentru eliberarea lor socială și națională.

Țărănimea maramureșeană care a cunoscut din plin ororile războiului, exploatarea și asuprirea pînă la sînge, a organizat puternice răscoale, zguduind și măturînd din temelii autoritățile de stat de pe întinsul regiunii. Caracteristic și pentru mișcările țărănești din acest colț de țară este fenomenul declanșării lor în lanț, nu în mod izolat, urmărind ca peste tot, ocuparea pămînturilor boierești, alungarea autorităților de stat, eliberarea lor națională.

La aceste mișcări țărănești au participat sate întregi, cu o populație de diferite vîrste, femei și copii, indiferent de naționalitate. Aria lor de cuprindere creștea în funcție de mersul evenimentelor internaționale și s-au intensificat și mai mult după capitularea Austriei în război.

Mișcările muncitorești și țărănești din perioada anilor primului război mondial din Transilvania au pregătit material terenul pentru desăvîrșirea unității de stat a românilor.

Mișcări sociale de o adîncă profunzime desprindem și din procesul de organizare și constituire a consiliilor naționale județene, orășenești și comunale maramureșene, ce s-au intensificat mult în perioada de pregătire și înfăptuire a Adunării Naționale de la Alba Iulia.

Însuflețite de idealul măreț al desăvîrșirii unității de stat a poporului român, aceste organe au desfășurat o vie activitate pentru pregătirea și mobilizarea maselor populare în vederea unirii.

Consiliul național român s-a constituit în orașul Baia Mare la 12 noiembrie 1918, avînd ca președinte pe Ioan Savaniu, avocat, vicepreședinți: dr. Teofil Dragoș și Alexandru Breban. Comandantul gărzii naționale a fost ales Aurel Nistor, avocat, locotenent în rezervă[18].

[16] Ibid.
[17] Ibid., telegrama nr. 40127/1918.
[18] Arhiv. Stat. Baia Mare, fond. *Primăria orașului Baia Mare*, nr. 48/1918.

La 22 noiembrie 1918 s-a constituit Consiliul național român în Sighetul Marmației. Așa cum relatează „Sfatul", organul oficios al Consiliului național român din Sighet, acest moment „a fost ziua cea mai frumoasă, cea mai aleasă a Maramureșului românesc". Ziarul arată că s-au adunat masele populare din toate satele comitatului, ca la un semn, cu steaguri și steguleț tricolore românești. S-au adunat 5—6.000 de oameni, fiecare cu dor sfînt în inimă. Cu dorul arzător de a arăta lumii întregi că neamul românesc din Maramureș știe să-și croiască viitorul, știe să-și aleagă oamenii și mai ales vrea să dovedească că stă ca o stîncă pe lîngă Marele Sfat Național Român. Bună rînduială (sfat) ce am ținut cu toții — remarcă ziarul — a fost ca în poveste. Chiar și străinii au recunoscut că ne-am purtat cu toată cinstea. Însuflețirea a fost la culme. Cuvintele ce s-au spus toate erau rupte din inima noastră. Și cînd părintele din Săpînța — Balea — l-a jurat pe președintele sfatului comitatului, dr. Vasile Chindriș, sub steagul și pe steagul românesc, bucuria ne-a fost fără margini. Lacrimi în ochi și bucurie pe fețele tuturora că se împlinea „visul neîmplinit" al moșilor strămoșilor noștri[19].

Consilii naționale comunale au luat ființă în luna noiembrie 1918 în întreaga regiune a Țării Oașului, constituindu-se în același timp și gărzi naționale.

La Vișeul de Jos s-a constituit Consiliul național comunal și garda națională în 20 noiembrie 1918, cu ocazia unei mari adunări populare, care a avut loc în școala din comună.

Zilele clocotitoare ale Unirii erau prezente și pe întinsul Țării Lăpușului, iar în luna noiembrie 1918 se formează Consiliul național român și garda națională în Tîrgu Lăpușului.

La 14 noiembrie 1918 s-a ținut la Șomcuta Mare o grandioasă adunare populară cu participarea țăranilor, intelectualilor din satele Buciumi, Văleni, Iadăra, Valea Chioarului, Buteaza, Stejera și altele, pentru a-și forma consiliul național și garda națională. Adunarea a fost prezidată de avocatul Ioan Tibil, care avea o largă popularitate în Țara Chioarului și se bucura de simpatia populației de aci. În Consiliul național din Șomcuta Mare au intrat ca membrii cîte un locuitor din fiecare sat ce aparținea comunei respective[20].

În regiunile cu populație mixtă au luat ființă consilii naționale române și maghiare la Baia Mare, Sighet, Tîrgu Lăpuș, Tăuți-Măgheruș, Lăpușel, Seini și în alte cîteva localități.

La Baia Mare se constituie organizația social-democrată (secția română) care va milita cu multă însuflețire pentru realizarea unității de stat a poporului român, pentru înfăptuirea unor revendicări democratice cerute de masele populare. Exprimînd just năzuințele maselor muncitorești, avînd sprijinul minerilor băimăreni, organizația social-democrată română reușește să se încadreze în planul general al luptei poporului român pentru eliberarea sa națională. Conducătorii acestei organizații au

[19] *Sfatul*, organul oficios al C.N.R.C. din Maramureș, nr. 1 din 7/20 dec. 1918.
[20] Arhivele Statului Baia Mare, Colecția fondurilor parohiale pe anul 1918.

întreţinut o vie atmosferă ideologică în favoarea unirii, răspîndind şi popularizînd aici organul de presă „Adevărul", mai ales în rîndurile intelectualilor cu vederi democratice.

Procesele-verbale păstrate şi întocmite cu ocazia alegerii delegaţilor pentru Adunarea de la Alba Iulia ne permit să reconstituim în parte activitatea bogată depusă de consiliile naţionale din Maramureş în vederea realizării unirii Transilvaniei cu România.

La Şomcuta Mare, în ziua de 25 noiembrie 1918, a avut loc o mare adunare populară, cuprinzînd masele de ţărani din întreaga Ţară a Chioarului, pentru a alege delegaţii ce urmau să plece la Alba Iulia. În unanimitate şi într-o atmosferă de însufleţire, adunarea a ales pe următorii: dr. Ioan Tibil, avocat, dr. Aurel Nilvan, avocat, George Radocea, contabil, Grigorie Bîrlea, ţăran din satul Prislop, Atanasiu Demian, ţăran din satul Negreşti, delegaţi ai cercului electoral îndreptăţiţi şi îndatoraţi — cum se menţionează în procesul-verbal — a lua parte cu vot decisiv în Marea Adunare Naţională Română. Acelaşi document menţionează iscăliturile bărbaţilor de încredere din comunele cercului, care şi-au dat adeziunea pentru cei aleşi ca delegaţi, exprimîndu-şi totodată hotărîrea de a participa şi ei la Alba Iulia.

În cercul electoral Sighet au fost aleşi ca delegaţi cu vot deliberativ dr. Vasile Chindriş, Ilie Filip, dr. George Bîrlea, Vasile Micu şi Mihail Dan. În credenţionalul dat de adunarea populară din Sighet, din ziua de 27 noiembrie 1918, se spune că aceşti delegaţi să „contribuie cu votul lor la deciderea asupra sorţii viitoare a neamului românesc din Transilvania, Ungaria şi Banatul Timişan". Garda naţională a oraşului Sighet şi-a ales următorii delegaţi pentru a pleca la Alba Iulia: Aurel Sabău, căp. de rezervă, Floruţiu Bilţ sublocotenent şi Ioan Ionescu sergent.

Uniunea învăţătorilor români din comitatul Maramureş şi-a ales ca delegaţi pe Ioan Bilţ-Dăncuş, Grigorie Lupu, Dionisie Vereş şi Ioan Doroţiu. Procesul-verbal luat în adunarea electorală a cercului electoral Vişeu-Iza din comitatul Maramureş, ţinută în Vişeul de Jos la 27 noiembrie 1918, menţionează alegerea următorilor delegaţi: Alexiu Dragomir din Dragomireşti, Vasile Pleş din Jeud, Ioan Jusco-Dolhuţiu din Vişeul de Sus, Mihail Costea şi Gavril Coman din Vişeul de Jos.

În centrul muncitoresc Firiza minerii, în ziua de 27 noiembrie 1918, şi-au ales delegaţii pentru Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia: Hoban Vasile, Ioan Pop, Petre Lupan, Zaharia Puşcaşu şi Pavel Mureşan, iar la Cavnic a fost ales muncitorul miner Simion Marcu. Din certificatul dat de Consiliul naţional român din Cavnic rezultă că Simion Marcu este reprezentantul autorizat al celor 1.500 de români din Cavnic la Adunarea de la Alba Iulia şi „dacă va fi cu putinţă pentru această comună ne rugăm să i se pună la dispoziţie 2 stindarde naţionale româneşti tricolor". Garda naţională de la Baia Mare şi localităţile din jur, satele Recea, Groşi, Tăuţ-Măgheruş, Săcălăşeni şi-au ales delegaţii în persoana lui dr. Aurel Nistor, comandantul gărzii naţionale române din Baia Mare, dr. Coriolan Bogăţel, locotenent în rezervă şi Alexandru Schiller.

Marea adunare populară din Baia Mare din 26 noiembrie 1918, care a concentrat majoritatea populației din satele învecinate, ridicîndu-se la numărul impresionant de 8—10.000 de persoane, într-o atmosferă de sărbătoare și entuziasm și-a ales delegații pe care i-a propus totodată în Marele Sfat Național: Vasile Lucaciu, preot, dr. Teofil Dragoș, dr. Aurel Nilvan, dr. Ilie Barbu, Vasile Ardeleanu și dr. Ioan Doboș.

Cu ocazia întrunirilor, adunărilor pentru alegerea delegaților la Marea Adunare Națională au fost exprimate de către conducători, de către muncitori, țărani, intelectuali, importante revendicări care se cereau înfăptuite în noile condiții istorice. Problema centrală care a fost amplu dezbătută în cadrul tuturor adunărilor populare a constituit-o reforma agrară, înfăptuirea ei în mod radical și cît mai grabnic. Masa țărănimii maramureșene vedea în actul Unirii posibilitatea reală de a scăpa de grofi și moșieri, de a primi pămînt, de a-și îmbunătăți starea de mizerie și sărăcie pe care au îndurat-o decenii și sute de ani.

Reprezentantul Partidului Social-Democrat, secția română din Baia Mare (Victor Munteanu), a formulat în cadrul adunării populare din 26 noiembrie revendicări importante menite să îmbunătățească condițiile de muncă și de viață ale minerilor băimăreni. El a cerut, printre altele, reglementarea zilei de lucru la 8 ore, un salariu omenesc minerilor, construirea din fondurile statului și ale orașului de case de locuit, școli, cămine și creșe pentru familiile minerilor.

Impresionantă rămîne și astăzi, după o jumătate de secol, descrierea făcută de organul de presă „Sfatul" din Sighet a drumului spre Alba Iulia al delegațiilor maramureșene. După o evocare a trecutului glorios al cetății spre care se îndreptau privirile și inimile tuturor românilor — Alba Iulia —, autorul articolului, plin de emoție, scria: „și noi alergăm cu toții, cu trup și suflet la tine Alba Iulia; să rupem lanțurile rușinoase ale robiei, să manifestăm singurul nostru dor: de a dispune noi înșine asupra soartei noastre, de a fi liberi și uniți!"[21].

Delegațiile maramureșene de pe văile Izei și Vișeului, împreună cu cei din Sighet, au plecat spre Baia Mare în ziua de 28 noiembrie 1918, cu căruțele, traversînd Munții Gutinului.

La Baia Mare, în piața din centrul orașului, delegații maramureșeni au fost primiți de membrii ai Consiliului național român în frunte cu dr. Teofil Dragoș, de celelalte delegații care sosiseră aci din Satu Mare, Țara Oașului, Șomcuta Mare, Țara Chioarului și din alte părți ale județului. În acele zile orașul Baia Mare a găzduit și a cunoscut o puternică mișcare plină de însuflețire a oamenilor adunați la porunca destinului de pe cele șase văi: Iza, Mara, Vișeu, Lăpuș, Someș și Tisa. A doua zi trenul purta spre Alba Iulia inimile pline de însuflețire a atîtor soli ai poporului, hotărîți să realizeze în fapt visul moși-strămoșilor lor.

Documentele maramureșene ale vremii subliniază hotărîrea fermă a maselor populare de a fi prezente la Alba Iulia pentru a decide asupra destinelor țării: „Mînați de o putere nevăzută, au plecat mii și zeci de

[21] *Sfatul*, nr. 1 din 7/20 dec. 1918.

mii de oameni spre Alba Iulia. Au venit din toate colțurile locuite de români... ca un simbol, că de acum s-au sfărîmat granițile vitrege pe care zbirii noștri de eri le credeau veșnice"[22]. Toate suferințele de veacuri, toate gîndurile și zvîcnirile spre lumină, luptele și jertfele unui popor întreg au constituit mobilul principal care a determinat ca o populație de peste 100 de mii (după unele date peste 130 de mii) să participe nemijlocit la marea sărbătoare națională de la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia. Trenurile soseau unul după altul în gara de la Alba Iulia și toate erau ticsite de oameni care fluturau steagurile tricolore, iar din piepturile lor răsunau cîntecele: Deșteaptă-te române, Pe-al nostru steag, Hora Unirii[23].

După Adunarea Națională de la Alba Iulia, delegații, cei peste 100.000 de cetățeni participanți la acest act istoric, reîntorși acasă, au desfășurat o vie activitate ideologică în favoarea consolidării Unirii pe întreg cuprinsul Transilvaniei. Pretutindeni, în orașe, comune, sate, s-au organizat adunări populare, unde nenumărați tribuni ai poporului au expus și explicat pe înțelesul tuturor hotărîrile de importanță istorică luate la Alba Iulia.

Mișcările muncitorești și țărănești din acest colț de țară, care se țineau lanț pe întreg cuprinsul comitatului, aveau menirea să desăvîrșească unirea prin răsturnarea elementelor conducătoare din sate și orașe potrivnice voinței și hotărîrii poporului român de a-și vedea națiunea liberă, independentă și democratică.

După cum se știe, marile deziderate naționale și sociale pentru care au luptat cu atîta însuflețire masele populare din Transilvania, indiferent de naționalitate, în anii primului război mondial, nu s-au înfăptuit decît într-o formă ciuntită, parțială. Abia o dată cu victoria insurecției naționale antifasciste s-au deschis perspectivele reale ale eliberării depline sociale și naționale a poporului român.

LES MOUVEMENTS OUVRIERS ET PAYSANS DU MARAMUREȘ PENDANT LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

L'étude fournit des données et des faits concernant les mouvements sociaux et politiques qui ont eu lieu dans le Maramureș pendant la première guerre mondiale. L'auteur analyse les mouvements des ouvriers mineurs de Baia Mare, des ouvriers forestiers et d'autres catégories de travailleurs, mouvements ayant pour but de mettre fin à la guerre et de libérer le peuple roumain de sous le joug social et national.

[22] *Alba-Iulia*, organ al proclamării unității naționale, nr. 1 din 27 noiembrie 1918.
[23] *Ibid.*

L'étude consigne les mouvements paysans les plus importants qui se sont produits sur tout le territoire du Maramureş. Ils eurent pour but de liquider les propriétés des seigneurs et d'obtenir la réalisation d'une réforme agraire radicale.

Que les mouvements sociaux et nationaux allaient de pair résulte clairement de l'activité des travailleurs de cette région du pays visant à la constitution de conseils nationaux, de leur lutte opiniâtre pour participer en masse à la Grande Réunion Nationale d'Alba Iulia, le 1er décembre 1918.

ASPECTE DIN SITUAȚIA SOCIAL-ECONOMICĂ ȘI LUPTA PENTRU PĂMÎNT A ȚĂRANILOR DIN JUDEȚELE ALBA ȘI HUNEDOARA ÎNTRE ANII 1919—1922

DE

MARCEL ȘTIRBAN

Toamna și iarna anului 1918 au însemnat în istoria țării noastre sfîrșitul epocii sale moderne. În bilanțul istoric al acestui an — fără să-i aparțină numai acestuia —, poporul român a înscris desăvîrșirea unității de stat, ca o veche și deplin legitimă dorință a sa.

Prin desăvîrșirea procesului de formare a statului unitar român se realizase nu numai o aspirație multiseculară a poporului român sub aspect național, ci în aceeași măsură, și sub unul social-economic. De aici înainte industria, agricultura, comerțul, viața economică în general din toate provinciile țării vor cunoaște un drum comun de dezvoltare, o piață unică de desfacere, toate cu urmări pozitive în viața social-economică a poporului român. Întregul potențial economic al țării se întărește prin folosirea, pe scara întregii națiuni, a bogăției solului și subsolului, a capacității creatoare a maselor populare.

Anii 1919—1922 sînt cunoscuți în istoria economică a țării noastre ca ani ai tendințelor de refacere. S-au făcut încercări în toate ramurile economiei naționale de a se depăși stagnările pricinuite de anii războiului, de a se atinge și depăși producțiile antebelice. Erau tendințe exprimate în toate ocaziile, dar căile de realizare au rămas cele caracteristice orînduirilor de stat burgheze în care rămășițele relațiilor de producție feudale continuau să constituie încă o frînă în calea dezvoltării capitaliste a țării.

Perioada amintită cuprinde în același timp și anii avîntului revoluționar manifestat la toate păturile sau clasele sociale exploatate din România, pentru obținerea unor drepturi social-economice și politice. Sînt anii luptelor comune pentru drepturi electorale, drepturi la muncă, cu limitarea zilei de lucru la 8 ore, pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă, pentru pămînt, pentru revendicări în general burghezo-democratice.

În acest drum al luptei claselor exploatate pentru o viață mai bună, pentru drepturi social-economice și politice mai mari s-a încadrat și țărănimea săracă a satelor din județele Alba și Hunedoara. Noi îl vom urmări timp de patru ani, 1919—1922, în paginile ce urmează, încercînd, mai înainte, o succintă prezentare a situației social-economice de atunci și din anii precedenți.

*

Teritoriul județelor Alba și Hunedoara cuprinde acel „colț de țară strămoșească"[1] — cum îl numește acad. C. Daicoviciu — cu locuri și oameni ce au lăsat în istoria patriei noastre, de-a lungul veacurilor, pagini pline de glorioase lupte purtate pentru libertate socială și națională.

Cu un relief variat — șes, coline, dealuri și munți —, cele două județe formau totuși una din cele mai muntoase regiuni ale țării[2], acoperită în partea de nord de lanțul Munților Apuseni, iar în cea sudică de Carpații Meridionali. Acest relief specific a imprimat băștinașilor săi un anumit fel de viață, propriu, caracteristic lor. Aici s-au îmbinat secole de-a rîndul frumusețile naturii, bogățiile de suprafață și subterane cu sărăcia severă a unor oameni rămași însă mîndri, mereu răzvrătiți împotriva nedreptăților și nu de puține ori găsindu-se în fruntea luptei.

Ocupația principală a locuitorilor din satele județelor Alba și Hunedoara, în perioada la care ne referim în lucrare, a fost determinată în bună parte și de forma reliefului în care trăiau. Astfel în regiunile de șes, pe valea Mureșului, a cărui luncă era foarte fertilă, cultura cerealelor ocupa locul întîi, creșterea vitelor urmînd acesteia. În regiunile deluroase deținea un loc de seamă creșterea animalelor, pomicultura, iar în cîteva comune din jurul orașului Alba Iulia — cultura viței de vie. Cultura cerealelor nu a lipsit cu totul din aceste locuri, ocupa însă suprafețe mai reduse. La munte, excluse sau infime ca suprafață și nerentabile acolo unde se practicau, locul culturilor cerealiere l-a luat creșterea vitelor, în special în partea Carpaților Meridioanli. În cei Apuseni țăranii erau mai mult tăietori de lemne, ciubărari sau vărari și numai în rîndul al doilea crescători de vite. Ultimii s-au făcut cunoscuți singuri întregii Transilvanii. În fiecare an coborau de la munte, străbătînd comune în șir, în căruțe trase de cai mărunței, încărcate cu lemne pentru construcții de case, cercuri de lemn sau cu var. Făceau popasuri în mijlocul satului, într-un loc anume, știut de fiecare, sau la poarta vreunui țăran. Rămîneau puțin. Își vindeau parte din marfă sau reparau ciuberele satului și plecau mai departe. Dormeau pe unde puteau, în grajdurile oamenilor din sat, la marginea satului sau în căruțele lor, în drum spre alte locuri. La munte se întorceau tîrziu, uneori abia toamna. Aduceau cu ei mălaiul strîns cu trudă

[1] Octavian Floca, *Regiunea Hunedoara*, Deva, 1957, p. 2.

[2] 25,15% din suprafața județului Alba și 44,61% din suprafața județului Hunedoara o formau, în anul 1914, pădurile. *Buletinul Statistic al României*, 1921, Ser. IV, vol. 16, nr. 6—7, p. 162—163.

pentru cei rămași acasă. Și primăvara porneau din nou la drum cu materialul pregătit din iarnă. Acești oameni, din aceste locuri au creat atît de grăitoarele versuri „Munții noștri aur poartă, Noi cerșim din poartă'n poartă", sinteză a unui aspru adevăr, exprimat de gîndirea poporului în graiul său viu.

Dacă asupra ocupațiilor a exercitat o influență de netăgăduit relieful, pentru a schița viața oamenilor din satele celor două județe — Alba și Hunedoara — nu este suficient a ne opri la analiza formelor de relief Am greși chiar atribuind acestora un rol exclusiv în determinarea nivelului de viață. Lipsurile materiale, existența cîștigată cu greu în foarte multe locuri, în special în regiunile de deal și munte, nu pot fi puse numai pe seama condițiilor naturale. Cauzele răului trebuie căutate în primul rînd în inegalitatea economică și politică pe care epoca modernă, moștenind-o, a consolidat-o și a transmis-o apoi așa epocii contemporane, adică în legile orînduirii burgheze, în modul său de producție. Cine stăpînea șesul și muntele? Cine îl lucra sau exploata? Ale cui erau roadele pămîntului ori bogățiile subsolului? Răspunsul la aceste întrebări va permite cunoașterea, și înțelegerea întregii vieți a țăranilor din județele Alba și Hunedoara, frămîntările și luptele lor pentru pămînt, pentru o viață mai bună.

Ținutul Hunedoarei, Țara Bălgradului și a Zarandului nu au însemnat în toată istoria lor, pentru clasele de jos, același lucru. Imensele păduri și pășuni, ca și subsolul au fost stăpînite multă vreme de o mînă de oameni ce încasau și veniturile realizate din exploatarea lor. Tot marea proprietate cuprindea și mare parte din terenurile de cultură. Statisticile vremii dezvăluie din plin, cu certitudinea și răceala cifrelor, acest lucru, iar consecințele lor, pe plan social, ies de asemenea pregnant în evidență din alte mărturii contemporane epocii, la fel de grăitoare.

O statistică întocmită la sfîrșitul secolului al XIX-lea ne îngăduie formarea unei prime imagini clare și edificatoare în același timp asupra proprietății rămasă din acest secol pentru veacul următor[3].

In anul 1895 existau în comitatele Alba și Hunedoara un număr de 90.581 exploatări agricole ce stăpîneau la un loc 1.123.463 iugăre. Teoretic, reveneau fiecărei exploatări 12,4 iugăre. În realitate lucrurile aveau cu totul altă înfățișare. Cifrele din statisticile amintite ne pun în fața unor situații de extreme izbitoare.

La un capăt se găseau peste 13.000 familii țărănești, reprezentînd 18,89% din totalul gospodăriilor agricole în comitatul Alba și 11,54% în cel al Hunedoarei, care dețineau în medie numai 0,41 iugăre, adică 0,69% din suprafața agricolă a comitatului Alba și 0,37% a comitatului Hunedoara. La celălalt capăt, 59 de mari proprietari, sau 0,06% din numărul gospodăriilor agricole în comitatul Alba și 0,07% în comitatul Hunedoarei stăpîneau fiecare în voie, în medie, 3.696,5 iugăre, ceea ce a însumat 13,38% și respectiv 22,58% din suprafața agricolă a acelorași comitate.

[3] *Buletinul statistic al României*, 1919, nr. 1, p. 120—121.

Foarte aproape de primul pol se mai găseau încă 27.510 gospodării ţărăneşti, 32,32% din totalul exploatărilor agricole în comitatul Alba şi 29,11% în comitatul Hunedoarei, cu o proprietate medie de 2,8% iugăre, stăpînind 8,52% din suprafaţa agricolă totală în primul comitat şi 6,22% în al doilea.

Proprietatea mare, în ansamblul ei, între 50 iugăre şi peste 1.000 iugăre, era grupată în 1,40% gospodării în comitatul Alba şi 1,57% gospodării în comitatul Hunedoara şi stăpînea 31,22% şi respectiv 35,39% din pămîntul agricol al celor două comitate.

Această evidentă inegalitate în repartiţia pămîntului a avut numeroase consecinţe pe plan social în viaţa satelor din cele două judeţe. Păturii ţărăneşti cu pămînt pînă la un iugăr şi de la 1—5 iugăre nu-i erau asigurate, pe baza proprietăţii ce o deţinea, nici măcar condiţiile minime de viaţă. Şi procentul lor nu a fost de loc redus: 51,11% din totalul gospodăriilor agricole în comitatul Alba şi 40,65% în comitatul Hunedoara. Aceasta înseamnă că mai bine de jumătate din familiile ţărăneşti din primul comitat şi aproape jumătate în cel de al doilea erau obligate fie să se angajeze pe moşiile marilor proprietari, lucrîndu-şi în acelaşi timp şi puţinul lor pămînt, sau — şi procentul acestora era mai mare —, de a lucra pămîntul marelui proprietar în forme variate, dar toate în cadrul sistemului muncii în dijmă.

De o astfel de muncă îşi aduceau aminte în 1919, reflectînd asupra anilor trecuţi, ţăranii din comunele Căpîlna şi Laz[4], Lancrăm[5] şi Spring[6] din plasa Sebeş, cei din plasa Pui[7], locuitorii comunelor Vadul Dobrii, Lelese, Plop, Sohodol, Bunila, Vălar, Poeniţa Tomii, Cerişor, Alun, Ruda, toate din plasa Hunedoara[8], Ciunga[9] din plasa Ocna Mureşului — pentru ca să-i amintim numai pe acei ale căror mărturii au fost găsite de noi. Dar sistemul muncii în dijmă, sub forma muncii în parte, a fost mult mai des folosit dect în cazurile amintite. Peste tot unde a existat marea proprietate existau şi familii ţărăneşti fără pămînt sau cu pămînt puţin şi nu lipseau, în consecinţă, nici formele specifice exploatării cu caracter feudal sau semifeudal.

În condiţiile unei inegale repartiţii a pămîntului în general în Transilvania, cu raporturile de producţie caracteristice, nu ne surprinde procesul de pauperizare, de ruinare a ţărănimii, cunoscut după anul 1895 pînă la 1918. Numărul ţăranilor cu pămînt tot mai puţin sau fără pămînt, al proletarilor agricoli, a crescut mereu[10]. Pînă în anul 1910 pierd pămîntul 24.206 familii ţărăneşti din Transilvania, ceea ce a însemnat ruinarea

[4] *Arhivele Statului Alba Iulia,* fond. *Prefectura judeţului Alba,* dos. nr. 1805/1919.
[5] Ibid., dos. nr. 14/1919.
[6] Ibid., dos. nr. 631/1919.
[7] Arhiv. Stat. Petroşani, fond. *C.N.R. Pui,* dos. nr. 4/1919.
[8] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Prefectura judeţului Hunedoara,* dos. nr. 43/1919.
[9] Arhiv. Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura judeţului Alba,* dos. nr. 644/1919.
[10] Ştefan Pascu, Constantin C. Giurescu, Iosif Kovács, Ludovic Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900—1918).* (In: Destrămarea monarhiei austro-ungare, Bucureşti, Ed. Academiei R.P.R., 1964, p. 49).

anuală a 1100 de gospodării. A scăzut de asemenea proporția proprietarilor independenți, în raport cu populația agrară, de la 42,6% la 38,1%. Numărul țăranilor fără pămînt a crescut aproape cu 155.000, adică cu 17%, iar al proletarilor agricoli fără pămînt, împreună cu zilerii și servitorii, a depășit în primii ani ai secolului al XX-lea cifra de 1.440.000[11]. Legile muncilor agricole din anul 1908, date de guvernul maghiar, erau și ele departe de a aduce îmbunătățiri situației țăranilor[12].

Un proces similar de pauperizare a cunoscut, desigur, după anul 1895, și o bună parte din țărănimea celor două comitate — Alba și Hunedoara. Acționau în aceste, locuri aceleași legi economico-politice ca și în restul Transilvaniei și consecințele nu puteau fi nici ele altele.

După „Magyarországi gazda czimtár", din anul 1915, moșiile cu peste 100 iug. în comitatul Alba însumau 251.216 iug., iar în comitatul Hunedoarei 877163 iug.[13]

Cu certitudine putem afirma că la sfîrșitul primului război mondial mișcările țărănești, lupta pentru pămînt au cunoscut în satele comitatelor Alba și Hunedoara un puternic avînt și ele nu s-au putut naște decît din situații ce determină în general asemenea acțiuni[14].

Desigur, unei inegalități mai vechi, consacrate, i s-au adăugat în anii războiului altele noi, căci păturile sărace au purtat în primul rînd greutățile întregului război. Pe baza legilor „Despre măsurile excepționale în caz de război" și „Prestările de război", votate în parlament în anul 1912, guvernul maghiar a fost împuternicit să introducă, pentru anii războiului, un regim special menit a scoate cît mai mult de la țărani. Întreaga producție industrială și agricolă a fost subordonată scopurilor de război. Un comisar militar cu împuterniciri depline veghea și asigura îndeplinirea lor[15].

Consecințele negative ale unei asemenea politici economice au fost simțite mai ales de producătorii bunurilor materiale de la orașe și sate. În urma rechizițiilor repetate, viața populației a devenit aproape de nesuportat. „Mari greutăți pricinuiește mai ales faptul că nu dispunem de cantitățile necesare de făină pentru pîine" se spunea în procesul verbal încheiat cu ocazia ședinței comitatului Hunedoara din 11 martie 1918[16].

În arhiva aceluiași comitat s-a păstrat și ordinul ministrului agriculturii ce atrăgea atenția autorităților pentru scoaterea țăranilor la muncile

---

[11] Ludovic Vajda, *Despre situația economică și social-politică a Transilvaniei în primii ani ai secolului al XX-lea.* (In: Studii și materiale de istorie modernă, I, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1957, p. 319).

[12] Arhiva pentru știința și reforma socială, 1921, 3, nr. 4, p. 482.

[13] După Emil Petrini, *Reforma agrară.* (In: Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, 1918—1928, I, p. 292—293.)

[14] Cf. Marcel Știrban, *Acțiuni țărănești în fostele județe Alba și Hunedoara, din noiembrie 1918—1919,* în *Anuarul Instit. istorie Cluj,* 1967, 10, p. 253—269.

[15] Traian Lungu, M. Rusenescu, *Acțiuni de luptă ale țărănimii din România între 1917—1921,* în *Studii,* 1961, 14, nr. 2, p. 297.

[16] St. Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovács, L. Vajda, *o. c.,* p. 77.

agricole, cerînd ca „în caz de necesitate să fie mînaţi la muncă toţi cei disponibili, luîndu-se în acest scop toate măsurile energice“[17].

Obligaţiilor de ordin economic li s-au adăugat însă, pentru aceeaşi categorie de oameni, şi îndatoririle militare. Capii de familie, reprezentînd mîna de lucru sigură, în mare număr erau concentraţi şi trimişi pe front. Din numărul total al locuitorilor din Transilvania, 16,80% au luat parte la războiul din 1914—1918 în armatele austro-ungare sau române. Din judeţul Alba au participat 37.033 soldaţi, iar din judeţul Hunedoara 52.048, ceea ce a însemnat 16,11% şi respectiv 15,62% din numărul total al locuitorilor din cele două judeţe.

Situaţiile statistice cunoscute de noi nu-i diferenţiază pe participanţii din cele două comitate după mediul din care au provenit — urban sau rural— este însă îndeobşte recunoscut că procentul celor plecaţi în război de la sate era preponderent. Din cei duşi pe front, 1810 din judeţul Alba şi 2097 din judeţul Hunedoara (4,89% şi 4,03%) s-au reîntors acasă invalizi[18].

Masele populare au fost astfel nevoite să poarte nu numai economiceşte greutăţile războiului, dar şi să contribuie cu propriile lor vieţi.

Cînd procesul de desăvîrşire a unităţii de stat a devenit un fapt împlinit, redistribuirea pămîntului printr-o reformă agrară — impusă de masele sărace ale ţărănimii, ca o necesitate social-economică — a cîştigat un loc de seamă în hotărîrile de la Alba Iulia. Burghezia română promite la 1 decembrie 1918 o revizuire a proprietăţii agrare, o „reformă agrară radicală“.

Punctele de vedere deosebite, izvorîte din interese de clasă diferite, situaţia internă — şi nu mai puţin cea internaţională — au generat însă, în perioada imediat următoare, amînări în definitivarea principiilor reformei agrare, a pregătirii legii de reformă agrară şi mai ales în aplicarea sa.

În această situaţie clasele conducătoare şi-au dat seama că trebuia făcut totuşi ceva fără prea mare întîrziere, menit pe de o parte a asigura producţia agricolă pe anul 1919 şi, pe de altă parte, a opri nemulţumirile de ordin social la sate. Formula găsită a fost arendarea forţată a pămînturilor de stat şi moşiereşti[19], procedeu folosit şi în vechea Românie. Arendările forţate din anul 1919 au fost impuse astfel şi de „neliniştea cu care poporul agricol cerea să i se dea pămînt de cultură, [cînd] trebuia satisfăcută fără zăbavă cererea ţăranilor de [a primi] pămînt“[20].

Suprafeţele de pămînt arendate forţat în anul 1919 au fost însă mici sau în unele judeţe inexistente chiar. În categoria acestor judeţe — după situaţiile de care dispunem — a intrat şi judeţul Alba. Cu un an mai tîrziu suprafaţa pămîntului arendat forţat s-a ridicat în acest judeţ la 40.700 iug., iar în anul 1921 la 53.379 iug.

---

[17] Tr. Lungu, M. Rusenescu, *o. c.*, p. 302.

[18] *Buletinul Statistic al României*, 1921, nr. 6—7, p. 160.

[19] Ordonanţa nr. 82 din 21 februarie 1919. *Gazeta oficială a Consiliului Dirigent*, 1919, nr. 14, p. 4.

[20] *Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială*, 1921, 3, nr. 4, p. 480.

În județul Hunedoara arendările forțate au început în anul 1919 cu 2.288 iug. Au crescut apoi în anul 1920 la 156.822 iug. (în special prin arendările pădurilor de păşunat) şi la 173.164 iug. în 1921[21]. În anul 1922 se mențin în județul Hunedoara pămînturile date în arendă forțată cu un an mai înainte. „Referitor la micile modificări — spunea consilierul agricol al județului Hunedoara — ele s-au făcut numai la aceia care au intrat cu forța și în mod nelegal în anul 1921, mai înainte de a se da hotărîrile Comi[siei] jud[ețene pentru] r[eforma] a[grară]"[22].

Prin arendările forțate o parte din țărănimea săracă, fără pămînt sau cu pămînt puțin, intră în folosința terenurilor supuse exproprierii și muncește pămîntul în condiții deosebite. Țăranii nu devin încă proprietarii pămînturilor arendate, dar nici nu-l primesc, în general, în folosință, după vechile obiceiuri. Statul intervine ca intermediar atît în distribuirea terenurilor, cît și în fixarea prețului de arendare. Moșierul nu mai dă pămîntul în arendă cui dorește, stabilind singur condițiile, iar țăranul nu mai este obligat — decît în cazuri izolate, combătute de lege — să dea proprietarului o parte din produse, ci plătește o arendă fixată în bani, stabilită în raport cu suprafața primită și cu calitatea pămîntului.

Aceasta nu înseamnă că au fost excluse în întregime abuzurile din partea foștilor proprietari. Dimpotrivă, prezența lor este destul de des semnalată în general și le vom găsi și în județele Alba și Hunedoara, după cum vom vedea în ultima parte a lucrării, determinînd numeroase nemulțumiri în rîndul țăranilor. Mai adăugăm și faptul că nimeni nu va scădea arenzile plătite de țărani — în majoritatea cazurilor pînă în anii 1927—1929 — din prețul de răscumpărare fixat pentru pămîntul expropriat.

Cu toate abuzurile întîlnite în aplicarea arenzilor forțate și limitele procesului însuși de arendare pe cale forțată, folosirea din partea țăranilor a pămîntului cuprins în marea proprietate sub forma amintită a însemnat primul pas făcut pe drumul început al reformei agrare. Au fost angajate forțe sporite în munca cîmpului, iar țăranul devine interesat în a obține o producție cît mai mare, pentru a putea face față nevoilor familiare și cheltuielilor provocate de plata arenzilor. Au început să crească suprafețele cultivate cu cereale, numărul animalelor domestice. Exista de fapt, în această vreme, un proces cu tendințe similare în întreaga țară.

Urmărind suprafețele cultivate, precum și producția obținută la culturile de grîu, orz, ovăz și porumb, în perioada 1919—1922, în județele Alba și Hunedoara, pe baza datelor statistice[23], desprindem pe de o parte tendința de creștere a suprafețelor însămînțate cu cerealele amintite, dar uneori, și cu înregistrări de descreștere, iar pe de altă parte, în ce privește producția obținută, constatăm că aceasta nu crește la toate culturile și în

[21] E. Petrini, *o. c.*, p. 305.

[22] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Consilieratul agricol al județului Hunedoara*, dos. nr. 40/1922.

[23] *Buletinul statistic al României*, 1919, nr. 1, p. 124. *Buletinul agriculturii*, 1921, 2, nr. 10—12, p. 174, 175, 178, 179, 182, 183, 185, 187; 1923, 4, nr. 1—3, p. 314—330; 1924. 5, nr. 1—3, p. XI—XIV.

toţi anii proporţional cu creşterea suprafeţelor lucrate. Oscilaţiile în producţiile obţinute au fost influenţate desigur de factorii climaterici, de lipsa forţelor de muncă şi a uneltelor agricole de o factură tehnică superioară, de urmările dezastrului economic din anii primului război mondial. Factorii comerciali — puterea de valorificare a produselor pe piaţa internă sau externă — au influenţat, la rîndul lor, suprafeţele însămînţate cu cereale. Culturile cerealiere solicitate şi mai bine plătite pe piaţa internă sau externă erau preferate înaintea celor mai puţin solicitate şi mai slab plătite.

O situaţie mult mai bună sub raport numeric prezintă creşterea animalelor[24]. Caracteristic şeptelului de animale pentru aceeaşi perioadă, în ambele judeţe, este tendinţa de refacere a pierderilor suferite în anii războiului, scop în parte realizat. Creşterile sînt urmate şi aici de descreşteri. Oscilaţiile în cadrul creşterii animalelor sînt determinate de recoltele de cereale (porumb, orz şi ovăz în special), de preţul lor şi al animalelor pe piaţa internă, ca şi de posibilităţile de participare la piaţa externă.

Intregind semnificaţia datelor statistice cu alte cîteva ştiri contemporane epocii, rezultă că în anul 1919, ca şi în anii următori, în judeţele Alba şi Hunedoara s-au obţinut recolte mulţumitoare de cereale numai în regiunile de seş; în părţile deluroase erau mai slabe, iar în regiunile de munte au fost „rezultate cu totul nesatisfăcătoare". Se recomanda chiar, în anul 1919, ca în viitor „să se oprească" practicarea culturii cerealelor în aceste locuri[25].

Producţia de cereale, deşi a crescut în general, nu a putut satisface cele două judeţe (mai ales părţile lor muntoase) cu minimul necesar maselor largi ale populaţiei. La 29 octombrie 1920 prefectul judeţului Hunedoara a raportat secretariatului de stat al reformei agrare că în judeţul său „nu se află cantităţi disponibile din anul trecut [1919][26] nici din anul curent [1920] de grîu, porumb, secară şi alte cereale". Arată în continuare că „pentru hrana populaţiei este lipsă de 200 vag[oane] grîu, 150 vag[oane] porumb şi că din partea „Consilierului agricol nu s-a rechiziţionat pînă în prezent [29 octombrie 1920] cerealele pentru însămînţările de toamnă, neavînd de unde"[27].

Două zile mai tîrziu, acelaşi prefect raporta că „nu sînt cantităţi disponibile [în judeţ] de orz, orzoaică, şi ovăz" ci, dimpotrivă, au nevoie de încă 20 de vagoane de orz, şi 50 de vagoane de ovăz[28]. Cu un an mai tîr-

[24] *Buletinul statistic al României*, 1919, nr. 1, p. 128. *Buletinul agriculturii*, 1921, 2, nr. 7—9, p. 148—149; 1922, 3, nr. 7—9, p. 130—133; 1923, 4, nr. 4—6, p. 174, 181.

[25] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Consilieratul agricol Hunedoara*, dos. nr. 2/1919. *Buletinul agriculturii*, 1921, 2, nr. 10—12, p. 213—214.

[26] Pentru anul 1919 documentele semnalează o completă criză de cereale în judeţul Hunedoara. Cf. Mircea Valea, Constantin Enea, *Contribuţii la cunoaşterea stării social-economice şi a luptei ţărănimii Hunedorene pentru pămînt între cele două războaie mondiale*, în *Studii şi articole de istorie*, 1964, 6, p. 248.

[27] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Prefectura judeţului Hunedoara*, dos. nr. 147/224/1921.

[28] Ibid.

ziu, înaintînd un tablou statistic privitor la cerealele și furajele recoltate în anul 1921 și rezervele rămase din anul 1920, tot prefectul județului Hunedoara spunea că județul său este „complet lipsit de cereale și furaje și conform tabloului alăturat are nevoie urgentă de următoarele vagoane: 400 grîu, 100 orz, 100 ovăz, 120 porumb, 100 fîn, 200 paie de grîu". Mai arată că județul Hunedoara „chiar în anii de belșug s-a aprovizionat de aiurea, iar anul acesta [1921], în urma secetei, lipsa este și mai mare"[29].

Prefectul județului Hunedoara cerea acordarea de fonduri pentru cumpărarea produselor alimentare sau deschiderea unui credit la o federală de bănci populare din țară „spre a ne da cereale și furaje [căci altfel] — spunea prefectul — rolul nostru este limitat și nu putem face nimic, ba mai mult punem populația și armata în trista situație de a pieri de foame"[30].

Producția de cereale și nutreturi este slabă cantitativ în anul 1921 în amîndouă județele[31], iar în anul 1922 apele Mureșului și ale Cernei, inundînd luncile din preajma lor cu semănături și fînețe, au determinat numai recolte mediocre[32]. Din cauza secetei din iulie, același an, a încetat devreme și vegetația în munți[33].

Lipsa de nutreț din toamna anului 1921 a provocat în județul Hunedoara ieftinirea vitelor, „mijlocul principal de trai al țăranilor din acest județ". Exista o mare disproporție între prețul produselor brute vîndute de țărani și prețul mărfurilor prelucrate, cumpărate apoi de ei. Un kilogram de carne de vită vie se vindea cu 2—2,50 lei, iar țăranul cumpăra un kilogram de piele pentru opinci cu 65—80 lei[34].

În amîndouă județele autoritățile administrative au fost mereu obligate, atunci cînd vorbeau despre starea de spirit la orașe și sate, să amintească, alături de necesitatea înfăptuirii grabnice a reformei agrare, și de starea grea a alimentării populației. „Situația alimentară cu deosebire în plasa Brad și Baia de Criș e deplorabilă" — raporta prefectul județului Hunedoara la 10 martie 1920[35]. De altfel, la acea dată, întreg județul se găsea într-o stare „destul de precară ... din punct de vedere agricol"[36].

În decembrie 1921 pretorul plășii Abrud (județul Hunedoara) cerea direct Ministerului de Finanțe să facă „tot posibilul, ca în timpul cel mai scurt v[ăduvele], i[nvalizii], o[rfanii] să-și primească ajutoarele, fiindcă rabdă foame, grîul e foarte scump și e o stare aici [în plasa Abrud] de nedescris ... și noi nu sîntem în stare să mîngăiem pe acești nefericiți avizați"[37]. Cu un an mai tîrziu semnala și un ziar local lipsurile materiale din satele de munte ale județului Alba: Albac, Scărișoara, Neagra, Bu-

[29] Ibid., dos. nr. 133—2433/1921.
[30] Ibid.
[31] *Buletinul agriculturii*, 1921, 2, nr. 10—12, p. 213—214.
[32] Ibid., 1922, 3, nr. 7—9, p. 97—99.
[33] Ibid., p. 100.
[34] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Prefectura județului Hunedoara*, dos. nr. 41/1921.
[35] Loc și fond citat, dos. nr. 562/1920.
[36] Loc citat, fond. *Consilieratul agricol Hunedoara*, dos. nr. 3/1920.
[37] Arhiv. Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 2393/1921.

cium, Soharu, Nucşa, Bistra, Ponor etc[38]. În acelaşi an vorbeşte de situaţia grea a ţăranilor pretorul plăşii Baia de Criş[39], iar prefectul judeţului Hunedoara consemna, într-un raport din septembrie 1922, următoarele: „dacă nu se va rezolva cît mai urgent posibil alimentarea ... populaţiei este ameninţată să moară de foame"[40].

Încercările de a aduce cereale din alte regiuni ale ţării, împiedicate sau îngreunate de mijloacele de transport puţine, nesigure şi încă insuficient de bine organizate pentru a putea asigura la timp transportul cerealelor în cantităţile necesare regiunilor slab dezvoltate economiceşte, deficitare, au fost însoţite de multe ori şi de abuzuri în fixarea preţurilor de distribuire suportate tot de masele sărace. „Porneau vagoanele de la resorturile de alimentaţie dar nu ajungeau la locul de destinaţie sau dacă ajungeau ... atunci cu alte preţuri, cu mult mai mari se dădeau şi nu cu acelea cu care de la resort porneau"[41]. Semnalăm şi un caz concret. Un vagon de grîu adus din vechea Românie în anul 1921 de către comisia judeţeană, cu destinaţia Sebeş, a costat aici cu 6.000 lei mai mult decît în Sibiu, deşi cele două oraşe se găsesc, unul de celălalt, la o depărtare mai mică de 70 km[42].

Condiţiile de viaţă grele, ca şi lipsa unei îngrijiri medicale corespunzătoare s-au reflectat şi în nivelul mediu de viaţă foarte scăzut şi în procentul ridicat al mortalităţii infantile din cele două judeţe.

În judeţul Alba, de pildă, procentul copiilor morţi pînă la un an, în mediul rural, a fost de 20,3% în anul 1920, 19,6% în anul 1921 şi 20,6% în anul 1922. În judeţul Hunedoara, în aceeaşi perioadă, s-au înregistrat proporţii de 15,9%, 18,9% şi respectiv 18,6% mortalitate infantilă sub un an[43].

Nu era scăzut de loc nici procentul copiilor decedaţi între 1 şi 5 ani: 5,04%, 4,4%, 5,5% în judeţul Alba şi 4,2%, 6% şi 5,4% în judeţul Hunedoara, în anii respectivi. Destul de mare era, mai ales pentru judeţul Hunedoara, şi procentul copiilor născuţi morţi: 1,4% în 1920, 1,5% în 1921 şi 1,3% în 1922[44].

Aşadar, simpla creştere a producţiei agricole sau a numărului de animale pe care o scot în evidenţă, în amîndouă cazurile, statisticile nu a însemnat — aşa cum am fi înclinaţi să credem la o simplă lectură a cifrelor — şi schimbări corespunzătoare imediate în condiţiile de viaţă, la aceeaşi scară, pentru toate păturile ţărăneşti. Cantităţile produselor agricole obţinute sau numărul animalelor posedate, în ansamblu, chiar sporite, nu erau singure în măsură a determina în mod direct schimbări pe plan social.

---

[38] *Alba Iulia*, 1922, 5, nr. 2, p. 1.
[39] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Prefectura judeţului Hunedoara*, dos. nr. 508/1922.
[40] Ibid.
[41] *Dezbaterile adunării deputaţilor*, 1920—1921, p. 401.
[42] *Patria* din 29 iulie 1921.
[43] După datele publicate în *Buletinul statistic al României*, 1923, nr. 2, p. 56—75
[44] Ibid.

Anii prelungiți ai primului război mondial au însemnat o micșorare pînă la epuizare a puterii economice a unei largi pături țărănești, și așa sărace și cu un slab nivel de viață. Refacerea ei economică în anii imediat următori ai războiului — mai ales în anii 1919, 1920 — era îngreunată mult, ca de altfel întregul proces de refacere economică, de situația internă în care s-a găsit țara la sfîrșitul războiului, pe de o parte și de cea internațională, ce continua să influențeze situația internă, pe de altă parte. Desăvîrșirea procesului de unitate statală, înfăptuit prin voința întregului popor român în iarna anului 1918, a primit o confirmare internațională prin Conferința de pace și tratatele încheiate abia în anii 1919—1920, împrejurare ce a limitat în toată această vreme funcția economică a Consiliului Dirigent, a statului român în general.

Arendările forțate, realizînd numai în parte scopul economic urmărit de clasele conducătoare — asigurarea producției — nu au mulțumit pe deplin, așa cum am arătat și mai sus, în forma în care s-au făcut, țărănimea transilvăneană. „Avem informații — se spunea într-un ordin observator al Consiliului Dirigent, resortul de interne, la 31 martie 1919 — că aproape în toate consilieratele agricole din Ardeal se lucrează nepotrivit cu nevoile locuitorilor țărani, din care cauză se nasc multe nemulțumiri în rîndurile populației țărănești“[45].

Noile acțiuni țărănești întîlnite în anii 1919—1922, manifestate fie în forme petiționare, prin plîngeri adresate organelor administrative împotriva arenzilor mari sau mereu sporite, împotriva unor abuzuri săvîrșite cu ocazia împărțirii pămînturilor în arendă, sau în forme violente prin intrări forțate pe marile proprietăți (pămînturi arabile, fînețe, pășuni și păduri) rămîn expresia unor nemulțumiri legate în primul rînd de nerezolvarea problemei pămîntului.

Toate aceste forme de luptă amintite au fost des folosite în anii 1919—1922[46] și de către țăranii din satele județelor Alba și Hunedoara. Ele au avut caracterul unor acțiuni spontane, izvorînd din dorința de a primi pămînt, dorință de care legau realizarea unor condiții mai bune de viață. „Cele mai principale chestiuni cari preocupă populația română în timpurile actuale — spunea prefectul județului Hunedoara în anul 1920 — sînt: reforma agrară și chestia alimentară“ și tot el recunoaște că „întîrzierea aplicării reformei agrare ... cauzează ... de fapt ... nemulțumiri între populație“, alături de problema aprovizionării, considerată tot o „chestiune principală“[47]. În același an în județul Alba „populația română de la sate e neliniștită — raporta prefectul —, atitudinea provocatoare a unor membrii ... din comisiile de reformă agrară nemulțumind adeseori populația de la sate“[48].

La fel vorbesc și pretorii plășilor Brad și Aiud. În plasa Brad locuitorii „sînt nerăbdători din cauza neînfăptuirii reformei agrare ..., cele

[45] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Prefectura județului Hunedoara*, dos. nr. 846/1920.
[46] Pentru acțiunile țărănești din 1919 vezi M. Știrban, *o. c.*
[47] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Prefectura județului Hunedoara*, dos. nr. 523/1920.
[48] Arhiv. Stat. Alba Iulia, fond. *Consilieratul agricol Alba*, dos. nr. 2/1920, p. 4.

mai multe nemulțumiri [provenind] din cauza lipsei de alimente și din cauza împărțirii pămîntului"[49]; pretorul plășii Aiud caracterizează reforma agrară ca actuală și de o deosebită importanță pentru liniștirea populației care așteaptă cu tot dreptul ca în sfîrșit [să] i se îndeplinească făgăduințele făcute că va căpăta pămînt"[50].

Aceste mărturii, venite din partea reprezentanților puterii administrativ-politice din județ și din plase, reflectă, credem, sugestiv starea generală în satele de munte sau de șes din județele Alba și Hunedoara.

Cîteva exemple vor confirma pe deplin cele relatate mai sus în legătură cu frămîntările țărănimii pentru pămînt. Sînt semnalate mai întîi intrări forțate pe marea proprietate. La 17 august 1920 consilierul agricol al județului Hunedoara raporta că „în multe locuri, locuitorii [comunelor din județ] au început să lucreze sau să folosească cu forța locuri pentru care nu au nici o hotărîre pentru a le folosi"[51]. La fel s-au petrecut lucrurile și în județul Alba. „La insistența amenințătoare și provocatoare a poporului din comuna Teiuș, Galda de Jos, Gîrbova de Sus" (plasa Teiuș) — se spune într-un document — s-a trecut în anul 1920 la arendarea forțată a proprietății lui Müller Zoltán și soții, de circa 400 iug., ce se găseau situate în comunele amintite[52].

În iunie 1921 locuitorii comunei Stremț (plasa Teiuș) au intrat cu forța pe pămîntul proprietarului Vicenți, neținînd seama de amenințările jandarmilor. Pentru acțiunea lor au fost deținuți și înaintați parchetului din Alba șapte țărani din această comună[53]. În același an locuitorii comunei Dobra (plasa Ilia) au împărțit „cu puterea" între ei pămîntul proprietarului Lazar Ludovic. Și de aici au fost arestați și înaintați siguranței din Deva nouă țărani[54].

În aprilie 1922 țărani înarmați cu furci și ciomege, în număr de 50—60 scot pe argați din moșia statului din satul Fărcădin (plasa Hațeg), oprindu-i a mai face arătura, afirmînd că „pămîntul este a[l] lor"[55].

Numărul intrărilor forțate pe terenurile agricole a fost fără nici o îndoială mult mai mare decît cel arătat de noi[56]. Țăranii își impun voința și în anii 1920—1922, nemaiașteptînd hotărîrile numeroaselor comisii agrare anume înființate, ocupă cu forța terenurile agricole ce cred că li se cuvin, sau, atunci cînd intrarea în folosință se face pe baza unei hotărîri, ei nu se mai supun oricăror condiții cerute, de bună voie, și fără împotriviri.

Locuitorii comunei Bucerdea Grînoasă (plasa Blaj) de exemplu, nemulțumiți de suprafața primită în arendă forțată, cerînd mai mult „s-au pus [în anul 1920] în rezistență pasivă", declarînd că vor renunța — dacă

[49] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Prefectura județului Hunedoara*, dos. nr. 523/1920.
[50] Arhiv. Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 894/1920.
[51] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Consilieratul agricol Hunedoara*, dos. nr. 1/1920, p. 65.
[52] Arhiv. Stat. Alba Iulia, fond. *Consilieratul agricol Alba*, dos. nr. 2/1920.
[53] Loc și fond citat, dos. nr. 9/1921, p. 27.
[54] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Prefectura județului Hunedoara*, dos. nr. 92/1921.
[55] Loc și fond citat, dos. nr. 69/1922.
[56] Loc citat, fond. *Consilieratul agricol Hunedoara*, dos. nr. 40/1922.

cererea nu le va fi satisfăcută — și la pămîntul primit dar, în această situație, amenințau că „nici obligațiile cetățenești n-or mai satisface și sarcinile statului nu le vor mai purta“[57]. Doi ani mai tîrziu, la 4 aprilie 1922, în aceeași comună, într-o adunare populară, oamenii au fost îndemnați a lua cu forța pămîntul din Fondul Laday, amenințînd și antistia comunală, dacă nu-i va urma în acțiunea lor[58].

Țăranii din comuna Gheza (județul Alba) se plîng și ei de calitatea pămîntului primit în arendă din proprietatea baronului Bánffy, pămîntul fiind „partea cea mai slabă din toată moșia baronului“, deluros, departe de comună, lipsit de drumuri de acces, în timp ce proprietarului i-a rămas „partea cea mai bună“[59].

Nemulțumiți de pămîntul primit în arendă sînt și locuitorii comunelor Fărău, Simbenedic, Gîmbuțin și Medveș, fiind „aproape cel mai slab pămînt din ținutul acela... de clasa cea mai inferioară... numai pășune și aceea slabă iar unele părți sînt cu totul nefolositoare“[60].

Pămînt de slabă calitate, dat în arendă țăranilor, putea fi întîlnit în mult mai multe cazuri decît în cele semnalate de noi. Lăsată la latitudinea proprietarului partea de moșie ce dorea să și-o rezerve, era „firesc“ să-și fi ales pămîntul cel mai bun, rămînînd țăranilor, deseori, terenuri neprielnice agriculturii sau cu o productivitate foarte scăzută.

Nemulțumiri au provocat și desele schimbări de terenuri date inițial în arendă și apoi redate din nou vechilor proprietari. Amintim cazul din comunele Bucerdea Grînoasă, Crăciunelul de Jos, Teiuș, Ciugud, Tiur, Cricău[61], Tăuți[62].

Majorarea arenzilor a constituit de asemenea obiectul unor sporite nemulțumiri. Proporția creșterii acestora poate fi subliniată de cîteva exemple. În comuna Subcetate arenda inițial fixată, de 3200 coroane, a fost ridicată la 17932 coroane; în comuna Boșorod (județul Hunedoara) de la 4800 coroane la 18321 coroane și apoi la 27800 coroane[63].

Uneori proprietarii, cu de la sine putere, au cerut țăranilor schimbarea arenzilor din bani în natură. În comuna Lăpușnic (plasa Ilia), de pildă, proprietarul Lazar László refuză a mai da în arendă pentru anul 1920 pășunea arendată cu un an înainte, la prețul convenit atunci, primind vitele țăranilor în pășune numai „pentru zile de lucru“ și anume 5 zile pentru fiecare vită, ceea ce echivala, după calculele făcute de ei, cu suma de 300 coroane pentru cap de vită, față de 16 coroane plătite în anul 1919. Considerau acest procedeu întîlnit și în alte comune — adevărată „iobăgie economică“[64]. Pentru pămîntul primit în arendă,

[57] Arhiv. Stat. Alba Iulia, fond. *Consilieratul agricol Alba*, dos. nr. 9/1920.
[58] Ibid., dos. nr. 19/1922
[59] Ibid., dos. nr. 6/1921.
[60] Ibid., dos. nr. 8/1921, p. 79.
[61] Ibid., dos. nr. 18/1920, p. 113.
[62] *Alba Iulia* din 16 iulie 1922.
[63] *Patria* nr. 63 din 1921.
[64] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Consilieratul agricol Hunedoara*, dos. nr. 4/1920 Acest caz a fost ridicat și în parlament. *Patria*, nr. 63 din 1921, p. 2.

„munci în natură care treceau peste normele vechi [din 1919]" le erau cerute şi locuitorilor comunei Geoagiul de Jos[65].

Paralel cu intrările forţate pe terenurile agricole, cu plîngerile împotriva terenurilor primite, a arenzilor sporite, ţăranii iau fără voia stăpînilor sau a autorităţilor comunale lemne din păduri sau le aprind chiar. La sfîrşitul anului 1919 aceste acţiuni „decurgeau în măsură îngrijorătoare"[66]. În anul 1920—1922 ele continuau de fapt. În februarie 1920 se vorbea despre asemenea acţiuni în comunele Cricău, Craiva, Bucerdea Vinoasă şi Ţelna[67], iar în martie pe proprietatea baronului Josika Sámuel[68]. În ultimul caz erau amintiţi ca autori locuitorii comunelor Tîrnava, Tîrnăviţa şi Sulighete. Pentru oprirea lor au fost chemaţi „la faţa locului" jandarmi, iar pedepsirea celor vinovaţi „era la acea dată în curs de executare[69]. Cu asprime au fost „zbiciuit[e] şi devastările în pădurile oprite [d]in comunele plăşii Abrud[70]. Pentru acelaşi motiv s-a cerut mărirea efectivului de jandarmi în comuna Cugir, unde acţiunile ţăranilor au reînceput în 1920 „într-un grad foarte mare"[71]. Au fost intrări forţate şi în pădurile statului din comunele Folt[72], Rapoltul Mare[73] (judeţul Hunedoara). În anul 1920 nu a fost de fapt „post [de jandarmi din judeţul Hunedoara] în al cărui teritoriu să nu se devasteze pădurile"[74].

Intrări forţate în păduri au putut fi întîlnite şi în anul 1921. În comunele Rîşculiţa (judeţul Hunedoara) s-a cerut sporirea posturilor de jandarmi, deoarece, se spune într-un document, „cu paza din loc este în imposibilitate de a pune stavilă" acestor acţiuni[75]. În comuna Dobra (judeţul Hunedoara) au intrat în pădurea bisericii „în mod demonstrativ şi bolşevic" cîte 30—40 de oameni o dată, cu care şi cu securi[76]. În comuna Ozd (judeţul Hunedoara) locuitorii satului taie din pădurea oprită circa 150 stj.[77].

Frecvente erau şi aprinderile de păduri. Locuitorii comunei Oberta (plasa Brad) dau foc în anul 1920 pădurii proprietarului Şerban Constantin[78]. La fel fac şi ţăranii din comuna Birtin (plasa Baia de Criş) cu pădurea aceluiaşi proprietar din hotarul comunei lor[79], cei din comuna Stîna[80] (judeţul Hunedoara) cu pădurea proprietate a fermei de stat din comună. Tot în anul 1920 au fost aprinse pădurile comunelor Rîuşor,

---

[65] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Consilieratul agricol Hunedoara*, dos. nr. 3/1920.
[66] *Gazeta oficială a Consiliului Dirigent*, nr. 88/1920, p. 1.
[67] Arhiv. Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura judeţului Alba*, dos. nr. 299/1920.
[68] Arhiv. Stat Deva, fond. *Prefectura judeţului Hunedoara*, dos. nr. 2963/1919.
[69] Ibid., dosar nr. 248/1920.
[70] Arhiv. Stat. Alba Iulia, fond. *Consilieratul agricol Alba*, dos. nr. 5/1920, p. 1.
[71] M. Valea, C. Enea, *op. cit.*, p. 263.
[72] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Consilieratul agricol Hunedoara*, dos. nr. 1/1920.
[73] Loc citat, fond. *Prefectura judeţului Hunedoara*, dos. nr. 2653/1920.
[74] Ibid., dosar nr. 663/1920.
[75] Loc citat, fond. *Consilieratul agricol Hunedoara*, dos. nr. 34/1921.
[76] Loc citat, fond. *Prefectura judeţului Hunedoara*. dos. nr. 92/1921.
[77] Arhiv. Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura judeţului Alba*, dos. nr. 278/1921.
[78] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Prefectura judeţului Hunedoara*, dos. nr. 941/1920.
[79] M. Valea, C. Enea, *o. c.*, p. 263.
[80] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Prefectura judeţului Hunedoara*, dos. nr. 2653/1920.

Hobița, Serel, Uric[81], pădurea Episcopiei romano-catolice din Alba Iulia, ce se afla pe hotarul comunei Galda de Sus[82] (plasa Teiuș).

În mai 1921 a fost incendiată pădurea proprietarului Benedek József din comuna Vințul de Jos, din care au ars 40 de iugăre[83]. În aprilie 1921 s-a dat foc la 16 iugăre din pădurea proprietarului Lunacic din hotarul Gusu[84]. Înainte de 25 martie 1921 a fost incendiată o pădure de 10 iugăre proprietatea bisericii luternane din comuna Mînărade[85] (plasa Blaj). În octombrie 1921 a fost aprinsă o altă pădure a Episcopiei romano-catolice din Alba Iulia, ce se găsea pe teritoriul comunelor ce intrau în raza de activitate a postului de jandarmi din Vințul de Jos[86]. Cu un an mai tîrziu, în 1922, același lucru s-a petrecut în comunele ce aparțineau postului de jandarmi din Hăpria (județul Alba) cu: pădurile proprietatea Seminarului teologic romano-catolic din Alba Iulia[87], pădurea statului din comuna Valea Dosului[88] (județul Alba), pădurile moșierilor Andrássy și Hendeffi din plasa Pui, Balász József din Rîu Bărbat, Fay Victor din Nucșoara, Aurel Vlad și Ioan Mihu din plasa Orăștie. În aceeași vreme sînt aprinse pădurile de pe munții care înconjură Valea Jiului. Pretorii plășilor raportau prefectului că populația satelor care locuia în apropierea pădurilor incendiate „refuză să ajute la stingerea focului"[89].

În unele cazuri pădurile s-au putut aprinde din simple neglijențe. În multe cazuri însă incendierea pădurilor era voită. Cauza lor a fost sugestiv explicată de ziarul „Voința". „Nu e întîmplare — se spunea în articolul „Ard pădurile" — rășina brazilor nu s-a aprins de arșița soarelui, nici din nebăgare de seamă... țăranii își fac dreptate așa cum cred ei... Se vor face cercetări, se vor găsi vinovați, se vor da pedepse grele dar — conchide ziarul — nu de acolo trebuie început"[90].

În adevăr, intrările forțate în păduri, ca și incendierea lor voită, foarte frecvente după cum am văzut în perioada analizată, au constituit forme spontane de luptă a țărănimii, determinate de nereglementarea problemei exploatării pădurilor comunale, de stat sau particulare în folosul țăranilor. Procurarea lemnelor pentru iarnă a continuat să rămînă pentru țărani o grea problemă, în special toamna, iarna și în primăvara fiecărui an. De aici și numărul sporit al manifestărilor de nemulțumire în aceste perioade.

Țăranii din județul Hunedoara luptau pentru a obține păduri și pentru a folosi o parte din ele ca pășuni pentru vite. Neprimindu-le în arendă sau „văzînd că moșierii refuzau să le vîndă la un preț convenabil,

[81] Ibid., dos. nr. 2653/1920.
[82] Arhiv. Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura județului Alba*, dos. nr. 278/1920.
[83] Ibid.
[84] Ibid.
[85] Ibid.
[86] Ibid.
[87] Ibid., dos. nr. 19/1922.
[88] Ibid.
[89] M. Valea, C. Enea, *o. c.*, p. 265.
[90] *Voința* din 14 noiembrie 1920, p. 1.

ţăranii incendiau adesea aceste păduri"[91]. Ţăranii în general din cele două judeţe îşi iau singuri lemnele necesare căminului lor, ţinînd adeseori piept jandarmilor trimişi spre a-i opri, înfruntă şi drumurile poliţiei[92] şi ale parchetului[93]. Aşa cum au făcut şi cu terenurile arabile, după cum vom vedea, vor face şi cu păşunile. În ce priveşte pădurile merg însă mai departe. Folosesc măsuri mai radicale, de răzbunare, atunci cînd nedreptatea a întrecut puterea răbdării lor.

Sînt cunoscute, aşa cum am anticipat, în aceeaşi vreme numeroase intrări forţate cu vitele în locurile oprite pentru păşunatul comun. În mai 1921 se păşuna forţat cu vitele în comuna Armeni (judeţul Alba), pe pămîntul Episcopiei reformate[94]. În septembrie şi octombrie acelaşi an locuitorii comunelor Vaţa de Jos, Vaţa de Sus, şi Căzăneşti lasă să păşuneze vitele lor în pădurile rămase proprietarului Narony, fără voia acestuia[95]. La fel au procedat în anul 1922 şi ţăranii din comuna Tîrnăviţa (judeţul Hunedoara). Înarmaţi cu arme, securi, sape şi coase, ei s-au împotrivit jandarmilor, silindu-i să se retragă[96].

De altfel, în lucrările de pregătire a reformei agrare sau de punere în folosinţă, prin arendare, a pămînturilor, Consilierul agricol al judeţului Hunedoara, însoţit în comune în anul 1919 de doi jandarmi, a cerut în martie 1920 menţinerea acestora şi pe mai departe, motivîndu-şi această dorinţă cu „spiritele destul de agitate[97] încă în judeţ, cu lipsa siguranţei personale şi cu numărul mic al posturilor de jandarmi, faţă de numărul mare al comunelor, fapt ce nu permitea — arată consilierul — a-i avea [jandarmii] totdeauna la îndemînă spre a menţine ordinea"[98]. Misiunea celor doi jandarmi era de a însoţi şi comisiile judeţene de expropriere şi împroprietărire în toate lucrările de împărţire a pămîntului, anchete agrare, execuţii care erau — spune acelaşi consilier — „destul de provocatoare"[99].

Tot în martie 1920 s-au făcut unele propuneri privind o „nouă ordine de bătaie a jandarmeriei"[100] şi în judeţul Alba. Un pluton de jandarmi din Abrud se propune a fi mutat la Zlatna, care avea „mulţi locuitori mai puţin liniştiţi"[101]. Comanda plutonului de aici urma să fie „un vigilent observator al situaţiei"[102]. Din Alba Iulia, oraş cu poliţie şi „armată multă"[103], plutonul de jandarmi este propus pentru Blaj, unde de asemenea „se simţea nevoia unei astfel de comande militare"[104].

[91] M. Valea, C. Enea, *o. c.*, p. 263.
[92] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Prefectura judeţului Hunedoara*, dos. nr. 92/1921.
[93] Arhiv. Stat. Alba Iulia, fond. *Consilieratul agricol Alba*, dos. nr. 9/1921.
[94] Arhiv Stat. Deva, fond. *Prefectura judeţului Hunedoara*, dos. nr. 176/1921.
[95] M. Valea, C. Enea, *o. c.*, p. 263.
[96] *Ibid.*
[97] Arhiv. Stat. Deva, fond. *Consilieratul agricol Hunedoara*, dos. nr. 3/1920.
[98] Ibid.
[99] Ibid.
[100] Arhiv. Stat. Alba Iulia, fond. *Prefectura judeţului Alba*, dos. nr. 1369/1920.
[101] Ibid.
[102] Ibid.
[103] Ibid.
[104] Ibid.

Noile măsuri propuse sînt explicate de acțiunile țărănești semnalate în comunele din jurul Zlatnei și Blajului. Nemulțumirile țăranilor au fost însă mereu prezente și în alte comune din cele două județe. Toate au avut un izvor comun: nerezolvarea mulțumitoare, fără echivocuri, a problemei ce a preocupat și frămîntat în primul rînd viața satului.

Tărăgănarea lucrărilor de reformă agrară, întîrzierea arendărilor forțate ori aplicarea lor necorespunzătoare voinței țăranilor, împotrivirile sau abuzurile vechilor proprietari în predarea pămînturilor sau în fixarea arenzilor au menținut, în anii 1919—1922, un climat prielnic manifestărilor sociale în viața satelor din județul Alba și Hunedoara. Acțiunile concrete ce au avut loc aici în anii amintiți, precum și măsurile luate de autoritățile locale pentru împiedicarea lor, dovedesc prezența unor frămîntări în rîndurile țărănimii din această parte a țării, frămîntări ce dau imaginea unor lupte dîrze duse în locuri cu vechi tradiții revoluționare, încadrate în lupta țărănimii și a clasei muncitoare în general din țara noastră.

Deși în anii 1919—1922 s-au înregistrat progrese evidente în dezvoltarea economiei agrare, a economiei țării în general — ținînd seama de punctul de plecare — drumul împlinirilor nu era nici ușor și nici încă deplin. Dezechilibrul provocat în economia unei bune părți din teritoriul țării în anii războiului, situația moștenită în teritoriile unite, caracterul legilor economico-politice ale orînduirii sociale în cadrul căruia are loc acest proces determină și explică limitele sale.

ASPECTS DE LA SITUATION SOCIALE-ÉCONOMIQUE ET DE LA LUTTE POUR LA TERRE DES PAYSANS DES DÉPARTEMENTS D'ALBA ET DE HUNEDOARA ENTRE 1919 ET 1922

RÉSUMÉ

A l'appui de matériaux d'archive, inédits, de données statistiques et d'autres matériaux ou études publiés, l'auteur étudie d'abord succinctement le cadre historique et géographique dans lequel s'est déroulée la vie des paysans des départements d'Alba et de Hunedoara entre 1919 et 1922.

Il analyse ensuite: les principales occupations des paysans, la situation de la propriété agraire et la nécessité d'une réforme agraire dans les deux départements; les affermages forcés et leur effet économique et social; la situation économique générale des villages des départements d'Alba et de Hunedoara; les troubles sociaux: objectifs et formes de manifestation; l'encadrement des deux départements dans l'économie du pays entier et dans l'essor révolutionnaire caractéristique à la période 1919—1922.

EVOLUȚIA ECONOMICĂ A PRINCIPALELOR SOCIETĂȚI CARBONIFERE DIN ROMÂNIA ÎNTRE ANII 1919—1929

DE

LUDOVIC BATHORY

Industria carboniferă a României a realizat între anii 1919—29 importante creșteri cantitative, datorită conjuncturii în general favorabile care a stimulat producția de cărbune în majoritatea exploatărilor miniere*. Ca urmare, principalele societăți carbonifere au desfășurat o activitate economică intensă, realizînd profituri tot mai mari, deși ele trecuseră în aceeași perioadă prin importante transformări organizatorice, în principal datorită operațiunilor de „naționalizare" și de regrupare a capitalurilor.

Analiza evoluției economice a societăților carbonifere prezintă interes atît prin faptul că această ramură de activitate constituia un sector-cheie în economia națională, cît și prin aceea că suprastructura ei socială grupa laolaltă, în mod caracteristic, întreprinderi de mărime și importanță social-economică foarte diferită. Această trăsătură a industriei carbonifere reprezenta, în același timp, un fenomen general în viața economică românească dintre anii 1919—29, cînd legitățile primei faze de dezvoltare a capitalismului, predominante în general în societatea românească dinaintea primului război mondial, se îmbinau cu direcțiile de dezvoltare impuse de activitatea unor puternice monopoluri, atît cele moștenite de la economia imperialistă a monarhiei austro-ungare, cît și altele, în formare. Or, industria carboniferă reprezenta un caz tipic de întrepătrundere a celor două linii fundamentale de evoluție, proces a cărui rezultantă exprimă stadiul de dezvoltare al acestei ramuri economice în momentul istoric studiat. Determinarea fazei de dezvoltare a industriei cărbunelui reprezintă, la rîndul ei, un element care ajută la caracterizarea generală a etapei de dezvoltare a economiei românești între anii 1919—29.

Stadiul de dezvoltare a industriei cărbunelui rezultă, din punct de vedere economic, din cantitatea globală de cărbune extrasă la un mo-

* Evoluția generală a industriei cărbunelui, în această perioadă, am prezentat-o în lucrarea *Aspecte privind situația industriei carbonifere din România între anii 1919—1929*, în *Anuarul Instit. istorie Cluj*, 1967, 10, p. 285—295.

ment dat, iar din punct de vedere social, din ponderea pe care întreprinderile de diferite mărimi (mici exploatări, societăţi mijlocii şi mari, precum şi monopoluri) — reprezentînd tot atîtea faze de dezvoltare capitalistă — o deţin în totalul producţiei şi capitalurilor din această ramură de activitate. Direcţia generală de dezvoltare a industriei carbonifere se desprinde din tendinţa unor categorii de întreprinderi de a cîştiga teren sau de a regresa de-a lungul perioadei.

Mărimea şi importanţa diferitelor societăţi carbonifere era determinată, în primul rînd, de puterea lor economică, adică de contribuţia cantitativă a fiecăreia la producţia de cărbune, de masa capitalului social şi a profiturilor, de numărul de muncitori angajaţi, de randamentul utilajului minier, de capacitatea financiară de a efectua noi investiţii etc.

Potenţialul social-economic al acestor firme depindea însă, în mare măsură, şi de influenţa de care ele dispuneau în viaţa social-politică, prin relaţiile de interes stabilite cu cercurile financiare româneşti şi străine, cu marile societăţi din alte ramuri de activitate, precum şi cu grupările din cadrul însăşi al industriei carbonifere. Legăturile întreţinute cu partidele şi personalităţile politice, cu aparatul de stat burghez sau chiar cu guvernul contribuiau de asemenea la sporirea puterii de acţiune a marilor societăţi**.

În funcţie de puterea social-economică şi de influenţa politică de care dispuneau, deosebim în industria carboniferă mai multe categorii de întreprinderi.

Din numărul mare de firme carbonifere se remarcă în primul rînd puternicele societăţi „Petroşani“ şi „Lupeni“, care şi-au păstrat trăsăturile monopoliste moştenite încă de pe vremea stăpînirii austro-ungare. Acestea deţineau controlul şi asupra activităţii societăţii „Valea Jiului de Sus“. Societatea „Uzinele de fier şi domeniile Reşiţa“ (UDR), cu profil în primul rînd metalurgic, dar care avea o pondere însemnată şi în producţia de cărbune, se adaugă de asemenea la societăţile care promovau linia monopolistă de dezvoltare în industria carboniferă. Bineînţeles, în ansamblul zecilor de firme, activitatea economică a acestor societăţi se pretează la o descriere mai amănunţită, căci ele deţineau rolul hotărîtor din punctul de vedere al producţiei şi al capitalurilor.

Pe lîngă aceste firme puternice, mai activau în industria carboniferă şi alte mari societăţi, avînd o organizare consolidată şi o bază financiară temeinică, cum ar fi „Lonea“, „Creditul Carbonifer“, „România Carboniferă“ şi „Lignitul“. Aceste societăţi, care produceau în medie între 50 000 şi 200 000 tone cărbune pe an, şi al căror capital varia în anul 1929 între 50—180 milioane lei, nu au avut un caracter monopolist la origină, dar ele tindeau să ajungă sub dominaţia capitalului financiar, îndeosebi străin.

** Relaţiile dintre societăţile carbonifere şi cercurile financiare româneşti şi străine, precum şi relaţiile cu partidele politice şi cu aparatul de stat burghez constituie obiectul unei alte lucrări.

Date interesante poate furniza însă și activitatea unor societăți pe acțiuni de mărime mijlocie (cu un capital de 10—49 milioane lei în 1929) care aveau totuși un aport cantitativ însemnat în producția națională de cărbune, cum ar fi societățile „Minele de cărbuni din Ardeal", și „Valea Agrișului".

Pe lîngă cele amintite, mai activau o mulțime de mici societăți carbonifere, al căror capital social nici în 1929 nu a atins cifra de 10 milioane lei, dar care în perioada amintită au reușit să se mențină, și chiar să crească din punct de vedere numeric.

În sfîrșit, la limita inferioară a structurii capitaliste carbonifere se situau întreprinderile minore, care nu erau nici măcar constituite în societăți pe acțiuni și care, datorită slabelor resurse de care dispuneau, erau sortite unei dispariții treptate.

PRODUCȚIA PRINCIPALELOR ÎNTREPRINDERI CARBONIFERE ÎNTRE ANII 1919—29

Funcția economică esențială a societăților carbonifere consta, bineînțeles, în aprovizionarea economiei naționale capitaliste cu cărbune. De altfel, aportul cantitativ al diferitelor întreprinderi la producția națională de cărbune reprezintă totodată una din coordonatele principale ale ponderii lor în industria cărbunelui și în viața economică a României.

Cea mai importantă întreprindere carboniferă era societatea „Petroșani", care furniza o însemnată parte a producției de cărbune, figurînd concomitent pe lista celor mai puternice societăți capitaliste din România. Contribuția ei, care depășea nu arareori cifra de un milion de tone, acoperea în mod regulat circa 1/3 din producția de cărbune a României. De altfel, această societate exploata cele mai bogate mine din Valea Jiului, situate în localitățile Petrila, Petroșani, Livezeni și Vulcan. Minele din Valea Jiului au resimțit din plin greutățile provocate de vicisitudinile războiului, de dezorganizarea activității productive, precum și de situația juridică și politică nesigură a societății Salgótarjáner Steinkohlenbergbau Aktiengesellschaft, proprietara minelor, care reprezenta capitalul austro-ungar și ca urmare, exploatările ei puteau fi puse sub sechestru de către statul român. În aceste condiții producția de cărbune a societății era în scădere, reprezentînd în 1919 cifra de 547 420 t, iar în 1920 de 508 210 t[1].

Reglementarea situației financiare și juridice a întreprinderii a fost efectuată în urma operațiunii de „naționalizare", prin care un grup de instituții financiare românești, în frunte cu Banca Românească și Creditul Extern, au preluat jumătate din acțiunile societății Salgótarján. În urma acestui fapt a început un larg program de investiții, lucrul a fost reluat în toate secțiunile, iar galeriile și puțurile săpate au fost redeschise, pa-

[1] Toate cifrele privind producția de cărbune a diferitelor societăți carbonifere provin din *Statistica minieră a României*, volumele pe anii 1920—1929.

ralel cu pregătirea unor noi cîmpuri de exploatare. Ca urmare, producţia de cărbune a societăţii „Petroşani" a început să crească neîntrerupt, depăşind în curînd cifra de 1 milion de tone:

1921	*1922*	*1923*	*1924*	*1925*	*1926*	*1927*
635 410	802 400	914 650	1 018 680	1 036 160	1 053 150	1 042 720

Multiplele lucrări de refacere şi deschidere, nivelul tehnic modest la care lucrau minele, au necesitat o producţie extensivă, bazată pe creşterea numărului de muncitori. Astfel, între anii 1919—25 numărul muncitorilor societăţii a crescut de la 7 181 la 10 788[2]. În vederea reducerii cheltuielilor de exploatare societatea a trecut la modernizarea masivă a instalaţiilor, înzestrînd minele cu maşini de extracţie cu aburi sau electrice şi introducînd transportul cu locomotive pneumatice şi electrice. Paralel cu modernizarea utilajului, administraţia a concediat un număr de muncitori, astfel încît efectivul acestora a reprezentat în 1926 circa 9 620 persoane, iar în anul următor 9 649 persoane[3]. Creşterea productivităţii şi intensificarea muncii a mărit însă randamentul de la 65—92 tone/muncitor în 1919 la 105,5—109,6 tone/muncitor în anul 1927[4].

Dar, din anul 1927, comenzile de cărbune din partea statului şi a particularilor au început să scadă tot mai mult. Deja în 1927 se constată o oarecare reducere a producţiei, în 1928 însă cantitatea extrasă scade la 992 895 t, înregistrînd în 1929 o nouă creştere uşoară pînă la 1 026 710 t de cărbune. Paralel cu aceasta, numărul de muncitori scade la circa 9 000 în 1929.

A doua mare producătoare de cărbune din România, societatea „Lupeni", furniza în mod regulat între 15—20% din producţia naţională. Principalele ei mine se aflau la Lupeni, în Valea Jiului. Spre deosebire de societatea „Petroşani", ea a avut de întîmpinat, în primii ani postbelici, mai puţine dificultăţi de ordin financiar şi tehnic. Aceste greutăţi s-au repercutat în special asupra randamentului extracţiei, care a evoluat de la 81,7 t/muncitor în 1919 la 73,3 t/muncitor în 1920 şi la 79,7 t/muncitor în 1921[5]. Cu toate acestea, producţia de cărbune a societăţii (în tone) a început să crească încă din anul 1920:

1918	*1919*	*1920*	*1921*
451 716	316 550	320 995	345 900

Anul 1922 inaugurează însă o perioadă constantă de creştere, iar „naţionalizarea" societăţii va stimula în şi mai mare măsură creşterea producţiei (în tone), care atinge nivelul maxim în anul 1927:

1922	*1923*	*1924*	*1925*	*1926*	*1927*
391 600	472 400	503 400	504 100	560 000	590 000

[2] *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1918—1928*, I, Bucureşti, 1929 p. 451.
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.*
[5] *Ibid.*, p. 452.

Pînă în anul 1924 creșterea producției a fost însoțită de mărirea numărului de muncitori de la 3 873 de persoane (1919) la 5 119 persoane. După această dată însă raționalizarea capitalistă își spune și aici cuvîntul, încît în anul 1927 mai lucrează la minele societății circa 4 405 persoane[6]. Paralel cu aceasta, randamentul sporește însă de la 98,3 t/muncitor (1924), la 133,9 t/muncitor (1927). Datorită reducerii comenzilor de cărbune, producția scade în anul 1928 la 536 000 tone, iar în 1929 la 534 000 t. Numărul muncitorilor ajunge, în 1929, la circa 4 100.

Din punctul de vedere al extracției cărbunelui, puternica societate capitalistă „Uzinele de fier și domeniile Reșița", care exploata minele de la Anina, Doman și Secul, se afla pe locul al treilea, furnizînd aproximativ 7—8% din producția totală. Exploatînd cărbunii în primul rînd pentru satisfacerea necesităților proprii, producția UDR era mai puțin legată de conjunctura generală a pieții cărbunelui și de comenzile de stat. Ca urmare, producția de cărbune a societății nu înregistrează fluctuații deosebite, evoluînd proporțional cu necesitățile industriei siderurgice a UDR și menținîndu-se cu constanță la acest nivel (în tone):

1919	*1920*	*1921*	*1922*	*1923*	*1924*	*1925*	*1926*	*1927*	*1928*	*1929*
170493	148184	162314	191219	222690	211139	227140	212170	222037	233400	224120

Numărul de muncitori utilizați în exploatările carbonifere ale societății crește de la 4 393 persoane în 1919 la 4 979 în 1923, pentru ca apoi să coboare la 3 399 în 1927, ca urmare a raționalizării capitaliste[7]. În ce privește destinația cărbunelui extras, merită relevat faptul că fabrica de cocs de la Anina, cu o producție anuală de circa 60—70 000 t, reprezenta un început de valorificare superioară a cărbunelui[8]. Cărbunele mai era parțial utilizat și în centralele electrice ale societății, a căror putere instalată însuma 24 000 kw.

O evoluție interesantă și semnificativă a înregistrat producția de cărbune a societății „Lonea", ale cărei mine de la Petrila s-au aflat, pînă în anul 1925, în gestiunea statului.

Datorită lipsei fondurilor de investiții, a carențelor administrației de stat burgheze, precum și datorită uneltirilor societăților monopoliste, cărora nu le convenea prezența unei societăți de stat în Valea Jiului, producția acestor mine a evoluat nefavorabil, iar randamentul instalațiilor era extrem de scăzut. Numărul muncitorilor angajați era de asemenea în scădere, evoluînd de la un efectiv de 2 504 persoane în 1919, la 1 863 persoane în 1924. Pînă în anul 1924 s-au extras următoarele cantități de cărbune din minele întreprinderii (în tone):

1919	*1920*	*1921*	*1922*	*1923*	*1924*
124 656	131 856	128 404	107 229	119 210	79 662

[6] *Ibid.*
[7] *Ibid.*, p. 459—460,
[8] *Indicatorul minier pe anul 1925*, p. 362.

În anul 1925 întreprinderea „Lonea", pe baza legii pentru comercializarea bunurilor statului din iunie 1924, a fost transformată într-o societate pe acțiuni de tip capitalist, în care însă statul continua să dețină majoritatea capitalului (150 milioane din totalul de 180 milioane lei). Odată cu aceasta, producția de cărbune a societății „Lonea" (în tone) a crescut aproape neîntrerupt pînă în anul 1929:

1925	*1926*	*1927*	*1928*	*1929*
78 187	114 281	125 942	124 871	130 517

Totodată, randamentul instalațiilor a crescut brusc de la 40,5 t/muncitor în 1925, la 75,5 t/muncitor în 1926, atît datorită lucrărilor de modernizare, cît mai ales în urma concedierii masive a muncitorilor. Numărul acestora a scăzut, într-un singur an, de la 1930 (1925), la 1512 (1926)[9]. Pînă în anii 1928—29, numărul muncitorilor societății s-a redus la cifra de aproximativ 1300 persoane.

Printre întreprinderile carbonifere importante se număra și societatea „Creditul Carbonifer". Această societate și-a bazat activitatea în mare parte pe importantele lucrări efectuate în bazinul Asău-Comănești, în timpul primului război mondial, cînd acest bazin a devenit singurul furnizor de cărbune al războiului și al industriei. Societatea a mai fost avantajată în activitatea ei de faptul că minele sale aveau o poziție mai îndepărtată de alte bazine carbonifere și, ca urmare, ea aproviziona cu cărbune întreaga regiune economică din sud-vestul Moldovei. Între anii 1921—29 din minele societății s-au extras următoarele cantități de cărbune (în tone):

1921	*1922*	*1923*	*1924*	*1925*	*1926*	*1927*	*1928*	*1929*
34 561	59 851	63 945	102 050	119 697	129 044	149 067	133 766	189 895

Spre deosebire de alte întreprinderi carbonifere, efectivul de lucrători al societății „Creditul Carbonifer" nu a scăzut, ci dimpotrivă, a crescut în răstimpul analizat, de la 1 014 persoane în 1925[10], la circa 1 400 persoane în 1928—29[11]. Producția de cărbune a altor cîtorva societăți mai importante a evoluat între anii 1919—29, în felul următor (în tone):

	1919	*1921*	*1923*	*1925*	*1927*	*1929*
România Carboniferă	31 183	32 622	47 643	71 762	131 412	74 048
Lignitul	32 015	51 257	69 773	87 405	81 582	70 420
Minele de cărbuni din Ardeal	16 973	21 747	62 097	80 713	81 868	86 344
Valea Jiului de Sus	38 400	30 500	59 800	60 700	64 400	50 136

[9] *Transilvania, Banatul...*, p. 453.
[10] *Indicatorul minier pe anul 1925*, p. 4.
[11] *Compass Rumänien*, 1929, p. 546.

EVOLUȚIA CAPITALULUI ȘI A PROFITURILOR PRINCIPALELOR SOCIETĂȚI CARBONIFERE ÎNTRE ANII 1919—1929

Volumul capitalului social, care oglindește puterea financiară a întreprinderilor respective, constituie un alt indicator determinant al forței social-economice a diferitelor societăți carbonifere. Perioada pe care o studiem fiind în general favorabilă pentru propășirea industriei cărbunelui, societățile carbonifere au obținut profituri mari, pe baza cărora și-au sporit neîncetat capitalul.

Societatea „Petroșani", cea mai mare producătoare de cărbuni, era în același timp deținătoarea unui capital social impresionant. În deceniul pe care-l studiem, această societate a realizat o creștere spectaculoasă a capitalului social. Astfel, de la un capital inițial de 100 milioane lei, se ajunge, în 1922, la 280 milioane, pentru ca în anul 1925, printr-o nouă emisiune de acțiuni, să atingă cifra de 550 milioane lei. În anul 1927, prin reevaluarea bunurilor societății, capitalul este mărit la 820 milioane lei[12]. Astfel, capitalul societății „Petroșani" sporește de 8,2 ori, într-un interval de numai 7 ani. Trebuie să remarcăm însă că acest capital nu a crescut întotdeauna pe baza efectuării unor noi investiții, ci adesea numai datorită sporirii stocului de acțiuni, prin reevaluarea bunurilor societății, la o sumă mai ridicată. Aceasta reiese, de altfel, și din raportul dintre valoarea în lei a capitalului investit și capitalul social al societății[13]:

Anul	*Capitalul investit*	*Capitalul social*
1921	86 835 596	100 000 000
1923	279 387 404	280 000 000
1925	541 936 944	550 000 000
1927	740 359 468	820 000 000
1929	611 548 101	820 000 000

Bineînțeles, în aprecierea raportului dintre capitalul investit și capitalul social trebuie să ținem seama și de fenomenul de depreciere a leului.

Între anii 1921—1929 activitatea scocietății s-a soldat prin profituri mari, care au adus dividende substanțiale acționarilor capitaliști (capitalul și profitul în milioane lei, dividendele în lei):

	1921	*1922*	*1923*	*1924*	*1925*	*1926*	*1927*	*1928*	*1929*
Capitalul	100	280	280	550	550	550	820	820	820
Profitul[14]	47,6	67,4	88,9	118,8	138,7	159,5	158,4	127,2	125,6
Rata profitului (%)	47,6	24,0	32	21	25	29	19	15	15
Dividende (lei)[15]		95	125	90	105	125	80	65	

[12] *Ibid.*, p. 557.
[13] *Anuarul catalog al industriilor metalurgice și miniere din România*, București, 1939, p. 205.
[14] *Statistica societăților pe acțiuni* dintre anii 1921—1929.
[15] *Compass Rumänien*, 1932, p. 638.

Evoluţia financiară a societăţii „Lupeni" a cunoscut tendinţe asemănătoare, capitalul ei crescînd de la 400 milioane lei, în 1924, la 590 milioane lei în 1927. Bilanţurile anuale ale acestei societăţi scoteau în evidenţă de asemenea profituri mari:

	1925	*1926*	*1927*	*1928*	*1929*
Capitalul	400	400	590	590	590
Profitul[16]	98,1	115,2	112,2	90	90,3
Rata profitului (%)	24	28	19	15	15
Dividende (%)[17]	20	24	16	13	13

Societatea „Uzinele de fier şi domeniile Reşiţa", neavînd un profil carbonifer, nu vom trece la analiza evoluţiei sale financiare; ne vom mărgini doar să arătăm că între anii 1920—28 capitalul ei a sporit de la 75 milioane lei la 750 milioane, iar profiturile de la 67 milioane lei în 1923, la 128 milioane în 1927. Între anii 1920—29 ea a împărţit dividende variind între 8% şi 30%[18].

Constituită în anul 1925, cu un capital de 180 milioane lei, societatea „Lonea" s-a menţinut la această cifră în tot cursul perioadei, obţinînd următoarele profituri (în milioane lei):

	1926	*1927*	*1928*	*1929*
Capitalul	180	180	180	180
Profitul[19]	2,2	7,1	7,1	0,23
Rata profitului (%)	1,2	3,7	3,7	0,12
Dividende (lei)[20]	25	45	45	—

Societatea „Creditul Carbonifer" şi-a sporit în cursul activităţii sale capitalul social de la 45 milioane, la 110 milioane lei. Evoluţia profiturilor ei şi a ratei profitului a fost următoarea (în milioane lei):

	1921	*1923*	*1925*	*1927*	*1929*
Capitalul	55	55	55	110	110
Profitul[21]	0,67	5,1	9,7	16,8	10,4
Rata profit. (%)	1,2	9,2	17	15	9
Dividende (lei)[22]		40	75	102,50	31,54

[16] *Statistica societăţilor pe acţiuni* dintre anii 1925—1929.
[17] *Compass Rumänien*, 1932, p. 636.
[18] *Anuarul general al societăţilor anonime pe acţiuni din România*, 1928—1929, p. 136.
[19] *Statistica societăţilor pe acţiuni* dintre anii 1926—1929.
[20] *Compass Rumänien*, 1932, p. 635.
[21] *Statistica societăţilor pe acţiuni* dintre anii 1921—1929.
[22] *Compass Rumänien*, 1932, p. 622.

Capitalurile și profiturile altor cîtorva societăți carbonifere mai importante au înregistrat următoarele cifre (în milioane lei)[23]:

		1919	*1921*	*1923*	*1925*	*1927*	*1929*
România	capital		14	14	30	50	50
Carboniferă	profit		1,7	3,9	4,7	6,8	2,4
Lignitul	capital	7	12	18	50	50	95
	profit	0,6	3,3	5,2	4,6	6,1	—14
Minele cărb.	capital	1	5	6	6	6	30
din Ardeal	profit		0,13	2,5	1	2	2,2

Urmărind evoluția capitalului și profiturilor principalelor societăți carbonifere, principala tendință care iese în evidență este aceea de sporire necontenită a capitalului. Astfel, în intervalul pe care-l studiem, societatea „Petroșani" și-a mărit capitalul de 8,2 ori, „Lignitul" de 14 ori, „Minele de cărbuni din Ardeal" de 30 de ori, „România Carboniferă" de 3,5 ori, iar „Creditul Carbonifer" de două ori. Tendința de creștere pronunțată a volumului capitalurilor sociale a avut rezultate remarcabile chiar dacă avem în vedere fenomenul de depreciere masivă a monedei ce caracteriza viața economică românească în această perioadă. Transformînd capitalul social al diferitelor societăți din lei-hîrtie în lei-aur, între 1921 și 1927 se obțin următoarele creșteri de capital:

Capitalul social (lei-aur)

	1921	*1927*
Petroșani	4 357 297	26 172 997
Creditul Carbonifer	2 395 145	3 542 930
România Carboniferă	610 021	1 595 914
Lignitul	522 975	1 595 914
UDR	5 446 623	23 938 168

Chiar aceste cifre, care respectă în mai mare măsură proporția reală a tendinței de creștere, indică o sporire de circa 6 ori a capitalului social în cazul societății „Petroșani", de circa 3 ori la „Lignitul", de 2,5 ori la „România Carboniferă", de 1,5 ori la „Creditul Carbonifer" și de 4 ori la societatea UDR.

Tendința de creștere accentuată a capitalurilor este relevată, de altfel, și de evoluția capitalului totalizat al societăților carbonifere de-a lungul perioadei. Deși între anii respectivi a crescut concomitent și numărul firmelor carbonifere, procesul de augmentare a capitalurilor a depășit în amploare acest fenomen. Astfel, dacă în 1921 existau 16 societăți carbonifere cu un capital social total de 273 143 000 lei, în 1924 numărul lor crește la 19, cu un capital total de 1 149 851 000 lei, iar în 1929 cele 34 societăți carbonifere existente posedau în total 2 226 982 000 lei[24]. În acest răstimp deci, numărul societăților carbonifere a crescut, aproximativ, de două ori, iar capitalul lor de circa 8 ori.

[23] *Statistica societăților pe acțiuni* dintre anii 1919—1929.
[24] Calcule efectuate după *Statistica minieră a României* pe anii 1924 și 1929.

Tendința de mărire a capitalului social s-a manifestat îndeosebi între anii 1925—1927, cînd, pe baza profiturilor obținute anterior, au fost făcute noi investiții sau au fost reevaluate stocurile de acțiuni. Astfel, în această perioadă își sporesc capitalul în mod substanțial societățile „Petroșani", „Lupeni", „Creditul Carbonifer", „România Carboniferă" etc. Începînd din 1928, tendința de augmentare a capitalurilor este întreruptă de greutățile financiare ce apar în acest an, datorită crizei de desfacere a cărbunelui. Dintre societățile mai importante doar „Minele de cărbuni din Ardeal" și „Lignitul" își mai sporesc capitalurile, aceasta din urmă recurgînd, de fapt, la sprijinul capitalului belgian.

În ce privește evoluția profiturilor, desigur că societățile puternice ca „Petroșani" sau „Lupeni" obțineau cîștiguri nete mai substanțiale, înregistrînd pe această bază și o rată mai înaltă a profitului, variind în acești ani între 15—30%. Cîteodată însă și societățile mai mici, bazîndu-se pe intensificarea muncii și pe economiile de investiții, realizau profituri înalte. Astfel, societățile „Minele de cărbuni din Ardeal" și „Lignitul" au înregistrat, în anul 1923, o rată de respectiv 40 și 27%. Începînd însă din anul 1928, și îndeosebi din 1929, profiturile scad tot mai mult, unele societăți, ca de exemplu „Lignitul", lucrînd chiar în pierdere.

Pe baza profiturilor obținute, societățile carbonifere distribuiau acționarilor lor dividende însemnate care, de asemenea, erau mai substanțiale în cazul marilor societăți.

LOCUL PRINCIPALELOR SOCIETĂȚI CARBONIFERE ÎN INDUSTRIA CĂRBUNELUI ȘI ÎN ECONOMIA CAPITALISTĂ A ROMÂNIEI ÎNTRE ANII 1919—1929

Marile societăți carbonifere prezintă, desigur, importanță în primul rînd pentru industria cărbunelui, dar cum această ramură extractivă deținea un rol important în ansamblul economiei naționale, situația întreprinderilor carbonifere reprezenta un element de seamă al conjuncturii economice generale. În afară de aceasta, societățile carbonifere de mare anvergură, cum ar fi „Petroșani" S.A.R. sau „Lupeni" S.A.R., erau întreprinderi de importanță națională, de bunul mers al cărora erau legate puternice interese financiare ale unor foarte influente cercuri de afaceri. Principalele societăți carbonifere dețineau un rol dominant în cadrul industriei carbonifere, întrucît ponderea majoritară, atît în ce privește extracția de cărbune, cît și masa capitalului, era deținută de numai 9 societăți mai importante. Acestea erau: „Petroșani", „Lupeni", „UDR", „Lonea", „Creditul Carbonifer", „România Carboniferă", „Lignitul", „Minele de cărbuni din Ardeal" și „Valea Jiului de Sus". În comparație cu aceasta, numărul total al întreprinderilor carbonifere era de 55 în 1919, 73 în 1923, 62 în 1927 și de 60 în 1929[25]. Între anii 1919—29, cele 9 so-

[25] *Enciclopedia României*, III, p. 689

cietăți amintite dețineau următoarea pondere în cadrul producției de cărbune a României (în tone):

	1919	*1921*	*1923*	*1925*	*1927*	*1929*
Producția totală	1559330	1804687	2521393	2928850	3225468	3046027
Producția marilor societăți	1277790	1442715	2032208	2264654	2489029	2386189
Ponderea marilor societăți (%)	81	80	80	79	77	78

Procentele rezultate impun concluzia că ponderea marilor societăți era covîrșitoare în extracția cărbunelui, deși ea a manifestat o ușoară scădere de-a lungul perioadei. În ce privește însă capitalul, se constată, dimpotrivă, o oarecare creștere a părții ce le revenea marilor societăți. Astfel, în anul 1924, șapte societăți posedau laolaltă un capital de 1 059 000 000 lei din totalul de 1 149 851 000 lei, adică 91%. În 1929, ponderea a 10 societăți mai mari reprezenta cifra de 2 123 000 000 lei din totalul de 2 266 000 000 lei, adică 93%[26].

Aceste cifre indică deci o puternică concentrare a producției și capitalurilor în mîna marilor întreprinzători carboniferi.

Analizînd rolul principalelor societăți în industria cărbunelui și în economia națională, trebuie luat în considerare locul aparte pe care-l dețineau în această ramură minieră societățile cu caracter monopolist. Acestea erau societățile „Petroșani" și „Lupeni", la care poate fi adăugată „Valea Jiului de Sus", condusă de aceleași cercuri financiare.

Societățile „Petroșani" și „Lupeni" se numărau printre cele mai mari și mai puternice grupări financiare din România. În special puterea financiară a societății „Petroșani" era întrecută doar de puține societăți din țară. Astfel, în 1929, capitalul de 820 milioane lei, pe care-l deținea „Petroșani" S.A.R., era întrecut în ierarhia capitalurilor sociale ale societăților pe acțiuni numai de către marile societăți petrolifere „Astra Română" (cu un capital de 1 356 milioane lei) și „Steaua Română" (cu un capital de 1 miliard lei)[27]. Dintre celelalte societăți miniere și metalurgice, societatea UDR poseda un capital de 750 milioane lei, corporația „Uzinele metalurgice Copșa-Mică și Cugir" 600 milioane, societatea „Astra" 450 milioane, iar cea mai mare societate auriferă, „Mica", avea, în 1929, un capital de 125 milioane lei[28]. Nici în ramurile industriei prelucrătoare, nici în domeniul activității bancare, nu a atins vreo societate pe acțiuni cifra de capital a societății „Petroșani". Pe planul organizării producției, marile societăți „Petroșani" și „Lupeni" tindeau să devină puternice unități monopoliste verticale, care dispuneau de o largă autoaprovizionare economică. Astfel, societatea „Petroșani", pe lîngă minele și galeriile de 115 km lungime și instalațiile de exploatare, poseda și o serie de centrale electrice, dintre care cea de la Vulcani avea o putere instalată de

[26] Calcule efectuate după *Statistica minieră a României* pe anii 1924 și 1929.
[27] *Anuarul general al societăților anonime pe acțiuni din România*, 1928—1929.
[28] *Ibid.*

16 000 C.P., precum și o rețea de căi ferate de 25 km. Pe lîngă acestea, societatea dispunea de numeroase întreprinderi auxiliare, cum ar fi: lăcătușerii, fierării, tîmplării, dulgherii, turnătorii, ateliere electro-mecanice, fabrici de cărămidă, fabrici de brichete etc. Importante amenajări auxiliare avea și societatea „Lupeni". În acest sens, deosebit de însemnate erau instalațiile de prelucrare a cărbunelui, care reprezentau un nucleu al industriei chimice a cărbunelui. Astfel existau baterii de cocs, cu o capacitate de 45 000 tone/an, precum și fabrici de benzol și de amoniac. Societatea mai poseda o centrală electrică de 12 000 C.P., păduri pe care le exploata în regie proprie, gatere și ferăstraie circulare, ateliere de strungărie, lăcătușărie, forjerie, tîmplărie, turnătorie, o fabrică de țigle și cărămizi, precum și o moară sistematică.

Dispunînd de asemenea posibilități financiare și productive, societățile monopoliste „Petroșani" și „Lupeni", care dețineau controlul și asupra societății „Valea Jiului de Sus", puteau să aibă o contribuție hotărîtoare în industria carboniferă. Producția de cărbune a puternicei societăți, „Uzinele de fier și domeniile Reșița" poate fi de asemenea adăugată la contribuția societăților cu caracter monopolist. În acest fel, ponderea totală a monopolurilor în producția de cărbune a României, între anii 1919—29, era următoarea (în tone):

	1919	*1921*	*1923*	*1925*	*1927*	*1929*
Producția totală	1559330	1804687	2521393	2928850	3225468	3046027
Producția monopolurilor	1072863	1174124	1669540	1828100	1919157	1834966
Ponderea monopolurilor (%)	68	65	66	62	60	60

Aceste cifre indică deci scăderea părții ce revine monopolurilor în producția de cărbune a perioadei studiate. De altfel, analiza ponderii societăților monopoliste în totalul capitalurilor societăților carbonifere relevă tendințe asemănătoare: în anul 1924 societățile „Petroșani" și „Lupeni" dețineau împreună un capital de 950 000 000 lei din totalul de 1 149 851 000 lei, adică 82,6%, pe cînd în anul 1929 aceleași societăți, împreună cu „Valea Jiului de Sus" S.A.R. dețineau 1 460 000 000 lei din totalul de 2 266 982 000 lei, adică numai 64,8%, ceea ce reprezintă o pondere mult mai scăzută.

Reiese deci că, în pofida numeroaselor avantaje pe care impunătoarea forță economică le-o conferea monopolurilor, întreprinderile nemonopoliste au reușit să cîștige teren în ansamblul industriei carbonifere din România, deși monopolurile continuau să dețină cea mai mare parte a producției și a capitalurilor. Datorită faptului că în societatea românească se manifestau încă legitățile primei perioade de dezvoltare a capitalismului, precum și datorită încurajării industriei carbonifere de către stat, activitatea monopolurilor nu a dus la dispariția numeroaselor întreprinderi mai mici care activau în diferitele bazine carbonifere. Dimpotrivă, numărul societăților carbonifere nemonopoliste, în special mici și mijlocii,

a manifestat o tendință accentuată de creștere în perioada studiată. Astfel, numărul micilor societăți cu un capital mai mic de 10 milioane lei sporește de la 8 în 1921, la 20 în 1929, iar numărul societăților de mărime mijlocie, cu un capital între 10—49 milioane lei se menține la cifra de 6. Numărul marilor societăți, deținînd între 50—180 milioane lei capital, crește în același răstimp de la 1 la 7.

În acest fel, legea concentrării și centralizării producției și capitalurilor trebuia să acționeze în primul rînd pe seama micilor întreprinderi neconstituite în societăți pe acțiuni, care foloseau un utilaj tehnic cu totul primitiv și un foarte redus număr de muncitori. Într-adevăr, numărul acestora era de 36 în 1921, și de 46 în 1924, pentru ca să scadă la 21 în anul 1929.

Privind deci problema numai din punct de vedere cantitativ, tendința monopolistă de dezvoltare nu reușește să se impună între anii 1919—1929. Cu toate acestea, în activitatea marilor societăți carbonifere se manifestă unele trăsături calitative care prevestesc accentuarea tendințelor monopoliste, concretizate, printre altele, printr-o viitoare fuziune a societăților „Petroșani" și „Lupeni". Astfel, ambele societăți activau în același bazin carbonifer și se aflau, de fapt, sub conducerea acelorași cercuri financiare românești. De asemenea, datorită faptului că societatea „Petroșani" deținea o zecime din acțiunile societății „Lupeni", reprezentanții ei făceau parte din consiliul de administrație al acestei societăți. De altfel, numeroși oameni de afaceri și politicieni influenți participau concomitent la conducerea ambelor societăți. Ca urmare, numeroase acțiuni sociale sau demersuri pe lîngă guvern ale celor două societăți erau adesea coordonate. Ele dețineau, în același timp, o influență considerabilă și în cadrul celorlalte societăți carbonifere mai importante din Valea Jiului, în primul rînd în societatea „Valea Jiului de Sus", căutînd însă să-și subordoneze și societatea „Lonea". De altfel, posturile conducătoare din cadrul tuturor celor patru mari societăți din Valea Jiului erau deținute, la un moment dat, de Ion Bujoiu, membru marcant al oligarhiei financiare românești.

Pe lîngă accentuarea trăsăturilor monopoliste ale celor mai mari societăți, linia monopolistă de dezvoltare se afirmă și pe altă cale în cadrul industriei cărbunelui, și anume prin subordonarea unor societăți, nemonopoliste la origină, de către capitalul financiar, în special străin. Acesta este cazul unor firme ca „Lignitul" sau „Creditul Carbonifer", care, întreținînd strînse legături cu marea finanță autohtonă și străină, ajung în preajma crizei sub controlul capitalului monopolist belgian.

Prin urmare, industria carboniferă a României înregistrează în anii 1919—1929 atît un reviriment al liniei premonopoliste de dezvoltare, cît și o consolidare a tendințelor monopoliste, tendințe care vor fi accentuate de criza din 1929—1933, cînd numeroase întreprinderi carbonifere se ruinează, altele sînt acaparate de capitalul financiar, iar societățile „Petroșani" și „Lupeni" fuzionează.

L'ÉVOLUTION ÉCONOMIQUE DES PRINCIPALES SOCIÉTÉS CHARBONNIÈRES DE ROUMANIE ENTRE LES ANNÉES 1919—1929

RÉSUMÉ

L'auteur étudie la manière dont ont évolué du point de vue économique les plus importantes sociétés charbonnières de Roumanie entre 1919 et 1929, quand la conjoncture générale de l'économie nationale roumaine a favorisé le développement de l'industrie du charbon.

On constate à cette période un accroissement important de la production des capitaux des grandes sociétés, conjointement avec l'augmentation des profits. Le poids le plus grand dans le cadre de l'industrie du charbon était détenu par neuf grandes sociétés, qui possédaient la partie la plus importante des capacités productives et des capitaux, ce qui révèle le stade avancé de concentration et de centralisation capitalistes dans cette branche extractive. Encore est-il que les sociétés monopolistes „Petroşani" et „Lupeni" ne réussirent pas, à cette période, à imposer une domination totale et à ruiner la concurrence. Au contraire, entre 1919 et 1929 on constate un accroissement du nombre des sociétés non-monopolistes, petites, moyennes et grandes. Cependant, dans l'activité des sociétés „Petroşani" et „Lupeni", les traits monopolistes s'accentuent, ce qui impose la conclusion que l'industrie charbonnière de Roumanie se trouvait, entre 1919 et 1929, dans la phase de passage du stade prémonopoliste au stade monopoliste.

APORTUL MASELOR POPULARE DIN ORȘOVA ȘI ÎMPREJURIMI LA LUPTA ANTIFASCISTĂ DIN ROMÂNIA (1940—1944)

DE

IOAN CICALĂ

Prin măreţele transformări înnoitoare care umplu cu tumultul lor teritoriul patriei de la un capăt la altul — şi între acestea la loc de frunte se situează construcţiile de la Porţile de Fier — generaţiile noastre de astăzi consolidează bazele trainice ale României socialiste şi aduc, totodată, un prinos cald de recunoştinţă generaţiilor de înaintaşi care au trăit şi muncit pe aceste meleaguri din vremurile străvechi ale istoriei.

Schimbînd faţa ţării, aceste transformări îndeamnă şi obligă pe cercetători la incursiuni în istoria frămîntată a patriei, pentru a pune în lumină noi date asupra evenimentelor social-politice care au contribuit la crearea condiţiilor pentru ca generaţiile de astăzi să-şi poată împlini cele mai îndrăzneţe visuri. Cercetările arhivistice asupra zonei viitorului lac de acumulare al hidrocentralei de la Porţile de Fier au scos în evidenţă existenţa, şi în această zonă, a unor continue strădanii şi neîntrerupte lupte a maselor pentru o viaţă mai bună şi pentru progresul societăţii româneşti. Evenimentele din această zonă au stat mereu într-o concordanţă deplină cu procesul obiectiv al dezvoltării întregului nostru popor.

Viaţa şi lupta oamenilor muncii din Clisura Dunării se încadrează organic, de-a lungul istoriei, în eforturile eroice ale poporului român pentru transformările revoluţionare care au asigurat mersul înainte al societăţii noastre. Această caracteristică apare mai pregnant în evidenţă în cele mai critice perioade din viaţa societăţii româneşti, cum au fost anii dictaturii militare-fasciste şi ai subjugării ţării de către Germania hitleristă.

Spre sfîrşitul deceniului al patrulea al secolului nostru amestecul tot mai brutal al Germaniei naziste în treburile interne ale României a favorizat aducerea la suprafaţa vieţii politice din ţara noastră a grupărilor fasciste prohitleriste, care ocupă poziţii importante în guvernul Gigurtu,

format la 4 iulie 1940. Măsurile represive luate de acest guvern împotriva forţelor democratice, politica de apropiere şi de concesii faţă de Puterile Axei au slăbit capacitatea de rezistenţă a poporului român, într-un moment din cele mai grave pentru independenţa şi integritatea patriei. Lăsată la discreţia Germaniei de către aliaţii săi de pînă atunci, România a fost nevoită să accepte condiţiile nedrepte ale dictatului de la Viena, prin care partea de nord a Transilvaniei a fost smulsă din trupul ţării şi dată Ungariei horthyste, iar la scurt timp, în septembrie 1940, a avut loc instaurarea dictaturii militare-fasciste.

În condiţiile în care majoritatea covîrşitoare a poporului român, inclusiv unele cercuri largi ale claselor dominante, era pătrunsă de un puternic spirit antigerman, coloana a V-a a Germaniei în România, Garda de Fier, nu s-a putut menţine la guvern. Cele mai reacţionare forţe din rîndurile armatei, sprijinite direct de trupele germane aduse în ţară şi care aveau de fapt misiunea unor trupe de ocupaţie, au impus un regim dictatorial fără rezonanţă în rîndurile poporului român, pe care l-au tîrît apoi în război alături de Germania hitleristă.

Nefiind o emanaţie a vreunei forţe politice organizate interne cu o bază de masă, instaurarea dictaturii militare-fasciste, care echivala cu o adevărată lovitură de stat, a întîmpinat, în toţi cei patru ani ai existenţei sale, ostilitatea şi rezistenţa majorităţii covîrşitoare a poporului român, în frunte cu proletariatul şi partidul său comunist.

În acest context politic s-a desfăşurat şi viaţa şi lupta maselor populare din Clisura Dunării în perioada 1940—1944. În anii grei ai dictaturii militare-fasciste şi ai expansiunii Germaniei hitleriste, cînd era ameninţată însăşi existenţa naţională a statului român, populaţia din acest colţ al patriei s-a alăturat cu curaj forţelor democratice şi patriotice ale ţării care, în frunte cu Partidul Comunist Român, au continuat cu hotărîre lupta pentru salvarea fiinţei naţionale a României.

Înrăutăţirea continuă a vieţii materiale şi spirituale, lipsa celor mai elementare drepturi şi libertăţi democratice, munca forţată sub ameninţarea teroarei din întreprinderile militarizate, s-au făcut toate simţite şi în sudul Banatului, contribuind şi aici la creşterea ostilităţii maselor faţă de regimul dictaturii antonesciene şi a sprijinitorilor acesteia — armatele cotropitoare germane.

Prin militarizarea întreprinderilor, îndeosebi, guvernanţii antonescieni sperau că vor înăbuşi rezistenţa clasei muncitoare, motiv pentru care această măsură a fost extinsă în toate ramurile de activitate, nu numai în întreprinderile furnizoare pentru armată. Ce a însemnat pentru muncitori militarizarea o demonstrează în mod concludent şi exemplele din regiunea de care ne ocupăm. Astfel, odată cu militarizarea porturilor, muncitorii portuari din Orşova au ajuns sub autoritatea exclusivă a comandantului portului, după ce în octombrie 1940 fusese desfiinţată Comisia superioară a muncii din porturile fluviale şi maritime ale României[1], muncitorii nemaiavînd deci nici o autoritate la care să poată

[1] Arhiva căpităniei portului Orşova, dosar nr. 3/1940, doc. nr. 1871/10 oct. 1940.

protesta împotriva abuzurilor și samavolniciilor. Comandantul militar de port dispunea de împuterniciri depline asupra întregii activități a portului, dispozițiile sale trebuind să fie executate conform legislației militare în vigoare. După militarizarea muncii în portul Orșova, în mod arbitrar comandamentul a luat măsuri de reducere a numărului de muncitori permanenți pînă la 58, cu posibilitatea de a atinge un număr maxim de 70, aceștia fiind considerați suficienți pentru necesitățile de muncă din port[2]. Aceasta însemna de fapt intensificarea muncii, în condițiile în care, așa cum recunoaște un raport confidențial al căpităniei portului către comandamentul garnizoanei Orșova, era nevoie de o mare cantitate de muncă pentru descărcarea materiilor prime destinate industriei de armament[3]. Dat fiind că în urma măsurii luate munca în port s-a resimțit, s-a apelat la comandamentul garnizoanei să se completeze numărul de muncitori portuari cu muncitori rechiziționați[4]. La scurt timp au și fost aduși în portul Orșova cca 200 de muncitori rechiziționați[5]. Tot ca urmare a situației anormale, la munca în port au fost angajate femei, care erau supuse unor munci extenuante și pentru bărbați, cum erau, de exemplu, încărcatul și descărcatul cărbunilor.

Edificator pentru situația muncitorilor din întreprinderile militarizate este și exemplul minelor „Cozla". În ordinul din 1 aprilie 1941, referitor la militarizarea acestei exploatări miniere, muncitorii sînt avertizați că „sînt considerați militari și tratați în consecință" și ca urmare orice „abatere de la îndatorire sau disciplină se va pedepsi conform legilor militare"[6]. Muncitorii sînt înștiințați că de la data militarizării întreprinderii „nu se mai primește demisia și nu se mai admite plecarea din lucru a angajaților"[7]. Prin această măsură autoritățile sperau să anihileze rezistența minerilor, care, atunci cînd nu li se satisfăceau cererile de îmbunătățire a condițiilor de muncă și salarizare, neavînd dreptul la grevă, recurgeau în mod obișnuit la plecarea din întreprindere. Pentru a nu putea organiza acțiuni de rezistență în fața intensificării exploatării, minerilor le era interzis de acum înainte chiar și „să se adune mai mulți la un loc"[8]. La întreprinderea minieră „Cozla", în anul 1942, din cei 302 salariați, 246 (reprezentînd 81,45%) erau mobilizați pentru lucru, 44 (14,57%) rechiziționați și doar 12 (3,98%) făceau parte dintre cei scutiți de mobilizare[9]. Considerați mobilizați sau rechiziționați pentru lucru, muncitorii mineri erau lipsiți de cele mai elementare drepturi și libertăți personale, fiind în totalitatea lor subordonați autorităților militare.

Militarizarea a fost extinsă asupra tuturor întreprinderilor, comandanții militari avînd drept sarcină să urmărească și să informeze orga-

[2] Ibid., dos. nr. 17/1940, doc. nr. 170/31 ianuarie 1941.
[3] Ibid., doc. nr. 1164/4 sept. 1941.
[4] Ibid.
[5] Ibid., doc. nr. 1902/21 decembrie 1941.
[6] Arhivele Statului Timișoara, fond. nr. 484 *Mina Cozla*, dos. nr. 8/1941, filele 7, 8.
[7] Ibid., fila 8.
[8] Ibid., filele 11, 12.
[9] Ibid., dos. nr. 4/1942.

nele represive ale dictaturii militare-fasciste „asupra stării de spirit a muncitorilor“[10].

Întreaga legislație a dictaturii militare-fasciste viza intensificarea exploatării oamenilor muncii, pentru a putea să asigure, în condițiile unei ostilități recunoscute a majorității covîrșitoare a poporului român, purtarea unui război antipopular alături de Germania. Pe lîngă măsurile de militarizare, și în această parte a țării timpul de lucru a fost prelungit în mod legal la 10 ore pe zi, iar concediile de odihnă suspendate[11]. În același timp însă, salariile sînt menținute la un nivel mult inferior posibilităților de asigurare a unor condiții de existență normale. Astfel, chiar și conducerea minelor „Cozla“ este nevoită să recunoască, în rapoartele către conducerea din București a Creditului Carbonifer, discordanța între salarii și creșterea prețurilor. După cum recunosc rapoartele direcției minei „Cozla“, prețurile s-au urcat de la 1 ianuarie 1940 pînă la 1 iunie 1941 între 100% și 300%, în timp ce salariile minerilor au sporit pînă la 1 iunie 1941 în medie cu abia 15% pînă la 30%, după categorii[12]. Și conducerea portului Orșova recunoaște, la un moment dat, că nu mai poate dăinui mult o situație în care muncitorii portuari, în majoritate femei, nehrăniți, slabi fizicește, munceau o muncă grea, cu o salarizare necorespunzătoare scumpetei[13].

La toate acestea se mai adăuga și spectrul șomajului, mai ales în acele ramuri în care erau ocupate în majoritate femeile, cum era industria textilă. Astfel, de exemplu, întreprinderea textilă „Jandera“ din Orșova, care în timpul normal lucra cu cîte trei echipe în 24 ore întreaga săptămînă, după declanșarea războiului, din cauza lipsei de materii prime, a fost silită să lucreze cu două și apoi cu o singură echipă în 24 ore întreaga săptămînă. Pînă la urmă însă lipsa tot mai accentuată de materii prime a impus reducerea lucrului la mai puțin de 6 zile pe săptămînă, cu un număr redus de lucrătoare. La începutul anului 1942 se mai lucra doar trei zile pe săptămînă, cu o singură echipă[14]. Din cele 200 războaie mecanice, întreprinderea nu mai lucra decît cu 100[15]. Ca urmare firma a concediat deodată 40 de lucrătoare[16]. Numărul lucrătoarelor concediate pînă la această dată era însă mult mai mare, avînd în vedere că în anul 1937 întreprinderea „Jandera“ dădea de lucru la 400 de persoane[17], în 1938 la 343[18], iar în anul 1943 nu mai avea decît 250 de angajați în total[19].

Acest exemplu este deosebit de grăitor pentru a ilustra starea precară în care au ajuns familiile de muncitori într-o perioadă cînd bărbații erau mobilizați pe front, iar acasă soțiile, rămase singurul sprijin al fa-

[10] Arhiv. Stat. Lugoj, fond. *Prefectura jud. Severin*, dos. nr. 703/1942.
[11] Arhiv. Stat. Timișoara, fond. nr. 484, dos. nr. 10/1941, fila 1.
[12] Ibid., dos. nr. 18/1941, fila 6.
[13] Arhiva căpităniei portului Orșova, dos. nr. 1/1942, doc. nr. 7004/7 august 1942.
[14] Arhiv. Stat. Timișoara, fond. 458, nr. inv. II/299 (1943), fila 392.
[15] Ibid., fila 293.
[16] Ibid., fila 392.
[17] Ibid., fila 33.
[18] Ibid., fila 98.
[19] Ibid., fila 386.

miliei, erau concediate și fără posibilitate de a asigura existența copiilor lor.

Situația generală deosebit de grea genera și în acest colț al patriei o continuă și mereu crescîndă stare de nemulțumire în rîndurile majorității populației muncitoare. Rapoartele secrete ale autorităților dictaturii militare-fasciste consemnează această creștere amenințătoare a nemulțumirii maselor populare care „nu mai pot face față greutăților", datorită unor salarii mici față de scumpetea crescîndă"[20].

Analiza rapoartelor confidențiale, ale autorităților locale asupra stării de spirit a populației din sudul Banatului — ostilă războiului și trupelor hitleriste — confirmă adevărul istoric că poporul român, în majoritatea sa covîrșitoare, nu avea nimic comun cu scopurile războiului hitlerist, în care a fost împins de o grupare militară reacționară, ce-și menținea dominația prin teroare și prin forța baionetelor hitleriste.

Cu toată existența unor legi aspre care prevedeau pentru împotrivirea față de regimul fascist și războiul hitlerist sancțiuni grele, mergînd pînă la pedeapsa cu moartea, oamenii muncii din această regiune, alături de întregul nostru popor, și-au manifestat ostilitatea față de agresiunea fascistă. Agitația desfășurată în această direcție cerea o hotărîre și un curaj pe care numai un puternic spirit patriotic îl putea insufla oamenilor muncii și el nu a lipsit nici celor care trăiau în această regiune. Astfel, într-o adresă confidențială trimisă de către Inspectoratul general al jandarmeriei Direcțiunii societății „Creditul Carbonifer" se afirmă următoarele: „... din investigațiile făcute de organele noastre din județul Caraș, s-a constatat că anumite elemente din serviciul societății Dvs., care lucrează la mina Cozla-Caraș, au început *să desfășoare o intensă activitate subversivă în mijlocul muncitorilor* (subl. autorului), urmărind să provoace acțiuni contrarii siguranței statului și ordinei publice"[21]. La Cozla, în noaptea de 3 spre 4 mai 1942, au și fost sustrase explozibile (1,800 kg dinamită și 21 bucăți capse) din magazia minei[22], care, după toate probabilitățile, au ajuns în mîinile forțelor patriotice.

Într-un raport al preturii Orșova adresat prefecturii județului Severin, vorbindu-se de opoziția tot mai accentuată între autorități și populație, se precizează că: între muncitorii întreprinderilor din plasă sînt „persoane cu sentimente comuniste" și că nici muncitorii din porturi „nu sînt străini de aceste sentimente"[23]. Se adeverește astfel că și în această regiune, ca pe întreg cuprinsul țării, în fruntea forțelor patriotice în lupta împotriva cotropitorilor hitleriști s-au situat cei mai devotați fii ai poporului român: comuniștii. Din rîndurile lor s-a ridicat figura luminoasă a muncitorului ceferist Ștefan Plavăț, căzut în lupta pe care partizanii din sudul Banatului au susținut-o în fața atacului forțelor jandarmerești din 18 iunie 1944.

[20] Arhiv. Stat. Lugoj, fond. *Prefectura jud. Severin*, doc. nr. 19785/1943; doc. nr. 2103/1943; doc. nr. 20407/1943.
[21] Ibid., dos. nr. 7/1942, fila 62.
[22] Arhiv. Stat. Timișoara, fond. nr. 484, dos. nr. 8/1942, fila 4.
[23] Arhiv. Stat. Lugoj, fond *Prefectura jud. Severin*, dos. nr. 6/1943, doc. nr. 2403.

La întărirea curentului comunist în această regiune un rol a revenit prizonierilor sovietici, care se bucurau de simpatie în rîndurile populației muncitoare. Astfel, buletinul informativ pe luna ianuarie 1943 al prefecturii județului Severin, asupra stării de spirit a populației, semnala drept „un pericol" în direcția activității „cu caracter comunist" prezența „prizonierilor ruși repartizați la diferite întreprinderi din județ, precum și la lucrările din portul Orșova", din cauză că acești prizonieri, „cu toate măsurile de izolare luate, totuși, ajung în contact cu populația civilă" și fac propagandă comunistă[24].

Activitatea comunistă s-a făcut tot mai simțită și în această regiune. Sub conducerea comuniștilor masele au folosit diferite forme de împotrivire față de regimul fascist, acțiuni care loveau direct în producția de război. Astfel, în darea de seamă pe luna mai 1942 asupra stării de spirit a muncitorilor de la mina „Cozla" sînt semnalate „lipsuri în bloc de la muncă", într-o singură zi lipsind 59 de lucrători[25]. „Prin lipsa sistematică în grupuri de la serviciu — remarcă în concluzie darea de seamă — avem impresia că ar intenționa să saboteze producția de cărbuni"[26]. Aceste acțiuni aveau astfel un substrat politic de sabotare a producției de război, dat fiind că mina „Cozla" lucra, după cum arată un document, „la extracția cărbunilor necesari industriei de război, pe care îi furnizează Reșiței"[27]. Din această cauză conducerea întreprinderii se și adresează autorităților jandarmerești, cerîndu-le „să aducă la lucru cu forța pe cei ce lipsesc"[28]. Cu toate acestea, buletinul informativ pe luna iulie 1942 semnalează în continuare că „numărul celor ce lipsesc nemotivat crește zi de zi. Cei aduși de autorități la serviciu lucrează numai 2—3 zile, după care lipsesc din nou"[29]. Un proces-verbal constata, pentru aceeași lună, lipsuri nemotivate de la lucru la mina „Cozla" în proporție de 40—50%[30]. De asemenea, și la începutul lunii septembrie sînt semnalate lipsuri în proporție de 40%[31]. Sfidînd aspra legislație fascistă, minerii din această regiune și-au manifestat ostilitatea față de războiul hitlerist, sabotînd producția destinată industriei de război.

La cererea organelor de stat, conducerea minei „Cozla" a promis să dubleze producția în anul 1942, față de anul precedent, urmînd să extragă 20.000 tone cărbuni, față de 10.086 tone cîte au fost extrase în 1941[32]. Sabotajul practicat de mineri, prin lipsa sistematică de la lucru, a împiedicat întreprinderea „Cozla" să realizeze angajamentul conducerii societății. Într-un proces-verbal din 17 iulie 1942 se specifică o situație contrară angajamentului luat, arătîndu-se că din luna mai producția a înce-

[24] Ibid., doc. nr. 3381/1943.
[25] Arhiv. Stat. Timișoara, fond. nr. 484, dos. nr. 7/1942, fila 43.
[26] Ibid.
[27] Ibid., dos. nr. 4/1942.
[28] Ibid., dos. nr. 7/1942, fila 43.
[29] Ibid., fila 46.
[30] Ibid., dos. nr. 8/1942, fila 19—20.
[31] Ibid., fila 21.
[32] Ibid., filele 1, 2.

put „să scadă simțitor“[33]. Această scădere s-a datorat faptului că, deși în lunile ianuarie-iulie 1942 numărul angajaților a fost cel obișnuit, 280—300 lucrători, începînd din luna mai numărul schimburilor pe zi a scăzut continuu pînă la 50% din numărul angajaților[34]. În anul 1943 și începutul anului 1944 se înmulțesc listele ce cuprind tot mai mulți mineri care lipsesc de la lucru[35], ceea ce dovedește o rezistență crescîndă a maselor împotriva fascismului și a războiului. Amenzile în bani, trimiterile în fața curților marțiale, condamnările la închisoare și amenințările cu trimiterea pe front nu au reușit să înfrîngă voința de luptă a muncitorilor mineri.

Starea de nemulțumire a cuprins cele mai largi pături ale populației din această regiune, îndeosebi muncitorimea și țărănimea. În darea de seamă pe luna iunie 1943 asupra stării de spirit a populației din județul Severin se subliniază că, la Orșova, „situația muncitorilor din port se menține aceeași, adică veșnice nemulțumiri“, ceea ce impune, după părerea raportului, „o reglementare radicală a condițiilor de muncă în port din toate punctele de vedere“[36]. Aceeași dare de seamă subliniază reducerea activității la întreprinderile textile „Jandera“ și „Dunăreana“ din Orșova, din lipsă de materii prime. În timp ce muncitorii acestor întreprinderi rămîneau fără lucru, în Orșova, constată raportul, piața era „foarte slabă“, iar „alimentele de primă necesitate se scumpesc“[37]. Această situație contribuia, desigur, și ea la generalizarea stării de nemulțumire a populației.

În darea de seamă pe luna august 1943 asupra stării de spirit a populației județului Severin — subliniindu-se că „muncitorii sînt tot așa de nemulțumiți“ ca pînă acum — se arată că și la sate populația „formează obiectul unei îngrijorări din zi în zi crescînde... Din informațiile ce le deținem — spune raportul — s-a putut trage concluzia că sătenii sînt sătui de război, au o ură neîmpăcată contra germanilor și în același timp nemulțumiți că ei trebuie să ducă greutatea războiului în timp ce alți cetățeni bogați nu au văzut frontul“[38]. După cum rezultă, și la sate ura maselor se îndrepta îndeosebi împotriva cotropitorilor hitleriști, care au impus României participarea la un război cu care poporul român nu se împăca. Este semnificativă în acest sens constatarea din darea de seamă amintită mai sus, care precizează următoarele: „... astăzi putem afirma că un număr de aproximativ 80% din populație este dușmănoasă germanilor“[39].

Pentru hitleriști această stare de spirit a populației românești constituia o permanentă amenințare, avînd mai ales în vedere importanța deosebită pe care regiunea de care ne ocupăm o avea pentru transporturile pe Dunăre. Ostilitatea populației față de hitleriști s-a manifestat încă de la începutul pătrunderii lor în această zonă. Astfel, încă în anul 1940, numeroși români și-au dat demisia de la C.I.D., refuzînd astfel să servească transporturile hitleriste prin cataracte. În anul 1943 poliția din Orșova

[33] Ibid., fila 17.
[34] Ibid.
[35] Ibid., filele 1—2, 4—13, 17—21, 27, 30—33, 54, 69, 74.
[36] Arhiv. Stat. Lugoj, fond. *Prefectura jud. Severin*, doc. nr. 2047/1943.
[37] Ibid.
[38] Ibid., doc. nr. 20407/1943.
[39] Ibid.

anunţa prefectura judeţului Severin că la Viena a fost arestat de către Gestapoul german un pilot român din Orşova, „care făcea parte din grupul de piloţi ce şi-au dat demisia de la C.I.D. în 1940 ..."[40]. Faptul că Gestapoul german a urmărit ani de zile piloţii români care au refuzat să mai lucreze după 1940 demonstrează importanţa pe care acţiunea acestor piloţi o avea în sabotarea transporturilor hitleriste pe Dunăre.

Pe măsura eşecurilor şi înfrîngerilor Germaniei pe front, asigurarea navigaţiei pe Dunăre constituia pentru hitlerişti o problemă de prim ordin. Un raport al biroului poliţiei de siguranţă raportează în februarie 1943 prefecturii judeţului Severin că, odată cu reluarea navigaţiei pe Dunăre, după trecerea gheţurilor „... se prevede o circulaţie foarte mare în special pentru materiile prime necesare industriilor de război din România"[41]. Raportul enumeră măsurile de siguranţă a transporturilor prin cataracte luate la sugestia armatei germane, menite să zădărnicească atacurile populaţiei de pe ambele maluri ale Dunării. În noiembrie 1943 s-a deplasat la Orşova generalul Hansen, şeful misiunii militare germane în România, pentru a inspecta personal situaţia din defileul Dunării şi aplicarea măsurilor de pază a acestei zone[42]. Cu acelaşi scop, tot în luna noiembrie 1943, s-a deplasat în regiunea cataractelor şi generalul Feldber, comandantul trupelor germane de ocupaţie din Serbia[43]. Aceste măsuri constituie o dovadă a nesiguranţei pe care Germania o simţea pentru transporturile sale, ca urmare a ostilităţii populaţiei de pe ambele maluri ale Dunării.

O ameninţare permanentă pentru transporturile germane o constituiau acţiunile şi atacurile patrioţilor iugoslavi. În această direcţie, contactul strîns între populaţia de pe cele două maluri ale Dunării mărea pericolul şi nesiguranţa pentru transporturile germane. O notă informativă din august 1943 consemnează trecerea unui grup mai numeros de luptători din Serbia pe malul românesc, despre care s-a aflat abia după cîteva zile, cînd au fost descoperiţi în pădurea de lîngă satul Gornea Liubcova, dar fără a putea fi prinşi, cu excepţia unuia care a fost rănit[44]. După cum afirmă un raport al biroului poliţiei de siguranţă, din constatările făcute la faţa locului „rezultă că rebelii sîrbi urmăresc o organizare pe malul stîng al Dunării, cu scopul de a întreprinde acţiuni de sabotaj asupra vaselor pe Dunăre"[45]. Trecerea acestui grup de patrioţi iugoslavi nu era o acţiune izolată. Raportul prefecturii judeţului Severin către Ministerul de Interne, vorbind de intensificarea luptei de eliberare din teritoriile iugoslave de peste Dunăre, arată: „Acţiunea acestora, care la început se desfăşura numai pe teritoriul sîrbesc, a început de cîtva timp să se extindă şi asupra malului stîng al Dunării, în judeţele Caraş şi Severin"[46].

---

[40] Ibid., doc. nr. 16806/1943.
[41] Ibid., doc. nr. 4923/1943.
[42] Ibid., doc. nr. 25816/1943.
[43] Ibid., doc. nr. 25975/1943.
[44] Ibid., doc. nr. 19809/1943.
[45] Ibid.
[46] Ibid.

Numeroase documente atestă o trecere destul de frecventă a unor grupuri de luptători antifasciști iugoslavi pe teritoriul românesc. Arătînd care este scopul acestor treceri peste Dunăre, o notă informativă din septembrie 1943 afirmă că: „... partizanii care trec Dunărea au misiuni speciale și vin cu ordine categorice de a face propagandă și sabotaj antigerman"[47]. Este deosebit de semnificativ faptul, relatat de raportul autorităților, că partizanii iugoslavi care trec pe malul românesc urmăreau „... a lua contact cu dezertorii din armata română și populația civilă pe care să-i determine a păși la acte de teroare contra germanilor"[48]. Faptul că documentele nu consemnează decît cîteva cazuri răzlețe cînd acești luptători au fost prinși ne îndreptățește să tragem concluzia că ei s-au bucurat de un sprijin hotărît din partea populației de pe malul românesc al Dunării.

Aceasta explică și faptul că autoritățile nu au reușit să curețe teritoriul de grupurile de partizani răspîndiți pe malul românesc al Dunării. Un raport din 30 decembrie 1943 al biroului poliției de siguranță — adresat prefecturii județului Severin, subliniind întărirea „considerabilă a aripii comuniste" din mișcarea de rezistență iugoslavă în nordul Serbiei — recunoaște că „pînă în prezent nu s-a ajuns la o curățire a teritoriului românesc" de grupurile acestor luptători. Într-o asemenea situație raportul preconiza „organizarea unei acțiuni bine pusă la punct pentru a se putea curăți terenul de elemente care pot să devină un real pericol pentru liniștea internă și externă a statului român"[49]. Ținînd cont însă de faptul că mulți ofițeri aveau sentimente anglo-francofile și nu simpatizau cu Germania hitleristă, nu e de mirare că o asemenea acțiune preconizată de organele siguranței nu a avut loc în această regiune.

Dimpotrivă, autoritățile militare locale nu priveau cu ochi buni amestecul reprezentanților armatei hitleriste în treburile lor interne. Așa s-a întîmplat cînd poliția germană din Tekia a arestat pe teritoriul românesc doi marinari de pe un șlep slovac, pe care i-a dus dincolo de Dunăre, condamnîndu-i la spînzurătoare pentru vina de a fi trecut dincoace de Dunăre, în august 1943, un grup de luptători iugoslavi. Autoritățile militare române din zonă au intervenit, considerînd această arestare drept un amestec în treburile autorităților române, dat fiind că acțiunea pentru care cei doi marinari au fost condamnați s-a petrecut pe teritoriul românesc[50]. Ca urmare a acestei intervenții, poliția germană din Tekia a fost nevoită să predea autorităților române pe cei doi marinari, care au scăpat astfel de execuție[51].

Sprijinul hotărît pe care luptătorii din mișcarea de rezistență a poporului iugoslav l-au găsit în rîndurile populației de pe malul românesc al Dunării constituie o mărturie grăitoare a legăturilor frățești care uneau populația română și sîrbă. Lupta împotriva dușmanului comun, imperia-

[47] Ibid., doc. nr. 108/11 sept. 1943.
[48] Ibid.
[49] Ibid., doc. nr. 59075/1943.
[50] Ibid., doc. nr. 35345/1943.
[51] Ibid., doc. nr. 35849/1943.

lismul german, a consolidat astfel legăturile seculare dintre poporul român și sîrb în lupta pentru existența și independența lor națională.

Efectele nefaste ale guvernării fasciste și ale dominației germane, cît și înfrîngerile de pe front au determinat în anul 1943, și în sudul Banatului, ca și în restul țării, o intensificare a acțiunilor de subminare a fascismului din partea forțelor patriotice, în frunte cu Partidul Comunist Român. Buletinul informativ al prefecturii județului Severin din 3 septembrie 1943 raportează următoarele: „În cursul lunii august în regiunea de sud a județului Severin elementele comuniste au răspîndit un manifest prin care îndemnau populația românească să nu mai lupte și să nu mai dea materii prime germanilor pentru continuarea războiului"[52]. Într-adevăr, autoritățile polițienești au raportat că în 8 august au fost găsite „manifeste comuniste" în comuna Plavișevița[53]. Notarul comunei a raportat și el că a descoperit la populația din comună manifeste care au fost aruncate „în fața bisericii, la fîntîna publică și în fața caselor pe drum"[54]. Tot în aceeași zi manifestul respectiv a fost răspîndit și la Ogradena Veche[55]. În același timp și la Orșova a fost găsit un manifest tipărit, intitulat „Români". Și conținutul acestui manifest, după cum afirmă autoritățile, era „anti-german"[56].

Această agitație patriotică a găsit un puternic ecou în rîndurile populației muncitoare, adînc nemulțumită de starea în care a adus-o războiul hitlerist. Documentele relevă, spre sfîrșitul anului 1943, o stare generală de nemulțumire între muncitorii din porturi, între cei de la minele Phönix-Tufări, de la întreprinderile textile, de la exploatările de păduri „Clopșani" din Ogradena și Plavișevița[57].

Situația se agravează și mai mult pentru autoritățile militaro-fasciste la începutul anului 1944, cînd starea de spirit a populației județului Severin „a devenit foarte îngrijorătoare", iar „ura populației românești contra germanilor crește zi de zi" — după cum afirmă un document oficial[58]. Același document consemnează că „marea majoritate a populației și-a pierdut complet încrederea într-o victorie germană și fac fel de fel de afirmații cu privire la evenimentele ce se vor succeda într-un timp foarte scurt"[59].

Nu este greu de presupus care erau evenimentele așteptate de majoritatea covîrșitoare a poporului român. Se pregătea și era așteptată marea acțiune de importanță istorică care avea să salveze însăși ființa națională a României de cotropirea hitleristă. Organizată și condusă de Partidul Comunist Român, insurecția armată națională din august 1944 a fost aceea care a pus capăt regimului militaro-fascist și subordonării României im-

[52] Ibid., doc. nr. 20407/1943.
[53] Ibid., doc. nr. 19093/1943.
[54] Ibid., doc. nr. 19809/1943.
[55] Ibid.
[56] Ibid., doc. nr. 20407/1943.
[57] Ibid., doc. nr. 11196/1943; doc. nr. 3746/1943.
[58] Ibid., doc. nr. 785/1944.
[59] Ibid.

perialismului hitlerist, într-un cuvînt a deschis „drumul eliberării poporului român, drumul progresului social"[60].

Una din problemele imediate și de o deosebită importanță pentru victoria definitivă a insurecției armate naționale, făcînd deci parte intrinsecă din insurecție, era dezarmarea și alungarea trupelor germane din țară și apărarea granițelor țării împotriva unei eventuale invazii a trupelor hitleriste din alte țări. La această acțiune de importanță istorică pentru destinele țării și a revoluției populare au fost antrenate, alături de armată și de întreg poporul român, și forțele patriotice din sudul Banatului.

În ansamblul operațiunilor desfășurate pentru atingerea țelurilor amintite mai sus, zonei Porților de Fier și Cataractelor îi revenea un rol de o deosebită importanță, avînd în vedere faptul că prin prăbușirea pozițiilor germane de aici, se deschidea larg drumul Dunării spre Ungaria, Cehoslovacia și Germania de sud și se tăia în același timp drumul de retragere al armatei germane din sudul Dunării. În același timp însă și germanii puteau pătrunde pe aici spre interiorul țării noastre, pentru a intercepta o parte a legăturilor armatei române.

Ca urmare a acestei situații, una din caracteristicile importante a luptelor duse în acest spațiu a fost „împletirea strînsă a caracterului lor insurecțional — vizînd lichidarea forțelor germane răspîndite în interiorul teritoriului nostru — cu caracterul lor de acoperire — vizînd zădărnicirea încercărilor unor forțe terestre și navale germane de a pătrunde în teritoriul românesc venind de peste granița de sud"[61].

Avînd în vedere importanța strategică deținută de portul Orșova, dat fiind faptul că acest port domina intrarea sau ieșirea din defileul Cazanelor și intrarea din amonte în zona Porților de Fier, armata hitleristă a întreprins acțiuni disperate pentru a se menține în acest port și în zona Cataractelor și a Porților de Fier. Datorită abnegației și luptei eroice a soldaților români, pînă la urmă planurile hitleriștilor au eșuat și aici, ca și în restul țării noastre.

Misiunea trupelor române, aflate în această zonă în momentul insurecției, nu era ușoară. Insurecția a surprins concentrate în Orșova forțe germane superioare trupelor române și anume: un pluton de mitraliere, o unitate de artilerie antiaeriană, o unitate a marinei germane, cu cinci vase armate cu mitraliere și tunuri antiaeriene, iar pe malul vecin era cantonat un batalion de infanterie[62]. Armata română era nevoită să acționeze cu multă prudență și rapiditate, și din cauza pericolului unei eventuale acțiuni combinate a trupelor germane din Orșova și sectorul Cataractelor cu cea a trupelor de ocupație din Iugoslavia.

Sarcina de a neutraliza unitățile germane din această regiune și a asigura paza întregii granițe pînă aproape de Moldova Veche — sarcină

---

[60] Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Ed. politică, București, 1966, p. 53—54.

[61] *România în războiul antihitlerist. 23 August 1944 — 9 mai 1945*, Ed. militară, București, 1966, p. 113.

[62] Arhiva căpităniei portului Orșova, Registrul istoric, p. 31.

deosebit de grea — revenea trupelor Regimentului 94 infanterie român. Cu forțe destul de reduse, față de sarcina ce o avea, Regimentul 94 infanterie din Orșova, în cooperare cu unitățile din Turnu Severin ale armatei române, trebuia să reziste împotriva unor eventuale acțiuni ale germanilor din Serbia și să împiedice reocuparea acestei zone. Prin ordinul din 25 august 1944 al Direcției Marinei Comerciale, trupele din Orșova au mai primit ulterior și misiunea de a reține în port toate vasele sub pavilion german și maghiar, atît pe cele care la data respectivă erau în port, cît și pe cele care ar fi încercat să treacă prin fața portului[63].

În aceste condiții grele trupele române din Orșova au încercat pe calea tratativelor să determine pe germani să depună armele. Tratativele au durat pînă în ziua de 26 august, timp în care ambele părți se pregăteau de luptă[64]. În ziua de 26 august, la orele 14,25′ trupele române au trecut la acțiunea de dezarmare forțată a hitleriștilor. Obligată să întreprindă lupte de stradă, armata română a curățit treptat orașul de trupele germane răzlețe, îndreptîndu-și atacul spre port, unde se afla grosul trupelor inamice. Iată cum descrie un document al vremii această acțiune: „Plutoane de soldați români infanteriști, sub comanda ofițerilor români, au pornit cu armele în mîini pe străzile orașului, spre port, evacuînd pe militarii germani ce se aflau împrăștiați prin oraș, în care timp au fost lupte de stradă cu morți și răniți de ambele părți"[65].

Trupele germane au opus o rezistență îndîrjită, folosind tunurile ușoare și mitralierele de pe uscat și de pe vasele lor aflate în port, sperînd că vor reuși să împiedice trupele române să-i scoată din pozițiile în care se întăriseră. Rezistența lor însă nu a putut opri acțiunea eroică a trupelor Regimentului 94 infanterie și hitleriștii sînt nevoiți, în zilele de 27—28 august, să se retragă peste Dunăre. În retragere hitleriștii au devastat întreaga zonă a portului Orșova.

După retragerea la Tekia, unitățile germane supun Orșova tirului artileriei lor, provocînd serioase pagube în zona de pe malul Dunării. Datorită rezistenței ostașilor Regimentului 94 infanterie din Orșova, care s-au întărit în port, săpîndu-și tranșee și cuiburi de mitraliere, trupele germane de dincolo de Dunăre nu s-au mai putut reîntoarce pe malul românesc[66]. Hitleriștii sperau că vor înfrînge rezistența trupelor române atît prin bombardările artileriei din Tekia, cît și prin bombardamentele aviației la care a fost supusă Orșova. A fost bombardată și scoasă din uz pentru un timp uzina electrică a orașului[67], dar germanii nu și-au mai atins țelul.

Urmarea acțiunii de zdrobire și alungare a trupelor germane din Orșova a fost deschiderea comunicației între Turnu Severin și Orșova, așa cum raportează, la 1 septembrie 1944, Corpul teritorial de armată[68].

---

[63] Ibid., dos. nr. 1/1944, doc. nr. 2316 și doc. nr. 2963/1944.
[64] Ibid., Registrul istoric, p. 31.
[65] Ibid., p. 32.
[66] Ibid.
[67] Ibid.
[68] *România în războiul antihitlerist*, p. 116.

Simultan cu acțiunea de la Orșova, de dezarmare a trupelor hitleriste, s-a început dezarmarea lor și în alte puncte mai apropiate din Clisură, unde acestea își aveau instalate diferite posturi. Astfel, conform dispoziției date de garnizoana Berzasca pentru dezarmarea trupelor hitleriste stabilite la minele „Cozla", în ziua de 26 august 1944 a fost oprită orice activitate în mine, pentru a se organiza paza și apărarea întreprinderii, iar muncitorii și familiile lor să se poată refugia, din cauză că luptele erau inevitabile, trupele germane refuzînd să se predea. Dat fiind că tratativele n-au dus la nici un rezultat, în dimineața zilei de 27 august trupele române au deschis focul. Pe o rază de 3 km luptele au durat în continuu, pînă în după amiaza aceleași zile cînd s-au încheiat prin fuga hitleriștilor[69].

A doua zi însă au apărut pe Dunăre monitoare germane care au continuat tragerile de artilerie și mitraliere în obiectivele de pe malul românesc[70]. În după amiaza zilei de 4 septembrie spre Cozla s-au apropiat și unitățile motorizate germane, care au pornit din Belgrad prin Banatul iugoslav și au pătruns pe la Baziaș pe șoseaua națională. Bazate pe superioritatea numerică și de înarmare, aceste trupe au reușit să ajungă pînă în comuna Ogradena, situată la numai 6 km de Orșova. Aici însă au întîlnit rezistența dîrză a armatei române, care a oprit înaintarea hitleriștilor[71].

Paralel cu unitățile motorizate au coborît pe Dunăre și vasele marinei militare germane, care au bombardat și distrus instalațiile portuare de pe malul românesc pînă la ieșirea din defileul Cazanelor. Aici două din aceste vase au fost scufundate de artileria română, iar celelalte nu s-au mai aventurat spre Orșova. Orașul a scăpat astfel de a fi atacat și de pe apă[72].

Între timp în ajutorul trupelor române locale au sosit armatele română și sovietică, după care pe frontul Ograndena-Eșelnița au loc lupte violente și după o serie de acțiuni ofensive, în seara zilei de 23 septembrie 1944, trupele hitleriste au fost respinse spre Svinița[73].

Unul din punctele de rezistență ale hitleriștilor în Clisură a fost și colonia Cozla. În timpul cît a fost reocupată această zonă de către hitleriști s-a inițiat chiar și continuarea activității de producție la minele „Cozla", dar fără o prea mare reușită, din cauză că majoritatea minerilor „au refuzat categoric a începe lucrul"[74]. Încă din ziua de 28 septembrie comandamentul german a luat măsuri pentru a se întări aici și a rezista înaintării trupelor române și sovietice. În fața ofensivei trupelor noastre hitleriștii s-au văzut nevoiți să se retragă și, la 9 octombrie 1944, minerii s-au reîntors în colonie din pădurile unde se retrăseseră din fața ocupanților hitleriști[75].

---

[69] Arhiv. Stat. Timișoara, fond. nr. 484, dos. nr. 6/1944, filele 1—2.
[70] Ibid.
[71] Arhiva căpităniei portului Orșova, Registrul istoric, p. 33.
[72] Ibid.
[73] Ibid.
[74] Arhiv. Stat. Timișoara, fond. nr. 484, dos. nr. 6/1944, filele 7—8.
[75] Ibid.

În același timp ofensiva sovietică inițiată la sud de Dunăre s-a soldat cu ocuparea Tekiei, astfel încît a fost înlăturat pericolul unui atac venit de peste Dunăre. Această acțiune a armatelor sovietice a fost sprijinită de flota românească, care a suferit pierderi grave. În afară de pierderile umane, au fost scufundate remorcherele Alba Iulia, Gherdap și Sloga[76]. Curățirea malului iugoslav și ofensiva susținută a armatelor române și sovietice au îndepărtat definitiv pericolul hitlerist de această regiune de la granița patriei noastre.

Din această privire sumară asupra operațiunilor militare din zona Cataractelor și Porților de Fier împotriva armatelor hitleriste se desprinde o concluzie care vine să confirme adevărul istoric că armata română, sprijinită de populația civilă de pe întreg cuprinsul țării, s-au ridicat ca un singur om în acțiunea de alungare a dușmanului de pe teritoriul patriei, pentru asigurarea victoriei definitive a insurecției armate naționale din august 1944.

În condițiile deosebit de grele în care se găsea țara în momentul eliberării, și oamenii muncii din regiunea Porților de Fier și a Clisurii au găsit resursele și energia necesară ca, odată alungat dușmanul din țară, să treacă la refacerea distrugerilor lăsate de război și să sprijine în continuare armata română în războiul antihitlerist, dus alături de armatele sovietice.

Prin lupta lor hotărîtă, în momentele grele pentru însăși ființa sa națională, prin care a trecut poporul român în anii dictaturii militare-fasciste și a cotropirii țării de către Germania hitleristă, ca și prin sprijinul acordat forțelor noastre militare pentru zdrobirea împotrivirii hitleriste și victoria definitivă a insurecției naționale, oamenii muncii din sudul Banatului au pus, alături de întregul nostru popor, o piatră la temelia edificiului României socialiste, au asigurat condițiile pentru transformările înnoitoare de astăzi, care schimbă odată cu fața țării, și propria lor existență.

L'APPORT DES MASSES POPULAIRES DE ORȘOVA ET DE SES ENVIRONS A LA LUTTE ANTIFASCISTE DE ROUMANIE (1940—1944)

RÉSUMÉ

S'encadrant organiquement, par leurs aspirations à une vie meilleure, dans les efforts héroïques du peuple roumain entier pour la transformation révolutionnaire destinée à assurer la marche en avant de la société roumaine, les travailleurs de Clisura Dunării ont contribué eux aussi au mouvement de résistance antifasciste de Roumanie.

[76] Arhiva căpităniei portului Orșova, Registrul istoric, p. 33.

Durant les dures années de dictature militaire fasciste et de l'expansion de l'Allemagne d'Hitler, quand fut menacée l'existence même de l'Etat roumain, la population ouvrière de cette région a manifesté sous diverses formes son hostilité à la guerre et aux envahisseurs hitlériens, en se ralliant courageusement à la lutte des forces démocratiques et patriotiques du pays, qui, sous la direction du P.C.R., organisèrent la résistance antifasciste. Les actions des mineurs de „Cozla" et des ouvriers d'autres entreprises, des dockers d'Orșova et de Drencova, ainsi que l'écho qu'eurent la propagande et l'agitation communistes au sein de la population du sud du Banat, viennent confirmer la vérité historique que le peuple roumain n'a rien eu de commun avec les visées de la guerre hitlérienne, pour laquelle prirent parti seulement les cercles dirigeants les plus réactionnaires de la bourgeoisie et de la classe des grands propriétaires fonciers de Roumanie.

Animée par l'esprit antifasciste, la population de Clisura Dunării a donné aussi un appui décisif aux combattants du mouvement de résistance antihitlérienne du peuple yougoslave.

La population de cette région a soutenu avec enthousiasme l'armée roumaine qui pourchassait les envahisseurs hitlériens au moment de leur déroute, contribuant ainsi, aux côtés de tout le peuple roumain, à la victoire de l'insurrection armée nationale du mois d'août 1944.

MISCELLANEA

UN BĂNĂȚEAN, CANCELAR ARDELEAN, ÎN LUPTĂ CU HABSBURGII, PENTRU AUTONOMIA TRANSILVANIEI

DE

THEODOR N. TRÂPCEA

La sfîrșitul secolului al XVI-lea, Spania, concurată pe ocean de Anglia, și-a îndreptat privirile asupra Mediteranei, spre a pune stăpînire pe porturile sale. În bazinul său de răsărit se ciocnea însă de Imperiul otoman. În perioada concurenței dintre ele, Spania repurtă victoria de la Lepanto (1571), împotriva flotei turcești, dar fără urmări practice. Atunci, regele Spaniei, Filip al II-lea (1555—1598), și-a concentrat eforturile asupra rudelor sale, Habsburgii din Austria, pe care îi determină să acționeze asupra Imperiului otoman. În ofensiva organizată a asociat și Biserica catolică. Contrareforma condusă de iezuiți obținuse rezultate pozitive pentru clasele privilegiate și regii catolici, salvîndu-le proprietățile de la secularizare. De aceea, iezuiții erau pretutindeni la curțile regale și dirijau politica acestora. Ei se aflau și la curtea lui Rudolf al II-lea, împăratul Austriei, de la care obținuseră dezlănțuirea unei cruciade împotriva turcilor. Agenții catolicismului au răscolit împotriva turcilor spiritele agitate din Peninsula Balcanică.

În asemenea conjunctură se formă Liga Creștină, pornită din motive economice, dar cu colorit religios. Din ea făceau parte Spania, Austria și cîteva ducate din Italia, la care se atașară apoi și țările române, Transilvania, Moldova și Țara Românească. Anglia și Polonia se opuneau acestei politici, fiind interesate să mențină integritatea Imperiului otoman. Antagonismul dintre marile puteri s-a răsfrînt asupra țărilor române, fiecare căutînd să le atragă de partea lor[1].

La Alba Iulia, agenții papei și ai ducilor de Mantova și Toscana au izbutit să-l convingă pe Sigismund Báthory (1581—1597), abulicul principe al Transilvaniei, dar eforturile lor erau conjugate spre a-l capacita

[1] Petru P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 30—32.

şi pe influentul său cancelar, Ştefan Iojica[2], despre care se ştia că este adversarul politicii de asociere cu Habsburgii şi exercita în acest sens influenţa sa asupra lui Sigismund[3]. Faţă de intenţiile agenţilor imperiali, Iojica a manifestat o atitudine evazivă şi circumspectă; a reuşit să se sustragă oricărui angajament care ar fi dus Transilvania la înfeudare faţă de Habsburgi; a nutrit de asemenea gîndul, şi a dus tratative în acest sens, pentru redobîndirea de la turci a unor teritorii pierdute; n-a fost lipsit nici de dorinţa, dacă împrejurările l-ar fi favorizat, să ocupe tronul Transilvaniei.

Rolul lui Ştefan Iojica în perioada critică dintre 1595—1597, cînd presiunea diplomaţiei habsburgice s-a intensificat asupra Transilvaniei, a fost apreciată în mod diferit de istoriografia noastră şi de cea maghiară, de aceea o reconsiderare a diferitelor opinii nu poate fi decît binevenită[4].

Iojica era de origine român, din „oraşul valahilor"[5], cum numeşte Szamosközy oraşul Caransebeş[6]. De la tatăl său moştenise o avere apreciabilă, la care personal a adăugat alte proprietăţi, în parte donaţii primite de la Sigismund[7], aşa încît, la sfîrşitul vieţii, Iojica dispunea în Banat de 115 sate şi 16 predii[8] şi de cetăţile Gerend (comitatul Turda), Deva

---

[2] Szamosközy István, *Történeti maradványai 1566—1603*, II, p. 20—21 (In: *Monumenta Hungariae Historica Scriptores*, XXVIII). Nunţiul papal, Di Cervia, spunea că Iojica „urmăreşte să ferească ţara de nemţi, instigînd populaţia cu vorbe".

[3] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1932, p. 2. La 5. II. 1596, Cosimo Laponi, informînd pe ducele de Toscana, spunea despre Iojica: „e onnipotente... in somma lui è il principe"; la p. 20, un alt agent italian raporta la 16. III. 1596, „il quale (Giosica) mi disconno esser di grande autorita spora di lui [Sigismund n. ns.], et che è huomo di non molta sincera intentione".

[4] Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, II, Budapesta, 1883, p. 135. Este cel dintîi istoric care s-a ocupat în mod critic de Şt. Iojica, stabilindu-i genealogia. Patriciu Dragalina, *Din istoria Banatului de Severin*, II, Caransebeş, 1900, p. 53, 56, 58, i-a schiţat rolul politic jucat în istoria Transilvaniei la sfîrşitul sec. al XVI-lea. Gheorghe Popovici, *Istoria românilor bănăţeni*, Lugoj, 1904, nu-l aminteşte. În schimb Ion Sîrbu, în *Mihai Vodă Viteazul*, Bucureşti, 1904 îi acordă importanţa cuvenită, fără a-i determina rolul avut, lipsindu-i documentaţia, pe care mai tîrziu a adus-o A. Veress, *o. c.* Nicolae Iorga, în *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, Bucureşti, 1935, p. 178—179 îl prezintă pe Iojica ca pe un ambiţios fără scrupule, care rîvnea la tronul Transilvaniei. Iar P. P. Panaitescu, *o. c.*, deşi citează documentele amintite, nu le utilizează decît în măsura în care ele se referă la Mihai Viteazul. Hóman Bálint, Szegfü Gyula, *Magyar történet*, III, Budapesta, 1943, p. 319, îl preferă pe Bocskay, fiind „mînă de fier" şi duşmanul lui Iojica. În sfîrşit, autorii sintezei *Istoria României*, II, Bucureşti, 1961, p. 976 califică în termenii următori politica lui Iojica: „plănuia să se înscăuneze principe cu ajutor polon şi turc şi să-l scoată pe Mihai Viteazul din domnia Ţării Româneşti".

[5] *Cronicarul Szamosközi şi însemnările lui privitoare la români (1566—1603)*, editat de Ioachim Crăciun, Cluj, 1928, p. 111.

[6] *Ibid.*, p. 135.

[7] A. Veress, *o. c.*, p. 186. În testamentul lăsat, Iojica îşi îndeamnă soţia să ceară lui Sigismund „averea confiscată, pe care el însuşi mi-o dăduse".

[8] P. Dragalina, *o. c.*, p. 56. Printre acestea erau: Jdioara, Tincova, Sacul, Jena, Zgribeşti, Dragomireşti, Selbăgel, Găvojdia, Măgura, Cireş-Timiş, Criciova, Crivina. La A. Veress, *o. c.*, p. 68 n. 1, sînt citate alte 30 de moşii de lîngă Lipova.

(comitatul Hunedoara) și Jdioara (lîngă Lugoj). În privința relațiilor sale se pare că era înrudit cu Sigismund Báthory, motiv pentru care acesta numește pe soția lui Iojica, Barbara Füzy, „consanguinea nostram"[9]. De asemenea i se atribuie și înrudirea cu Mihai Viteazul[10], dar această informație din cronica lui Szamosközy nu-i confirmată de vreo altă știre. Szamosközy, relatînd întîlnirea de la Alba-Iulia, din iarna anului 1597, dintre Sigismund și Iojica, pe de o parte, Mihai Viteazul și anturajul său, pe de alta, a susținut că între Mihai și Iojica s-a pus la cale o căsătorie: sora mai mică a lui Iojica să se căsătorească cu fiul lui Mihai Viteazul, sau fratele lui mai mic să ia în căsătorie pe fiica lui Mihai Viteazul[11].

În februarie 1594, Sigismund Báthory, după lungi tratative cu imperialii, a consimțit să se alieze cu ei împotriva turcilor. Opoziția, reprezentată de Baltazar Báthory, a fost redusă la tăcere, prin decapitarea celor mai însemnați fruntași ai săi[12]. Cam în aceeași vreme sîrbii și românii din Banat s-au răsculat și au obținut cîteva victorii împotriva pașei din Timișoara. Aceste succese fură urmate de răscoala țărilor române, de victoriile lui Mihai Viteazul și Aron Tiranul obținute între 1594 și 1595. Concomitent se purtau lupte la Timișoara. Sigismund nu izbuti să ia Timișoara, după un asediu de 40 de zile, în schimb reuși să respingă o coloană de tătari care veneau asupra Lipovei. Îmbolnăvindu-se, Iojica i-a luat locul. Acesta mai adună trupe din părțile Lugojului, Sebeșului și Lipovei, adică de pe domeniile sale, cu care se îndreptă spre Oradea. Oastea ardeleană era însă nepregătită pentru un război cu turcii. „Numai Dumnezeu ne va putea ține", spunea în acest timp un căpitan din oastea ardeleană, I. Pettky; „Dumnezeu și norocul"[13]. Norocul nu i-a favorizat pe aliați: armatele imperiale conduse de arhiducele Maximilian și cele ardelenești, conduse de Sigismund, fură înfrînte între 23 și 25 octombrie 1596, la Mezökeresztes.

Evenimentul produse o profundă impresie asupra lui Sigismund, din fire influențabil și laș, de aceea luă hotărîrea să adbice. Hotărîrea sa produse consternare la Praga; același efect l-a avut în Italia. În consecință din ambele părți s-au luat măsuri pentru a-l determina pe Iojica să-l atragă de partea lor[14].

Concomitent și turcii au recurs la tratative cu Sigismund. Un ceauș se afla la Alba Iulia deja în ianuarie 1597, spre a-l convinge că vinovat de război era numai hanul tătarilor, în timp ce sultanul este animat de sincere sentimente de pace. Sigismund îndrumă pe ceauș să discute cu Iojica. Cancelarul se întreținu cu el, fără să se angajeze cu ceva sau să

[9] Pesty Fr., *o. c.*, p. 135. Ion Iojica, tatăl lui Ștefan I., este amintit între 1570—1590 ca latifundiar și subprefect al comitatului de Severin.

[10] A. Veress, *o. c.*, p. 67—68: „il vaivoda sudetto è parente e protetto et aiutato dal cancellario".

[11] *Cronicarul Szamosközy* . . ., p. 109.

[12] N. Iorga, *o. c.*, p. 116, passim și 138—139. De acest fapt marele nostru istoric spune că Iojica s-a bucurat, văzîndu-și drumul netezit spre cancelariat.

[14] Ibid., p. 67—68.

[13] A. Veress, *o. c.*, p. 43—44.

manifeste cel mai mic atașament față de turci. Nemulțumit de rezultatul negocierilor, sultanul trimise alți doi emisari, dar nici aceștia nu obținură mai mult decît cel precedent[15]. Iojica dovedea prin comportarea sa calități de diplomat, manifestînd o atitudine binevoitoare față de părțile adversare, în timp ce se pregătea să primească pe Mihai Viteazul. Voievodul muntean sosi de Crăciun și fu găzduit la Iojica, în casa sa[16]. Vizita a decurs sub auspiciile unei prietenii promițătoare: cei doi parteneri și-au făcut reciproc daruri, propuneri de căsătorie, au purtat discuții asupra războiului cu turcii și despre eventualitatea abdicării lui Sigismund. Într-un asemenea caz au decis ca Mihai să-i ia locul, cu învoirea lui Rudolf și cu sprijinul lui Iojica[17].

Asemenea planuri puse la cale de Iojica și de Mihai au alarmat curtea lui Rudolf, mai ales pe iezuiții de la curtea sa și pe reprezentanții ducilor de Mantova, Ferrara și Toscana. Din partea tuturor s-au întreprins eforturi conjugate ca să fie menținut în alianța lor Sigismund. În acest scop a fost invitat, la începutul lunii februarie 1597, să facă o călătorie la Praga. Infatuatul principe a răspuns propunerii și a luat cu sine o suită numeroasă, din care, firește, făcea parte Iojica. Delegația s-a oprit înaintea reședinței de la Praga. În popasul scurt pe care l-a făcut acolo, ambasadorul venețian a reușit să afle de la Iojica rostul chemării la împărat: se intenționa să se propună lui Sigismund alternativa războiului sau a păcii, iar în cazul opțiunii pentru continuarea războiului, să i se promită subvenționarea unei armate corespunzătoare. La Praga, Sigismund și-a dezvăluit adevărata intenție: era hotărît să părăsească Transilvania, pe care voia s-o lase împăratului în semn de lealitate față de el. Ca argumente în favoarea deciziei sale, Sigismund invoca lipsa fondurilor necesare continuării războiului, precum și tendința de pace cu turcii pe care o manifestă nobilimea ardeleană[18].

Curtea imperială a rămas nemulțumită de proiectele lui Sigismund, pe de altă parte, era convinsă că Iojica își avea partea sa de contribuție în acest sens. Pentru a se evita o ruptură cu principele, se hotărî să i se acorde o subvenție pentru o armată de 4.000 de infanteriști și 2.000 de călări, de asemenea subsidii pentru Mihai; Iojica era la rîndul său obiectul unei atenții speciale: i s-a făcut, în dar, un ceas de aur de valoare[19].

La întoarcerea delegației ardelene la Alba-Iulia s-a aflat de propunerile de pace pe care turcii le ofereau lui Sigismund. Acesta se grăbi să intre în tratative cu ei, spre mai marea consternare a curții imperiale. Sigismund îi făcu atunci cunoscut că tratativele sînt formale, pentru a înșela vigilența turcilor asupra adevăratelor intenții pe care le avea[20]. În realitate tratativele erau purtate de Iojica și prin ambasadorul englez, Eduard Barton. Iojica cerea ca preț pentru încheierea păcii cetatea Timi-

[15] I. Sîrbu, *o. c.*, p. 437.
[16] *Cronicarul Szamosközy*..., p. 109.
[17] A. Veress, *o. c.*, p. 67—68.
[18] I. Sîrbu, *o. c.*, p. 438—439.
[19] A. Veress, *o. c.*, p. 177.
[20] I. Sîrbu, *o. c.*, p. 452—453.

soarei[21]. Faptul merită subliniere, fiindcă cei care-l acuză pe Iojica de obedienţă şi trădare faţă de turci ignoră acest episod de importanţă deosebită. El dezvăluie adevăratele sale sentimente faţă de Transilvania şi conţinutul real al politicii de înţelegere cu turcii. În acest sens pledează şi întîmplarea că banii de Sebeş[22] încurajau — probabil cu consimţămîntul tacit al lui Iojica, altfel nu le-ar fi tolerat — actele de haiducie ale bănăţenilor din Clisura Dunării, de care se plînge Satîrgi paşa, însărcinat cu ducerea tratativelor de împăcare. Un vasal docil sau înclinat la orice compromis cu Poarta nu ar fi îndrăznit să facă revendicări teritoriale, nici n-ar fi comis acte care să irite pe turci. Iojica urmărea o politică de echilibru între marile puteri — Turcia, Austria şi Polonia — ca să păstreze cvasiautonomia de care beneficia Transilvania.

Presiunea din partea imperialilor s-a intensificat însă, iar obligaţiile asumate de Sigismund, în urma ajutorului promis din partea lor, i-au determinat să întreprindă o nouă acţiune contra turcilor. În acest scop a fost trimis Iojica, cu o armată de 18.000 de soldaţi, asupra Timişoarei. Iojica cuceri cetăţile Fenlac şi Cenad, apoi asedie Timişoara timp de o lună, de la 17. X la 17. XI. 1597. Deşi provocă serioase avarii în sistemul de apărare, nu putu cuceri Timişoara, fiindcă pe de o parte turcii reparau stricăciunile provocate de bombardament, pe de alta, ploile torenţiale făceau imposibil un asalt asupra întăriturilor cetăţii, care se bazau cu deosebire pe mlaştinile care o înconjurau.

În cursul asediului tratativele dintre turci şi Iojica au continuat, mai ales că ceaşul Ali se găsea în tabăra lui. Mucalitul turc, văzînd cîtimea de oaste ardeleană, nu s-a putut abţine să nu facă o remarcă puţin măgulitoare la adresa ei[23].

Insuccesul în faţa Timişoarei a contribuit şi mai mult la hotărîrea lui Sigismund să renunţe la tronul Transilvaniei, în timp ce zvonurile despre eventualul său succesor se înmulţeau[24]. La aceasta contribuise însuşi Sigismund, care, înainte de plecarea sa la Praga, oferise tronul cînd lui Ştefan Bocskay, cînd lui Gaşpar Corniş, instigîndu-i concomitent pe amîndoi împotriva lui Iojica[25]. În comportarea sa ciudată nu pregeta să ceară Porţii steag de domnie pentru cel din urmă[26]. La rîndul său, Iojica informa la 8. II. 1598 pe nunţiul papal că Bocskay şi N. Csáky sînt pretendenţi la tronul Transilvaniei, pe care-l puteau obţine, primul printr-o lovitură de stat, al doilea cu sprijinul nobilimii. Zvonurile circulau însă tot mai intens şi despre intenţia lui de a reţine domnia pentru sine[27]. O explicaţie pe care Iojica a avut-o cu nunţiul papal dezvăluie[28] părerea lui

---

[21] Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente*..., IV, 2, p. 420.
[22] *Ibid.*, III, 2, p. 257.
[23] Szamosközy I., *o. c.*, p. 72—73. Cf. A. Veress, *o. c.*, p. 177.
[24] A. Veress, *o. c.*, p. 157.
[25] *Cronicarul Szamosközy*..., p. 111: „să nu laşi scaunul domnesc — i-a zis lui G. Corniş — nici unui fecior de tîrfă română", făcînd aluzie la Iojica.
[26] P. Dragalina, *o. c.*, p. 53.
[27] A. Veress, *o. c.*, p. 2: „il Giosica canceliere ha da rovinare lui e il regno.
[28] E. Hurmuzaki, *o. c.*, p. 362.

despre succesiunea la tron care se întrevedea. Poporul, spunea cancelarul ardelean, nu dorește un principe străin pe tronul Transilvaniei, mai ales un membru din familia imperială; dacă totuși aceasta se va întîmpla, el se va răscula și primul care va fi tras la răspundere, va fi însuși Iojica. De aceea propunea următoarele: respectarea autonomiei țării, bazată pe dreptul pe care-l avea principele să-și lase succesor cu asentimentul dietei; urmașul să fie un pămîntean și să depună jurămînt pe constituția țării. După discuția cu Iojica, nunțiul papal a tras următoarele concluzii: pledoaria pentru autonomia țării este pro domo și Iojica are suficienți partizani care să-l susțină pentru cucerirea tronului; că instigă populația împotriva unei alianțe cu imperialii declarînd nulă înțelegerea de la Praga, deoarece a fost făcută fără aprobarea poporului[29]; că între Sigismund și Iojica s-a ajuns la un acord, potrivit căruia cel din urmă avea să dea anual lui Sigismund 10.000 de galbeni pînă la definitivarea situației ținuturilor sileziene oferite de împărat, iar Iojica avea să fie numit principe sau guvernator al Transilvaniei. Szamosközy, relatînd această țesătură de aranjamente, adăuga că Sigismund, deși lipsit de fermitate și istețime, de astă dată recursese la șiretlicuri. Pentru ca acordul amintit să nu fie descoperit, el acuza pe Iojica în fel și chip la imperiali, în dietă și lui Mihai Viteazul[30]. Dar oricîtă abilitate putea manifesta, adevărata sa intenție era lesne să fie descoperită de către imperiali, care dispuneau de o rețea de spioni.

Îndată au fost trimiși la Alba Iulia mai mulți comisari, care au obligat pe Sigismund să convoace dieta. De comun acord, aceasta a fost adunată în palatul principelui, nu în biserică, cum se proceda în mod obișnuit. Venind în mijlocul dietei, comisarii imperiali au citit condițiile de schimb dintre principele Transilvaniei și împăratul Rudolf. Apoi dieta a fost somată să aprobe acuzația de trădare adusă lui Iojica, sub amenințarea că oponenții „își vor lăsa capetele în mîinile trabanților de la ușă", dacă vor refuza să se supună dispoziției[31]. A urmat după aceea citirea scrisorii lui Iojica, prin care acesta înștiința pe imperiali asupra condițiilor de urmat pentru reglementarea succesiunii la tron, în cazul în care Sigismund renunța la el. Lectura avea ca scop să demonstreze vinovăția lui Iojica, declarîndu-l dușman al imperialilor și uneltitor împotriva alianței cu țările române[32]. Sigismund declară că nu are cunoștință de scrisoarea lui Iojica, dezavuîndu-l în acest mod, fără scrupule de conștiință. Un singur protest a fost formulat din partea cavalerului Toma Nagy, care denunță gestul arbitrar al comisarilor imperiali ca ultragiu adus autonomiei Transilvaniei[33]. Atît Iojica, cît și tînărul nobil, fură imediat arestați. Primul urma să fie judecat, iar al doilea să fie curînd după aceea decapitat. Evenimentul avu loc la 4. IV. 1598, iar la 1 septembrie în același an, Iojica

[29] Szamosközy I., *o. c.*, p. 20—21.
[30] *Ibid.*, II, p. 22—23 și 25; IV, p. 75.
[31] *Ibid.*, II, p. 27.
[32] A. Veress, *o. c.*, p. 201.
[33] Szamosközy I., *o. c.*, p. 27.

urmă soarta apărătorului său, care de fapt era apărătorul autonomiei Transilvaniei.

S-a păstrat actul dresat împotriva lui Iojica care, parafrazat, cuprindea următoarele capete de acuzație: Iojica era făcut vinovat de a fi știut de aranjamentul dintre Sigismund și papă, pentru cedarea Transilvaniei unei rude a acestuia, în schimbul unei sume de bani. De asemenea era acuzat că Visconti, solul papei, a trimis cu consimțământul lui Iojica o scrisoare împăratului, prin care încerca să-l determine să renunțe la Transilvania. Iojica mai era acuzat că a uneltit pentru distrugerea „confederației" țărilor române aflate sub egida Habsburgilor și a sfătuit pe Sigismund să acționeze în acest sens. Ultima dintre acuzații se referea la încercarea lui Iojica de a mitui pe străjeri, ca să scape din închisoare, deși, în repetate rînduri, s-a declarat leal împăratului.

Relatarea se încheie cu declarația lui Iojica de a nu fi recunoscut nici o vină din cele proferate de comisarii imperiali[34]. Cu aceeași tărie, dictată de conștiința datoriei de a spune adevărul înaintea morții, Iojica a scris testamentul numai cu cîteva ore înaintea execuției și a respins toate acuzațiile aduse.

În concluzie, Iojica, înzestrat cu abilitate politică deosebită, rămîne în istoria Transilvaniei ca apărătorul libertăților sale, în fața expansiunii habsburgice. De pe treapta ierarhiei demnităților pe care o ocupa, a încercat, printr-o politică de echilibru, să evite subjugarea Transilvaniei de către Habsburgi, dar a fost, ca și alții în situații similare, victima forței brutale.

UN HABITANT DU BANAT, CHANCELIER DE TRANSYLVANIE, EN LUTTE CONTRE LES HABSBOURG POUR L'AUTONOMIE DE LA TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

L'historiographie bourgeoise, roumaine et magyare, a formulé des opinions opposées quant à Ștefan Iojica, chancelier du prince transylvain Sigismond Báthory. Encore est-il qu'elles concordent en essence pour le présenter comme un homme mesquin et menant une politique de duplicité. De l'analyse attentive de documents encore non utilisés, il ressort que Iojica s'identifiait aux intérêts du pays et qu'il s'opposait à la politique des Impériaux qui visaient à soumettre le pays — attitude qui lui coûtera la vie —, se montrant bienveillant, mais digne, envers les Turcs.

[34] A. Veress, *o. c.*, p. 179—190.

DOCUMENTE INEDITE PRIVITOARE LA SITUAȚIA ȚĂRILOR ROMÂNE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI XVII

DE

VIORICA LASCU

Printre documentele de mare valoare păstrate în Arhiva de Stat din Lucca se află un mănunchi de acte privitoare la situația țărilor române la sfîrșitul secolului al XVII-lea. Ele aparțin arhivei cardinalului Buonvisi și au mai fost semnalate de curînd[1].

Francesco Buonvisi, ilustrul fiu al orașului Lucca (1626—1700), descendentul unei vechi familii cu rădăcini în secolul al XI-lea, după ce a primit primele elemente de educație umanistică în orașul natal, își continuă studiile la Roma, sub supravegherea unchiului său, cardinalul Girolamo Buonvisi, care îl introduse în cercurile cele mai culte și rafinate ale Urbei, la curtea papală și îl duse în suita sa la Paris, într-o misiune pe lîngă Ludovic al XVI-lea. De foarte tînăr, deci, pe de-o parte se formă în spiritul dragostei pentru autorii clasici, în a căror lectură își găsi întotdeauna destindere și desfătare și de la care își însuși eleganta simplitate de stil a scrisorilor sale, pe de altă parte fu inițiat în arta diplomatică a Vaticanului. Aceste note, adăugate trăsăturilor naturale ale caracterului său: inteligență pătrunzătoare, fermitate în hotărîri, discreție și prudență, mare putere de muncă, îl destinară unei strălucite cariere diplomatice, paralelă cu ascensiunea pe treptele ierarhiei eclesiastice. Numit, în anul 1670, episcop și nunțiu la Köln, în octombrie 1672 nunțiu la Varșovia, în august 1675 nunțiu la Viena, unde, în septembrie 1681, primi bereta de

---

[1] Viorica Lascu, *Situația Țării Românești în 1688 într-un raport inedit al generalului Federico Veterani*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Historia, fasc. 2, 1967.

Mulțumesc profesorului Gino Arrighi care mi-a semnalat existența unora dintre aceste documente și profesorului Raoul Manselli care s-a îngrijit de microfilmarea lor; de asemenea directorului arhivei, Dr. Domenico Corsi, pentru înlesnirile pe care mi le-a oferit în cursul cercetărilor pe care le-am efectuat în Arhiva de Stat din Lucca.

cardinal, rămase aici, într-o vreme de mare cumpănă pentru Europa, pînă în august 1689, cînd se întoarse la Roma. Ultimii zece ani care îi mai rămăseseră îi trăi la Lucca, unde se dedică diecezei sale[2].

Imensul material documentar cuprins în partea a doua a Arhivei Buonvisi (partea întîia cuprinde actele familiei, între secolele XVI—XIX, precum şi ale altor familii din Lucca), constă tocmai din corespondenţa cardinalului Francesco din anii nunţiaturilor sale[3]. Pe lîngă cele cîteva foi rămase din autobiografia sa, ciornele autografe ale scrisorilor sale oficiale şi particulare şi scrisorile primite de la Secretariatul de Stat al Vaticanului, de la Curţile din Varşovia şi Viena şi de la personajele cele mai marcante ale vremii, printre filele celor 69 registre sînt numeroase foile informative *(Avvisi)*, rapoarte adresate lui sau copii ale rapoartelor ce îl interesau şi scrisori particulare, care toate contribuie să arunce lumină asupra evenimentelor politice, militare şi ecleziastice, la desfăşurarea cărora nunţiul Buonvisi a participat.

În sfera intereselor sale ocupau un loc important ţările române. Adesea în scrisul mărunt al ciornelor sale găsim referiri la Moldova şi Valahia şi nu rare sînt actele intrate în arhiva sa care privesc istoria noastră. Dintre acestea prezentăm deocamdată următoarele 12 documente: un schimb de scrisori cu Şerban Cantacuzino, o scrisoare a stolnicului Cantacuzino; un *Avviso* al domnitorului moldovean privitor la intenţiile turcilor; patru scrisori privitoare la preotul moldovean Bărcuţă şi patru rapoarte ale misionarilor catolici din Moldova, în speranţa că vom putea pune la dispoziţia cercetătorilor şi celelalte documente de interes pentru istoria patriei noastre din arhiva Buonvisi.

*

În ziua de 14 februarie 1684 Şerban Cantacuzino înmîna contelui Ladislau Csáky, împuternicitul imperial, o scrisoare adresată nunţiului

[2] Pentru biografia lui Buonvisi vezi: Tommaso Trenta, *Memorie per servire alla storia politica del cardinale Francesco Buonvisi patrizio lucchese.* I, II. Lucca, Francesco Bertini, 1818; Domenico Corsi, *Note illustrative delle scritture di Francesco Buonvisi* (In: Inventario del. R. Archivio di Stato in Lucca, vol. V, Archivi gentilizi. Pescia, A. Benedetti, 1946); Anna Maria Trivellini, *Il cardinale Francesco Buonvisi nunzio a Vienna (1675—1689).* Biblioteca dell'Archivio Storico Italiano, VII. Firenze, L. Olschki, 1958. Sînt încă neutilizate informaţiile cuprinse în ms. 1 (B 1) din biblioteca Brukenthal din Sibiu „*Relatione de la Corte di Roma*". Relatarea, scrisă în preajma conclavului din 1700, cînd era considerat „papabil" şi cardinalul Buonvisi, nu are caracterul panegiric al lucrărilor citate mai sus.

[3] D. Corsi, *o. c.*, p. 101. Materialul nunţiaturilor se păstrează în Arhivele Vaticanului. Partea privitoare la Buonvisi a fost editată în mică parte de Max Immich, *Vorgeschichte des Orleans'schen Krieges. Nuntiaturberichte aus Wien und Paris 1685—1688.* Heidelberg, Carl Winter, 1898. Corespondenţa oficială a lui Buonvisi din timpul nunţiaturilor de la Köln şi Varşovia se găseşte în: Furio Diaz, *Francesco Buonvisi, Nunziatura a Colonia,* I, II, Roma, 1959, Istituto Storico Italiano per l'età moderna e contemporanea, Fonti per la Storia d'Italia. În aceeaşi colecţie: Furio Diaz, Nicola Carranza, *Francesco Buonvisi, Nunziatura a Varsavia,* I, II, Roma, 1965.

Fig. 1 — Francesco Buonvisi (după gravura care ilustrează manuscrisul „Relatione de la Corte di Roma“ din biblioteca Brukenthal din Sibiu).

Buonvisi[4]. Csáky făcea unul din obișnuitele sale drumuri între Viena, Varșovia și București[5].

În concurența expansionistă dintre Austria și Polonia în cadrul taberei creștine[6] și dintre creștini și Imperiul otoman, Țara Românească ocupa o poziție-cheie. Solicitat din toate părțile, Șerban fu „omul de chibzuială fină și sigură care se cerea atunci cînd la hotarele noastre se ciocneau două împărății, ale căror oștiri trebuiau deopotrivă înlăturate de pe pămîntul Țării Românești"[7]. Atitudinea sa prudentă în delicata poziție în care se afla fu înțeleasă de nunțiul din Viena, care avea tocmai misiunea de a menține echilibrul între Austria și Polonia, pentru a cărui realizare se trudise atît de mult[8].

Emisarul împăratului Leopold, Csáky, trebuia să trateze cu Șerban trecerea sa în tabăra creștină[9]. În vizita sa în Muntenia constatase o vie dorință de a se face acest pas, dar numai cu condiția unei asistențe eficiente. Buonvisi îl informă pe ambasadorul venețian de „la migliore disposition de quei popoli di scuotere il giogo Turchesco, quando venissero assistiti"[10]. El știa aceste lucruri din scrisoarea lui Șerban; le citise mai mult printre rînduri, căci o elementară prudență îl împiedicase pe domnitor să le scrie, cu atît mai mult că Csáky urma să-l informeze pe cardinal prin grai viu de cele văzute și auzite. Șerban știa, din reputația pe care și-o cîștigase Buonvisi prin acțiunea sa fermă și ponderată pentru realizarea coaliției creștine[11], că se putea bizui pe acesta, și nu se înșela.

Scrisoarea stolnicului Cantacuzino[12], din 9 aprilie 1684 (după datarea arhivarului), denotă relații anterioare, mai îndelungate și mai familiare[13], cu nunțiul Buonvisi („... *continua* erga me et parvam nostram Domum, Eminentiae Vestrae benevolentia et humanitas ...").

Spre deosebire de discreția fratelui său domnitor, Constantin stolnicul își permite cele mai categorice și indiscutabile formule de credință și sinceritate față de împărat, „Domino nostro clementissimo", atît din partea sa cît și a familiei sale. Caracterul personal al acestor declarații, care deci nu îl angajează pe Șerban, ni se pare că rezultă clar din subli-

---

[4] Anexa I.

[5] Virgil Zaborovschi, *Politica externă a celor trei principate ... de la asediul Vienei pînă la moartea lui Șerban Cantacuzino și suirea pe tron a lui C. Brîncoveanu*, București, 1925, p. 57—58.

[6] *Ibid.*, p. 59.

[7] Nicolae Iorga, *Viața și domnia lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, Buc., 1914, p. 27.

[8] T. Trenta, *o. c.*, I, p. 162; II, p. 17.

[9] *Istoria României*, III, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1964, p. 202.

[10] V. Zaborovschi, *o. c.*, p. 57 n. 2.

[11] T. Trenta, *o. c.*, I, p. 25.

[12] Anexa II.

[13] Cf. Corneliu Dima-Drăgan, *Biblioteca unui mare umanist român: Constantin Cantacuzino Stolnicul*, Buc., CSRCA, Consiliul Așezămintelor Culturale, 1967, p. 23.

nierea: „parvam nostram domum“ și „me minimum et exiguam nostram familiam“.

În ceea ce privește ușurința și eleganța cu care mînuia limba latină, nu surprind din partea unui fost student al universității din Padova, care avea în biblioteca sa și o serie de manuale de corespondență de cancelarie[14].

Încrederii pe care i-o arăta Șerban, Buonvisi îi răspunse[15] nu numai prin cuvinte de caldă prețuire și asigurări de devotament, ci printr-o efectivă acțiune diplomatică în favoarea domnitorului muntean. În aceeași zi în care răspunse scrisorii lui Șerban (13 mai 1684) — ciornele se succed pe aceeași filă — îi scria și regelui Poloniei, ca răspuns la scrisoarea pe care acesta i-o încredințase tot lui Csáky, în 27 martie 1684, pentru a-l informa că susținuse pe lîngă Curtea din Viena propunerea făcută de Sobieski în favoarea principelui valah[16].

Buonvisi avea să sprijine punctul de vedere al lui Șerban și în alte împrejurări (cînd află planul secret al Vienei de a încorpora Țara Românească în regatul ungar, insistă să nu i se ia independența, ci să se continue numai să i se ceară tribut[17]). Prestigiul lui Șerban, bine consolidat din timpul asediului Vienei, crescu mereu în ochii nunțiului Buonvisi, care vedea în el un „pivot“[18] al himericei cruciade pe care ar fi vrut să o organizeze împotriva turcilor[19]. În corespondența sa din anii următori, Buonvisi sublinia mereu neclintita hotărîre a Vienei de a nu ceda Poloniei Valahia, chiar dacă în ceea ce privește Moldova este dispusă să facă concesii[20]. Poate Buonvisi nu era străin de această decizie.

Nu este lipsit de interes să subliniem că, într-o scrisoare adresată secretarului de Stat al Vaticanului, cardinalul Cybo, Buonvisi amintește de primejdia unei invazii tătare, în cazul înfrîngerii moscoviților, prin „la via della Moldavia e del Marmuressio“[21], folosind varianta românească a numelui provinciei.

Cît despre Csáky (în corespondența lui Buonvisi se folosește forma *Czacchi*, în a stolnicului *Chiaki*, Șerban îl numește *Zacchi*, în „Socotelile Brașovului“ e numit *Zackius*)[22], el a continuat mult timp să facă legătura între Viena, țările române și Polonia. Misiunea lui era „sollecitare

[14] *Ibid.*, p. 161.
[15] Anexa III.
[16] Archivio Buonvisi, parte II, filza 20, no. 139.
[17] V. Zaborovschi, *o. c.*, p. 58, n. 3.
[18] *Ibid.*, p. 80.
[19] T. Trenta, *o. c.*, II, p. 64.
[20] Archivio Buonvisi, parte II, filza 27, no. 218 și 237.
[21] Archivio Buonvisi, parte II, filza 25, no. 285. Cf. precizarea pe care o face stolnicul Cantacuzino pe marginea „Întrebărilor“ lui Luigi Marsigli: „Non Marmaros, ma Maramuros“, în: Const. Cantacuzino, *Opere*, publicate de N. Iorga, Buc., Minerva, 1901, p. 49.
[22] N. Iorga, *Socotelile Brașovului și scrisori românești către sfat în sec. XVII*, Buc., Acad. Rom., 1899, p. 126.

quei popoli, e concentrare (sic!) il modo di assisterli"[23], să obțină „l'amicizia"[24] (alianța lui Șerban), „intelligenza e concerti con Valachi"[25] și va avea chiar misiunea de a o ocroti pe văduva lui Șerban[26].

*

Dacă scrisoarea lui Șerban din 1684 este caracterizată prin tonul ei reținut, este mai mult decît explicit acel *Aviso del Signor Prencipe di Moldavia tradotto dalla lingua moldava*[27] pe care îl păstrează arhiva Buonvisi. Nu este datat; poartă, cu semn de întrebare, data de 1684, atribuită de arhivar. De fapt este redactat în ianuarie 1673, iar autorul este Ștefan Petriceicu, atunci Domn al Moldovei.

Într-adevăr, în acest timp domnitorul moldovean îl informează și pe regele polon despre intențiile turcilor și propune aceeași grandioasă alianță împotriva păgînilor, despre care este vorba și în prezentul document[28].

În acest *Aviso*, pe de-o parte, domnitorul îl informează pe nunțiu despre intențiile războinice ale turcilor față de Polonia, avînd ca țintă Gdańsk, țintă care este de-a dreptul o obsesie pentru sultan („... il Gransignor ... nel mangiare e bevere, non parla d'altro che della detta città di Dantziga"); pe de alta, sugerează acțiuni utile creștinilor: bucuros de înțelegerea realizată între regele polon și confederați — în bună parte meritul străduințelor lui Francesco Buonvisi[29] — recomandă constituirea unei ligi care să înglobeze pe ruși și pe ceilalți creștini — sentimentele pro-creștine ale principelui Transilvaniei le cunoaște —, care să aibă inițiativa atacului; antrenarea cazacilor de pe Don, cărora trebuie să li se facă toate concesiile, a perșilor și a tătarilor calmuci și camuci, pentru deslănțuirea unei ofensive concentrice și simultane, care ar duce la pulverizarea forțelor turcești. Se mai face apel la intervenția papii pe lîngă venețieni, pentru a-i determina și pe aceștia să lupte împotriva turcilor. Domnitorii moldovean și muntean, care sînt înțeleși, i-au prevenit pe toți vecinii lor creștini să fie gata de luptă, dar se așteaptă asigurările împăratului că va ataca și el. Și Ucraina ar putea fi cîștigată, dacă i s-ar promite de către Hanenko și cazacii săi tot ceea ce dorește. Și, în sfîrșit, o rugăminte a domnitorului și a boierilor, ca familiile lor să primească azil în împrejurimile orașelor Strij și Halici.

Pe lîngă amploarea planului strategic pe care domnitorul îl prezintă și pe lîngă sublinierea patetică a urgenței acțiunii („la ultima ruina della Cristianità"), impresionează o recomandare pe care o face: „Si l'Armata

[23] V. Zaborovschi, *o. c.*, p. 57, n. 2.
[24] *Relationes Buonvisi*, p. 23, 1686, la V. Zaborovschi, *o. c.*, p. 80.
[25] *Colecția Hurmuzaki*, IX[1], 327, 7. IV. 1686. La V. Zaborovschi, *o. c.*, p. 81 n. 7.
[26] N. Iorga, *Documente privitoare la Constantin Vodă Brîncoveanu*, Buc., 1901, p. 85.
[27] Anexa IV.
[28] Ioan Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a Țărilor Române la sfîrșitul sec. XVII*, Cluj, Cartea Românească, 1933, p. 24.
[29] *Ibid.*, p. 21; T. Trenta, *o. c.*, p. 162.

di Pologna a dissegno d'entrar in Moldavia e Valachia, bisogna che si comporti cum modestia grande, per non irritar quella Natione". În ciuda tuturor vicisitudinilor şi umilinţelor pe care românii le-au suferit în cursul multor veacuri, simţul lor de demnitate a rămas neştirbit. Umilinţele pe care le suporţi cînd ţi le impune cu puterea armelor un duşman declarat întărîtă cînd vin din partea unui „aliat"; şi românii nu o dată au avut contact cu armata polonă[30]! Iar a cuprinde pe moldoveni şi pe munteni împreună în „quella natione" — neamul acela — înseamnă o recunoaştere, încă subconştientă, a identităţii naţionalităţii lor.

*

Deşi documentele care urmează a fi prezentate au date diferite (între 1675 şi 1689), am socotit oportun să le considerăm în ansamblu, întrucît aruncă lumină nu numai asupra stării Moldovei în acest răstimp, ci se referă în mod special la starea misiunilor catolice din Moldova. Ele completează în mod fericit bogatele colecţii de rapoarte şi scrisori similare publicate şi competent interpretate de G. Călinescu[31] şi Fr. Pall[32]. Cele mai vechi scrisori şi rapoarte Buonvisi le-a primit la Varşovia (cele din 1675), iar următoarele la Viena, unde în 2 octombrie 1675 îşi preluă efectiv funcţia în primire.

Două dintre acte sînt anonime: *Relatione della Moldavia e sua grandezza assieme con la Valachia luoghi de missionari Aplici*, intrată în arhiva Buonvisi cu no. 11, anul 1675, pe care marea asemănare a scrisului şi virulenţa tonului ne-ar îndreptăţi să o atribuim lui Bărcuţă, ale cărui scrisori sînt tot din 1675, dacă între ele nu ar fi o flagrantă contradicţie cu privire la preotul Petre Wolff (Bărcuţă) sau Golfi (raportul anonim), şi *Relatione delli Padri Missionarij de' Minori Conventuali di S. Francesco per la Moldavia e Valachia delle quali attuali si ritrovano in quelle parti*, pe care o putem data din 1687, întrucît informează că P. Del Monte, despre care se ştie că a venit în Moldova în 1663[33], are un stagiu de 24 ani neîntrerupţi în această provincie.

Gregorio Gross, originar din Baia, fu condus la Roma împreună cu Pietro Wolff din Cotnari, de către Vito Piluzio[34]. Aci studie circa patru ani; în 1668 se întoarce în Moldova, unde îl găseşte prefect pe Bărcuţă. Deşi paroh la Baia, Gross stă mai mult la Suceava. În 1675 este la Bacău, cu Bărcuţă, şi se pare că muri în 1676[35].

[30] Cf. Anexele VI, IX, XI, XII *(passim)*.

[31] George Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*. (In: Diplomatarium Italicum, I, Roma, Libreria di Scienze e Lettere, 1925, p. 1—223); Idem, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*. (In: ibid., I, 1930, p. 305—514).

[32] Francisc Pall, *Le controversie tra i Minori Conventuali ed i Gesuiti nelle missioni di Moldavia*. (In: ibid., IV, p. 136—357).

[33] G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 62.

[34] Fr. Pall, *o. c.*, p. 167.

[35] G. Călinescu, *Alcune notizie*, p. 74—75.

Prieten cu Parchevich și Bărcuță, alcătuiau un „triumviratus“[36] care îngreuia activitatea misionarilor franciscani.

În scrisoarea adresată la 8 martie 1675[37] nunțiului Buonvisi la Varșovia, scrisă de Gross din încredințarea catolicilor băcăuani (semnează nouă), la evidenta instigație a lui Bărcuță, și în cea din 21 martie, semnată de Gross[38], se descrie situația jalnică a bisericii din Bacău și se cere insistent ca vicar, apoi episcop, Bărcuță, ca fiind pământean, cunoscător al limbii și realităților locale, priceput și zelos.

Ioan Bărcuță — variantele numelui său sînt numeroase (*Berkuz*[39], *Bercuzzi*[40], *Burkuță*[41], *Berkuce*[42], *Bercuș*[43]; el însuși semnează cele două scrisori adresate lui Buonvisi *Berkuz* (12. III. 1675)[44] și *Bercuze* (19. IV., același an)[45]) — este bine cunoscut din vehementa sa acțiune împotriva franciscanilor din Moldova. Născut în Cotnar și avînd, după mamă, se pare, strămoși italieni[46], foarte tînăr merge la Roma și studiază în colegiul *Propagandei*[47]; la vîrsta de 23 ani, în 1658[48], se întoarce în Moldova, unde este bine primit, ca fiind din partea locului, și preia parohia din Cotnar; în 1668 se intitulează „vicario a Bacău“, pentru a se retrage în 1669, cînd vine titularul Parcevich la reședința sa; în 1672 reia titlul de „vicario generale a Bacău“. Între timp plîngerile împotriva sa sînt nu mai puțin numeroase și grave decît ale sale împotriva franciscanilor. Fu chemat și se duse la Roma, ca să se dezvinovățească în fața mons. Baldeschi, secretarul Propagandei. Drumul l-a dus prin Varșovia, în martie 1672[49], unde încă nu sosise Buonvisi, căruia i se va prezenta, se pare, la întoarcerea acasă, după ce își susținuse în fața Sacrei Congregații memoriul[50]; sau poate l-a cunoscut cu ocazia altui drum la Roma, în noiembrie 1673[51],

---

[36] Fr. Pall, *o. c.*, p. 174.
[37] Anexa V.
[38] Anexa VII.
[39] Cf. Vasile Alexandrescu Urechia, *Codicele Bandinus*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. ist. 1893—1894, 16, Buc., 1895, p. 300; G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 72.
[40] Anexa IX.
[41] Fr. Pall, *o. c.*, p. 184, n. 2.
[42] Parohul Dési din Cotnari. Cf. G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 424—425.
[43] Vladimir Ghica, *Scrisoarea unui preot catolic pământean din veacul al XVII-ea*, în *Revista Catolică*, 1912, I, 4, p. 578 *sqq.*
[44] Anexa VI.
[45] Anexa VIII.
[46] Frangule sau Frangula din Hîrlău. Cf. G. Călinescu, *Altre notizie*, p. 424.
[47] Fr. Pall, *o. c.*, p. 179. Cf. G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 72; spune că a studiat în *Collegio Sant'Apollinare*.
[48] G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 72; Fr. Pall, *o. c.*, p. 167. Dar în Anexa VI, datată din 1675, se spune că „ha servito anni 13 nella missione“ — deci că s-ar fi întors în 1662.
[49] *Ibid.*, p. 177.
[50] *Ibid.*, p. 179.
[51] *Ibid.*, p. 182.

cînd îl însoţi pe Parcevich[52]. Se reinstalează la Bacău, unde mai este în 1682[53]; în 1687 îl găsim refugiat în Transilvania unde, după informaţiile lui Fra Volpone, ar fi stat 6 ani[54]; în 1692 e iarăşi la Roma, cu unul din numeroasele sale memorii[55]; de astă dată vîrsta a mai atenuat violenţa tonului; în 1694 mai trăia în Moldova şi pretindea să i se dea lui parohia din Iaşi[56].

Acuzele ce i se aduceau lui Bărcuţă erau multe şi apăsătoare: că se ocupă, prin intermediul fraţilor săi, de afaceri[57], „circa il zelo della fede vivano mediocriter"[58] (el şi Gross), „per causa di questi doi preti li nostri cattolici sono in opprobio"[59], că se amestecă în chestiuni oficiale, că „li scandali poi, che giornalmente si comettano da .. D. Gio. Batt.a Berkuze sono şi enormi, che causano pregiudizio alla fede"[60]. Sînt şi voci care îl apără: prefectul Rossi insistă pe lîngă Congregaţie să îl retrimită la Cotnari, „per essere nationale et ancora per rispetto della lingua nativa"[61], iar secretarul Domnului, Kienarski, îi dă o scrisoare de recomandaţie către cardinalul Urbano Cerri, la Roma, cu care să se dezvinovăţească[62].

Pe de altă parte Bărcuţă aruncă în seama misionarilor aceleaşi acuze care i se aduc lui[63]; chiar şi lui Vito Piluzio, misionarul cu viaţă exemplară şi spirit de sacrificiu, care timp de 30 ani s-a devotat credincioşilor săi şi a căutat să se apropie de ei, învăţîndu-le atît de bine limba încît a tradus în româneşte şi a tipărit la Roma un catechism[64]. Bărcuţă le mai reproşează că nu ştiu româneşte şi că nu se pot înţelege cu populaţia locală. De aceea el recomandă, în toate memoriile sale, să se recruteze un cler local, a cărui acţiune ar fi mai eficientă şi care ar fi mai economic pentru Congregaţie; în plus, de ce „altri mangino il nostro pane"[65]? Dar

[52] Acesta avea şi misiunea de a trata cu creştinii o alianţă cu domnitorii români împotriva turcilor. Cf. G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 7. Nu se mai întoarse în Moldova, căci muri la Roma în 1674. Cf. N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor*, ed. a 2-a, I, Buc., 1928; II, Buc., 1930, p. 412.

[53] G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 74.

[54] *Ibid.*

[55] *Ibid.*; Fr. Pall, *o. c.*, p. 187.

[56] G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 74.

[57] Fr. Pall, *o. c.* (Raportul lui Vito Piluzio), p. 266.

[58] Memoriul lui Vito Piluzio, la Fr. Pall, *o. c.*, doc. XXIII, p. 266.

[59] *Ibid.*

[60] Vito Piluzio, la G. Călinescu, *Altre notizie*, p. 455.

[61] Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 73.

[62] *Ibid.*

[63] Cf. Anexele VI şi VII; Fr. Pall, *o. c.*, p. 179, doc. XXXI.

[64] Tipărit la Roma în 1677; este a doua carte românească tipărită cu litere latine, pentru care Vito Piluzio a trebuit să inventeze un sistem ortografic propriu Cf. Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania. Studi e ricerche*, Bucureşti, Sfetea, 1916, p. 78 *sqq*. Pentru prietenia lui cu Miron Costin p. 68 *sqq*. Catechismul lui Piluzio a servit nu numai misionarilor care acţionau în Moldova, ci şi mult mai tîrziu, cercetătorilor italieni care voiau să ne cunoască limba. Cf. *Alcuni scritti del dott.* Carlo Cattaneo, I, Milano, 1846, p. 171.

[65] G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 74 n. 2.

Bărcuță nu știa — sau simula că nu știe — că și Piluzio se străduia tocmai în același sens[66].

În scrisoarea din 12 martie 1675 Bărcuță îi scrie nunțiului din Varșovia[67], căruia îi promisese că își va da toată silința să-și facă datoria, pentru a repeta cu bine cunoscuta sa vehemență obișnuitele teme: că misionarii își văd de afacerile proprii și neglijează interesele duhovnicești și materiale ale bisericii, că îi părăsesc pe credincioși mai ales acum, în vremuri de restriște, cînd populația s-a refugiat în păduri, că toți, de la domnitor pînă la cel mai modest moldovean, sînt mulțumiți de el; se scuză pentru întîrzierea cu care îi trimite scrisoarea din cauza incursiunilor tătare, îl roagă să-i scrie prin intermediul negustorilor armeni și să îl susțină în fața Congregației.

Aceleași lucruri le repetă și în a doua scrisoare (din 19 aprilie 1675), de teama că cea precedentă nu va fi sosit la destinație.

Relatione della Moldavia e sua grandezza assieme con la Valachia luoghi de missionarij Apostolici[68] este o sumară prezentare a terenului de activitate a misionarilor catolici. Subliniem că, referindu-se la ambele principate, autorul folosește expresia „nel una et altra Valachia", care ne amintește de misionarul Francesco de Castro, în 1640, comisar „utriusque Valachiae"[69], sau de titlul lui Mihai Viteazul, folosit de Bandini[70], „princeps utriusque Valachiae".

Pentru a arăta părăginirea bisericii din Bacău, folosește termeni ca „covile di colombi e civette", „stalla", care sînt un ecou al stilului lui Bărcuță.

Raportul din 1687[71] enumeră pe minoriții conventuali care activează în Moldova. Atît aceștia, cît și cei din raportul precedent, sînt bine cunoscuți din numeroase documente, mai ales din bogatele colecții publicate de Călinescu și Pall.

Mult mai ample și bogate știri asupra stării Moldovei sînt în rapoartele lui Fra Antonio Giorgini, din 1688, și al lui Fra Francesco Antonio Rensi, redactat în al zecelea an al activității sale misionare în Moldova[72], deci în 1689.

Față de starea prezentată de Bandini în 1648, situația s-a ameliorat din punctul de vedere al activității misionare, căci acum activează o „echipă" mai vrednică: pe lîngă autorii celor două rapoarte, merită să fie

[66] Fr. Pall, *o. c.*, p. 167.

[67] Nu este prima dată că nunțiul din Varșovia este chemat să arbitreze o situație neclară în Moldova. Cf. Carol Auner, *Începutul episcopatului de Bacău*, în *Revista Catolică*, 1912, I, 3, p. 383—408; Fr. Pall, *o. c.*, p. 179.

[68] Anexa IX.

[69] G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 312.

[70] *Codicele Bandinus*, p. 41.

[71] Anexa X.

[72] Fr. Pall, *o. c.*, p. 185, stabilește că a venit în Moldova în 1679.

menţionaţi — şi în primul rînd — amintitul Vito Piluzio şi Giovanni Battista Del Monte.

În schimb, condiţiile generale ale Moldovei sînt cu mult mai grave. După căderea Cameniţei în mîinile turcilor, Moldova a devenit drumul de trecere al acestora; împresurarea Vienei, cu impresionanta concentrare de trupe de diferite provenienţe, şi mai ales întoarcerea acasă a armatelor dezorganizate au prilejuit o adevărată devastare a Moldovei. Ambii relatatori prezintă jalnicul tablou al unei ţări pustiite de neîntreruptele incursiuni: oraşele şi satele părăsite, populaţia retrasă în păduri, ţinuturi complet deşarte, biserici jefuite şi peste tot numai ruine.

Antonio Giorgini[73] a venit, se pare, în Moldova în 1675: cel puţin la această dată Vito Piluzio scrie din Vignanello[74] că e iminentă plecarea sa spre Moldova împreună cu Antonio Giorgini da Torre. La data redactării raportului avea deci, în urma sa, treisprezece ani petrecuţi în peregrinări cu toiagul în mînă în toate colţurile Moldovei şi Bugeacului[75]. De aceea nu numai că îşi poate permite să dea o descriere minuţioasă a ţării, să aprecieze distanţe, să indice punctele de poştă şi de vamă, inclusiv cel de pe podul de pe Milcov, să sugereze punctele strategice care, după părerea sa, ar trebui fortificate, să cunoască starea materială a locuitorilor şi numele unor demnitari şi episoade din istoria recentă a Moldovei, ci chiar să polemizeze cu geografii care cartografiază regiuni pe care nu le cunosc şi deci trec pe hărţi greşeli. Raportul lui Fra Giorgini, clar, sistematic, minuţios, documentat şi verificat (de mai multe ori subliniază „cum am văzut chiar eu în mai multe rînduri") este scris şi cu talent literar. Descrierea Tîrgului Frumos, acum numai ruine, cu palatul ridicat de principele *Basilio;* apoi, trecînd Siretul, cele cinci sate; panorama asupra Transilvaniei, odată trecut pasul Oituz („si scopre come in un bellissimo teatro la bella Transilvania dalla parte di Trium Sedium"), îi măresc valoarea. E plin de savoare un amănunt: pentru a străbate un codru, către Donești, îţi trebuie un ceas de vreme, cu riscul de a fi jefuit de tîlhari; afară de cazul că eşti „un povero frate, come sono io, che non hebbi questo timore"!

Poate pentru descrierea completă şi plastică şi informaţiile utile pe care Fra Giorgini le dă, nunţiul Buonvisi a scris cu mîna sa pe foaia de titlu: „Scritture da portare a Roma". Întîmplarea a făcut însă să ajungă la Lucca.

Fra Francesco Antonio Rensi[76] din Stipite (Roma) face parte dintre misionarii aduşi în Moldova de Vito Piluzio în 1679. El fu al doilea conventual paroh în Iaşi după plecarea iezuiţilor. Fu foarte iubit şi de credincioşi şi de Domn (Constantin Cantemir) şi de boieri (fu prieten mai

[73] Anexa XI.

[74] G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 32.

[75] Avusese şi misiuni diplomatice din partea împăratului către Constantin Cantemir. Cf. Pall, *o. c.*, p. 187 n. 5.

[76] Aşa se semnează foarte clar în manuscrisul nostru; în diferitele documente publicate se găseşte varianta Renzi.

ales cu Velicico, fratele lui Miron Costin). Se dezvinovăți de acuzele aduse lui de Fra Angelini și în opera sa de reconstruire a bisericii catolice din Iași fu ajutat și prin daniile protectorilor săi „schismatici"[77].

Dacă descrierea țării este mai puțin completă în raportul lui Rensi[78] decît în al lui Giorgini, în schimb aici găsim informații privitoare la conducerea statului, la relațiile cu Imperiul otoman și sugestii prețioase date superiorilor săi ecleziastici privitoare la calitățile pe care trebuie să le aibă un misionar, la obligațiile sale și la ajutoarele financiare care pot să le fie transmise prin intermediul nunțiului din Viena și al comandantului militar austriac din Brașov.

Avînd în vedere mica diferență de dată a acestor din urmă două rapoarte și varietatea informațiilor pe care le furnizează, putem considera că ele se completează.

Interesul pe care cardinalul Buonvisi l-a dovedit pentru situația catolicismului în țările române se încadrează în obligațiile sale de nunțiu papal de a veghea asupra vieții religioase din sectorul încredințat lui — și s-a concretizat în Germania prin eforturile sale de a reforma viața monastică de acolo[79] —, dar mai are și o altă explicație: îi permitea să cunoască mai bine realitățile și năzuințele statelor mici, a căror poziție trăgea în balanța echilibrului european pentru care s-a străduit în anii activității sale diplomatice.

[77] Fr. Pall, *o. c.*, p. 185.
[78] Anexa XII.
[79] T. Trenta, *o. c.*, I, p. 40 sqq. și p. 60.

ANEXE*

I

1648 februarie 14, Bucureşti. Şerban Cantacuzino, domn al Ţării Româneşti, către Francesco Buonvisi, nunţiu papal la Viena.

Illu.mo Rev.mo et Eminen.mo Sig.ri Sig.ri Col.mo,

Dell'arivo dell'Illus.mo Signor Conte Ladislao Zacchi a queste parti, inviato da S.C.M. con affari importanti.mi, et urgenze considerabili, fu noto a noi il valor, prudenza, e stima grande di V.S. Emin.ma; resimo perciò gratie infini.me a S.D.M. che tutta via perserva sogge[tti] dignis.mi, et atti apunto di consultar, e regger cose, che sono a bene comun, et utile di tutta la Christianità; quali prosperi, e feliciti la Divina providenza fin al tottal compimento.

Esso sig. Conte sendo per ritornar a coteste parti, *et cum non aliud liceat, et hoc prudentibus sufficit,* dal medesimo potrà a bastanza saper tutto ciò qui corre; tanto per hora, e termino, non terminando però di vivere:

Di V. Eminenza
Pronto per sempre

Bucoresti 1684 li 14 febraio

Serbanus Cantacuzenus

Filza 54, no. 138.

---

* În transcrierea documentelor am respectat ortografia originală. Am intervenit în text numai pentru a modifica folosirea majusculelor, a accentelor şi a punctuaţiei, conform normelor moderne. Am dezlegat abreviaţiunile, păstrîndu-le numai pe cele uzuale în corespondenţa de cancelarie şi ecleziastică.

A.dum R.dum D.um = Admodum Reverendum Dominum
Aplico, Aptico = Apostolico
Bacc. = Baccelliere
B.tte = Baptistae
Cel.ne, Cels.ne. = Celsitudine
Col.mo = Colendissimo; Col.me = Colendissime
C.ne, Cong.ne, Congr.ne, Cre. = Congregatione
D. = Dominus; D.ni = Domini; D.ne = Domine
Do. = Dominatio; D.nis = Dominationis; D.m = Dominationem
D. V. S. = Di Vostra Signoria
Eminen.mo = Eminentissimo; Emin.ma Eminentissima
Ill.ma = Illustrissima; Ill.mae. = Illustrissimae; Ill.me = Illustrissime; Ills.mam = Illustrissimam
Ill.mo., Illu.mo, Illustriss.mo = Illustrissimo
Mestro = Maestro
Miss.e = Missione
Missi.o = Missionario; Miss. = Missionari
Mons.gnor, Mon Sigr. = Monsignore
P., P.d., P.re. = Padre
P.P. = Padri
R.di D.ni = Reverendi Domini
Rend.ma = Reverendissima; Rev.mae = Reverendissimae; Rev.me = Reverendissime
Rev.mo, Revess.mo = Reverendissimo
Rv.ssma = Reverendissima
S. = Santo; SS. = Santissimo
S., Sac. [Cong.ne] = Sacra
S., Sig., Sig.e = Signore; Sig.ri = Signori
S. C. M. = Sua Cesarea Maestà
S. D. M. = Sua Divina Maestà
V. = Vostra
V. S. = Vostra Signoria

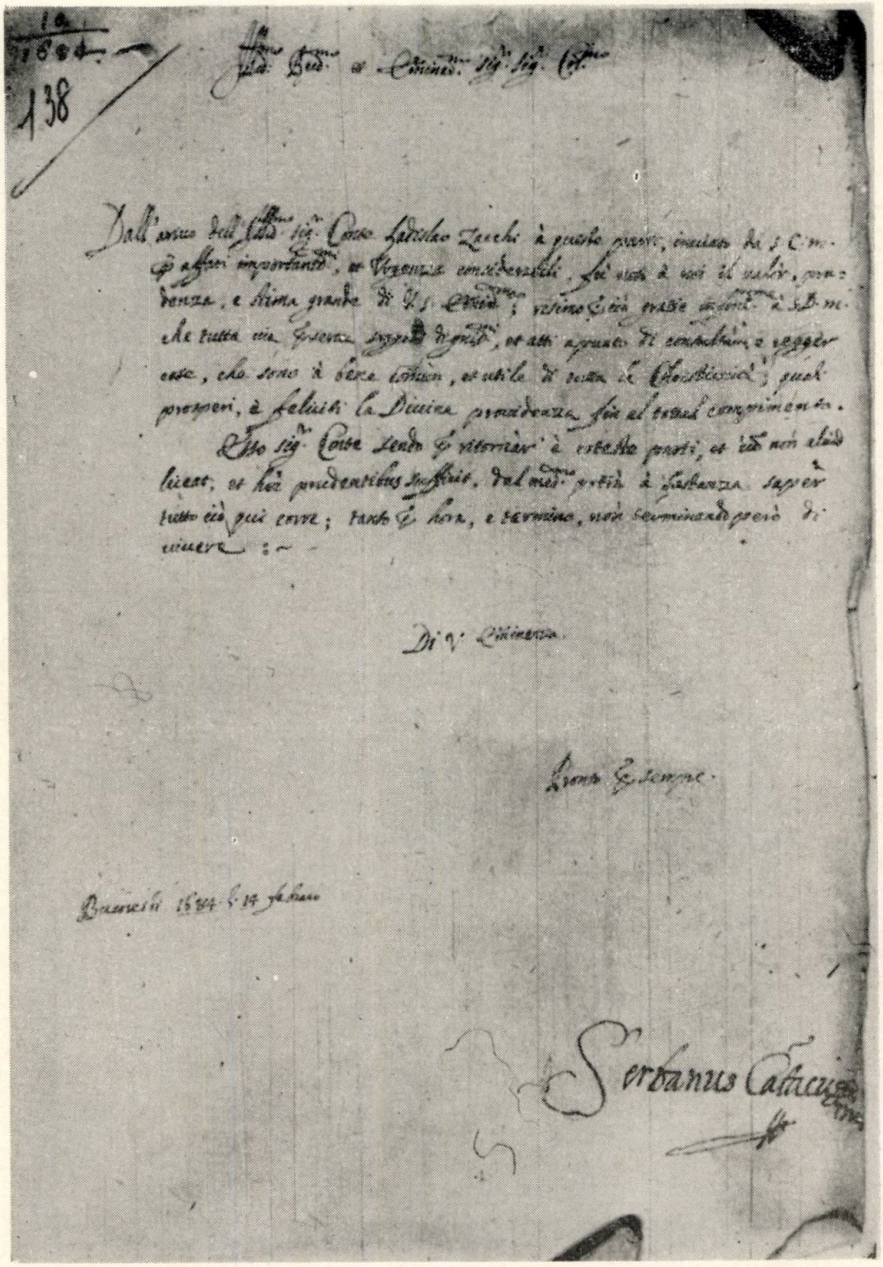

Fig. 2 — Facsimilul scrisorii lui Șerban Cantacuzino din 14 februarie 1684.

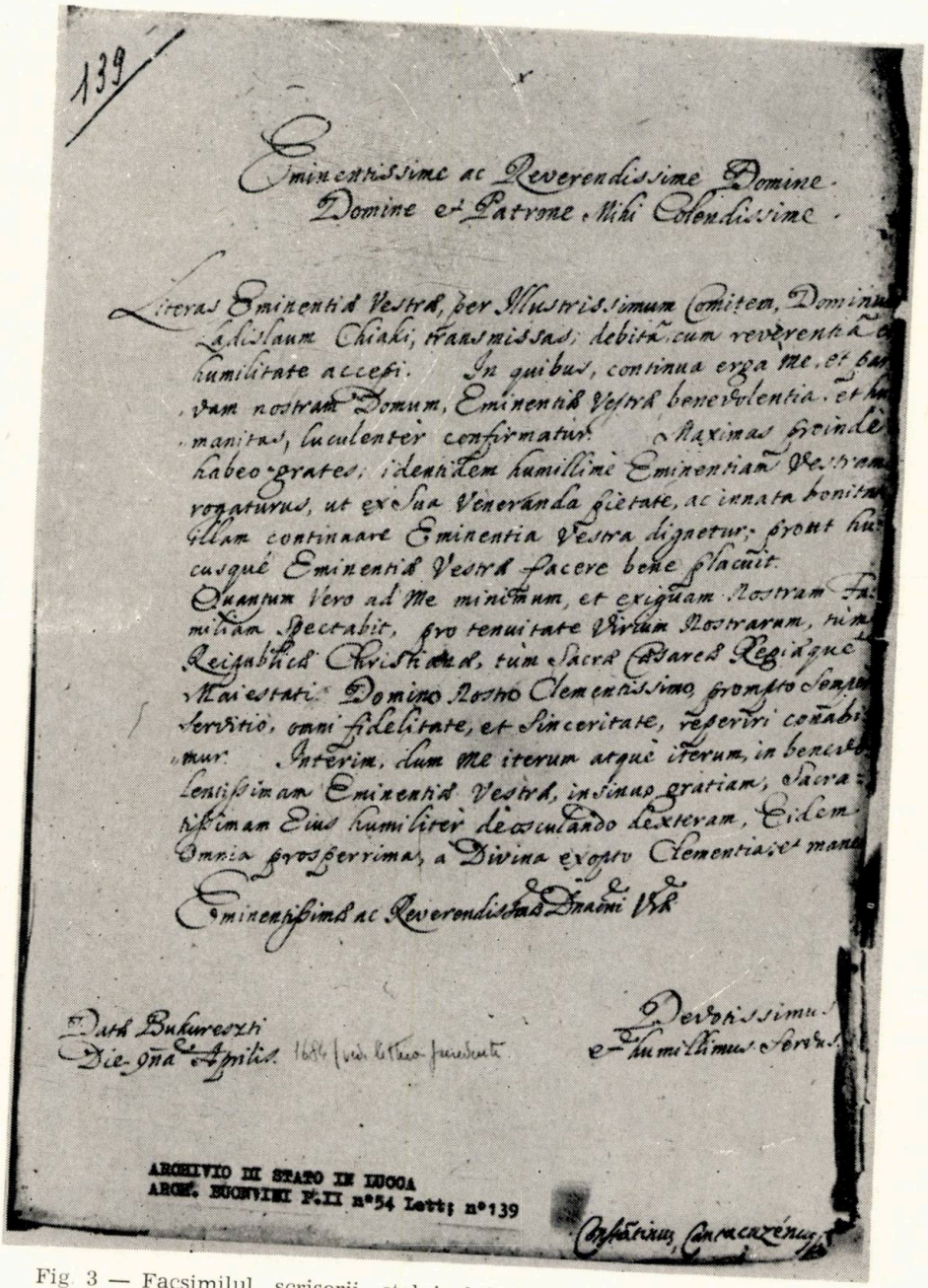

139

Eminentissime ac Reverendissime Domine
Domine et Patrone Mihi Colendissime.

Literas Eminentiæ Vestræ, per Illustrissimum Comitem, Dominum Ladislaum Chiaki, transmissas, debitâ cum reverentiâ et humilitate accepi. In quibus, continua erga me, et parvam nostram Domum, Eminentiæ Vestræ benevolentia, et humanitas, luculenter confirmatur. Maximas proinde habeo grates; identidem humillimè Eminentiam Vestram rogaturus, ut ex Sua Veneranda pietate, ac innata bonitate illam continuare Eminentia Vestra dignetur; prout hucusque Eminentiæ Vestræ facere bene placuit.
Quantum Vero ad Me minimum, et exiguam Nostram Familiam Spectabit, pro tenuitate Virium Nostrarum, tum Reipublicæ Christianæ, tum Sacræ Cæsareæ Regiæque Maiestati Domino Nostro Clementissimo, prompto Semper servitio, omni fidelitate, et Sinceritate, reperiri conabimur. Interim, dum Me iterum atque iterum, in benevolentissimam Eminentiæ Vestræ, insinuo gratiam, Sacratissimam Eius humiliter deosculando dexteram, Eidem Omnia prosperrima, a Divina exopto Clementia, et manu

Eminentissimæ ac Reverendissimæ Dnaciæ Vræ

Datæ Bukureszti
Die 9na Aprilis 1684 (vide litteras precedentes)

Devotissimus
et humillimus Servus

ARCHIVIO DI STATO IN LUCCA
ARCH. BUONVINI P.II n°54 Lett; n°139

Constantinus Cantacuzénus

Fig. 3 — Facsimilul scrisorii stolnicului Constantin Cantacuzino din 9 aprilie 1684.

II

[1684?] aprilie 9, Bucureşti. Stolnicul Constantin Cantacuzino către Francesco Buonvisi, nunţiu papal la Viena.

Eminentissime ac Reverendissime Domine Domine et Patrone Mihi Colendissime,

Literas Eminentiae Vestrae, per Illustrissimum Dominum Comitem Ladislaum Chiaki, transmissas, debita cum reverentia et humilitate accepi. In quibus continua erga me et parvam nostram Domum, Eminentiae Vestrae benevolentia et humanitas luculenter confirmatur. Maximas proinde habeo grates; identidem humillime Eminentiam vestram rogaturus, ut ex Sua veneranda pietate, ac innata bonitate, illam continuare. Eminentia Vestra dignetur, prout hucusqe Eminentiae Vestrae facere bene placuit.

Quantum vero ad me minimum et exiguam Nostram Familiam spectabit, pro tenuitate virium nostrarum, tum Reipublicae Christianae, tum Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestati, Domino nostro Clementissimo, prompto semper servitio, omni fidelitate, et sinceritate, reperiri conabimur. Interim, dum me, iterum atque iterum, in benevolentissimam Eminentiae Vestrae insinuo gratiam sacratissimam, Eius humiliter deosculando dexteram, Eidem omnia prosperrima, a Divina exopto Clementia, et maneo Eminentissimae ac Reverendissimae Dominationi Vestrae.

Datae Bukureszti

die 9-a Aprilis

Devotissimus et humillimus servus

Constantinus Cantacuzenus

Filza 54, no. 139.

III

1684 mai 13, Linz. Francesco Buonvisi, nunţiu papal la Viena, către Şerban Cantacuzino, domn al Ţării Româneşti.

Lintz 13 maggio 1684
Al Prencipe Serbano Cantacuzeno
Prencipe di Valacchia

Ill.mo e Celsissimo Prencipe,

Dall'Ill.mo Sig. Conte Ladislao Czacchi mi è stata presentata la benignissima lettera di Vostra Celsitudine, ricevuta da me con somma consolazione e con pari desiderio di sempre servirlo et havendomi il Signor Conte esposto i generosi sentimenti di V. Cel.ne l'assicuro che da me saranno secondati in tutte le congiunture che si presenteranno per corrispondere alla sua confidenza e per mostrare la dovuta stima che faccio di un Prencipe che alla chiarezza di calculi aggiunge virtù tanto considerabili. Mi rimetto intanto a quello che li esprimerà in voce il prefato Sig. Conte circa l'interesse che piglio nelle cose che toccano la degnissima persona di Vostra Cels.ne alla quale prego da Dio tutte le beneditioni e mi confermo per sempre.

Filza 20, no. 138.

Di Vostra Celsitudine

IV

[1673 ianuarie?], Iaşi. Ştefan Petriceicu, domn al Moldovei, către Francesco Buonvisi, nunţiu papal la Varşovia.

Aviso del Signor Prencipe di Moldavia
tradotto dalla lingua Moldava

L'impresa del Gransignore è questa, di attacare la Pologna alla prima vera subito che l'herbe venirà, con tutte le forze, in tal maniera.

Mandar tutti li Tartari e Cosachi con Doroszen[ko][80], con li Moldavi e Valachi in Pologna, per trovar i Polachi, senza armata, sprovisti. Dopoi venirà il Gransignor colle sue forze, però senza condur seco li grossi pezzi d'artilleria e munitione, ma alla leggiera, per potere passar tutta la Pologna, e cercar li Polachi nella Prussia a Dantzica[81], perchè nel mangiare e bevere non paria d'altro che della detta città di Danzica.

Il medesimo Prencipe, rallegrandosi colli Polachi della concordia e unione fatta, desidera che si faccia una lega con Gran Duca di Moscovia, e ancora con tutti li altri Prencipi cristiani, li quali deverebero anticipare il Turco, cioè d'entrare nel suo paese, prima che lui entri in Pologna, perchè occupato questo Regno attacherà facilmente tutti li altri Prencipi cristiani.

Se si fa una lega col Moscovito, bisogna dimandar, che mandi li Cosachi del Don verso il Stretto di Constantinopoli.

Pregar il Gran Duca che mandi al Persiano, acio chè lui facci una diversione contra il Turco il quale essendo adesso diviso non potrà farli resistenza considerabile.

Mandar alli Tartari Calmuchi e Camuchi, acio chè entrino nella Crimea; per chè in tal maniera divisi li Crimesi, non poterebero dal (sic) assistenza al Gransignore.

Pregar l'Imperatore aciò facci una secreta correspondenza col Prencipe di Transilvania, per servitio della cristianità, il quale è molto amico del partito cristiano.

Pregar la Santità del Papa, aciò chè persuadi li Venetiani, di far guerra al Turco.

Avertisce il medesimo Prencipe, che ha conferenza con quello di Valachia, e che hanno mandato alli cristiani suoi vicini, aciò chè siano presto per far la guerra contra il nimico de nome cristiano, ma bisogna che sua Maestà Cesarea li assecuri che attacherà il detto nimico.

Si l'armata di Pologna a dissegno d'entrar in Moldavia e Valachia, bisogna che si comporti cum modestia grande, per non irritar quella natione.

La necessità dimanda che sua Maestà di Pologna accordi tutto alli Cosachi per ritirarli del Turco.

Si la Pologna non fa una lega col Moscovito, bisogna haver paura, che il Turco non lo facci e questo sarebbe la ultima ruina della cristianità.

Che Hanenko[82] con li suoi Cosachi vada quanto prima in Ukraina colle promesse di accordar tutto che vogliono li popoli del Ukraina, perchè il Prencipe di Moldavia ha scoperto delle genti del Doroszenko che in quest modo potrà rihavere l'Ukraina.

Al ultimo dimanda il detto Prencipe con tutti li suoi boiari, aciò Sua Maestà dia per ritirata qualche luogo, nelli contorni della città de Stryi e Halicia[83] per le mogli e fanciulli loro, li quali essendo in securo, il prencipi con li suoi subditi potrà più facilmente dichiararsi contra li Turchi.

Filza 60, no. 17.

[80] Hatmanul cazacilor, Petru Doroşenco.
[81] Gdańsk.
[82] Hanenco şi Sirco erau căpeteniile cazacilor credincioşi regelui Poloniei.
[83] Strij şi Halici, în Ucraina apuseană.

V

1675 martie 8, Bacău. Catolicii din Bacău către Francesco Buonvisi, nunțiu papal la Varșovia.

Ill.me ac Rev.me D.Dne Pre. Colme,

Nos cives Bacovienses cum totto districtu humilissimi, ac devotissimi Illme. ac Revme. Dnis Vre. oratores, rescientes de adventu Admodum Rdi. Dni. Ioanis Btte. Bercuce Vicarij nobis deputati scripsimus Illme. Dnis. Vre. de omni hic successu, post discessum Archiepiscopi; et de omni post mortem eius iniuria ab ipsius nepote Marco nobis illata, de omnique notro spirituali defectu plenam dedimus relationem, quomodo quid quid per quinquenium fuerat sacratum, audita patrui morte, capta belli occasione; eia etiam quae aucta per nos et industria nostra servata divendidit ac dilapidavit, ita ut duobus vicibus summam mille ducentorum triginta quatuor imperialium de loco exportaverit; insuper supelectilia, bona mobilia, tam ecclesiae, quam domus, patribus reformatis et in monasterio Cichiensi degentibus consignavit, et ipse omnibus in peius derelictis, fugam dedit in Transilvaniam.

Nos itaque ista videntes, et scientes evenire causa exterorum episcoporum quos a Zamoscio[84] tot mutatos novimus, qui non solum debito et pastorali zelu resarcierunt ecclesiam, cuius modo restant nudi muri, verum etiam exportarunt quid quid boni invenerunt, ita ut hodierna die nos ad tantam devenerimus miseriam, ut vix quo sacrum coelebretur habeamus.

Et lapsis modo tribus mensibus; quibus certiorem de omnibus istis Illsmam Dnem fecimus, ac supplicem de providendo, et obtinendo nobis a Sacra Cre.successore libellum dedimus: sed quia nulum habemus usque modo responsum, dubitamus quin litterae venerint ad manus Illsme. Dnis. Ideo omnes nos unanimes, uno verbo, frati benevolentia Illusme. Dnis.; cum omni demissione ac reverentia; secundas mittimus ac genuflexi rogamus, quatenus in nostris necessitatibus perbenigne nobis succurere, et pro nobis gratiose apud Sacram Cnem. interponere dignetur, ut obsolacium et inposterum quietem nostram de pastore patriota, et animarum nostrarum directore provideamur.

Rogamus, ac petimus, ut det nobis Adum. Rdum. Dum. Ioanem Baptistam Bercuce vicarium nostrum, tanquam de nobis patriotam benemeritum et peritiam rerum istius provinciae habentem, ac toti populo per multos annos; cum omni sedulitate, vigilantia, assiduitate, veritate contionibus, chatechissimo, sacramentorum administratione servientem, ita ut nemo, vel minimum quid contra obicere, in ulla re, valeat alterum parem in Provincia pro nostra spirituali consolatione adinvenire non poterimus, contenti enim sumus ipsius presentia, ipsius persona, ipsius vita, zelu, providentia, et et (sic!) ecclesiastico offitio. Eia de re iterum atque iterum Illusmam. DM. obnixe rogamus atque devote deprecamur, quatenus exaudiamur; et ita nos Illsma. Do., non solum obligatos servos, sed perpetuos apud Deum, pro felici exaltatione, oratores habebit, pro coroboratione horum publico communitatis sigillo confirmamus, et quam humilime ac diligentissime nos suo gratioso patrocinio commendamus, et quam reverenter deosculamur vestes. Datum Bacoviae die 8 Martij 1675

Michael Turich; Andreas Bartos, Ioannes Cimpul, Martinus Calara, Gregorius Boldor, Michael Bosioku, Simeon Leul, Ioannes Medvis, Stephanus Mois.

Nos subscripti affirmamus suprascripa (sic!); ego Gregorius Gross rogatus scripsi.

Filza 52, no. 31.

---

[84] Zamoyski, episcop de Bacău.

VI

1675 martie 12, Bacău. Giovanni Battista Bărcuță, vicar catolic al Moldovei, către Francesco Buonvisi, nunțiu papal la Varșovia.

Illustro.mo et Reved.mo Sigr.Prone Col.mo

Entrato che fui in paese nella Moldavia, arivai in Baia città, dove vi è una delle nostre chiese bella, che viene officiata dal P. Vito Missionario, il quale non trovandosi là, venero richiami come che in tempo di bisognio e necessità erano abbandonati et morivano senza l'aministrazione delli ss. Sacramenti, et tratenendomi alcuni giorni conforme loro desiderio, celebrando la festa della Epifania ritus antiquus, confessandosi et comunicandosi una bona parte de di quel populo, si è scorso una gran transcuragine circa le cose spirituali, provenendo dal canto del officiante il quale, come lui dice, sono 20 anni che vi è in Moldavia, et non si è applicato tanto che sappi almeno la lingua del paese, già che le altre cose non gli fa ecetto. Nelle feste dice la messa, et rare volte, fra l'asetimana[85]; Arivando a Baccovia[86] trovai P. Gregorio Gross sacerdote del paesse, il quale erà andato ivi un mese avante il mio arivo, già che Marco[87] nipote del Munsignor defonto[88], intesa la morte del suo zio, dopo haver venduto in diverse volte quasi tutto, poco niente restato, et pigliando scusa col'occasione delle rivolutioni che errano in Moldavia, in più volte ha portato tutta la supelletile, tanto della casa, quanto della chiesa: aparati del vescovo, libri apartenenti alla chiesa, scriture delli tereni, ogli sacri, et tutte queste gli ha consegnate nelle mani del guardiano, in Cik[89], contea della Transilvania, apresso stesi PP.riformati di S. Francesco. Quali sapendo esser spogliata la chiesa di tutto ciò che fa bisognio di esser officiata, ostinatamente e contro ogni ragione gli ritengono per loro et non gli vogliono rimandare et non lo faranno senza espresso comando di V. S. Ill.ma. Qui, apresso la chiesa di Baccovia, dopo esser scampato ancora Marco nipote del detto defunto Munsignor, et fugendo in Cik appresso l'istessi P.P., non è restato altro che un missale, due corporali, un calice che errà servato in una cassa, con due camisi rapeciati, quatro pianete, due senzia manipuli et stole et l'altra con differente colore. Di tutto quello che si trovava dopo la partenza del defonto arcivescovo, conforme li citadini et gli contadini della villa del monasterio affermano et dicono, non si è trovato delli animali che alora stavano in piedi, senza la multiplicatione di due anni, la terza parte; tutto ha venduto in diverse volte et ha fatto denari, con gli quali ha fatto mercantia nella Transilvania, di magniera che di quatrocento peccore, si trovano passa cento, di vacche cento, sono trenta in tutto con gli bovi, benchè si dice che son morte ancora di esse; non vi è di cinque cavalli nè meno uno, di due apisteri, restano cinquanta appi; frumento si è trovato quanto bastarà per seminare. Il resto ha venduto: mielle, butiro, casio, legumi, et per uno dei suoi parenti, come gli servanti della casa et l'istesi villani dicono, fatto il conto del prezzo della robba vendutta, ha mandato in Turchia, a Kiprovaz[90], a quei altri suoi parenti, seicento talari, che sono reali ultimamente pigliando il resto che della robba vendutta et guadagnio del molendino, che legermente si è fatto il conto con gli contadini, somma di seicentotrenta quatro reali, è passato in Sereda[91], villa nella contea din Cik, che è nella Transilvania. Dando conto gli villani che non l'anno potuto tratenere, come che era

[85] La settimana.
[86] Bacău.
[87] Cf. Fr. Pall, *o. c.*, doc. XXXIV.
[88] Parcevich. Cf. Anexa IX.
[89] Ciuc.
[90] Čiprovec, în Bulgaria.
[91] Miercurea-Ciuc

loro padrone, et che faceva mercantia nella Transilvania con quelli denari, ha fatto finta din andar a portar denari per bisognio della casa, se n'è restato là appresso Raz Stefano, suo compagnio nella mercancia, et ancora paesano. Si potrebbono riscotere, si non tutte queste cose, almeno una parte, et non resterebbe del tutto spogliata la chiesa, quando V.S. Ill. intrometesse la sua autorità, scriver al detto Marco nipote del defonto arcivescovo et alli soi compagni complici, sotto pena di scomunica, et commandare espressamente al guardiano del convento che si vede che per passione e pica non voglie render la roba di questa chiesa che, mentre che viveva il Munsigr,, faceva instanza che lo accostasse appresso sè, con molte promesse, aciò poi restasse in logo suo. Ma la sac. Congre. non ha voluto concedere tal cosa, anci proponendo io queste cose, Munsigr. Baldeschi secretario mi ha brancato. Se trovano lettere scritte dal guardiano al populo din Baccovia prometendoli *maria et montes,* sentendo la morte del Munsigr., aciò l'accetassero; et alle ville intorno, massime a questa della residenza che gli contadini non lavorino et che lassino che si guastino, perchè venendo lui le rifarebbe megliore che non sono, come il molendino, la casa etc. Si V.S. Illma. si compiacerà scrivere a Lazar Stephano, il quale come nobile catolico, farà per via di giustitia, che si restituisca si se trovarà qualche cosa, perchè, come sento, lui essendo infesto del male della mala pratica, sta molto male et gli altri soi compagni spendono et sbrigono il tutto, le lettere saran da Leopoli[92] indiriciate per via din Ungaria a Cik come a Munsignor Casimiro[93] Vic.o Aptico di Transilvania; il nostro prencipe de Moldavia[94] ha comandato che di qua parte si scrive al prencipe di Transilvania per questa causa, ma sin hora non son anco sotto scritte. Qui, nella chiesa, non si vede altro che nel magior altar una imagine della Madona, usata viechia, fatta da un citadino; del resto la pietra nuda, che con riverenza del logo pare una capanna, et apena vi è un antipendio rotto nel altare. Mormorando il populo come che questo proviene dal esser vescovi forestieri che ciercano il loro avanzo, non quello della chiesa. La chiesa, per esser situatta nella ripa di un fiume per nome Bisticia[95], che è assai corente, si ha fatto logo, indriciandossi verso essa di tal sorte, ciapando et consumando la terra talmente, che di dici parte apena è restata una, disipando la tercia parte del giardino; et a questo, non potendosi adesso rimediare, corre pericolo che la chiesa non vadi via quanto prima, alla quale cosa si è potuto prima remediare facilmente et con pochi denari. Ma il nepote del Munsignor non si nè[96] curato, dicendo che non erà sua heredità. Io cercarò fare il posibile con questi pochi contadini, ma per adesso si compicia[97] benignamente credere che non si pò fare ricapito di un denaro; gli servitori domandano la paga, chi di due anni, chi di tre anni, il molendino la[98] lassato guasto. Io del mio non posso agiutare, perchè tutto quello che ho lassato nelle mani del mio fratello si son perse insieme con quelle suoe parte. Ci hanno danegiati gli Polachi, parte Turchi, et parte gli tartari, di magnera tale che nunce[99] restato niente; gli homeni sono impoveriti, vivono la magior parte nelle selve, non hanno da mangiare, che è compassione a vedere. Gli catolici patiscono non solo nel corpo, ma ancora nella anima, per mancanza delli sacerdoti, et nuncie manco posancia di mantenerli; qui, nel teritorio di Baccovia, in diverse ville, passano di tre mila anime, senza altre cinque ville, lontano una giornata di Baccovia. Non si pò agiutare come si deve per mancanza delle cose necessarie. Quando si va in un logo, quel che resta è privo di missale, di calice et di ogli sacri. Mi son tratenuto due-tre giorni in diverse ville, per farli confessare et sovenire alli morebundi. Ho trovato ogni cosa alla pegio, non solo che sono idioti et non sanno la magior parte le orationi, ma da quatro, sei, et otto anni, non confessati,

[92] Lvov.
[93] Casimir Domokos, vicar apostolic al Transilvaniei. Cf. Fr. Pall. *o. c.*, p. 180.
[94] Dumitraşcu Cantacuzino.
[95] Bistriţa.
[96] Non se ne è curato.
[97] Si compiaccia.
[98] L'ha lasciato.
[99] Non ci è restato. Cf. mai jos: nuncie.

et tutta quasi la giuventù in vita loro; benchè son stati di questi missionari, si scusono per amor della lingua che non si sonno intezi. La Sac. Cong.ne piamente a questo effetto fa speze con li missionari, ma non si vede tropo applicatione; il padre Antonio Mondaini[100], spedito prefetto della missione in Moldavia, dal mese di agosto, per ordine della Sac. Cong.ne, dicono che se ne sta a Albajulia, nella Ungeria. In tanto qui patiscono le anime. Quale però adesso si dice che sia arivato nella Provinza et già che non si pò far altro; almeno doveressimo mantenere quei pochi nella fede che sono, come ho trovato adesso a Baia[101], et a Iasso[102] fatti sismatici alcuni. V. S. Ill.ma mi ha comando che mi porti bene et che sia solecito delle cose din questa provincia, tanto nel spirituale come temporale; ma l'invidia di alcuni non lo comportò, benchè appresso il populo qui, non potrà nocere, ma appresso Sac. Cong.ne et appresso V. S. Ill.ma, con le sue solite informationi, può discreditare, e questo si scopre il Padre Vito, il quale andava vantegiandosi che sarebbe vicario et administratore di questa residenza avante che ero arivato io in Paese. Gli populi sono contenti della mia persona, et gli stesi baroni sismatici hanno intentione di scrivere a V. S. Illma si parerà esser din bisognio, come che vogliono me, per esser paesano, et per haver un poco di pratica delle cose che passano qui. Il Sigr. Prencipe nella udienza datami, mi ha promesso tute le cose favorabili, confermando le gratie fatte da altri Prencipi alla Chiesa din Baccovia et concedendomi facultà et privilegij che sogliono dare alli vescovi, di rivedere et provedere alli difetti che occorono fra li catolici nella provincia di Moldavia. Il populo di Baccovia è semplice, non sa scrivere. Sentendo di me, avante che io arivasse nel paese, ha datto una carta sigillata, col sigillo della città, nelle mani delli sacerdoti, ad effetto che spiegassero le loro petitioni et i loro consensi, e poi fusse indriciata à V. S. Illma; che di ciò, per la malevolenza, non si sa che si è fatto. Quelli sugetti, secondo che il populo desidera del paese, non vi sono altri che tre, iò, che ho studiato a Roma, nel Collegio di Propa[gan]da, et sono più vechio; et due altri[103], quali ho io inviati in Italia et hanno studiato a Fermo nella Marca, nel Collegio della Sac. Congne. Li loro studij sono stati gramatica et poco di cosi. Et ciò so bene, che dopo Dio sta nelle mani di V. S. Illma la mia promotione appresso la Sac. Cong.ne: si se compiacerà benignamente agiutarmi, restarò perpetuo obligato oratore et col tempo si agiusterà il stato di questo populo, col divino agiuto et V. S. Illma meriterà appresso Dio. Dopo la partenza delli padri Iesuiti, tutto quel che loro posevedano per ordine del supremo, è stato confiscato. Villa, cavalle, pecore, vacche, apisteri; solo le vigne restano desolate. Et passa parola, che se gli trovano gli haverebbe fatto impicare: le cose passano con gran vigore, qui. In questi tempi di revolutione, è stata una gran trascuragine della parte delli sacerdoti verso gli populi, come si sono lamentati; non dico per passione, ma per riferire l'intentione delli populi, et aciò si possa dar rimedio da V. S. Illma. Gli populi habitavano nelle selve, dove potevano anco li sacerdoti con esso loro. Il p. Vito tuto quel tempo se n'è stato in Transilvania, racoglendo elemosine da quei nobili, col nome della chiesa di Baia; che portando bona somma di grano, et altre cose; vendendo il tutto, dicono che ne manco si è degnato dare prezo di una candella al servitio della chiesa, et in quel mentre sono morti assai senza la confessione.

P. Pietro Volff che erà restato nel mio logo a Cotnaro per pica che passava fra lui et il populo, non solo trascorava le messe et l'esortationi, ma benchè pregato molte volte, ha lassiato morire molti, non dico senza gli altri ss. sacramenti, ma senza la confessione. Vi è poi Gregorio Gross, qualle necessitato sta a Baccovia, potendo stare in altro logo; ma non ha calice, et qui non può uno sodisfare a tuti, stando il populo per diverse ville, et per dire quello che dicono gli vilani, non fa

---

[100] P. Antonio Rossi da Mondaino era în Moldova în 1663. În 1675 e numit prefect al misiunii. Pe Vito Piluzio îl găsește refugiat, cu credincioșii lui, în păduri. P. Rossi însuși e jefuit de cazaci. Cf. G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 7.

[101] Comuna Baia, jud. Suceava.

[102] Iasso, Iasse, Iassi, Jassi: Iași.

[103] Grègorio Gross și Pietro Wolff.

conto della fatiga sua. Si V. S. Illma vorà lassiare memoria del Suo nome in queste parti, promoverà appresso Sac. Cong. ne gli nostri bisogni, aciò possiamo mandare giovani di qua alli studij in Leopoli, appresso gli Padri Teatini; quelli che sogliono mandarsi a Roma, si applicavano solo al studio latino et alla lingua polaca, non alla armena, et per esser più vicino stimerei profitevole et con minor spesa della Sac. Cogne. et nostra, et havendo noi col tempo sacerdoti preparati, si agiusterebbono tutte le difere[n]ze che passano et si sodisfarebbe alla necessità del populo.

Non ho trovato nemanco le facultà della Missione. V. S. Illma farà gratia, si stimerà necessarie per adesso, farle venire da Roma. Circa le cose della casa di Baccovia, andavano con mal ordine; adesso si sono incaminate in megliore forma. Non si è potuto inviare le lettere più per tempo, perchè Baccovia è fora di strada, et di ogni occasione, massime che di quando son intrato nel paese, gli Tartari con le loro escursioni hanno fatto gran stragie, tanto nelli homini quanto nella roba, et gli homini non potevano caminare senza pericolo della loro vita. Per questo suplico V. S. Illma che mi perdoni della tardanza, et anco mi faccia gratia di qualche risposta. Di qui dificilmente si trovano occasioni, le lettere il R. P. Prefetto Aloisi le potrà consignare nelle mani del Munsigre Sufraganio Armeno, il quale le invierà a me per mezo delli Armeno mercanti, con che humilmente, et reverentemente bagio le veste di V. S. Illma et alla sua gratia et patrotinio diligentemente mi racocomando (sic!) di Baccovia gli 12 di Marzo 1675.

Di V. S. Illma et Rend.a

Qui vogliono esser tutti superiori et non dano credito alle lettere di V. S. Illma nè meno fano stima, et im particulare p. Pietro Wolff intendendosi col p. Vito, non so che pretensione habbi, che non ha nè timore, nè amore, nè vergonia, nè reverenza. Io non comincio far niente fin che V. S. Illma non mi comandarà et si degnerà ordinare che vivino con sodisfatione del populo.

Humilissimo et obligatissimo servo Gio. Battista Berkuz
Vicario di Moldavia

Filza 52, no. 30.

VII

1675 martie 21, Bacău. Gregorio Gross, misionar catolic, către Francesco Buonvisi, nunţiu papal la Varşovia.

Ill.mo et Rev.mo Sig.re Pron. Coll.mo,

Essendo già restato la residenza di Bacovia, doppo la partenza del Vescovo defonto, priva non solo de qualche vicario, locotenente, o altro ministro, ma nè meno un simplicissimo sacerdote; se non un giovane seculare suo nepote[104], quale sentendo la morte del suo zio, non solamente ha venduto l'animale per accumular denari, deli quali 600 reali ha datto a un suo parente, trovandosi qui, ma quel che è peggio, essendo un bisbiglio di Tartari, ha spogliato la chiesa, e con quel occasione è passato in Ungheria con una somma di Denari di 600 z. A. reali, et lì alcune dele paramenti si sente di haverle vendute; e così la chiesa è restata a fatto spogliata, et poverissima, come una vedeva.

Li poveri cittadini et altri circonvicini, vedendosi poi defraudati et inganati in questa fogia, trovandosi di più somersi nelle tenebre et l'oscurità del mondo, non havendo nisun socorso spirituale, mi hanno chiamato da Sociava[105] per aiutarli n'i loro bisogni et administrarli li divini sacram.ti.

---

[104] Marcu. Cf. n. 87.
[105] Suciava. Cf. Sussavia, Succiavia în celelalte documente.

Venuto che son, con ogni diligenza et solicitudine che si trova magiore, ho cominciato a servir, si nell'anime come anco nel bene della chiesa, comminciando da principij et da fondamenti in tutte le cose, non trovandosi niente, se non 30 vacche in tutto con li bovi grandi et piculi; et sopra 110 pecore, un molendino desolato et rotto dal fiume Bistriza, poco frumento che non bastarebbe per la semenza da seminare, niente altro; in somma tutto che è restato, se si vendesse, non si potrebbe sodisfar la paga deli servitori et il debito che è restato.

Doppo alcuni giorni hann'nteso che il Mon Sig.r nostro Vicario Giani Btta. Bercuce[106] s'è partito da Viena per Polonia; mi hanno pregato di scriver à V. S. Illsma comme è passato il negotio dopo la partenza et morte del vicario di Marcianopoli[107], con pregarla che si dese vera informatione del sucesso di questo loco, e che il sopra detto vicario non solo venisse ornato col detto officio, ma che si degnase la Sacra Cne, di consacrarlo vescovo di questo loco, essendo habile, et degno sopra tutti di questa provincia et anco di queli, che vengono senza la lingua non so di dove; di questa cura et carica, trovandosi anco un bisogno così grande, non havendo, che far li ogli sacri, administrare la santa cresima, benedir l'altari, calici, riconciliar cimiterij, per esser violati dalle guere, et altre cose simili; et per magior credito, hanno messo il sigilo della città lor propria et han' fatto sotto scriver ancora li loro nomi proprij. La lettera poi s'è indirizzata al Pre. D. Pietro Wolffo, acciò la facci riccapitar a V. S. Illsma, ma sin hora non s'è havuto risposta alcuna; onde dubitano d'esser smarita, o riccapitata per le mani di qualche nemico, mentre son passati 3 mesi.

Essendo adesso arrivato anco il Mon Sigr Vicario, e non consecrato, dispiace assai a questo afflitto popolo, et a noi tutti, perciò di nuovo riccorrono à V. S. Ills.ma con humili suppliche et genuflessi la pregano, che si degnasse din rapresentare gli loro bisogni alla Sacra Cne.; e che gli intercedesse la bramata gratia; e questa non solo la desidera il popolo catolico, ma ancora l'istessi schismatici; et tutti dicono in una parola, che se la Sacra Cne. manderà più vescovi foresteri, mai li accetterano, ma bensì li scacirono con gran vergogna dalla provincia, mentre non vengono per far frutto ne la vigna d'Iddio, ma per arrichirsi, et far disturbi grandi tra li popoli.

Per fine gli bascio il lembo delle Sacre Veste con ogni sommissione, con desiderarli dal cielo ogni prosperità in questa vita, nell'altra poi la felicità delli Beati. Bacovia 21 di Marzo 1675.

D. V. S. Illsma; et Rev.ma

Humilissimo et Devotiss.mo M. Gregorio Gross Misso. Aplio et...[108] di Bacovia

Filza 52, no. 32.

VIII

1675 aprilie 19, Bacău. Giovanni Battista Bărcuță, vicar catolic al Moldovei, către Francesco Buonvisi, nunțiu papal la Varșovia.

All'Illustriss.mo et Revess.mo
Patrone Clementiss.mo Munsignore
Bonvisi Nuntio Aplico nel inclito
Regno di Polonia.
Varsavia

Illmo. et Revessmo. Sige. Prone. Coldmo.,

---

[106] Giovanni Battista.
[107] Parcevich.
[108] Missionario apostolico et... (cuvîntul lipsește, manuscrisul fiind corupt).

L'invidia, la malevolenza din alcuni, hanno fatto che le mie informationi et relationi del stato di questa chiesa et chatolicismo che si trova in questa provincia, fatte e inviate parechie volte, non siano ricapitate nelle mani di V. S. Illma. Dopo che sono intrato nella provintia, quanto ho cercato con ogni diligenza che le cose siano incaminate con bon ordine in servitio di Dio et utilità di queste anime, tanto non hò potuto mai havere un bon giorno, et riposo della parte del padre Vito, et p. Pietro Volffi, gli quali ambedue facendo conventiculi publicamente seminano discordie fra le persone, et vano divulgando che le lettere fattemi da V. S. Illma siano false, et per tale vengono da essi stimate, agiungendo che la Sac. Cogne, la fatto vescovo di questa provincia et a questo fine era richemato. Tute queste pegio si sono aceze dopo che è venuto padre Antonio Rossi[109] il quale, per esser prefetto, dice haver magior autorità che il vescovo et gli homini semplici credono, et subito che è venuto in provincia a cominciato a traficare, fare mercandie, giache la Sac. Cong.e non gli dà stipendio, deve agiutarsi in questo modo, et a questo fine è andato verso gli Turchi, al Danubio, et dentro nella provincia morono in gran copia li homini senza gli ss. Sacramenti; et particularmente in Hussi dove stava il P. Gio Batta del Monte[110] di Baccovia non si pò andar agutarli (sic!) perchè è lontano quatro o cinque giornate, et non vi è con che andarvi. Io per non parer esser inconstante et per obedire alla Sac. Cogne. et à V. S. Illma. me ne sto qui, et fo quel che posso sin che mi verà altro ordine da V. S. Illma. Ma si per sorte fosse intromesso della Sac. Cong.ne alla administratione di questa cura qualche forestiere, quel che si sia, et massime di questi che di tanti anni senza applicatione alla lingua, con poco profito, si tratengono per loro interesse qui, sapendo l'intentione delli populi, quali più tosto vogliono stare senza pastore che accetare di quei inanzi vescovo foristere, per la longa esperienza già di loro havuta in loro danno et preiudicio di questa chiesa, et dico la verità, che si sarano provisti di qualcheduno contro la loro petitione, dicono che unitamente andarano avante del prencipe, et delli baroni, et non lo acceterano. Però io mi dovrei ritirare, che succedendo qualche inconvenienza, et irreverenza, non sia io in causa benchè deluso, esendo della natione come loro desiderano, et trovando io qui quel poco che haveno del propio disfato et per la guera del tutto danegiato, mi svorzo et afatigo avanzare, et acrescere la roba di questa residenza, et ho fatto il posibile con pigliare denari in prestito acciò si trovi per l'avenire da vivere, del che adesso è scarsecia; et si cognosca qualche cosa nella chiesa in servitio di Dio, qualle sin hora resta del tuto spogliata, con poca sodisfatione del populo et edificatione di quelli che vedono. Vengi poi uno al quale dovrò ceder il logo che goda delle mie fatige, et io vadi lacrimando cercandomi il pane, pieno di confusione; et le mie fatige fatte per tanti anni, sin hora, (si ben non so bene ungaro mi svorzo di instruire la gioventù le orationi in ungaro che nelle ville cusì sono aveci dire le orationi, perchè si usa parlare più ungaro che valacho) siano trascurate! Non sopongo una cosa simile, che questi spargon, benchè la Sac. Cogne. è padrona, et la Chiesa santa madre piersa. Supplico V. S. Illma, come Signore prudente et pietoso, si per sorte sarano arivata dalli malevoli qualche sinistre informationi di me, non si mova crederli subito, sin tanto che si haverà la verità.

In visceribus Christi supplico V. S. Illma., si stimerà esser iusta la petitione del populo et si io meriterei, si degni di patrocinarmi et per l'onore di Dio promoverla appresso la Sac. Cogne., che penso sarà grata a Dio per beneficio di queste anime; io, per scarico di conscienza, avertisco la VS. Illma che, del canto di noi altri sacerdoti, il stato spirituale va a male, perchè si cerca solo il proprio interese, non delle anime, sminuendosi li Catolici giornalmente. E questo proviene vogliono tuti esse capi. Però ci vogle un ordine di VS. Illma., che ogni uno atendi alla cura delle anime, non alle mercantie et altri guadagni, non dar denari con usura; il

---

[109] Vezi nota 100.

[110] După mărturia episcopului de Bacău, Dluski, Del Monte era „veramente degno d'ogni rispetto" (cf. G. Călinescu, *Alcuni missionari*, p. 63). Inteligent şi poliglot, fu utilizat de domni în diferite misiuni diplomatice. Lăsă două importante dări de seamă asupra provinciilor misionare (cf. *ibid.*).

padre Vito per haver dato denari con guadagnio non pò adesso riscoterli, et spogliato la chiesa di Baia di calice, monstranza et altri aparati, si sente gran richiami, come si sentirà meglio quando farano ricorso à VS. Illma. Et per fine ricomandandomi alla gratia di VS. Illma. humilmente bagio le veste. Di Baccovia 19 di Aprile 1675

Di VS. Illma. et Revssma.

humilissmo et obligatissmo ser[vitor]e Gio. Batta.
Bercuze vi[cari]o di Moldavia

Filza 52, nr. 33.

IX

[1675]. Raport al misionarilor franciscani din Moldova către Francesco Buonvisi, nunțiu papal la Varșovia.

Relatione della Moldavia e sua grandezza assieme
con la Valachia luoghi de missionari Aplici.

La lunghezza della Moldavia sono almeno 200 leghe; la larghezza sarà per sei giornate di camino. Vi sono delle montagne, colli, pianure e selve grandi, con fiumi navigabili.

Nel 1664 vi erano, nel una et altra Valachia, mille et trecento catholici. Hora son dispersi la maggior parte; la lingua primaria è la valacha, la ungara et poi la greca.

Il prencipe di Moldavia risiede in Iassi città, la maggior parte di legno. Li catholici quasi quaranta case, ma hora quasi dispersi per l'invasioni de pagani.

Il vescovo catholico risiede in Baccovia. La casa coperta di paglia, la chiesa come quella di Bettelem — covile de colombi e civette. Un semplicissimo altare della b.V.[111], paramenti pochi e niente adesso per la guerra. Li nepoti del Parcenich[112] presero la scopa, sì di bestiami, alvearij, vacche, buovi, porci, pollami, pecore et altri mobili venduti, con haver fatta una mola la quale è stata causa che l'acqua ha presso il corso verso il monastero con haver devorato più di tre rubbij di terra, e portato via con un horto di mille scudi, et non havendo nesuno fatta oppositione alla corrente del fiume, non passarà molto tempo che portarà via la chiesa; la città quando è pace farà cento fuochi in un monastero di scismatici, per hora sedia vacante.

Il vescovo gode una villa chiamata Trebesci[113] di 25 case o più o meno; per hora pochi studditi si vedono: terre, vigne sufficienti al vitto quando si lavorano, poi la decima. Similmente ha la cura delle anime in quel ristretto, che pure pagano come possono. Lontano da Baccovia quattro leghe vi è una terra chiamata Tatarus[114] dove sono 15 o 16 case di catholici con tre villarelle addiacenti a quella chiesa. Ivi siede il misio.o altro.

Nella terra di Baia, lontano da Baccovia 15 leghe, risiede il missionario o Prefetto della missione. In Galazzo Barlath[115] Ciuberciuk[116] risiede il miss.rio scorrendo per detti luoghi lontani da Baccovia giornate sei.

---

111 Beata Vergine.
112 Parcevich.
113 În alte documente: Trebesi. Trebiș, jud. Bacău.
114 Poate Tătărăști, jud. Bacău.
115 Bîrlad. În Anexa XI: Barlatte.
116 Ciuberciuk, Ciuberciuce, Ciburciuce: Cioburciu, pe Nistru (R. S. S. Moldovenească).

In Saboiano[117] Roma risiede il P. missionario, ma hora per esser la via publica per Camenez — tutti fuggiti. In Kottinar[118], vi sta un prete; un altro in Sussavia ma quello è membro della mis.e. Nentia [119] il medemo, ma hora abrugiata da Polachi.

In Valachia il prencipe risiede in Bugoresto[120], tutti schismatici, turchi greci et li catholici ci hanno una chiesola; vi sono 4 o 5 catholici quali vengono due o tre volte l'anno serviti da un P. Zoccolante, quale risiede in Targovisto[121], dove non è nessun catholico, solo la chiesa con alcuni sudditi schismatici, quali lavorano vigne et stabili di quel convento goduto da quel P.re da Chiprovazza, di Bulgaria Vi è una villa lontano una giornata, dove sono trenta case e più di Catholici, a quali vien servito da un p.re Zoccolante, chiamato Paulo, pure da Chiprovazzo.

Le chiese catholiche

Godono qualche cosa, ma vien amministrato dalli populi e provedono per casa et solo nella Siculea di Transilvania regolari vi sono tre luoghi de francescani osservanti quali hanno honestamente il vivere; havendo delli sudditi, come anco vengono sovvenuti con grandi elemosine dalla nobiltà et populi.

Un convento formato, dove sono sacredoti 5 o 6, due hospitii fatti da diversi nobili, dove risiedono 3 o 4 in genere sotto obedienza e derivatione d'un custode comandarà a 14 o 15 al più; fanno da loro il Capitolo.

Regolari missionarij per hora residenti

Il Pre M.ro Vito Pelutij da Vignanello Prefetto Aptico. quale ha servito anni 22.

Il Pre. Antonio Rossi da Mondaino il quale ha servito anni diece.

Il p.re Giobatta[122] del Monte Sta Maria, il quale ha servito anni dodici.

Il p.re Antonio Angelini da Campi, il quale ha servito anni dodici, et al presente servono.

Per l'amministratione dei sacramenti non si riceve cos-alcuna di rilievo.

Ognuno deve scorrere in più luoghi, essendo li poveri catholici dispersi.

Emolumenti di qualche poco di vino hanno alcuni missionarij che fanno lavorare; alcuni non hanno niente, solo d'industria e di elemosina, che per hora ogni cosa è mancato. Si mangia il pan di miglio la maggior parte del tempo. Iddio sa ogni cosa.

Preti secolari alunni della S.a Congreg.ne.

Il p.re Giobatta Berguzzi da Kottinara hora vicario aptico di Baccovia, gode qualche cosa di patrimonio, il quale ha servito anni 13 nella Miss.ne.

Il p.d. Gregorio Grossi il quale ha servito anni 7, con mortification di tutti li altri.

Il p.d. Pietro Golfi[123] haverà servito 4 incirca, con buona fama et zelo.

Il. p.d. Giovanni Tatai. Zoppo, quale fu ordinato da un vescovo polacho, debolissimo di scientia ma di vita esemplare; per hora risiede in Tatarus, vicino alla Siculea.

Chiese di pietra in Moldavia

In Baia una bellissima chiesa con bellissime pitture nelli altari. Similmente in Kottinara. In Sussavia mezza deserta.

In Baccovia quasi stalla. In Tatarus meschina, ornata d'altare et antipendio con immagini dal P. Antonio Angelini, con il fonte del battesimo et magior parte del pavimento verso l'altar maggiore. Un'altra chiesa desolata hora in Groseste[124], membro di Tatarus.

---

[117] Saboiano, Sabriano, Sabeani: Săbăoani, sat în jud. Neamţ, aproape de oraşul Roman.

[118] Kottinar, Kutnar: Cotnari, jud. Iaşi.

[119] Probabil Neamţ (Tîrgu Neamţ).

[120] Bucureşti.

[121] Tîrgovişte.

[122] Giovanni Battista.

[123] Wolff.

[124] Grozeşti: sat dispărut, în jud. Vaslui.

Chiese di legno con cimento

In Galazzo una. In Ciuberciuch, in Nentia, in Stanest,[125], in Barlat in Roma[126] dove per hora non si trova nessun cattolico.

In Saboiano vi è di pietra, senz'altare, *idest* immagine alcune. Cappelle di legno nelle campagne, dove in alcune festività si congregano li populi per divotione, credendo vi siano l'indulgenza, si confessano e communicano la maggior parte, e questo hanno per antiche traditioni, et tutta la notte, cioè dal primo Vespero sino al secondo sempre cantano processional[me]nte orationi e litanie in lingua propria.

Nelle Tre Sedi[127] di Transilvania annesse alla missione, il p. Antonio Angelini con sua industria ha fatte edificare tre cappelle di legno; una della sancta croce in mezzo delli heretici nella villa chiamata Zabola[128] ornate di altare indorato con immagini della passione, e con la campana sopra; ne supplica l'indulgenza per le due feste che si fanno l'anno della Croce.

Similmente un'altra cappella in campagna comodissima a molte ville de catholici, con titolo dell'Assumptione della B.ma Verg.e[129] alla quale vi intervengono nelle solemnità 5 volte l'anno populi copiosi, dove si celebrano sacrificij, si predica e recitano li vesperi con li sacramenti di penitentia e communione. Il territorio dove è piantata con l'altar di pietra et immagine bellissima, quale vien riportata nel habitato dopo la festa, per amor delli heretici che fanno dell'ingiurie, ma continuamente ci restano altre immagini.

Ancora nel monte chiamato Perco nel territorio di szent Lelek[130] cioè lo spirito sancto, una cappella sotto il titolo di sant'Antonio da Padua, nel qual festa si canta la messa, si predica con gran concorso, si frequantano li ss.mi sacramenti, essendo stato preso per padrone e devoto de alcuni nobili, dalli quali ogni anno sempre verrà sollennizzata la festa del detto Sancto. Con ogni humiltà ne prego in nome di quelli l'indulgenza per la suddetta festività per maggior benefitio delle anime, honor di Dio, et gloria di detto Sancto.

Monache non si trovano catholiche
solo delle schismatiche con la loro libertà.
Filza 4, no. 7.

X.

[1687]. Raportul misionarilor franciscani minori conventuali din Moldova către Francesco Buonvisi, nunţiu papal la Viena.

Relazione delli Pr. Missionarij de Minori Conventuali di S. Francesco
per la Moldavia e Valachia.
delli quali attuali si ritrovano in quelle parti.

Il pre. mestro[131] Antonio Angelini da Norscia della provintia de l'Umbria è stato missionario 15 anni, e poi tre anni è stato Prefecto Apostolico per spatio di deti anni, giè sono sei anni che à terminato il tempo prefisso della Prefectura; adesso si ritrova in Varsavia, e da S. Emin. mo Palavicini li è stato dato ordine che se ne ritorni in Italia alla religione, come anco è stato richiamato dalla Sagra Congregazione e li ha asegniato 30 scudi per il ritorno; egli anco non è andato.

---

[125] Satul Stăneşti, com. Mărgineşti, jud. Bacău.
[126] Roman.
[127] Trei Scaune.
[128] Zăbala, jud. Covasna.
[129] Beatissima Vergine.
[130] Szentlélek: Sînzieni, jud. Covasna. Muntele este Breţcu.
[131] Maestro.

Il padre bacc. Francesco Renzi della provintia di Roma, sua patria Stipiti, ch'è missionario nella Moldavia sono nove anni e più, è stato richiamato dalla Sacra Congregazione e da S. Emin.mo Palavicini; adesso si ritrova in Leopoli.

Il padre bacc. Bonaventura Guerrini da Tossi della provintia di Roma, ch'è missionario sono novene anni e più, adesso si ritrova nella Moldavia, nella missione di Galazze sula riva del Danubio, confini della Turchia. È stato richiamato più e più volte dal S. Emin.mo Palavicini e dalla Sagra Congregazione: non è mai voluto ritornare e si è lassato intendere più presto si farà d'altro rito che di ritornar nella religione.

Il padre bacc. Francesco Brunaici da Chremona è stato missionario nella Moldavia per spatio di 12 anni; già due anni sono fu fatto dalla Sagra Cong.ne Prefecto di quelle missioni, il mese di marzo prossimo passato ritornando in Leopoli per ricevere la laura del Magisterio passò a miglior vita nel convento di Leopoli.

Il padre mestro Volponi della provintia di Roma, che esso è missionario in Moldavia sono 12 anni e più, *semper* è stato nella Moldavia. Adesso per le miserie della detta provintia e i populi tucti sono fugiti in Giorgeo[132] e desso detto padre là si ritrova con quei populi.

Il padre bacc. Giuntoli da Assisi della provintia del Umbria, che detto è missionario, sono 5 anni e più, è stato qualche tempo nella Moldavia e poi andò in Transilvania. Adesso la Sagra Congrega.ne l'ha assegniato per compagnio del padre bacc. Lucioli acciò sijno ambi due nel collegio che à constituito nel Trium Sedium che si chiama la Villa di Stelnec[133].

Il padre bacc. da Monte Leone della Provintia del Umbria che esso è missionario sono 5 anni. Esso se ritrova in Transilvania.

Il padre bacc. Lucioli da Monte Filatrano della Marcha, che esso è missionario sono tre anni e più. Tornò in Roma con Monsignor Arcivescovo di Martianopoli. La Sagra Congrega.ne lo ha rimandato nella Transilvania, in Trium Sedium Resdi, nella Villa di Stelnek; dove ivi è stato fondato un seminario d'alcuni giovani da detta Sagra Congr.ne e detto Padre deva essere loro rettore insieme con quel altro Pr.Giuntoli con la promisione annua dalla Sagra Cong.ne di 40 scudi per ciascheduno.

Il pr. mestro del Monte, che esso è stato Missionario in quelle parti sono anni 24 continui, adesso dalla Sagra Cong.ne è di novo rimandato con il novo decreto.

Adesso li missionarij non hanno il prefecto apostolico.

Il vescovo di Bakovia ch'è Monsgr. Giacomo Kruski[134] da Polonia, per le miserie e non possendo vivere nella Moldavia, è ritornato in Polonia e là non dimora da tre anni in qua.

Filza 44, no. 52.

XI

1688 noiembrie 29. Fra Antonio Giorgini, misionar franciscan în Moldova, către Francesco Buonvisi, nunțiu papal la Viena.

Relazione

di Moldavia e di Bucziacco[135]
L'anno del Signore 1688
Li 29 Novembre

---

[132] Poate satul Giurgioana, com. Podul Turcului, jud. Bacău.
[133] Estelnic, com. Poian, jud. Covasna.
[134] Dluski.
[135] Bugeac (R. S. S. Moldovenească).

Relazione

dello stato di Moldavia e Buczacco descritta da me
F. Antonio Giorgini missionario apostolico
di Moldavia e Valacchia

L'anno 1688

Jassi città, nella quale risiede il prencipe, è situata in un colle circondato da altre colline. Non ha muro che la circondi; nè palizate che la diffenda; nè fossa che ivi impedisca l'accesso. È insomma totalmente aperta. Vi sono da 500 case incirca de particolari, che non sono di pietra; delle quali 30 saranno de cattolici; et ivi è la nostra chiesa di legno. Il palazzo però del prencipe è tutto di pietra, ben fabricato, e munito con torrioni e rondelli: e vi sono di guardia del continuo 200 soldati. Vi sono anche quattro monasteri di Greci di pietra, circondati di muro: e doi sono di fuori, situati in quelle colline, che dominano la città.

Da Jassi per andare in Polonia per via di Kaminietz vi sono alcune ville e città, ma senza abitatori, per essere tutte distrutte da Tartari e da Polacchi. Si vedono le vestigie: fra l'altre della città detta Kutinara, nella quale sola è rimasta in piedi la chiesa de cattolici fabricata di pietre. Erano in essa già molti cattolici; quali hora si sono ritirati parte in Transilvania, e parte in Valachia. Così parimente nella Città di Baia, benchè tutta distrutta, la nostra Chiesa, che è pure fabricata di pietra, è restata intatta.

Da Jassi poi per andare al Danubio vi sono due strade; la principale conduce alla città di Scandia[136], per spazio di due leghe. Haverà 100 Case incirca, tutte di Scismatici: et hanno qualche copia d'animali. In essa tiene il prencipe 30 cavalli per servizio delle poste verso Costantinopoli.

Di qua à 5 leghe trovasi la città di Barlatte senza fossa, e senza muro, e totalmente aperta. Vi sono da 190 e più case: e più di 40 di esse sono de cattolici, tutte con buona commodità; tra le quali una vedova greca è assai ricca: et ha una bellissima razza di cavalli. In questa tiene il prencipe parimente 30 cavalli per servizio delle poste.

Distante 6 leghe si trova la città di Tacucci[137], pure totalmente aperta, con qualche commodità di cavalli. Questa città, che è posta in una bella pianura, dimostra dalle vestigie degl'edificij distrutti, che era una delle belle città che possedeva Moldavia: et ivi facevassi, molti anni sono, una bella fiera, alla quale concorrevano le genti da tutti li circonvicini villaggi. Vi sono pure tenuti in essa dal prencipe 30 cavalli per le poste.

Di là a 5 leghe trovasi la villa di Puzzeni[138], con 60 case di Greci, incirca, e con cavalli di posta.

Lontano 4 leghe, in posto eminente, ma dominato da un colle, si scorge la città di Galazze, che apparisce essere stata grande e bella: hora ha solamente poco più di 300 case, tutta aperta, con 3 monasteri di Greci, le chiese de quali sono fabricate di pietra. È bagnata dall'altra parte dall'acque del Danubio, il quale forma un porto, per barco di mercanzie e viandanti. È questa fondata nel tufo: e però vi si potrebbe fabricare una bellissima fortezza, che fatta circondare dal Danubio con un poco d'artifizio, si renderebbe inespugnabile: e servirebe per chiava della Moldavia verso Turchia, per essere l'ultima. Li cittadini della sudetta città sono bene stanti e molto ricchi di denaro, per rispetto del traffico; e dodici case din nobili, che danno separato tributo al prencipe, non hanno che fare con cittadini: come anco 40 soldati, che servono di presidio, non sono a cittadini sogetti. Vi habitano diversi mercanti forastieri, che sono ricchissimi: e X case de cattolici, che pure essi sono assai commodi: Marco, uno di essi, è ricchissimo, massime in denari; con una chiesa per servizio di essi cattolici, dove sono alzate, in tre altari, figure bellissime, fatte dipingere dal residente cesareo quell'anno che fu espugnato da Turchi Caminietz[139]: et in

[136] Poate Şcheia, jud. Iaşi.
[137] Tecuci, jud. Galaţi.
[138] Puţeni, azi Valea Mărului, jud. Galaţi.
[139] 1672.

dettta chiesa è sepolto il Medico Massellini[140], che morì ivi, ritornando da Cremo[141], dove era stato a medicare il Grankhan de Tartari.

Hora che siamo ne' confini da questa parte, per sequitare il raconto, dobiamo tornare a Jassi; e per l'altra strada accennata per le sponde del Pruto lontano a 2 leghe è una villa aperta detta Dobrovizza[142] con 40 case de Greci, con un convento di essi, circondato di muro, fatto a modo di fortezza.

A 3 leghe vicino, sopra un colle, è un'altra villa, che chiamano Taporeni[143], senza alcun recinto di muro; e con più di 200 case di scismatici assai commodi, la quale è sogetta, con altre ville vicine, al primo consigliere del prencipe, detto Gabrielizza[144], huomo ricchissimo.

Di qui a 3 leghe, in una bella valle che ha da una parte una selva, dall'altra è dominata da alcune belle colline, tutte vestite di vigne che producono buonissimo vino, in mezzo di questa valle si trova la città di Usse[145] con 100 e più case, parte de cattolici, e parte de scismatici: e tutti sono bene commodi. E vi è anco la residenza del vescovo greco, che si chiama Latica[146]. La sopradetta città è distante dal Pruto quasi mezza lega: e fra essa e detto fiume sono alcune ville, ma non ben popolate.

Di qua a 3 leghe alla riva del Pruto, in una bella pianura è posto Falcino[147], città aperta, senza veruna diffesa, dominata da un colle a tiro di cannone. Haverà 100 Case incirca per abitatori tutti scismatici, ma valorosi e bene atti alla guerra, massime contro de Tartari. Ivi il fiume fa porto, dove traghettano i Tartari, che vengono per terra da Buczacco per passare in Moldavia, e da Moldavia per ritornare in Bucziacco. Vi tiene il prencipe 50 soldati; de quali è capitano un tal Giovanni[148]; cattolico, nobile della Servia, valoroso e prattico di Bucziacco, per essere stato in quei luoghi lo spazio di 12 anni capitano di questi confini. Ha Falcino all'intorno molti belli villaggi, tutti del primo consigliero del Prencipe, lontano detta città dal Danubio solo 5 leghe: et è l'ultima che risiede alla riva del Pruto fino a Galazze. Altri molti villaggi che erano vicino al Pruto sono senza abitatori, perchè furono distrutti da Tartari.

Hora partendo pure da Jassi per la via che conduce in Transilvania, a mano destra, 3 leghe lontano, si trova Tergo Formoso[149], che dal nome dà a conoscere a chi non vidde, essere stata una città bellissima: e dà a vedere al presente le sue rovine, come ho fatto io, si conferma l'istesso. Questa fu fabricata da un prencipe che si chiamava Basilio[150], per sua delizia; perchè è posta in una bella pianura assai fertile, circondata da verdi colline, tutte arricchite di frutti: et ha vicino un lago fecondo di nobilissimi pesci; onde il sopradetto prencipe poteva ricreasi e con le caccie, e con le pesche: adesso però, che è distrutta da Polacchi, che scorrono del continuo de Sgnetino[151], non vi sono che 20 case, di poveri huomini; solo rimane in piedi il palazzo fabricato da detto prencipe.

---

[140] Giovanni Massellini sau Mascellini din Pesaro, „fisico di S. E.", medic al domnitorilor munteni, căsătorit cu fiica doctorului Scogard, medicul curții moldovene. A venit în Țara Românească în 1639; bun cunoscător al limbii române și protector al misionarilor italieni. Cf. G. Călinescu, *Altre notizie*, p. 313.

[141] Crimea.

[142] Dobrovăț, mînăstire cu hramul Pogorîrea sf. Duh, jud. Iași.

[143] Sat în R. S. S. Moldovenească, lîngă Prut (Toporeni).

[144] Gavriliță Costache. Cf. *Istoria Românei*, III, p. 348.

[145] Huși.

[146] Între 1683—1691 episcop de Huși a fost Mitrofan. Cf. N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, II, p. 348.

[147] Fălciu, jud. Vaslui.

[148] Giovanni Petrovich (Petrovig), „bosnano catholico, capitaneo delli confini e governatore" di Fălciu. Cf. Fr. Pall, o. c., p. 159.

[149] Tîrgu Frumos, jud. Iași.

[150] Vasile Lupu.

[151] Snyatin.

Fuori di strada, alla destra, verso Polonia, alle radici delli monti Carpazi è la città detta Pietra[152], situata in un monte; ma tutta aperta e senza alcuna fortificazione; ma si potrebbe ivi fabricare una bella fortezza, scorrendoli alle radici il fiume detto Moldava, che viene dalli monti Carpazij. Vi sono in essa poco più di 300 case, tutti scismatici, ma molto ricchi, massime di bestiame. Vi tiene il prencipe là compagnia di 200 soldati, per impedire il presidio di Sgnetino, che spesso fa scorrerie da quella parte verso Moldavia, e devasta tutto il paese. Vicine a questa sono diverse ville assai ricche, delle quali è padrone il primo tesoriere del Prencipe, di casa Iordachi, che è parente del prencipe di Valacchia.

Ritornando hora a Tergo Formoso per continuare il dritto sentiero, lasciando il già descritto verso Polonia e ripigliando quello di Transilvania, una mezza lega lontano da Tergo Formoso, si passa il fiume Sireto, che non si puole passare a cavallo, ma con la barca: et ivi sono, passato il fiume, cinque ville, tutte di Cattolici. ogni una delle quali ha la sua chiesa: le principal villa si chiama Sabriano[153], è posta in una collina: et ivi risiede un nostro missionario che serve a tutti i sopradetti villaggi; che sono in una valle, un miglio italiano e meno uno lontano dall'altro, posti con sì bella simetria, che pare un teatro; essendo munite da una parte da bellissime colline piene di frutti, e dall'altra bagnate dall'acque del detto fiume Sireto: e vi sono molti belli laghi, pieni di pesci et anatre in abbondanza. In tutti questi villaggi saranno 300 case in circa con abitatori molto bene stanti, senza che vi sia ne pure un scismatico, conservate sempre nette da nostri missionarij.

Da queste ville una lega lontano, si passa per una città detta Romanà[154], posta in pianura, che da una parte scorre il Sireto, dall'altra parte Moldava il quale alle volte l'estate si puol passare à cavallo. È città aperta e senza alcuna diffesa; et era assai grande, ma rovinata hora da Polacchi, ha solamente 200 e più case, tutti Greci, e parte bene comodi con 40 case d'Armeni. Vi hanno i Greci un monastero fabricato di pietra, fatto a modo din fortezza; et ivi è il loro vescovo. Vi è anco la chiesa per li cattolici che prima vi abitavano; ma hora, perchè non vi sono più, la Chiesa è senza tetto. Vi tiene il prencipe 300 soldati parimente per impedire le scorrerie del presidio di Sgnetino.

Nell'uscire di Romanà si passa il fiume Moldava: e 5 leghe lontano si trova un altro fiume detto Bistrice, che alle volte si puote passare a cavallo, ma non in tutti i luoghi: e passato questo, trovasi appresso la città di Baccova[155], posta in pianura, senza muro, senza fossa, nè palizzata. Da una è bagnata dal detto fiume Bistrice[156], dall'altra vi sono delle belle colline, tutte vestite di vigne e di nobilissimi frutti. Haverà in sè 180 case incirca, la maggior parte cattolici: e vi risiede il vescovo del nostro Ordine, che chiamano il vescovo di Moldavia. La nostra chiesa con il convento, che era battuta dal fiume, fu a pocco a poco distrutto. Fuori della città vi sono all'intorno diverse ville tutte ben popolate e di cattolici piene, che stanno ben commodi.

Nell'uscire di Baccovia vi sono due strade, una che conduce in Valachia, e l'altra in Transilvania. Questa che è alla destra, doppo quatro leghe di viaggio verso il fine, si passa un piccol fiume detto Tasleo[157], che si passa facilmente a cavallo, se non viene gonfiato dalle pioggie, conduce alla città di Tratusse[158], distesa in un campo, dominato da alcuni monticelli, quali sono coltivati e ripieni di vigne assai fruttifere. È totalmente aperta; e contiene 200 e più case, parte de quali sono de cattolici, e parte scismatici. Noi vi habbiamo una bella chiesa fabricata di pietre, che suole officiarsi da un nostro missionario.

A pena uscendo, senza passare il fiume, se si prende il cammino a mano dritta, si trova fra monti, tutti però coltivati, una bella villa di 500 case scismatici, che

---

[152] Piatra Neamţ.
[153] Cf. nota 117.
[154] Roman.
[155] Bacău.
[156] Bistriţa.
[157] Tazlău.
[158] Trotuş.

tagliano il sale in una cava a detta villa vicina[159]: e per detto lavoro che fanno sono esenti da ogni tributo. L'affittatore del sale tiene a suo conto per suo servizio 30 soldati e vi è un monastero di Greci, tutto edificato di legno.

Per questa valle seguitando il camino sempre alla riva del fiume che scorre tra monti Carpazij, 3 leghe lontano, si trova la città Commaneste[160], la quale è parimente aperta come l'altre et haverà 40 case incirca, essendo l'altre tutte distrutte. Ivi pagasi la gabella del passo: e seguitando tra monti 3 leghe col passare il fiume Tratusse 29 volte per le girate ch'ei fa tra quei monti, si sale un'alto monte, e poi si cala altretanto, si entra nella Transilvania, in quella parte Siculia: e la prima villa si chiama Sgriso[161].

Seguitando però il dritto sentiero più comune, nell'uscire da Tratusse, si passa subito il fiume, e subito si sale un piccol monte; doppo la discesa del quale fra piccole valli, a mezza lega, è la villa di 200 e più case cattoliche, detta Grosette[162]: sono ben commodi: perchè pagano poco tributo; ma sono obligati a custodire una porta che chiude la strada che conduce in Transilvania; passata la quale, che sempre va tra doi gran monti Carpazij, per 5 hore continua con maggio disastrosissimo si passa con maggior incommodo de viandanti un fiume Vuituso[163] 47 volte, il quale si passa a cavallo, ma non quando piove. Doppo di questo cammino è una porta con sopra una rocca, al presente sprovista ma solamente guardata da X soldati del prencipe di Transilvania, che n'è il padrone; e la rocca chiude così bene il passo fra quei due monti, che con 100 huomini si puole trattenere un esercito, che non entri a danni di Transilvania. Passando la porta, bisogna valicar 4 volte il sopradetto fiume e poi salire un monte assai grande per lo spazio d'un hora, sopra del quale arrivato si scorge come in un bellissimo teatro la bella Transilvania dalla parte di Trium Sedium; e calando il monte con altretanto cammino arrivasi alla città di Breschi[164], dove sogliono i Transilvani et altri viandanti prendere il passo.

Per prender poi da Baccovia la strada, non di Transilvania, ma di Valacchia, bisogna prendere il dritto sentiero: e si deve andare a Focsano[165] una lega lontano, villa che è in una valle con 200 case di catolici. Vi passa nel mezzo un torrente, che assai cresce in occasione di pioggie: e vi sono all'intorno molte belle colline con vigne e frutti di molte sorti. All'intorno a questa si distendono dell'altre ville, l'una non molto lontana dal'altra, molto ben abitate e con molti cattolici. Per il dritto sentiero però lungi 3 leghe, si trova una di esse, che si chiama Donnesti[166]. Prima però d'arrivarvi deve passarsi un bosco detto Longamare[167], longa in verità, perchè in un'hora vi si sta dentro a passarlo col pericolo anche d'essere spogliato da ladri, se non è un povero frate, come son io, che non hebbi questo timore.

Questa villa, che è senza muri, con 300 e più case di commodi abitatori, è bagnata da una parte dal fiume Sireto, che diventa ivi assai grosso; perchè con esso si uniscono il Bistrice, Moldova, e tutti l'altri fiumi, che habbiamo nominati di sopra. L'adorna un palazzo che se bene di legno, è molto riguardevole per la struttura: et è anco forte, munito di fossa e palizzata. Era patrone di questo, come di tutto il villaggio, il prencipe Giovanni[168]; quello, che fu sotto Vienna con il Gran Visir: e che tornato in Moldavia, trovato ivi Prencipe Petriceica postovi da Polacchi, si ritirò nel sopradetto palazzo; ma assalito da mille Polacchi, fu fatto

---

159 Tîrgu Ocna.
160 Comăneşti.
161 Neidentificat.
162 Grozeşti, jud. Bacău.
163 Oituz.
164 Breţcu, jud. Covasna.
165 Focşani.
166 Domneşti, jud. Vrancea.
167 Lunca Mare.
168 Gheorghe Duca. Giorgini îi spune Giovanni, ca şi Rensi (Anexa XII) lui Constatin Cantemir, probabil din cauza acelui *IO* care precede numele domnului.

da essi prigione, fu condotto in Polonia, e morì poi in Leopoli. Hora di questa villa, con molte altre vicine, n'è padrone il prencipe regnante.

Da qui a 3 leghe si passa per la città d'Aggiutà[169], non più che di 60 case ripiena; tra le quali sono alcune d'Armeni; e lì passa vicino il Sireto.

Uscendo d'Aggiutà, doppo un quarto d'hora di cammino, si passa il fiume Tatruse, con cui s'unisce il fiume Vuituso, che descende dalli monti Carpazij; e si va a Foscieni[170], che è 5 leghe lontano.

Questa città, che è posta in una bella pianura, non ha nè fosso, nè muro che la diffenda, solo un piccol fiume li passa in mezzo, che vien detto Milco[171]: e dividendo la città, separa anco la Moldavia dalla Valacchia, onde la stessa città ha doi padroni: la metà di essa di qua del fiume è del Moldavo; quella di là, del Valacco. Sopra il ponte vi è una porta, per la quale chi passa suol pagare la gabella: et è per apunto come quello di Pontela. Dalla parte di Moldavia saranno più di 200 case con alcuni mercanti greci et alcuni turchi; da quella di Valacchia sono assai più le case e gl'abitatori, con un convento di Greci tutto di pietra, circondato di muro e fortificato con palizzata a modo di una fortezza. La città sopradetta è molto abbondante per la fertilità del paese, che produce nelle vicine colline grand'abbondanza di vino, del quale si provede anco la Transilvania.

Di qui per andare a Galazze senza uscir di Moldavia. ma camminando alla riva del detto fiume, 3 leghe lontano si passa il Sireto: a si trovano diversi villagi, ma non di molt'importanza: e doppo due hore di cammino si trova Pisco[172], città aperta in un colle; da una parte del quale scorre il fiume Barlatte, assai pericoloso per i viandanti perchè non ha ponti e corre molto veloce. Non è la città molto grande; et ha poco più di 40 case de Greci; benchè prima dell'assedio di Vienna fosse assai più popolata; ma nel ritorno, che fecero i Tartari, la ridussero in tal stato.

Mezza lega lontano, vicino al Sireto è la villa di Sirezello[173], della quale è padrone il capitan Costantino Pecoraro, il quale con 100 huomini la diffende, come posta ne confini, dall'incursione de Tartari.

Una lega e mezza lontano è posta la città che fa confine alla Moldavia, della quale habbiamo già abastanza discorso.

Doppo la relazione di tutta Moldavia, quale al presente dà il tributo al Turco, sperando però, che in breve sarà sotto l'ubbidienza di Cesare, come tutti quei bramano, viene la relazione di Buczacco, confinante a Moldavia.

Relazione di Buczacco, dove sono i Tartari

Buczacco è una aperta campagna rinchiusa da 3 fiumi; cioè Danubio, Niestro, e Pruto. Dentro di questa sono compartiti 60 villaggi, abitati da Tartari, senza veruna fortezza o altra fortificazione che v'impedischi l'accesso, diffesi solamente dalla parte di Moldavia dalla profondità dell'acque del fiume Pruto, il quale non è molto largo, in modo che con un ponte di dieci barche facilmente si passa.

Per entrare in Buczacco dalla parte di Polonia, si deve passare il Niestro, et passato Zuzzora[174], che è di Moldavia, vi sono doi luoghi, Oreì e Pusna[175] con 15 villaggi, però piccoli tutti, di christiani scismatici e bravissima gente, che dà il tributo al prencipe di Moldavia in poca somma: e li Tartari li lasciano in pace.

Doppo di questa, la prima villa, che è de Tartari, chiamasi Kauseeni[176], che è grande assai, e molto ben popolata. Da questa villa sino alle sponde del Danubio sono 15 leghe di paese tutto ripieno con li sopradetti villaggi de Tartari. Alle rive

---

169 Adjud, jud. Bacău.
170 Focșani.
171 Milcov.
172 Piscu, jud. Galați.
173 Sat așezat pe afluentul Siretului, jud. Galați.
174 Țuțora, vad la Prut.
175 Orhei și Lăpușna (R. S. S. Moldovenească).
176 Kausceni, Chausceni: Căușani, pe rîul Botna (R. S. S. Moldovenească).

del sopradetto Danubio vi sono 3 città, due con la fortezza a modo di rocca, l'altra è aperta. La prima chiamasi Reni con 300 case tutte de Greci: vi sono solamente del Turco alcuni mercanti et il giudice.

La seconda per andare al Mare Negro vien detta Smilna[177], che l'è una rocca, ma la città è tutta aperta. Questa è ripiena di 700 e più abitazioni, la maggior parte de christiani; et altri Turchi, et Armeni negozianti.

La terza, che hà pure la rocca, si chiama Chilia: e questa è più grande, e più popolata dell'altre due, ma la più parte christiani. Reni è distante da Smilna una giornata per il Danubio: e Smilna è distante da Kilia pure un'altra giornata, per acqua; e da Kilia non troppo distante è il mar Negro.

Per entrare in Buczacco, si deve dalla Transilvania passare la Moldavia e portarsi a Falcino, che è situato nella riva del Pruto che fa porto, come si è detto: e con la barca si passa dell'altra parte di Bucziacco.

Di lì poi passando le ville de Tartari per spazio di 12 leghe s'arriva à Bialogrod[178] città assai grande, ma aperta, abitata da Turchi e christiani insieme, che è bagnata dall'acqua d'un gran lago, il quale s'unisce con il mar Negro, contro l'opinione di quelli che stampano le carte geografiche senza haver veduto li paesi.

Bialogrod è situato in piccola collina, città aperta, con una fortezza, battuta dall'acque del lago da una parte; e non è molto forte, facile ad espugnarsi, per essere dominata da un'altro colle non molto lontano; che questo posso dire, havendo il tutto veduto diverse volte quanto in questo è scritto.

Trè leghe prima d'arrivare a Bieologrod vi è una gran villa, che si chiama Ciburciuce[179], tutti cattolici, essendovi anco una chiesa di legno, per servizio delli medesimi.

Filza 44, no. 3.

XII

[1689]. Fra Francesco Antonio Rensi, misionar franciscan în Moldova, către Francesco Buonvisi, nunţiu papal la Viena.

Relatione di Fra Francesco Antonio Rensi, Minore Conventuale, stato missionario apostolico in Moldavia per lo spatio di dieci anni con decreto della S. Congregatione di Propaganda Fide.

Il principato della Moldavia è situato alli confini dell'Europa verso l'Asia con la quale si divide dal mar Negro da una parte verso l'oriente; da una parte parimente verso l'oriente confina con la Turchia *alias* Dobrogeo, dalla quale si divide con il Danubio; verso il mezzogiorno confina con la Valachia; verso l'occidente confina con Transilvania e Russia; e verso Settentrione confina con Podolia, e Lucraina[180], dalle quale vien divisa con li fiume Niester *alias* Tira.

La Moldavia è di lunghezza, incominciando da Transilvania sino al mar Negro, 450 miglia italiane, et di larghezza, incominciando dal fiume Niester sino al Danubio, 275 miglia incirca. La Moldavia è divisa in tre provincie grandi e ventisette provincie piccole.

Le provincie grandi sono Moldavia Superiore verso Polonia, Moldavia inferiore verso Transilvania e Valachia, Bugiac verso il mar Negro; il Bugiac è posseduto totalmente da Tartari, e Turchi, vi sono parimente christiani, ma quasi schiavi. La Moldavia inferiore è habitata da Moldavi, ma pochi, per l'infestationi continue de Tartari. La Moldavia superiore è totalmente deserta per le continue guerre de Turchi, e Tartari contro Polacchi.

---

177 Ismail (U.R.S.S.).
178 Cetatea Albă (U.R.S.S.).
179 Vezi nota 116.
180 L'Ucraina.

La Moldavia è terra aperta, campi spatiosissimi e selve, ma commodissime, caminandosi da per tutto con i carri; verso Transilvania però sono monti altissimi, ma fecondi, e pieni d'ogni sorte d'animali, tanto domestici quanto selvatici; come bufali selvatici[181], cervi, cignali, orsi, tigre[182], et altre sorte di animali.

La Moldavia è terra fertile assai, abbondante di tutte le sorti di frumenti, di vini, e miele in quantità, vi sono bestiami di tutte sorti, più pretiosi delli altri circumvecini; è copiosa assai di fiumi e laghi, et è abbondante di pesci di tutte le sorti; vi sono delle miniere d'oro, ma non si lavora per timore de Turchi; vi sono miniere di sale in pietra, con il quale si provede la Moldavia e Lucraina, e ne manda anco in gran quantità in Turchia.

Questo principato di Moldavia è soggetto a Turchi e Tartari, dalli quali viene grandemente opresso per li gravi tributi; il prencipe è movibile, e non per successione, che i baroni l'elegono, e la Porta Ottomana li conferma. Sono otto senatori: il primo si chiama locofetul mare, che vuol dire gran cancelliero; due si chiamano vuornici mari, che significa gran giudice della Moldavia Superiore, et Inferiore; il 4° si chiama postelnich mari, che vuol dire gran marescial; il quinto si chiama atman[183] che vuol dire generale; il sesto spatarul mare, che vuol dire gran scudiero; il settimo paharnicul che vuol dire coppiero; l'ottavo si chiama visternicul mare, che vuol dire gran tesauriere.

La città principale di Moldavia si chiama Iasse, situata tra la Moldavia superiore et inferiore; ivi risiede il principe, chiamato in questa lingua Vuoda, con li otto soprascritti senatori, e molti altri baroni officiali. Il principe odierno si chiama Giovanni Constantino[184], assai benevolo verso i missionarij, come anco tutti i senatori et altri baroni, quali desiderano che vi vadino e stijno i missionarij e gli assistono ad esso effetto di tenere i popoli ad habitare nelle città, ville e casali, quali vengono spopolate quando non vi sijno o partono i missionarij. La città di Iassi è aperta da tutte le parti, le case sono quasi tutte di legno, solo il palazzo del principe è di pietra, grande assai, et antico; vi sono dentro alla città sei monasterij di monaci greci e basiliani, e fuori della città sette, tutti à modo de fortezza, dove si ritirano i popoli nell' invasione de Tartari. Vi sono molte e diverse chiese popolari et scismatiche di pietra e di legno, officiate da i popi scismatici; che così si chiamano i preti usorati in quella lingua. La città di Iasse è di larghezza un miglio e mezzo italiano, di longezza due miglia italiane.

In questa città vi è una sola chiesa cattolica piccola e di legno, tutta arrovinata, a segno che non vi si puol celebrare in tempo d'inverno o di pioggia; si celebra però in questi tempi in casa. La chiesa è posta in un bon sito, lontano dal palazzo del principe 100 passi. In questa città vi sono attualmente da 40 case di cattolici, intorno alla città, in diverse ville, cioè in Miroslava[185], lontano 4 miglia italiane, vi sono 15 case di cattolici; in Bucim[186], lontano da Iassi 5 miglia, vi sono sei case di cattolici. In una altra villa, chiamata Coppò[187] vi sono 4 case de cattolici, in una altra villa chiamata Vrjul[188] lontano 4 miglia, vi sono 4 case; questa chiesa di Iasse, avanti la perdita Caminiez, havea quattro calici, due croci, uno ostensorio, uno incensiero et una bugia, tutte d'argento; haveva pianete e plumiali preziosi, messali foderati di velluto, legati in argento; ma queste cose furno tutte perse da un certo Paolo Miscozzi, cattolico, allora procuratore della chiesa. Havea questa chiesa tre campane, ma due ne furno prese da Polacchi quando vennero due anni e mezzo sono per andare in Bugiac; una però ne ha riconosciuto l'oratore in Leopoli appresso i frati Bonfratelli, e benchè habbi fatte diverse instanze, non le hanno vuolsuta ristituire; onde sarebbe necessario che Monsig. Nuntio di Polonia le facci

---

181 Bouri.
182 Rîşi.
183 Hatman.
184 Vezi nota 168.
185 Comună în jud. Iaşi.
186 Sat în jud. Iaşi.
187 Copou, pe atunci sat lîngă Iaşi.
188 Verujani sau Verigani, sat dispărut în jud. Iaşi.

un monitorio, acciò la restituiscano; la terza che è la campana maggiore fu sepolta dall'oratore in chiesa, sotto al confessionario.

Da Iassi 35 miglia, nella Moldavia superiore, vi è una città chiamata Kutnar, da cinque anni in qua deserta dalle correrie de Tartari e Cosachi. In questa città vi sono tre chiese cattoliche di pietra. La chiesa grande ha argentarie e paramenti assai, quali si conservano in Transilvania; queste chiese hanno sopra a 70 vigne, e in tempo di pace fanno 400 botti di vino in circa, e qui in tempo di pace vi possono vivere tre o quatro sacerdoti; fuori della città vi è una altra chiesa cattolica, ma di legno, anticamente de luterani, e questa parimente ha le sue possessioni.

Da questa città 40 miglia vi è una altra città chiamata Baia, con chiesa di pietra, e casa di legno per il sacerdote. La chiesa è abbrugiata l'estate del 1667; le campane, due picciole furno prese da Cosacchi e la grande da paesani e venduta in Transilvania.

Da questa 16 miglia vi è una città chiamata Succiavia con chiesa di pietra e casa di legno per il sacerdote; vi era una altra chiesa di pietra, ma ora è diruta. Da questa città verso Polonia vi sono Tergo Sireth[189], Cernauz[190], verso li confini Podolia vi sono altre città, come Bortosceni[191], Stefanesti[192], Coccino[193] et altre città, ma tutte sono totalmente deserte; gli habitanti di queste sono fuggiti, chi in Polonia, chi nelle montagne di Moldavia, e chi in Transilvania.

Da Baia verso mezzogiorno vi è una città chiamata Niamz, con chiesa cattolica ma di legno, con sue campane e paramenti. I cattolici di questa sono nelle montagne. Da Niamz 20 miglia ve è una città chiamata Pietra: vi era chiesa cattolica, ma già è caduta; vi sono alcune case di cattolici, ma questi vanno alle chiese scismatiche, quando non hanno comodità di sacerdoti.

Da Iassi parimente verso l'occidente 25 miglia vi è una città chiamata Tergoformosa deserta, da questa 14 miglia vi sono cinque ville de cattolici assai copiose; una si chiama Retiteni[194], Saboani, Tamasceni[195], Giudeni[196], e Stetichani[197], in mezzo di queste ville vi è una chiesa grande di pietra, ma ora spogliata di paramenti e di ogni cosa.

Da queste ville 10 miglia vi è una città chiamata Roman: vi è chiesa di legno, che già cade, vi sono restate solo tre case di cattolici; da questa 35 miglia vi è una città chiamata Baccovia, dove è il vescovato cattolico instituito dalla felice memoria di Urbano nono. L'elettione di questo vescovo spetta al re di Polonia, riservata in certe capitulazioni che fece con il Turco quando concedè totalmente la Moldavia, in tempo di Stefano Principe. In questa città vi era la chiesa cattolica di pietra, ma fu portata via dal fiume Bestrice: ora vi è chiesa di legno. Il vescovato ha una villa chiamata Trebesi, e molti campi e selve e vigne donate quasi tutte dalli signori Bohusciesti[198] scismatici; havea argenterie e paramenti assai, ma ora non ha niente, destrutto ogni cosa da diversi amministratori; attualmente è vescovo di questo loco monsg. Giacobo Dluschi, polacco, quale non risiede per non haver da poter sussistere. Vi sono in questa città molte famiglie cattoliche, ma habitano nelle selve. Da questa città 10 miglia vi è un villaggio chiamato Foroani[199], vi è chiesa cattolica di legno con suoi paramenti necessarij, vi sono da 100 case de cattolici, non vi è sacerdote.

Da questa 20 miglia vi è una città chiamata Thetrus[200], con chiesa di pietra, cattolica con suoi paramenti e campane; non vi è casa per il sacerdote, nè sacerdote.

---

189 Orașul Siret, jud. Suceava.
190 Cernăuți (R. S. S. Ucraineană).
191 Bortoșeni, Botușenița (R. S. S. Ucraineană).
192 Ștefănești, sat în jud. Neamț, azi dispărut.
193 Neidentificat.
194 Răchițeni, jud. Bacău.
195 Tămășani, jud. Neamț.
196 Adjudeni, sat aparținător comunei Tămășani, jud. Neamț.
197 Neidentificat.
198 Cf. *Istoria României*, III, p. 203; Fr. Pall, *o. c.*, p. 141 n. 5 și 157 n. 2.
199 Fărăoani, com. în jud. Bacău.

Vi sono molti cattolici, nativi et avventitj. Da questa cinqi miglia vi è una villa chiamata Cresest[201], con chiesa di pietra, ma senza paramenti; vi sono molti cattolici, nativi et avventitj, e questi vengono visitati o dal padre Rossi, o dal P. Vuolponi[202] missionarij, quali ivi non residono per non poter sussistere.

Da Iassi verso la Moldavia inferiore, lontano 40 miglia, vi è Vasluviul[203], città deserta; da questa 30 miglia vi è una città chiamata Barlath, con chiesa cattolica, con suoi paramenti. Non vi è casa per il sacerdote. Vi sono 25 case de cattolici, ma questi habitano nelle selve per il continuo passaggio de Turchi che vanno in Caminiez, e di qua in Turchia. Da Barlath 30 miglia vi è Thecuc quasi deserta. Da Thecuc 19 miglia alli confini della Valachia vi è Focscieni città; non vi è chiesa cattolica, vi sono alcune case de cattolici adventitie.

Da Barlath 50 miglia alla riva del Danubio vi è una città chiamata Galaz, con chiesa di legno, cattolica, e paramenti, e buona commodità di case per il sacerdote. La Chiesa ha vigne, e case nella città, con le quali puol commodamente vivere il sacerdote, e queste quasi tutte acquistate dal p. Gio. Battista Del Monte.

Da Iassi 40 miglia verso Bugeac vi è una città chiamata Huus[204], con chiesa di legno e campane. I paramenti furno presi da Tartari, quando ritornarono dall'assedio di Vienna. Da Huus 30 miglia vi è una città chiamata Falcin; non vi è chiesa cattolica, vi sono solo alcune case de cattolici visitati dal missionario di Iassi. Da Falcin 25 miglia vi è una città Chausceni[205], prima città del Bugiac, habitata da Tartari; vi sono alquanti cattolici avventitij, ma non vi è chiesa cattolica. Da Huus 130 miglia alla riva del fiume Niestr, tra Theghieno[206] et Biellogrodo, vi è una città de cattolici chiamata Ciburciuc totalmente soggetta al Tartaro. Non vi è chiesa, vi sono da 70 case de cattolici; da tre anni in qua non vi è stato sacerdote.

Da Iassi verso Lucraina 60 miglia vi è una città chiamata Soroccha[207], da questa 35 miglia vi è una altra città chiamata Horei[208], da questa 20 miglia vi è una altra Chiscilneul[209], ma in queste non vi sono chiese cattoliche, solo vi sono alquante case di cattolici avventitie. Per Bugiac, tanto verso il Danubio, quanto verso Niester e mar Negro vi sono diverse città habitate da Turchi, e Tartari, e per tutto si trovano cattolici, ma rari.

Significa l'oratore della E.V. che quantunque le case siano poche, i christiani però sono numerosi, che in ogni casa de cattolici e scismatici habitano due e tre famiglie, e questo per causa de tributo che si distribuiscono a casa, tanto quelli che danno il tributo al principe di Moldavia, quanto quelli che danno il tributo a Tartari. Supplica parimente l'oratore dell'E.V. in nome di tutti quei popoli, volerli provedere de sacerdoti, non havendo chi amministri i sacramenti, dovendo ne i loro bisogni spirituali ricorrere per sacramenti a sacerdoti scismatici; et in questi habituandosi, riesce poi difficile a novi missionarij ridurli al rito cattolico. Averte parimente l'oratore l'E.V. d'eleggere un prefetto prudente, zeloso, pratico, accreditato, e perito nella lingua, obbligandolo rigorosamente di risedere in Iassi, con un compagno parimente pratico ad effetto di poter alternativamente scorrere per tutte le città, e luoghi soggetti alle sue missioni, et osservare se li missionarij dove sono adempischino il debito loro, e dove non sono scorrere egli con il suo compagno ne bisogni de cattolici habitanti e dispersi in più parti. Di più è necessario che l'E.V. gli faccino prontamente per venire i sussidij per che li cattolici per la loro povertà non possono alimentare i missionarij, e questi, quando non hanno l'alimento in tempo, non hanno di che vivere e sono astretti ad abbandonare le loro residenze

---

200 Vezi nota 158.
201 Vezi nota 162.
202 Volponi.
203 Vaslui.
204 Vezi nota 145.
205 Căuşani (R. S. S. Moldovenească).
206 Tighina (R. S. S. Moldovenească).
207 Soroca (R. S. S. Moldovenească).
208 Orhei (R. S. S. Moldovenească).
209 Chişinău (R. S. S. Moldovenească).

per cercare altrove il sostentamento. Il modo di farle capitare securi i sussidij et altri ricapiti sarà più facile per l'avvenire, per mezzo del Nuntio di Vienna, il quale puol servirsi del commandante di Brassovia o Corona[210] in Transilvania e far eseguire securo il rimborso de sussidij et altri ricapiti al prefetto, e missionarij.

Ordinando poi sotto arbitre pene al prefetto, e missionari, che nessuno ardischi di lasciar la sua missione, se non per gravi necessità, et in queste che ricorrino in Iassi, loco stabilito dall'oratore a questo fine, e che nessuno stij fuori della sua residenza più di 40 giorni; che in questo modo la S.Congregazione verrà ben servita, e li populi satisfatti.

Filza 44, no. 25.

DOCUMENTS INÉDITS CONCERNANT LA SITUATION DES PAYS ROUMAINS À LA FIN DU XVII-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Parmi les documents les plus importants conservés dans Archivio di Stato de Lucques se trouvent aussi les documents du cardinal Francesco Buonvisi, nonce apostolique à Vienne (1675—1689). Celui-ci n'a pas épargné ses efforts pour instaurer la bonne entente parmi les états chrétiens, en vue d'organiser une lutte aussi efficace que possible contre les Turcs.

Vu la position stratégique des Principautés Roumaines, le nonce s'y est intéressé de près et a cultivé l'amitié de leurs dirigeants. C'est ce que prouvent les documents ayant trait à la Valachie et à la Moldavie, conservés dans son archive; l'auteur en publie dans ce travail une lettre de Șerban Cantacuzino et une autre du „stolnic" Constantin Cantacuzino, adressées au cardinal, et une lettre de celui-ci adressée au voïvode Cantacuzino. L'auteur publie aussi un „avviso" du voïvode moldave, quatre lettres concernant le prêtre moldave Bărcuță et quatre rapports des missionnaires franciscains. Tous ces documents éclairent la situation des Principautés Roumaines à cette période ainsi que les rapports qu'elles entretenaient avec les états chrétiens.

[210] Brașov.

GRANIȚA TURCO-AUSTRIACĂ DIN BANAT ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

DE

BUJOR SURDU

Semnele de slăbiciune de care a dat dovadă Imperiul otoman în secolul al XVIII-lea au îndemnat Rusia și Austria să se înțeleagă asupra eventualei sale împărțiri. În acest scop, încă din anul 1726 s-a încheiat un tratat între cele două puteri creștine, împăratul obligîndu-se să intervină cu o armată numeroasă îndată ce războiul ruso-turc ar izbucni. Conflictul s-a amînat însă pînă în 1735, cînd s-au înregistrat cele dintîi lupte în regiunea Crimeii. Un an mai tîrziu, în 1736, a avut loc încheierea unei înțelegeri austro-ruse, conform căreia împăratul și-a condiționat ajutorul de ocuparea Bosniei, Albaniei, Țării Românești și Moldovei. Începutul campaniei s-a arătat favorabil imperialilor, oștile austriece înaintînd peste tot în Peninsula Balcanică, dar norocul armelor s-a întors pînă la urmă împotriva lor. Către sfîrșitul anului 1737 austriecii au fost scoși din Oltenia, iar granițele Banatului se găseau fără apărare în fața înaintării turcești. În vara anului următor garnizoanele din cetățile de la Mehadia și de pe insula Orșovei fiind silite să capituleze, s-a deschis calea lesnicioasă a Dunării pentru aprovizionarea armatei otomane care începuse să asedieze Belgradul. În fața dezastrului armatelor austriece de pe diferitele teatre de operații, precum și ca urmare a situației internaționale nefavorabile, împăratul Carol al VI-lea s-a văzut silit să inițieze tratative cu turcii. După lungi și anevoioase discuții purtate în tabăra marelui vizir din fața Belgradului, preliminariile păcii au fost iscălite la 1 septembrie 1739, iar pacea la 18 septembrie din același an. Tratativele au avut loc prin intermediul marchizului de Villeneuve, ambasadorul Franței la Constantinopol. Condițiile au fost grele pentru austrieci, deoarece ei pierdeau o mare parte a cuceririlor din epoca anterioară. Au fost astfel siliți să retrocedeze nu numai Oltenia, dar și Serbia, rămînînd doar în stăpînirea Banatului timișan. Dar chiar și în stabilirea granței bănățene imperialii au avut de înfruntat cererile tot mai insistente ale turcilor pentru a li se ceda unele teritorii din stînga Dunării.

Astfel, în cursul discuțiilor avute în lagărul turcesc din fața Belgradului asediat, față de propunerile generalului Neipperg de a li se ceda otomanilor, printre alte teritorii, ostrovul Ada-Kaleh și fortul sf. Elisabeta[1], marele vizir a pretins Mehadia, Caransebeșul și chiar Lugojul[2]. Reprezentantul împăratului, generalul Neipperg, a respins însă pretențiile turcești și a amenințat cu sistarea tratativelor[3]. Împăratul insistă însă pentru încheirea păcii, așa că în ședința din 31 august 1739 se ajunge la un compromis, după ce partea otomană a renunțat la pretențiile asupra Mehadiei, Caransebeșului și Lugojului[4]. În conformitate cu această înțelegere insula Orșovei, dimpreună cu fortăreața aflată pe ea, precum și fortul Elisabeta de pe malul drept al Dunării reveneau turcilor. Restul Banatului rămînea imperialilor, cu excepția unei limbi de pămînt din fața insulei și a unui teritoriu restrîns în care să fie cuprinsă localitatea Orșova Veche. Acest teritoriu urma să fie delimitat de o linie care se întindea de la hotarul Olteniei și pînă la apus de Orșova. Imperialii au acceptat în sfîrșit cedarea, însă numai condiționat, dacă turcii vor reuși să abată cursul Cernei astfel încît rîul să se verse în sus de Orșova. Lucrarea trebuia să fie terminată pînă la 18 septembrie 1740, în caz contrar turcii urmînd să renunțe la orice pretenții asupra acestor teritorii[5].

S-a constituit apoi o comisie mixtă însărcinată cu stabilirea pe teren a hotarului dinspre Banat. Din partea turcilor a fost numit în comisie Mevcufat Hazzi Mehmed Effendi, iar din cea a imperialilor baronul Francisc Leopold Engelshofen[6]. Știrile contemporane lasă să se înțeleagă că

---

[1] Hurmuzaki (Tocilescu-Odobescu) I, supl. I, p. 542.

[2] Constantin Dapontés, *Ephémérides daces, cronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, publicat de Emile Legrand, II, Paris, 1881, p. 282—283.

[3] M. l'Abbé Laugier, *Histoire des négociations pour la paix conclue à Belgrade, le 18 septembre 1739*, II, Paris, 1768, p. 52.

[4] *Ibid.*, p. 53.

[5] *Ibid.*, p. 301—302. Articolul V al tratatului are următorul cuprins: „L'Isle et la forteresse d'Orsova et le Fort Sainte-Elizabeth, appartiendront dans l'état où ils sont actuellement, à l'Empire ottoman. Le Bannat de Témeswar appartiendra tout entier à l'Empereur des Romains jusques aux confins de la Valachie, excepté cette petite plaine qui est en face de l'Isle d'Orsova, et qui se trouve circonscrite d'un côté par la rivière de Czerna qui vient de Méhadia, de l'autre, par le Danube et un ruisseau qui borne la Valachie autrichienne, et enfin par les premières hauteurs du Bannat qui sont vis-à-vis d'Orsova, selon une ligne qui sera tirée d'une rivière à l'autre, en gardant partout une égale distance entre lesdites hauteurs et le Danube; laquelle plaine restera à l'Empire ottoman, à condition que si les Turcs viennent à bout de détourner toutes les eaux de la Czerna, de manière à les conduire derrière et attenant les vieux Orsova, alors le vieux Orsova devenu contigu à ladite plaine, sans y comprendre son territoire, appartiendra à la Porte ottomane, bien entendu qu'elle ne pourra jamais le fortifier. On accorde à la Porte ottomane le terme d'une année pour détourner les eaux de la Czerna, après lequel terme expiré, elle perdra tous ses droits sur le vieux Orsova, qui restera à l'Empereur des Romains. Les fortifications de Méhadia, qui, suivant les limites qu'on vient d'établir, doivent appartenir à l'Empereur, seront incessamment démolies par les Turcs et ne seront point rétablies l'avenir par les Imperiaux". Cf. C. Dapontés, *o. c.*, p. 331.

[6] Pesty Frigyes, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, I, Budapesta, 1877, p. 161.

austriecii au acceptat soluţia abaterii Cernei, cu credinţa că executarea lucrării nu era posibilă din punct de vedere tehnic, în lumina prevederilor tratatului de pace[7]. În adevăr, ei au interpretat articolul al V-lea al tratatului în sensul că cedează doar Orşova Veche şi şesul înconjurător, fără munţi. În acest caz însă canalul ar fi trebuit să fie săpat paralel cu Dunărea, ceea ce nu era cu putinţă, fiindcă apa ar fi trebuit atunci să curgă de la răsărit spre apus. De altfel imperialii au avut grijă să prevadă în preliminariile păcii că turcii vor trebui să abată tot rîul Cerna („... tout le ruisseau de Czerna...")[8], iar în tratat au repetat această obligaţie („... toutes les eaux de la Czerna...")[9]. Ca atare, austriecii socoteau, probabil, că Orşova Veche va reveni peste un an în patrimoniul lor, dar evenimentele ulterioare le-au dezminţit aşteptările.

Cum turcii menţineau încă ocupată partea sudică a Banatului, imperialii au pretins să se retragă cît mai degrabă, în conformitate cu prevederile tratatului de pace. Otomanii îşi motivau însă refuzul cu faptul că nu dispuneau de suficientă mînă de lucru pentru dărîmarea fortificaţiilor de la Mehadia. Tocmai de aceea, în ianuarie 1740, paşa de la Mehadia a cerut autorităţilor administrative austriece din districtele Almaş şi Orşova să-i pună la dispoziţie, contra plată, 300 de salahori necesari dărîmării întăriturilor. În continuare, tot pentru aceste lucrări, a mai pretins 6 care pentru transportul explozivilor de la Orşova. Ca urmare a acestor tergiversări, evacuarea Mehadiei şi a fortificaţiilor a avut loc, probabil, în primele luni ale anului 1740, iar a celorlalte localităţi, cum a fost Sviniţa, Plavişeviţa, Ogradena, Dubova, Jupalnic, Criviţa, Topleţ, Bîrza şi Pecenişca, abia în 1741[10].

Neînţelegerile din sînul comisiei turco-austriece cu privire la stabilirea graniţei bănăţene au făcut necesară deplasarea celor două părţi la Belgrad, probabil în vederea unei mediaţii franceze. În aprilie 1740, generalul Engelshofen, reprezentînd partea austriacă, şi Mevcufat Hazzi Mehmed pe cea turcească, s-au reîntors de la Belgrad la Orşova, unde îşi desfăşura lucrările comisia pentru reglementarea graniţei. Imperialii şi-au dat însă repede seama că turcii nu se grăbesc să rezolve problemele litigioase. Tocmai de aceea, generalul Schmettau, fostul comandant al cetăţii Belgradului, a protestat împotriva felului cum înţeleg turcii să aplice prevederile tratatului în ceea ce priveşte abaterea cursului Cernei. Memoriul l-a înaintat ambasadorul francez Villeneuve, prin aghiotantul său contele Molson[11].

Era evident că datorită reliefului abaterea rîului Cerna trebuia începută la mare distanţă de locul unde urma să se verse în Dunăre. Tocmai de aceea, inginerii Porţii au şi hotărît ca lucrările să înceapă de la confluenţa rîului Belareca cu Cerna[12]. Nu cunoaştem amănunte asupra

[7] *Ibid.*, p. 162.
[8] Laugier, *o. c.*, p. 62.
[9] *Ibid.*, p. 301.
[10] Pesty Fr., *o. c.*, p. 161—162.
[11] *Ibid.*, p. 163.
[12] *Ibid.*, p. 164.

inginerilor care au proiectat și condus lucrările de săpare a canalului, dar cronicarul Nicolae Stoica — luîndu-se după afirmațiile unor contemporani — susține că au fost doi francezi, din care unul a și murit acolo[13]. Afirmația cronicarului pare cu atît mai verosimilă, cu cît știm că ambasadorul Villeneuve era permanent ținut la curent cu desfășurarea grandioaselor lucrări de la Dunăre.

Din partea lor, turcii au însărcinat pe Firiarchi vizirul cu procurarea materialelor și a salahorilor. *Genealogia Cantacuzinilor*[14] ne informează că, la porunca porții, Constantin Mavrocordat a trimis pe Matei Cantacuzino, banul Craiovei, dimpreună cu alți boieri olteni să participe la lucrări. În acest scop au fost recrutați din Țara Românească și din Oltenia peste 15.000 de salahori, care au executat toate muncile legate de abarea Cernei.

Imperialii, din partea lor, au urmărit urgentarea lucrărilor de săpare a canalului, acoperind, în acest scop, cu salahori localnici necesitățile militare otomane. Socoteau, desigur, că în felul acesta va fi evacuat mai degrabă teritoriul sudic al Banatului și, totodată, ar ieși la iveală imposibilitatea realizării din punct de vedere tehnic a lucrării, așa că Orșova Veche putea să rămînă împăratului. Pentru apărarea lucrătorilor bănățeni care lucrau la abaterea rîului Cerna, generalul Engelshofen a repartizat, în iunie 1740, 200 de soldați din regimentul Göldy și 100 din regimentul Philippi[15].

Turcii nu se grăbeau însă, ba chiar tergiversau lucrările. În luna iulie ambasadorul otoman Janili Ali Effendi, fiind trimis de la Constantinopol în regiunile de graniță aflate în litigiu, a ridicat pretenții noi în legătură cu pescuitul la Orșova Veche și cu traseul viitorului canal[16]. Nicolae Stoica scrie că în toată iarna anului 1740 a fost adunată piatră, s-a ars cărămidă și s-a stîmpărat var, adică s-au procurat materialele de construcție necesare lucrărilor ce urmau să se desfășoare în primăvară[17].

Faptul însă că săparea canalului a început la un punct atît de îndepărtat de Dunăre a provocat nemulțumirea împăratului, care, prin intermediul generalului Schmettau, fostul comandant al Belgradului, a și

---

[13] Bujor Surdu, *Răscoala populară antihabsburgică din Banat (1737—1739)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, 1957, 2, p. 341.

[14] Nicolae Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino*, București, 1902, p. 117—118: „... atunci numitul Domn a făcut Ban al Craiovei pe Matei Cantacuzino, fiul stolnicului Pîrvu și la încheierea păcii, în anul 1740, puindu-se la tractat să mai stăpînească turcii în Mehadia pînă în locul ce vor putea abate apa Cernii, la care orînduind Poarta pe Firiarchi vizirul, ce atunci era capigibașa pentru facerea șanțului ca să abată această apă, orînduind în mai mult de 15.000 de salahori, lucrători: bulgari, moldoveni și români, a poruncit poarta lui Constantin Mavrocordat Voievod să trimită de la Valahia pe Banul Craiovei ajutor capigibașii. Deci, atunci Mare Ban fiind numitul Matei, a mers luînd și alți mulți craioveni, boieri, cu dînsul și pînă la acel spus soroc ivprăvindu-se această abătătură de apă a venit banul Matei la București bolnav, care, tot în acel an muri, la octombrie, s-a îngropat la București la mănăstirea sf. Ion".

[15] Pesty Fr., *o. c.*, p. 164.

[16] *Ibid.*

[17] B. Surdu, *o. c.*, p. 341.

protestat pe lîngă ambasadorul Franței de la Constantinopol, marchizul de Villeneuve[18]. Situația s-a complicat și mai mult cînd marele vizir a dat o nouă interpretare articolului V din tratatul de pace. În conformitate cu opinia sa, dacă operația de abatere a Cernei ar reuși, tot teritoriul aflat la răsărit de acest rîu urma să fie înglobat în Imperiul otoman[19]. Din cauza aceasta activitatea comisiei de reglementare a hotarelor pe teren a avut de întîmpinat serioase dificultăți. Pentru lichidarea lor au fost necesare tratative de lungă durată, purtate între marchizul de Villeneuve și contele Uhlfeld, noul ambasador al împăratului pe lîngă Poarta otomană. Imperialii insistau mai ales ca turcii să evacueze cît mai neîntîrziat teritoriul din sudul Banatului, ocupat de ei, și să elibereze astfel cele 11 localități dintre Orșova și Mehadia. Din partea lor, otomanii tergiversau discuțiile, fiindcă voiau să folosească acest teritoriu ca un gaj pînă la reglementarea definitivă a problemei frontierei.

În acest timp lucrările de săpare a canalului decurgeau într-un ritm rapid. Traseul stabilit începea de la locul numit Priboaie, din apropierea actualei gări a Băilor Herculane, și continua pe coastele dealurilor care mărginesc Cerna dinspre apus. Trecînd prin spatele localităților Jupalnic și Orșova, se încheia în valea Dîlboaca, care se varsă în Dunăre la răsărit de Eșelnița. De-a lungul canalului au fost construite lucrări de artă impresionante, rămase pînă astăzi. Așa s-au păstrat șapte bolți, în fața podului de la Topleț, la locul numit Piatra lui Iorgovan. Pe valea Săracova, între Topleț și Coramnic, pot fi văzute, de asemenea, ruinele unui pod cu trei arcade, peste care se întindea canalul[20]. O legendă locală atribuie construcțiile meșterului Manole, care n-a putut să-și isprăvească lucrul pînă cînd nu și-a zidit soția de vie într-una din bolți[21]. Lungimea totală a canalului era de aproape 22 km, iar lățimea de 1—1,5 m, fapt pentru care nu putea cuprinde decît 1/15 din apele Cernei[22].

În vara anului 1740 situația stabilirii hotarelor turco-austriece nu era încă lămurită. Abia înlocuirea marelui vizir Elvias Mehmed Pașa cu Ahmed Pașa a avut ca urmare un progres vădit al tratativelor dintre cele două părți. Prin marchizul de Villeneuve, noul mare vizir a propus ambasadorului Uhlfeld următoarele soluții în problemele litigioase: 1. Poarta să renunțe la înălțimile din preajma Orșovei; 2. Să se stabilească o linie de graniță provizorie, cu rezerva ca Orșova Veche să treacă în stăpînirea sultanului, după ce va fi abătut cursul Cernei; 3. Ostrovul din dreptul Belgradului să rămînă deșert și să servească drept hotar între cele două imperii[23]. Împuternicitul împăratului nu le-a acceptat însă, așa că marele vizir a făcut noi propuneri: Ostrovul din fața Belgradului urma să rămînă nelocuit și să servească de hotar, în schimb turcii renunță la Orșova,

[18] Pesty Fr., *o. c.*, p. 163.
[19] *Ibid.*, p. 164.
[20] Daniil Laitin, *Din trecutul Orșovei*, în *Anuarul Școlii civile din Orșova*, 1925—1926, p. 4—5.
[21] Idem, *Orșova*, Turnu Severin, [f.a.], p. 43.
[22] *Ibid.*, p. 38.
[23] Laugier, *o. c.*, p. 174, 176.

dacă nu vor reuşi să abată cursul rîului Cerna în condiţiile tratatului de pace[24]. Uhlfeld n-a îndrăznit însă să-şi asume răspunderea acceptării propunerilor otomane, motivîndu-şi atitudinea cu împrejurarea că termenul de opt zile stabilit pentru răspuns este prea scurt pentru ca să poată primi instrucţiuni de la Viena[25]. Pentru a obţine avantagii în cursul tratativelor, ambasadorul împăratului a încercat să corupă pe Mustafa Reis Effendi, unul din principalii negociatori turci, oferindu-i 2000 de zechini şi un diamant de mare preţ, însă fără succes[26].

Termenul de un an prevăzut pentru abaterea Cernei împlinindu-se la 18 septembrie 1740 fără ca lucrarea să fi fost terminată, ar fi trebuit ca Orşova Veche să revină de drept împăratului. Turcii ţineau însă ocupată regiunea respectivă şi imperialii nu aveau posibilitatea să-i îndepărteze de acolo. De altfel, peste scurt timp, în cursul lunii octombrie, canalul a fost terminat. Dar el nu corespundea literei şi spiritului tratatului, fiindcă în felul acesta urma să fie inclus în Imperiul otoman un teritoriu mai întins decît cel prevăzut. De altfel nici n-a putut fi abătut tot cursul Cernei, ci abia o mică parte din apele acestui rîu. Tocmai de aceea, marchizul de Villeneuve, într-o întrevedere din 12 noiembrie 1740 cu marele vizir, şi-a exprimat părerea că din punct de vedere legal Poarta nu mai putea ridica pretenţii asupra Orşovei[27].

Cronicarul Nicolae Stoica, luîndu-se după mărturiile unor contemporani, afirmă că aproape de vărsarea canalului în Dunăre s-a construit o moară. Cînd lucrările au luat sfîrşit, s-a deplasat la faţa locului o comisie compusă din delegaţi turci şi imperiali, boieri din Ţara Românească şi inginerii francezi care au condus din punct de vedere tehnic lucrările. După ce s-au deschis stăvilarele Cernei, apa a spart în unele locuri canalul, iar în altele n-a curs, din cauza că panta nu avea înclinaţie suficientă. Pentru ca moara să funcţioneze totuşi, de-a lungul canalului au fost înşiraţi un mare număr de salahori cu faşine de nuiele şi cu mături, avînd sarcina de a împinge neîntrerupt apa spre moara din vale[28]. O legendă bătrînească din regiunea Orşovei susţine, de altfel, că turcii numai atîta apă se obligaseră să abată din Cerna, cîtă era necesară pentru a porni o moară cu o singură piatră[29]. Dar marele vizir nu numai că n-a cedat în privinţa hotarelor de la Dunăre, dar a şi formulat noi pretenţii, în alte probleme litigioase ale aplicării tratatului. La uimirea lui Villeneuve faţă de aceste cereri sporite, i se arătă un raport al paşei de la Belgrad, în care se făcea cunoscută moartea împăratului Carol al VI-lea, survenită la 20 octombrie 1740[30].

Este evident că Poarta încerca să-şi asigure acum o poziţie cît mai avantajoasă în cursul tratativelor, sperînd că dificultăţile pe care le va

[24] *Ibid.*, p. 179.
[25] *Ibid.*, p. 180.
[26] *Ibid.*, p. 190.
[27] Pesty, Fr., *o. c.*, p. 169.
[28] B. Surdu, *o. c.*, p. 241.
[29] D. Laitin, *Dunărea dintre Baziaş şi Turnu Severin*, Bucureşti, 1925, p. 57.
[30] Pesty Fr., *o. c.*, p. 170.

avea de întîmpinat Maria Terezia la urcarea ei pe tron vor obliga pe imperiali să renunțe la pozițiile intransigente de pînă acum. Anul 1740 a luat însă sfîrșit, fără ca problemele în discuție să-și fi găsit dezlegarea. În ianuarie 1741 ambasadorul Uhlfeld a comunicat lui Villeneuve că austriecii ar fi dispuși să cedeze Orșova Veche și terenul înconjurător în lărgime de 80—90 de pași. Marele vizir s-a declarat însă nemulțumit, cerînd ca toată limba de pămînt cuprinsă între canalul săpat și rîul care desparte Banatul de Oltenia să fie cedată Porții[31].

Dar năvălirea armatelor prusace în Silezia a determinat pe cancelarul Sinzendorff să dea noi instrucțiuni ambasadorului Uhlfeld în vederea încheierii păcii cu turcii în orice condiții. De astă dată marchizul de Villeneuve a fost încunoștințat că imperialii ar fi fost dispuși să accepte anumite cedări teritoriale în regiunea atît de controversată pînă atunci a Orșovei[32].

O convenție specială s-a încheiat apoi la Constantinopol între Turcia și Austria, în 2 martie 1741, prin care s-au reglementat litigiile izvorîte din aplicarea tratatelor de pace. În legătură cu ostrovul din fața Belgradului s-a hotărît ca pe jumătatea dinspre turci să fie dărîmate construcțiile, iar copacii tăiați. Cealaltă jumătate urma să rămînă însă în starea de pînă atunci. Orșova Veche cădea înăuntrul hotarelor turcești, granița fiind stabilită în așa fel încît canalul să despartă cele două imperii în zona de apus de la oraș[33]. Definitivarea granitei turco-austriece în aceste părți a fost consemnată într-o convenție specială, întocmită și iscălită la Caransebeș în 3 iunie 1741. Articolul I prevede că hotarul sudic începe de la confluența Savei cu Dunărea și pînă la canalul de la apus de Orșova. În articolul următor se arată că de aci pînă la granița Olteniei hotarul a fost marcat prin 27 de ridicături de pămînt, potrivit indicațiilor convenției de la Constantinopol. Ultimul capitol al acestei înțelegeri se referă la hotarul cunoscut dintre Banat și Oltenia[34].

Este greu să stabilim astăzi cauzele care au determinat o luptă diplomatică atît de acerbă și îndelungată între cele două imperii pentru stă-

[31] Laugier, *o. c.*, p. 224—229.

[32] Alexandru Vasilescu, *Oltenia sub austriaci, 1716—1739*, București, 1929, p. 226.

[33] Laugier, *o. c.*, p. 372—381. În legătură cu Orșova și teritoriul înconjurător convenția prevede la articolul III: „Sur l'article V du traité de paix, il s'est élevé des doutes qu'il a fallu éclaircir après la conférence tenue sur la détermination des limites du vieux Orșova qui, en vertu de cette convention, doit appartenir à la Sublime Porte; et voici ce qui a été réglé d'un commun consantement. Il a été dressé une Carte Topographique, dans laquelle on a tracé les lignes selon lesquelles on a determiné les limites du vieux Orsova, et de la plaine vis-à-vis le Fort de l'Isle. Avant de parvenir à cette plaine, la ligne de séparation se courbe pour se rapprocher de la Czerna qui est dans ladite plaine, jusqu'à l'endroit ou la rivière fait un coude; et de là jusqu'au lieu marqué sur la Carte du nouveau Canal, pour détourner les eaux de la rivière. Tout l'espace que cette ligne embrasse, appartiendra au vieux Orsova, et derrière ladite ville, le nouveau Canal jusqu'au Danube, servira de limites. Suivant cette regle, les Commissaires des deux Puissances, pouront sans embarras et sans contestation, déterminer les limites, soit dudit Orsova, soit de la plaine vis-à-vis.

[34] Pesty Fr., *o. c.*, p. 175—180.

pînirea localității Orșova Veche. Chiar și unii contemporani, care se găseau în mijlocul evenimentelor, au rămas nedumeriți. Astfel însuși marchizul de Villeneuve căuta explicații pentru justificarea săpării unui canal care costase cît o provincie întreagă[35]. La ambasada franceză de la Constantinopol se credea că, în afară de unele cauze politice, stăruința pentru abaterea Cernei a fost provocată de Mustafa Reis Effendi spre a izbuti să deturneze o parte din importantele fonduri ce i-au fost puse la dispoziție pentru cheltuielile legate de construcția canalului[36]. În cazul acesta nu se explică însă motivul pentru care, și după îndepărtarea lui Mustafa din funcțiune, diplomații turci au depus o stăruință tot atît de mare în vederea anexării Orșovei. Probabil că stăpînirea asupra acestei localități le asigura într-un grad mai mare libertatea de navigație pe Dunăre, într-un eventual nou conflict cu imperialii. Altă cauză putea fi generată de dorința Porții de a-și întări monopolul asupra comerțului Țării Românești, fiindcă singurul drum în părțile acestea trecea prin Orșova.

Austriecii din partea lor au socotit mai tîrziu pierderea sudului Banatului ca un grav prejudiciu adus intereselor imperiului. Tocmai de aceea, vor încerca în viitor să recîștige acest teritoriu, ori de cîte ori socoteau că împrejurările le-ar fi favorabile.

Astfel, războiul ruso-turc izbucnit în 1768 le-a dat prilejul să intervină în conflict și totodată să formuleze pretenții teritoriale față de Poarta otomană. La Viena s-au purtat discuții îndelungate asupra acestei probleme, unii din factorii de răspundere optînd pentru Oltenia, iar alții pentru Bucovina. Iosif al II-lea susținea că înglobarea Olteniei în imperiu n-ar fi avantajoasă pentru stat, dar sublinia totodată importanța deosebită a Orșovei[37]. Diplomația austriacă se va strădui în cursul tratativelor cu turcii să obțină Orșova și districtul înconjurător, dar fără succes[38].

Cînd a izbucnit ultimul război austro-ruso-turc din secolul al XVIII-lea, imperialii au ocupat imediat Orșova cu un important detașament militar, format în cea mai mare parte din grăniceri români, sub comanda generalului Papilla[39]. Soarta armelor a fost însă defavorabilă austriecilor în această mare încleștare cu otomanii. Respinși pe diferite teatre de luptă și îngrijorați de cursul pe care-l luau evenimentele în

[35] Laugier, *o. c.*, p. 125—126. Cf. Pesty Fr., *o. c.*, p. 167.

[36] Pesty Fr., *o. c.*, p. 165.

[37] Într-o scrisoare către mama sa, Iosif II, după ce combate ideea anexării Olteniei, scrie: „Mais en revanche la rive gauche du Danube auprès d'Orsova qui comprend cette petite bicoque, le vieux Orsova, nous serait absolument nécessaire, et celà jusqu'au moulin que nous possédons et qui s'apelle Woditz" (Alfred von Arnold, *Maria Theresia und Joseph II*, II, Viena, 1867, p. 8).

[38] În articolul IV al convenției, prin care Poarta cedează Austriei Bucovina, se specifică că imperialii au pretins Orșova, dar pentru că turcii s-au angajat să mențină starea de bună vecinătate, granița rămînea cea existentă („... il a été convenu, que les limites des deux empires dans la partie ci-dessus mentionée, resteront dans l'état, où elles se trouvent actuellement". Hurmuzaki, VII, p. 161).

[39] Bujor Surdu, *Desfășurarea războiului austro-turc din 1788—1790 pe teritoriul Banatului descrisă de un martor ocular*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1967, 10, p. 44.

Europa, imperialii au fost siliţi să înceapă tratativele de pace cu inamicii lor tradiţionali. În cursul discuţiilor diplomaţii vienezi au insistat cu perseverenţă asupra problemei Orşovei, militînd pentru înglobarea ei în hotarele imperiului. Pînă la urmă turcii au renunţat la Orşova în schimbul altor compensaţii, graniţa dintre Ţara Românească şi Banat stabilindu-se pe Cerna. Articolul II al Convenţiei din 4 august 1791 de la Şiştov prevedea că limba de pămînt din faţa insulei Ada-Kaleh să nu aparţină nici uneia dintre cele două puteri[40].

În felul acesta a fost reglementat pentru multă vreme traseul graniţei dintre Turcia şi Imperiul habsburgic, în regiunea bănăţeană.

LA FRONTIÈRE TURQUE-AUTRICHIENNE DU BANAT AU XVIII-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

Les signes de faiblesse qui affectaient l'Empire ottoman au XVIII-e siècle encouragèrent la Russie et l'Autriche à s'entendre en vue de son éventuel partage. A cette fin, dès 1726, un traité fut signé entre les deux puissances chrétiennes, l'empereur s'obligeant à intervenir avec une armée nombreuse aussitôt que le conflit russo-turc aurait éclaté. La guerre qui éclata en 1735 n'eut toutefois pas un déroulement favorable pour les armées des puissances chrétiennes. Aussi la Russie et l'Autriche acceptèrent-elles la médiation de la France et firent la paix avec les Turcs en 1739.

A la suite de cette paix, les impériaux perdaient non seulement la Serbie et l'Olténie, mais aussi Orşova, ville située sur la rive gauche du Danube, sur le territoire du Banat. Conformément aux clauses du traité de paix de Belgrade, les Turcs obtenaient la ville à condition de dériver (dans un délai d'un an) le cours de la Cerna, de manière à ce que la rivière se versât dans le Danube à l'ouest d'Orşova. Sous la direction de deux ingénieurs français, plus de 15 mille travailleurs recrutés en Valachie, Moldavie et dans le Banat creusèrent un nouveau lit pour la Cerna. Pourtant les travaux ne correspondaient pas entièrement aux prévisions et à l'esprit du traité de paix.

La situation internationale créée par la mort de l'empereur Charles VI et l'avènement de Marie-Thérèse contraignirent finalement la Cour de Vienne à accepter l'incorporation de la ville d'Orşova à l'Empire ottoman.

[40] Hurmuzaki, VII, p. 530

EXPLOATAREA MINIERĂ DE LA CĂPUȘUL MIC ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

DE

AL. NEAMȚU

Cercetări relativ recente, întreprinse în arhiva Tezaurariatului Montanistic, păstrată la Cluj, mi-au prilejuit constatarea, pe cît de surprinzătoare pe atît de importantă, că, pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, la Căpușul Mic de lîngă Cluj — acolo unde de cîțiva ani se valorifică importante zăcăminte de minereu de fier — a existat o însemnată exploatare de aur, argint și plumb, dotată cu instalații mecanice de zdrobit minereul (șteampuri) și chiar cu cuptoare de topit aurul (cohuri). Materialele de arhivă, din care nu lipsește nici *schița topografică*[1] a exploatării, conțin, pe lîngă istoricul exploatării, și date cifrice interesante privitoare la producția de metale prețioase, precum și la conținutul de metal prețios al minereului extras.

Începuturile exploatării miniere de la Căpușul Mic ne sînt dezvăluite de către un locuitor din satul Valcăul Unguresc (Magyar Válkó), cu numele Ioan Szabó, care într-o plîngere adresată Tezaurariatului din Sibiu, la 12 noiembrie 1770, arată printre altele: „După ce am lăsat la o parte munca mea de econom și chiar de gospodar, deja de mai mulți ani împreună cu încă patru tovarăși mi-am pus toată străduința și tinerețea mea în căutarea și exploatarea locurilor cu minereuri de aur și argint, pentru ca să mă arăt credincios și folositor principesei noastre, dar mai cu seamă pentru ca să dau la iveală tezaurul ascuns odinioară de daci, aici în fluviul apropiat, în muntele numit de popor Czigány havas *(maxime autem ut olim a Daciis absconditum Thesaurum, hic in amne proximo monte vulgo Czigany havas vocitato manifestum facerem)*, despre care dobîndisem cunoștință foarte sigură; între timp însă, în anul care a trecut nu de mult 1755, am descoperit în teritoriul satului Căpușul Mic, aparținător comitatului Cluj, minereuri de aur, argint și plumb, cărora m-am îngrijit de mai multe ori să le fac proba atît la topitoriile din Zlatna cît și la cele din Baia Sprie. Încurajați foarte mult de slujbași și chiar

[1] Vezi planșa.

de judele montanistic din Zlatna, — care venind la inspectarea minelor în luna aprilie 1766 ne-a acordat cea mai mare încredere, botezînd mina aceasta și înregistrînd-o în limba poporului ca *Isten áldása Bánya* —, am construit acolo șteampuri și, din grija răposatului baron Gerstorff, chiar o topitorie și alte instrumente ajutătoare, și împreună cu mai mulți tovarăși am cultivat-o pînă la sfîrșitul anului 1768, folosind pentru lucrarea ei aproape toată averea și împrumutînd de la alții vreo 1200 florini renani . . ."[2].

Faptul că avem de a face într-adevăr cu o exploatare minieră remarcabilă este confirmat și de mărturii documentare mai vechi. Astfel un raport din 28 aprilie 1766, adresat de judele montanistic din Zlatna, Franz Nikolaski și de notarul Franz Kibling von Lővenfeld Tezaurariatului din Sibiu, ne permite să pătrundem în mecanismul intim al exploatării de la Căpușul Mic, dominată de toate contradicțiile inerente noilor relații de producție incipiente, de tip capitalist[3]. Raportul începe cu amintirea plîngerii depuse în noiembrie 1765 la tezaurariat de niște locuitori din Aiud care lucrau ca acționari la minele de la Căpuș. Acești acționari *(Gewerken)*, cu numele: Samuel Gyujto, Samuel Antos, Nicolae Magyari, Ioan Maxai, Sigismund Illyés, Petru Borsos și Petru Ferenczi, ajung în conflict cu concesionarul *(Gruben-Lehentrager)* Ioan Szabó, datorită încălcării de către acesta din urmă a contractului care stipula împărțirea minei de plumb în cauză în 14 părți egale, dintre care 7 urmau să revină lui Ioan Szabó și coacționarilor săi *(Mitgewercken)*, restul urmînd să fie repartizate acționarilor din Aiud. Ioan Szabó însă, fără a mai consulta pe acționarii aiudeni, a mai atras un număr de coacționari, astfel încît mina urma să fie împărțită în 26 de părți. Minerii acționari din Aiud acuză pe Ioan Szabó de faptul că, în decursul anilor 1763—1764, sub pretextul unor cheltuieli de exploatare, a încasat abuziv de la ei suma de 377 florini ungurești „cu toate că nu fuseseră exploatați decît ceva peste 3 stînjeni"[4]. De asemenea Ioan Szabó a început construcția unui cuptor de topit minereu *(Schmöltz-Ofen)* și a unui șteamp *(Pochwerk)*, pretinzînd în mod arbitrar cîte 20 florini de la fiecare coacționar, în total 529 florini. La refuzul celor din Aiud de a plăti, „aceștia au fost amenințați chiar cu retragerea părților lor"[5]. Szabó mai este învinuit că, fără consimțămîntul acționarilor aiudeni, a înstrăinat părți din mină, realizînd astfel în mod fraudulos un beneficiu de 440 florini. În încheierea plîngerii lor aiudenii cer tezaurariatului *„restitutio in integrum"*, cît și plata pagubelor ce le-au fost cauzate. Plîngerea a fost prezentată în decembrie 1765 consilierului cameral, imperial *(Hof-Cammer-Rath)* von Gerstorff și directorului minelor transilvane *(Siebenbürgischer Berg-Wercks Director)*. Drept ur-

[2] Arhivele Statului Cluj, *Arh. Montan Thezaurariat*, doc. nr. 11/1770, Cf. anexa II.
[3] Ibid., doc. nr. 135/1766. Cf. anexa I.
[4] Ibid.: *„wo doch nur etwas über drei Lachter ausgeschlagen werden sein soll"*.
[5] Ibid.: *„wurde ihnen gar mit Veräusserung ihrer Antheile gedrohet"*.

mare, Tezaurariatul hotărăște ca o comisie formată din autorul raportului, notarul judecătoriei montane și practicantul *(Standes-Practicant)* von Deschau să se deplaseze la Căpușul Mic, unde să procedeze la inspectarea minelor concesionate lui Ioan Szabó. Vizitarea începe cu galeria sau puțul *„Seegen-Gottes Stolln"*, unde se constată că din anul 1759 au fost exploatați 7 stînjeni, dar ca urmare a unui ordin al Tezaurariatului, din 12 septembrie 1761, exploatarea minereului a trebuit să fie deplasată înspre puțul aflat cu $3^1/_2$ stînjeni mai sus, puț numit *„Mitterer Schurff"*, subliniindu-se necesitatea realizării unei legături între puțurile mai sus amintite. La o depărtare de $5^1/_2$ stînjeni de *„SeegenGottes Stolln"* se afla puțul așa numit *„Oberer Schurff"*, de unde s-au exploatat pînă la data anchetei $11^1/_2$ stînjeni. Pe schița topografică anexată raportului aceste puțuri sînt însemnate cu literele *A*, *B* și *C*. Comisia de anchetă mai constată și existența unui alt puț — însemnat cu litera *D* — exploatat pe o distanță de 6 stînjeni și apoi părăsit, dar care după spusele minerilor mai bătrîni, „poate fi considerat mai mare și mai bogat în plumb"[6] decît celelalte trei. În continuare, comisia vizitează un șteamp cu 9 săgeți, o spălătorie și topitoria[7]. Raportul atrage atenția că, la aceste instalații, lipsa unei calificări corespunzătoare cît și aplicarea unor procedee tehnice neindicate duce la însemnate pierderi de material și la slaba calitate a plumbului ce se obține.

De la muncitorii care lucrau la topitorie comisia află și alte amănunte în legătură cu abuzurile săvîrșite de Ioan Szabó și anume că, pentru construirea unei conducte de apă pînă la șteamp și la cuptorul de topit, Szabó a încasat de la coacționari, sub pretextul unei *„Gruben-Bau-Einlaag"*, suma de 237 florini și $23^1/_2$ creițari. De asemenea că acesta a neglijat complet cele patru părți de mină ce ar fi trebuit să revină contesei Anton von Kornis și lui Moise Biró, ca proprietari ai terenului pe care se afla exploatarea minieră. Raportul continuă cu acuza adusă lui Ioan Szabó de a fi atras pe unii țărani în mod viclean, sub pretextul privilegiilor ce urmau a le fi aprobate, la exploatarea minieră, animîndu-i cu iluzia de a fi eliberați de robotă și de celelalte prestații către stăpîni, fapt prin care a îndemnat pe unii săraci la vînzarea vitelor și la cumpărarea unei părți de mină cu 50, 20, 30 și 40 florini[8], obținînd prin aceasta un cîștig de peste 500 florini. Pasajul acesta reflectă o realitate istorică, care-și croiește drum tot mai larg în mineritul transilvănean din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și anume folosirea tot mai frecventă a muncii

[6] Ibid.: *mögtiger und bleischüssiger angestanden sein solle"*.

[7] Ibid.: *„ein mit 9 Eisen in drey Sätzen vorgerichtetes Puchwerck... ein ordinari Schlem-Heerd... der ein Klafter hohe Schmöltz-Ofen samt Blassbalcke begriffen ware"*.

[8] Ibid.: *„...unter dem Vorwand ihrer hiedurch verwilligt werden seyn sollenden Privilegien, zum Berg-Bau arglistig mit Verschützung der befreidenden Roboth und den anderen herrschaftlichen Diensten, wodurch er manchen Armen zu Verkaufung seines Viehes und Erkaufung eines Gruben Theiles pro 50, 20, 10 und 40 fl. also angereizet.*

salariate și renunțarea treptată la robotă, care începe a fi utilizată în minerit numai la muncile auxiliare, care nu reclamă o calificare deosebită. Exploatarea feudală deosebit de grea în această epocă determină pe iobagi să prefere exploatarea acționarilor de mine celei a stăpînului feudal. De altfel, însuși autorul raportului conchide că acestor oameni nu le-a mai rămas decît „lamentările de pe fața lor înlăcrimată" *(das Lamento aus ihrem betranckten Gesicht)*[9]. În încheierea raportului se arată că Ioan Szabó a fost lăsat în libertate, pe cauțiune, cu obligația ca „în orice întîmplare să apară în fața judecătoriei montane și să dea socoteală despre actele sale"[10]. Pentru a se constata pe deplin gradul de vinovăție al lui Ioan Szabó, comisia îi mai acordă acestuia un termen de opt săptămîni, după care urmează să prezinte autorităților actele justificative în ordine.

Se pare că ulterior i-a fost interzisă lui Ioan Szabó — care — după expresia sa proprie — promitea să pună bazele mineritului în comitatul Cluj *(ut solum fundamentum monticulturae hic in comitatu stabiliare valeamus)* — exploatarea în continuare a minelor de la Căpușul Mic, deși acesta menționează că în anul 1769 a obținut personal, de la Curtea din Viena, dreptul de a topi minereurile la fața locului, fără a le mai transporta la topitoria din Zlatna[11].

Materiale documentare din anul 1774 atestă continuarea exploatării de aur, argint și cupru *(in fodina venarum auri, argenti ut et cupriferarum)* de la Căpușul Mic, de către alte persoane, printre care un loc de seamă ocupă un oarecare Mihail Linthner din Gilău, care se lăuda forurilor montanistice că a găsit minereu a cărui probă a indicat un conținut de 36 lotoni în argint, 25 lotoni în aur și 80 de libre în plumb *(in argento 36 Loth., auro 25 Loth., in Plumbo 80 libras continere exponit)*[12].

Un alt document privitor la exploatarea minieră de la Căpușul Mic este scrisoarea adresată în anul 1778 judecătoriei montanistice de către *„Biró Blasius cum sociis"*, în care se cere permisiunea „să exploatăm avantajoasa d-voastră mină de la Căpușul Mic, din comitatul Cluj, conținînd minereu de aur, argint și plumb"[13]. Pe de altă parte, Biró cere trimiterea unui expert care să cerceteze minereurile, aprobarea construirii unei topitorii *(Schmeltzhütte)*, cît și restituirea privilegiilor retrase de căpitanatul de la Zlatna *(Oberbergamt)*. După cum rezultă, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea exploatarea minieră de la Căpușul Mic,

---

[9] Ibid.

[10] Ibid.: *„bey... all-ereignenden Fall vor diesem Berggericht zu erscheinen und hierüber Red-und Antwort zu geben"*.

[11] Cf. anexa II: *„...Idcirco in anno praecitato 1769 ad benignissimum Sacratissimae Regiae et Apostolicae Majestatis Thronum ego personaliter recurrens Vienam pro liqvefactendi facultatoria, schedas facultatorias adtuli"*.

[12] Arhiv. Stat. Cluj, *Arh. M. Th.*, doc. nr. 240/1774 și nr. 769/1774. Cf. anexele III și IV.

[13] Ibid., doc. nr. 918/1778: *„ihr ergiebiges Gold, Silber und Bley-hältiges Werk zu Kiss Kapus in Coloser Comitate zu bauen"*.

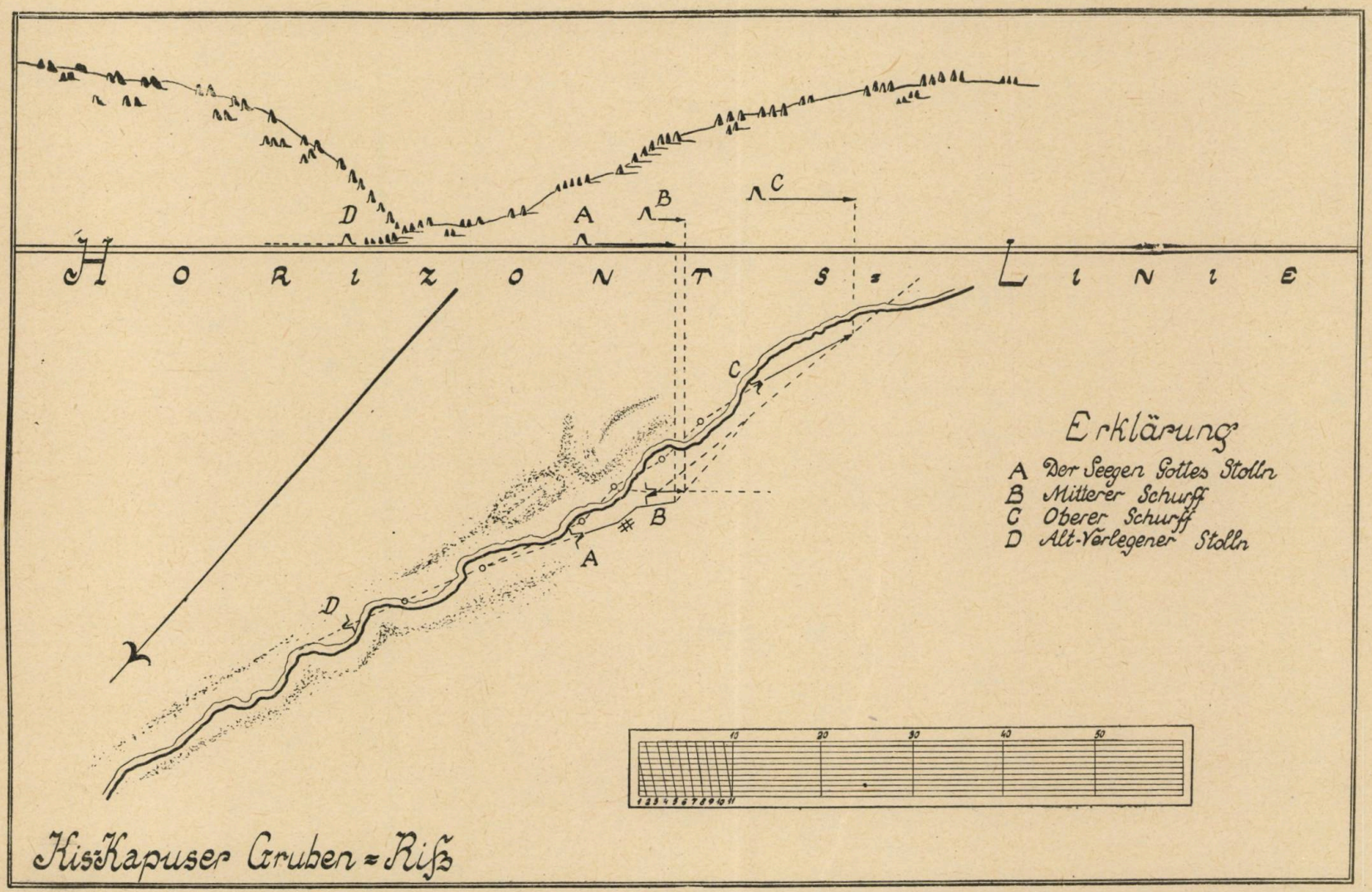

Schița topografică a exploatării miniere de la Căpușul Mic în secolul al XVIII-lea.

a înregistrat progrese însemnate. Din acest motiv pe la mijlocul secolului următor, la 15 august 1845, Tezaurariatul își manifestă dorința de a relua vechile exploatări miniere, în care scop se ordonă o prezentare retrospectivă a situației tuturor exploatărilor miniere, cu deosebire a celei de la Căpușul Mic și Mărgău[14].

Fără îndoială că reluarea cercetării urmelor acestor vechi exploatări, pe baza întregii documentații istorice și cu mijloace tehnice și științifice moderne, ar putea constitui atît pentru istorici, cît și pentru geologii și economiștii noștri o preocupare de cea mai mare importanță, atît științifică cît și economică.

[14] Ibid., doc. nr. 4639/1845.

ANEXE

I

1766 aprilie 28, Zlatna

Raportul judelui montanistic Franz Nikolaski privitor la contradicțiile survenite între acționarii minelor din Căpușul Mic.

Ihro Excellenz!
Hoch- und Wohlgeborner Freÿherr Königlicher Thesaurarius!
Gnädig-gebiettender Herr! Herr!

Einige in Nagy Enyed wohnende, und in Coloser comitat auf den Kis Kapuser Grund in dem Máros Bértzer Gebürg eine Bleÿ Kluft bauende Gewerken, nahmentlich Samuel Gÿujto, Samuel Antos, Nicolaus Magyari, Joannes Maxai, Sigismundus Illyés, Petrus Borsos, und Petrus Ferenczi, haben diesen Kaÿserlichen Königlichen Berg Gericht noch in Monath Novembri des lestzt verflosseenen 1765-ten Jahrs ihre geziemende, dabeÿ aber bewegliche Bittschrift eingereichet, und darin vorgestellet, wie dass sie sich in jenem obbemelten Gruben Bau, mittels eines mit dem in Magyar Volkoj wohnenden, und erwehnter Gruben Lehentrager Johann Szabo geschlossenen Contract eingelassen, und also beschlossenen hätten, dass er Lehentrager für sich, oder seiner Seits habende Mitgewerken Sieben gleiche Theil in der Gruben vorbehalten könne, die andere 7 Theil aber Sie Enyeder Gewercken bauen wolten; Dergestalten also die Gruben in 14 Theil getheillet, und Er Johann Szabo als Lehentrager dabeÿ belassen worden seÿe. Allein bald nach dem geschlossenen Contract hätte der Johann Szabo ohne Vorwissen deren klagenden Enyeder Mitgewercken unterschidliche Teille veräusseret, und gewisse Unterthannen in diesem Berg Bau als Mitgewercken angenohmen, also, dass schon würklich 26 Theile seÿn solten: und über dieses, wie sie Enyeder Mitgewercken kläglich angebracht haben, solte der Johann Szabo in 1763 und 1764ten Jahr von denen Gewercken samentlich. 1mo bis 377 U. fl. unter dem Vorwand der belegten Gruben erpresset haben, wo doch nur etwas über drei Lachter ausgeschlagen worden seÿn solle. 2°: In Vorig

1765ten Jahr in dem Monath Iulio habe er Johann Szabo als Principal Gewerck einem Schmöltz Ofen unweit der Gruben, nebst einem Puchwerck herzustellen angefangen, und dadurch einem jeden deren 26 Mitgewercken 20 Vonas Gulden, mithin eine Summam in tot von 529 fl. angeschriben. Und nachdeme 3tio: Sie Kläglich einkomende Enyeder Gewercken alsogleich diese 20 fl. ein jeder nicht erlegen wolten, wurde ihnen gar mit Veräuserung ihrer Entheile gedrohet, wie dann 4to : Vielleicht auch würcklich er Johann Szabo in Veräusserung dieser Gruben Theille sich eingelassen haben dürfte, weilen sie bereits Vernehmeten, dass sich erwöhnter Johann Szabo aus dem Zylaher Bezirck ohne Worwissen deren Grundherrn unterschidliche Berg Antheille einigen daselbstigen Unterthannen verkaufet, und sich dergestalten beÿ nähe bis 440 fl. widerrechtlichen Nutzen zugeaignet hätte. Dahero bitteten sie, sich nicht nur in Integrum restitui, sondern auch allangebrachte Klage rechtlich vorzunehmen, und dergestalten jenes, was wider die Ordnung von Jhme Szabo gehandlet, und abgenohmen worden wäre, durch Ihme ruckzahlen, und ersetzen zu lassen.

Nachdeme nun diesfällige Klagen sowohl von denen Gewercken, als auch diesem K. K. Berg Gericht dem im Monath Decembri 1765 hier anwesend gewesten (Tit. plno)[15] Herrn Hof-Cammer Rath, und Siebenbürg. Berg-Wercks Directori Herrn von Gerstorff an- und vorgebracht und Gnädig eingesehen wurde, dass dieser Sache füglicher und besser nicht abgeholfen werden könnte, als wenn ich Berg Richter mit Zuziehung des Berg Gericht[lichen] Notarii, und des Stands Practicantenes v. Deschau mich erst möglichst ad Locum begeben, und alda sowohl von dem Stand der Gruben, als der erbauet worden seyn sollenden Schmöltz Ofens- und Puchwercks den Augenschein einnehmen, zugleich aber auch in wie weit sich die Andere, wider dem Johann Szabo angebrachte Klagen gegrundeten, durch Abforderung einer Rechnung über alle Empfäng- und Ausgaabe untersuchen solte.

Nach dies erhaltenen hohen Befehl hat man Berg Gerichtlicher Seits im Monath Decembri 1765 dem Johann Szabo alsogleich aufgetragen, sich gefast zu halten und seine Rechnung über alle Empfäng und Ausgaaben wohl instruirter anverfertigen, auf dass beÿ meiner Berg-Richters Ankuft in Kis Kapus selbe ohne weiteren durchzugehen in Stand gesetzet wurde.

Durch die Berg Gerichtliche Obliegenheiten wurde nachhin diese Reise bis den 10ten dieses austrettenden Monaths April verschoben, allwo beÿ dessen Antrettung wir den 14ten : dito in Kis Kapus angelanget, und endlichen dem 15ten : dito und auf die noch gute vier Stund davon entlegene Gruben in das Máros Bértzer Gebürg begeben, und zum Ersten und nemlichen Máros Bértzer Gebürg und so genannten Farkas Mezöer Thall den einkommenden Ersteren, so genannten Seegen Gottes Stolle, wie gehorsamst angeschlossene *Mappa* sub Lit. A. beweiset, Verzohen, und (wie Vernehmen) solle derselbe vor ungefehr acht Jahren Königlicher Seit

[15] Probabil: *titulo pleno.*

bis 7 Lachter ins Feld getriben worden seÿn, wo sodann die dermahl bauende Gewerckschaft, nebst Einem von Eüer Excellenz unterm 12ten Septembri 1761 erhaltenen Schurf Brief in nemliches Gebürg, diesen zu verlegen angefangen haben solle.

Der obangeregte Gruben Zug beweiset also, dass die dermahlige Gewerckschaft von der Zeit an nicht mehr dann 4 1/2 Lachter ausgeschlagen, und ins Feld der Kluft nach gearbeitet habe, allwo die Kluft in der Fürst bis 2 Zoll möchtig in einem Schiffer und seifiger Letten, in der Soll aber gegen einem Schuch möchtig etwas qwartziger und Kiesiger, das nebengestein aber in einem Zertrimerter Schiffer, zeichen Letten dann Qwartzigen Mugeln zu beleichten wäre.

Rockwerts von Feld Ort 7 1/2 Lachter wird mit einem Mann abgeteiffet, allwo die Kluft etwas möchtiger in einer gestaltig-Qwartziger Berg-Art mit eingesprengten kelinspeisigen Bleÿ Eigeln beleichtet worden. Von diesem Seegen Gottes Stolle 3 1/2 Lachter höher in dem nemlichen Máros Bértzer Gebürg stehet:

2°. Der Mittere, und in der Mappa sub Lit. B. angezeugte Schurf, welcher von Tage auf einer von Abend gegen Morgen streichender — und Flach fallender Kluft bis 4 Lachter nachgebrochen, und unbelegten befunden worden, diese Kluft ist in einem blauen Letten und tauben Schifer bis 4 Zoll möchtig angestanden, welche dem Verflechen nach in einer besseren Teüfe, und folglich mit dem unteren Seegen Gottes Stolle zu erkreützen, und zu untersuchen rathsammer geachtet worden. Ober diesem Mitteren Schurf kommet abermahl:

3tio : Der von dem Seegen Gottes Stole 5 1/2 Lachter höher angelegte Obere Schurf sub Lit. C. so einer Kluft nach ins Feld bis 11 1/2 Lachter durch nem[lichen] Gewerckschaft getriben, welche in einem tauben grauen Schifer, und zaicher Letten beleichtet, und unbelegter angetroffen worden. Gleichwie nun dem freichen nach diese Kluft M. C. untersuchet worden, zu dato aber noch wenige Anzeige eines Edlen Geschickes sich ergeben, so ist in dem Mitternächtigen Gebürg über das Farkas Mezöer Thall (wie in der Mappa sub Lit. D. zu ersehen) der Kluft nach bis 6 auch mehrere Lachter ausgelencket worden, so aber von uns Verfallener angetroffen, und keine andere unterhänige Nachricht beÿführen können, als das die Kluft allda nach Aussage deren Älteren Gewercken möchtiger und bleÿschüssiger angestanden seyn solle.

Hierüber führten uns diese Baulustige aber unerfahrne Gewerken in dem ganzen Thall herum, um ihrem Baulust zur Bezeügung ein- und anderen entdeckten Gängen um so mehr in ihren hin- und wieder vorgehabten Schürfen zu bestättigen, nachdeme aber lauter unedle bleutige Gattungen entdecket wurden, so wendeten wir uns endlich zu denen Tag Gebäuden, allwo die Gewerckschaft etwas von der Gruben entfernter in nemlichen Farkas Mezöer Thall.

Ein mit 9 Eisen in dreÿ sätzen Vorgerichtetes Puchwerck nebst einem ordinari Schlem Heerd, dann in der Laage auf 1 1/2 Lachter, der Breütte nach 5 Schuch, der 1 Klafter hohe Schmöltz Ofen samt Blassbalche begriffen ware.

Des Puchwercks Manipulation ist seit dessen in vorigen Sommer beschehener Herstellung, die Zeit hindurch mit zweien Wochen Werckern beförderet, und ungefehr dreÿ Centen Bley Schlich erzeüget worden; Es hat sich aber an der von uns ersehenen Operation gewiesen, dass die gar zu mild gepuchte Gänge mehresten Theils zu Fämm geworden, und mit dem milden Zeüch abgereiset seÿen, dahero sind sie Gewercken belehret worden beÿ abermahlen Puchenden Gängen und etwas räscheres mehl erhalten zu können, ein grösseres Satz Wasser zu geben.

Der Schmöltz Ofen solle letzt verstrichenen Herbts beÿ nahe zweÿ Stund in Operation gestanden seÿn, wodurch die erzeügte wenige Bleÿ Schlicke mit beschickt-gewest seÿn sollenden Felsö Banyaer bleÿischen Schlacken geschmoltzen worden; Es scheinet aber aus Mangel eines gutes Gestübs, oder Legung des Gebläses — dann wegen kürtze und noch wenig geübter Hitze des Ofens schlechten Effect erhalten zu haben, massen der gröste Schlich dann die übrigen Schlacken sind einer gleichen Beschafenheit, als nemlich gröste Schliche und Bleÿ Schlacken geraumet worden.

Es zeügete sich ferners dass die Gewerckschaft, und zwar der Lehentrager Johann Szabo, obwohlen selber in der Gruben fast gar nichts ins Feld dem Gang nach arbeiten lassen, und um Gänge zu erzeügen ungedacht ware, dennoch mit nicht geeingen Speesen zu Beförderung des Puckwercks, und des Schmöltz Ofens, woran auch keine Unkösten gespa-ret worden, eine kostbare Wasserleitung geführet habe.

Nachdeme man also derleÿ (so zu sagen) excessive und voreÿlige Unkösten eingesehen, so haben wir sowohl einigen Schlich, wie auch Gänge nacher Zalathna mitgenohmen, welche an Halt, wie gehorsamst anligendes Proben Zettel darweiset, gekommen.

Hingegen bis dieses auch vorgenohmen wurde, haben wir in Rucksicht deren angewendeten Unkösten ihnen Gewercken Gutächtlich eingerathen, den untersten Seegen Gottes Stolle en betreiben, und von dem Gang eine Probe von etlichen 100 Centen auf dem Puchwerck vorzunehmen, eingeraumet, selbe in reinen Schlich arbeiten, sodann nacher Zalathna die vorgenohmene Probe, und erzeügte Qvantitaet Schliches anzudeuten, und die weitere Resolution darüber zu erwarten befohlen. Den hingegen Mitteren Schurf, weilen die Kluft sehr schlecht und zertrümmert anstehet, und ohnehin der Ersteren in der Teüfen zusitzet, folglichen erkreützet werden solle, den Obersten Schurf gleichergestalten, da diese mit der untersten Kluft eine ist, und am Tage anstehet, aufzulassen eingerathen.

Da aber vermutlich die in Mitternächtigen Gebürg Verfallen angetroffene Kluft mit der Seegen Gottes Stollner eine ist, und auch nach

Aussage deren Elteren Gewercken diese Mittternächtige Kluft viel edler- und gefaltiger seÿn solle, so wurde ihnen Gewercken auch eingerathen in dem Mitternächtigen Gebürg oberhalb den verfallenen Stolle aufzuschürfen, und einige Proben Stufen hiehero nacher Zalathna zu überbringen.

Nach solch geschlossenen Sachen wurden endlichen die zahlreich anwesende Gewercken Berufen, und zu Aufweisung der Erlaubnüs wegen den erbauten Schmöltz Ofen angehalten, welche sich aber lediglich auf ihr an Ein Löbl. Kaÿs. Königliches Thesaurariat, in dieser Anliegenheit eingereichte Supplique ursach dessen steifeten, weilen sie in nemlichen Jahr diesfalls auch beÿ Einer Hochlöbl. Kaÿs, auch Kaÿs. Königlichen Hof-Cammer Ihre Bittschrift eingereichet, und darüber ihr Agent Ihnen geschriben hätte, das Ihre bewilligte bitte schon von hoher Hof Stelle an Ein Löbl. Kaÿs. Königliches Thesaurariat herunter geschicket worden seÿe; Nachdeme man aber diese für keine Ursach, sondern mehr für Ahndungs würdige Ausflüchten ansehen müssen, so wurde Ihnen Gewercken die ferners weitere Schmöltzung mit schärfester Ahndung ihres begangenen Frevels, bis weiters erfolgende hohe Resolution verbotten. Endlichen sammentlichen Gewercken ins besondere Vernohmen, und ein jeder wie — und wasgestalten Er seine Theille überkommen habe befraget, wo sich sodann geäusseret, dass, da zu Anfang des in Máros Bértzer Gebürg angefangenen Berg-Baues ausser denen (der (Titt.) Frau Grafin Anton von Kornis, und dem Herrn Moÿsi Biro als Grundherrn vorbehaltenen vier Theillen, welche aber zu dato auch keine Zubuss erleget haben) contrahirten 14 Theillen, schon würklich die Gruben in 36 Theille durch dem Lehentrager Johann Szabo, welcher sonsten ein in Valko wohnhafter unbegütteter Edl Mann seÿn solle, vertheillet worden.

Nach genauer dieser Sache Untersuchung eräusserte sich, dass oft erwöhnter Johann Szabo von denen Gewercken zu Gruben Bau Einlaag schon würklich 237 vonas fl. 23 1/2 cr. erprösset habe, wo doch zu Erbauung des Schmöltz Ofens, des neüen Puch Wercks- und Schlem Heerds, dann der Wasser Leitung (welche an sich selbts zwar zimlich kostbaar geführet worden) auch das Meiste die Gewercken mit eigener Hand-Arbeit beÿgetragen zu haben, einhellig bestättigen.

Nach weiterer Untersuchung, wie und auf was Art Er Johann Szabo die in 14 Theil Anfangs unter der Gewerckschaft vertheilte Gruben, an die würcklich existirende 36 Gewercken vertheillen können, so erhellete endlichen, dass Er Szabo sich nicht entblödet mit denen Novellar Berg Articuln in unterschidliche Dörffer herumzugehen, und durch Ihro Maÿ. Unterschrift, auch eingeprägtes Pettschaft die Leute, unter dem Vorwand ihrer hierdurch verwilligt-wordem seÿn sollenden Privilegien zum Berg Bau arglistig mit Vorschützung der befreüenden Roboth, und anderen Herrschaftlichen Diensten zu animiren, wordurch er manchen Armen zu Verkaufung seiner Viehes, und Erkaufung eines Gruben Theils pro 50,

20, 30 und 40 fl. also angereitzet, dass er 26 derleÿ Gruben Theille pro 500 und etliche Gulden an man gebracht habe, also das dermahlen vielen Armen Gewercken nur das Lamento aus ihren Betranckten Gesicht herausleichte; Beÿ diesem Umstands Vernehmung wurde Ihme Johann Szabo nicht nur der Arrest ipso facto angedrohet, sondern er auch in Loco Kapus unter Caution gesetzet, dass er nem[lich] schuldig seÿn solle, bey all-ereignenden Fall vor diesem Berg Gericht zu erscheinen, und hierüber Red- und Antwort zu geben.

Wornach dann schlüsslichen Er Johann Szabo zu Legung des Ihme über alle Gruben Bau Ein- und Auslaag Berg-Gerichtlich auferlegte Ratiocinii angehalten wurde, nachdeme er aber in Maculari zwar die Arbeits Täg Beschriben, und in Confuso angemercket hatte, dass selber diese- und jene Wochen so viel ausgelegt hätte, weder aber, weme er solche Summam, weder auch was Ursachen zum Berg Bau- oder Puchwerck und Schmöltz Ofens Errichtung agbeführet hätte, berichtigen könnte, so wurde ihme ex Superabundanti nebst gegebener diesfällig mündlicher Instruction zu praestirung seiner Rechnung noch ein Acht wochiger Termin eingestanden.

Dieses ist also was man abgeordneter massen von dem Kis Kapuser Berg Bau, und deme anhängigen Weesen Euer Excellenz und Gnaden unterthänigst zu berichten in Stand gesetzet worden, über welch Ein so Anderes mir uns die ferners hochbeliebige Disposition unterthänigst erbitten.

Es hat aber diese 16 Täg anhaltende Reÿse eben nicht ohne besonderen Aufwand geschehen können, und ich Berg Richter an Fracht Speesen 18 R. fl. 15 cr. dann der Berg Gerichtliche Notarius samt dem Stands Practicanten v. Deschan für die Aufgenohmene Reydt Pferdt, und deren unter Weegs aufhabende Intertention in baaren aus eigenen 42 R.fl. 52 cr. auslegen müssen, um deren Vergüttung, und beÿ Einer Löbl. Berg Amts Cassa hochbeliebige Anschafung unterthänig Bitten um so mehr zwar, als der Berg Gerichtliche Notarius ohnehin weder mit einer Pferd Portion, werden mit einigen Diurno begnädiget seÿe. Die wir uns anmit zu hohen Gnaden unterthänig gehorst. empfehlen, und in Aller Verehrung ersterben.

Euer Excellenz und Gnaden

Zalathna den 28 ten April 1766.

Unterthänig-Gehorsamste
Franz Nikolaski m.p.
K.K. Berg Richter
Franz Kibling v. Löwenfeld m.p.
Notarius

Original în Arhiv. Stat. Cluj, *Arh. M. Th.*, doc. nr. 135/1766.

II

1770 noiembrie 12, Valcău

Plîngerea lui Ioan Szabó din Valcău privind greutățile pe care le întîmpină în exploatarea minelor de la Căpușul Mic.

[Excelsus Thesaurariatus in Monetariis et Montanisticis]

Posteaquam posthabitis etiam domesticis meis laboribus et oeconomiis, annis jam compluribus et ferea juventute mea industriam meam quarto se eo posuissemus, ut haereditariae et clementissimae Principis nostrae, in pervestigatione et indagatione locorum auri et argenti mineralium me utilem fidelemque exhiberem, *maxime autem ut olim a Daciis absconditum Thesaurum (hic in amne proximo monte vulgo Cziganÿ havas vocitato) manifestum facerem,* in quo jam maximam assequi notitiam, sed inter has in anno jam dudum praeterito 1755to inveni in territorio pagi Kis Kapus incliti comitatus Kolos ingremiatae *aurum, argentum* et *plumbum ferentes mineras,* et cum multis vicibus tum in Officina Zalathnae, tum Felsöbanyae probas facere curavimus; cum multis associatis sociis valde ab officialibus fuimus adanimati non absimiliter Inclytum Judicium Zalathnense ad revisionem fodinarum in anno 1766 mense Aprili accedente maximam fiduciam addidit, nuncupans fodinam istam vulgo *Isten áldása Bánya* et Protocollans erectis adeoque illam molis contusoriis, et ex gratia Illustrissimi quondam Baronis Gerstorff ustrina, et aliis illuc accessoriis instrumentis provisam, usque ad finem anii 1768 coluimus, insumptis ad culturam ejus pene totas facultates, et acceptas ab aliis mutuo 1200 R.fl.; inchoati autem liqvefacere et metallum illud mixtum translati Zalathnam, ego statim fui incarceratus et coactus cautionem dare ut amplius lingvefacere minime supponamus, nisi mineras nostras ad ustrinam Zalathnensem crude transferre debeamus, quod propter gravitatem proculque distantiam loci nobis incompetens videtur; idcirco in anno praecitato 1769 ad benignissimum Sacratissimae Regiae et Apostolicae Majestatis Thronum ego personaliter recurrens Viennam pro liqvefactendi facultatoria, schedas facultatorias adtuli, dignata fuerat Sua Majestas Sacratissima nos in ista consolare, sed porro cujusmodi informationem Sacratissimae Majestati, hinc ex Transsilvania miserint contra

nos, etenim nullus officialium fodinas illas lustrare et visitare secundum mandatum Suae Majestatis dignatus est, et qvam resolutionem acceperint nos ignoramus, nisi non solum liqvefactione, verum etiam a cultivatione fodinarum sumus modo inhibiti, et ex urbario plane delecti, a qvo aedificia et minera nostra sunt in periclitatione; promittebat equidem minera ibidem reperibilis magnam pro futuro in auro argento et plumbo lucri et emolumenti spem, non dissimiliter multi ex circumadjacentibus locis accedebant orantes et promittentes, ut solum fundamentum monticulturae hic in comitatu stabiliare valeamus, preciosas lapides, purissimas continentes remonstraturos, sed a dominis qvibusdam terrestribus aliqvi, qvoniam incarcerati et castigati erant, valde sunt territi, ut et ego etiam hactenus multa talia impedimenta habui, et plane odio dederunt; Sed quia angustia rei domesticae ineptum quotidiana plane detecta, non dissimiliter inhibitio officiatum hucusque continuatum opus ulterius prosequi non promittit, ne tot labores illisque insumptae expensae in limine affulgentis spei, non sine considerabili ipsius etiam Regii Aerarii detrimento in fumum abeant, humili de poplite et genu flexo oro Excellentiam Vestram offerens earundem fodinarum partes Sacratissimo Imperatori et Principi nostro Clementissimo et sub alas praefati Serenissimo Principis ad proseqvandos ulterius labores animum et vires reciperemus et Regium ipsum Aerarium procrescere fatigiis nostris valeamus, et quoniam ego etiam in anno praesenti indesinenter absque ulla oeconomia in montibus sum fatigus me et meos 4 socios videlicet Franciscum et Martinum Kis in Valko, Josephum et Stephanum Verkes in Gyalu numero verorum et indubilitatorum metallurgorum aggregatos iterum iterum de contributionalibus et extraordinariis oneribus immunes facere clementer et benigne gratiosisque ac paternis Patentalibus Litteris munire dignetur. Confido etiam indubia spe, ut si fundamento monticulare hic stabiliatur, fodinae auriferae preciosissimae invenirentur, et ad temps si vires accepero, sumptus exponere potero *praememoratum Thesaurum illum absconditum manifestum facio.* Quae dum etc.

Signatum Magyar Válko
die 12ª Novembris 1770

Humillimus et indignus
Johannes Szabo de Zalam
Incola pagi Magyar Válko.

Praesentatae die 28to Nov. 1770.

Original în Arhiv. Stat. Cluj, *Arh. M. Th.* doc. nr. 11/1770.

III

1774 martie 1, Abrud[16]

Francisc Csernyaski raportează Tezaurariatului în legătură cu dispoziția de a se face cercetări privitoare la plîngerea lui Michael Linthner, care întîmpină greutăți în exploatarea minei de la Căpușul Mic.

Dignatur Caesareo Regium Supremum Officium Montanisticum in Ordinibus de dato 23 Februarii, quos die 27ª ejusdem solitos veneratione percepi, mandare, ut de conditione, et loco habitionis Michaelis Lintner nec non cultivatis per eundem in fodina venarum Auri, Argenti ut et cupriferarum et aliis in suo memoriale (quod hic reaccludo) expositis qverelis, informationem meam opinativam submitterem; quod ex obligatione exeqvi omni promptitudine paratus essem, si in ista peripheria habitationem fixam haberet, aut qvalemcunque notitiam illius haberem, sed qvia nec illum noscam, neque hic commoretur, nihil de expositione exhibiti Memorialis scribere valeo, praeterqvam qvod ex certis relationibus audiverim aliqvot urbarios in Alpis Kiskapusiensibus Riska nominatis qvi in Possessorio sunt Spectabilium Dominorum Moysis Biro et Stephani Henter fortunam qvaesiverint, qvi detexerunt qvidem venas ante aliqvot annos famosas, sed dum piae memoriae Magnificus dum viveret Judex Montanis spectabilis ac magnificus Dominus de Kibling eandem invisendi gratia deputatus fuisset longe aliter res inventa est, qvam fama fuerit, de qva fodina praelaudatus Dominus Judex Montanus informare sciret Inclÿtum Supremum Officium Montanisticum, et probabiliter istae venae et fodina etiam per instantem exponitur. In religo me gratiosis etc.

Abrudbanyae 1ª Martij 1774

Franciscus Csernyantzki
Regius Montanus

Original în Arhiv. Stat. Cluj, *Arh. M. Th.*, doc. ad. nr. 240/1774.

[16] Adresa probabilă: „*Excelsus in Monetariis et Montanisticis Thesaurariatus*".

IV

1774 august 26, Zlatna

Raportul judelui montanistic al Transilvaniei, Francisc Kibling, asupra conținutului „Memorialului" lui Michael Linthner privitor la exploatarea minieră din Căpușul Mic.

Excellentissime Domine Comes Thesaurarie Regie et Praeses Excelse item Caesareo-Regie in Monetariis et Montanisticis Thesaurariatus Transilvanice!
Domini nobis Gratiosisiimi!

Dignata est Excellentia Vestra et Excelsus Thesaurariatus Regius in Monetariis et Montanisticis Transÿlvanicus, penes ordines de dato 26ta et praesentato 7ma Februarii anii currentis emanatos, Supplicem Libellum certi Michaëlis Linthner semet in possessione comite — Dyonisio — Banffiana Gyalu videlicet dicta habitare Augusto Romanorum Imperatori exponentis, pro danda expositorum genuina informatione, qva ratione facultatoriae Supplicanti denegatae, et idem etiam per Huttmannum Zalathnensem deceptus sit, cum Regio hocce Judicio Montano gratiose communicare;

Ad eruendum itaque qvaesiti statum, cum Supplicantis ad hoc usque tempus ne memoriam unquam aliqvam Judicium habuerit, aut hominem viderit, vel niverit, non defuit statim sub 7ma praescripti mensis juxta invitationem in praefato Libello Supplici factam Claudiopolim Intimatorias, ac respective pro comparitione citatorias expedire, ut isthuc compariturus, cum e Memoriali suo nihil certi elici, eo minus intelligi possit, qvis ille Zalathnensis Huttmannus esset, de cujus deceptione Supplicans qverulatur, praevie ac circumstantialiter etiam de insinuata vena argentifera informationem daret, sique necessum fore videretur, cum eodem qvispiam ad faciem loci pro investigatione a se detectae venae judicialiter exmitti, Judicioque Relatio fundata desuper exhiberi valeret, ne secus per exmissionem nulla praehabita informatione Aerario sumptus solum inanes causarentur.

Ast qvamvis taliter certificatus fuisset, idem tamen ad hoc usque tempus nec respondit, nec comparuit, ideoque Judicium quoque licet per alios etiam ad ejates partes commigrantes iteratim notificasset, ut adventum suum horsum admaturaret, sed nec taliter semet stitit, ideoque ne ultra postulata informatio suspendatur, recte dum ratione Alpium ad

oppidum Gyalu pertinentium, in qvibus copiosae familiae Fiscalium subditorum ad hujas Dominium spectantium degunt, in facie loci praescripti oppidi Gyalu superioribus diebus Commissio, ad qvam etiam infrascriptus Judex Regius Montanus comparere jussus est, celebrata fuisset, medio ejusdem tam in statum, ac conditionem Supplicantis Linthner, qvam expositorum realitatem serio indagatum est, compertumque esse publica vulgi relatione Michaëlem Linthner aliqvo tempore ibi oberrasse, sed cum Homo aliunde vagabundus, et speciem Metalliculturae mentiatur, abinde pridem discessisse, nec sciri actu, qvonam devenerit, ac commoretur, qvin imo nec de exposita vena argentifera, aut deceptione per Huttmannum facta ulli qvidqvam constare retulerunt.

Cum itaque perpenso Supplicantis Libello, vel eo ipso ejusdem expositio se se manifestam magis reddere videatur qvod 1mo intuitu facultatoriarum nuspiam semet insinuasse e Protocollis Judiciariis comperiatur. 2do eo minus contra Huttmannum Zalathnensem sui deceptorem praetensum qverelas movisset, tanto qvidem dissimilius, qvod ne de nomine qvidem eundem specificaret, qvis ille reipsa fuerit, aut qva in parte ac qvomodo Supplicantem deceperit; Sed nec 3^{tio} veritati consentanea videtur ejusdem expositio, siqvidem venam inventurum se adpromittat post 5 Menses, debere tamen 3 mensibus orationi prius vacare, tandem in consideratione fatigiorum et senectutis suae pro subsidio instaret, cujus tamen merita ac vera fatigia nec Attestatis probat, nec secus Judicio hactenus juxta praemissa constant; Et qvamvis seu fodinalem culturam in Territorio Possessionis Kapus exercere, seu ad eas partes Facultatorias extradari vellet, cum tamen ab experientia superiorum annorum, signater certi Szabo János Válkonyiensis ibidem tractatae Metalliculturae compertum esset tam Judicio huic Montano, qvam Excelsis etiam Instantiis in Montanisticis et Monetariis metalliculturam juxta institutas iteratas probas ibidem inaniter solum fuisse cultivatam ad enervationem cultivantis plebis, ideoque jussu Excelsarum Instantiarum simpliciter fuisset inhibita, hinc non mirum, qvod supplicans quoque per Terrestres Dominos, qvibus eatenus fuit insinuatum, ne ullum, nisi novis a Judiciis Facultatoriis provisum ad cultivationem admitterent, impeditus sit, idque tanto eaqvius, qvod post publicationem factam interventum esse supponatur, qvod post publicationem factam interventum esse supponatur, et alioqvin iste supplicans non melioris farinae homo esse videatur, ac praescriptus Szabo János, qvi Tordenses, Claudiopolitanos et Enyedienses cives se bene antea habentes, praetextu fodinalis culturae ad incitas, debitorumque contractiones redegit, qvi ex aliis Zalathnae vicinis fodinarum divitibus venis stuffas procurando, et ad probandum cum aliis admixtis deferendo valorem venae ingentem Benedictionis spem pollicentem ostendando multos in societatem pellexit, pecunias ad scopum venae ocius asseqvendae collectavit, et fraudulenter abligurivit, e cujus reliqviis cum et supplicans iste probabilius esset, verosimile venam, qvam in Argento 36 Loth, Auro 25 Loth, in plumbo 80 libras continere exponit,

forte ex aliis Regionibus, in qvas divagatus est, attulerit, et probari fecerit, qvod ipsum tamen fundate non exponit, qvia nec annum, nec mensem factae probae specificat, aut ubi proba instituta sit, qvoad realitatem deveniri potuisset, denique vel illud etiam eundem suspectum reddit qvod in praesentiam Judicii ad eruendam expositorum realitatem venire hactenus moratus sit.

Ideoque preces ejusdem tenui Judicii opinione, qvod potius in meris figmentis subversentur, reflexionem altissimam mereri non videntur, qvin imo, cum complures hinc et inde obvagari audiantur, qvi absque Facultatoriis se pro parte Aerariali in venas indagare mentiuntur, reipsa autem ad decipiendos homines praetextum istum assummant, dignosci autem aut comprehendi ex eo non praesumuntur, qvod reipsa pro parte Aerarii multae indagationes absque Facultatoriis fierent, ideo ut similes imposturae et deceptiones, abususque tollantur, aliud remedium haud esse, qvam ut tales, qvi absque Legalibus Facultatoriis a Regio hocce Judicio Montano extrahi debentibus in venas minerales investigationem exercere attentaverint, comprehendantur ac ad praescriptum Articuli 2 di Maximilianarum Constitutionum, reflexe ad Articulos Novellares, serio in Exemplum aliorum puniantur, proinde ut eo citius dignosci possint, necessarium videri, qvo etiam illis, qvi pro parte Aerariii indagationes minerarum susceperint, sicut praecedentibus temporibus Protocolla Facultatoriarum factum fuisse perhibent, ad observandum Legalem Ordinem, et tollendum ex parte privatorum abusum indiscriminatim extrahendae semper Facultatoriae Legales ipsi etiam Primario Officio Montano ordinarentur, qvae tamen dum citra ullam praescriptionem Excellentiae Vestrae et Excelso Thesaurariatui Regio humillime remonstranda et tempostive detegenda haberet Regium hocce Judicium Montanum, nos in reliqvo perennantibus Gratiis pari humilitate devoventes profundo venerationis cultu emorimur.

Excellentiae Vestrae!
et.
Excellsi R. Thesaurariatus!
Zalathnae 26 Aug. 1774.

Humillimi obseqventissimi
Franciscus Kibling de Lövenfeld m.p.
C.R. Judex per Transilvaniam Montanus
Andreas Josephus Zelenkaÿ
C.R. Judicii Montani Transilvanici
Ordinarius Notarius

Original în Arhiv. Stat. Cluj, *Arh. M. Th.*, doc. nr. 769/1774 *[de dato 7 Sept. 1774]*.

L'EXPLOITATION MINIÈRE DE CĂPUȘUL MIC DANS LA DEUXIÈME MOITIÉ DU XVIII-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

S'appuyant sur des matériaux d'archive inédits, l'auteur essaye de démontrer l'existence d'une exploitation de mines d'or et d'argent à Căpuș, dans la deuxième moitié du XVIII-e siècle. Les matériaux publiés dans l'annexe du travail révèlent que ces mines étaient dotées d'installations mécaniques servant à écraser le minerai (bocards) et de fours pour faire fondre les minerais („cohuri"). Les documents présentés, qui sont accompagnés d'une esquisse du terrain d'exploitation, contiennent des chiffres intéressants concernant la production de métaux précieux et la teneur en or du minerai extrait. L'auteur insiste sur la nécessité d'entamer des recherches plus complexes pour l'élucidation du passé de l'exploitation de l'or à Căpuș.

REGLEMENTAREA URBARIALĂ DIN BANAT DE LA 1780

DE

Acad. D. PRODAN

Reglementarea urbarială din Banat n-am văzut-o încă nicăieri expusă sau analizată şi nici publicată. Avem la îndemînă textele imprimate, contemporane sau originale, german şi românesc. Versiunea latină, originală sau traducere (?), e distribuită la capitolele respective în lucrarea lui Carolus Pauly, *Constitutio rei urbarialis regni Hungariae*, tom. I—II, Viena, 1817. În aceasta textul nu apare întreg, se trimite uneori la urbariul Ungariei, sau nu se poate totdeauna distinge bine textul propriu al Banatului.

Am socotit foarte necesară prezentarea importantului act şi publicarea înainte de toate a versiunii lui româneşti.

Această reglementare face parte din lunga serie de ordonanţe şi încercări de reglementare urbarială ale regimului austriac, în Ungaria, în Transilvania, în Banat, din vasta şi îndelunga acţiune de reglementare a raporturilor feudale din imperiu. Ea se face în urma reglementării urbariale din Ungaria, de la 1767, este în genere o extindere, o adaptare a acesteia la condiţiile şi raporturile specifice din Banat.

În Banat reglementarea urbarială s-a făcut în 1780. Noul urbariu s-a publicat în 17 octombrie şi s-a introdus cu ziua de 1 noiembrie[1].

În 1778 Banatul a fost încorporat Ungariei şi urbariul ungar trebuia extins şi asupra lui. Era nevoie de o reglementare urbarială pentru că în deceniul din urmă al domniei Mariei Tereza s-au făcut şi în Banat, din nevoi financiare de stat, vînzări masive, creîndu-se o serie întreagă de noi domenii feudale. Împotriva părerilor ca domeniile camerale să nu fie vîndute sub formă de mari domenii, ci împărţite în moşii mai mici, care să fie licitate, ca şi ţăranii să poată cumpăra, împotriva ideii înaintate ca

[1] Böhm Lenárt, *Dél-Magyarország vagy az ugynevezett Bánság külön történelme*, II, Pesta, 1867, p. 154.

iobăgia să fie desființată, extinzînd și asupra celor nenobili dreptul de proprietate, a învins iarăși soluția tradițională: crearea de domenii[2].

În Banat sesia iobăgească s-a stabilit uniform ca întindere și diferențiat calitativ pentru toate trei comitatele, Timiș, Torontal și Caraș, anume:

sesia întreagă la 24 de iugăre arător, 6 iugăre fînaț, 3 iugăre pășunat, 1 iugăr pentru casă și grădină, în total la 34 de iugăre, cu iugărul de 1600 st.p.;

jumătate de sesie: 12 iug. arător, 4 iug. fînaț, 2 iug. pășunat, 1 iug. pentru casă și grădină, în total 19 iugăre;

pătrime de sesie: 6 iug. arător, 3 fînaț, 1 pășune, 1 pentru casă și grădină, în total 11 iugăre;

optimea de sesie: în total 7 iugăre: 1 iug. pentru casă și grădină, 1 pășune, celelalte 5, după împrejurări și economia iobagilor, pămînturi de arătură sau fînaț. Întrucît în Banat unele optimi au și 8 iugăre, în ce privește prestațiile să fie tratate și acestea ca cele de 7 iugăre.

Dacă pămîntul casei și grădinii e mai mic decît cel prevăzut, lipsa se compensează cu pămînt de arătură, cu fînaț sau pășune; dacă e mai mare, diferența se scade din pămînturile din cîmp (Secția întîia, § I).

Grădinile de varză, de legume, de pomi nu se socotesc în constitutivul sesiei, ele sînt privite ca „industriale" *(industriales)*, adică rod al sîrguinței personale, și extrasesionale.

Tratamentul juridic al sesiei iobăgești se aseamănă cu cel stabilit pentru Ungaria la 1767. Constitutivul sesiei se atribuie iobagului cu „condiția și prerogativa" ca domnul pămîntesc să nu aibă dreptul nici să-l ia înapoi, nici să-l „estimeze" *(abaestimandi jus)*. Decît doar dacă colonul vădit nu e în stare și nici nu e nădejde ca din cultura pămînturilor sale să se achite nici de darea datorată fiscului, nici de prestațiile dominale, domnul să fie liber să-l ia înapoi pe lîngă estimarea legală. Dar așa ca, cu acest preț și cu bonificarea eventualelor îmbunătățiri făcute de posesorul anterior, care pentru acestea trebuie despăgubit, să se dea altui contribuabil. Dacă nici supusul, nici domnul pămîntesc n-ar găsi cumpărător, ca fiscul să nu fie păgubit, se admite atribuirea sesiei altui colon potrivit, și fără plata prețului estimat. Colonilor li se admite cumpărarea și vînzarea pămînturilor sesiei, dar cu învoirea domnului pămîntesc și cu condiția ca cumpărătorul să le poată achita darea și prestațiile dominale și cultiva cu folos. Se admite și luarea sau schimbarea constitutivului de către domnul pămîntesc, dacă supusul, pentru îmbunătățirea stării sale, o dorește. Dar în aceste cazuri trebuie cerută hotărîrea comitatului (Secția, în text „despărțirea", întîia, § II).

Cum aci se admite trecerea sesiei din moștenitor în moștenitor, precum și dreptul de vînzare, dreptul de moștenire al domnului pămîntesc are loc numai dacă iobagul nu lasă în urma sa moștenitori îndreptățiți la ea și n-a dispus testamentar de lucrurile sale care nu țin de ea. Grija copiilor și bunurilor supușilor morți cad în competența domnului pămîn-

[2] Eckhart Ferencz, *A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761—1790-ig*, în *Századok*, 90 (1956), p. 107—108.

tesc. În această privinţă urbariul Banatului stabileşte ca îndată după moartea supusului să se întocmească un inventar amănunţit şi complet, să i se plătească datoriile şi, de vor rămîne ceva bani disponibili, să fie daţi cu dobîndă în folosul moştenitorilor. Moştenitorilor minori, care nu sînt în stare să cultive sesia cu folos, să li se dea tutori, care, pe lîngă o plată anuală hotărîtă, să le poarte economia. Iar dacă purtarea economiei nu e spre folosul minorilor, domnul pămîntesc să le arendeze sesia sau să o vîndă, plasînd în loc sigur banii. Socotelile tutorilor domnul pămîntesc să le cerceteze în fiecare an, dîndu-le minorilor la vremea majoratului (Secţia a şasea).

Pentru stabilirea prestaţiilor şi cu deosebire a robotei, sesiile şi subdiviziunile lor sînt clasate după fertilitatea pămîntului, folosul din vînzarea produselor şi celelalte beneficii, în trei clase. Robotele, colonul le face parte în natură, parte răscumpărate în bani. Jelerul *(inquilinus)* cu casă prestează robotele în natură, cel fără casă în bani. Ziua de lucru, dus şi întors, ţine de la răsăritul pînă la apusul soarelui, scăzînd timpul cerut de hrana şi adăparea vitelor. Dusul şi întorsul se socoteşte în robotă, şi cînd colonul e dus pentru lucru dintr-un loc în altul. Nu e voie să se subîmpartă ziua de robotă, nici să fie împovărat colonul cu două zile, decît doar dacă din propria-i vină sau neglijenţă vine mai tîrziu, căutînd în mod vinovat să înşele pe domnul pămîntesc. Răscumpărarea e stabilită la 10 creiţari ziua cu palmele, la 20 cu vitele. Părţile însă sînt libere să convină legal (asupra prestării în natură sau răscumpărării în bani a robotelor legale) şi altfel, dar respectînd dispoziţiile urbariului privind încheierea contractelor. Banii de răscumpărare, spre uşurarea supusului, trebuie plătiţi jumătate la Sîngeorz, jumătate la Sînmihai. Proporţiile dintre robotele în natură şi cele în bani sînt eşalonate pe sesii, subdiviziuni şi cele trei clase ale lor într-un tabel.

Robota, după tabel, e cea stabilită de urbariul din Ungaria la 1767: două zile cu palmele sau una cu vitele pe săptămînă pentru sesia întreagă, subdivizîndu-se cu subdiviziunile ei. Dar aci ea se aplică numai la sesiile sau subdiviziunile clasei I; robota este încă o dată scăzută pe scara claselor următoare. Tabelul o eşalonează şi calculează, socotită cu palmele, în chipul următor:

Sesii	Clase	Zile de lucru	În natură	Răscumpărate	Socotite cu 10 cr. fac
Întregi	I	104	$45\frac{1}{2}$	$58\frac{1}{2}$	95 fl. 45 cr.
	II	78	$35\frac{1}{2}$	$42\frac{1}{2}$	7 „ 5 „
	III	62	$29\frac{1}{2}$	33	5 „ 30 „

(continuare)

Sesii	Clase	Zile de lucru	În natură	Răscumpărate	Socotite cu 10 cr. fac
Jumătăți	I	58	27	31	5 fl. 30 cr.
	II	$43\frac{1}{2}$	21	$22\frac{1}{2}$	3 „ 45 „
	III	35	17	18	3 „ —
Pătrimi	I	34	18	16	2 „ 40 „
	II	$25\frac{1}{2}$	14	$11\frac{1}{2}$	1 „ 55 „
	III	$20\frac{1}{2}$	$11\frac{1}{2}$	9	1 „ 30 „
Optimi	I	$21\frac{1}{2}$	$21\frac{1}{2}$	—	—
	II	16	16	—	—
	III	13	13	—	—
Jeler cu casă	—	8	8	—	—
Jeler fără casă	—	6	—	6	1 fl.

Reglementarea mai vine și cu alte dispoziții, complimentare. În eventualele neînțelegeri între domn și colon în privința orelor care trebuie socotite în robotă, decide și aici comitatul. Deși țăranul aici prinde obișnuit mai multe vite la lucrul său, în slujba domnului toate muncile cu vitele se fac cu două vite de jug, în afară de arătură, unde se pot prinde patru. Dacă domnul dorește mai multe, două vite în plus trebuie socotite ca robotă separată cu vitele, compensînd pe colon. Dacă domnul cere, de drept, robote în locuri mai îndepărtate, de o jumătate de zi sau mai mare distanță, colonului să i se spună din vreme, ca să știe pe cîte zile să se pregătească cu hrana. Asemenea robote să nu i se ceară mai mult de o dată pe lună și, cu mers și întors, ele să nu întreacă patru zile în șir. În asemenea cazuri domnul e dator vara cu pășune, iarna cu loc uscat de adăpost pentru vitele în lucru. În timpul secerii, coasei și culesului, care nu pot întîrzia fără mare pagubă, domnul poate cere dublarea robotei săptămînale, calculînd-o, firește, în obligațiile celei de a doua săptămîni. Dar în asemenea caz, colonul cu sesie întreagă să facă două zile cu palmele și una cu vitele, cel cu jumătate sesie una cu vitele și una cu palmele, cel cu o pătrime sau optime o zi cu vitele sau două cu palmele una după alta. A doua săptămînă însă rămîn liberi. Aceasta pentru cei care locuiesc pe loc. Dar dacă supușii cu sau fără casă nu vreau să facă acest fel de dublare de voia lor, nu pot fi siliți. Cît privește pe cei mai departe, de la o distanță de o jumătate de zi sau mai mult, la asemenea munci și ei să facă de două ori patru zile pe lună.

socotind mersul și întorsul, dar așa ca după săptămîna în care le fac, în cea următoare să fie liberi și numai a treia săptămînă să le facă din nou, calculîndu-li-se însă zilele pentru săptămînile următoare. În genere, să se țină o socoteală dreaptă, ca cel puțin o pătrime din robote să rămînă pentru cele șase luni de iarnă. În ce privește muncile întrerupte, sau din felurite incidente (de ploaie etc.) împiedicate, frînturile de zile să se socotească în robotă. Dacă supusul n-ar fi lucrat nimica, numai ar fi venit la porunca domnului și s-ar fi întors, să i se socotească în robotă numai venitul și întorsul. Dar aceasta numai celor departe de casă. În caz că supusul ar vrea să lucreze cu palmele unui străin pe plată și-i va trebui și domnului său lucru pe plată, să se tocmească între ei și de nu se vor putea înțelege, să stabilească comitatul plata dreaptă după limitația legală (Secția a patra).

De cărăușiile lungi prevăzute de urbariul din Ungaria, supușii de aici sînt scutiți (Secția a patra, § IV).

Negustorii mai mari, care fac negustorie în bună rînduială și au și prăvălii, pot să-și răscumpere robota corespunzătoare sesiei lor. Meseriașii cu casă, dar fără pămînt, pot să-și răscumpere și ei robota corespunzătoare locuitorilor (jelerilor) cu casă din tabel; aceasta dacă nu doresc să o facă în natură.

Reglementarea se extinde și asupra celorlalte sarcini urbariale: cens, daturi, dijme.

Censul, în bani, e eșalonat pe sesii, pe subdiviziunile și clasele lor. Colonul cu sesie întreagă, la clasa 1-a plătește 51 cr., la a 2-a $38^1/_4$ cr., la a 3-a $30^1/_2$ cr., cu jumătate de sesie între $28^1/_2$—17 cr., cu pătrime între $16^1/_2$—10 cr., cu optime între $10^1/_2$—$6^1/_4$ cr. Sub titlul de *industriales praestationes*, după pămînturile rod al propriei sîrguințe, care nu țin de constitutivul sesiei, se plătesc 30 cr. de iugăr.

După oala sau căldarea de fiert vinars, dacă fierbe, colonul plătește anual 2 fl. (Secția a patra, § IV).

Negustorii plătesc un cens deosebit, după tabelul de la sfîrșit pe clase.

În clasa întîi se socotesc negustorii de mătăsuri, de postavuri fine sau de mijloc, de articole de băcănie, care iau mărfurile din mîna întîi și le dau spre vînzare negustorilor de mărunțișuri sau ambulanți. Ei trebuie să plătească anual domnului pămîntesc 20 fl.

În clasa a doua se socotesc cei care negustoresc cu mărfuri ordinare, cu mărunțișuri, în locuri care nu sînt la drumul mare, care nu-și dau mărfurile la alții, ci umblă singuri prin tîrguri. Aceștia plătesc anual 15 fl.

În clasa a treia, negustorii mici de mărunțișuri, care au dughene în sate, negustoresc prin tîrguri, dar nu cu mătăsuri sau cu mărfuri mai de seamă și își iau mărfurile de la alții. Plătesc anual 10 fl.

În clasa a patra, toți negustorii ambulanți, care nu au dughene statornice, ci își poartă mărfurile prin tîrgurile de țară și de săptămînă. Sînt datori anual cu 3 fl.

Domnul pămîntesc poate conveni la o dare moderată, după mersul meseriei, și cu meseriașii mai mari (Secția a patra, § I și tabela anexă de la sfîrșit).

Darurile sînt şi ele proporţionale cu sesia. De sesia întreagă colonii dau anual 2 găini, 2 claponi, 12 ouă, o măsură de Pojon de unt, 30 de case un viţel preţuit la 1 fl. 30 cr. sau 3 cr. de casă. Sau în locul tuturora, colonul cu sesia întreagă din clasa 1-a dă domeniului 51 cr., din a doua $38^1/_2$, din a treia $30^1/_2$ şi aşa mai departe proporţional, cel cu o optime dînd între $10^1/_2$—$6^1/_4$ cr. Stă însă în puterea domnului pămîntesc dacă vrea să le ia în natură sau în bani. De alte prestaţii prevăzute de urbariul din Ungaria, ca cele pentru nuntă, prima slujbă, captivitate duşmană, sau sub titlu de ajutor dietal, colonii din Banat sînt scutiţi (Secţia a patra, § IV).

În locul nonei din Ungaria se dă domnului pămîntesc dijma (zeciuiala) în obicei aci. Iar aceasta se ia din tot ce produce pămîntul, din ceea ce, în virtutea art. 1 din 1491, se ia nona[3]. Din fructele grădinii însă, din varză şi din legume nu se cuvine domnului dijmă. Supusul e dator să care dijma în afara zilelor de robotă la locul indicat. Dijmuitorilor nu le compete locuinţă, nici hrană sau transport din partea supuşilor sau comunelor.

Dijma grînelor se ia în paie. Ca supusul să nu fie păgubit, dijmuirea să se facă pînă la 20 august; după aceea el să-şi poată duce bucatele, lăsînd dijma în cîmp. Abatere se poate face numai dacă cumva întîrzie coptul sau alte piedici se ivesc.

Se prescrie şi rînduiala conscrierii dijmei. Satului să i se comunice dinainte ziua conscrierii. Dregătorii domneşti încredinţaţi cu ea să iasă în cîmp, la numărat să fie de faţă chinezul (judele), doi juraţi şi supusul conscris. Conscripţia terminată să se citească supuşilor, care să fie întrebaţi încă o dată dacă quantumul înscris corespunde întocmai cu cel produs. Fiecăruia să i se dea „ţidulă" de dijma datorată în acel an. Se numeşte „contrabandă" dacă supusul a ascuns ceva sau a cărat mai înainte.

Dijma vinului se ia în natură. Nu se ia dijmă din grădinile plantate cu viţe, care nu pot fi socotite dealuri de vii. Vadra şi măsura cu care se socoteşte e cea de Pojon. Pentru dijmă supusul nu e dator să-şi dea butea sa.

Dijma din miei, iezi şi stupi se ia de asemeni în natură. Dijma stupilor se ia numai din sporul anului, adică din roi. Mieii, iezii şi stupii care sînt sub zece, se răscumpără, mielul sau iedul cu $1^1/_2$ creiţari, stupul cu 4 cr. Dijmuirea acestora însă să nu se amîne după sf. Ioan Botezătoriul, potrivit articolului 96 din 1624[4].

Domnul pămîntesc nu poate sili pe supus să răscumpere în bani nici una din dijme. Răscumpărarea în bani se poate face numai prin învoire între părţi, prin contract (Secţia a cincea).

---

[3] Nu găsim în Corpus Juris un asemenea articol, dar se ştie că nona se lua din semănături şi din vin. Vezi de pildă art. 47—49 din 1492.

[4] De fapt art. 96 din 1647, care impune acest termen pentru dijma mieilor şi iezilor, după care dătătorii de dijmă să nu fie obligaţi să ţină mieii şi iezii veniţi în dijmă sau să plătească paguba care s-ar isca. *Corpus Juris Hungarici*, 1608—1657, p. 486—487.

Regimul pădurii e reglementat și el. Acolo unde au fost păduri și înainte, supusul, ca și pînă acum, și de acum încolo, are voie, fără plată sau vreo prestație, să strîngă pentru nevoile sale lemne uscate, oprită fiind însă tăierea de arbori verzi. Strîngerea să se facă numai în una sau două zile pe săptămînă, fixate de domnul pămîntesc, în afară de care mersul în pădure fără învoire specială e oprit pentru supus. Dar pentru că lemnele uscate le obține gratuit de la domeniul cameral, colonul, pentru această favoare, să nu fie obligat să taie sau să care stînjeni de lemne domnului pămîntesc, decît numai dacă au făcut o altă învoială pentru aceasta. Lemne de stînjeni, de clădit sau trunchi întregi colonii primesc cu voia domnului pămîntesc numai cu taxă sau cu preț convenit. Colonii care-și au pădurile lor sînt opriți de la strînsul săptămînal de lemne în pădure. Supravegherea și dispozițiile relativ la pădurile privind pe coloni sînt rezervate domnului pămîntesc.

Locurile de pădure care li s-au repartizat prin măsurătoare colonilor în constitutivul (sesiei) lor în loc de pămînt de arătură, pășune sau fînaț și încă nu sînt curățate de lemne, nu pot fi considerate păduri ale lor; lemnele existente dinainte pe ele sînt ale domnului pămîntesc, dar pentru curățarea de lemne colonului i se dă despăgubire (adică i se recompensează munca).

Scoaterea porcilor la ghindă (în pădurile domnești) se îngăduie pe lîngă taxa de pînă acum, de 6 creițari pentru porcul mai mare, de 3 cr. pentru porcul mai mic. Aceasta pentru supușii proprii ai domnilor pămînteşti și care în hotarul lor nu au păduri cu ghindă. Nu pot cere aceasta și supușii altor domni sau cei care au păduri cu ghindă în hotarul lor. Numărul porcilor de scos la ghindă trebuie calculat ca ei să aibă cel puțin trei luni hrană. Dacă domnul pămîntesc ar primi mai mulți de cît să le poată ajunge pe trei luni, supușii să fie despăgubiți. Supușii care au păduri sînt liberi să-și țină în ele porcii la ghindă, precum și să culeagă gogoașe, fără plată.

Urbariul prevede și pedepsele pentru contravenții. Pentru furtul de lemne din pădurile domnești supusul e pedepsit cu prețul îndoit a ceea ce a furat. Dacă cu aceasta nu s-ar îmbuna și ar face și de alte dăți pagubă, să se pedepsească mai aspru, cu închisoare sau pedeapsă corporală. Cei care pun cu intenție foc pădurii sau trestiei se tratează drept criminali; se vor pedepsi chiar și cei care vor face-o din imprudență. Cei ce-și vor scoate porcii la ghindă fără îngăduință, să întoarcă paguba și să se pedepsească mai departe pe măsura greșelii lor (Secția a treia).

În privința crîșmăritului se aplică art. 36 din 1550, în virtutea căruia iobagii au dreptul de a crîșmări de la Sînmihai pînă la Crăciun, dacă nu au vii proprii, de la Sînmihai pînă la Sîngeorz dacă au vii și își crîșmăresc vinul propriu. Aceasta să se înțeleagă însă numai pentru cei care au dealuri de vii ale lor și ei le lucrează, nu și pentru cei cu vițe puține plantate în grădini, care trebuie socotite grădini și tratate ca „industriale". Supusul e liber să-și aducă vinul produs în altă parte și să-l vîndă cu butea și în timpul crîșmăritului domnesc. Dar ca să nu se iște vreo neînțelegere, supusul să anunțe domnului pămîntesc vinul pe care-l aduce. Domnul pă-

mîntesc are dreptul ca și în timpul cît e liber să crîșmărească supusul în virtutea art. 36 din 1550, să crîșmărească vin în ospătării unde se găzduiesc drumeți (Secția a doua).

Vînatul, pescuitul, păsăraritul, în virtutea art. 18 din 1729 sînt regalii domnești și rezervate exclusiv domnilor pămîntești. Nu se înțeleg aici însă și mlaștinile pe care satele le au ca ale lor pentru trestie și unde ele își păstrează pescuitul liber (Secția a șasea).

Venitul tîrgurilor, acolo unde supușii nu-l au prin privilegiu sau prin uz îndelungat conces de domnia pămîntească, va fi domnesc (Secția a șasea).

Contractele urbariale între domnul pămîntesc și supus trebuie să se facă de bună voie. Pentru ca ele să se facă corect, fie că le face obștea sau supus singuratic, să se încheie de părți în fața omului de mărturie al comitatului. Contractul să se facă în scris, omul de mărturie al comitatului să-l citească părților, să-l facă înțeles supușilor și-apoi să fie iscălit și înaintea contractanților sigilat, dîndu-se la mînă atît domnului pămîntesc cît și supușilor. Iar dacă o parte sau alta ar vrea să renunțe la contract și să se întoarcă la urbariul de față, trebuie să facă cunoscut aceasta cu un an înainte și să înștiințeze și comitatul, ca partea cealaltă să-și poată lua măsurile economice de trebuință.

Dar la încheierea unor astfel de contracte, prin schimbarea aleasă nicidecum să nu se depășească îndatoririle din urbariu. Un asemenea contract va fi cu atît mai nevalabil, cu cît nici nu e de crezut ca supusul să facă de bună voie o învoială în paguba sa. Și nici nu e în drept să-și ia o mai mare sarcină de cît se cuvine, în dauna dării împărătești.

Alte contracte, care privesc nu raporturile urbariale, ci numai arenzile, pot fi încheiate și fără mărturia comitatului (Secția a patra, § V).

Urbariul menține, ca și cel din Ungaria, dreptul de preemție al domnului pămîntesc referindu-se la art. 75 din 1723. Acest drept domnul îl are numai pentru lucrurile de trebuință proprie. Să le plătească cu prețul oferit și de cumpărătorul străin și cu bani gata[5]. Supușii să nu fie împiedicați în încheierea contractelor între ei, cumpărătorii să nu fie intimidați sau opriți de la cumpărare, să li se lase libertate deplină (Secția a șasea).

Cît privește judecățile, dreptul de judecată e al domnului pămîntesc, care e dator nu numai să facă cea mai bună dreptate, dar și să țină cea mai bună ordine în sat. Unde satele au dreptul să pedepsească delictele mai mici, ca certuri, bătăi, cu bani sau cu pedepse corporale, el să supravegheze ca acestea să nu întreacă măsura, să hotărască gloabe potrivite și să le supună la timpul său spre întărire comitatului. Domnul pămîntesc să împace după putință toate pricinile, iar de n-ar putea, să le aducă în scaunul domnesc, unde să se judece cu asistența unui jude al nobililor și unui jurat al comitatului. Astfel de scaun domnesc domnul pămîntesc să

[5] Art. 75 din 1723 prevede că preemția, dacă și întrucît e în uz legal, rămîne în vigoare și de acum înainte, dar se restrînge la propria necesitate, să nu se cumpere ca să se vîndă altora mai scump. *Corpus Juris Hungarici*, 1657—1740, p. 632—633.

ţină cel puţin o dată pe an, sau şi mai des, dacă împrejurările o cer. Judecăţile scaunului domnesc se înaintează adunării (congregaţiei) comitatului spre verificare. Pentru că domnul pămîntesc e dator să judece, nici el, nici slujbaşii săi să nu-i ia supusului nici o taxă. Dacă supusul în vreo pricină a sa s-ar îndrepta de-a dreptul la comitat, aceasta să nu fie privită ca ceva culpabil, chiar dacă rînduiala cere ca el să se îndrepte mai întîi la domnul pămîntesc; dar în asemenea caz comitatul să comunice cu acesta.

Cauzele criminale nu ţin de judecata domnului pămîntesc, ci a comitatului. Domnul pămîntesc poate totuşi să pedepsească pe supuşi în delictele mai mici, dar să nu-i pedepsească cu bani, ci cu două trei zile de lucru sau cu altă pedeapsă corporală moderată, ori cu prinsoare. Aceasta însă să nu se prelungească aşa de mult ca economia supusului să sufere. La pedepsire să se ţină seama de vîrsta, de puterile, de starea fizică a celui care se pedepseşte, să nu se dea mai multe de 24 de beţe, bărbaţii să se pedepsească cu bătul, femeile cu biciul. Taxa de închisoare să fie de 15 creiţari (Secţia a şasea).

Alegerea judelui sau chinezului, cum se numeşte aici, nu se poate face fără ştirea domnului pămîntesc; la alegere trebuie să fie de faţă cineva din partea lui. El propune trei oameni vrednici, dintre care satul alege unul, pe cel care va avea mai multe voturi. Vot au cei cu sesie, nu şi cei fără. Funcţia ţine un an, începînd cu 1 noiembrie. Judele, dacă îşi face bine slujba, poate fi candidat între cei trei şi în anul următor, după cum dacă nu şi-o face, nu numai de la alegere rămîne, dar poate fi scos dis slujbă chiar în cursul anului său. Alegerea juraţilor noi sau confirmarea celor vechi atîrnă şi ea de domnul pămîntesc. Judele poartă grija nu numai a dării, ci, împreună cu juraţii, a tuturor socotelilor satului. Dreptul de revizuire a acestor socoteli îi revine domnului pămîntesc. Judele şi juraţii sînt datori să poarte grija ca în sat să se ţină bună ordine şi să nu se întîmple nici o abatere sau abuz (Secţia a şaptea).

Cît priveşte terminologia, remarcăm că iobagul în textul latin se numeşte *colonus*, în cel german *Unterthan*, în cel românesc *dajnic*, jelerul *inquilinus*, *Inwohner*, *lăcuitor*, sesia *sessio*, *Ansässigkeit*, *session*. Colonul cu sesie întreagă se numeşte *ganzer Ansässiger*, *paorul întreg*, cel cu optime, *achter Ansässiger*, *optaş de paor* sau *paur*, desigur din *Bauer*. Stăpînul se numeşte *dominus terrestris*, *Grundherr*, *domnul pămîntesc*. Pentru lucru se întrebuinţează acelaşi termen de robotă în toate trei limbile. *Slujbele* corespund cu *Frohndiensten* în germană. Daturile se numesc *datia*, *Abgaben*, *dajdii*. Dijma se numeşte *zeciuială*. Crîşmăritul se numeşte *circimit*, ghindăritul *jirovină*. Dealurile de vii, numite *promontoria*, *Weingebürge*, în românește se numesc *dealuri de vinii*, *plaiuri de vinii*. Judele se numeşte *chinez*.

Traducerea românească a textului, ca de obicei, e greoaie, cu decalcuri după original, totuşi inteligibilă, chiar dacă pentru supuşi nu totdeauna, era pentru preoţii chemaţi să-l explice mai mult.

În Banat reglementarea se orientează în genere după cea din Ungaria. Se deosebeşte însă şi în stabilirea sesiei, şi în proporţionarea robotei. Sesia, spre deosebire de Ungaria, unde e diferenţiată cantitativ în

funcție de disponibilitățile și calitatea pămîntului, aici e uniformă și diferențiată calitativ. Mărimea stabilită depășește mult media sesiei prevăzute de reglementarea din Ungaria, cînd știm că și iugărul aci e mai mare, de 1600 st.p., față de 1100—1300 st.p. cît e acolo. Astfel și intravilanul sesiei, de un iugăr, e mai mare. Robota cantitativ e aceeași, aproape jumătate însă e răscumpărată în bani. Numai cei cu optimi de sesie și jelerii cu casă o fac toată în natură. La cei cu sesii întregi, cu jumătăți sau pătrimi prevalează zilele de lucru răscumpărate față de cele în natură, reducîndu-le pe acestea la un număr variabil între 11 1/2 — 45 1/2 anual. Jelerii fără casă nici nu mai fac robotă, cele șase zile pe an stabilite pentru ei le răscumpără cu 1 fl.

Se mai observă și alte deosebiri. Darurile sînt și ele eșalonate la calitatea sesiei și subdiviziunilor ei, dar sînt și răscumpărabile, la aceeași scară proporțională, în bani. Față de Ungaria, în Banat iobagii sînt scutiți de darurile de nuntă, de prima slujbă bisericească, de răscumpărarea stăpînului din captivitate, de ajutorul dietal, de cărăușia lungă. În locul nonei în Banat se ia dijma. Dreptul de „proprietate" și de moștenire din moștenitor în moștenitor, de vînzare-cumpărare a sesiei e și mai bine asigurat decît în Ungaria; în Banat constitutivul sesiei nu poate fi estimat sau reluat de stăpîn, decît doar în cazul cînd supusul vădit nu e în stare să-i poarte sarcinile. Lemnul din pădure pentru nevoi proprii însă iobagul din Banat îl plătește, spre deosebire de cel din Ungaria care, din pădurea proprie a satului, nu-l plătește. În Ungaria se prevăd prisosuri de pămînt cu care să se poată completa nevoile iobagului, în Banat nu[6].

Urbariul Banatului e mai favorabil deci decît cel al Ungariei. Cu cît mai favorabil e decît propunerile pentru reglementarea urbarială din Transilvania. Sesia întreagă în pămîntul mai bun al Banatului se stabilea la 24 de iugăre arător, în pămîntul mai rău al Transilvaniei se propunea între 3—6 iugăre, la cît se stabileau acolo pătrimea și optimea de sesie. Robota, în schimb, se propunea mai ridicată, și cea care se practica era mult mai ridicată.

[6] C. Pauly, *o. c.*, II, p. 388—391.

ANEXĂ

URBARIUL.

Intîia despărţire.

Pentru sessioane şi împărţirea lor.

§ I.

Pentru sorocit împărţirea pămîntului în sessione.

Întîiu. Pămînturile din Ţara aceasta, care sînt supt daţie, precum după răznirea rodurilor sale, aşa şi după vinderea rodului său dintru care unuia sau altuia loc folosinţă să face, sînt în dajdia sa spre trei classuri despărţite.

Fieşte carele session are pămînt de casă, de arături, de livezi, şi parte de păşunea de obşte, sau izlaz.

Sesioanele sînt de patru fealiuri, adecă: întregi, jumătate, un fertal, şi un optaş, sau jumătate de fertal.

A doua. Un session întreg măcar în care clas fiind, are:

În arături	24 de zile
În livezi	6 —
Parte de păşunea de obşte, sau izlaz	3 —
În pămîntu casii, şi a grădinei	1 —
Cu totul	34 de zile

O jumătate de session are.

În arături	12 zile
În livezi	4 —
Parte de păşunea de obşte	2 —
În pămîntul casii, şi a grădinei	1 —
Cu totul	19 zile

Un fertal de session cuprinde.	
În arături	6 zile
În livezi	3 —
Parte carea să cuvine pentru păşunea de obşte	1 —
În pămîntul casii, şi al grădinei	1 —
Cu totul	11 zile

Un optaş, sau jumătate de fertal de session să cuprinde din 7 zile, şi adecă aşa: o zi pentru loc de casă, şi de grădină, şi o zi pentru păşunea de obşte, iară 5 zile sînt hotărîte dajnicilor în arături, şi în livezi, dupre-cum va îngădui înprejurul locului, şi va trebui agonisirea dajnicilor.

A treia. Măcar de să şi cuprind pre unele locuri în ţara aceasta optaşele de session din 8 zile, adecă la cîmpie, unde iaste sămănătura mai mare: însă aceia nimica mai mult, dajdele domneşti, ci numai atîta cît şi ceialalţi a cărora sînt optaşele de 7 zile, pentru cea de obşte potrivire în ţară sînt datori a da, care cu atîta mai puţin, spre vreun chip celor cu 7 zile poate să se aducă, cu cît numai din mila cea prea înălţată, zioa aceaia a opta agonisitorilor sau dăruit.

A patra. Dacă cumva pămîntul casii carele să cuvine cătră session pentru zăcearea locului, sau strîmtoarea pămîntului nu sau putut deplin înpărţi, sau dacă la vreunele sessioane pămîntul casii şi al grădinei au eşit mai mare de cît de o zi; atuncea la întîmplarea cea dintîiu să aibă a să înplini lipsa aceaia dajnicilor din arături, livezi, sau păşunea de obşte, iară la întîmplarea a dooa, a adaosul acela, din session să să cănrească (!),

A cincea. O zi de arătură fie la codru, sau la cîmpie pentru potrivirea cea de obşte să cuprinde din 1600 de stînjeni cvadraţi, adecă cît de lungi atăta de laţi.

§ II.

Pentru potrivirea sessioanelor celor din al doilea şi al treilea clas, şi spre ce iaste de trebuinţă a băga de seamă la direptatea agonisitoare a dajnicilor.

Întîiu. Fealiul sau bunătatea pămîntului nepotrivită, care să află la al doilea şi al treilea clas, căutînd spre classul cel dintîiu, să potriveaşte acuma în dıstrictul, sau ţinutul Timişóriei cel de iznov înpreunat, după aseamenea micşorarea slujbelor şi dajdelor, care dajnicul iaste datoriu a le da domnului pămîntesc; şi acest fealiu de înbunare, şi de acum înainte se va ţinea, pentru căci după măsura aceasta şi înpărţiturile lanţarilor (!) sau rînduit.

A doua. Toate sessionele ceale sorocite, întracesta chip, şi cu aşa fealiu de direptate sînt înpărţite dajnicilor, ca să nu poată domnia pămînteaşcă pre aceaste nici să le ia de la dînşii, nici să le preţuiască, şi spre aceasta şi de acum înainte fără de nici o schimbare rămîne.

A treia. Dacă sar adeveri, precum agonisitoriul sessionului celui de supt dație nu iaste vreadnic, nici are vreo nădeajde ca să poată împlini porția înpăratului, și dajdele domnului pămîntesc cu lucrarea pămînturilor sale, atuncea se dozvoiaște domnului pămîntesc ca prețuind mai nainte dirept pămîntul cel măsurat săl ia dela dajnicul; însă datoriu iaste pre acela îndată altuia dajnic săl dea, așa, ca acesta prețul cel după taxă făcut săl plătească, și dacă agonisitoriul cel dintîiu nescari chieltueli spre meliorație au avut să i le întoarcă.

A patra. Iară dacă la întîmplarea aceasta ce sau spus mai nainte, nice dajnicul, nici domnul pămîntesc nar putea se afle cumpărătoriu; atuncea pentru ca să nu aibă dajdea înpărătească vro scurtare, la aceasta osebită întîmplare se dozvoeaște, al da pămîntul acela altui dajnic vreadnic și fără de prețuirea sessionului.

A cincea. Dozvoiastesă Domnului pămîntesc a face înschimbare cu pămînturile ceale măsurate, atuncea cînd dajnicul singur pentru a lui mai bună stare, și chiverniseală pămînturile ceale de supt agonisirea lui va ceare să se ia de la el, sau să le înschimbe.

A șeasa. Iară la amîndoao aceaste întîmplări trebue întîiu să se facă arătare Comitatului celui poruncitoriu, adecă Varmeghiei, și dela dînsul răspunsul să se asteapte.

A șeaptea. Nici unuia agonisitoriu nu se îngădue ca să despărțească pămînturile sale ceale măsurate după voia sa; ci la domnul pămîntului arătîndușî pricinile sale de așa fealiu de lucru are să se roage; și de nu iar asculta el rugăciunea, atuncea dajnicului iaste calea deschisă a se arăta la Comitat, carele ispitind lucrul cu amăruntul, va face dezlegare spre aceasta.

A opta. Dajnicului și de acum înainte să dozvoiaște să poată vinde sessionul său, însă numai întracest fealiu și chip. Ca el

1. Slobozenie de la Domnul cel pămîntesc să ceae și
2. Pre cumpărătoriul săl aducă de față. Căci așa fealiu de vînzări nici odată nu să vor dozvoi, de nu seva adeveri din destul, precum cumpărătoriul cel nou vreadnic iaste a plăti porția înpărătească, și dăjdile domnești, și pămîntul al lucra cu folosință.

§ III.

Pentru pămînturile ceale industrialnice, sau ceale ce nu se cuprind în session.

Întîiu. Grădinile întru care se află verdețuri, prune, și poame, nu se socotesc în sessioanele ceale așezate, ci numai în districtul sau ținutul acesta ca industrialnice, adecă ca niște locuri de muncă și de grije osebită, și afară de cuprinderea pămînturilor celor de supt session se vor ținea; și pentru aceasta

A doao. Nu se vor înpreuna cu dajde, care se ceare dela sessioanele ceale așezate, ci osebită dajde industrialnică vor plăti.

A doao despărţire.

Pentru folosurile care se cuvin dajnicului.

§ I.

Direptatea pentru cîrcimitul vinului.

Direptatea a cîrcimitului de vin se dozvoiaşte dajnicilor despre răspunsul articuluşului al 36 de anul 1550 întracest chip.

Întîiu. Oraşele şi satele acealea care au plaiurile lor de vinii, şi le lucrează, pot slobod săşi cîrcimărească vinul dela sînt-Mihai, pănă la sîntgiorgi, iară ceale lalte locuri, care nau plaiurile sale de vinii, au folosul dreptăţii aceştiia, de la sînt-mihai numai pănă la Crăciun.

A doao. Rînduiala acestuia al 36-lea articuluş spre cîrcimitul vinului trebue numai pentru aşa fealiu de obştii să se înţeleagă, care au plaiuri de vinii înse ale lor, şi singuri le lucrează, iară nici de cum la aşa fealiu de locuri să se întinză, care au numai vreo cîteva grădini cu viţe sădite, şi nau adevărate plaiuri şi locuri de rodul vinului; deci aşa fealiu de vinii care nu se află la obicinuite dealuri de vinii, ce se cuvin pămîntului celui industrialnic, trebue săse scrie cum se cade, ca să nu se facă de acolo vreo sminteală.

A treia. Aşa fealiu de grădini cu viţe sădite aseamene ca şi ceale lalte ogrăzi de pruni şi de poame, iară nu ca plaiuri de vinii se vor socoti: şi aşa nici un fealiu de dijmă nau dea plăti, ci numai dajdea cea industrialnică a Domnului pămîntesc ca şi alte grădini.

A patra. Dajnicului iaste slobod vinul său, care lau făcut întralte plaiuri de vinii, nu numai al aduce în locul lui unde lăcuiaşte, ca săl grijască, sau săi fie pre sama lui, ci şi în toată vreamea, aşijderea şi întraceaia cînd iaste cîrcimitul domnesc cu butea al vinde: însă

A cincea. Ca să nu se facă vreo sminteală întru aceasta, datoriu iaste dajnicul totdeuna să facă ştire Domnului pămîntesc, cît vin au adus din plaiuri streine.

A treia despărţire.

Pentru lemne şi pentru jirovină.

§ I.

Pentru dezvoită meargerea a dajnicului în pădure, şi pentru adunarea leamnelor.

Întîiu. Unde se află în hotarăle unora locuri păduri, acolo să dozvoiaşte dajnicului precum pănă acuma, aşa şi de acum înainte fără nici o

plată sau slujbă cu totul deafetea din leamnele ceale uscate, iară nici de cum din ceale verzi pentru trebuința încălzitului să adune; însă acestea.

1. Nu întraltă vreame, ci numai întro zi, sau în doao în săptămînă, care Domnul pămîntesc le va rîndui, să fie, afară din care zile nimăruia nu iaste slobod a mearge în pădure, fără carte de slobozenie.

2. Iară de vor fi de trebuință dajnicului leamne de stînjini, sau de gradie, sau bîrne; el săse areate la Domnul pămîntesc cum se cade, deci i se va da lui după sorocită taxa de pădure, care de temeiul prețului se va ținea, sau i se va lăsa cu vre un preț mai ușor, precum se va putea tocmi, din cît va îngădui starea și putearea pădurii.

3. Dajnicii aceia, carii au pădurile sale, sînt scoși din slobozenia mersului în pădure în zilele ceale sorocite ale săptămînii, și a adunării leamnelor.

A doao. Măcar de și rămîn dajnicii în pădurile lor, care ei însuși le agonisesc, nesupărați, dară tot iaste lăsată băgarea de samă Domnului pămîntesc, ca el toate acealea ce slujesc spre folosul pădurilor celor osebite, și ce vor putea apăra de pagubă, să le așeaze și să le rînduiască.

A treia. Și fiind că dajnicul pănă acuma leamne uscate, pre cum sau spus, dela stăpînirea Cămării deafetea leau căpătat; deci și de acum înainte i se face lui această milă, însă întracest chip, ca să nu fie el deatoriu, precum la Urbariul cel de obște unguresc iaste obicinuit, Domnului pămîntesc a tăia; și a căra stinjini; fără numai dacă el vre o osebită tocmeală în lucrul acesta cu dajnicul au făcut.

A patra. Pădurile acealea, care dajnicilor în sessioanele lor, adecă: în arături, în livezi, și în izlaz prin lanțuri sau măsurat, și sau dat, dară încă netîrșite se află, nu se vor băga de samă ca cum să fie însăși a lor; ci de sar afla încă vre un lemn pre locurile acealea, va fi al Domnului pămîntesc: și fiind că sau făcut rînduiala, ca unele locuri ca acealea să se curățe de leamne; deci dajnicilor cuvioasă înbunare pentru aceasta se va face.

§ II.

Pentru jirovină.

Întîiu. Jirovina se va îngădui după taxa carea au fost pînă acuma, adecă: de rîmătoriul cel mai mare cîte 6 creițari, iară de cel mai mic cîte 3 creițari, însă numai dajnicilor celor ce sînt supt stăpînirea Domnilor, a cărora sînt pădurile, dacă în hotarul unuia sau altuia loc nu sar afla păduri, care rodesc ghindă; iară dajnicii cei de supt stăpînirea altui Domn, și aceia carii în hotarul locurilor sale însăși a lor osebite păduri au, care rodesc ghindă, nu pot ceare aceasta.

A doao. Numărul rîmătorilor celor ce se vor priimi spre îngrășare cu ghindă, așa trebue a soroci, ca să se țină mai nainte cu bună samă, pre cum rîmătorii mai puțin pre trei luni de zile pot avea hrană cu ghindă: Dară de sar priimi așa de mulți, cît nu lear fi ghindă de ajuns

pre trei luni; atunci paguba aceaia, carea se va pricinui dajnicilor prin aceasta, să aibă ase întoarce.

A treia: Mai pre urmă, precum sînt volnici dajnicii aceia, carii au înseşi a lor păduri, săşi ţină rîmători la jirovină; aşa li se îngădue lor înşişi şi culesul gogoamelor în pădurile acealea fără de plată.

§ III.

Pentru paguba pădurilor, şi pentru gloabă.

Întîiu. Aceia, carii fură lemne din pădurile ceale domneşti, trebue să plătească taxa îndoită, pentru ceale ce au furat; iară de nu sar înblînzi vre unul din dajnici cu gloaba aceaia, şi mai adease ori ar îndrăzni a face pagubă pădurei cu de adinsul, atuncea unul ca acela şi mai aspru, adecă: cu ariştea, sau cu bătae săse pedepsească.

A doao. Cei ce vor jîrui rîmătorii săi fără slobozenie, să aibă a întoarce baguba (!), şi încă mai departe după cumpătul greşalei lor ase pedepsi.

A treia. Cei ce vor aprinde păduri, sau trestiia, şi se va adeveri, precum cu dea dinsul au făcut, aceia vor cădea supt judecata criminalnică, aşijderea şi aceia, carii din nebăgare de seamă vor face un lucru ca acesta, se vor da Comitatului, şi se vor pedepsi după legile ţării.

A patra despărţire.

Pentru slujbele, şi dajdiile supuşilor.

§ I.

Cum sînt slujbele după classuri aşezate.

Întîiu. Slujbele şi alte dajdii sînt măsurate la aşezarea sessioanelor după cuprinsul bunătăţii mărimei lor, precum sau pomenit la întîia despărţire § 1. Dar ce se atinge de însăşi slujbele ceale robotnice; de aceia dajnicului după măsura sessionului lui, şi după deschilinirea classelor aseamene potrivită deatoriia zilelor celor de slujbă în Tabela cea adaptată supt A. sau însemnat, după carea el slujbele acealea, care supt rubrica în natură (adecă cu lucru) sînt puse, datoriu iaste ale da în natură; iară acealea care stau supt rubrică, unde zice: răscumpărarea slujbei cu bani, trebue cu bani gata să le plătească.

A doao. Lucrarea cu mînile iaste sorocită cu 10 cr. iară lucrarea carea se face cu marha sau pus cu 20 cr.

A treia. Măcar de şi iaste că nu numai Domnul pămîntesc, ci şi fieşte carele dajnic despre partea sa legătuiţi sînt a păzi chipul, şi rînduiala

slujbelor celor robotnice precum sau însemnat în Tabella: dară tot se dozvoiaşte săteanilor şi Domnilor pămînteşti a face aşa fealiu de legături, care amîndurora părţilor să vor părea a fi mai bune, însă la aceaste legături puncturile care sînt însemnate la a patra despărţire în al IV-lea trebue să se păzească.

A patra. Pentru ca se nu fie răscumpărarea slujbei cu bani dajnicului spre greotate, plătirea aceasta întracest chip să desparte, adecă să aibă dajnicul a plăti o jumătate la Sînt-mihai şi ceaialaltă la Sînt-giorgiu.

A cincea. Mai departe fieşte care dajnic cu casă, şi lăcuitoriu fără scutire deatoriu iaste Stăpînirei sale pre un an de zile un florint arendă în doao terminuri, adecă: la Sîntgiorgiu, şi la sîntmihai a plăti. Iară înprotiva acestuia toţi lăcuitorii necasnici sînt slobozi de acest fealiu de arendă.

A şeasa. Lăcuitoriul cel casnic să plinească slujba cu lucru, iară cel necasnic cu bani.

A şeaptea. Negoţitorilor celor mai mari prin sate, carii poartă negoţitoria sa cu bună rînduială, şi carii au prăvălii, le iaste slobod, şi slujbele acealea, care ei pentru pămînturile ceale cuprinse în sessionul lor după Tabella cu lucru sînt deatori ale face, după chibzuiala punctului al doilea să le răscumpere cu bani. Iară pentru negoţitoriile sale să aibă a plăti arenda cea pînă acum obicinuită după Tabella carea se află la margine, sau pentru aceasta cu Domnul pămîntesc cu vre un Contract să se înpace.

A opta. Maistorii ce nu agonisesc pămînt, ci numai casele lor singure, ca săşi lucre meşteşugul mai cu ticnă, pot zilele robotelor ceale pentru lăcuitorii cu casă în tabella însemnate, după chibzuiala despărţirii a 4 § I punctului al doilea cu bani să le răscumpere, fără numai dacă ei singuri vor pofti să le dea în natura, adecă să le lucre.

Cătră aceasta încă să mai îngădue Domnului pămîntesc de osebi de meşteşugurile ceale mai mari, şi după mănatul meşteşugului, făcînd tocmeală mainainte, vreo dajde cumpătată a lua.

§ II.

Ce iaste la darea robotelor mai de osebi a lua sama.

Întîiu. Fieşte care robotă înpreună cu mersul şi cu întorsul înnapoi ţine de cum răsare, pănă apune soarele, scoţînd vreamea care trebue pentru mîncarea şi adăparea vitelor celor trăgătoare.

A dooa. Nu se îngădue a despărţi robota de o zi, şi pre dajnicul cu zăbava de doao zile al îngreuna; fără numai dacă el însuşi din vina lui, sau din nebăgare de seamă sar mai întîrziia, şi cu acesta de pedeapsă vreadnicul chip pre Domnul pămîntului ar vrea săl încelue.

A treia. De se va chiema dajnicul dela un loc la altul ca să lucreaze; dusul, şi venitul trebue să ise socotească în vreamea robotei.

A patra. Dar de ar răsări cumva întră Domnul pămîntului, şi întră dajnicii în lucrul acesta vreo pricină, cită vreame adecă cu mersul, şi

cu venitul în ceasurile robotei iaste de socotit? la o întîmplare ca aceasta Comitatul va judeca, cît dajnicul după chibzuirea depărtării lăcuinţei lor să se socotească.

A cincea. De şi iaste obicinuit în ţara aceasta săteanului a înjuga, sau a prinde mai multe vite pentru lucrul său; dar tot nu iaste el deatoriu la lucrul Domnu său mai multe vite a prinde, sau a înjuga, decît doao, fără numai la arătură, unde 4 capete de vite trăgătoare pot să se prinză, sau să se înjuge; iară afară de aceaia de va pofti Domnul pămîntesc mai multe vite săi înjuge, sau săi prinză, trebue fieşte care doao vite ca o osebită slujbă cu vite dajnicului să se socotească, şi să ise înbune.

§ III.

Pentru vreamea, în carea se dau robotele.

Întîiu. Fiind că iconomiia, sau găzdăşagul domnesc numai prin unele locuri sorocite, iară nu în tot satul obicinuit iaste a fi; pentru aceaia fieşte căruia Domn pămîntesc să îngădue pentru ca săşi îndrepteaze robotele spre folos, să ise dea robotele în locul cel ce va fi spre plăcearea sa, măcar de ar fi locurile acealea şi cu jumătate de zi, sau mai mult dela lăcuinţa dajnicului lăcrătoriu (!) depărtate.

Însă lîngă aceasta trebue să se bage de samă, ca

1. Dajnicului să se spună aceaia mai în vreame, pentru ca să ştie pre cîte zile să se grijasca cu hrană.

2. Ca se nu se facă aceasta mai adease ori, ci numai odată întro lună, şi înpreună cu dusul şi venitul nu mai mult, de cît 4 zile una după alta să se chieltuiască.

3. Ca să dea Domnul pămîntesc vitelor dajnicului celui lucrătoriu vara locul de păşune, iară iarna loc uscat de odihnă.

A doua. Fiind că în vreamea seacerii, cositului, şi culesului de vinii nu fără de mare pagubă iaste întîrziiarea cu lucru; pintru aceasta Domnului pămîntesc se îngădue robotele care ise cuvin înaintea vremii ale ceare după chipul următoriu.

1. Ca săse înduplece robota dajnicului întro săptămînă, însă în cea al doilea să ise scrie, că au înplinit.

2. Ca să lucre la întîmplarea aceasta Paorul cel întreg doao zile cu mînile, şi o zi cu vitele, un jumătate de paor o zi cu vitele, şi o zi cu mînile, iară un fertal, şi un optaş de paor o zi cu vitele, sau doao zile cu mînile una după alta.

3. Ca săse lase lui săptămîna aceaia carea nemijlocit urmează slobodă; şi aceasta se înţeleage numai pentru dajnicii aceia, carii cu lăcuinţele sale în loc se află.

4. Lăcuitorii cei cu case şi cei fără case nu se pot sili spre acest fealiu de robotă, de nu vor vrea ei singuri să dea robotele sale una după alta.

A treia. Cît să atinge de dajnicii aceia, carii atîta de departe lăcuesc, cît o jumătate de zi, sau mai mult au a mearge pănă la locul robotei aceia sînt deatori

1. În vremile ceale pomenite năvălitoare la lucru întro lună de doao ori cîte patru zile una după alta socotind întrînsele dusul şi venitul să lucreaze. Însă

2. Aşa se cade a schimba, ca Domnul pămîntesc întro săptămînă ceale mai sus pomenite patru zile socotind mersul şi întorsul, să ise lucreaze, iară săptămîna cea următoare dajnicului cu totul slobodă să ise lase, şi el în a treia săptămînă iarăşi patru zile să lucreaze, care să ise socotească lui în ceale lalte săptămîni.

A patra. Fiind că lungimea zilelor preste an iaste de oare cîteva fealiuri; pentru aceasta de obşte la fieşte ce chip de robotă aşa fealiu de chibzuială direaptă săse ţie, ca mai puţin a patra a robotelor să rămîe pre ceale şase luni de iarnă.

A cincea. Dară de nu sar putea la vreo întîmplare de ploi, sau pentru alte piedeci săse dea lucrul robotelor; atuncea partea zilei aceiia, în carea sau început robota şi prin înpiedecare sau precurmat, să aibă ase socoti în robotă; iară de nar fi lucrat dajnicul nemica, ci numai pre porunca Domnului său ar fi venit şi iarăşi sar fi întors înapoi; atuncea trebuie numai vreamea venitului şi dusului acasă în robotă să ise socotească, şi aceasta se înţeleage numai pentru dajnicii aceia carii sînt departe, şi nu pot ajunge de grabă la lăcaşurile sale.

A şeasea. Măcar de nu iaste dajnicul deatoriu a lucra Domnului său mai mult, din cît îl leagă pre el Urbariul acesta; dară încă la vreo întîmplare, cînd ar vrea dajnicul vre unui strein pre plată să lucre cu mînile, drept iaste, mai bine la Domnul său dei va trebui pre plată, care înţelegînduse ei dintre ei vor sorocio să lucre; iară de nar putea Domnul cu dajnicul pentru sorocirea platei săse unească: atuncea la aceasta întîmplare Comitatul are a soroci plata cuvioasă după direptăţi.

§ IV.

Pentru ceale lalte dajdii Domneşti.

Întîiu. Fiind că pămînturile ceale ce se numesc industrialnice, şi sînt puse afară din sessione, pentru care § III a Despărţirei din tîiu pomeneaşte, nu se cuprind în pămînturile ceale de supt sessioane, despre care robotele ceale mai sus spuse se dau: pentru aceaia din iale pre cum sau pomenit pre tot lanţul cîte 30 de creiţari ca o dajdie industrialnică Domnului pămîntesc trebue să se dea.

A doao. Pentru cazane vor plăti dajnicii Domnului pămîntesc în anii aceia în carii bizuita vor frige rachiu, pe un an cîte doi florinţi.

A treia. Preste toate aceastea dajnicul după măsura sessionului său datoriu iaste Domnului pămîntesc pre un an săi dea

2 găini, 2 caponi, 12 oao, 1 iță de unt pre măsura Pojonului precum și de 30 de case cîte un viței, care în bani cu 1 flor. 30 cr. sau prețuit și vine pre toată casa cîte 3 creițari.

Sau în locul acestora plătește un dajnic care ține session întreg în bani 51 de creițari, precum arată Tabella cea următoare, unde Domnului pămîntesc în voe ise lasă ca să ia dajdele ceale pomenite sau în natura, sau aceasta sorocită sumă de bani să ceae

Asemene potrivită despărțire a dajdelor celor mărunte, adică: în găini, unt, ouo, și altele cu totul pre un session întreg în 51 creițari socotită	În classul cel dîn tîiu		În classul al doilea		În classul al treilea	
	For.	Cr.	For.	Cr.	For.	Cr.
Un paor întreg	—	51	—	$38\frac{1}{4}$	—	$30\frac{1}{2}$
Un jumătate de paur	—	$28\frac{1}{2}$	—	$21\frac{1}{2}$	—	17
Un fertal de paor	—	$16\frac{1}{2}$	—	$12\frac{1}{2}$	—	10
Un optaș de paor	—	$10\frac{1}{2}$	—	8	—	$6\frac{1}{4}$

A patra. De cărăturile ceale lungi după obiceaiul Urbariului unguresc, și de dajdiile la punctul al patrulea § IV și VI însemnate, sînt dajnicii țării aceștiia scutiți.

§ V.

Pentru Contracturi sau legături care se ating de lucrul robotelor.

Întîiu. Fiind că urbarialnică despărțire dela amîndoao părțile adecă: dela Domnul pămîntesc și dela dajnicul legătuire de bună voe îngădue: drept aceaia ca să se ție adeverința și rînduiala lor cu aceasta să așază, ca

1. Toate Contracturile, care se ating de lucrul Urbariului, măcar de vor fi făcute cu obștea întreagă, sau cu dajnicii de osebi, să aibă a se încheia de la amîndoao părțile înaintea unei mărturii, din Comitat, anume spre aceasta chiemate.

2. Contracturile aceastea în scris să se ia, și mai sus pomenită mărturie părților celor tocmitoare să se procetească dajnicilor să se tîlcuiască deaci săse iscălească, și înaintea tocmitorilor să se pecetluiască, pre cum Domnului pămîntesc, așa dajnicilor în mînă săse dea.

3. Iară dacă o parte sau ceaialaltă ar vrea să se dea înapoi de Contract, și săse ție de urbariul acesta; atuncea trebue (de nu seva fi sorocit terminul Contractului ales) cu un an întreg înainte a da de veaste, și a

face ştire Comitatului, ca să se poată partea ceaia laltă chivernisi în rîndul găzduşagului său.

A doao. La încheerea Contracturilor bine trebue a lua sama spre aceaia, ca schimbarea cea aleasă în Contract, nice de cum să se sue preste datoriile care se cuvin urbariului. Căci la întîmplarea protivnică un Contract ca acela, cu atîta de netrebuit se va ţinea, cu cît nici nu iaste de crezut să se fie slobozit dajnicul în acest fealiu de contrat de voia lui spre paguba sa, nice nare el direpţ prin acest fealiu de legătuire spre scurtarea porţiei înpărăteşti ase însărcina cu mai mare greotate, de cît ise cuvine.

A treia. Alte Contracturi, care nu se ating de lucrurile urbariului, ci numai de arende şi alte ca aceastea legătuiri, pot fi şi fără mărturiia Comitatului să se încheae, şi au fără de aceasta adeverinţa sa.

A cincea despărţire.

Pentru zeciuiala sau dijma.

§ I.

Pentru dijma de obşte.

Întîiu. Măcar de să şi cuvine Domnului pămîntesc după legile ţării ungureşti, pre cum din ori ce fealiu de grăunţă, şi rod pămîntesc, aşa şi din miei, ezi, şi stupi a noaolea; nimica mai puţin în locul acestuia, în aceaste trei Comitaturi rămîne încă şi de acum înainte la obicinuită zăciuială.

A doao. Zeciuiala aceasta, carea iaste în locul a noaolea, şi care tot deuna ca a noaolea se va socoti, să îngădue şi în ţara aceasta după chipul cel obicinuit din roadele ceale pămînteşti, din care după glasul Articulusului I-tîiu de anul 1491 a noaolea sar cădea, şi de acum înainte a să lua.

A treia. Din rodul grădinilor, aşijderea şi din curechi, şi legumi, după obiceaiul care au fost aicea pănă acum Domnului pămîntesc zeciuiala nu ise cade.

A patra. Şi fiind că în ţara aceasta pre cum se zice în locul noaolei se va da zeciuiala; drept aceaia dajnicul iaste deatoriu zeciuiala care are să o dea afară din zilele ceale de robote rînduite, la locul cel înştiinţat, sau la magazin a hotarului aceluia să o aducă.

A cincea. La vreame de zeciuit nu iaste deatoriu dajnicul, sau obştea, deregătorilor carii vor veni, sau slujitorilor să le dea lăcaş, hrană, sau forştpan fără plată.

A şeasea. Domnul pămîntesc iaste legătuit a lua zeciuiala vinului, mieilor, ezilor, şi a stupilor în natura, şi nu ise cade lui nici de cum să silească pre dajnicul ca să răscumpere zeciuiala aceasta cu bani, fără numai dacă ei dintre ei pentru vre un folos mai bun de osebi se vor tocmi.

§ II.

Pentru zeciuiala bucatelor.

Întîiu. Pentru ca să se aşeaze pretutindene potrivire de obşte zeciuiala bucatelor, sau a grîului în pae se va lua, deci aceasta următoare iaste a băga în samă.

1. Ca să nu rămîe bucatele pentru întîrziarea scriiatului, sau săvîrşirea zăciuitului spre paguba dajnicilor în primejdiia vremilor reale; toate zeciuelile a bucatelor se aibă pînă în 20 de zile a lui August cu totul a fi de săvîrşit; iară la întîmplarea protivnică să dozvoiaşte dajnicului săşi care bucatele, şi zeciuiala se o lase pre holdă. Însă

2. Aceasta sorocire vremii nu se bagă sama atunci, dacă cumva întîrziatul coptului, sau alte pricini care slujesc spre uşurarea dajnicului au împiedecat cărătura la vreamea sorocită.

§ III.

Pentru Conscripţia, sau luarea în scris a bucatelor.

Întîiu. Fiind că după cum au fost obiceaiul în ţara aceasta pănă acuma, adease ori sau întîmplat, de mainain(te) au fost întrebat dajnicul cîte bucate are, şi în urmă numai or eşit la loc de leau căutat, deci dintru aceasta pre alocurea reale cumpătări au urmat, şi prin aceasta dajnicii sau învitat, ca se nu spue toate bucatele, şi ca să cază în contraband: pentru aceaia de acum înainte la conscripţiia zeciuielii acestea următoare trebue să se bage de seamă.

1. Zioa conscripţiei săse înştiinţeaze obştei mai nainte.

2. Înşişi deregătorii domneşti carii vor fi trimişi la conşcripţie să iasă în cîmp, şi la numărat să fie de faţă Chinezul, doi juraţi, şi dajnicul acela, la care se face conşcripţiia.

3. După sfîrşitul Conşcripţiei săse procetească însemnarea aceaia dajnicilor, şi săse întreabe ei încă odată, de se potriveaşte a fieşte căruia summa cea secerată cu însemnarea direpţ.

4. Fieşte căruia dajnic încă pre loc se ise dea ţedulă, întru carea stă scris datornică zăciuiala lui pre anul acela, apoi deaciia înainte.

5. Contrabandurile vor avea locul său, dacă sar putea adeveri, pre cum dajnicul au ascuns ceva, sau încă mainainte de aceasta au cărat.

§ IV.

Pentu zeciuiala vinului.

Întîiu. Zeciuiala sau dijma vinului se cuvine Domnului pămîntesc în natura, şi nici unul din trînşii nare aşa fealiu de direptăţi ca să sileascâ pre dajnicul înprotiva voii lui să o răscumpere cu bani.

A doao. Pentru grădini care sînt sădite cu viţe, şi nu se socotesc ca plaiuri de vinii, nici un fealiu de dijmă nu se va da, pre cum mai sus la direptatea cîrcimitului de vin sau pomenit.

A treia. La sorocirea hacovului şi mossului tot de una măsura de Pojon se înţeleage, şi după aceaia să se măsure.

A patra. Cînd se dă dijma în natura, nici un dajnic nu iaste datoriu a da şi buţile sale deafetea.

§ V.

Pentru zeciuiala mieilor, ezilor, şi a stupilor.

Domnul pămîntesc are direptate aşijderea din miei, ezi, şi stupi a lua dijma în natura, şi nici de cum nuse îngădue lui a sili pre dajnicul să o răscumpere cu bani, fără numai dacă ei dintre ei pentru vre un mai bun folos amîndurora părţilor osebit Contract vor face, şi aicea iaste a băga de samă, ca săse ia dijma stupilor numai din roiurii cei noi, carii sau plămădit în anul acela.

Iară unde mieii, ezii, şi stupii nu ajung numărul al zeacele; acolo domnului pămîntesc pre tot mielul cîte 1 1/2 de creiţari; pe tot edul cîte 1 1/2 de creiţari, şi pre tot stupul cîte 4 creiţari să ise dea.

Însă dintracestea să nuse îndelunge luarea dijmei pănă după praznicul sfîntului Ioann Botezătoriul, după glasul articulușului 96 de anul 1624.

A şasea despărţire.

Pentru covîrşiri care se cuvin domnilor pămînteşti.

Întîiu. Fiind că dajnicilor a ţării aceştiia sînt date sessioanele cu moştenire, şi cu direptate ca să le poată vinde, precum mai sus sau pomenit cu putearea rînduelii cei făcute; pentru aceaia Domnul pămîntesc la dajnicii săi carii nici un fealiu de rămăşiţe moştenitoare nu lasă după sine, şi care preste averile sale (la care nu se socotesc pămînturile ceale de supt session) nici un fealiu de rînduială prin Testament nu fac, are dirept ca să moştenească şi de acum înainte, după glasul tituluşului 30 a treiia părţi.

A doao. Domnului pămîntesc se cuvine a porta tocmirile preste rămăşiţele dajnicilor celor răpăosaţi şi a se grija pentru chivernisirea săracilor carii au rămas, la care iaste a băga de seamă.

1. Îndată după moarte să se ia în scris rămăşiţele de plin şi de săvîrşit, datoriia carea se va afla să se plătească, şi de vor fi ceva bani gata spre folosul moştenitorilor supt camătă să se dea.

2. Moştenitorilor celor fără vîrstă, carii nu sînt vreadnici aşi ţinea singuri sessioanele cu folosinţă, să lise dea tutori, carii după întîmplările înprejurărilor găzdăşagul săl chivernisească, şi pentru aceasta preste an plata în tocma la măsura să ia.

3. Dacă nar fi ţinearea gădăşagului spre folosul moştenitorilor celor fără vîrstă: atuncea să aibă Domnul pămîntesc după cum va socoti să fie mai mare folos pre acesta sau supt arenda sau după direptăţile vinderii, care aicea sau aşezat, al vinde, şi banii la loc încrezut supt camătă ai da.

4. Socoatele tutorilor să le caute Domnul pămîntesc în tot anul, şi după ajungerea la vîrstă de săvîrşit să le dea.

A treia. Vînătura jigăniilor peştilor, şi a păsărilor sînt după glasul Articulușului 18 de anul 1729 regalii domneşti, şi pentru dînşii oprite; însă nu se înţeleg întru aceasta rîturile acealea, care obştelor spre trebuitoare cositura trestiei sînt date, căci întracestea obştelor care le biruesc şi de acum înainte rămîne venitul peştilor slobod.

A patra. Domnul pămîntesc are direpţ în vreamea aceaia, cînd dajnicilor după articulușul 36 anului 1550 iaste slobod a cîrcimi în birturi, săşi tocească vinul unde conăcesc călătorii.

A cincea. Prin locurile acealea unde dajnicii nici prin privileghie, nici prin dozvoire domnească pe vreamea, îndelungată adună veniturile ceale osebite a tîrgurilor de preste an, acest fealiu de venituri se vor ţinea domneşti.

A şeasa. Domnului pămîntesc se cuvine a căuta socoatele obştelor. El să soroceascâ vreamea, în carea să ise aducă lui acealea în tot anul, şi are direpţ în vreamea aceaia şi cercări deasupra acestora a face.

A şeaptea. În articulușul 75 de anul 1723 Domnului pămîntesc îngăduită direptatea a precumpăratului rămîne lui a o ţinea; însă

1. Numai la vinderea lucrurilor de acest fealiu, care el singur pentru trebuinţa lui iaste nevoit să aibă.

2. Să aibă el tocmai acelaşi preţ care dă cumpărătoriul cel strein, şi aceaia cu bani gata a plăti.

3. Dajnicilor să nu se facă înpiedecare la încheerile Contracturilor celor dintre ei tocmite, şi cumpărătorii să nu se înfricoşeaze, nici săse oprească de cumpărat, ci să lise dea slobozenie deplin.

A opta. Cu putearea direptăţii cei apărătoare legătuit iaste Domnul pămîntesc nu numai a face dajnicilor direptate cumplită, ci şi întră obştele bună rînduială a ţinea, şi după aceasta datorie.

1. Unde au direpţ obştele a pedepsi greşalele ceale mai mici, precum: înpărăchierile, şi bătăile cu bani sau cu pedeapsă pre trup, are el a băga samă ca acest fealiu de pedeapse să nuse facă preste măsură, ci aseamene potrivită taxa de gloabe întracest fealiu de înpărechieri mici să hotărească, şi în vreamea sa Comitatului spre întărire să dea.

2. Toate lucrurile care se vor aduce de judecare, să aibă Domnul pămîntesc grije după putinţă cu bine ale înpăca, iară de nu sar putea face aşa; deaci unele ca aceastea la judecata domnească fiind de faţă un Solgabirău şi un jurat din Comitat să se săvîrşească.

3. Acest fealiu de judecată domnească să aibă la fieşte care Domn pămîntesc în tot anul mai puţin cîte odată, iară după trebuinţa înprejurărilor şi mai adease ori a se ţinea.

4. Lucrurile care se vor sfîrşi la judecata Domnească, se aibă a se pune înainte Congregaţiei sau Adunării Comitatului spre izvidire şi chibzuire.

5. Fiind că Domnul pămîntesc iaste deatoriu a face direptate, direpţ aceaia dela dajnici pentru judecările, dezlegările, tocmirile averii morţilor, ispitirile şi alte ca aceastea nici un fealiu de taxă pentru Domnii sau slujitorii să naibă a lua.

6. Dacă vre unul sau altul din dajnici la întîmplări de legiuire nemijlocită cătră Comitat ar alerga; acest fealiu de lucru nici de cum să se socotească a fi destoinic de pedeapsă, măcar de sar şi cădea după rînd mai nainte Domnului pămîntesc să se areate; cu mult mai vîrtos la acest fealiu de întîmplări va ceare Comitatul înştiinţare dela Domnul pămîntesc, şi va da lui.

A noao. Domnul pămîntesc, ca unul care nu are judecata criminalnică, adecă de chinuire, nu poate pedepsi călcări de ceale criminalnice, ci unele ca aceastea Comitatul să le dea; iară înprotiva acestuia.

1. Poate el în greşalele ceale mai mici pre dajnicii cei poravi, şi carii cu dea dinsul şi cu nebăgare de seamă înprotiva datoriei sale greşesc, săi pedeapsească; însă

2. Să naibă a pedepsi pre vinovaţii cu bani, ci

3. Cu lucrare în doao sau în trei zile, şi cu altă pedeapsă pre trup de măsură sau cu prinsoare.

4. Iară prinsoarea să nu se îndelungească aşa de mult, cît să rămînă găzdăşagul dajnicului negrijit.

5. La pedepsire să bage de seamă spre anii, putearea, şi statul trupului aceluia ce se pedepseaşte, şi

6. Nu iaste slobod cu mai multe, de cît 24 de loviri a pedepsi.

7. Oamenii cu bătul, iară muerile cu zbiciul săse pedepsească.

8. Taxa pentru închisoare care să dă Profuzului iaste 15 creiţari.

A şeaptea despărţire.

Pentru aleagerea chinezului.

Întîiu. Nici uniia obştei nu iaste slobod săşi aleagă Chinezul fără de ştirea Domnului pămîntesc.

A dooa. La fieşte carea aleagere de acest fealiu să aibă a fi de faţă cineva despre partea Domnului pămîntesc.

A treia. Domnul pămîntesc să pună pre trei oameni vreadnici înainte, dintră carii obştea să aleagă pre unul de Chinez.

A patra. Carele dintracesti trei dela obşte mai multe glasuri (votumuri) va dobîndi, acela ca un Chinez ales obştei săse înştiinţeaze.

A cincea. Glasurile (voturile) se cuvine ale da lăcuitorilor celor cu sessioane, iară nu celor fără sessioane, şi acestea să se adune cum se cade.

A şeasa. Chinejiia ţine un an, şi să înceape dela Noemvrie întîiu.

A șeaptea. Dacă Chinezul în anul său slujba bine oau înplinit; totdeauna cu aceia trei Candidați să se pue în aleagere; iară de nu sau purtat după datoriia sa, nu numai la aleagerea cea noao să se lase, ci încă neplinind anul din Chinejie săse scoată.

A opta. Chinezul nu numai strîngerea porției, ci de obște pentru toate socoatele obștei înpreună cu jurații să aibă a se griji.

A noao. Aleagerea juraților celor noi, sau întărirea celor bătrîni, așijderea de aleagerea Domnilor atîrnă.

A zeacea. Chinezul și jurații în tot chipul săse grijască a ținea bună rînduială între obște, și a păzi ca să nu se facă necuviințe, și reale întrebuințări.

A. *Tabela robotelor.*

Sessioanele	Classuri	Datoriia se cuprinde în	În natură a sluji	Cu bani a răscumpăra iaste sorocit	Care cîte 10 cr. face în bani	
		Zile de robote cu mînile			Fl.	Cr.
Întregi	A Classului din tîiu	104	$45\frac{1}{2}$	$58\frac{1}{2}$	9	45
	Al doilea	78	$35\frac{1}{2}$	$42\frac{1}{2}$	7	5
	Al treilea	$62\frac{1}{2}$	$29\frac{1}{2}$	33	5	30
Jumătăți	A Classului din tîiu	58	27	31	5	10
	Al doilea	$43\frac{1}{2}$	21	$22\frac{1}{2}$	3	45
	Al treilea	35	17	18	3	—
Fertale	A Classului din tîiu	34	18	16	2	40
	Al doilea	$25\frac{1}{2}$	14	$11\frac{1}{2}$	1	55
	Al treilea	$20\frac{1}{2}$	$11\frac{1}{2}$	9	1	30
Optașe	A Classului din tîiu	$21\frac{1}{2}$	$21\frac{1}{2}$	—	—	—
	Al doilea	16	16	—	—	—
	Al treilea	13	13	—	—	—
Lăcuitoriul cu casă		8	8	—	—	—
Lăcuitoriul fără casă		6	—	6	1	—

Arătare. Răznire robotelor jumătăţii, fertalului, şi optaşului de paor căutînd spre paorul întreg, are întemeiarea sa spre pămîntul cel din Session, carele în despărţirea cea din tîiu § I şi la al doilea punct § II a Urbariului însemnat se află; din carele dajnicilor celor ce se ating de acestea încă unele părţişoare au a se scriia în de bine.

Tabella

pentru arenda negoţitorilor.

Carea se cuvine la a patra Despărţire § lui I-tîiu Punctului al 7-lea.

A Classului celui din tîiu: întru acesta se află toţi Neguţătorii, carii cu negoţ de mătase, cu postavuri faine, şi de mijloc, precum şi cu negoţ de material neguţătoresc, şi carii Neguţătorilor celor mai mici, şi vînzătorilor prin case dau negoţul, şi negoţul său din fabrica unde se face, sau întralt chip din mîna cea din tîiu îl dobîndesc: pentru aceasta plătesc aceia Domnului pămîntesc pre un an . . . . . 20 flor.

A Classului al doilea: Sînt aceia, carii cu negoţ prost, cu mărunţişuri, şi cu alte ca aceastea lucruri mici, sau întracest fealiu de locuri tîrguesc, care nu sînt în drumul cel mare, şi pentru aceasta mai mică vindere au, şi nuşi dau negoţul la alţi negoţitori mai mici, ci numai ei înşişi umblă prin tîrguri, aceia plătesc pre un an . . . . . 15 flor.

A Classului al treilea: Sînt Neguţătorii cei mai mici deprenafară, carii ţin dugheanuri în sate, şi umblă prin tîrguri, însă nu tîrguesc cu mătăsuri, sau cu alt negoţ preţioz, şi îşi iau negoţul său dela alţi Neguţători de aicea spre vînzare, aceia au deaplăti pre un an . . . 10 fl.

În Classul al patrulea: Se află toţi vînzătorii prin case, carii nu ţin dugheane statornice, ci prin tîrguri de preste an, şi de săptămînă îşi poartă negoţul său spre vînzare, carii pre un an datori sînt a plăti . 5 flor.

Textul original, imprimat, în Bibl. Fil. Acad. Cluj., Arhiva istorică, col. Mike, *Urbéri utasitások Magyarországon*, filele 256—271.

LA RÉGLEMENTATION URBARIALE DU BANAT À L'AN 1780

RÉSUMÉ

La réglementation urbariale du Banat, à l'an 1780, s'encadre dans l'ample oeuvre de réglementation des rapports féodaux dans l'Empire autrichien, entreprise par le régime de l'absolutisme impérial. Elle est

une extension et une adaptation de la réglementation urbariale de 1767 d'Hongrie aux conditions spécifiques du Banat. Les objectifs de la réglementation sont les mêmes, mais les solutions sont en général plus favorables. La parcelle *(sessio)* des serfs *(iobagiones)* établie ici est plus grande, le cens payé par les sujets est plus bas. Par rapport à la Hongrie, la nonne manque, ainsi que d'autres redevances. La corvée est généralement la même, mais les possibilités de la racheter en payant comptant sont plus étendues. Le serf est mieux assuré en ce qui concerne la possession de sa parcelle. Cette réglementation est nettement plus favorable que les tentatives de réglementation de Transylvanie, où avait été projetée une *sessio* incomparablement plus petite et une corvée beaucoup plus élevée, tentatives qui échouèrent d'ailleurs.

MIHAIL KOGĂLNICEANU ŞI DOI ROMÂNI DIN TRANSILVANIA, VOLUNTARI ÎN ARMATA PRINCIPATELOR UNITE ÎN VARA ANULUI 1860

DE

GH. DUMITRAŞCU

„Unirea — eu nu recunosc nimănui dreptul să zică că-i actul său individual, proprietatea sa exclusivă; Unirea e actul energic al întregii naţiuni române"[1], spunea Kogălniceanu la cîţiva ani după acest mare eveniment. Şi spunînd aceasta avea în vedere întreaga naţiune, întregul popor român, pentru că şi românii din Transilvania, alături de cei din Principate, au contribuit deopotrivă la Unirea din 1859[2] şi la consolidarea ei.

Scrisoarea pe care o facem cunoscută se referă direct la participarea unor tineri ardeleni la evenimentele din vîltoarea anilor Unirii în Principate şi la atitudinea înaintată, patriotică, a lui Kogălniceanu şi a altor personalităţi progresiste din Principate faţă de Transilvania şi de românii din Transilvania.

Înaintea anului 1859 exista în rîndurile oficialităţilor austriece o teamă rău ascunsă că formarea statului naţional unitar român „deşi destul de slabă, ar fi totuşi destul de masivă şi de puternică pentru a servi tendinţelor daco-romane ce încolţesc în tăcere ca o boală epidemică, dincoace şi dincolo de Carpaţi şi ar servi drept centru de gravitaţie pentru toate elementele româneşti din Ungaria, Transilvania, Banat..."[3], ceea ce „ar ameninţa Austria pînă în măduva oaselor"[4].

---

[1] *Istoria României*, IV, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1964, p. 313.

[2] Ştefan Pascu, *Mihail Kogălniceanu şi problemele epocii sale*, în *Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, 1967, 13, nr. 5, p. 67.

[3] *Documente privind Unirea Principatelor*, II, *Rapoartele Consulatului Austriei din Iaşi (1856—1859)*. Culegere îngrijită de Dan Berindei, Buc., 1959, p. XXVI.

[4] Ioan Lupaş, *Epocele principale în istoria românilor*, Cluj, 1928, p. 137.

Dorința de unire a Transilvaniei cu țările surori fusese întotdeauna vie. Amintirea lui Mihai Viteazul, făuritorul de-o clipă al unirii naționale a românilor, nu era prea îndepărtată. În 1832 fusese descoperită la Sibiu o societate secretă a unor revoluționari din Transilvania, Banat și Țara Românească, ce avea drept scop unirea tuturor românilor de dincolo și de dincoace de Carpați într-o republică[5], iar chemarea: „Vrem să ne unim cu țara" — înțelegînd prin „țară", Țara Românească[6], a mers la inima românilor din toate provinciile românești prezenți în mai 1848 pe cîmpia Blajului. Ea exprima voința generală și fierbinte a românilor din Transilvania, cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai acestui pămînt.

Unirea Moldovei cu Țara Românească în 1859 a constituit pentru românii din Transilvania o bucurie fără margini și o speranță fără margini. Transilvăneanul Al. Papiu Ilarian nota în legătură cu aceasta „Românii din Transilvania numai la Principate privesc... iar cînd s-a ales Cuza domn, entuziasmul la românii din Transilvania era poate mai mare decît în Principate"[7].

Și românii transilvăneni, intelectuali și popor, închinau cu cuvintele: „să trăiască badea Ion", fără ca autoritățile să știe că e vorba de Alexandru Ioan Cuza, cel atît de mult așteptat de români în Transilvania[8].

Din partea noului stat și a oamenilor săi politici de asemenea se manifesta, în ciuda vicisitudinilor vremii, o atenție și o dragoste deosebită pentru frații români de sub jugul austriac.

Cuza, care „nu era străin de dorința să se învrednicească a vedea Transilvania îmbrățișată și în sens politic de Principatele Unite"[9], scria în mai 1859 agentului Piemontului la Constantinopol că urmărește „să apere soarta, bunăstarea și libertatea a tot ce poartă numele de român"[10].

Și într-adevăr, Cuza nu se va mulțumi a spune numai aceste frumoase cuvinte, dar profitînd de o situație grea a Austriei, în vara anului 1859 își concentrează amenințător armata lîngă Ploiești. Ostașilor le spune că țara așteaptă de la eroismul lor înfăptuirea unirii celor trei țări românești[11].

În gîndurile sale mari și acțiunile îndrăznețe Cuza a găsit un sprijin dintre cele mai ferme în Mihail Kogălniceanu, care se bucura în Transilvania de o mare simpatie și ale cărui discursuri parlamentare se reproduceau, în ciuda piedicilor, în presa românească din Transilvania[12]. În

---

[5] Șt. Pascu, *Ecoul Unirii Țării Românești și Moldovei, în Transilvania*, (In: Studii privind Unirea principatelor, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 452).

[6] Nicolae Bălcescu, *Opere*, I, Buc., 1953, p. 332.

[7] Șt. Pascu, *o. c.*, p. 464.

[8] *Din istoria Transilvaniei*, II, Buc., Ed. Acad. R.P.R., (1961), p. 176.

[9] I. Lupaș, *Problema transilvană în timpul lui Cuza și Carol I.* Extras din *Analele Academiei Române, Memoriile secțiunii istorice*, seria III, tom. XXVII, Mem. 12, p. 10.

[10] Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Buc., Ed. științifică, 1966, p. 431.

[11] Lupaș, *o. c.*, p. 12 n. 7.

[12] Gelu Neamțu, *Mihail Kogălniceanu și Transilvania*, în *Studii*, 1967, 20, nr. 5, p. 921.

1860 Mihail Kogălniceanu era şeful guvernului din Moldova şi în această calitate nu putea interveni întotdeauna pe faţă în sprijinirea românilor transilvăneni, dar folosea alte mijloace indirecte şi întotdeauna eficace. Cînd însă împrejurările au cerut-o, acţiunile sale au îmbrăcat un caracter politic declarat[13].

Mai ales în vara lui 1860, mulţime de locuitori maghiari din Transilvania au fugit în Principate, parte din ei pentru a forma o legiune revoluţionară maghiară. Acţiunea lor, în măsura în care ar fi uşurat soarta românilor din Transilvania, era privită cu simpatie şi sprijinită moral şi material în Principate[14].

În legătură cu aceasta, autorităţile austriece acuză violent guvernul moldovean al lui Mihail Kogălniceanu, la care acesta răspunde deosebit de demn că vinovate-s autorităţile austriece care nu pot reţine pe fugari, fugari care — zice Kogălniceanu — fac greutăţi Principatelor, precum şi aceea că în Moldova dreptul de azil e sfînt[15].

Numărul fugarilor din Transilvania în Principate trebuie să fi fost deosebit de mare, dacă guvernatorul militar al Transilvaniei a trecut la măsuri ca aceea din 17 iulie 1859, prin care dispune a se acorda zilerilor, servitorilor şi meseriaşilor din Transilvania dreptul de emigraţie în Principate numai în cazuri excepţionale, întrucît aici „pot ajunge uşor pe drumuri greşite"[16].

Un mare număr de români transilvăneni se găseau în Principate; unii dintre ei, ca de pildă Ioan Papp şi Nicolae Bălăşescu, fruntaş revoluţionar de la 1848, lucrau încă din 1857 pentru Unire[17].

Era firesc ca mulţime de români din Transilvania să fugă în Principate, căci de aici se aştepta izbăvirea. Într-un memoriu din 1860 înaintat lui Cuza, Al. Papiu Ilarian spunea că românii ardeleni „bărbaţi şi femei, bătrîni şi tineri, toţi ar fi gata de a muri pentru domnul Cuza" şi-i cerea acestuia a fi „executorul fericit" al visului lui Mihai Viteazul[18].

Tocmai la acest aspect al problemei se referă scrisoarea pe care o publicăm în anexă[19].

Propriu-zis e vorba de prima jumătate a unei scrisori trimisă din Iaşi la 1/13 decembrie 1860 şi adresată lui Mihail Kogălniceanu de o persoană pe care, în ciuda încercărilor noastre, nici după scris — deosebit

---

[13] Şt. Pascu, *Mihail Kogălniceanu şi problemele epocii sale*, p. 74.

[14] I. Lupaş, *o. c.*, p. 13.

[15] Augustin Z. N. Pop, *Catalogul corespondenţei lui Mihail Kogălniceanu*, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1959. Doc. nr. 319 din 9 oct. 1860; Vezi şi Dumitru Hîncu, *Kogălniceanu*, Buc., Ed. tineretului, 1960, p. 216.

[16] Carol Göllner, *Ecoul Unirii Principatelor în presa germană din Transilvania*. (In: Studii privind Unirea Principatelor, Buc., Ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 475—476).

[17] Şt. Pascu, *Ecoul Unirii Ţării Româneşti*..., p. 454. (Nu e de prisos să arătăm că pe acest Nicolae — Nifon Bălăşescu îl vom găsi în 1870—1874 institutor în Dobrogea, la Tulcea, Măcin şi întemeietor a numeroase şcoli româneşti aci, înainte de 1878. Vezi Şandru D., *Mocanii în Dobrogea*, Buc., 1946, p. 72).

[18] I. Lupaş, *Epocele principale în istoria Românilor*..., p. 134—135.

[19] Biblioteca Academiei R. S. România. Manuscrise, fond. *Mihail Kogălniceanu*, Corespondenţe. Ms. nr. 97.478.

de îngrijit, citeț și „intelectual" — nici după stil n-am putut-o identifica, dar care persoană îi era bine cunoscută lui Kogălniceanu din relațiile oficiale la care se referă scrisoarea.

Este vorba de faptul că doi tineri români transilvăneni elevi la Blaj, „împinși de înfocatul lor sentiment național", în vara lui 1860 au părăsit Blajul și Transilvania, trecînd în Principate spre a îmbrățișa aici cariera militară. Expeditorul îi cere lui Mihail Kogălniceanu, care intervenise pe lîngă Ministeriul Ostășesc spre a fi primiți cei doi tineri ardeleni în armată[20], să facă totul așa cum hotărîseră, adică să-i primească la școala militară, pentru care pregătirea lor îi recomanda cu prisosință. Astfel „nu era cazul de a împlini numai o binefacere la doi tineri români", ci o considerațiune morală și politică mult mai înaltă, o considerațiune de principiu național larg".

[20] Și nu-i de mirare, știută fiind atenția deosebită pe care Kogălniceanu o dădea armatei, căci „drepturile și interesele patriei noastre reclamă dar ca să avem o armată în stare de a ne apăra hotarele și autonomia". M i h a i l K o g ă l n i c e a n u, *Texte social-politice alese*, Buc., 1967, p. 230.

ANEXA

Iassy 1/13 decembrie 1860

DOMNUL MEU

Scrisoarea ce vă alătur aici şi pe care am primit-o foarte tîrziu printr-un soldat venit în congediu de la Bucuresci, este a unuia din cei doi tineri români transilvăneni care în veara trecută împinşi de înfocatul lor sentiment naţional îşi părăsiră gimnasiul lor de la Blasiu şi din Transilvania trecură în Principatele unite spre a îmbrăţişia aici cariera militară.

Cred de prisos a ve mai spune cum ei fură înrolaţi în armata noastră şi care fu mai în urmă incidentul pentru care ei fură trimişi provisoriu în garnizoana Bucurescilor, fiindcă D-voastră le cunoasceţi toate aceste ca şi mine de ore ce D-voastră înşive i aţi recomandat atunci Ministeriului Ostăşesc spre a fi înrolaţi şi tot în înţelegere cu Dv. mai în urmă i-am espediat la bateria călăreaţă de la Bucuresci, unde se află ei şi acum. Ceeace voesc însă a ve recheama [reclama, Gh. D.] acum în acest obiect este că intrarea în armată a numiţilor tineri a fost condiţionată adică de a fi admişi în Şcoala militară şi prin urmare trămiterea lor la Bucuresci precum sciţi a fost provisorie, numai pînă la septembre, începutul anului şcolar pentru şcoala precitată. Aceste condiţiuni le aţi cunoscut şi le aţi aprobat şi Dv. ca şi mine cînd vi le-am spus cu atît mai mult că aci nu era casul de a împlini numai o binefacere la doi tineri români, ci o consideraţiune morală şi politică mult mai înaltă, o consideraţiune de principiu naţional larg. Pe lîngă aceste acei doi tineri aveau tote calităţile cerute de regulamentul Şcoalei ca să fi putut fi admişi prin essamen în numerul elevilor militari ca stipendiaţi de stat pentru cari sunt.....

Originalul la Biblioteca Academiei R.S.R., Manuscrise, fond. *Mihail Kogălniceanu*, Corespondenţe, Ms. nr. 97.478.

MIHAIL KOGĂLNICEANU ET DEUX ROUMAINS DE TRANSYLVANIE VOLONTAIRES DANS L'ARMÉE DES PRINCIPAUTÉS UNIES À L'ÉTÉ 1860

RÉSUMÉ

S'appuyant sur une lettre inédite, l'auteur esquisse un aspect de la contribution des Roumains de Transylvanie à l'union des Principautés et à la lutte de consolidation de l'Etat roumain.

La lettre adressée à Mihail Kogălniceanu se réfère à deux Roumains transylvains qui quittèrent le lycée de Blaj pour venir s'inscrire à l'école militaire de Bucarest.

DESPRE FORMAREA ŞI COMPONENŢA CONSILIULUI DIRIGENT*

DE

GH. IANCU

În toamna anului 1918 monarhia austro-ungară îşi trăia ultimele clipe. Înfrîngerile militare şi luptele maselor populare din întregul imperiu pentru emancipare socială şi naţională, care au culminat cu izbucnirea revoluţiilor burghezo-democratice din octombrie—noiembrie, au făcut ca în cîteva săptămîni statul dualist să se destrame. Popoarele descătuşate năzuiau spre formarea unor state naţionale independente sau spre unirea cu fraţii lor din statele constituite în perioada anterioară.

Văpăile revoluţiei burghezo-democratice au cuprins şi Transilvania. Pentru poporul român din aceste părţi se punea nu numai problema emancipării sociale, dar şi a unirii cu fraţii lor de dincolo de Carpaţi.

În vederea realizării acestui deziderat secular se impunea o canalizare a energiilor întregului popor român pe un singur făgaş, existenţa unui organ de conducere unic.

După mai multe tratative s-a ajuns la o colaborare între Partidul Naţional Român şi secţia română din P.S.D.U., formîndu-se la 31 octombrie, pe bază paritară, Consiliul Naţional Român Central, singurul organ îndreptăţit să reprezinte voinţa naţiunii române.

Acest Consiliu a luat iniţiativa ţinerii unei Mari Adunări Naţionale la Alba Iulia, dublată de o uriaşă adunare populară, cu care ocazie masele populare să se pronunţe asupra destinului lor.

Într-o atmosferă de viu entuziasm Marea Adunare Naţională a hotărît unirea Transilvaniei cu România, împlinindu-se astfel o dorinţă de veacuri a poporului român. Rezoluţia votată de Adunarea Naţională cuprindea, de asemenea, prevederi cu caracter burghezo-democratic cum au fost: reforma agrară radicală, votul universal egal, direct şi secret pentru

* Acest articol face parte dintr-o lucrare mai amplă privind „Activitatea Consiliului Dirigent".

ambele sexe, drepturi egale pentru naţionalităţile conlocuitoare, libertatea presei, de asociere etc.

Adeziunea şi entuziasmul cu care cei peste 100.000 de oameni adunaţi parcă în mod simbolic pe „Cîmpul lui Horea" au primit hotărîrile Adunării Naţionale conferă actului de la Alba Iulia valoarea unui autentic plebiscit.

Unirea Transilvaniei cu România, act adînc democratic şi popular, operă a maselor populare de o parte şi de alta a Carpaţilor, a însemnat realizarea statului naţional unitar român, fapt care a deschis noi perspective în dezvoltarea istorică a poporului român.

Rezoluţia votată la 1 decembrie 1918 cuprindea şi clauza conform căreia teritoriile unite îşi vor păstra o autonomie provizorie pînă la întrunirea Constituantei aleasă pe baza votului universal.

Pentru burghezia română din Transilvania, autonomia trebuia să constituie o stavilă în calea tendinţei burgheziei române din vechea Românie de a acapara poziţiile cheie în viaţa economică şi politică a Transilvaniei. Reprezentanţii P.S.D. considerau că în decursul perioadei de autonomie principiile democratice enunţate la Alba Iulia vor deveni o realitate astfel că, o dată întrunită Constituanta, va fi pusă în faţa unui fapt împlinit.

Hotărîndu-se proclamarea autonomiei provizorii, trebuiau create şi organele care să conducă afacerile Transilvaniei în această perioadă.

În consecinţă, punctul IX al Rezoluţiei adoptate la Alba Iulia prevedea: „Pentru conducerea mai departe a afacerilor naţiunii române din Transilvania, Banat şi Ţara Ungurească, Adunarea Naţională hotărăşte instituirea unui Mare Sfat Naţional, care va avea toată îndreptăţirea să reprezinte naţiunea română oricînd şi pretutindeni, faţă de toate naţiunile lumii şi să ia toate dispoziţiunile pe care le va afla necesare în interesul naţiunii"[1].

Marele Sfat Naţional, format din 212 membri[2], a fost ales la 1 decembrie 1918 de Adunarea Naţională, cuprinzînd reprezentanţii Partidului Naţional Român, Partidului Social-Democrat, clerului, organizaţiilor sociale, culturale şi economice.

Preşedinte al Marelui Sfat a fost ales George Pop de Băseşti, vicepreşedinţi în număr de patru: episcopii Ioan Papp şi Demetrie Radu, Teodor Mihali şi Andrei Bîrseanu, iar ca notari: Caius Brediceanu, Mihail Popovici, Ionel Pop, Silviu Dragomir, Gheorghe Ion şi Iosif Ciser[3].

În afară de şedinţa din 2 decembrie 1918, Marele Sfat şi-a mai desfăşurat lucrările în perioada 29 iulie — 11 august 1919, cînd a adoptat cele două proiecte de lege: agrară şi electorală, întocmite de Consiliul

---

[1] Vasile Goldiş, *Discursuri rostite în preajma Unirii şi la asociaţiunea culturală „Astra"*. Bucureşti, 1928, p. 20.

[2] *Gazeta oficială a Consiliului Dirigent* (Sibiu), nr. 13—15, din 28 febr., 5, 8 martie 1919, p. 1—3.

[3] Biblioteca Centrală Universitară Cluj, fond. *Fr. Hossu Longin*, Ms. 263/1, f. 22.

Dirigent. În şedinţa din 11 august 1919 s-a decis ca Marele Sfat să se considere dizolvat o dată cu convocarea Constituantei[4].

Marele Sfat Naţional ca organ suprem, în şedinţa din 2 decembrie 1918, a desemnat din sînul său un Comitet Executiv cu activitate permanentă, care s-a numit „Consiliul Dirigent al Transilvaniei, Banatului şi ţinuturilor româneşti din Ungaria", care „va . . . prelua şi va dirigui" viaţa de stat, va îngriji serviciile publice"[5]. Pentru a putea realiza acest scop „. . . va fi în drept a ordona şi a lua toate măsurile care le va găsi necesare"[6].

În Consiliul Dirigent au fost aleşi 15 membri: Iuliu Maniu, Vasile Goldiş, Ştefan C. Pop, Alexandru Vaida, Aurel Vlad, Ion Suciu, Aurel Lazăr, Emil Haţieganu, Victor Bontescu, Romul Boilă, Ion Flueraş, Iosif Jumanca, Vasile Lucaciu, Valeriu Branişte şi Octavian Goga.

O dată cu alegerea Marelui Sfat şi a Consiliului Dirigent atribuţiile Consiliului Naţional Român Central au încetat.

În prima şedinţă a Consiliului Dirigent, ţinută la Alba Iulia în 2 decembrie 1918, s-a hotărît ca membrii săi să poarte numele de „şefi de resort", iar sigilul să fie: „C.D.R. 1918 Resortul . . ."[7].

Tot atunci s-au stabilit şi funcţiile de conducere ale Consiliului Dirigent, precum şi resorturile care vor funcţiona. Preşedinte a fost ales Iuliu Maniu, vicepreşedinţi: Vasile Goldiş, Alexandru Vaida, Ştefan C. Pop şi Aurel Vlad, care vor prezida în această ordine şedinţele Consiliului, cînd va fi nevoie; procesele verbale vor fi întocmite de Romul Boilă, ajutat de Emil Haţieganu.

Vom prezenta în continuare cele 12 resorturi constituite, cu titularii lor:

1. Resortul de interne (Iuliu Maniu)
2. Resortul cultelor şi instrucţiei publice (Vasile Goldiş)
3. Resortul armatei şi siguranţei publice (Ştefan C. Pop)
4. Resortul de externe şi presă (Alexandru Vaida)
5. Resortul organizării şi pregătirii Constituantei (Ion Suciu)
6. Resortul de justiţie (Aurel Lazăr)
7. Resortul de codificare (Emil Haţieganu)
8. Resortul de finanţe (Aurel Vlad)
9. Resortul de agricultură şi comerţ (Victor Bontescu)
10. Resortul de comunicaţii, lucrări publice, poştă, telegraf, alimentaţie (Romul Boilă)
11. Resortul social şi igienă (Ion Flueraş)
12. Resortul industriei (Iosif Jumanca).

Vasile Lucaciu, Valeriu Branişte şi Octavian Goga erau membri ai Consiliului Dirigent, fără resort. Pe lîngă fiecare „şef de resort" au fost

[4] *Renaşterea Română* (Sibiu), nr. 164, din 12 aug. 1919.
[5] B.C.U., Cluj, fond. cit., f. 22.
[6] Ibid.
[7] *Gazeta oficială a Consiliului Dirigent*, nr. 1 din 1/14 dec. 1918, p. 1; Institutul de istorie şi arheologie al Fil. Acad. Cluj, fond. *1918. Procese verbale ale Consiliului Dirigent*, vol. I, 2 dec. 1918.

numiți secretari generali, secretari personali ai șefului de resort, șefi de secție, șefi de sector șefi de birou, subșefi de birou și funcționari, astfel că în jurul Consiliului Dirigent s-a format un aparat administrativ destul de numeros.

Consiliul Dirigent s-a stabilit la Sibiu în 9 decembrie 1918, în conformitate cu hotărîrea Marelui Sfat, unde a rămas pînă în toamna anului 1919 cînd, *pe resorturi, s-a mutat la Cluj*[8].

Din Sibiu, la 11 decembrie 1918, Consiliul Dirigent a lansat un manifest intitulat: „Către națiunea română din Transilvania, Banat și Țara Ungurească" prin care își anunța constituirea în vederea guvernării... provizorie a țării pînă la întrunirea Constituantei"...[9]. În continuare se afirmă că la baza activității Consiliului Dirigent vor sta principiile democratice proclamate la Alba Iulia, pentru ca „... pe pămîntul țării noastre să stăpînească dreptatea și libertatea"[10].

Pentru a funcționa în deplină legalitate, Consiliul Dirigent trebuia recunoscut de rege și de guvernul central, fapt împlinit prin decretul regal nr. 3632 din 11 decembrie 1918[11]. Acest decret recunoștea „Consiliul Dirigent emanat din Adunarea de la Alba Iulia din 18 nov./1 dec. 1918", și-l însărcina „... în mod provizoriu și pînă la definitiva organizare a României întregite... cu conducerea serviciilor publice din ținuturile unite cu România"; probleme importante ca: afacerile străine, armata, căile ferate, poșta, telegraful, telefoanele, circulația fiduciară, vămile, împrumuturile publice și siguranța generală a statului vor trece în competența guvernului central al României; Consiliul Dirigent trebuia să întocmească „în cel mai scurt timp", pentru teritoriile de sub administrația sa, proiectele de reformă agrară și electorală; Transilvania va fi reprezentată în guvernul central prin miniștri fără portofoliu; pentru problemele referitoare la acest teritoriu se vor numi prin decret regal consilieri speciali, în conformitate cu propunerile făcute de miniștrii fără portofoliu.

Ca urmare a dispozițiilor acestui decret, resorturile de Război și Siguranță publică și cel de Externe și Propagandă ziaristică s-au desființat, titularii lor: Ștefan C. Pop și Alexandru Vaida au intrat în guvernul central ca miniștri fără portofoliu. În aceeași calitate a intrat și Vasile Goldiș. Consilieri speciali pe lîngă guvernul central au fost numiți: Caius Brediceanu, Mihail Popovici, Petre Poruțiu, Sever Dan, Zaharia Munteanu și Emil Mantia[12].

Ceva mai tîrziu, „simțindu-se nevoia", s-a creat pe lîngă fiecare ministru fără portofoliu cîte un secretariat condus de secretari ministeriali[13].

---

[8] Consiliul Dirigent în 11 iunie 1919 se declară pentru mutarea sa la Cluj. În 20 septembrie 1919 se revine la această chestiune. Mutarea se va face pe resorturi. Astfel: cel mai devreme se va stabili la Cluj Resortul comunicațiilor și al Ocrotirilor sociale; Resortul agriculturii la 3 octombrie 1919, al Internelor la 5 noiembrie 1919. *Drapelul* (Lugoj), nr. 127 din 5 noiembrie 1919.

[9] *Gazeta oficială a Consiliului Dirigent*, nr. 1 din 1/14 dec. 1918, p. 1—2.

[10] Ibid.; V. Goldiș, *o. c.*, p. 27.

[11] *Gazeta oficială a Consiliului Dirigent*, nr. 3 din 18/21 dec. 1918, p. 10.

[12] Instit. de istorie și arheologie al Fil. Acad. Cluj, fond. cit., vol. I, 1 febr. 1919.

[13] Arhiv. Stat. București, fond. *Președ. Cons. Min.*, dos. nr. 21/1919, fila 1.

Pe lîngă Ştefan C. Pop a fost numit Laurenţiu Oanea[14], pe lîngă Alexandru Vaida, Grigore Ion[15], iar pe lîngă Vasile Goldiş, Constantin Nedelcu[16].

Extinderea competenţei guvernului central asupra unor domenii de activitate din Transilvania care prezentau o importanţă vitală pentru destinele întregului popor român a reprezentat primul pas pe calea desăvîrşirii unificări a vieţii de stat din Transilvania cu cea din România.

Consiliul Dirigent, ca guvern provizoriu al Transilvaniei, a funcţionat din 2 decembrie 1918 pînă în 10 aprilie 1920 (deşi, de iure, a fost desfiinţat prin decretul-lege dat de guvernul Averescu la 4 aprilie 1920), în total un număr de 486 zile.

Componenţa Consiliului Dirigent şi structura sa internă vor suferi numeroase modificări în decursul fiinţării sale. Schimbările survenite au fost cauzate fie de intrarea unor şefi de resort în guvernul central ca miniştri fără portofoliu sau ca miniştri în guvernul Vaida (1 decembrie 1919—13 martie 1920), fie de unele demisii sau de desfiinţarea ori înfiinţarea unor resorturi.

Vom încerca în continuare să prezentăm, în mod succint, fluctuaţia din cadrul Consiliului Dirigent.

În guvernul Brătianu (29 noiembrie 1918—12 septembrie 1919) au intrat, conform decretului regal amintit, Alexandru Vaida, Ştefan C. Pop şi Vasile Goldiş. Locul lui Vasile Goldiş la Culte şi la Instrucţia publică, a fost luat de Valeriu Braniştе.

Consiliul Dirigent a decis în şedinţa sa din 4 iulie 1919 instituirea unui resort care va concentra întreaga acţiune a Propagandei, condus de Octavian Goga[17].

În 20 iulie 1919 Romul Boilă a demisionat de la conducerea Resortului de alimentaţie, dar, nefiind înlocuit, a continuat să rezolve problemele resortului[18].

În 20 septembrie 1919 s-a hotărît desfiinţarea Resortului de alimentaţie, misiunea lui fiind îndeplinită, Alimentaţia trecînd la Direcţiunea de aprovizionare, care va fi ataşată la Resortul de comerţ[19]. Romul Boilă a rămas şef de resort la Comunicaţii.

Iniţial, din Consiliul Dirigent au făcut parte şi doi reprezentanţi ai Partidului Social-Democrat: Ion Flueraş şi Iosif Jumanca, urmare a importantului rol pe care acest partid l-a avut în lupta pentru unirea Transilvaniei cu România. Pentru a nu aduce prejudicii cauzei unităţii naţionale, reprezentanţii P.S.D. au făcut o serie de concesii în Consiliul Dirigent.

---

[14] Ibid., fila 11.
[15] Ibid., fila 15.
[16] Ibid., fila 133.
[17] Arhiv. Stat. Bucureşti, fond. *Consiliul Dirigent*, d. 155/1919, fila 285.
[18] Inst. de istorie şi arheologie al Fil. Acad. Cluj, fond. cit., vol. II, 20 iul. 1919
[19] *Românul* (Arad), nr. 118, din 24 sept. 1919; Inst. de istorie şi arheologie al Fil. Acad. Cluj, fond. cit., vol. II, 20 sept. 1919.

Dar poziţiile partidelor naţional şi social-democrat devenind, treptat, ireconciliabile, reprezentanţii social-democraţi se vor retrage atît din Marele Sfat, cît şi din Consiliul Dirigent.

Faptul imediat care a determinat ieşirea social-democraţilor din cele două organe a fost discutarea în Marele Sfat a proiectului de lege electorală întocmit de Consiliul Dirigent. Legea electorală votată de Marele Sfat necuprinzînd două din principiile cardinale stabilite la Alba Iulia: votul femeilor şi reprezentarea minorităţilor[20], în favoarea cărora se pronunţaseră constant reprezentanţii social-democraţi, la 4 august 1919 ei au părăsit atît Marele Sfat, cît şi Consiliul Dirigent. Demisia lui Ion Flueraş şi Iosif Jumanca are o semnificaţie mult mai largă decît simpla demisie a două persoane; ea a reprezentat încetarea colaborării dintre P.S.D. şi P.N.R., transformarea P.S.D. într-un partid „de opoziţie serioasă, de critică"[21].

În locul celor doi social-democraţi demisionaţi, Marele Sfat a numit pe Mihail Popovici, pînă în acel moment consilier al Transilvaniei la Bucureşti şi pe Tiberiu Brediceanu, care era şef de secţie la Resortul cultelor. Resortul social a fost preluat de Emil Haţieganu iar cel al Industriei de către Aurel Vlad. Tot cu acest prilej s-a scindat Resortul de agricultură şi comerţ, formîndu-se un Resort al industriei şi comerţului condus de Mihai Popovici; la Agricultură a rămas şef de resort Victor Bontescu[22]. S-a creat şi un nou Resort al sănătăţii publice, artei şi ocrotirilor sociale, şef de resort fiind numit Tiberiu Brediceanu[23].

La 21 septembrie 1919 Aurel Lazăr, şeful Resortului de justiţie, şi-a prezentat demisia, locul lui fiind luat de Emil Haţieganu[24].

La 3 decembrie 1919 Ioan Suciu prezentîndu-şi demisia, Resortul de organizare s-a desfiinţat. I. Suciu a devenit preşedinte al Consiliului Superior de Agricultură din Cluj[25].

În guvernul Vaida intrînd ca miniştri Aurel Vlad la Finanţe, Victor Bontescu la Agricultură, Mihai Popovici la Lucrări publice şi Octavian Goga (el va demisiona însă) la Culte şi Instrucţie, au rămas descoperite resorturile de: Finanţe, Agricultură, Industrie şi Comerţ şi, temporar, cel de Propagandă. Vasile Goldiş, Vasile Lucaciu şi Octavian Goga, după demisia din guvern, au fost invitaţi să ia în primire aceste resorturi. Pînă atunci ei erau substituiţi de Emil Haţieganu la Agricultură, de Romul Boilă la Industrie şi Comerţ şi de Tiberiu Brediceanu la Finanţe. Dar cum Vasile Goldiş, Vasile Lucaciu şi Octavian Goga n-au luat în primire

---

[20] Demisia trimisă de I. Flueraş şi I. Jumanca lui T. Mihali, vicepreşedintele Marelui Sfat, în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 161, din 9 august 1919.

[21] „Comunicatul Comitetului Executiv al P.S.D. din Ardeal şi Banat privind retragerea reprezentanţilor din Consiliul Dirigent", în: „Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România 1916—1921". Bucureşti, Ed. politică, 1966, p. 235.

[22] Romul Boilă, *Consiliul Dirigent*. (In: Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul, 1918—1928, I, Bucureşti, 1929, p. 91).

[23] Ibid.

[24] Instit. de istorie şi arheologie al Fil. Acad. Cluj, fond. cit., vol. II. 21 sept. 1919.

[25] Ibid., 3 dec. 1919.

resorturile amintite, iar noi numiri puteau fi efectuate doar de Marele Sfat, care era însă desfiinţat, cei trei au condus de fapt resorturile respective pînă la desfiinţarea Consiliului Dirigent[26].

În februarie 1920 îşi va da demisia din Consiliul Dirigent Octavian Goga.

Schimbările repetate şi multiple survenite în componenţa Consiliului Dirigent nu puteau să nu împieteze asupra activităţii sale în ansamblu.

Fluctuaţia din fruntea resorturilor, cumularea de către o persoană a conducerii a 2—3 resorturi determina în mod inevitabil un ritm lent de rezolvare a problemelor, făcea din ce în ce mai evidentă necesitatea încetării activităţii lui.

O problemă care a provocat numeroase discuţii contradictorii a constituit-o data pînă la care urma să fiinţeze Consiliul Dirigent. Vom încerca să lămurim această chestiune, făcînd apel la materialele care se referă la durata existenţei sale.

În şedinţa din 30 noiembrie 1918 a Consiliului Naţional Român Central şi a Comitetului său s-a considerat necesară existenţa unui guvern provizoriu al Transilvaniei pe perioada de tranziţie[27].

Rezoluţia votată la Alba Iulia prevedea că starea de autonomie va înceta o dată cu convocarea Constituantei. Or, încetînd starea de autonomie, aceasta implica şi încetarea activităţii organelor politice alese pentru acest răstimp, respectiv a Marelui Sfat şi a Consiliului Dirigent.

În şedinţa din 2 decembrie 1918 a Marelui Sfat, în care s-a ales Consiliul Dirigent, s-a stabilit ca acesta să ducă la îndeplinire hotărîrile Adunării Naţionale de la Alba Iulia, fără a-i preciza durata în timp. În manifestul „Către naţiunea română . . .“ din 11 decembrie 1918 se menţiona instituirea Consiliului Dirigent „pentru guvernarea provizorie a ţării pînă la întrunirea Constituantei“. Am văzut că tot la convocarea Constituantei se considera desfiinţat Marele Sfat Naţional. Or, Consiliul Dirigent, care era o creaţie a Marelui Sfat, mai avea oare vreun temei de existenţă?

În sfîrşit, decretul regal din 11 decembrie 1918 consideră necesară existenţa Consiliului Dirigent pînă la definitiva organizare a României întregite.

Din această prezentare se disting două opinii în privinţa duratei de existenţă a Consiliului Dirigent: pînă la Convocarea Constituantei sau pînă la definitiva organizare a României.

Necesitatea unui organ politic care să conducă afacerile Transilvaniei în perioada de tranziţie era evidentă. Dar prelungirea fiinţării lui nu era de natură să contribuie la desăvîrşirea uniformizării vieţii de stat din România, devenind la un moment dat o frînă în desfăşurarea acestui proces.

Consiliul Dirigent a fost un guvern provizoriu al Transilvaniei, ales

---

[26] *Patria* (Cluj), nr. 4 din 4 ian. 1920.

[27] Ion Clopoţel, *Revoluţia din 1918 şi unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 117.

de Marele Sfat Național, avînd atribuții de ordin executiv, legislativ și administrativ. Rolul său legislativ nu s-a limitat doar la elaborarea proiectelor de lege agrară și electorală, ci și-a interpretat atribuțiile în sensul de a legifera pentru Transilvania în domeniile care nu trecuseră sub competența guvernului central. Acest fapt s-a concretizat în cele 24 decrete emise, acceptate de puterea legiuitoare a statului și de Înalta Curte de Casație, atunci cînd au hotărît ca normele în diferitele domenii statornicite de Consiliul Dirigent să aibă putere de lege pînă la înlocuirea lor cu normele stabilite de parlament[28]. Ca urmare, în perioada decembrie 1918—martie 1920 nu găsim legi sau decrete-legi emise de guvernul central care să reglementeze vreo materie lăsată în atribuția Consiliului Dirigent.

A PROPOS DE LA FORMATION ET DE LA COMPOSITION DU CONSEIL DIRIGEANT

RÉSUMÉ

L'auteur met en évidence l'importance particulière de l'union de la Transylvanie avec la Roumanie pour le développement ultérieur du peuple roumain.

A Alba Iulia, le 1-er décembre 1918, fut proclamé aussi le maintien d'une autonomie provisoire de la Transylvanie pour la période d'uniformisation de la vie politique d'état de la Transylvanie avec celle de l'ancienne Roumanie. Les organes dirigeants pour cette étape furent: le Grand Conseil National, à rôle de parlement provisoire, et le Conseil Dirigeant Roumain, investi des attributs d'un gouvernement provisoire. Elu par le Grand Conseil National, le 2 décembre 1918, et composé de 15 membres qui portaient le titre de „chefs de ressort", le Conseil Dirigeant a fonctionné jusqu'au 4 avril 1920, quand il fut supprimé par décret royal par le gouvernement Averescu. (Sa dernière réunion eut lieu le 10 avril 1920.) Jusqu'au mois d'août 1919, du Conseil Dirigeant firent partie aussi deux représentants du P.S.D. de Transylvanie. Son siège fut d'abord à Sibiu, puis, à partir de l'automne 1919, à Cluj.

La composition du Conseil Dirigeant et sa structure subirent de nombreux remaniements au cours de son existence. Les changements répétés et multiples ne furent pas sans effets négatifs sur son activité d'ensemble. Aussi, vers la fin, la cessation de son activité s'imposa-t-elle.

Il est à retenir que l'élection d'un gouvernement provisoire ne représente pas une usurpation du principe de l'union inconditionnée de la Transylvanie à la Roumanie, sa création ayant répondu à une nécessité courante.

[28] Camil Negrea, *Evoluția legislației în Transilvania de la 1918 pînă astăzi*, Sibiu, 1943, p. 7.

RECENZII

ȘTEFAN PASCU, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia încununarea ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj, 1968, 499 p.

Istorici români au consacrat momentului istoric 1 decembrie 1918, cu prilejul semicentenarului, numeroase lucrări monografice, studii, articole care abordează fenomenul istoric complex, căutînd elucidarea problemelor majore ce au dus la realizarea unității statului român. Dintre numeroasele lucrări apărute se remarcă în mod deosebit aportul neobositului istoric clujean Ștefan Pascu la lămurirea evenimentului prin articole, studii, conferințe. Această susținută muncă cu rădăcini în începutul fructuoasei cariere științifice a profesorului clujean este încununată însă de monografia *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, sinteza reclamată de cei cu preocupări în domeniul științei istorice, precum și de cititorii cărții de istorie. Cartea, închinată după cum însuși autorul o mărturisește „tuturor celor ce au năzuit, au militat, au luptat și s-au jertfit pentru desăvîrșirea statului unitar român", prezintă evoluția luptei pentru înfăptuirea statului național unitar în toată complexitatea sa ce afectează toate domeniile vieții economice, politice, sociale și culturale. Istoriografia română, mai cu seamă cea dintre cele două războaie mondiale, a abordat problema din diferite unghiuri, analizînd aspecte mai mult sau mai puțin semnificative din evoluția firească a unui proces secular. *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia* vine astfel să împlinească un deziderat, fiind alături de celelalte lucrări ale istoricului clujean o serioasă contribuție la istoria României.

Cartea debutează cu un *Cuvînt înainte* (p. 5—7), expunere sintetică a autorului referitoare la ideile care l-au călăuzit în abordarea problemei, precum și la modul de a le trata, la firul roșu ce străbate de la un capăt la altul întreaga lucrare.

Premisele unității de stat a românilor (p. 9—46) formează primul capitol al cărții, adevărat dialog între autor și vechea istoriografie, purtat în jurul originii romane a limbii și poporului român ce intrase „în conștiința românilor: mase populare, cărturari, oameni politici deopotrivă de timpuriu, conturîndu-se tot mai clar cu trecerea vremii" (p. 9). Prof. Ștefan Pascu susține punctul de vedere nou al existenței în rîndurile poporului a conștiinței acestei origini, umaniștii învățînd-o și cunoscînd-o de la el, așa cum de altfel mulți dintre ei o mărturisesc. Autorul trece apoi și înfățișează geneza conștiinței de neam, marcată de înregistrarea în scris a termenului român-rumân, românesc-rumânesc. Același element îl receptează din nou învățații vremii intrați în contact cu locuitorii acestor meleaguri. Comunitatea lingvistică și de cultură, începuturile limbii române literare, răspîndirea tipăriturilor de o parte și alta a Carpaților semnifică „limpezirea conștiinței despre necesitatea unității politice românești" (p. 19). Toate aceste componente duc firesc la apariția primelor tendințe de unire politică a țărilor române, strălucit ilustrată de fapta și gîndul marelui domnitor Mihai Viteazul, înfăptuitorul primei uniri politice a țărilor române în fața dușmanului comun, cotropitorii turci. Momentul Mihai Viteazul oferă larga posibilitate de întărire a legăturilor dintre țările române, a conștiinței de neam și a ideii de unitate în veacurile următoare, pentru ca autorul să surprindă apoi logic transformarea conștiinței de neam în

conştiinţă naţională, proces ce reflectă formarea naţiunii române care, mai ales în veacul al XVIII-lea, îşi face simţită prezenţa în multiplele sale forme de exprimare. Inochentie Micu a dat semnalul începutului, ideile sale perpetuîndu-se decenii de luptă politică. Sămînţa aruncată de vrednicul episcop rodeşte, alimentînd Şcoala Ardeleană, oferind argumentaţia pentru autorii Supplexului anului 1791 etc. Conştiinţa naţională răzbate cu putere în vremea neuitatei răscoale din anul 1784 condusă de Horea, Cloşca şi Crişan. Ea se manifestă „pînă în straturile de jos ale poporului, intuită de unii, înţeleasă de alţii, propagată de cei mai luminaţi şi mai îndrăzneţi" (p. 34). Toate aceste elemente converg în primele decenii spre o nouă componentă ce cunoaşte de acum un serios salt calitativ şi cantitativ legat de stadiul în care societatea românească ajunge în momentul istoric respectiv — ideea de unitate. Potenţată de o viaţă economică şi culturală ce cunoaşte dese şi variate interferenţe, ea se transformase de acum în „tendinţe o dată cu începuturile epocii moderne" (p. 65), graţie unei comunităţi economice, culturale şi psihice. (Capitolul II. *Formarea naţiunii române şi importanţa ei în dezvoltarea tendinţelor de unitate a poporului român*, p. 47—65).

Al treilea capitol, întitulat *„Lupta pentru unitatea de stat în deceniile 4—6 ale sec. al XIX-lea"* (p. 67—98), marchează trecerea de la aspiraţiile de unitate culturală şi politică la tendinţele de realizare a unităţii politice într-un singur stat naţional „ca o necesitate obiectivă, ca urmare a dezvoltării comunităţii economice, a unităţii cultural-ideologice tot mai strînse"... (p. 67). În preajma revoluţiei paşoptiste autorul pune în evidenţă o serie de manifestări, acţiuni politice şi culturale care mărturisesc dorinţa vie întruchipată în „ideea daco-română" a multora dintre purtătorii steagului revoluţiei. Conspiraţia polonezului Adolf David, mişcarea lui Ion Cîmpineanu, activitatea unor dascăli ardeleni în principate ca Aron Florian, Ioan Maiorescu, societatea secretă a lui Mitiţă Filipescu, Frăţia, întemeierea presei româneşti sînt tot atîtea evenimente care pledează convingător în favoarea opiniei istoricului.

Tendinţa de realizare a unităţii politice răbufneşte cu vigoare şi intensitate în vremea tumultului paşoptist, cînd ea îşi găseşte expresie în numeroase acţiuni comune, primeşte o formă programatică, graniţele artificiale cad în faţa elanurilor patriotice comune marcate de participarea ardelenilor la revoluţia din Ţara Românească şi invers. Revoluţionarii moldoveni aflaţi în 3/15 mai 1848 pe Cîmpia Blajului alcătuiesc la Braşov, cîteva zile mai tîrziu, inspiraţi de măreţia evenimentului, Prinţipiile noastre pentru reformarea patriei, document ce prevedea programatic unirea Moldovei cu Ţara Românească. Fruntaşii politici din cele trei ţări româneşti caută mijloace şi formule care să aducă după sine concretizarea proiectelor de unire. Pe bună dreptate autorul subliniază importanţa revoluţiei de la 1848 pentru Unirea Principatelor, asemănînd-o cu unirea realizată de Mihai Viteazul „pentru dezvoltarea conştiinţei de neam şi apoi a conştiinţei naţionale în secolele ce i-au urmat" (p. 94). După revoluţie tendinţele şi lupta pentru unitate se continuă pe plan extern prin activitatea emigraţiei revoluţionare române, ce îşi uneşte forţele cu revoluţionarii emigraţi din alte ţări, animaţi de idealul răspîndirii flăcării revoluţionare general europene.

Unirea Principatelor şi însemnătatea ei în desăvîrşirea unităţii de stat (p. 99—124) alcătuieşte al patrulea capitol al lucrării. Mişcarea unionistă, încununarea ei la 24 ianuarie 1859 prin alegerea lui Cuza ca domn al celor două ţări româneşti, constituie o etapă de deosebită semnificaţie, îndeosebi prin rolul maselor populare în realizarea ei. Actul din 24 ianuarie are ecoul aşteptat în Transilvania. Români, maghiari şi saşi îşi manifestă simpatia şi bucuria. Kossuth Lajos din pribegia sa exclamă: Aşa duh este de trebuinţă, ca un popor să-şi întemeieze o patrie, ori dacă a pierdut-o să şi-o redobîndească" (p. 111). Apărea astfel, în imediata vecinătate a monarhiei habsburgice ce îngloba o însemnată parte a naţiunii române şi care avea ochii aţintiţi spre fraţii săi, statul naţional român, principală forţă de atracţie.

Un spaţiu larg în economia volumului este consacrat capitolului al V-lea întitulat *„Lupta pentru desăvîrşirea unităţii de stat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea* (p. 125—210). Problemele

dezbătute în acest capitol se leagă de intensificarea mișcărilor de unitate în anii următori închierii pactului dualist, ca o reacție firească la desființarea autonomiei Transilvaniei. Înființarea „Societății literare române", viitoarea Academie Română", a societății „Transilvania", redactarea Pronunciamentului din 3/15 mai 1868 la Blaj, întemeierea celor două partide politice din Transilvania în iarna anului 1869 sînt cîteva din acțiunile îndreptate împotriva Compromisului din 1867. Solidaritatea națională va cunoaște în această vreme forme superioare, remarcabilă fiind ea în anii războiului pentru cucerirea independenței de stat a României. Autorul analizează diversele forme de ajutorare, de la polemicele cu presa străină pînă la participarea activă a voluntarilor ardeleni pe cîmpurile de luptă ale Bulgariei. O campanie ce va cuprinde întreaga Transilvanie, cu adînci semnificații, este cea destinată strîngerii de ajutoare pentru răniți, pentru familiile năpăstuite de pe urma războiului. „Sumele de bani și ofrandele în diferite lucruri necesare, contribuția tuturor straturilor sociale: negustori, meseriași, țărani, studenți, elevi, funcționari, avocați, publiciști, profesori, învățători, preoți etc., au fost importante. În scurtă vreme s-a adunat suma însemnată de 124.700 franci aur" (p. 141). Victoria în război, ce consfințea independența României, a fost primită cu un entuziasm rar întîlnit în Transilvania. „Este explicabilă nădejdea ce trăia foarte vie la țăranii români din Transilvania, că după Plevna balcanică va urma o Plevnă transilvană" (p. 143).

Întemeierea Partidului Național Român, prin unificarea celor două partide în Conferința din 12 și 14 mai 1881, deschide o nouă etapă a mișcării naționale începută de Memorialul din 1882, continuată apoi de Memorandum, culme a accentuării tendințelor de unire națională. Istoricul cu preocupări anterioare în studierea epocii memorandiste face o serioasă analiză plină de noi date ce ilustrează puternicul avînt al luptei pentru realizarea unității politice a statului român. În Transilvania și România lupta memorandiștilor declanșează adevărate manifestații de stradă. „Liga pentru unitatea culturală a poporului român", înființată în această perioadă, desfășoară o activitate propagandistă fără precedent în apusul Europei. „În cursul lunilor iunie și iulie au loc alte manifestații de mari proporții la București și Iași, Ploiești, Brăila, Galați, Buzău, Craiova, Bîrlad, Slatina, Focșani și în alte orașe" (p. 171). În școli, în redacțiile ziarelor, în localuri publice este expusă harta Daco-României care cuprindea Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul.

„Intensificarea luptei pentru autodeterminare și unitate de stat în primele două decenii ale secolului al XX-lea" (p. 211—272) este obiectul celui de al șaselea capitol al cărții. Intrarea în activitatea politică, afirmarea mișcării muncitorești pe tărîmul luptei pentru unitate sînt componentele noi ce își pun amprenta asupra tuturor acțiunilor politice din perioada 1905—1918. Cooperarea dintre Partidul Național Român și Secția română a P.S.D. din Ungaria conferă noi posibilități de luptă, realizîndu-se unitatea întregului popor român în lupta împotriva monarhiei dualiste. Marile manifestări pentru vot universal, lupta parlamentară, strîngerea legăturilor cu frații lor de dincolo de Carpați sînt elemente aduse de autor în pledoaria sa în favoarea tezei intensificării luptei pentru unire. Un moment semnificativ în lupta pentru unire îl prilejuiește sărbătorirea semicentenarului Unirii Principatelor. Sînt primiți cu entuziasm la București fruntași politici ardeleni, la Ruginoasa se organizează un pelerinaj la mormîntul lui Cuza, presa ardeleană comemorează evenimentul în articole, în care răzbește dorința de unire cu România. La Blaj în 1911 se desfășoară lucrările sesiunii generale a Astrei, prilej de întîlnire a oamenilor de cultură de peste Carpați cu cei din Transilvania. Acest element „conferea adunării caracterul unui congres general al tuturor românilor, iar entuziasmul unanim a creat o solidaritate în gîndiri și aspirații între conducătorii politici și culturali" (p. 235).

În anii primului război mondial lupta pentru unitate cunoaște valențe noi. Țăranii și muncitorii români în uniforme austriece dezertează sau refuză să se prezinte la centrele de recrutare, clasa muncitoare desfășoară o puternică mișcare grevistă, luptînd împotriva războiului. De anul 1916 se leagă prima convenție secretă româno-rusă ce recunoș-

tea „revendicările de unitate politică a românilor într-un act diplomatic" (p. 264). Manifestările pentru realizarea idealului național sînt exprimate prin glasul întregului popor. Sînt trimise misiuni diplomatice în marile țări europene pentru a informa guvernele respective despre cauza românească. Vasile Lucaciu este numit președinte al Ligii, simbol al luptei pentru unire, sînt trimise manifeste care cer românilor din armată să dezerteze. În anul 1916 trupele române trec Carpații, prilej de primire entuziastă la românii transilvăneni Pe plan extern emigrația română își intensifică activitatea propagandistică. Voluntari români din Rusia proclamă la 26 aprilie dreptul de autodeterminare și pretind arme pentru lupta împotriva Puterilor Centrale. Evenimentele din toamna anului 1917 din Rusia își pun amprenta asupra luptei tuturor popoarelor din monarhie. Scopul comun al luptei unește la Roma reprezentanții cehilor, slovacilor, sîrbilor, românilor, italienilor, care decid unirea forțelor în lupta împotriva monarhiei dualiste. La 30 aprilie 1918 se înființează la Paris Comitetul Național al Românilor din Transilvania și Bucovina, se organizează legiuni românești în Italia și Franța, care prin eroismul lor vor grăbi cu un ceas sfîrșitul războiului. Lupta pentru realizarea unității naționale intră în faza sa finală. La 12 octombrie 1918 la Oradea se proclamă dreptul la autodeterminare al românilor.

Capitolul al VII-lea al cărții: *„Desăvîrșirea statului unitar român* (p. 317—359) este dedicat tocmai acestei etape marcate de declarația din 12 octombrie și convocarea Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia. Ca urmare a colaborării începută cu ani înainte, se înființează Consiliul Național Român Central format din reprezentanții P.S.D. și P.N.R., care trece la organizarea și conducerea luptei pentru unire. Transilvania se organizează ca țară românească, se înființează consilii naționale județene, comunale, ființează consilii mixte româno-maghiaro-germane. Paralel se desfășoară o acțiune susținută de înființare a gărzilor naționale. Se realizează colaborări între forțele progresiste ale românilor, maghiarilor și sașilor. Se realizează un front solidar de luptă între țărani, muncitori și intelectuali, factor de primă importanță în reușita acțiunii. Caracterul social al mișcărilor țărănești ce cuprind întreaga Transilvanie se împletește strîns cu cel național. Suflul revoluționar aduce cu sine înlăturarea vechii administrații, numindu-se una nouă apropiată de popor. Se realizează astfel toate condițiile pentru convocarea Adunării de la Alba Iulia.

Al optulea capitol: *„Marea Adunare Națională de la Alba Iulia* (p. 361—394) se axează în totalitate pe împrejurările chemării la Adunare, la desfășurarea și urmările zilei de 1 decembrie 1918. Prof. Ștefan Pascu descrie cu multă vervă pregătirea Adunării, atitudinea avansată a social-democraților români, a maghiarilor și sașilor în preajma Adunării. Sînt elaborate manifeste, proclamații despre felul cum trebuie organizate alegerile, despre ținuta poporului sosit în străvechea cetate a lui Mihai Viteazul. Zilei de 1 decembrie îi este acordat spațiul adecvat, discutîndu-se în paginile sale hotărîrile și discursurile, participanții și dorințele lor. Concluziile autorului subliniază pe bună dreptate că hotărîrile de la Alba Iulia sintetizează o luptă de veacuri și că posibilitatea realizării unității politice a statului român a fost conferită de solidaritatea forțelor sociale interesate în înfăptuirea ei, excepțional ilustrate de amploarea actului din 1 decembrie 1918.

Cartea profesorului Ștefan Pascu este completată cu rezumate în limbile franceză, rusă, engleză și germană, ceea ce facilitează cititorului străin contactul cu problemele dezbătute pe parcursul lucrării. Ea pune în circulație un numeros material arhivistic inedit, dialoghează cu literatura străină de specialitate. Cartea este însoțită de material ilustrativ judicios ales, de anexe ce includ piese arhivistice semnificative. Cartea se recomandă de la sine cititorului cărții de istorie căruia i se adresează. Ea reprezintă prin valoarea ei cea mai reușită dintre lucrările consacrate semicentenarului unirii. Se cuvine să menționăm în încheiere că apariția cărții poartă girul Universității clujene, inaugurînd viitoarele apariții sub egida veșnic tinerei Alma Mater Napocensis.

L. MAIOR

I. D. SUCIU, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, București, Ed. Acad. R.S.R., 1968, 274 p. + 1 hartă.

În mod firesc, revoluția de la 1848 din țările române a fost și a rămas, în continuare, în atenția istoriografiei noastre, ea constituind una din problemele fundamentale ale istoriei naționale.

Numeroasele colecții de documente, memorii, studii monografice și de sinteză sînt dovada peremptorie a interesului pe care-l suscită.

În ultimii ani istoriografia noastră marxistă a înfățișat și a tratat revoluția în cele trei țări românești drept un fenomen unitar, ținînd seama de obiectivele pe care le urmărea.

Dezbătîndu-se amplu revoluția de la 1848 în Moldova, Țara Românească și Transilvania, în lumina tezei mai sus enunțate, lucrările nu au cuprins însă în mod documentat și amplu pămîntul românesc al Banatului.

Prin *Revoluția de la 1848—1849 în Banat* pentru prima dată se cuprinde în sfera istoriografiei românești, într-o lucrare de proporții, desfășurarea evenimentelor acelor ani frămîntați, și în această provincie, unde s-au ridicat la luptă pentru revendicări sociale și naționale însemnate mase de țărani, provincie care a dat un democrat revoluționar de talia lui Eftimie Murgu.

Este un merit al cărții pe care o recenzăm că înmănunchează tot ce se cunoștea pînă azi asupra problemei, pe baza unei impresionante munci de depistare arhivalică, aduce prețioase și esențiale contribuții personale în interpretare și rectificări de date majore.

Materialul folosit, atît cel arhivistic, cît și cel bibliografic, vine să întărească teza că revoluția de la 1848 a avut un caracter unitar pentru *toate* provinciile românești, deci și pentru Banat.

Izvoarele deosebit de bogate, la care se adaugă cunoașterea excelentă a istoriografiei maghiare și germane privitoare la Banat, dublată de o analiză critică riguroasă a acestora, dau monografiei o valoare științifică sporită.

Cu ani în urmă, din lipsa unei cercetări aprofundate și cuprinzătoare, se încetățenise în istoriografia noastră, ca și în alte istoriografii*, afirmația că în Banat țărănimea nu a avut revendicări naționale, iar mișcările sociale ale acesteia au fost neglijabile, ceea ce a dus la minimalizarea acelor mișcări și la concluzii care nu corespundeau realității.

Restabilind adevărul istoric, asupra revoluției din 1848—1849 în Banat, autorul scoate în evidență tocmai ceea ce pînă acum era puțin cunoscut sau necunoscut: luptele electorale din vara anului 1848 pentru trimiterea deputaților români în parlamentul din Pesta, lupta revoluționarilor din Banat pentru unitatea întregului popor român, opunerea țăranilor la legea recrutării și marile răscoale țărănești din toamna anului 1848. Sînt relevate legăturile Comitetului român din Timișoara cu Comitetul național din Sibiu.

O mare parte a datelor noi provin din arhiva fostului comisar al guvernului maghiar pentru Banat, Vukovics Sebő, arhivă dispersată în mai multe orașe (București, Timișoara, Arad), din Biblioteca Academiei R.S.R., din arhiva V. Branisce (în posesie particulară) etc.

Adăugînd la acestea și presa românească și maghiară a vremii, autorul folosește o documentație de mîna întîia.

I. D. Suciu este de mult cunoscut în istoriografia noastră ca cercetător al istoriei Banatului, cu studii și cărți valoroase, apreciate elogios la vremea lor: *Literatura bănățeană de la început pînă la Unire (1582—1918)*, Timișoara, 1940; *Un ecou în Banat a planurilor lui Cîmpineanu*, în *Revista istorică română*, 1940, 10, p. 374—376; *Nicolae Tincu Velia (1816—1865), Viața și opera*, București, 1945; *Știri românești privitoare la revoluția sîrbilor din 1848*, în *Revista istorică română*, 1947, 17, fasc. I—II, p. 121—130. Etc.

* Ember Győző, *Magyar parasztmozgalmak 1848-ban*, Budapest, 1949; idem, *Iratok az 1848-i magyarországi parasztmozgalmak történetéhez*, Budapest, 1951.

Aşadar, *Revoluţia de la 1848—1849 în Banat* vine să încoroneze activitatea de cercetare asupra unei teme preferate a autorului, rod al unei îndelungate preocupări pentru istoria Banatului.

În primul capitol al lucrării, *Cum e cunoscută revoluţia românilor bănăţeni în istoriografia română*, şi *Alte izvoare*, autorul trece în revistă, exhaustiv, lucrările generale sau speciale, colecţiile de documente etc. care într-un fel sau altul au tangenţă cu revoluţia din Banat, făcînd observaţii cu privire la valoarea lor documentară şi interpretativă. După aceasta se face o succintă expunere a evoluţiei istorice a Banatului înainte de 1848, necesară înţelegerii a ceea ce este *specific* în viaţa sa economică, politică şi culturală, analizînd pe scurt factorul etnic, confesional şi influenţele lor.

O situaţie oarecum aparte a românilor din Banat este că în preajma anului 1848, în afară de opresiunea *socială*, sufereau o *dublă oprimare naţională* exercitată de autorităţile comitatense şi stăpînii de pămînt maghiari, precum şi de episcopii sîrbi de la Timişoara şi Vîrşeţ, de clerul superior din acele dieceze.

Începutul manifestărilor revoluţionare în Banat este promiţător pentru români, care alături de şvabi şi maghiari sperau într-o eră a dreptăţii sub semnul căreia îşi dau mîna. Un corespondent din Oraviţa spunea atunci: „Ceea ce n-au putut rezolva secolele, adică contopirea locuitorilor de naţionalităţi diferite, l-a realizat într-o singură zi simţul libertăţii publice“ (p. 45).

Într-un alt capitol, *Orientarea burgheziei române din Banat înainte de acţiunea lui Eftimie Murgu*, se relevă că în urma adunărilor şi manifestelor care circulau, tendinţa dominantă a românilor este de a nu-şi subordona interesele altora.

Demnă de reţinut este rectificarea pe care o aduce autorul în privinţa datei la care s-a ţinut prima adunare de la Lugoj. Pînă acum această dată era fixată greşit la 3/15 mai şi se afirma că a fost convocată de E. Murgu, care a şi fost ales preşedinte al ei (Cf. *Istoria României*, IV, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1964, p. 141; *Din istoria Transilvaniei*, II, Bucureşti, Ed. Acad. R.P.R., 1961, p. 62). Îndreptînd eroarea, autorul arată că adunarea nu a fost convocată de E. Murgu, deci n-a putut fi ales preşedinte al ei şi că s-a ţinut la 4/16 şi 5/17 mai, ceea ce dovedeşte netemeinicia acelor teze care au încercat să opună, una alteia, adunările de la Lugoj şi de la Blaj din 3/15 mai 1848.

Caracterizînd just curentul revoluţionarilor democraţi, în fruntea căruia se afla E. Murgu, autorului îi enumeră ca făcînd parte din acelaşi curent şi pe Aloisiu Vlad, Axentie Bojincă, Ştefan Ioanescu, Dionisie Ciolocaş, Dimitrie Petrovici-Stoichescu, Ignatie Vuia, Nicolae Bojincă, Nicolae Tincu Velia, Teodor Poruţiu, fraţii Albini şi „mulţi alţii“ (p. 63). Radu Pantazi propune, cu privire la identificarea democraţilor-revoluţionari, să răspundă prin activitatea şi ideile lor la patru puncte: 1) Apărarea intereselor ţărănimii. Lupta pentru desfiinţarea iobăgiei, pentru împroprietărirea ţăranilor. 2) Lupta pentru eliberarea naţională. 3) Ideea revoluţiei înfăptuite de popor pentru cucerirea libertăţii sociale şi naţionale. 4) Preconizarea unei orînduiri populare cu formă de stat republicană (Cf. Radu Pantazi, *Ideologia revoluţiei de la 1848 în Ţările Române. Precizări cu privire la poziţiile şi curentele ideologice şi la raportul ideologie-cultură*. (In: *Curente şi orientări în istoria filozofiei româneşti*, Bucureşti, Ed. Acad. R.S.R., 1967, p. 16)). Oare *toţi* cei enumeraţi se încadrează realmente în acest curent?

În „*Adunarea de la Pesta*“ din 3/15 mai — 9/21 mai, deputaţii bănăţeni determină „mărirea şi lărgirea revendicărilor“ româneşti. Se fixează pe 15/27 iunie un congres bisericesc româno-sîrb la Timişoara, ce ar fi avut ca obiectiv principal despărţirea ierarhică a bisericii româneşti de cea sîrbească. Aceste proiecte se ciocnesc însă de opoziţia îndîrjită a mitropolitului Jivcovič şi deci congresul nu a mai avut loc, ceea ce constituie o nouă rectificare (în *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. a II-a, Bucureşti, 1963, la p. 61 se critică aspru „congresul bisericesc“, pentru că el *nu a cerut* redarea păşunilor, pădurilor, pămînt pentru jeleri etc.). Nerecunoaşterea mişcărilor ţărăneşti din Banat a dat posibilitatea să se afirme că românii de aici au primit fără murmur rînduielile de după 15 martie 1848. Legiuirea agrară la 1848 s-a făcut de către nobilii mari proprietari de pămînt, ceea ce nu a dus la rezolvarea problemei agrare.

Îmbunătățirea prevăzută era anihilată de abuzurile feudalilor și ale autorităților comitatense. Aceste limite și abuzuri au determinat, în fapt, nemulțumirea maselor țărănești.

Evoluția mișcărilor țărănești are mai multe faze. La început, țăranii petiționează pentru înlăturarea nedreptăților mai vechi. Văzînd că nu se iau măsuri de către guvern și comitat, încearcă să-și facă singuri dreptate prin „atacarea castelelor, împărțirea recoltei, alungarea autorităților comitatense, opunerea la legea recrutării și, la urmă, prin răscoale în masă" (p. 75).

Acțiunilor lui E. Murgu le sînt acordate, pe bună dreptate, o atenție și o importanță deosebită. El a fost invitat în Transilvania pentru a prezida adunarea de la Blaj. E. Murgu răspunde că va veni (Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia-Superioară*, II, Viena, 1852, p. 124; Cf. V. Cheresteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, București, 1966, p. 410). De ce a lipsit totuși Eftimie Murgu de la Blaj? Se dau mai multe explicații, însă ar fi trebuit să se accepte și argumentul că, la Pesta, E. Murgu fiind suspect, i se îngrădesc mișcările. Aceasta cu atît mai mult, cu cît la 27 aprilie ministrul de interne Szemere mai era încă întrebat de ministrul de justiție, Déak Ferencz, dacă procesul lui E. Murgu poate fi considerat definitiv închis. Se presupune deci că mai era supraveghiat de către Ministerul de Justiție, care vedea în el un om *periculos*, și datorită faptului că „din Banat și alte provincii locuite de români a vrut să formeze o țară independentă" (p. 94).

În capitolul *Adunarea de la Lugoj din 15/27 iunie 1848* autorul arată că aceasta a avut o influență hotărîtoare asupra maselor. Cu privire la desfășurarea ei, este interesant că s-au concentrat trupe cu cîteva tunuri care au fost așezate în apropierea locului unde urma să se țină adunarea. Aceeași frică de mase ca la Blaj! Alegerile pentru deputați s-au desfășurat cu multe greutăți.

Lupta revoluționarilor bănățeni pentru unitatea națională este un capitol care convinge că ținta lui E. Murgu, a fruntașilor bănățeni și a poporului era *unirea* cu Transilvania și apoi cu Țara Românească.

Activitatea deputaților bănățeni în parlament prezintă în adevărata ei lumină lupta pe care o dădeau acești bărbați politici pentru a obține drepturi pe seama românilor. Țărănimea, văzînd că dezideratele sale sînt departe de a fi realizate, va opune o rezistență îndîrjită la legea recrutării, sub pretextul că această lege nu este sancționată de împărat.

Intelectualii români renunță la atitudinea lor de rezervă și trec alături de masele țărănești. Printre aceștia se numără Vasile Fogorași, Ștefan Ioanescu, Maxim Pascu etc.

În fine, spontan sau organizat, în numeroase localități care cuprind aproape întreg Banatul (a se vedea harta) românii se răscoală. În decembrie 1848 toate satele din comitatul Timișoara erau răsculate și administrația nu mai putea exercita controlul asupra comunelor (p. 203).

Legăturile dintre Comitetul român din Timișoara și transilvăneni au fost mult mai strînse decît se știa pînă acum. Campania lui J. Bem prezintă un interes deosebit, pentru că autorul clarifică o veche dilemă a istoriografiei noastre. În cadrul ultimei încercări de unire a forțelor revoluționare, E. Murgu a ajuns sau nu în tabăra militară a lui Avram Iancu? Se aduc mărturii și documente în sprijinul unui răspuns afirmativ. Principala piesă e depoziția lui A. W. Juraschek, administratorul domeniului Fărășești de lîngă Făget, care l-a găzduit pe Bem și a auzit discuția dintre Murgu și Bem din noaptea de 14 spre 15 august 1849, cînd Murgu a sosit din lagărul moților. Cu Iancu nu s-a întîlnit, ci doar cu doi tribuni de-ai lui, care au cerut un termen de 30 de zile pentru a da răspuns la propunerea de alianță cu forțele revoluționare maghiare (p. 235). Prăbușirea rezistenței era însă iminentă și destramă nădejdile lui E. Murgu și ale lui N. Bălcescu în unirea forțelor împotriva dușmanului comun — stăpînirea habsburgică.

Represiunea reacțiunii împotriva deputaților și preoților români din Banat este aspră, denunțurile și persecuțiile sînt numeroase, ceea ce le-a întărit credința fruntașilor politici români că unirea întregului popor român nu va fi posibilă decît prin prăbușirea Imperiului habsburgic.

O contribuție deosebită a autorului este îmbogățirea iconografiei pașoptiste prin publicarea unor portrete inedite sau puțin cunoscute. Un real ajutor în lectura cărții îl constituie harta Banatului, pe care sînt consemnate zonele cuprinse de răscoală, precum și de celelalte forme de rezistență față de autorități. Bibliografia și indicele ilustrează și mai mult ținuta științifică a lucrării.

Cartea lui I. D. Suciu vine astfel să acopere golul din istoriografia noastră, ea fiind prima lucrare monografică a revoluției de la 1848—1849 în Banat, în limba română, eliminînd totodată interpretarea eronată de pînă acum a acelor evenimente.

Autorul analizează fenomenul revoluționar de pe pozițiile istoricului marxist, concluzionînd în mod științific, că revoluția din Banat, prin obiectivele sale sociale și naționale, se integrează perfect în cadrul *unitar* al revoluției din 1848 în țările române.

GELU NEAMȚU

V. CURTICĂPEANU, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, Ed. științifică, București, 1968, 387 p.

Desăvîrșirea procesului de făurire a statului național unitar și indepedent român se înscrie în istoria poporului nostru la un loc de frunte. Momentul 1918 încununează eforturi seculare de năzuințe, idealuri și acțiune ale maselor populare, ale forțelor progresiste, ale personalităților înaintate de a-și realiza ființa națională proprie, eul lor, în contextul contemporan al mișcării popoarelor europene pentru prosperitate și progres social. Pentru viitor, actul de la 1 decembrie 1918 realizează cadrul statal necesar dezvoltării mai accentuate a vieții economice, social-politice și culturale a României moderne, a făuririi condițiilor și apoi, pe un plan superior a transformărilor socialiste — operă conștientă constructivă a întregului nostru popor condus de Partidul Comunist Român.

De aceea, abordarea științifică a premiselor, condițiilor și a conținutului Unirii de la 1918 constituie o obligație morală și patriotică a oamenilor noștri de știință. Și dovada valorii acestui adevăr ne-o fac istoricii, economiștii, literații, sociologii, filozofii ș.a. care, continuînd o tradiție, în ultimii ani și, cu deosebire în cursul anului precedent, au elaborat studii, lucrări monografice, tratate, cele mai multe, prin ineditul lor, de o valoare incontestabilă. Au fost reliefate cu pregnanță: premisele economice ale luptei pentru unire, structura, dinamica socială și lupta de clasă, poziția forțelor de clasă și a partidelor politice față de acțiunile și principiul politic al creării unui stat unitar românesc, ideologia și, în general, suprastructura epocii moderne, politica externă și condițiile internaționale care au favorizat Unirea de la 1859 și apoi desăvîrșirea acesteia șase decenii mai tîrziu. În cîmpul investigației fenomenului Unirii se înscriu de asemenea abordarea conținutului culturii naționale de esență democratică, progresistă, a valorilor spirituale militante, a mișcării generale culturale românești puse în slujba înfăptuirii acestei aspirații legitime a poporului nostru.

Acest ultim aspect face obiectul lucrării *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918* a cunoscutului istoric V. Curticăpeanu. După cum mărturisește însuși autorul, lucrarea este o dezvoltare a studiilor sale anterioare asupra societății „Transilvania", asupra „Astrei" etc. și, în special, a broșurii apărute în colecția Bibliotheca Historica Romaniae, Die Rumäniche Kulturbewegung in der österreichisch — ungarischen Monarchie din anul 1966 (p. 8). Ea „își propune să cuprindă într-un ansamblu organic evoluția așezămintelor culturale ale românilor din monarhia austro-un-

gară în strînsă legătură cu cele din vechea Românie, începînd din anii imediat următori revoluției de la 1848—1849 pînă în anul desăvîrșirii statului național român" (p. 7). Și mai mult chiar, date fiind împrejurările istorice în care se desfășoară fenomenul cultural românesc, lucrarea cuprinde în structura sa și instituțiile, manifestările, atitudinile tineretului studios din Viena și Pesta — pentru respectiva perioadă centre de instruire a unei părți a intelectualității române din monarhie. Se întreprinde astfel depășirea unui neajuns al istoriografiei noastre care pînă acum fie că s-a oprit asupra unor momente sau aspecte ale culturii noastre moderne, fie că a insistat mai puțin asupra conexiunii, interferenței, asupra unității culturale românești de pe ambele versante ale Carpaților.

Istoricul V. Curticăpeanu pătrunde procesul de naștere și evoluție, de semnificație social-politică și națională a așezămintelor culturale în viața și lupta românilor pentru realizarea idealului politic de unire într-un mod analitico-sintetic, ceea ce dă fenomenului abordat nota unui tot închegat. Concepția unitară asupra subiectului se completează cu bogăția elementelor și datelor particulare — premize prime ale concluziilor și judecăților de valoare enunțate —, cu spiritul critic, care-i permit descernămînt, apreciere și poziție proprii valorificării marxiste a moștenirii culturale din trecut.

Introducerea în corpul lucrării autorul o face printr-o sumară privire retrospectivă asupra mișcării culturale românești pînă în deceniul al cincilea al secolului trecut. Referitor la românii din monarhie lupta lor pentru dezvoltarea culturii naționale este privită în corelație cu cea a slovacilor, sîrbilor, rutenilor, popoare animate de idealuri similare cultural-naționale, de tendința „spre o cultură etnică distinctă, în sens modern, eliberată de rămășițe" (p. 13) și mentalități medievale. Fundamentate pe aceeași ideologie, urmărind aceleași scopuri ulterioare: înlăturarea monarhiei și făurirea unității politice, instituțiile și asociațiile culturale ale acestor popoare, „au constituit o forță uriașă care a contribuit la subminarea edificiului statal dualist" (p. 15). Evident, trăsăturile esențiale asemănătoare care caracterizează instituțiile culturale ale popoarelor supuse, angajate în lupta de afirmare națională, în condițiile regimurilor neabsolutist, liberal și dualist austro-ungar nu estompează particularitățile, specificul eului național al fiecărui popor. Mai nuanțat, mai concret, particularul prefigurează profilul spiritual al unei națiuni, definind întîi ființa acesteia, ceea ce ei îi aparține implicit în contextul concret istoric de afirmare politică a națiunilor.

Este ceea ce autorul urmărește în capitolul al doilea al lucrării, deslușind, în virtutea caracterului concret al adevărului, împrejurările social-politice în măsură a favoriza dezvoltarea mișcării culturale după 1848 în Transilvania. Accentul se pune pe acțiunile și evenimentele politice de cea mai mare importanță, cu rol de punți spre o activitate culturală intensă de viitor. Pronunciamentul de la Blaj din 15 mai 1868, Conferința națională de la Mercurea ținută la 7 martie 1869 ca și, mai ales, crearea Partidului Național Român la 1881, ne apar ca elemente ale maturizării vieții politice românești, ca momente de creștere a rolului intelectualității și a altor forțe progresiste legate de interesele maselor populare. Concomitent, cultura care „a constituit unul din cele mai puternice mijloace de afirmare națională a românilor" (p. 21) pînă la unirea din 1918 se direcționează pe aliniamentele ideologice pașoptiste, pe temeiul principiilor programatice enunțate de N. Bălcescu, S. Bărnuțiu ș.a. Ideea marelui gînditor N. Bălcescu, prin care exprimase la 1 ianuarie 1847 necesitatea unității „mai întîi în idei și sentimente, care să aducă apoi, cu vremea unitatea politică" a tuturor românilor se înfățișa, în noile condiții, prin crearea unor „astfel de așezăminte național-culturale, care devin treptat focare de cultură și mici fortărețe ale renașterii naționale românești" (p. 23). Apariția lor se leagă de prezența gimnaziilor, liceelor și a școlilor normale, a institutelor teologice românești, a catedrelor de limbă și literatură română, ca și de inițiativa meseriașilor, învățătorilor și femeilor. „Prin bibliotecile înființate, societățile de lectură pun la îndemîna elevilor și publicului adult cărți de citit dezvoltă deprinderea pentru studiul limbii și lite-

raturii române, crează interesul pentru studierea operelor clasice ale culturii românești și dau imbold organizării vieții culturale a maselor prin cursuri de alfabetizare, coruri, reprezentații teatrale, cooperative, bănci populare etc." (p. 28).

Rațiunea acestei atmosfere își găsea o logică firească: profesorul Petru Bran, considera în 1860 că „poporul român nu dorește astăzi nimic mai fierbinte decît institute literare naționale care sînt factorul de căpetenie al culturii adevărate" (p. 24); iar Societatea de lectură a studenților români din Satu Mare promova legitimitatea corelației dintre principiile devizei ei „Libertate, frățietate, egalitate" și marele Răsunet de Andrei Mureșanu, Hora Unirii de Vasile Alecsandri ș.a., creații închinate patriotismului, spiritului de unitate politică a tuturor românilor. Scopuri identice își puneau și programele „casinelor", înființate mai ales în sudul Transilvaniei, despre care autorul spune cu deplin temei că aveau un contact mai strîns cu viața culturală din România veche iar „viața culturală organizată începe de timpuriu și la dimensiuni largi" (p. 33).

Așa, societățile de lectură, reuniunile meșteșugărești și de femei, cele muzicale, cabinetele de lectură, casele de citit și cluburile constituie, după precizarea autorului, nucleu de viață culturală, de la care pleacă o acțiune largă, cultural-națională în manifestare, dar cu un conținut politic din ce în ce mai pronunțat. V. Curticăpeanu are în vedere cele trei asociații ținutale (Asociația pentru cultura poporului român din Maramureș, Asociația națională arădeană pentru cultura și conversarea poporului român și „Astra") care „marchează pregnant caracterul politic al programului de luptă pe care și-l făuresc, prin participarea în masă la activitatea lor și prin antrenarea în viața publică a celor mai de seamă reprezentanți ai vieții culturale românești" (p. 43).

„Astra" joacă rolul principal. Înființată în Ardealul istoric, înfăptuirile și realizările ei depășesc cadrul geografic transilvănean, prezența ei simțindu-se în mișcarea culturală românească de pretutindeni, deci și în cea de peste Carpați, cu care se întrepătrunde permanent. Cu preocupări mai vechi în cercetarea acestei societăți de cultură, autorul în lucrarea recentă face un pas înainte. Intenția de a o tălmăci în reala dimensiune, pe toate planurile și-o realizează, după cum rezultă din întreg capitolul al patrulea. Capitolul este structurat logic: căutări, inițiative și întemeierea societății; programul, sistemul de organizare, membrii, secțiile, fondurile și publicațiile „Astrei"; bibliotecile, natura conferințelor, cursurilor de alfabetizare, expozițiile, muzeele și școala; încheind cu ceea ce „Astra" continuă o tradiție transilvăneană — lupta pentru crearea universității românești. Cît privește programul cultural, politico-ideologic, V. Curticăpeanu scoate în evidență orientarea acesteia spre promovarea valorilor de cultură progresiste, atît sub raportul continuității moștenirii din perioada pașoptistă, cît și sub cel al producției culte noi, de cele mai multe ori legate de fondul popular, de valorificarea acestuia; sub raport științific „Astra" a stimulat, cu mijloacele de care dispunea, creații de sinteză cum a fost editarea primei enciclopedii românești, în trei volume, concomitent cu inițierea unei colecții „poporale" destinată maselor largi, cultivării lor științifice. Cîștigînd astfel o largă bază de masă, a putut să se impună în epocă, iar adunările ei generale să devină adevărate congrese naționale. „În cadrul acestor întruniri anuale se zămisleau proiecte comune de luptă și de muncă creatoare pe terenul culturii și al diferitelor ramuri ale literaturii, în domeniul vieții practice, de cultivare a poporului" (p. 245) ca și în cel al luptei politice. Ea își îndeplinrea rolul unificator al acțiunii cultural-naționale a românilor din monarhie, făcea un pas înainte spre pregătirea condițiilor unității politice a tuturor românilor, ideal pe care l-a stimulat întotdeauna și pretutindeni.

Sînt grăitoare în acest sens raporturile strînse ale „Astrei" cu Asociația pentru literatura și cultura română din Bucovina — la rîndul ei în colaborare cu Academia Română din București —, ambele asociații avînd preocupări susținute în direcția dezvoltării științelor, în special a istoriei și lingvisticii, a instruirii tineretului, a activității de luminare a poporului; cu cele din Banat și Mara-

mureș, cu cele ale studenților români (Societatea „Petru Maior") din Budapesta și „România jună" din Viena; și îndeosebi cu Societatea „Transilvania" din București pentru sprijinul studenților și elevilor meseriași români din Austro-Ungaria, cu concursul căreia „a reușit, începînd din 1867, să lărgească preocuparea pentru crearea de ajutoare și burse pentru meseriași, elevi și studenți, să trimită generații de tineri pentru studii la diferitele universități din țările Europei" (p. 245—246). De altfel, așa cum rezultă din statute, Societatea „Transilvania" își făcea un obiect major din principiul privind „strîngerea legămintelor de frăție între junimea studioasă din toate părțile române, venind în ajutorul studenților români din Transilvania și părțile ei". Pe această linie întemeietorii societății continuau un crez și preocupările înaintașilor de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea „privind cultivarea întregului popor român, ca o condiție esențială a unirii sale" (p. 195). Se vede și din faptul că societatea, în acest spirit, ia drept moto chemarea profetică a luministului Dimitrie Țichindeal adresată contemporanilor, cu aproape un secol înainte: „Mintea mărită nație daco-românească în Banat, în Țara Românească, în Moldova în Ardeal, în Țara Ungurească; mintea! cînd te vei lumina cu învățătură cu luminatele fapte bune, te vei uni; mai aleasă nație pe pămînt nu va fi înaintea ta". În noile condiții luminarea tineretului trebuie să poarte amprenta devizei: o generație nouă unită, o creație culturală-națională nouă. „Scopul nostru — preciza președintele Societății „Transilvania", Al. Papiu Ilarian, în adunarea generală din 1868 — este de a asigura încă și mai mult vitalitatea acestor români, ajutînd nu numai cultura lor, dar dînd acestei culturi direcțiunea cea adevărată națională, direcțiunea occidentală, latină, în locul direcțiunii gotice și scitice, în care i-au împins împrejurările fatale de astăzi" (Actele societății..., cartea a II-a, 1868, p. 47). Era rezerva față de concepția autorităților habsburgice asupra deznaționalizării și izolării culturale a românilor; o credință fermă că, peste aceste bariere, societatea va reuși legături fructuoase de întîlnire între românii din Dacia inferioară și cei din Dacia superioară. Ideea avea să fie împărtășită pe întregul teritoriu locuit de români. Așa, de exemplu, tineretul transilvănean cu ocazia adunării generale a „Astrei" din 15 august 1867 salută programul societății „Transilvania", pe care o și numește de altfel „lumină a speranței de viitor mai dulce ce se ivește din adîncul trecutelor nopți", asigurînd-o totodată de solidaritatea deplină prin cuvintele convingătoare, pline de căldură: „Primiți mîna de frăție și cea mai călduroasă mulțumire pentru nobila și mărinimoasa voastră întreprindere, de a crește speranțele clasicei „Transilvania" (idem, cartea I, p. 24—25).

Cum era și de așteptat, reacțiunea față de această atmosferă profund patriotică nu s-a lăsat mult așteptată. A venit de pe ambele versante ale Carpaților, atît din partea unor elemente șovine, cît și din cea a politicienilor străini de un atare spirit patriotic, național, înfricoșați de eventuala înăsprire a raporturilor internaționale cu Austro-Ungaria. Tuturora le replică Papiu Ilarian în tonu-i cunoscut. Acelora care vedeau în societatea „Transilvania" o instituție exclusivistă, provincială, cu atenție doar asupra educării și cultivării numai a unei părți a tinerimii le preciza ferm că „nu e societate mai daco-română, mai universal-română, decît aceasta". „Transilvania" este societatea căreia-i este străin și spiritul militar, de forță, în privința unirii Transilvaniei cu România, deci neconformă cu mistificările autorităților din Ardeal și ale ideologilor ocîrmuirii de aici. Ceea ce nu înseamnă însă că îngrijorarea lor ar fi întru totul nefirească; dimpotrivă spunea Papiu Ilarian răspicat: „Acestora le declarăm pe față că într-adevăr voim să cucerim Transilvania, dar nu cu tunul, ci cu armele științei, cu armele culturii" (ibid., p. 10), cu contribuția unei noi generații crescute în spirit cultural-național, patriotic. Fiii acesteia, preciza optimistul Papiu, „vor fi onoarea și mîngîierea națiunii, iar nu rușinea și mîhnirea ei... Ei vor aduce în țară știința creatoare... ei vor fi încarnațiunea sentimentelor ce i-au produs, a aspirațiilor amărîtului nostru popor român, vor fi apostolii națiunii lor, identificați cu dînsa și îm-

părțind cu ea zilele bune și cele rele. Ei vor pune știința în cauza patriei lor, iar nu în serviciul ucigașilor ei" (ibid., p. 11). Convingerea lui era că știința fortificată cu sentimentul și conștiința națională, cu iubirea de patrie, poate ridica la noi, așa cum s-a întîmplat și la alte popoare, un Colbert, un Cavour și chiar la români un Șincai, un Lazăr, un Bălcescu și alți cărturari și luptători pentru progresul cauzei românești.

În jurul acestor aspirații, detaliat analizate și comentate de V. Curticăpeanu în capitolul al XII-lea al lucrării, s-au dezvoltat ideile societății „Transilvania". Fondată în București și susținută de ardeleni, moldoveni, munteni, bănățeni, ea a reușit să ridice pe noi planuri idealul național al desăvîrșirii unirii de stat, ea era „în miniatură simbolul marii noastre patrii", după cum se exprima în 1897 Gh. Missail, președintele societății. Cu „Astra" și celelalte societăți de cultură locale și ținutale, societatea „Transilvania" a colaborat pe același teren de luptă, cuprinzînd mase largi, într-o mișcare cultural-politică unitară, cu ecouri peste hotare. De aceea, din anul 1891, Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor găsea un teren fecund de acțiune atît în România veche, prin activitatea desfășurată de societatea „Transilvania", cît și în monarhia habsburgică, datorită „Astrei", acesteia și Academiei Române revenindu-le rolul de a generaliza triumful mișcării naționale — culturale românești, de la 1918. Autorul va detalia acest adevăr, cu competența-i cunoscută, scoțînd în relief elemente noi, date inedite sau mai puțin cunoscute specialistului.

Liga culturală, după opinia lui V. Curticăpeanu, apare în condiții mult mai favorabile idealului unirii politice, adică atunci cînd „lupta pentru eliberarea ținuturilor românești rămase în afara granițelor țării este dominanta istoriei în tînărul stat capitalist român", atunci cînd împrejurările înlesnesc ca „mișcarea națională din vechea Românie" să pășească „pe o treaptă superioară, printr-o puternică acțiune organizată în sprijinul luptei politice a românilor din monarhie" (p. 209). Scopul ei era „de a întreține continuu vie, pe baza culturii naționale, conștiința de solidaritate în întreg neamul românesc" (Cf. art. 3 al statutelor); iar mijloacele pentru atingerea acestui scop se precizau a fi: „înființarea de săli de lectură și biblioteci; tipărirea de cărți în ediții populare; ... conferințe și întruniri publice; organizarea de congrese anuale ale membrilor ligii; sărbătorirea datelor mari din viața trecută a naționalității române; formarea unui fond de ajutorare prin cotizații, subscrieri de bună voie, donații etc." (art. 4). Așadar, un program militant care în anii premergători unirii de la 1 decembrie 1918 s-a concretizat printr-o mobilizare și acțiune generală în vederea întregirii politice a românilor. Secțiunile sale au întreprins, în același timp, prin figurile de renume ale culturii și vieții politice prin care erau reprezentate, căutări și inițiative favorabile adeziunii opiniei publice europene la cauza românească. Au fost adresate manifeste, întruniri organizate în același scop, au fost scrise broșuri în limbi străine în principalele orașe europene, cu care ocazii personalități marcante ale vieții politice de aici și-au exprimat adeziunea la idealul drept al poporului român, mai tîrziu sprijinindu-l și diplomatic.

În fine, începînd cu anul 1908, consideră cu deplin temei V. Curticăpeanu, activitatea Ligii culturale avea să fie secondată cu rezultate deosebite de Universitatea populară din Vălenii de Munte, fondată de savantul român Nicolae Iorga. Concepția care a stat la baza ei — expresie a profilului umanist și patriotic al marelui istoric — s-a împlinit datorită participării și adeziunii studenților și intelectualilor din toate provinciile locuite de români la activitatea acesteia, ca și prezenței multora dintre personalitățile de frunte din Europa.

Integrată așadar în procesul complex al evoluției societății românești moderne, „mișcarea culturală românească din spațiul carpato-dunărean a devenit treptat unul din factorii de primă importanță care au contribuit la procesul desăvîrșirii unității de stat a românilor" (p. 250) în condițiile destrămării imperiului dualist prin lupta dreaptă a popoarelor, din toamna anului 1918.

Aceasta este concluzia cu care V. Curticăpeanu își încheie valoroasa sa lucrare, rezultată din cercetarea minuțioasă, pătrunzătoare a unor izvoare inedite și de

primă importanță, pe care își sprijină judecățile și considerațiile de principiu asupra mișcării culturale românești din perioada premergătoare unirii din 1918. Formația sa intelectuală se atestă încă o dată ca fiind lipsită de orice tendință subiectivistă, pentru el adevărul, în general, și cel istoric, în special, este mai presus de toate. Tonul, logica internă a cercetării, viziunea unitară asupra fenomenului abordat, recomandă lucrarea specialiștilor din domeniul istoriei și chiar unui cerc mai larg de cercetători în domeniul studiului culturii moderne românești. Aceștia vor găsi în bogăția informațională, în profilarea competentă a cadrului istoric general în care se dezvoltă instituțiile noastre și elementele de cultură, în aparatul de ansamblu al lucrării o bază temeinică spre noi investigații, inclusiv în cel al generalizărilor conceptuale privind cultura ca notă esențială și definitorie a profilului spiritual al națiunii române moderne.

C. RUSU

Întreprinderea Poligrafică Cluj — 593/1969.

La revue ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE DIN CLUJ parait 1 fois par an.

Le prix d'un abonement annuel est de: $ 2; FF 10; DM 8.—

Toute commande à l'étranger sera adressée à CARTIMEX. Boite postale 134—135 Bucarest, Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

40570

Lei 40